

БАҲРОМ
КОДИРОВ

ОРЗУДАН БОШЛАНГАН ҲАЁТ ЛАВҲАЛАРИ

CH0000034775

БАҲРОМ ҚОДИРОВ

**ОРЗУДАН
БОШЛАНГАН
*ҲАЁТ ЛАВҲАЛАРИ***

**ТОШКЕНТ
«ISTIQLOL»
2019**

УЎК: 001(575.1)(092)
КБК: 72г(5Ў)
Қ 53

Тақризчилар:

Самихон Аширбоев, филология фанлари доктори, профессор;
Искандар Ҳайитов, тарих фанлари номзоди, профессор.

Қ 53 Қодиров, Баҳром.
Орзудан бошланган ҳаёт лавҳалари [Матн] / Б. Қодиров. —
Тошкент: Istiqlol, 2019. — 496 б.
ISBN 978-9943-5175-7-8

Ҳаётда ҳар бир инсоннинг ўз ўрни ва мавқеи бор. Илм аҳлининг ўрни эса ўзгача. Уларнинг кўпчилиги жамиятнинг энг фаол, мукаммал шахс, комил инсон даражасига кўтарилган, халқнинг эъзозли фуқароларидир.

Баҳром Қодиров ҳам ана шундай илм аҳлининг юксак даражасига кўтарилган вакилларидан биридир. У нафақат таниқли олим, ихтирочи, балки моҳир ташкилотчи бўлиб, бутун умрини олий ўқув юртлари ривожига, етук кадрлар тайёрлашдек муҳим ишга бағишлаган устоз раҳбардир. Бевосита унинг фаолияти давомида ўзи етакчилик қилган олий ўқув юртларида минг-минглаб талабалар етук мутахассис бўлиб етишиб чиқдилар.

Бу китоб ана шундай бағри кенг инсон, талабчан раҳбар, етук олимнинг ҳаёт ва илмий йўли ҳақида. Уни мутолаа қилиб, икки даврнинг ҳаётий воқеаларидан воқиф бўласиз.

УЎК: 001(575.1)(092)
КБК: 72г(5Ў)

ISBN 978-9943-5175-7-8

© Қодиров Б.Ғ., 2019.
© «Istiqlol nashriyoti», 2019.

КИТОБХОНГА

Хурматли ўқувчи! Қўлингиздаги ушбу китобда менинг ҳаёт йўлим акс этган. Унда болалик чоғларимдан то 2005 йилларга қадар содир бўлган воқеа ва ҳодисалар, собиқ синфдош ва курсдош дўстларим, ҳамкасблар, олимлар, ёзувчи ва шоирлар, турли мансабдор ходимлар, ҳатто давлат раҳбарлари билан бўлган суҳбат, мулоқот ва учрашувларни баҳоли қудрат қоғозга туширишга интилдим.

Ҳа, ҳаётим давомида қўплаб дўстлар орттирдим, турли характер ва тоифадаги кишилар билан мулоқотда бўлдим, турли муаммоларга дуч келдим ва уларнинг ижобий ечимини топишга ҳаракат қилдим. Энг муҳими, одамлар билан ишлаш, муомала қилиш маданиятини ўргандим. Устозларга эргашиб, илмий изланишлар олиб бордим. Фан доктори, профессор даражасига эришдим. 9 нафар фан номзоди тайёрладим ҳамда қўплаб ёшларга устозлик қилдим.

Мен ижод кишисиман, лекин ёзувчиликка даъвоим йўқ. Бутун ҳаётимни илм-фан ва таълим-тарбия соҳасига бағишлаб, кам бўлмадим. Эл назарига тушдим, давлат мукофотларига сазовор бўлдим.

Ушбу китобни ёзишимда менга илҳом бериб турган сафдош дўстларим тарих фанлари номзоди, профессор Искандар Ҳайитов ва филология фанлари доктори, профессор Самихон Аширбоевларга, китоб матнига ўз фикр-мулоҳазаларини билдирган ҳамда ўз тавсияларини берган ҳамкасб дўстим, ёзувчи Комил Авазга, адабиётшунос олим Шўҳратжон Ризаевга ўз миннатдорчилигимни билдираман.

Ҳаётимдан мамнунман. Агар ўз фаолиятим давомида кимгадир озгина ёрдамим теккан бўлса, кимларгадир ибрат бўладиган ишлар қилган бўлсам, ўзимни бахтиёр ҳисоблайман. Қолганини китобни варақлаб, ўзингиз баҳо берарсиз, деган умиддаман.

Муаллиф

Албатта, бу янглиғ ўта оғир, инсонлар тақдири билан ечиладиган муаммони Баҳром ака ҳис-ҳаяжонга берилмасдан, оқилона бартараф этади.

Университетда ишлар юришгандан-юришиб, илғор ўқув даргоҳлари сафидан ўрин ола бошлайди. Китобда тадбиркорлик жабҳаларида қилинган хайрли ишлар кўлами кўтаринки руҳ билан қаламга олинган. Шунингдек, Баҳром Ғафуровичнинг ташаббуси билан институт таркибида **педагогик лицей** ўз фаолиятини бошлаб, кўп йиллар давом этади.

Баҳром аканинг сабр-бардоши, ирода кучига қойил қолиш керак. Зеро, ҳаёт тилсимли дунё. Одам қачон, қаерда тўғри қарор қабул қилиши ҳамда вақт ва замон таҳрири ила қисмат ўзанига вобаста бўлиши, амалга ошиши табиийдир. Бу ҳақда у суюкли рафиқаси Ҳалимаҳоннинг ҳаётий фожиасини ҳам соғинч тўла ғам ила қаламга олган.

Аммо ҳаёт ўз оқимида оқаверади. Ҳар бир дардга вақт ҳакам. Ҳар бир қилинган иш таҳсинга лойиқ. Баҳром аканинг мазкур «Орзудан бошланган ҳаёт лавҳалари» китоби ниҳоятда мазмунли, маърифий-маънавий жиҳатдан юксак даражага моликдир.

Абу Наср Фаробий ҳикматларида таъкидланганидек, «Одамларни бахт-саодатга сазовор эта билмоқ салоҳиятига соҳиб кишиларгина раҳбар бўлмоқликлари керак». Бу нисбат Баҳром Ғафуровичга ўхшаган фидойи инсонларга берилгандек туюлади, назаримда.

Қисқа қилиб айтганда, Сиз китобни ўқиб, техника фанлари доктори, профессор Баҳром Ғафурович Қодировнинг умр аталмиш улкан уммон тўлқини мавжларида моҳир ғаввослардек кечган шиддатли, сермазмун ҳаётидан воқиф бўласиз. Китоб барчамизга муборак бўлсин.

*Комил АВАЗ,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси,
Иқтисод фанлари номзоди*

МУНАВВАР ОРЗУЛАР

Одатда, асосан сиртдан танийдиган одамлар ҳақидаги тасаввур-тушунчалар уларнинг қиёфаси, юриш-туриши, гап-сўзларидан аввало ўша инсонларнинг қилган ё қилаётган ишларидан бохабарлик сабабли шаклланади. Фавқулодда чексиз ахборотлар уммонида яшаётган ҳозирги кунларимизда ана шундай сиртқи таассуротларга эга бўлиш имкони жуда кўп. Аммо бу ахборотлар ҳолислигига ҳеч ким кафолат беролмайди. Шу боис ҳам камина интернет ёки бошқа шубҳали, шубҳасиз манбалардан оладиган маълумотларга шунчаки қўл силкиб, ҳаётим давомида турли муносабатлар билан учратган, эшитган одамлар ҳақида бевосита таассуротларга кўпроқ суянаман, шуларга ишонаман. Ана шундай таассуротлар билан ўзимча сиртдан ҳурматлаб юрадиган инсонлардан бири Баҳром ака Қодировдир.

Мазкур битикларнинг аввалидан бошлаб эътироф қиламанки, Баҳром Ғофурович Қодировнинг «Орзудан бошланган ҳаёт лавҳалари» номли умр китобининг қўлёзмасини ўқиб, сиртдан олган, билган, англаган таассуротларим айнан тасдиқланди, ўзимча белгилаган хулоса-фикрларим тўғри эканини англадим.

Одатда, айримлар бирор зиёлининг шу каби ёднома, хотирасини ўқиса, «Э, мен бу одамни шунчадан бери танийманку, аммо яхши билмас эканман, энди билдим, кашф қилдим», дейди. Мен эса Баҳром Ғофуровичнинг китоби мутолаасидан бу фикрни айтишга эҳтиёж сезмадим. Қандай тасаввур қилган бўлсам, шундайлигича кўрдим, билдим, яқиндан танидим. Айни чоғда, бир жиҳатдан ҳавас қилдим: қанийди ўзбекнинг ҳар бир зиёлиси ўзи, даври, муҳити ва ҳаётий хулосалари ҳақида шундай ҳасби ҳол — мемуарлар қолдирса. Миллатимизнинг зиёлилик даражаси ҳозиргидан анча зиёдароқ бўлармиди? Бинобарин, бориға шукр.

Мавзу бевосита китоб қўлёзмасига кўчар экан, бошлаб эътироф этишим керакки, камина дастлаб Баҳром аканинг ўзимга адаш ўғиллари Шухратжонни танидим, қай бир даража устоз-шоғирдлик муносабатларига киришдим. Гап шундаки, мен ҳам бутун онгли умримни педагогика билан чамбарчас боғлаганман.

1996 йилдан 2012 йилгача Ўзбекистон Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академиясида «Бошқарувнинг маънавий асослари» фанидан дарс бердим, кафедра мудирини бўлиб, икки мингдан ортиқ тингловчиларга билганим, ўрганганимни ўргатдим, тажрибаларимни улашдим, эътироф этганларига ҳануз устозлик қилиб, маслаҳатлар бериб, яхши-ёмон кунларида оқибатлашиб келаман. Гарчи улар мендан аксарият ёш бўлсалар-да, самимият бизларни мустаҳкам боғлаб туради.

Баҳром аканинг иккинчи фарзандлари Шухратжонни бир сўз билан таърифласа — жуда самимий, оқибатли, дилкаш йигит. Ҳар кўришганимизда оталарини сўрайман, салом йўллайман. Гарчи ўғилларичалик яқин бўлмасам-да, сиртқи таассуротларим асосидаги ҳурматимни изҳор этиб юраман. Шунданми, Баҳром Ғофурович каминага «Орзудан бошланган ҳаёт лавҳалари» китобларининг қўлёзмасини кўриб бериш учун юборибдилар. Юз хижолатлар билан бир неча ой деганда қўлим тегиб, қўлёзмани ўқидим. Ўқиб уққанам шуки, илк таассурот, юқорида эътироф этганимдек, тасдиқ топди. Фақат таассурот тўлиб, кенгайиб, бойиб, давр. воқелик. муҳит, ўзим юзаки билган воқеа-ҳодисалар, одамлар, ташкилотлар ҳақида чуқур тушунчаларга эга бўлдим. Китоб қўлёзмаси матни маънан мени бойитди, маърифатимни оширди, фикр-ўйларимни қуюқлаштирди. Бу, энг аввало, бир инсоннинг етмиш беш йиллик умри давомида кечирган воқеликларининг моҳиятини тушуниш, хусусиятларини билиш, ажратиш, мураккабликлари табиатини англаш учун менга ва мен қатори ўқувчи— китобхонга имкон берди. Иккинчидан, китобни ўқиш жараёнида равон, бир текис, беллетристик ифодага мойиллик билан ҳикоя қилинган сўнгги чоракам бир асрнинг реал тарихи кўз олдиндан кино лавҳаларидек ўтади. Учинчидан, ўзинг гоҳ у, гоҳ бу вазиятларда кўриб, таниган ё эшитган катта-кичик замондошлар ҳақидаги таассуротларни қуюқлаштиради. Тўртинчидан, не бир сабоқлар чиқаришга туртки беради.

Бу ҳалоллик, покиза ният ва покиза қўнгил билан умрини яшаётган, ҳамиша илму урфонга интилиб, маънавий камолотни ўзи учун маёқ билган, ҳар нарсада меъёрни сақлай олган, юксак эътиқодга, мустақил фикрга, мустақил сўз айтишга руҳан тайёр бўлиб, шундай ҳаёт тарзини тутган одамнинг ҳаёт сабоқлари.

Бу сабоқлар тўққиз ёшлик болакайнинг тўқимачилик институти директори бўлган тоғаси Аминжон Иноятовнинг инсоний тийнатига

тахассуб қилишдан бошланиб, асли давр қийинчиликлари туфайли барча яқинларини бир уйда жамлаб, очдан ўлдирмай, жон сақлашларига имкон топган бувининг жонбахшликларидан шаклланиб, сўнг мактабда муаллимлик қилиб, не-не қорақўз болалар каби ўз фарзандлари, жумладан, кичик Баҳромжонга ҳам маънавият, оқибат, илму маърифат тушунчаларини синдириб ўстирган Гофуржон аканинг тарбияси билан омукталаниб, қувватланиб ривожланган ҳаёт, турмуш сабоқлари эди.

Китобда Баҳром Қодиров ҳаёт йўли ҳақида ҳикоя қилинган тафсилотлар, тақдир деган тушунчанинг бор мазмун мундарижасини ташкил этади. Очиги, тан олиб айтиш керакки, бу қадар хотира, эслаш қобилияти ўқувчини лол қолдиради. Шу маънода Баҳром Гофуровичнинг ҳафсаласига тан бермай иложи йўқ. Тўғри, муаллифнинг ёндашув ва муносабатлари масаласида мунозара қилиш мумкин, лекин, бир фикр аниқки, китобдаги тарихий фактлар, рақамлар нечоғлик аниқ, рост, реал бўлса, муносабат ва ёндашув ҳам шунчалик самимий ва ҳолисдир. Ана шундай қатор жиҳатлари, фазилату хислатлари, ҳаётий ҳикматлари билан мен китобни керакли, ўқишли, фойдали деб ҳисоблайман.

Китобда тўқимачилик саноати технологик жараёнлари ҳамда таълим тизимларига оид ўта ўзига хос маълумотлар, ахборотлар жуда кўп. Бу китобнинг қарийб учдан бирини ташкил этади. Кенг ўқувчилар учун асосан қўқонлик болачанинг Республика миқёсида катта олим — фан доктори, профессор ва таълим соҳасидаги етук арбоб даражасигача ўсиб боруви жараёни қизиқ ва ибратлидир.

Мен Баҳром Гофурович Қодировнинг «Орзудан бошланган ҳаёт лавҳалари» хотиралар ва ҳаётий сабоқлардан иборат умр китобини муаллифни яқиндан ва сиртдан билган, таниган барча ўқувчилар, дўст-ёр, қариндош-уруғ, устозу шогирдлари ва фарзандларига муборак бўлсин дейман.

Шухрат РИЗАЕВ,

адабиётшунос, филология фанлари номзоди.

АЖДОДЛАРИМ, АВЛОДЛАРИМ

Оиламиз хусусида қисқа ҳикоя

Биз ота-онадан 7 фарзанд бўлганмиз. Мен 1940 йил 12 октябрда Қўқон шаҳрининг «Қаймоқли гузар» маҳалласи, «Мискин» (ҳозирги «Самарқанд») кўчасидаги 28-уйда хизматчилар оиласида туғилганман.

Отам (биз **дада** деб чақирар эдик), **Ғофуржон Қодиров Қодиржон ўғли**, 1912 йил 5 майда Қўқонда ишчи оиласида туғилганлар. Оталари Қодиржон Қўқондаги пахта тозалаш заводи (ҳозирги 2-пахта тозалаш заводи)да оддий ишчи (жинчи)¹ бўлиб ишлаган. Отам болалик чоғларидаёқ етим қолган экан. Қўқонда 1-рус-тузем мактабида ўқиган, кейин Самарқанддаги Ўзбекистон давлат университетида ўзбек тили ва адабиёти ихтисослигини тамомлаб, иш фаолиятини ҳозирги Сурхондарё вилояти Сариосиё туманида ўқитувчиликдан бошлаган. Ҳарбий хизматдан қайтгач, Қўқондаги бошланғич синф ўқитувчиларини тайёрлайдиган хотин-қизлар билим юртида ўзбек тили ва адабиётидан дарс берган.

Онам, **Раҳимахон Иноятова**, 1921 йил июнь ойида хизматчилар оиласида туғилганлар. Оталари Қориев Иноятхон Махсум (1879—1935) юртимизда биринчи Совет судьяси бўлган. Оналари Моҳиябиби Ёдгорова (1888—1955) уй бекаси, 6 фарзанднинг онаси бўлган. 1935 йили бобом (**оппоқ дадам**) вафотларидан сўнг чор-ночорликда умр ўтказган. Айниқса, катта тоғам ва дадам II Жаҳон урушига сафарбар қилингач, раҳматли бувим барча қизлари ва невараларини ўз ҳовлиларига йиғиб, новвойлик қилишган, дўппи тикишган, шу тариқа тирикчилик қилишган.

¹ *жин* — толани чигитдан ажратувчи қурилма.

Онам оилада учинчи қиз бўлган, юқорида таъкидланган хотин-қизлар билим юртида ўқиб, бошланғич синф ўқитувчиси касбини олиб, Қўқондаги 5-сонли қизлар мактабида дарс берган. 1938 йили дадам билан турмуш қуришган, умрларининг охиригача ўша Мискин кўчасидаги 28-уйда бувимнинг ёнларида яшашган.

Ота авлодим

Афсуски, отамнинг аждодлари ҳақида маълумотлар кам. Дадамнинг оталари Қодиржон уста бўлиб, Қўқондаги пахта тозалаш (ҳозирги 2-пахта тозалаш) заводида оддий ишчи (пахта толаларини чигитдан ажратувчи машинада жинчи) бўлиб ишлаган экан. Дадам 8–10 ёшлар чамасида оталаридан етим қолган. Аввал таъкидлаганимдек, дастлаб 1-рус-тузем мактаби (гимназияси)да, сўнг Самарқанддаги Ўзбекистон давлат университетида таҳсил олган ва йўлланма билан Сарисий туманида янги ташкил қилинган жамоа хўжалиги ҳудудидаги мактабда ўқитувчилик қилган. Бу хўжалик тоғ ёнбағрида жойлашган бўлиб, жуда нотинч бўлган экан. Айтишларича, бу хўжаликда кундузлари «советлар», кечалари «қўрбошилар» ҳукмронлик қилишган. Хўжалик йигитлари ҳамма қатори кундузлари жамоа хўжалигида ишлаган, кечалари эса қўрбоши лашкарлари қаторида бўлишган. Дадам кундузи хўжаликда ҳисобчи, куннинг 2-ярмида мактабда ёш болаларни, кечқурун катта ёшдагиларни ўқитар экан. Қўрбошилар дадамга тегмас экан. Дадам ҳам йигитларнинг қўрбошиларга қўшилишини билсалар-да, ўзини билмаганга олар экан. Бу ердаги ҳаёт бир йил давом этгач, армияга чақирилади. Армия хизматида дадам рус тилини билгани учун кичик офицерлар тайёрлайдиган полк мактаби (полковая школа)да ўқиган. 2 йиллик хизматдан кейин Қўқонга қайтган.

Дадамнинг опалари, катта аммам Чўлпоной Қодирова (1904–1996) дўппичилик, новвойчилик қилиб, узоқ йиллар яшади. Унинг бир қиз, бир ўғли бўлган. Қизлари Мелибиби Усмонова (1932–2017) она касбини эгаллаб, 85 йил умр

кўрдилар. Аммачамнинг (Мелиой) 4 фарзанди — Аҳмаджон (1952), Кумушхон (1958), Алишер (1967) ва Гавҳархон (1969) бўлиб, улар Қўқонда яшашади.

Аммамнинг ўғли Усмонжон акам (1936—1998) новвойлик қилган, 3 фарзанднинг отаси: Санобархон (1968), Ислонжон (1970) ва Илҳомжон (1972). Улар ҳам Қўқонда яшашади.

Дадамнинг биринчи сингиллари Тургуной (Йўлдошой деб ҳам айтилган) бўлган. Бу аммам узоқ умр (1916—2010) кўрган. Кичик аммамда ҳам 4 фарзанд бўлган: Абдуллажон (1936), Маҳбубахон (1946), Ҳабибахон (1948) ва Қурбоний (1953—1999).

Дадамнинг Қўқон шаҳрига яқин Элаш деган қишлоқда (Қайнар булоқ ёнида) Зебинисо ая исмли холаваччаси ҳам бўлиб, унинг: Мирзааҳмаджон, Исмоилжон, Орифжон, Абдуллажон, Толибжон (1951) ва Тиллажон (1958) деган 6 фарзанди бўлган. Ҳозирда ҳамма сингилларим дадамнинг уруғлари билан борди-келди қилиб туришади.

Она авлодим

Айтишларича, онамнинг ота аجدодлари Қўқон хонлари саройига яқин амалдорлардан бўлишган. Ҳозирги Учкўприк, Янгиқўрғон, Бувайда тумани ҳудудидаги Буйрак, Қатағон, Бачқир ва бошқа қишлоқ ерлари уларга қарашли бўлган.

Онамнинг оталари Иноятхон Махсум Ҳидоятхон Қориев (1879—1935) ўз замонининг ўқимишли зиёлиларидан бўлган. У Қўқон мадрасаларида диний ва дунёвий фанларни яхши ўзлаштиргач, Англиянинг Кембридж университетида дипломатия ва ҳуқуқ мутахассислиги бўйича таълим олган. Инглиз, немис, француз, рус, форс тилларида бемалол гаплашган ва иш юрита олган.

Европадан ўқишдан қайтиб, Қўқонда қози лавозимида хизмат қилган. Шу сабабдан Қўқон аҳолиси, қўни-қўшнилар бувимни ҳам «қози она» деб ҳурмат қилишган.

Қўқонда Совет ҳокимияти ўрнатилгач, онамнинг оталари ҳамма бойликларини «советлар»га топширган. Шу боис,

янги ҳукумат унга ишонч билдириб, Қўқонда «Биринчи Совет судья»си лавозимига тайинлаган. Шу даврдан бошлаб, оилалари ҳамма қатори камтарона ҳаёт кечирган. Унинг ака-ука, қариндош-уруғлари эса бой ер эгалари сифатида Украинанинг Херсон вилоятига сургун (қулоқ) қилинган. Кейинчалик маълум бўлишича, уларнинг ҳаммаси уруш бошланган йиллари ўша ерда ҳалок бўлишган. Фақат Ҳалима опам 1943-йиллар чамаси (10–11 ёшдаги қизча) Украинадан Ўзбекистонга эвакуация қилинган етим болалар поездиди тасодифан Қўқондаги етим болалар уйига келиб қолган ва тарбиячилар ёрдамида Қўқондаги бувимнинг уйлари топиб келган. Шу даврдан Ҳалима опам (1932–1988) аввал Қўқонда, кейин Тошкентда катта тоғамнинг оиласида яшган. Онамнинг оналари Моҳиябиби Ёдгорова (1888–1955) ҳам ўзига тўқ оила фарзанди бўлган. Турмуш қургач, 6 фарзанд кўрган. Булар: Ҳафизахон (1906–1989), Аминхон (1912–1953), Маҳбубахон (1916–1976), Раҳимахон (1921–1961), Нодирахон (1923–1948), Рафиқжон (1925–1993). Уларнинг барчаси ўша манзил — Қўқонда, Мискин кўчасидаги 28-уйда туғилиб ўсган.

Онамнинг катта опалари Ҳафизахон Қориева (1906–1989) тўнғич қиз бўлгани учун ҳам бувимга ёрдамчи бўлиб, ёшликдан тикувчилик, чеварлик, новвойлик, пазандалик касбларини эгаллаган, диний билимларни ҳам яхши ўзлаштирган. Холамини 17 ёшларида Қўқон шаҳрида адвокат лавозимида ишлаган, холадан 24 ёш катта бўлган Низомиддинов Исомиддинга (1882–1953) турмушга беришган, улар 5 фарзанд кўришган: Мўйдинжон (1924–1942) урушда ҳалок бўлган, Нуриддин (1926–2006) уруш қатнашчиси, пазанда бўлган. У кишидан биттагина қиз фарзанд Қаноатхон бор, олий маълумотли муҳандис-технолог, Қўқонда касб-ҳунар коллежи директори бўлиб ишламоқда, Обидахон (1932–2018) олий маълумотли врач, 3 фарзанднинг онаси, Зарофатхон (1936) ўрта маълумотли, темир йўл ишчиси бўлган, 2 та ўғил фарзанди бор, Муножатхон (1949) ўрта маълумотли тиббиёт ходимаси, 3 фарзанднинг онаси.

Онамнинг катта акаси Аминхон Қориевич Иноятлов (1912–1953) Қўқондаги биринчи рус-тузем гимназиясида ўқиган, сўнг Тошкентга келиб дастлаб Ўрта Осиё пахтачилик, ирригация политехника институтида, кейин янги ташкил қилинган Тошкент тўқимачилик институтида ўқишни давом эттирган ҳамда пахтачилик дастлабки ишлаш бўйича муҳандис мутахассислигини олган. 1935 йилда Тошкент тўқимачилик институтида бўлғуси аёллари Зайнабхон Қодировани (1916–2012) учратган ва турмуш қуришган. Оддий муҳандис, бош муҳандис ва директор (ректор) лавозимларида ишлаган.

Тоғам Москвада тўқимачилик академиясида профессор Г.Н.Кукин раҳбарлигида техника фанлари номзоди илмий даражасини олган. Қизлари Зулфияхон ва Раънохонларнинг айтишларича, тоғам уруш бошланган дастлабки йилдаёқ кўнгилли офицерлар қаторида фронтга кетган ва шу йилнинг ўзидаёқ 7 жойидан яраланиб қайтиб келган. Бир муддат Тошкент тўқимачилик институтида ишлаб, 1950–1953-йилларда Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитасида фан ва ўқув юртлари бўлими мудир бўлиб ишлаган ва 41 ёшларида оғир касалликдан сўнг Тошкентда вафот этган.

Тоғамнинг 5 нафар фарзанди бўлган: Рустам (1938–1939) бир ёшга тўлганда вафот этган, Зафаржон (1942) тўқимачилик машинасозлиги бўйича муҳандис-механик, Зулфия (1944) олий маълумотли болалар шифокори, Холида (1946–1954) кўп умр кўрмади, Раънохон (1949) олий маълумотли шифокор, Тошкент шаҳар шифохоналарида кўп йиллар раҳбарлик лавозимларида ишлади. Унинг Темур (1976), Отабек (1979) ва Маликахон (1981) исмли фарзандлари бор. Маликахоннинг ҳам учта фарзанди (Фарҳод, Дониёр, Камолахон) бор. Келинотим Қодирова Зайнабхон тоғам вафотларидан кейин 1953–1958 йиллари Тошкент қишлоқ хўжалиги институти (ҳозирги Аграр университети)нинг ўсимликларни ҳимоя қилиш факультетида таҳсил олди ва 1958–1962 йилларда Ўзбекистон Қишлоқ хўжалиги вазирлигида референт, 1962–1979 йилларда Ўзбекистон

ўсимликларни ҳимоя қилиш илмий-тадқиқот институтининг вилыг бўлими, ўсимликлар физиологияси ва биокимёси лабораторияларида илмий ходим, агроном-фитопатолог лавозимларида ишлади, 10 дан ортиқ илмий мақолалар чоп этди.

Катта тоғам, юқорида таъкидланганидек, 1943 йили Херсондан Қўқонга келиб қолган бувимнинг жиянлари Ҳалимахон Юсуповани асраб олиб, Тошкентда мактаб, тўқимачилик техникуми ва тўқимачилик институтида ўқитиб, тўқувчилик бўйича муҳандис-технолог мутахассиси қилиб тайёрлади.

Зайнаб келинойим Ҳалима опамни ўз қизидек тарбиялаб, 1960 йили Тошкентда Асад Одилович Артиқовга турмушга беради. Уларнинг Гўзал, Алишер ва Равшан исмли фарзандлари бор, ҳаммаси уйли-жойли, Тошкентда яшади. Келинойимиз 2012 йил 96 ёшида вафот этди.

Онамнинг иккинчи опалари Маҳбубахон Иноятова (1916) ипакчилик бўйича ўрта маълумотли мутахассис бўлган. Турмуш ўртоғи, ён қўшнимиз Аслонов Мирбободан Усмонжон исмли фарзанд кўрган. Поччамиз урушдан қайтиб келмаган. Шу сабаб Ой холам (мен ва укаларим холамни шундай ном билан атар эдик) бир умр бизнинг катта ҳовлимизда яшаб ўтди. Усмонжон акам анча шўх йигит бўлган. Мактаб таҳсилидан сўнг Армия хизматини адо этиб, ўзи ўқиган темир йўлчилар техникумида (1936—1996) умрининг охиригача уста-ўқитувчи бўлиб ишлади.

Усмонжон акам ва келинойим Замирахонларнинг Мунирахон (1967), Исломжон (1968) ва Шоирахон (1971) исмли фарзандлари бор.

Ой холам бизга жуда катта меҳрибонлик кўрсатганлар. Кичик Нодирахон холам ёш вафот этгач, укам Мухторжон Шариповга оналик қилди. Онам вафотидан сўнг (1961) барчамизнинг оила қуришимизга бошчилик қилди, она ўрнини босди. 1976 йили 60 ёшларида Қўқонда вафот этди.

Онам оилада тўртинчи фарзанд, учинчи қиз бўлиб, 1921 йил Қўқонда туғилган. Ўрта мактабни битириб, аввал таъкидлаганимдек, Қўқондаги бошланғич синф ўқитувчи-

лари тайёрлайдиган хотин-қизлар билим юртида таълим олган ва Қўқондаги 5-сон қизлар мактабида 1–4-синф қизларига дарс бера бошлаган. 1938 йили дадамга турмушга чиқиб, бувимнинг ҳовлиларида (Мискин, 28) яшаган. Дадам бу даврда армия хизматидан қайтиб, ўша онам ўқитган хотин-қизлар техникумида ўзбек тили ва адабиёти ўқитувчиси бўлиб ишлаётган бўлган.

Биз оилада 7 фарзанд бўлганлигимизни китоб аввалида ёзган эдим. Акам, Қодиров Баҳодиржон, 1939 йилда, мен 1940 йилда туғилганмиз. Айтишларича, акам билан ёшлигимизда худди «Ҳасан-Ҳусан»дек ўсганмиз. Уруш даврида ҳовлимиз ёнида «Госпромбаза» деган ташкилот бўлгани эсимда. Кейинчалик маълум бўлишича, ўша ташкилот ҳарбийларга қарашли бўлиб, урушга чақирилган ёш йигитларнинг сафарбарлик маскани (сборочный пункт) вазифасини бажарган. Бу жойда Қўқон атрофидан келган йигитларга ҳарбий кийим кийдиришар ва дастлабки ҳарбий машқлардан ўтказишар эди. Уларнинг кўчамиздан «раз-два», «раз-два» деб ўтишидан мен ва акам завқ олиб, қип-яланғоч ҳолатда (ёз пайти бўлган) кўча эшигимиз олдига чиқиб, улар билан баравар «раз-два», «раз-два» деб бақариб турар эдик, кўчадан чанг кўтарилар эди ва раҳматли бувим бизни уйга киринглар, деб қувиб юрар эдилар.

Дадам уруш бошланган куниёқ биринчилар қаторида армияга жўнаган. Ўзларининг айтишларича, Ўрта Осиё республикаларидан армия сафига чақирилган ёшларни дастлаб Оренбург, кейин Свердловск яқинидаги сафарбарлик масканида қурол-аслаҳа ушлаш, отиш, русча ҳарбий буйруқларнинг маъносини тушуниш ва жангда ўзини қандай тутиш қоидаларини ўргатиш билан шуғулланишган. Ўқиш, ўргатиш муддати жуда қисқа (1–2 ҳафтагина) бўлганлиги сабабли бу қоидаларни ўзлаштира олмаган кўпгина ёшлар бу ердан жанг майдонига, Москва остоналарига ташланганда, аксарияти беҳуда ҳалок бўлаверган. Бу ҳолатни кўрган дадам узоқ чидай олмай (4–5 ой чамаси) 1941 йил ноябрь ойида ариза ёзиб, ўзини жанг майдонига юборишларини

сўраган ва Москва остоналаридаги «Старая Русь» қишлоғининг ҳимоясида қатнашган, танкларга қарши қўлланилган батареяларда взвод бошлиғи бўлиб жангга кирган, взводда 5—6 батарея бўлган, ҳар бир батареяда 3—4 тадан 6 метрли икки киши кўтариб юрувчи танкларга қарши милтиқ бўлган. Бу милтиқларнинг жойлашиш оралиғи 10—12 метр бўлиб, улар бир-бири билан узун хандақ (траншея)лар орқали боғланган. Қисқаси, 1,5—2 км масофа ўртасида дадам кузатув ва буйруқ берувчи бўлиб хизмат қилган, буйруқлар овоз орқали бир батареядан кейингисига етказилган.

Дадам Москва остоналаридаги жангларда 6 ой қатнашиб, 9 жойидан (бўйин, кўкрак, бир қўл ва икки оёқдан) яраланади ва госпиталларда даволаниш иложи қолмагач, санитар поездида Свердловск шаҳрига юборилади. У ерда бир неча қийин операциялар (кўкрак қафаси ва ўнг оёқ) ни ўтказиб, уруш ногирони сифатида Ўзбекистонга қайтарилган. Айтишларича, йўлма-йўл санитар поезддан 2—3 марта темир йўл станцияларида тушириб қолдириб, қон кетаётган яраларини янгидан очиб, боғлаб, кейинги навбатдаги поездларда жўнатишга тўғри келган. Хуллас, азоб-уқубатлар билан 1942 йил кузда Қўқонга қўлтиқтаёқда кириб келган экан.

Уруш йиллари қийинчиликлари менинг хотирамда қолган. Ҳали мактабга бормаган вақтим бўлса керак, эрта тонгда маҳалламиздаги озиқ-овқат дўконидан (чойхона ёнида бўлар эди) нон ва бошқа маҳсулотларни харид қилиш учун барча хонадонлардан бир киши кечаси соат учларда чиқиб навбат олинарди. Дадам мени етаклаб чиқиб, уруш ногиронлари қаторига ўтирғизиб кетар эди. Ҳаво совуқ (қиш), ҳамма қатор бўлиб бир-бирига суяниб чўнқайиб ўтирарди. Тонг ёришганда, ҳамма ногиронлар (баъзилари бир қўлидан, айримлари бир ёки икки оёғидан, кимдир бир кўзидан айрилган) чиқиб келиб, бир қатор, бошқа чоллар бир қатор, кампирлар ҳам бир қатор, ёш аёллар болалари билан бир қатор сафланиб туришарди. Дўкон очилишида бир ми-

лиция ходими (формада) келиб, ҳар бир қатордан 5 тадан навбат билан чақириб, магазинга яқинлашишга ва ўз карточкасини кўрсатиб (оила аъзоларига тегишли қора бўлка нон, каллақанд, пахта ёғи, совун, туз, гугурт), олиб кетишга рухсат берарди. Дадам ҳам мени соат олтиларда навбатдан олиб уйга жўнатиб, ўзлари қўлтиқтаёқда навбатда қолар эди. Эрталаб ҳамма дастурхон атрофида йиғилганда, олдин бувим фотиҳа ўқирди, кейин бир тоғорачада сув ва тахтача олиб келишиб, дадам олиб келган, ҳали совуманган бўлка нонни қалин пичоқ билан бир хил кесиб ёйиб қўярди. Дадам омбирда калла қандни майда бўлақларга бўлар ва ҳалиги кесиб қўйилган нон бўлақлари устига қўйиб чиқар эди. Биз дастурхон атрофида уларни тановул қилишга рухсат берилишини сабр билан кутиб ўтирардик. Ҳар замон дастурхонда қурилган ўрик, тут, майиз, жийда, қурут, ёнғоқ мағизи пайдо бўлар ва уларни ҳам бувим болаларга адолат билан бўлиб берар эдилар.

У пайтлар электр чироғи бўлмаган, керосин лампалардан фойдаланар эдик. Бозордан лампа шиша, пилик лента, примус, унинг игнаси, хотин-қизлар соч тараши учун тут дарахтидан тайёрланган турли кўринишдаги (майда ва йирик тишли) ёғоч тароқ олиб келишар эди. Бозорларда сақич (қора сақич), носвой, тамаки, аччиқ тошлар сотилар эди.

Ҳеч кимнинг уйида соат ёки радио бўлмаган. Кун давомида ўз режалари бўйича дастлаб пахта заводи, сўнг ёғ-мой комбинати, кейин тикув фабрикаси занг чалиб одамларни ишга чақирар, шунга қараб одамлар куннинг вақтини библишар эди.

Бу даврда меҳнат интизомига ниҳоятда қаттиқ амал қилинган. Одамлар завод, фабрикаларнинг зангини эшитиши биланоқ югуриб ишга кетар эди. Айтишларича, ишга 15 дақиқа кеч қолинса, жамоа йиғилишларида муҳокама қилинар, сабабсиз ишга келмай қолса, иш бузуқи («саботажчи») деб ишдан ҳайдашар ва жиноий жавобгарликка ҳам тортишар экан. Хуллас, у даврда ишсиз, бекорчи, дангаса, ўғри, тиламчи, гадейлар ҳам бўлмаган.

Халқ, маҳалла аҳли меҳр-оқибатли бўлиб яшашган. Маҳаллада почта ташувчиси пайдо бўлса, барчанинг нафаси ичига тушиб кетар, камдан-кам хонадонларда армиядаги эри ёки ўғлидан тинч-омонлиги тўғрисидаги хушxabар билан хурсандчилик бўлса, бошқа бир ҳовлида «қора хат» келгани сабаб дод-фарёд, қий-чув, йиғи бошланиб кетар, ҳамма бир-бирини юпатиш билан овора бўлган. Ҳа, аҳвол оғир эди. Бу даврда, 1945 йилда акам Баҳодиржон ёшлигидаёқ касаллиги туфайли вафот этган. Синглим Манзурахон Қодирова (1943) онамнинг касбларига ҳавас қўйиб, олдин Қўқондаги педагогика билим юртини, кейинчалик Қўқон давлат педагогика институтини тугаллаб, олий маълумотли ўқитувчи сифатида нафақа ёшига етгунга қадар мактабларда ишлади. Манзурахон 1968 йили турмушга чиққан. Иккита фарзандли: қизи Махсудахон (1969) Қўқон давлат педагогика институтини тугаллаб, Қўқон педагогика коллежида олий тоифали ўқитувчи бўлиб меҳнат қилмоқда, 4 та ўғил, 1 невараси бор; ўғли Аъзамжон (1971) Тошкент иқтисодиёт университетини тугаллаб, ўз касби бўйича ишлайди, келинимиз Наргизахон билан уч фарзандни тарбияламоқда.

Оиламизнинг тўртинчи фарзанди укам Бахтиёржон (1945) дастлаб Қўқондаги Тошкент политехника институти филиалида ўқий бошлади, кейинчалик муҳандислик касби маъқул бўлмади шекилли, ўқишни ташлаб, ҳарбий хизматга кетди. Ҳарбий хизматдан қайтгач, Тошкент халқ хўжалиги институтида ўқиб, Қўқондаги савдо корхонасида ишлаб нафақага чиқди. Келинимиз Ҳанифахон ҳам шу соҳада ишлайди. Уларнинг икки ўғли ва икки қизи, ўнга невараси бор.

Оиламизнинг бешинчи фарзанди синглим Орастахон (1949) Қўқондаги Тошкент политехника институти филиалида ўқишни бошлаб, кейин Тошкентда шу институтнинг кимё-технология факультетини тугаллади. Иш фаолиятини Фарғона вилояти Риштон туманидаги керамика заводида аввал оддий муҳандис-технолог сифатида бошлади, кейин заводнинг бош технологи бўлиб ишлади. Риштонда рус тили

ва адабиёти ўқитувчиси Турдиали Азимов билан турмуш қуришди. Улар иккита ўғил ва беш нафар набира кўришган.

Оиламизнинг олтинчи фарзанди синглим Мавжудахон Қодирова (1953) Қўқондаги медицина билим юртида таҳсил олган. Нафақага чиққунча болалар шифохоналарида ҳамшира бўлиб ишлади. У Қўқонлик Шарифжон Қодировга турмушга чиққан. Оилаларида иккита фарзанд: Мухтасархон (1980) ва Ҳаётжон (1981) бор. Ҳозир ҳар иккаласидан учтадан невара кўришган.

Ҳаётжон — ақлли, ҳушли, илмга чанқоқ йигит. Ҳозир Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университетида, Педагогика-психология факультети декани лавозимида ишлайди, педагогика фани бўйича фалсафа доктори илмий даражасига эга.

Ота-онамиздан Аббос Қодиров (1958–1960) исмли укамиз ҳам бўлган. У 18 ойлигидаёқ фожиали ҳалок бўлган. Шу воқеа сабаб онам ҳам оғир хасталикка чалиниб, 1961 йили вафот этди.

Онамнинг сингиллари, кичик холам Нодирахон Иноятова (1923–1948) Қўқондаги хотин-қизлар билим юртини тугаллаб, бошланғич синф ўқитувчиси бўлиб ишлаган. Холам, «Қаймоқли гузар» маҳалламиз ёнидаги (Мискин кўчаси давомида) Шариповлар оиласига 1945 йили келин бўлиб тушган. Турмуш ўртоқлари Рашод Шариповдан бир ўғил фарзанд — Мухторжон (1946) туғилган. Бахтга қарши, холам 25 ёшларида оғир хасталикдан бевақт вафот этди ва Мухторжон оиламизда менга ука бўлиб ўсди. Онам уни укам Бахтиёржон билан эгизак ўғил мақомида тарбия қилди. Шу тариқа Мухторжон биз билан бир ҳовлида катта бўлди, онамни ва Маҳбубахон холамни ўз онаси сифатида қабул қилди. Тошкент политехника институтининг энергетика факультетини битирди, иш фаолиятини Фарғона шаҳри корхоналарида бошлади. Шу даврда Андижон тиббиёт институтини битирган ва Фарғона шаҳар касалхонасида ишлаётган Шаҳзодахонга уйланди. Улар яхши ҳаёт кечиришди. Мухторжон Фарғона вилояти бош энергетиги лавозимигача кўтарилди. Шаҳзодахон

кўп йиллар давомида Фарғона вилояти шифохонасида бош шифокор бўлиб ишлаб келди. Укам Мухторжон 2014 йили юрак етишмовчилиги касаллигидан, келинимиз Шаҳзодахон 2017 йили оғир хасталикдан вафот этишган. Уларнинг Шерзод (1974) ва Мафтуна (1984) исмли фарзандлари бор. Ҳозир ҳам Фарғона шаҳрида истиқомат қилишади.

Кичик тоғам Рафиқ Қориевич Иноятов (1925) Қўқондаги Амин Умарий номидаги 3-сонли ўрта мактабни тугатиши биланок, 1942 йили армия сафига чақирилиб, Совет-Япония фронтига жалб қилинган. Узоқ вақт Харбин шаҳрида ҳарбий хизматда бўлиб, 1947 йилда Қўқонга соғ-омон кириб келган. Тоғам узоқ йиллар ҳарбий хизматда бўлганлари сабабли олий ўқув юртига кириш мақсадида 1947–1948 ўқув йилида Тошкентда тайёрлов курсларида қайта ўқиб, 1948 йили Тошкент тўқимачилик институтининг пахтани дастлабки қайта ишлаш мутахассислиги факультетига ўқишга кирган. 1953 йилда институтни битиргач, йўлланма билан Фарғона вилояти Бувайда машина-трактор станцияси (МТС)га бош муҳандис вазифасига тайинланган, 1954 йилда Қўқон шаҳридаги «Жалол» чойхонаси ёнидаги олдинги Киров номидаги кўча, 24-уйда яшаган Раҳимахон Ҳамидовага уйланган, кейинги умри ўз ота ҳовлилари (Мискин, 28)да ўтган. 1955 йил бошларида тоғамнинг оналари, яъни менинг бувим, Моҳиябиби Ёдгорова 67 ёшларида вафот этди. Худди шу йилнинг 9 апрель кунда тоғамнинг биринчи фарзандлари Абдуллахон туғилган. 1956 йили Бувайдадаги МТСда давлат йўлланмаси иш муддати тугагач, тоғам оилалари билан Тошкентга кўчиб келиб, Тошкент тўқимачилик институти чизмачилик кафедрасида ассистент бўлиб ишлади, 1957–1958 йилларда кундузги аспирантурада ўқиди. Келинойим Раҳимахон ҳам Тошкент тўқимачилик институтида чала қолган ўқишларини тиклаб, тўқувчилик (ткачество) мутахассислиги бўйича (1958) институтни тугатди. Оилада 1958 йили иккинчи фарзанд Азизхон Иноятов туғилгач, 2 хонали уйнинг бир хонасида 4 кишилик оила яшаши оғир бўлиб қолди, қолаверса, бир

аспирантнинг стипендияси оилага кифоя бўлмас эди. Шу туфайли тоғам ўқишини (аспирантурани) сиртқи бўлимга ўтказиб, бир муддат 1958 йил Андижон вилояти Қўрғонтепа пахта тозалаш заводида бош муҳандис, 1959 йили Қўқон-қишлоқ пахта тозалаш заводида директор вазифасида ишлайди. 1961 йили тоғамни Пахтаобод тумани ижроқўмига раис қилиб сайлашади. Шу йил учинчи фарзанди Авазхон Иноятов туғилади. 1963 йили бу туман тугатилгач, тоғам Қўрғонтепа пахта тозалаш заводида директор вазифасига тайинланади. Бу даврда тоғам юқори раҳбар органларга мурожаат қилиб, ўз она шахрига қайтишга рухсат сўрайди ва 1963 йил декабрь ойида тоғамни 1-Қўқон пахта тозалаш заводида директор қилиб тайинлашади. Шу муносабат билан тоғам Қўқондаги ўз ота ҳовлилари — Самарқанд кўчасидаги 28-уйга кўчиб келади. Тоғам 1969–1970 йилларда Фарғона вилояти Бешариқ (собиқ Киров) туманидаги янги пахта тозалаш заводида ҳам директорлик қилган. У 1970 йилдан то нафақага чиққунга қадар, яъни 1984 йилгача Қўқон автомобиль йўллари техникумида ўқитувчилик қилди. Тоғам 1993 йил сентябрь ойида 68 ёшида юрак етишмовчилиги касаллигидан вафот этди. Ундан 3 ўғил фарзанд, 10 набира қолди. Ватан олдидаги хизматлари учун Мудофаа вазирлиги, ҳукуматнинг кўп орден, медаллари билан тақдирланган ва унга шахсий нафақа тайинланган эди. Раҳима келинойим ҳозир 86 ёшда, Яратгандан узоқ умр тилаб қоламан.

Болалик ва мактаб даврим

Болалигимда боғчага борганман. Қўшниларимиз Мансурхон ва Маъмурхон Абдуллаевлар ҳам мен билан бирга боғчага қатнардим. Боғчамиз тахминан ҳозирги Муқимий уй-музейи орқасидаги ипак тўқув фабрикаси ўрнида эди. Баланд, таги ертўлали иморат бўлган. Қишда боғча хоналари Россиядан келтирилган торф ёқиб иситилиши, унинг ёқимсиз ҳиди ҳамма ёқни босиб кетишини яхши эслайман. Биз, 3–4 шўх болалар, боғча опаларга билдирмай қочиб чиқиб, ертўлага

тушиб, ўша ердаги торфлардан (улар тўртбурчакли гиштга ўхшатиб прессланган бўлар эди) уйчалар қуриб ўйнар эдик. Боғча опалар бизни қойиб: «У ерга тушмаларинг, сенларни бузоқбоши чақиб олади», — деб қўрқитар эди.

Мен Қўқондаги Амин Умарий номидаги 3- ўрта мактабда (1947–1957) ўқиганман. Ўша йиллари Мискин кўчасидан мен, Мансурхон, укаси Маъмурхон ва Сойибжон Алиевлар, Киров кўчасидан Шўҳрат Қодиров, Манзур Ҳамидов, Шарқ кўчасидан (ҳозирги номи «Обиджон Маҳмудов») Носиржон Дадажонов, Маҳмуджон Ҳошимов, Шўҳрат Дадабоев, «Марҳамат» кўчасидан Қаҳрамон Юсупов, Марат кўчасидан Рустам Ворисов, Чкалов кўчасидан Марат Азимов, Исфара гузари орқасидан Анваржон Дадажонов, Маҳмаджон Ҳайитбоев, Гиштли масжид маҳалласидан Рашид Холдоров, Ёрқин Қаямов, Беда босган маҳалласидан Салимжон Раҳмонов, Наимжон Муҳаммаджонов, Мақсуд Назиров ва бошқалар биринчи синфда ўқишни бошлаганмиз. Бошланғич мактабнинг 1–2-синфида Хадичахон Обиджонова, рус тилидан Сотти Фиёсович Мамажонов, 3–4-синфида Робияхон Тўхтамишева, рус тилидан Лидия Александровна Каплун дарс берган. Хадичахон опа овози баланд, ниҳоятда талабчан, жаҳли тез, аммо ўқувчиларга меҳрибон бўлган. Эсимда, бошланғич синф ўқитувчилари ҳеч вақтларини аямас, дарсдан кейин қолиб улгурмовчи ўқувчилар билан қўшимча ишлар эди. У вақтларда бошланғич синф ўқитувчиларининг қўшимча дарс ўтиши, уй вазифаларини мунтазам текшириши, ҳар бир ўтилажак дарс конспектларини олдиндан тузиб келиши, ўзаро дарсларга кириши қаттиқ талаб қилинган бўлса керакки, бу ишлар мактаб илмий бўлим мудир, шаҳар халқ таълими ходимлари томонидан доимо назорат қилинган. 5–10-синфларда она тили ва адабиётдан дастлаб Ёдгорой Турсунова, сўнг Мирсотти Мирфаёзов, математикадан Булотова, Муҳаммаджон Жўраев, физика-астрономиядан Аминов, Салимжон Йўлдошев, кимё ва биологиядан Бобоев, Азимжон Неъматов, географиядан Юсуфжон Усмонов, тарихдан Абдураим Содиқов, рус

тилидан Екатерина Александровна Маматова, немис тилидан Иосиф Григорьевич Фишелев, чизмачиликдан Наби Исломов, жисмоний тарбиядан Бойхоновлар сабоқ беришган. Уларнинг кўлчилиги ўз вақтида Қўқон давлат педагогика институтининг етакчи педагог ходимлари ҳам бўлишган.

1945–1957 йилларда бизнинг оиламиз икки марта (Мискин, 28) бувимнинг ҳовлиларидан бошқа ҳовлиларга кўчган. Дастлаб Муқимий кўчасидаги 35-уйда яшадик. Бу уйни шундай тавсифлаган бўлар эдим: шифтлари баланд, кенг-кенг 2 та хона, ҳар бирининг киришида алоҳида даҳлиз, ҳовли тўрида омборхона, қўйхона ва ҳожатхона. Бу ҳовлида дадамнинг маҳалладош-жангчи улфатлари навбатма-навбат «гап»га йиғилиши ва мен уларга чой ташиб юрганлигимни кўп эслайман. Ҳовлимиз рўпарасида қўшнимиз Салимжон, уларнинг ёнида қўшни Қодиржон этикдўзлар оилалари яшарди. Кўчамиз бурилишида дадамнинг мактабдош, маҳалладош қадрдон ўртоқлари Тоживой амаки оиласи, ундан нарироқда — Тароқчилик маҳалласи, Матбуот кўчасига чиқаверишда Марҳамат тор кўчасидан ариқ ўтарди, ариқнинг бир томонида синфдош ўртоғим Қаҳрамон Юсуповлар оиласи, иккинчи томонида Абдуллажон машиначи амаки (фронгда бир оёғидан айрилган) оиласи яшар эди. Марҳамат кўчаси охирида Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий уй-музеи ва Матбуот кўчасига бориб туташган жойда «Тароқчилик ҳаммоми» бўлар эди.

Умуман, Мискин ва Муқимий кўчалари Қўқондаги машҳур Фишткўприкдан Киров кўчасига, ундан Қўқондаги Чорсу чорраҳасига бориб уланади. Бизнинг кўчамиз то Чорсугача ўнг томонда юқорида эслатилган мадраса, карвонсарой, почта ва жамғарма банк, унинг ёнидан Тароқчилик маҳалласи, Матбуот кўчаси бошланади. Унинг бошида сартарошхона, велосипед тузатиш устахонаси ва Ҳамза театри биноси, унинг қаторида мен ўқиган Амин Умарий номли учинчи ўрта мактаб, мактабимиз биқинида эса баланд бинода дўкон жойлашган эди. Шу дўкон олдидан

чап томонга Свердлов кўчаси, Исфара гузари томонга чиқиб борар, унинг давомида Ҳоживой гузари, у ердан кўча ўнгга бурилиб, Калвак маҳалласига чиқиб бориларди. Ҳозир бу кўчаларнинг номи бошқача, лекин гузарлар сақланиб қолган.

Мактабимиз ёнидаги баланд дўкон рўпарасида чойхона, шу қатордаги тарихий масжид ўрнида машҳур Қўқон кийим бозори — Жума бозори очилган эди. Ҳозир бу жойлар тозаланиб, тарихий масканларга айлантирилган. Бозор орқасида нон ёпиш корхонаси бўлар эди.

Гиштакўприк чорраҳасининг (сойнинг икки қирғоғида) тўрт бурчагида тўртта чойхона жойлашган эди. Сой атрофларида катта-катта мажнунтолар чойхона сўриларига салқинлик ва салобат берар, кечки пайтлар улар жуда гавжум бўлиб, кўпинча ҳофизлар, аскиячилар йиғилишар эди.

Киров кўчасининг чап томонида мактаб ва болалар боғчаларига озиқ-овқат тарқатадиган база, ёғ бозори маҳалласига олиб чиқувчи кўча, ўртоқларим Шухрат Қодиров, Баҳодиржон Отажоновларнинг, Раҳимахон келинойимнинг ота ҳовлилари, амакилари (ўғли синфдошим Манзур Ҳамидов) ҳовлиси ва Жалол ота чойхонаси бўлар эди.

Тахминан бувим вафот этгандан кейин (1953—1956 йилларда), биз Муқимий кўчасидаги 68-уйга кўчиб ўтдик. Бу ҳовли Муқимий уй-музейининг рўпарасида эди. Музейда шоир Чархий домла ходим бўлиб ишлар экан. Дадам ишдан бўш вақтларида Чархий домла ёнларида бўлиб, декчада ош дамлаб, кун бўйи адабиёт билан машғул бўлишган.

Бу даврда айрим қийинчиликлар ҳам бўлган. Кичкина синглим Орастахон гўдаклигида жуда нимжон, жуда инжиқ, йиғлоқи бўлган. Уйда аям бўлмаган вақтларда мен уни бешикка белар, тебратиб ухлатар ва бешикдан ечиб олиб, ўйнатар эдим.

Синглим билан боғлиқ бир воқеа ҳеч эсимдан чиқмайди. Муқимий музейи ёнида яшайдиган бир кампирдан аям илтимос қилиб, синглим Орастага қараб туришларини сўраганлар. Бир муддат у аёл қарашиб ҳам турди. Кейин

билсак, у синглимга кўкнори чайнаб бериб, ухлатиб кўяр экан. Бу ошкор бўлгач, у аёлни ҳайдаб юборишди.

Ҳовлимизнинг ўнг биқинида крим-татарлар оиласи, чап биқинида эса милиция ходими оиласи яшар эди. Орқа кўшнимиз қирғизлар оиласи (у ерда Эргаш деган ўртоғим бўлган) носвой тайёрлаб сотишар эди. Иккинчи кўшнимиз Мусурмон ака чилангар бўлган, «Большевик» заводида чўян қуювчи, уйида примуслар тузатиб, пайвандлар эди. Учинчи орқа кўшнимиз уйида кўпинча нотинчлик, эр-хотин урушиб туришар эди, шу сабаб бўлса керак, улар билан алоқа қилмас эдик.

Мен оилада катта ўғил сифатида онамнинг асосий ёрдамчиси бўлганман. Аям ишга кетганларида, мен куннинг иккинчи ярмида мактабга борардим, уйларни, ҳовлиларни супуриб, зарур бўлганда, қозон-товоқларга ҳам қарашар эдим. Бу тузуккина пазанда бўлиб қолишимга ҳам сабаб бўлган бўлса, эҳтимол. Талабалик йилларимда бу ҳунарим асқотган.

Мактабда то 7-синфга қадар ўғил ва қиз болалар ажратиб ўқитилган. 8-синфда улар кўшиб юборилди ва синфимизда Ҳабибахон, Ҳавохон, Марҳабохон, Саодатхон, Хатирахон, Юлдузхон, Муҳаббатхон ва бошқа қизлар ўқий бошлашди. Бирга ўқиган Ёрқинжон Қажумов, Носиржон Дадажонов, Рашид Холдоров, Аҳаджон Зокиров, Манзур Ҳамидов ва бошқалар Қўқондаги техникумларга ўқишга кириб кетдилар. Улар ўрнига темир йўл яқинидаги 53-мактабдан Шухрат Норматов, Алихон Усмонов, Наби Устажалилов, Абдусалом Қодиров, Қурбон Отажонов, Аббос Ризаев, Иброҳим Пўлатов ва бошқалар келиб кўшилишди.

Афсуски, қиз ва ўғил болаларнинг бирга ўқиши ижобий натижа бермади: ўзлаштириш сифати пасайиб кетди, интизом бузилди. Бу ўқувчилар ва ота-оналар норозилигига олиб келди. Мактаб дирекцияси педагогик кенгашда бу масалани муҳокама қилишга мажбур бўлишди ва ўқув йилининг иккинчи ярмидаёқ «А» (ўғил болалар), «Б» (қиз болалар) синфига ажратилди. Бу синфимизда ўқишга бўлган муносабатни яна ўзининг аввалги ҳолига қайтарди.

Мактабни битириш чоғида (1956–1957 йиллар) яна ўша ўзим туғилиб ўсган ҳовли (Мискин, 28)га кўчиб ўтдик. Бу ерда яна бир воқеа юз берди: Давлат имтиҳони даврида менга қаттиқ грипп касали тегди, тузуккина дўхтир йўқ, беришган дорилари қор қилмаяпти. Шунда дадам, кечқурун чойхонага чиқиб бир чимдим (мошдек келадиган қора мойни ҳиди келадиган) дори олиб келиб, памил чойга ивитиб, ярим пиёла ичирди. Сал ўтмай, мен қаттиқ терлаб (мошдек-мошдек тер чиқиб) ухлаб қолибман. Эрталаб, касаллик йўқдай, ўрнимдан туриб аям тайёрлаб берган маставани қатиқлаб ичиб, мактабга битирув имтиҳони — она тилидан иншо ёзишга кетганман. Йиллар ўтиб дадамдан унинг қандай дори эканлигини сўраганимда маҳаллий табибларнинг дориси эди, деб жавоб қилган.

Мактабни 10-А синфимиздан Сойибжон Алиев, Рустам Ворисов, Шуҳрат Норматовлар олтин ва кумуш медаллар билан битиришди. Салимжон Раҳмонов, Наимжон Муҳаммаджонов, Ҳабибжон Ҳожиматов, Шуҳрат Қодиров, Анваржон Дадажонов, Мақсуд Назиров, Маъмур Абдуллаев, Қурбон Отажонов, Маҳмуджон Ҳошимов, Анваржон Аъзамов, Алихон Усмонов, Маратжон Азимов, Қаҳрамон Юсупов, Шуҳрат Дадабоев ва мен аълочи ўқувчилар аталдик, бу эса Кўқон шаҳри аҳолиси ўртасида ижобий маънодаги шов-шувга сабаб бўлди ҳамда кўп йиллар бизни «10-А синфи ўқувчилари» номи билан аташиб юришди. Бунинг тасдиғи ўлароқ 10-А синфини битирганларнинг ҳаммаси 1957 йилнинг ўзида олий ўқув юртига танлов асосида кириб ўқиш шарафига муяссар бўлдик ва кейинчалик ҳаммамиз олий маълумотли бўлдик.

Сойибжон Алиев Москвадаги Ломоносов номидаги давлат университетиди, Рустам Ворисов Москва давлат педагогика университетиди, Маъмуржон Абдуллаев Тошкент давлат университетиди, Анваржон Дадажонов, Ҳабибжон Ҳожиматов Тошкент политехника институтиди, Шуҳрат Норматов, Шуҳрат Қодировлар Тошкент темир йўллар институтиди, Салимжон Раҳмонов, Наимжон Муҳаммаджонов,

Мақсуд Назиров Тошкент молия-иқтисод институтида, Маҳмуджон Ҳошимов, Анвар Мадаминов Самарқанд кооператив-савдо институтида, Баҳромжон Қодиров, Маҳмуд Исмоилов Тошкент тўқимачилик институтида, Алихон Усмонов, Анваржон Аъзамов Тошкент чет тиллар институтида, Маратжон Азимов, Мансур Абдуллаев Қўқон педагогика институтида, Наби Устажалилов Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш инженерлари институтида, Қаҳрамон Юсупов Андижон медицина институтида, Тоир Эшонов Хўжанд педагогика институтида, Шухрат Дадабоев Душанба қишлоқ хўжалиги институтида таҳсил олишди ва шу билан мактабимиз обрўсини юқори даражаларга кўтарди.

Илк бор Тошкентга келишим

1949 йил ёзида (чамаси август ойи бўлса керак) 9 ёшимда мени аям 8 ойлик Ораста синглим билан Тошкентга олиб келган. Ўша вақтлар катта тоғам Аминжон Иноятов Тошкент тўқимачилик институти директори бўлиб ишлар эди. Уйи Виктор Малясова кўчасидаги (ЖЭК) кичкинагина ҳовличада эди, уйнинг орқа томонидаги ҳовличанинг шундай уйларида зиёли, мансабдорлар оилалари (ўғли Равиль Усмонов), яна бирида ўша даврда Республика енгил саноат вазири бўлган Носировлар оиласи (уларнинг мендан бир ёш катта Баҳодир деган ўғли бўларди) яшар эди. Тоғамнинг ўғиллари Зафаржон мендан 2 ёш кичик бўлишига қарамай, жуда шўх, бўйи мен билан тенг, лекин бақувват, эркатой бола бўлиб, боғчада русча тарбия топган, ҳамма билан рус тилида гаплашар эди. Юқорида айтилган қўшни болалар, ўртоқлари билан мени Зафаржон таништирди. Бу зиёлилар уйларида, шу жумладан, тоғамнинг уйларида ҳам пианино бўлар, болаларни ёшлиқдан ҳаммаси мусиқа чалишга ўргатишар экан.

Виктор Малясов кўчаси ҳозирги Олой бозори олдида ўтадиган катта собиқ Энгельс кўчаси ва «Юлдуз» тикув-

чилик фабрикасида ўнга кириб кетиладиган ҳамда «Ўртоқ» кондитер фабрикаси олдидан ўтиб, Урицкий кўчаси билан кесишган чорраҳага борган. Кўчанинг ўнг томонида бир қатор партия Марказий комитетининг ходимлари, донгдор артистлар, шу жумладан Мукаррама Турғунбоева ҳам яшган. Урицкий кўчаси олдинги Пушкин кўчаси чорраҳасига бориб қўшилар эди. Ўнга сал етмай, икки қаватли бинода Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш инженерлари институти жойлашган эди. Буларни эслаб қолишимга бизнинг вокзалдан 4, 5-троллейбусларда Жуковский кўчаси бўйлаб келиб, эски Тошкент консерваторияси олдидан Пушкин кўчасига бурилиб, Ассакинский бекатига келишимиз эди. Бу ерда Тошкент политехника институтининг қурилиш факультети, унинг рўпарасида Тошкент Марказий почтаси ва телеграфи жойлашган эди. Троллейбуслар ҳозирги Дархон бекатига келиб, кейин чапга — Урицкий кўчасига бурилиб кетар ва «Ўртоқ» кондитер фабрикаси орқасидан ўтиб, катта Энгельс кўчаси чорраҳасига етиб борар эди. Урицкий кўчасида «Ўқитувчилар уйи» деган 3 қаватли пишган гишдан қурилган, ҳозир ҳам сақланиб қолган уйда тоғамнинг Қўқонлик ўртоғи Ҳожи ака яшар эди. Айтишларича, у киши Тошкент Қишлоқ хўжалиги институтида директор ёки директор ўринбосари бўлиб ишлар экан. У киши ҳам тоғамга ўхшаган чиройли, савлатли, жуда саводли одам бўлган, кунора кечқурун тоғамникига Аминжон деб бақариб кириб, ўзи билан рус хотинини ҳам етаклаб келар эди.

Зайнабхон келиноий жуда санъатга берилган шаддод аёл бўлган. Мукаррама Турғунбоева, Назира Аҳмедова, Карим Зокировлар ва яна қўшни бир неча санъат арбоблари билан таниш эди. Кечқурун тоғам ишдан келишларига келиноий ош зирвагини, яна ҳар хил салатлар тайёрлаб қўйиб, аямни ҳам кийинтириб, томошаларга олиб боришга тайёр бўлиб туришар эди. Тоғамдан рухсат теккач:

— Раҳимахонни ўйнатиб, театрларни кўрсатиб келаман, — деб жўнаб қолишар эди. Уйдаги 3 та бола келиноиймнинг

ойилари ва Ҳалима опам ихтиёрида, Ораста синглим менинг қўлимда қоларди. У менга жуда ўрганган эди.

Кундуз кунлари укам Зафаржон мени эргаштириб олиб, ўша мен юқорида эслатган кўчалар, бекатлар, Тельман номидаги истироҳат боғларини пиёда айлантириб, охири ўша Урицкий кўчасида жойлашган боғчаси ва унинг ёнидаги мактабни: «Я здесь буду учиться», деб таништирар эди. Мен ҳам қийналиб бўлса-да, русча чала-чулпа гапиришга ҳаракат қилар эдим. Бизни мактабда I-синфданоқ рус тилига ўргатишган эди.

Кечқурунлари тоғам билан Ҳожи ака ош олдидан анча чойлашиб, ошни еб бўлгач, қўлларига ликобчалар олиб, хиргойи қилишар эди. Икковлари ҳам хушовоз бўлиб, мумтоз куй-қўшиқлар айтиб, бир-бирларига жўр бўлишарди. Ҳожи ака кеч бўлганида шира кайф ҳолда хайрлашиб, уйларига равона бўлар эди.

Тоғамнинг уйларида 2 кўча нарида кичкина ҳовличада (ЖЭК) шоир Собир Абдулла оиласи яшар эди. У киши ҳам қўқонлик бўлгани учунми тоғам билан қўшғинчилик қилар эди. Урицкий кўчасида Мажид ака Абдураззоқов деган тилшунос домла оиласи ҳам яшар эди. Тоғамнинг уйларида 2 та катта, бутун девор бўйлаб ўрнатилган китоб жавони бўлиб, улар кўпроқ рус тилида техникага оид ва бадиий китобларга лик тўла эди. Тоғамнинг ярим кечаларгача бир нарсаларни ёзиб, китоблар варақлаб ўқиб ўтиришлари ҳали ҳам кўз олдимда. Уйлари ёруғ, ҳамма хоналарда, ёзув столлари устида ҳам электр лампалар ёниб турарди. Бу вақтда Қўқонда ҳамма ҳали керосин лампа ёқар эди. Тошкентдан Қўқонга қайтишимизда аям менга:

— Ўғлим, кўрдингизми, тоғангизга ўхшаган олим бўлинг, бунинг учун мактабни ҳам, институтни ҳам аъло баҳоларда ўқиш керак. Кўп ўқиш, илм олиш, ақлли, сабрли бўлиш керак, — деб насиҳат қиларди.

Ўша даврдан тоғамга ўхшашга, ўқимишли бўлишга ҳавасим ортди. Биринчи бор тўқимачилик институти, пахта заводи, технология деган сўзларни ва ибораларни тоғамнинг

хонадонида эшитдим ва эслаб қолган эдим. Ўғил бола тоғага тортади, деган нақл менинг мисолимда яна бир бор ўзининг исботини топди ва мен кейинчалик ўз ҳаёт йўлимни тоғам бошлаган илмда давом эттирдим.

Олий ўқув юрти талабасиман

1957 йил. Шўх-шодон мактаб таълими ортда қолди. Хайрлашув кечаси ҳам ўтказилди. Ҳар биримизнинг қайси олий ўқув юртига боришимиз олдиндан аниқ эди. Дадам мени Тошкент тўқимачилик институтига олиб келди. Қабул комиссияси асосий ўқув бинонинг (ҳозирги иккинчи бино) 34-хонасида жойлашган эди. Хужжатларим топширилгач, дадам Кўқонга қайтиб кетди.

Энди абитуриентларнинг ўзига яраша ташвишлари пайдо бўлди: ким қаерга вақтинча жойлашиши керак. Институт раҳбарияти бу масалада барча чораларни кўрган эди: олдин спорт залининг пастки қавати, сўнг ҳовлидаги катта чинорлар тагига йиғма кроватлар қўйилди ва абитуриентлар жойлаштирилди. Ўқитувчилар назорати ўрнатилди. Ҳовлида чойхона ва айвонда ошхона жойлашган. Институтдан сал нарида «Аския» бозори жойлашган бўлиб, ҳамма озиқ-овқат топилар эди.

Ўша даврларда мактабни олтин ва кумуш медалларга битирган ва армия хизматидан қайтган ёшлар махсус комиссия суҳбатидан ўтиб, талабалар сафига тўғридан-тўғри, бошқалар 5та фандан имтиҳон топшириб, танлов асосида қабул қилинган. Имтиҳон топшираётган ёшлар ҳар имтиҳон оралиғида бир-бири билан танишиб, ўртоқлашиб қоларди, чунки имтиҳондан ўта олмаганлар ҳафсаласи пир бўлиб ўқишни ташлаб кетар, қолганларимиз табиий ҳолда бир-биримиз билан яқинлашиб кетар эдик. Дастлаб математикадан ёзма имтиҳон ёзиб чиқдик. Шунинг ўзида 30% абитуриент тўкилиб кетди. Физика ва математикадан оғзаки имтиҳон, рус тилидан ёзма баён ва оғзаки суҳбатдан ўтдик. Ўзбек тили ва адабиётидан иншо ёздик. Барча имтиҳон баҳо-

лари ўз вақтида эълон қилинди, лекин иншо баҳолари икки-уч кунга чўзилди. Ниҳоят, иншо баҳолари ва бир йўла ёнма-ён танлов қайдномалари ҳам эълон қилинди. Ҳамма хурсанд, иншодан барча ўтган.

Демак, ҳамма ўзи танлаган ихтисослик қайдномасига киритилган. Фақат рус ва ўзбек тилида ўқийдиганлар рўйхати алоҳида-алоҳида эди. Энди ректор бошлиқ танлов комиссияси суҳбатига ҳар биримизни навбатма-навбат таклиф қилабошлашди. Суҳбатда абитуриентнинг фамилияси, исми, қайси фандан қандай баҳо олгани, умумий тўплаган бали эълон қилинар, кейин навбатдаги абитуриент таклиф қилинар ва қаторга қўшилар эди. 20–22 абитуриент сафи шакллангач, уларга қабул қилинганлиги эълон қилинар ва уларни ректор табрикларди. Мени ҳам шу усулда суҳбатга чақиришди. Бизнинг гуруҳ 22 тага етганда, ректоримиз бизни ўз танлаган ихтисослигимиз эмас, балки «5у-57» гуруҳи, яъни луб толаларини қайта ишлаш ихтисослигига қабул қилинганимизни эълон қилди ва барчамизнинг бир ўқув режаси ва бир потокда ўқишимизни айтди ҳамда ўқиш даврида кимнинг яхши ўқишига қараб ихтисослигини ўзгартириши мумкинлигини ҳам қўшиб қўйди. Бошқа абитуриентларнинг ҳаммасини 8–10 тадан таклиф қилиб, турли гуруҳларга «резерв»лар сафига қабул қилди. Уларни талабалар сафига қабул қилиш биринчи семестр натижаларига қараб амалга оширилар экан. Ҳамма хурсанд. Демак, кириш имтиҳонларини муваффақиятли топширган барча абитуриентлар биринчи курсга қабул қилинди. Кўринадики, кимнинг келгусида ўқиб кетиши олдиндаги синнов ва имтиҳонларга боглиқ экан. Хотиржамликка ўрин йўқ.

Гуруҳимизда асосан ўғил болалар бўлиб, 3 нафар қиз бола ҳам бор эди: Қорақалпоғистондан Олтинбека, Хоразмдан Мадина, Тошкентдан Наима. Ўша куннинг ўзида ҳаммамиз факультет деканатлари олдида саф тортдик ва ётоқхоналарга тақсим қилиндик. Технология факультети талабаларига Шота Руставели кўчасидаги янги қурилиб ишга туширилган ётоқхонага йўлланма беришди. Биз, механика

ва иқтисодиёт факультети талабалари, асосан, ўғил болалар бўлганимиз учун институт бағрида, ҳовлининг охиридаги Шота Руставели кўчасига чиқиш дарвозаси олдидаги 3 қаватли 1-ётоқхонага жойлашдик. Ётоқхонамиз яшаш учун анча ноқулай эди, ҳожатхона ташқарида, ошхона ҳам ётоқхона рўпарасида бир қаватли бинода, унда қозонлар тагига ўтин ёқилар эди.

Талабаликнинг қизғин ҳаёти бошланди. Ётоқхона ошхонасида тайёрланган овқатни хонамизга то олиб чиқиб кетганимизча бир киши кўриқлаб турарди, чунки бу ётоқхонада талабаларнинг «билса ҳазил, билмаса чин» дейиладиган одатлари, яъни овқатни қозон-позони билан ўз хоналарига олиб кириб кетиб, бўш қозонни чиқариб қўйиш одатлари ҳам бор эди, аммо арзончилик, тўкинчилик даврлари эди, тузуккина стипендиямиз ҳаётимиз учун етар, шу туфайли ҳам бу ўйинга кўникиб ҳам қолган эдик ва ушбу одатларимиз турли аскияларга ҳам сабаб бўлар эди. Бу ётоқда яшашимизнинг ўзига хос қулай томони ҳам бўлган, жумладан. учинчи қаватда бўш хоналарда чизмачилик тахталари ўрнатилган бўлиб, чизма чизиш, талабалар бир-бирига ёрдам бериш имконияти бор эди. Кечқурунлари институт спорт залида кечаси соат 22гача ҳар хил спорт секциялари машғулотлари мунтазам ишлар эди, ётоқхонамиз талабалари бу спорт залига қатнашни канда қилмас эдик. 1-курсдаги ўқишимиз биринчи сменада ташкил этилганлиги учун ҳам куннинг иккинчи ярмида чизма геометрия, математика фан ўқитувчиларимиз ётоқхонага келиб, қўшимча дарслар, маслаҳатлар ўтказар эди. Айниқса, гуруҳ раҳбаримиз олий математика фани ўқитувчимиз Пўлат Расулов (уруш қатнашчиси, ногирон, бир оёғи протез) ҳар куни ётоғимизга келар, хонама-хона юриб ҳол-аҳвол сўрар ва фан бўйича маслаҳатлар берар эди. Чизмачиликдан Эркин Собитов, А.Ҳамидов, К.Г.Семерюкова ва бошқалар деярли ҳар куни 3-қаватда чизмаларимизни текшириб беришар эди.

Мен ётоқхонанинг 49-хонасида марғилонлик Ҳамиджон Мирзаев, андижонлик Акбар Мадаминов, туркистонлик

панчиқ, шунинг учун ҳам қўлтиқлашиб юришга мажбур эдик. Биз ёшларга бу ўзига яраша завқли синов эди, дастлаб баралла ашула айтиб борар эдик, бу узоққа чўзилмади, йўл узоқ, 10–12 км қир ошиб бориш керак, дам олишга фурсат йўқ, қоронғу тушиб қолса, яна аҳволимиз оғирлашарди. Эрталаб соат 9 ларда йўлга тушган бўлсак, кун оғганда, соат 15–16 ларда марказга яқинлашдик. Бир вақт не кўз билан кўрайликки, қирдан пастга тушиш чоғида кўрпа-тўшакларимиз ортилган тиркамалар ағдарилиб ётибди. Кўрпа-ёстиқлар 50–100 метрга сочилиб кетибди, унинг устида бизга хизмат қилган врач, иккита ҳамшира ва ёши улуг домлалар ўтирибди, шукурлар бўлсин, улар соғ-омон экан.

...Хайрият, ўқишлар қайта бошланди, декабрнинг охири, январь ойида тўлиқ ўқиш бўлди ва февраль ойида биринчи (қишки) семестр имтиҳонлари бошланди. Уйқусиз тунлар. Барча юқори баҳолар олиш орзусида. Бу даврда қониқарсиз баҳо олганлар институтни ташлаб кетишга мажбур бўлар эди. Икки фандан қониқарли баҳо олганларга стипендия берилмайди, бир фандан қониқарли баҳо олганларнинг стипендияси 50%га қисқаради, яхши ва аъло баҳо олганлар тўлиқ стипендия оларди, барча фандан аъло баҳога топширганларнинг стипендиясига 50% устама берилар эди. Қисқаси, 1-курснинг қишки сессиясидаёқ «ғалвир» кўтарилиб, сараланиб қолдик. Резервдагилар аълочилар сафига ўтиб олишди. Ўқишга енгил қараган, кўпроқ Чорсу, Эски Жўва, Аския бозори атрофида савдо-сотиққа аралашиб қолган шаҳарлик ўртоқларимиз институтни ташлаб кетишди.

1-курсда машинасозлик чизмачилиги ва чизма геометрия фанлари бизни анча қийнади: арзимас хатоларга йўл қўйилса ҳам, чизмага қанча вақт сарфлашимиздан қатъи назар, чизиш варақларини қайта-қайта янгилашга мажбур бўлар эдик.

1-курс ёзги сессиясидан сўнг таътил ҳисобига ҳамма талабалар қурилиш отрядларига жалб қилинарди. Мен бир гуруҳ ўртоқларим билан ҳозирги Чилонзор туманидаги «Ўзбек-

фильм» киностудияси биноларининг бетон пойдеворларини қуйишда қатнашдим.

Ҳақиқий таътил август ойида бошланди. Қўқонга келдим. Бир йил давомида кўришмаган қариндошларим, синфдошларим билан дийдорлашдим, меҳмондорчилик қизгин, Муқимий, Фурқат истироҳат боғлари чойхоналарида улфатчиликлар авж олди. Шўхликлар ҳали бизни тарк этмаган экан, баъзан кўча болалари билан «бир-биримизни» сийладик.

1958 йил иккинчи курс ўқув йили бошланишида бизнинг механика факультетимиз талабаларига Шота Руставели кўчасидаги технологлар ётоқхонаси ҳовлисида янги қурилган 5 қаватли ётоқхонадан жой беришди. Бу бино ҳозирги Абдулла Қаҳҳор кўчасида эди. Мен Ҳамиджон Мирзаев, Камолхон Ҳасанов, Акбар Мадаминов, Абутолиб Абдусаттаровлар билан бирга бешинчи қаватдаги 111-хонага жойлашдим. Ётоқхона баланд шифтли, ёруғ, 5 та кровать, 5 та тумба, кийим-бош учун шифонер, 2 та стол, 5 та стул билан жиҳозланган, ҳатто радио ҳам бор эди. Қаватнинг ўртасида алоҳида чизма чизиш учун фойе ҳам бўлиб, ҳаммамиз ундан навбати билан фойдаланар эдик. Гуруҳимиз «5у-57» деб юритиладиган бўлибди, бизни энди Пахтани дастлабки қайта ишлаш мутахассислигига ўтказишибди, Луб толаларини қайта ишлаш технологияси мутахассислигида ўн бештача, асосан, рус, татар ва бошқа миллат вакиллари қолдирилибди.

1958 йил 25 сентябрдан яна пахта йиғим-теримига сафарбар қилиндик. Бу сафар Тошкент вилоятининг Бекобод тумани 2-Далварзин давлат хўжалигига юборилдик. Бу ердаги яшаш шароитимиз олдинги йилдан ҳам ночор бўлди. 90—100 талаба пахта далалари ўртасидаги бетон плиталаридан қурилган дала шийпонларига жойлаштирилдик, ичимлик сув ясама бетон қудуқларга қуйиб кетилар эди, сувнинг сифати тўғрисида гапирмаса ҳам бўлади. Шийпон ичида ёғочдан 2 қаватли (ярусли) ётиш жойи (*у нара* деб аталар эди) ясалган, кўп шийпонларда чироқ йўқ, ўтин топиш ҳам муаммо, уни ўзимиз тўплашимиз керак, ошхона бос-тирмаси ҳам талабалар, ўқитувчилар иштирокида қурилди,

хуллас, биз билан қизиқадиган, бизнинг ташвишларимизга шерик бўладиган маҳаллий халқдан биронта инсон йўқ эди, гўёки, бу ерга ўз ташаббусимиз билан келганга ўхшардик. Ўзимиз — «маҳаллий ҳокимият». Талабалардан ошпаз ва унинг ёрдамчилари, теримчилар бригадирлари, ҳисобчи, тарозибонлар, юк ташувчиларни тайинладик. Шийпонлар оралиғи тахминан 3—5 км масофада жойлашган бўлиб, ўзаро алоқа қилиш мушкулроқ бўлган. Ҳисобчилар ҳар куни ишдан сўнг ҳисобот тайёрлаб, қоронғу тушиб, алламаҳал бўлган вақтларда факультет штабига топшириб келишарди. Аксига олиб, ўша йилги об-ҳаво ёмғирли келди. Сариқ касали, кўричак, томоқ оғриғи, шамоллаш каби касалликлар тарқалди, шукурлар бўлсин, бу синовларни ҳам енгиб, соғсаломат декабрь ойи бошларида пахтадан қайтдик.

Шуни алоҳида таъкидлашни лозим топардимки, пахта йиғим-терими кампанияси бизни меҳнатда чиниқтирган, ҳаётнинг оғир-енгилликларини сездирган, ватанпарварлик руҳида тарбиялаган эди. Аммо бу жараёнларда иштирок этишимиз институтда билим олишимиз муддатларига таъсирини кўрсатмай қолмади.

2—3-курс ўқув режасида математика, физика, кимё, чизмачилик, чизма геометрия, тарих фанлари тугалланиб, ўрнига назарий механика, машина ва механизмлар назарияси, машина деталлари, иссиқлик техникаси, гидравлика, электротехника, ДВС, фалсафа, сиёсий иқтисод фанлари киритилди. Бу фанларга қизиқиш кучайди, чунки бу фанлар бўлғуси муҳандисни шакллантирувчи асосий техника фанлари эди. Бир қанча фанлар аста-секин рус тилида ўқитила бошланди. Ўқув адабиётлари ҳам фақат рус тилида эди.

2-курсни тугаллаш чоғида институтимиз тарихида катта воқеа содир бўлди. «Тошкент тўқимачилик институти» енгил саноат ва кимё саноатига ҳам мутахассислар тайёрлашга ихтисослаша бошлади.

Янги очилган таълим йўналишлари бўйича профессор-ўқитувчилар етишмас эди, шу туфайли ҳам ишлаб чиқариш корхоналаридаги мутахассислар таълим жараёнига жалб

этилди, айни замонда, Иттифоқ ҳукумати қарорларига мувофиқ, биз билан ўқиб турган, асосан, аълочи талабалар собиқ Иттифоқнинг Москва, Санкт-Петербург (аввалги Ленинград), Киев технология институтларига мақсадли кадрлар тайёрлаш йўли билан ўқишларини давом эттириш учун юборилди, бизнинг механика факультетимиздан 20 га яқин ўртоқларимиз ҳам марказий олий таълим муассасаларига чарм ва оёқ кийим ишлаб чиқариш технологияси, мўйна-кўнчилик, сунъий кимё толаларини ишлаб чиқариш, тикувчи-конструкторлик ва бошқа соҳалар бўйича ўқишга юборилди, булар орасида Каримжон Эргашев, Юпитер Юсупов, Иброҳим ака Аҳмаджонов, Тўхта, наманганлик Козимжон, андижонлик Юсупов ва яна бир қатор қизлар ҳам бор эди. Бу жуда оқилона тadbир эди, чунки ўзбек фарзандларига ноёб йўналишлар бўйича мутахассис бўлиб етишиш учун бетакрор имконият берилган эди. Бу тadbирда талабаларимизга ноқулай ёндашув ҳам бўлган, яъни юборилганлар ўша Марказий олий таълим муассасаларида курси пасайтирилиб ўқишга олинган, шу боис кўпчилигимиз у ерларга боришга рози бўлмадик.

Олий даргоҳнинг 3-курсидан мен кўқонлик Камолхон Ҳасанов, Адҳам ака Абдуллаев (биздан икки курс юқори ўқиган) билан бирга ҳамхона бўлдим. Бу даврда мутахассислигимиз асоси бўлган пахтани дастлабки қайта ишлаш технологияси (доцент Қодиров Шокир Қодирович) фани билан бирга тўқимачилик материалшунослиги (доцент Инобат Турсуновна Абдурахимова), МТВМ (Иофе Г.Л.) фанлари ҳам ўқитила бошланди.

1959–1960 ўқув йилимиз пахта тозалаш заводларида электр энергияси ишлаб чиқарувчи дизель станцияларида амалиётдан бошланди. Мен Нил Ибрагимов, Сарибой Қулаҳмедов, Шавкат Алиакбаров, Фанижон Ҳусановлар билан Жиззах, яна бир гуруҳ ўртоқларимиз Самарқанд пахта тозалаш заводларида энергетика бўйича амалиётни ўтадик. Жиззахдаги заводнинг бош муҳандиси И.Р. Мачуженко бизни илиқ кутиб олиб, ҳаммамизни сменали ишга навбатчи

чилангар, мойловчи лавозимларига тайинлади. Ойлик маош тайин қилди. Якшанба кунлари ҳам таъмирловчи-чилангарлар билан бирга ДВСлар таъмирида қатнашдик. Шу тариқа 1,5 ойлик амалиёт жуда мазмунли ўтди.

Энергетика амалиётидан қайтгач, 4-курда асосий касбий фанларимизни ўқишга киришдик. Пахтани дастлабки қайта ишлаш технологиясининг асосий фанлари: пахта хомашёсини қуритиш ва тозалаш (доцент С.Д.Болтабоев), хомашёни жинлаш, толани тозалаш технологияси (доцент Ғ.Ж. Жабборов), пахта тозалаш машиналарини лойиҳалаш (доцент Д.А.Котов), таъмирлаш ишлари, пахта тозалаш ускуналари (кафедра мудири, профессор Б.И.Роганов), пахта тозалаш заводи иқтисодиёти (профессор А.Б. Худковский) фанлари ўтилди.

Бу фанларнинг курс ишлари ва амалий машғулотларини Василя Ғозиева, Мухтор Алиев, Сабоҳат Аҳмедова, Д.А.Котов, Р.М.Подольскаялар олиб борди. 4-курс охирида Қирғизистоннинг Жалолобод пахта тозалаш заводига ишлаб чиқариш амалиётига юборилдик. Завод бош муҳандиси Иброҳимов Қодиржон ака (институтимизни 1955 йилда битирган) бизни — мен, Камолхон Ҳасанов, Ҳамиджон Мирзаевларни илиқ кутиб олди ва ҳаммамизни смена ишлаб чиқариш устасига стажёр қилиб тайинлади. Кундуз кунлари технологик машиналарнинг демонтаж-монтаж ишларида чилангарлар қаторида ишладик.

Якунловчи йилимизнинг биринчи ярмида юқорида айтилган асосий касбий фанларимиз давоми бўлган пахта заводларини лойиҳалаш ёки реконструкциялаш, пахта тозалаш заводларида ишлаб чиқаришни режалаштириш ва ташкил қилиш иқтисодиёти, қурилиш ишлари, техника хавфсизлиги, иситиш ва вентиляция фанлари ўқитилди ва курс ишлари лойиҳалари ҳимоя қилинди. Шу билан назарий таълим тугади. 5-курснинг иккинчи ярмида кафедра қарори билан ҳар биримизнинг мустақил ижодий иш, битирув мавзуларимиз тасдиқланди. Кимдир янги пахта тозалаш заводи қурилиши лойиҳасини, кимдир ҳозирги кунда ишлаб

турган корхонани янгидан реконструкция қилиш лойиҳасини тайёрлаб, иқтисодий кўрсаткичлар ҳисобини чиқарди. Бу ишлар битирувчининг диплом иши бўлиб, у Давлат комиссияси олдида ҳимоя қилиниши керак эди. Лойиҳанинг муайян қисмлари бўйича ҳам фанлар кесимида ҳар биримизга маслаҳатчи профессор-ўқитувчилар бириктирилди. 1962 йилнинг эрта баҳорида мен Камолхон Ҳасанов билан бирга Қўқондаги 1-пахта тозалаш заводида диплом олди амалиётига жўнадик. Ўша даврдаги завод директори Абдуллажон ака Узоқов ҳам бизни яхши кутиб олди. Бўлажак диплом лойиҳаларимизга зарур бўлган маълумотларни йиғиб олишимизга имконият яратиб берди. Биз у инсондан жуда мамнун бўлиб қайтдик. Шу йил июнь ойида диплом лойиҳалари ҳимояси тугалланди. Давлат аттестацияси қарори асосида институтимиз ректори 1962 йил 27 июндаги 71-сон буйруғи билан «Пахтани дастлабки қайта ишлаш» ихтисослиги бўйича «муҳандис-технолог» касб унвонига эга бўлдим.

Дастлабки иш фаолиятим

Институт таҳсили тугаши биланоқ, давлат тақсимоат комиссияси йўлланмаси билан мен, курсдошларим Ҳотамжон Камолов ва Зинаида Мифтяевалар Сурхондарё вилояти Термиз пахта тозалаш заводида ишга юборилдик, у ерга 1962 йил 30 июлда етиб келдик ва ходимлар бўлими бошлиғи Михаил Андреевич Попов бизни завод директори Тагир Бурхонович Беглов қабулига олиб кирди. Суҳбат чоғида завод директори: «Бизда ҳамма муҳандислик лавозимлари бўш, ишга келган ёшларни бир йил ўтмай бошқа лавозимларга олиб кетиб қолишяпти, ҳатто бош муҳандисимиз ҳам, бош механигимиз ҳам ўрта маълумотли, амалиётчи-ишчилар. Марҳамат, Сизлар ўзларингизга иш лавозимларини танлаб, ўзларингизни синаб кўринглар», — деди.

Зинаида заводнинг сифат лабораториясида катта лаборантликни, Ҳотам ака заводнинг хавфсизлик бўйича муҳандислик вазифасини, мен эса смена (ишлаб чиқариш брига-

даси) бошлиғи вазифасини танладим. Ўртоқларим бир сменалик (кундузи 08.00дан 16.00гача), мен эса 3 сменалик (ҳар ҳафта смена вақти 8.00.-16.00. 16.00.-24.00, 24.00.-08.00 тарзида алмашадиган) ишга тушдик, аммо менинг маошим 95 сўм, уларники 90 сўм эди.

Ҳотам ака, мен ва заводни таъмирлаш бригадаси чилангар ишчиси Валентин Алиев заводнинг эркаклар ётоқхонасида бир хонага жойлашдик. Валентин ўзи Туркманистоннинг Мари шаҳридан бўлиб, Термизга опаси воситасида келиб қолибди. Поччаси Сурхондарё вилояти партия комитетининг иккинчи котиби лавозимида ишлар экан. Мен, Валентин Алиев ёрдамида заводда «валикли джин» технологияси амалиётини ўргандим.

Термиз чегара шаҳри бўлгани учун бу ерда асосан ҳарбий хизматчилар оиласи билан яшаган, аҳолиси 45 минг киши чамасида бўлган. Шаҳар кўп миллатли (рус, украин, татар, ўзбек, туркман, тожик, араб) бўлган. Улар ўзаро ўз тилида мулоқот қилса-да, асосий мулоқот ва иш юритиш рус тилида бўлган. Бизнинг бригадамиз ишчилари 4--5 та рус миллати вакиллари, қолганлари тоғли Бойсун тумани қишлоқларидан кўчиб келган тожиклар бўлган.

Сменада асосий технологик машиналарни созловчи-чилангар бўлиб Қўлдош деган тожик йигити менга ёрдамчилик қилди. Заводнинг электр тармоқлари ишини таъмирлаш бўйича Борис деган чилангар рус йигити ёрдамчи бўлди. Бригадамизда асосий технологик машиналарда жинчи бўлиб М.М. Майорова ва Рая, линтерчи бўлиб Александра (Шура) деган рус аёллари ишлаган. Бошқа оғир жисмоний куч талаб қилинадиган ишларга тожик ва туркман йигитлари жалб қилинар эди.

Қўлдош сменада (жиҳозларни созловчи чилангар) менинг ўнг қўл ёрдамчим ҳисобланарди. Мен унга тўлиқ ишонардим. Қолаверса, ҳар бир технологик машина ва ускунанинг ишлаш жараёнида юз бериши мумкин бўлган носозлик, унинг сабаблари ва тезликда уни созлаб, ишга туши-

ришни шу йигит менга ўргатди. Ишлаб турган ҳар қандай технологик машинанинг қандай овоз чиқараётгани, ундаги бўлаётган силкиниш ёки мўътадиллик, ҳатто машинанинг қизиб кетиш даражасига қараб унинг ҳолатини аниқлаш мумкин экан. Мен ундан жин ёки линтер машинасида ишловдан чиқётган чигитдан бир қисм чигитда қолаётган линт массасига қараб, жин ёки линтернинг қандай самарада ишлаётгани (тола чиқиши, чигитнинг эзилиши, уруғларнинг майдаланиб кетиши, машиналарнинг ишлаш унумдорлиги), ё бўлмаса, бу машиналарга келиб тушаётган хомашё (пахта хомашёси ёки жиндан чиқётган чигитдан) бир ҳовуч олиб туриб, унинг (намлиги, ифлослиги ва бошқа) ҳолатига қараб қуритиш ва тозалаш цехидаги машиналарнинг нақадар тўғри ишлаётгани, жин ва линтер машиналари технологик ҳолатига қандай таъсири бўлиши мумкинлигини, қолаверса, бу машиналарнинг қайси бирини тезда тўхтатиш, зудликда тузатиш чораларини кўриш усулларини ўргандим. Қўлдош бригадамизда ишлаётган ғарамни ўйувчи, тозалаш ва қуритиш цехи ишчилари, шунингдек, зичловчи ва прессловчи йигитлар гуруҳининг бошлиғи эди. Қасалланиб қолганларни алмаштириш ёки янгидан ишга олишни шу йигит маслаҳати билан амалга оширар эдим. Дизель станцияси ва электр таъминотини иккинчи ёрдамчим Борисдан ўргандим. Заводимиз аррали ва валикли завод бўлгани учун 2 та катта дизель «Октябрь революцияси» (айтишларича, бундай дизеллар катта кемаларга ўрнатилад экан) ва яна 4 та янги типдаги «бч3645» дизеллари ўрнатилад эди. Бу дизелларнинг қуввати иккала заводимиз ишлашини тўла қондирар ҳамда Термиз шаҳри аҳолисига ҳам ёрдам берар эди. Борисдан ҳар бир дизелнинг ишлаш тарзи, қуввати нимага боғлиқлиги, электр цехи тўпламидаги ускуналар, уларни назорат қилиш ва бошқариш усуллари, заводда ўрнатилад ҳар бир электр двигатель, унинг ишлаш тарзи ва ҳоказоларни ўргандим.

Биз кўпроқ иккинчи ва учинчи сменада ишлашни яхши кўрар эдик, чунки кундузи таъмирловчилар бригадамиз

ишига халақит берар эди. Гап шундаки, ишчиларнинг маоши (мендан ташқари) ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори ва сифатига боғлиқ эди. Шу сабабдан ҳар бир ишлаб чиқариш бригадаси орасида катта рақобат, яъни кимўзарлик муҳити ҳукм сурар эди.

Ишлаб чиқариш унумдорлиги дизель станцияси ишига жуда боғлиқ эди. Электр тармоғидаги кучланиш 220 В дан кам бўлмаслигини ҳаракатдаги дизеллар таъминлаб берар эди.

Бригадам ишчилари жуда аҳил, маҳоратли, чидамли, бир-бирини тушунадиган меҳнаткаш инсонлар эди. Улар ичида энг ёши мен бўлсам-да, мени тез тан олишди. Машина ускуналарининг ишлаш давридаги нозик жойлари, хомашёнинг намлиги ва ифлослигининг ишлаб чиқариш унумдорлигига таъсири, ҳамма-ҳаммасини эринмай тушунтириб беришар эди.

Қўлдош кечалари ишдаги толиқинимни пайқаб, баъзан менга раҳми келиб, тонг пайтида пахта омборида бирпас мизғиб олишимни, иш жараёнига ўзи қараб туришини айтар эди, мен эса рози бўлмасдим, чунки мен кечаси ишга чиқадиган куни кундузи ухлаб олишга ўрганмаганман, унга шароит ҳам йўқ: ҳаво иссиқ, овқатланиш ҳам кўчада ва ҳоказо.

Бригадамизнинг кўрсаткичлари жуда юқори эди. Кечалари завод директори (соат 2—3 лар оралиғида) келиб, цехларни айланиб юрарди. Сменадан чиқишимизда кўпинча (эрталаб соат 8:00 да) дарвоза олдида кутиб олар, ҳазиллар қилар эди. Завод ҳовлисида катта ҳаммом бўлиб, шу ерда ювиниб, кийим алмаштирар эдик, иссиқ сув дизеллардан чиқарди, ҳаммомдан ортган иссиқ сув совутиш учун катта ҳовузга қуйилар эди. Ишчиларга бепул қишки-ёзги кийимлар: пахтали фуфайка, шим, комбинзон, телпак, этик, қоровулларга пўстин ва кигиз этик берилар, ҳар бир квартал, ярим йиллик ва йил якунида пул мукофотлари, смена ишчилари учун бепул овқат берилар эди, заводга кираверишда пуллик ошхона ишлаб турар эди. Касаба уюшмаси, партия ташкилоти (котиби Михаил Андреевич Попов) ниҳоятда фаол ишларди.

Мен, негадир, завод бош муҳандиси Борис Александрович Иванчук билан кам мулоқотда бўлганман. У чақирмас, мен ҳам киришга ҳаракат қилмас эдим, лекин завод энергетиги Владимир Николаевич Назаров ва унинг хотини техник назорат бўлими бошлиғи Евгения Гавриловна Сви-
наренко билан деярли ҳар куни учрашар, баҳслашар эдик.

Заводда ишчи ва ходимлар болалари учун боғча-ясли ҳам бор эди. Завод рўпарасида, сердарахт жойда истироҳат боғи, унда ёзги ошхона, чойхона ишлаб турар эди. Завод ёнида Сурхондарё вилояти таъминот уюшмаси базаси, шу қаторда Термиз ҳайвонот боғи жойлашган, унинг орқаси чегара-чеклов ҳудуди бўлиб, қалин симтўрлар билан тўсилган эди. Заводдан Амударёнинг ҳар иккала қирғоғи кўриниб турар, биз томони анча кўркам, дарахтзор, нариги қирғоқ кип-қизил чўл бўлиб, ҳеч ким кўринмас эди. Ёз фасли Термизда ҳаво ҳарорати 50 даражадан ортиб кетар, аксинча, қиш фасли ҳаво илиқ келар эди. Ёзда (август ойида) ҳар замон даҳшатли афғон шамоли хуруж қилиб қоларди, у ўзи билан катта миқдорда чанг-тўзон олиб келар ва кўз очирмас эди.

Мен бўш вақтларимда ҳамда дам олиш кунлари Валентин Алиев билан «Валикли жин» заводи ишини ўргандим. Бошқа кунлари заводимиз таъмирчилар бригадаси бошлиғи (брига-
дамда жинчи бўлиб ишлайдиган М.М. Майорованинг эри) Володя амаки ва унинг 2 ўғли (Виктор ва Саша) билан бирга ҳаммуаллифликда бир йил давомида 10 дан ортиқ ихтиро таклифларини ишлаб чиқиб, амалда жорий этдик. Бу, асосан, оғир жисмоний ишларни механизациялашга ба-
ғишланган таклифлар эди. Эвазига техник кенгаш қарори ва завод директори буйруғи билан тузуккина пул муко-
фотлари олдик. Бригадамиз 1962–1963 йил кўрсаткичлари бўйича нафақат Республика мусобақасида, балки ўз соҳамиз бўйича собиқ Иттифоқ мусобақасида голиб деб топилди. Кунлик тола ишлаб чиқариш кўрсаткичи ҳар бир арра ҳи-
собида 14 кило/соат миқдорида (5904–И ипак пахта нави бўйича) бўлди, деб эълон қилинди, собиқ Иттифоқ голиб-

нингдек, заводимизнинг жин-линтер цехида ишлаб чиқарилаётган чигитни автомат-тарозиларда ўлчаб, тўғридан-тўғри ёнимиздаги ёғ-мой комбинатига ўтказиш конвейери ишга туширилди. Завод қошидаги тайёрлов маскани ва завод ҳудуди ички йўлларига асфальт ётқизилди. Хуллас, заводни ишга тушириб, анча тинчидик, аммо Косон ва Ғузор тайёрлов масканларидаги пахта тозалаш цехлари қурилиши иши тўхтаб қолди, чунки уларни юргизишга мўлжалланган «6ч3645» дизеллари Россиядан етиб келмади. Бу орада тайёрлов масканларига 1963 йилги пахта ҳосили келиб туша бошлади. Яхшиямки, сентябрь, октябрь ойларида ёғингарчилик бўлмади, куз анча қуруқ келди.

Шу йили мени анча ҳаяжонга солган бир воқеа ҳам содир бўлди. 1963 йили Термиздан Қарши пахта тозалаш заводига ишга ўтганим хабарини дастлаб дадамга, кейин Маҳбубахон холамга ёзиб юборган эдим. Сентябрь ойи охирларида Маҳбубахон холам «Андижон—Душанбе» поездиди мени кўргани етиб келди. Бошим осмонга етган эди. Холам аввалдан мента жуда меҳрибон, ўз ўғлидек кўрар эди, буни аввалги саҳифаларда ҳам ёзган эдим. 8—9-синфларда ўқиб юрган кезларимда ёзги таътил даврида холам мени ишлаб турган пилла қабул қилиш масканига олиб борар ва пилла сараловчи қилиб рўйхатдан ўтказиб ишлатар эди. Кундузлари ҳамма ишчилар билан бирга, дарахт соясида ўтириб олиб, қабул қилинган пиллаларни навларга ажратар, уларни чойшабларга солиб қуритиш сукичакларига тўкиб, ёйиб қуритар эдик. Кечки овқатдан кейин холамнинг ёнларига ўтириб, пилла қабул қилингани ҳақидаги юк хатларини ёзиб тайёрлашда ёрдам берар эдим. Бу меҳнатлар эвазига олган ойлик маошимни, оз бўлса ҳам, аямга олиб келиб берар эдим. Бу ерда ишлаган кунларимда ҳам кўп эсда қоларли хурсандчилик ва кўнгилсиз воқеалар ҳам бўлиб ўтган.

Қаршида холамни қандай хурсанд қилиш чораларини ахтараман, лекин топа олмайман: томошабон жой йўқ. Фақат мақтаниб, қилаётган ишларимни гапириб берар эдим. Маҳ-

бубахон холам келган кунларининг эртасигаёқ Шукур ака-нинг оналари билан танишиб қолишди ва икковлари бир-бирини меҳмон қилиб, суҳбатдош бўлишди. 2—3 кун ўтгач, холам Қўқонга кетиш тараддудига тушди. Кечқурун ёлғиз икковимиз ўтирганимизда дилида кўтариб келган сирни очди:

— Ўғлим, биринчидан, Сизни ўз кўзим билан кўриб, янги иш лавозимингиз билан табриклагани келдим, иккин-чидан, Сизнинг маслаҳатингиз керак бўлиб турибди ва розилигингизни сўраб келдим. Онангиз Раҳимахон оламдан ўтганига икки йил тўлди. Ўзингизга маълум, Сиздан кейин-ги укаларингиз ҳали жуда ёш, Манзурахон Педагогика ин-ституту талабаси, укангиз Бахтиёржон маслаҳатларга кўн-май, Политехника институтидаги ўқишни ташлаб келди. Энди армияга кетаяпти. Орастахон ва Мавжудахон ҳали ёш. Дадангиз мактаб ишлари билан банд, уй-рўзгор ишларида жуда қийналиб қолди. Сизни Қўқонга қайтинг, дея олмай-ман, чунки бу ерда обрў-эътибор топибсиз, ишингиз тайин. Қўқонда Сизнинг касбингиздаги ўртоқларингиз иш топа олмай, ҳаммалари ўқитувчи бўлиб ишлашяпти. Қисқаси, биз қариндош-уруғлар билан маслаҳатлашиб, отангизни уйлаб қўймоқчимиз. Шунга Сизнинг розилигингиз керак, — дедилар.

Мен бундай суҳбат мавзусига тайёр эдим, лекин дадамга бу ишларда маслаҳат бера олмасдим, чунки одоб бузилган бўлар эди ва журъатим ҳам етмай юрган эди. Холам рози-лигимни эшитиб, мени кучоқлаб, роса йиғлаб олди. Узоқ дуолар ўқиди ва: «Ўғлим, Сиз ҳам ҳали ёшсиз, энди 23 ёшдасиз. Мен Қўқонда Сизга ёқадиган, одобли, ўқимишли қизларни қидиряпман. Худо хоҳласа, Сизни фақат Қўқондан уйлантираман, сабр қилинг», — деб хайрлашди.

1964 йили январь ойида Валижон Ғозиев Ғузордан Қарши заводига смена устаси лавозимига ўтказилди. У 1963 йил августида Тошкент тўқимачилик институтини битириб, бизга ишга келган эди. Шунда Шукур Фуломович уни Ғузор

тайёрлов масканида қурилаётган лахта тозалаш цехига назоратчи-муҳандис лавозимига тайинлаб жўнатган эди. Шу даврдан икковимиз завод меҳмонхонасида ҳамхона бўлиб яшай бошладик. Валижон билан институтда ўқиб юрган давримизда кўришиб, сўрашиб юрар эдик, лекин яқин мулоқотда бўлмаганмиз. Валижон шаҳарлик эди, фақат институтдагина учрашиб қолардик, бошқача айтганда, ётоқхона ҳаётини билмас эди. У жуда содда, оққўнгил, хушчақчақ йигит экан. Мен унга талабалик йилларимиздаги шўхликларимизни, Термизда ишлаган давримиздаги бошдан кечирган воқеаларни гапириб берсам, зўр қизиқиш билан эшитар, баланд овозда кулар эди. Икковимиз ёр заводди клубига кино кўргани ёки биллиард ўйнагани ҳам бориб турар эдик. Валижон чекмас, ичкиликка ҳам тоқати йўқ эди. Тўғрисўз, ким нима деса, ишонадиган содда йигит эди.

Бир куни қизиқ воқеа юз берди. Валижон тунги (24.00 — 08.00) сменага ишга чиқиб кетди. Мен шу куни кечқурун заводни айланиб, осойишталикни билиб, соат 22:00 ларда уйга кириб келиб, дам олаётган эдим, бир вақт кечаси соат 2—3 лар чамасида телефон жиринглаб қолди. Гўшакни кўтарсам, Валижон: «Баҳром ака, завод тўхтаб турибди, юргиза олмаяпмиз», — дейди. Мен шошилинич кийиниб, девордан ошиб, заводга югурдим. Валижон ёнида 2—3-смена чилангарлари билан турибди. «Нима бўлди?» десам: «Ҳовли вентиляторлари ишляпти, пневматик транспорт қувуридан ҳаво юриб турибди, аммо сепаратор ишламаяпти», — дейишди. Мен сепаратор электр двигателига қўл теккизсам, двигатель айланиб турибди, уни тўхтатдик. Двигатель билан редукторни бирлаштирувчи муфта хавфсизлик қопқоғини очтирдим. Шу вақт ҳалиги чилангар болалар бирдан хохлаб кулиб, ҳар тарафга қочиб қолди. Валижон уларнинг ортидан таёқ кўтариб қувиб кетди. Маълум бўлишича, чилангарлар Валижонни синаш учун муфта бармоқларини ечиб олиб кўйиб, сепаратор ишламаяпти деб синаётган экан. Ҳали-ҳалигача бу воқеани эслаб, маза қилиб куламмиз.

Қашқадарё вилояти янгидан тикланди

1964 йил апрель ойида Иттифоқ ва Республика бошқарув органлари қарорларига мувофиқ, Сурхондарё вилоятидан Қашқадарё (маркази Қарши шаҳри) ажратилди. Қашқадарё вилояти раҳбарлигига Тошкент, Самарқанд ва Бухоро вилоятларида ишлаб, тажриба ортирган шахслар тайинланди.

Қашқадарё вилоят партия қўмитаси 1-котиблигига Самарқанд вилояти ижроия қўмитаси раиси бўлиб ишлаб келган (ундан аввал Самарқанд қоракўлчилик илмий тадқиқот институти директори бўлган) қишлоқ хўжалиги фанлари номзоди Асомов Салоҳиддин Асомович, 2-котибликка Тошкентдан Александр Меркурьевич Ильяхинлар тайинланди.

Қашқадарё вилояти пахта саноати трестига Тошкентдан Самигулин Рифқат, трест бош муҳандислигига Каттақўрғон пахта тозалаш заводидан Аҳмаджон Йўлдошев, тайёрлов бўйича ўринбосар қилиб Сурхондарё вилояти Хайробод заводи директори Болажон Мамедов тайинланди.

Бу даврда Қашқадарё вилояти партия ва бошқа ташкилотларига тайинланган раҳбар кадрларнинг оилалари уй-жой ва автотранспорт воситалари билан таъминланиб улгурилмаган бўлса керак, улар ёрдам сўраб, шаҳар корхоналари раҳбарларига тез-тез мурожаат қилишар эди, жумладан, Қарши пахта тозалаш заводи идорасининг ярмидан кўпроқ хоналари вилоят пахта трести идорасига бўшатиб берилди.

Мен ва Валижон яшаётган меҳмонхонага пахта трести бошлиғи Рифқат Самигулин оиласи билан кўчиб кирди. Биз қўрғонча четидаги ташландиқ, бир хонали ёғоч уйга кўчиб ўтдик. Овқатимиз кўча ошхоналарида, ҳафтада бир-икки марта кечаси ёғ-мой комбинати бош муҳандиси Тўлқин ака Каримов рухсати билан идораси ёнидаги ишчилар ҳаммомида ювиниб келамиз. Қисқаси, ҳаётимиз — «ит ётиш, мирза туриш» бўлиб қолди. Бу орада 1964 йил июль ойида мени партия аъзолигига қабул қилишди.

Рифқат ака Самигулин биздан 5—6 ёшлар чамаси катта инсон экан, иш тажрибаси ҳам кўпроқ. Қаршида иш бош-

лагач, мени ёнига олиб, Бешкент туманининг узоқ Мўғлон давлат хўжалигига 60 км га қатнай бошлади. Хўжалик раҳбари Фани акани топиб, бу ҳудудда янги тайёрлов пунктининг қурилишини бошлаш тараддудига тушди. Фани ака бизга хўжаликнинг барча майдонларини кўрсатди. Учинчи гал борганимизда, Р. Самигулин бир катта майдон олдида тўхтади ва шу ерда тайёрлов маскани қуришни мўлжаллади. Фани ака бунга норози бўлиб, бу ернинг аҳоли яшайдиган қишлоқлардан узоқ эканлигини, одамлар қатнашга қийналиб қолишини гапирар, Самигулин эса унга қулоқ солмасди ва менинг кўлимга рулетка ушлатиб, ер ўлчашга тушиб кетди. Мен ундан секин сўрадим: «Тайёрлов маскани лойиҳаси йўқ-ку, қурилишни қандай бошлайсиз?» — деганимда, у: «Биз қурилишни уч ойда тугаллашимиз керак ва бу йилги пахга ҳосилининг бир қисми Бешкент тумани бўйича шу ерда қабул қилинади. Лойиҳани чизувчилар ГПИ-4 ходимлари келиб иш бошласа, шу ерни кўрсатамиз, лойиҳани мослаштириб олишаверади. Ишчи чизмаларини ўзим чизаман», — деди. Шу оннинг ўзида, дарвоза, автомат тарози ўрни ва ғарам учун майдон, ҳовуз ўринлари, бўлажак лаборатория ва идора ўринлари белгиланди. Ишчи лойиҳа учун ҳамма объектлар ўрни белгилаб олинди. Қайтиш олдидан Самигулиндан нега шу майдонни танлаши сабабини сўраганимда, тайёрлов масканининг нормал ишлаши учун электр энергияси кераклиги, юқори вольтли электр узатмаси бу ердан 200 метр нарида ўтганлиги ҳамда фақат электр-трансформатор ўрнатиб, уланишгина қолишини айтди ва кулиб ҳам қўйди, сўнг Фани акага қараб, тайёрлов маскани аҳоли яшайдиган жойдан 2—3 км чанг-тўзондан узоқроқ бўлгани маъқуллигини, ишчилар эса пиёда ёки велосипедда катта йўлдан келиб-кетаверишлари мумкинлигини тушунтирди. Шунга амин бўлдимки, Р. Самигулин бундай қурилишларни кўп кўрган, тажрибали лойиҳачи экан. Ҳақиқатда, идорасига қачон кирсам, фақат чизма чизаётганининг устидан чиқардим.

Бир кун кечкурун иккинчи смена ишларини текшириб, завод нормал ишлаётганини кўриб чиқиб, идорага кирдим. Қарасам, директоримиз Шукур Фуломовичнинг кабинетида қандайдир баҳс кетаяпти. Кирсам, Шукур Фуломович билан Рифқат Самигулин ўша чизган Мўғлон тайёрлов маскани лойиҳасини муҳокама қилишмоқда.

— Заходи, ты тоже нам нужен, давай подключайся к нам, — деди, Р.С.Самигулин. Хонада нафас олиб бўлмайди, папирос ҳидига тўлиб қолибди. Кириб ойналарни очиб кўйдим. Шукур ака, менга «нима гап» дегандай қараб турарди, унга смена нормал ишлаётганини айтдим.

— Слушай, мы тут всё спорим, а мне кажется, всё равно, чего-то нехватает, вот слушай, — деб менга лойиҳа чизмаларини бирма-бир кўрсатиб, гапириб берди, кейин ҳисобкитоблар, тайёрлов маскани қанча пахта хомашёсига мўлжалланганлигини, нечта ғарам, ҳар бир ғарам неча тонна пахтага мўлжаллангани, қанча электр энергия керак, унинг учун қайси маркали трансформатор кераклигини гапириб бера бошлади. Мен ўзимни гўё диплом лойиҳаларимиз ҳимоясида ўтиргандек ҳис қилдим. Р. Самигулин баҳслашишни жуда яхши кўрар, икки гап орасида: «Ну, ну, что скажешь?» — деб сўрар эди. Шукур Фуломович ҳам анойи эмас, ундан-да билагон муҳандис эди.

Мен Рифқат Самигулинни очиқ кўнгил, тўғрисиўз инсон, ўз касбининг фидойиси, кучли лойиҳачи-муҳандис сифатида таний бошладим. Столдаги чизмаларга ишора қилиб:

— О чём Вы спорите, — дедим.

— О «Розе ветров» и размещении объектов. Я ориентировался на «Розе ветров» Каршинского завода, ведь Муглан на одной равнине-же, а Шукур Гулямович не соглашается, — деди.

— А что, у Вас нет карты области? — дедим.

— Пока отдельной карты Кашкадарьинской области нет, есть только Сурхандарьинской, ну, как объединенной области, — деди.

— Ну тогда Шукур Гулямович прав, надо срочно достать карту именно нынешней Кашкадарьинской области, потому что, как Вам известно, Сурхандарьинская и Кашкадарьинская области между собой разделены высокими Байсунскими горами, — дедим.

— Да, ребята Вы правы, — деди.

— А где Вы намерены установить водонапорную башню? — десам, бош режани очиб:

— Вот, вот же, пожарный водоём и тут, конечно, должна быть насосная станция и водонапорная башня, — деб чиза кетди ва:

— Ай-да Бахром, ты молодец, все же ты меня поймал, — деб, папиросни тутатди.

Шундай қилиб, Мўғлондаги янги тайёрлов маскани тезликда ўша Р.Самигулин чизган ишчи лойиҳа асосида қурила бошланди.

1964 йил пахта ҳосили йиғими бошланганда, вилоят партия комитети иккинчи котиби А.М. Ильяхин заводимизга тез-тез келадиган, ишларимиз билан танишадиган бўлиб қолди. Кейинчалик Косон, Фузор туманларига борадиган бўлса, мени ўзига ҳамроҳ қилиб олиб, тайёрлов масканлари ишини ҳам кўрадиган бўлиб қолди.

1964 йил 6 октябрь куни соат 11.00 ларда А.М. Ильяхин билан Косон тумани томон йўл олдик. Сал ўтмай уфқ томонидан бир қора тутун осмонга кўтарилаётганини кўрдик. Машинани илдам ҳайдатиб (манзил 45 км) Косонга кириб келсак, тайёрлов масканида пахта ғарамлари ёнаётган экан. Бутун туман корхоналарининг ўт ўчирувчи машиналари, темир йўл ўт ўчирувчи поезда, Косон тумани атрофидаги ҳарбий қисм аскарлари ўт ўчиришга жалб қилинган экан. Ниҳоят, кеч соат 18.00 ларда ёнғин бартараф этилди, лекин тайёрлов масканининг ҳамма пахта қабул қилиш механизм-жиҳозлари куйиб кетган эди. Тайёрлов мавсуми айни авжга чиққан пайт. Ҳаммамиз лойга, қора куйиндига ботганмиз, ҳолдан тойганмиз. Ўт ўчирувчилар сўроқ қилишни бошлаган, ўт-оловни олиб кирган носоз трактор ҳайдовчисини идорага

олиб кириб сўроқ қилишди, акт тузилиб келтирилган моддий зарар ҳисоби тайёрланди.

Шу пайт тайёрлов маскани мудири хонасидаги телефонга Александр Меркурьевични алоқага чақирди. Уни Шароф Рашидович Рашидов билан улашди. Ҳаммамиз ташқарига чиқдик. А.М. Ильохин салом-аликдан сўнг шошма билан бўлиб ўтган ёнғиннинг сабаблари тўғрисида маълумот бера бошлади: пахта топширишга келган трактордан чиққан учқун орқа тиркамадаги пахтага тушиб ёнғин бошлангани, ўт пахта масканидаги ҳали усти ёпиб улгурилмаган ғарамларга ўтиб кетгани, натижада 20 дан ортиқ ҳамма ғарамлар юзаси ёниб улгурганини, вилоят, туман раҳбарлари, ҳарбий қисмлар ва темир йўл раҳбарлари ҳам катта ёрдам берганини тушунтирди. Ҳеч қандай талофат бўлмаганлиги ва ҳеч ким жароҳат олмаганини, мутахассислар ҳисоби бўйича 3600 кг пахта куйиб кетганлиги, 50—60 тонна пахта ҳўл ҳолатда эканлиги, ҳамма ғарамлар юзаси арчиб олинаётганлиги, уни Қарши заводига қуриштириш ва ишлаш учун юборилишини ҳамда тайёрлов маскани ҳудуди ва кириш йўлларига тош шағал ётқизиляётганлиги, электр тармоқлари тикланганини, аммо тайёрлов маскани техникаси механизмларининг ҳаммаси ишдан чиққанлигини бирма-бир айтди.

Шу вақт А.М. Ильохин имо қилиб мени ичкарига чақирди ва Шароф Рашидовичга: «Менинг ёнимда пахта заводи бош муҳандиси турибди, мен ундан қандай техника кераклигини сўрайман», — деди ва: «Хўп-хўп», — деб телефон гўшагини менга тутқазди ва шошмасдан гапиришимни тайинлади.

Мен салом-аликдан сўнг ўзимни таништирдим. Шароф ака шундай деди:

— Қачондан бери бош муҳандиссиз? Ҳа, янги ёш кадрларданми? Ўзингиз қаерликсиз? Ука, айтингчи, тайёрлов масканини янгидан тўлиқ ишга тушириш учун қандай техника ва жиҳозлар керак?

Мен 18 та ТХЛ-18 номли лентали транспортер, камида 6 та ПЛ (лентали машина), 2 та ўт ўчириш мотопомпаси керак бўлишини айтдим. Шароф ака:

Қашқадарё вилоят комсомол ёшлари қўмитасидаман

...А.М. Ильяхин билан бўлган учрашув ва мулоқотларим исиз кетмади, шекилли, орадан 5—6 ой ўтгач, 1965 йил февраль ойида, вилоят партия қўмитаси ташкилий бўлими бошлиғи Иван Иосифович Головачев мени А.М.Ильяхин хузурига олиб кирди ва у менга:

— Хватит, тебе работать на заводе, ты теперь должен работать с молодежью, — деб кўрсатма берди. Кўп ўтмай мени Қашқадарё вилояти комсомол комитетининг пленумида комсомол комитетининг тарғибот-ташвиқот бўлими мудири (котиби) лавозимига сайлашди.

Вилоят комсомол комитети биринчи котиблигига ёш муҳандис-ирригатор Анвар Файзиевич Раҳмонов, иккинчи котибликка Арнольд Георгьевич Бутов, пионерлар ва мактаб билан ишлаш бўлими мудири лавозимига Зоя Бегимқуловалар сайланди.

Менга ҳамма қатори Қарши шаҳар майдони бурчагида янги қурилган уч қаватли вилоят партия комитетига мўлжаллаган уйдан 1 хонали квартира беришди (ўша даврдаги Ленин кўчаси, 236-уй). Мен билан бир майдонда 3 хонали квартирага А.Г. Бутов оиласи билан кўчиб кирди. Валижон Ғозиев заводдаги уйимизда ёлғиз қолди.

Орадан вақт ўтиб, йиғим-терим мавсуми якунланиши олдидан заводимиз тайёрлов бўйича директор муовини Камол Қурбонов Қарши шаҳар халқ назорати идорасига раис қилиб ўтказилди. Ўрнига Валижон Ғозиев завод директори муовини этиб тайинланди.

Яна бир воқеа. Мен вилоят комсомол комитетида ишлаётганимда (1965 йил кеч баҳор пайти) Валижон Ғозиев заводда тайёрлов бўйича директор ўринбосари бўлиб ишлар эди. Телефон жиринглади, гўшакни кўтарсам, Валижон шошилиб:

— Баҳром ака, мени армияга олиб кетяпти, — деди.

— Ҳозир қаердасиз? — дедим.

— Қарши темир йўл станциясидамиз, ҳозир вагонларга чиқаришяпти, — деди.

Мен шошилишч машинага ўтириб, темир йўл станциясига (9 км) етиб борсам, ҳақиқатан ҳам, ҳамма ёш йигитларни вагонларга тақсимлаб жўнатишга тайёрлаб, буйруқни кутиб туришган экан. Вилоят ҳарбий комиссари билан вилоят миқёсида турли тадбирларни бирга ўтказардик. Вокзал перрониди мени кўриб, келиб сўрашди. Мен кулиб: «Ўртоқ полковник, Сиз пахта заводи директори ўринбосарини армияга жўнатаяпсиз. Бу — қонуний иш, аммо бу йигит — моддий жавобгар шахс, унинг бўйнида бир неча миллион сўмлик ҳали ишловга киритилмаган хомашё турибди, кейин биргаликда жавоб беришимизга тўғри келмасмикан», — дедим. Полковник унинг фамилиясини сўради ва унга 7-вагонда ўтирганлиги ҳам айтилди. У офицерлар қўлидаги шахсий варақалар, йиғма жилдлар орасидан Валижоннинг ҳужжатларини ажратиб олиб, уни вагондан туширди. Эртасига полковник менга телефон қилиб, кечаги ёрдам учун раҳмат айтди ҳамда Валижонга институтда офицер унвони берилмаганлиги сабабли кузги-қишқи йиғинда бир йиллик ҳарбий хизматга чақиришини ва бу ҳақда вилоят пахта трести бошлиғи ва завод дирекцияси огоҳлантирилганлигини қўшиб қўйди. Худди шундай ҳам бўлди. Валижон 6 ойдан кейин 1965 йил 28 декабрда армия сафига жўнатилади. У бир йиллик ҳарбий хизматни тугатлаб, 1966 йил декабрда Қарши пахта завоиди келиб, ҳужжатларни расмийлаштириб, хайр-маъзур қилиб Тошкентга — ўз она шахрига қайтиб кетди.

1965 йили ёзида Қашқадарё вилоят партия комитети пленумида саноат бўйича котибликка Яккабоғ пахта тозалаш заводида директор бўлиб ишлаётган Жамол Камолов сайланди. Маълум бўлишича, у Тошкент тўқимачилик институтини битириб келгач, шу завод қурилишида қатнашган, кейин бош муҳандис ва охириги 2—3 йиллар давомида шу заводга директорлик қилаётган маҳаллий ёшлардан экан.

Шу йилнинг ёзида, Андижон ва Фарғона вилояти пахта тозалаш заводларида ишлаётган ёш муҳандислар Қашқа-

дарёга ишга юборила бошланди. Яккабоғ пахта тозалаш заводи директорлигига Андижондаги Шаҳрихон пахта тозалаш заводида ишлаётган Фозилжон ака Собиров тайинланди. Фозилжон ака ТТИда мендан бир курс юқори ўқиган, ўзи марғилонлик, талабалигимизда ётоқхонадаги улфатимиз эди. Яккабоғ пахта тозалаш заводи бош муҳандислигига мен билан бир гуруҳда ўқиган, ётоқхонада бир хонада яшаган Акбаржон тайинланди. Акбаржон Мадаминов мендан икки ёш катта, институтга киргунча Далварзин пахта тозалаш заводида чилангар бўлиб ишлаб келган, жуда хушчақчақ йигит эди. Институтни битиришимиз чоғида Республика газеталаридан бирида Норин пахта тозалаш заводи лабораториясида пешқадам ишлайдиган бир чиройли қиз тўғрисида расми билан мақола эълон қилинган эди. Маълум бўлишича, Акбаржон ўша қизни расми орқали яхши кўриб қолган ва институтни битиргач, шу қизни деб, Норин пахта тозалаш заводида ишга борган ва уни топиб, Норинда унга уйланган ва иккита фарзандлик бўлиб, Қашқадарёга келди.

Фарғона вилояти Тошлоқ пахта тозалаш заводида бош механик лавозимида ишлаб келган Алихон Собиров Қашқадарё вилояти пахта трести қошида ташкил қилинган бирлашган таъмирлаш устахонаси бошлиғи лавозимига тайинланди. Бу йигитлар мендан кейин ҳам Қашқадарёда қолиб, кўп йиллар пахта саноати корхоналарида раҳбарлик лавозимларида ишлашди. 1970-йилларнинг охири — 1980-йиллар бошида Шукур Ғуломович, Фозилжон Собиров, Акбаржон Мадаминовлар Тошкент вилояти Чиноз, Янгийўл, «Ўзбекистон 5 йиллиги» пахта заводларига директорлик лавозимига ўтказилган.

Алихон Собиров Фарғона вилояти Тошлоқ, кейинчалик 2-Қўқон пахта тозалаш заводларида раҳбарлик лавозимларида ишлади.

Термиз ва Қарши пахта тозалаш заводларида ишлаган пайтларимда янги-янги дўстлар орттирдим, улар билан кейинчалик ҳам кўп учрашиб турдик. Уларнинг айримлари тўғрисида ҳикоя қилмоқчиман.

Эргаш Ғофуржонов. Термиз шаҳар комсомол комитетининг 1-котиби бўлиб ишлаган, шеърятга қизиққан, ҳаваскор шоир сифатида танилган, рус ва ўзбек тилларида шеърлар ёзар эди. 1965 йил Қашқадарё вилояти комсомол комитетига ишга ўтгач, хизмат сафари билан Тошкентга келсам, Эргаш Ғофуржонов Ўзбекистон комсомоли Марказий Комитетида масъул лавозимда ишлаётган экан. Яна ҳамкорлик қила бошладик. Эргаш Ғофуржонов бутун умрини партия ва совет раҳбарлик ишларига бағишлади. У Республика комсомоли Марказий Комитетининг 1-котиби лавозимига сайланди. Собиқ Иттифоқ Олий Советининг депутати бўлди. Ўзбекистон мустақиллиги йиллари мен Халқ таълими вазири ўринбосари бўлиб ишлаётган (1992–1994 йиллар) давримда тақдир яна бизни учраштирди. У Тошкент 1-индустриал-педагогика ўрта махсус билим юрти директори лавозимида умрининг охиригача ишлади.

Миржавҳар Маҳкамов. У 1962 йилда Денов тумани «8 март» жамоа хўжалиги мактабига йўлланма билан кимё-биология ўқитувчиси бўлиб келган эди. Миржавҳар ака билан Ҳотам ака Камолов орқали танишиб қолган эдим. Ҳотам ака билан ҳар ойда Деновга бориб, Миржавҳар акани кўриб келар, ўша ерда дам олиш кунлари ҳордиқ чиқарар эдик. «8 март» жамоа хўжалиги Денов шаҳри этагида, дарё ёқасида жойлашган сўлим, анча салқин жой эди. Миржавҳар ака жуда очиқ, оқ кўнгил, чаққон, пазанда, ҳар ким билан бир кўришишда дўстлашиб кета олар эди.

Воқеаларни олдиндан айтсам, орадан йиллар ўтиб, 1977 йили Тошкент шаҳрининг Яккасарой (у пайтда Фрунзе номи билан юритилар эди) туман ижроқўмига 2-Қорасув массивидаги 17-уйга кўчиб ўтиш учун далолатнома олгани борсам, Миржавҳар ака ҳам навбат кутиб турган экан. Маълум бўлишича, у киши Сурхондарёдан қайтгач, яна ўзи ўқиган Низомий номидаги педагогика институти аспирантурасига қайтган, номзодлик диссертациясини ёқлаб, кафедра катта ўқитувчиси бўлиб ишлаётган экан. Тақдирни қарангки, икковимизга ҳам 17-уйдан жой кўрсатишди ва

У даврларда юқори ташкилотлардан давлатнинг энг юқори мукофотларига квота ажратиларди. Қашқадарё бўйича комсомол ёшидаги пешқадам чорвадор (чўпон) керак бўлиб қолди. Бир неча номзодларни аниқладик ва улар ичида Чироқчи тумани «Кўкдала» давлат хўжалигидан ёш чўпон Жовли Рўзиев «Социалистик Меҳнат Қаҳрамони» давлат мукофотига лойиқ топилди.

Ўша даврда собиқ Иттифоқ комсомоли Марказий комитетининг 1-котиби бўлиб Сергей Павлов, Ўзбекистон комсомоли Марказий Комитетининг 1-котиби бўлиб Раъно Ҳабибовна Абдуллаева, 2-котиб бўлиб Борис Красиков, мактаб ва пионер ташкилотлари бўйича котиб бўлиб Дилбар Абдураззақова, қишлоқ ва ишчи ёшлар билан ишлаш бўйича котиб бўлиб Дамир Салиҳович Ёдгоровлар фаолият кўрсатар эди. Қашқадарё вилояти партия комитетидан бизга ташкилий бўлим бошлиғи Иван Иосипович Головачев, маъмурий органлар бўлими бошлиғи Сафар Салимович Салимов, вилоят партия комитетининг 2-котиби А.М. Ильохин раҳбарлик қилишар эди. Бу эса барча туман партия ва комсомол комитетларидаги раҳбарларнинг бизга бўлган ҳурматини ошириб юборган эди. Мен деярли ҳар куни иш юзасидан Тошкентдан Дамир Салиҳович Ёдгоров, бўлим мудири муовини Эргаш Ғофуржонов, вилоят партия комитетидан Иван Иосифович Головачев билан алоқада бўлар эдим. Вилоят комсомол комитетидаги ёзув-чизув ишларимга асосан Холиёр Эштўхтаров масъул эди. Жуда ишончли ва саводли йигит эди. Кейинчалик Холиёр Эштўхтаров умрининг охиригача Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети аппарати маданият бўлимида етакчи мутахассис вазифасида ишлади.

1965 йил қиш фасли жуда совуқ келди, қалин қор тушди. Шундай кунларда мен Ғузор тумани хўжаликларида Абдулла Омонов билан биргаликда бадал йиғиш билан юрган эдим, бир куни кечаси йўлда эски «Газ-69» машинамиз бузилиб қолди. Ҳеч юргиза олмадик. Охири машинани йўлда қолдириб, пиёда йўлга тушдик. 4—5 км юриб яқин хўжаликка кириб келдик. Абдуллажон бўлим бошлиғини уйдан топиб келди.

Кечаси соат 2—3 лар чамаси эди. У йигит бизни идорага бошлади. Печкага ўт ёқдик, кичкина хона тезгина исиди. Чой қайнади. Бўлим бошлиғи бизнинг шофёр билан уйдан кўрпа-тўшак, нон, овқат кўтариб келишди. Овқатланиб, биз шу ерда тунаб қолдик. Мен ойна тагида ётиб қолган эканман. Эрталаб турсам, хона совуб кетган, белимни ололмайман. Пардани кўтариб қарасам, ойнанинг бир кўзи йўқ. Чарчаганимдан унга эътибор бермай ухлаб қолган эканман. Шу бўлди-ю, белимга оғриқ кирди. Ғузорга келдик, туман доктори кўриб, буйрак шамоллаши диагнозини қўйди. Иситма кўтарилди. Зудликда Қарши вилоят касалхонасига олиб келиб ётқизишди, 5 ҳафта ётиб қолдим. Дори-дармон, озиқ-овқат етарли. *Фақат бир нарсa етишмагандек бўлаверади, у ҳам бўлса, бундай аҳволда ётганингизда ошна-оғайниларингиз ва қориндошларингизни кутар экансиз. Ёлғизлик ёмон экан, касал бўлсангиз, билинар экан. Ҳеч ким сўраб келмайди. Хайриятки, партия фаоллари бўлимида ётибман. Ҳамма шароит бор. Хўрлик тутади. Ана шунда қариндош-уруғ қадрига етишинг маъно-мазмунини аңлар экансан.*

1966 йил 26 апрель кuni Тожикистон Республикаси Хўжанд (у вақтларда Ленинобод) вилояти, Ўратепа туманида навбатдаги Бутуниттифоқ комсомол-ёшлар слёти ўтказилаётган эди. Тонг саҳар қаттиқ зилзила бўлди. Ҳаммаёқ тўс-тўполон. Зилзила маркази Тошкент шаҳрида деб эълон бўлди. Иттифоқ марказидан келган кўрсатмалар асосида ҳамма республикалар ва вилоятлар делегатлари шошилишч равишда Хўжанд аэропорти орқали ўз жойларига жўнатилди.

Қашқадарё вилояти делегатлари билан бирга поездда Қаршига етиб келдик. Зудликда Қашқадарё вилоят партия ва комсомол комитетларининг навбатдан ташқари пленумлари чақирилди. Вилоятнинг барча ташкилотлари ўзларининг Тошкентга ёрдам режаларини тузиб, амалга оширишга киришишди.

1966 йил ноябрь ойининг охирида партия органларида кадрлар алмашувини бошланди. И.И. Головачев мени ўз хонасига чақириб топшириқ берди:

— Сен бугундан бошлаб Қарши шаҳри корхоналари фаолиятини мукамал ўргангин. Сенинг номзодинг шаҳар партия комитети иккинчи котиблигига қўйилади. Суҳбатларга тайёргарлик кўргин, — деди. Мен нима дейишимни билмай ўтириб қолдим ва:

— Иван Иосифович, я, наверно, несправлюсь с партийной работой, — дедим.

— Ничего, мы тебе поможем, а если ты не захочешь, то заставим. Мы с тобой солдаты партии. Тебе мы доверяем, потому что ты бывший успешный производственник.

— Кстати, ты почему не женился? — деб сўради.

— Да, некогда, я об этом и недумал, — десам:

— Да, вот и думай, если надо возьми отпуск, да и скорее женись, всё, — деб жавоб берди.

Ҳа, Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятларидаги фаолиятим давомида ёшлар оқимида бўлдим, шу руҳда тарбияландим, ўсдим. Фирқа ғоялари менинг онгимга сингиб борди, мен уларга ишониб яшадим. Қолаверса, бу ғоялар ташвиқотчиси, ёш авлодга уни сингдириш жараёнида қатнашдим, унга хизмат қилдим. Биз яшаган замонда, жамиятнинг асосий кучи бўлиб, унинг ғояси ҳукмрон ғоя эди.

Мен вилоят комсомол-ёшлар комитетида қисқа давр (икки йилгина) ишлаган бўлсам ҳам, ўзим билан сафдош бўлиб ишлаган ёки мен таниган ёшлар, шунингдек, бизни бошқарган партия ходимларининг кейинги ҳаёт йўлларига эътибор бериб бордим. Булар:

1. *Ильяхин Александр Меркурьевич* — вилоят партия комитетининг иккинчи котиби, тез орада Ўзбекистон Республикаси Коммунал хўжалиги вазири этиб тайинланди, йигирма йилдан кўп шу лавозимда ишлади.

2. *Головачев Иван Иосифович* — вилоят партия комитетининг ташкилий бўлими мудири, кейинчалик шу вилоят партия комитети иккинчи котиби ва Республиканинг бошқа бошқарув органларида йигирма йил давомида ишлади.

3. *Салимов Сафар Салимович* — вилоят партия комитети маъмурий органлари бўлими мудири, кейинчалик Тошкент

шаҳар судьялар коллегиясининг раиси бўлиб, ўттиз йиллар хизмат қилди.

4. **Фуломова Башорат Умаровна** — Қарши шаҳар партия комитети учинчи котиби, кейинчалик Тошкент шаҳар партия комитетида, Тошкент шаҳар ва Республика хотин-қизлар қўмиталарида раҳбарлик қилиб, нафақага чиқди.

5. **Муртазов Очил Муртазович** — Қашқадарё вилояти комсомолнинг биринчи котиби, олий партия мактаби, МХХ олий мактабларида ўқиб, олдин вилоятларда, кейинчалик Республика давлат хавфсизлиги қўмитаси раиси ўринбосари бўлиб, нафақага чиққунча ишлади.

6. **Ботов Арнольд Георгиевич** — Қашқадарё вилояти комсомол комитетининг иккинчи котиби, кейинчалик Республика, Иттифоқ комсомол раҳбарлик органларида ишлаб, нафақага чиққан. Ҳозир «Бутунроссия» асалчилиқ қўмитаси раиси.

7. **Турсунова Инқилоб Турсуновна** — Қашқадарё вилояти комсомол комитети котибаси, кейинчалик Ўзбекистон Комсомол Марказий комитетининг котибаси, Республика партия Марказий комитетида масъул ходим ва ниҳоят, Республика «Болалар Фонди» раисаси бўлиб, нафақага чиқди.

8. **Бозоров Алишер Уралович** — Қашқадарё вилоят комсомол комитети ташкилий бўлими мудири, кейинчалик Республика комсомол Марказий комитетида котиб, Тошкент вилояти ҳокими ўринбосарлигида ишлаб, нафақага чиқди.

9. **Мелентьев Юрий Александрович** — вилоят комсомол ташкилий бўлим инспектори, бўлим мудири, Ўзбекистон комсомол МК, Қарши шаҳар ва вилоят партия комитетларида масъул лавозимларда ишлади.

10. **Эштўхтаров Холиёр** — Қашқадарё вилоят комсомол комитети тарғибот бўлими мудири, кейинчалик Республика комсомол МК тарғибот-маданият бўлими мудири ва ниҳоят, Республика партия Марказий Комитети маданият бўлими мудири ўринбосари лавозимида ишлаб, нафақага чиқди.

11. **Раджабов Сергей** — Қарши шаҳар комсомол комитети биринчи котиби, Қашқадарё вилоят комсомол коми-

метрлик узоқликда бўлиб, тайёр пахта тойларини бу майдончага етказиш қийин кечар, ўрнатилган лентали транспортёрлар тез ишдан чиқар ёки лента катта юк ҳисобига тез йиртилар, транспортёрга ўрнатилган электр двигателлари тез куйиб, ишдан чиқар эди. Менинг таклифим шундан иборат бўлдики, бу лентали транспортёрларни олиб ташлаб, ўрнига **рольган** ўрнатиш фойдали ва узоқ муддат тўхтовсиз ишлаши мумкинлиги эди. Рольган бу — диаметри 100 мм ли қалин қувурлардан узунлиги 100 см кесимида икки томонига шарикли подшипниклар ўрнатилган қисмлардан иборат бўлган, ҳар бир ўқ оралиғи 200 мм қилиб ўрнатилган бу транспортер жойига қараб 10—12 метр узунликда бўлиши керак эди. Демак, ҳар бир цехга камида 4 тадан транспортёр керак. Траспортёрлар цехдан то майдончагача бўлган масофада маълум қияликда (ҳар 10 метрга 15 см) пастга қараб ўрнатилиши лозим эди. Демак, зичлаш цехидан чиқаётган той рольган устига етиб келганида, ўзининг оғирлиги, ҳаракат кучи ҳисобига шарикли қувурлар устидан гилдираб, нишаб бўйлаб майдончага етиб келади. Бу жуда ишончли, тўғри ғоя эди, бироқ зичлаш цехларининг майдонга нисбатан жойлашуви тўғри, бир йўналишда бўлмаганлиги сабабли пахта тойи рольган устида камида бир марта ёки икки марта 90 градусга бурилиши зарур эди. Таклифимдаги иккинчи янгилик шу бўлдики, шу бурилиш нуқталарида, яъни бир транспортёрдан иккинчисига ўтаётган жойида 45° — 60° даражали қия бурилиш ташкил қилувчи (тирсакли) рольган ўрнатилиши лозим эди.

Бу ғояни Термиз пахта тозалаш заводида амалга оширган эдик. Ҳар бир цехдан чиқаётган пахта тойлари рольган устида ўз ҳаракат кучи ҳисобига пастга тез сурилиб келиб, ўзидан олдин тирсак бурилишида тўхтаб қолган пахта тойига урилиб, уни иккинчи транспортерга итариб чиқарар, униси эса олган итариш кучи ҳисобига сирғалиб, иккинчи транспортёрда ҳаракатини давом эттириб, майдончага етиб борар эди. Демак, бу узатма тўхтовсиз ишлайди. Бунинг учун ҳар ҳафта профилактика кунни подшипникларни мойлаб туриш

ёки нозик иш жойларида тирсаклардаги ишдан чиққан подшипникни ўз вақтида алмаштириб туриш керак, холос. Шунда электр энергия сарфланмайди, транспортёр ленталарига зарурат бўлмас эди.

Нихоят, 1966 йил 30 ноябрда Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти қабул комиссияси қарори чиқиб, мен кундузги аспирантурага қабул қилиндим. Қарор нусхасини олиб, Қаршига учдим. Вилоят партия қўмитасига бориб, И.И. Головачев ҳузурига кириб, ўқишга кирганимни билдириб, балого қолдим. У:

— Сен бизни алдадинг, ҳамма режаларимиз барбод бўлди. Мен сени жазолайман, — деб, дўқ-пўписалар, бақирчақирлар қилди. Бироз туриб, сал пасайди:

— Ҳалиям ўйлаб кўр, аспирантурада 90 сўм стипендияга яшай оласанми, бу ерда 190 сўм оляпсан, Шаҳар партия қўмитасига ўтсанг, 220 сўм маош оласан, уйинг бор, обрў-йинг бор, яна нима керак сенга, — деб туриб олди. Мен кўнмай чиқиб кетдим.

Эртаси кун Очил Муртазоев чақириб, И.И. Головачев жуда қаттиқ хафалигини, мени вилоят партия қўмитаси биринчи котиби Салоҳиддин Асомович олдига олиб кирмоқчилигини билдирди. Шундай ҳам бўлди, Салоҳиддин ака И.И.Головачев гапларини эшитиб, бироз ўйланиб, кейин мендан:

— Аспирантурани тугатиб, бизга Қашқадарёга қайтиб келасизми? — деб сўради. Менга дарров жон кирди:

— Албатта, қайтиб келаман, шу ерда ўсдим, ўргандим, обрў орттирдим, албатта, қайтиб келаман, — деб ўрнимдан туриб ҳурмат билдирдим.

Салоҳиддин Асомович «ВЧ» телефон гўшагини кўтариб, Тошкент билан Раъно Ҳабибовнага уланди. Салом-алик қилиб, ҳол-аҳвол сўрашиб, ётиғи билан мен тўғримда гапириб, мақтаб:

— Биз бу йигитни Тошкентга кундузги ўқишга аспирантурага жўнатяпмиз, ўқишни тугатгач, бизга қайтиб келиб ишлаш ваъдасини беряпти, — деб мулоиймгина тушун-

тирди. Кейин анча вақт: «Хўп, хўп, шундай қиламиз, албатта», — деб телефон гўшагини қўйди. Сўнг И.И. Головачевга қараб: «Пусть до очередного пленума комсомола поработает. Подготовьте, замену до конца года», — деб менга жавоб берди.

Мен ич-ичимдан бу инсоннинг донолигига қойил қолдим. Ҳар қалай олим одам-да. Декабрь ойи охирида вилоят комсомол комитетининг навбатдаги пленуми бўлиб, унда мени кундузги «аспирантурага ўқишга кетаётганлигим сабабли» ёзуви билан лавозимимдан бўшатибди, лекин меҳнат дафтарчамни 1967 йил 15 январь куни қўлимга беришди. 19 январь куни Тошкентга етиб келиб, аспирантурада ўқишни бошладим.

Мана, илм йўлидаман

Институтга келган куним яна кафедра мудири Ғ.Ж.Жабборов хузурига кирдим. Суҳбатда С.Д.Болтабоев ҳам қатнашди, аммо буйруқда менга илмий раҳбар қилиб тайинланган доцент Ш.К.Қодиров йўқ эди. Маълум бўлишича, Ш.Қ.Қодиров докторлик диссертацияси ҳимояси ташвишлари билан банд, саломатликлари ҳам ночор, шу сабаб кафедрада кам бўлар экан. Устозни анча кутдим, ахтардим ва ниҳоят, танишишга муяссар бўлдим. Шокир Қодирович докторлик диссертацияси изланишлари мавзуси қишлоқ хўжалиги ва тўқимачилик материалшунослиги илмий йўналишлари оралиғидаги муаммолар бўлганлиги (ғўза парвариши даврида пахта толалари сифатига қуёш нурининг таъсири) туфайли икки фан олимлари ўртасида сарсон экан. 1959—1960 ўқув йили учинчи курс талабалик давримизда пахтани дастлабки ишлаш фанининг биринчи қисми — пахта агротехникаси бўлимидан пахта ўсимлиги, унинг турлари, дунё бўйлаб экилиш жойлари, ерни тайёрлаш, экиш, ғўза парвариши, пахтани териш, тайёрлов масканига топшириш, сифати ва навига қараб жамлаш ва асосий технологик жа-

раёнларгача бўлган бўлимларидан устоз Ш.Қ.Қодиров ўзбек тилида маъруза қилган ва биз имтиҳон топширганимиз ҳали ҳам эсимда.

Мен ишлаб чиқариш корхоналаридаги асосий технологик жараёнларда қатнашганим ва шу муаммолар устида ишлаш ниятим борлигини устозга босиқлик билан тушунтиришга ҳаракат қилдим. Домла эътироз билдирмади ва институт кутубхонасидаги диссертациялар, авторефератлар билан танишиш, қизиқтирган муаммоларни конспект қилиб олиш маслаҳатини берди.

Суҳбатимиз ҳақида кафедра мудири Ғ.Ж. Жабборов ва институт илмий ишлар бўйича проректори Д.А. Котовни хабардор қилдим. Проректоримиз менга кўпроқ фалсафа ва чет тили фанларини ўзлаштириб, бу йилги имтиҳонларга тайёрланишни ҳамда институт илмий кутубхонасида касбимга оид диссертацияларни ўрганиб конспект тузишни маслаҳат берди. Биз, барча аспирантлар, Ҳусан Иброҳимов (йигирув кафедрасидан), Шухрат Қодиров (ипак технологияси кафедрасидан), мен ва Ортиқ ака Бекмуҳаммедов (бизнинг кафедрадан) ва бошқалар, жами 8—10 аспирант фалсафа фани бўйича Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтига ўқишга қатнадик. Бизларга Тошкент давлат педагогика институти ўқув ишлари бўйича проректори, профессор М.Ғ. Давлатшин ва профессор Эркин Юсуповлар маъруза ўқишди.

Мен мактабда немис тилини, институтда рус тилини ўқиганман, лекин аспирантурада илмий адабиётлар, асосан, инглиз тилида бўлгани сабабли инглиз тилини ҳам ўрганишимга тўғри келди. Чет тилини институтимизнинг ўзида икки йил давомида (4—5 тадан гуруҳга бўлиниб) Лидия Александровна Зайончик ўқитди. Фалсафа фанини шу ўқув йилида ўқиб тугатдик, имтиҳонни аъло баҳога топширдим.

1967 йил июнь ойи бошларида Д.А.Котов мени чақириб, институт ректори М.А.Ҳожинава қабулига олиб кирди ва таништирди. Суҳбат анчагина давом этди. Ректор мендан рус тилида жуда кўп маълумотларни, таржимаи ҳол, қаер-

дан келганимни, қаерда ўқиганим, Термиз, Қарши пахта тозалаш заводларида йўлланма билан ишлаганим, Қашқадарё вилоят комсомол ёшлар қўмитасидаги фаолиятим ҳақида сўради.

Мақсуда Аъзамовна мендан институт аспирантурасига келганимдан бери қилаётган ишларимни сўраб қолди. Мен Д.А. Котовга қарадим. У бироз ўнғайсизланиб: «Ҳаммасини айтавер», — деди. Мен ҳамма гапни рўй-рост айтиб бердим. Шунда Мақсуда Аъзамовна бироз ўйланиб, кайфияти ўзгарди. Орада жимлик. Шунда она: «Сизлар бироздан кейин қайтиб киринглар», — деб бизга жавоб берди. Биз қабулдан чиқдик, аммо Д.А.Котов менга узоққа кетиб қолмаслигимни, ҳозир яна чақиришларини таъкидлади. Дарҳақиқат, бирор соат ўтиб-ўтмай яна ректор қабулига кирдик. Мақсуда Аъзамовна менга меҳрибонлик билан қараб туриб: «Сиз хафа бўлманг, бу илмий иш бошланишида шундай ҳолатлар бўлади, ўз йўналишингизни топиб олганингиздан кейин ҳаммаси тартибга тушиб кетади. Ҳозирча Сизга шу бугундан бошлаб, иккинчи илмий раҳбарликни Д.А. Котовнинг ўзлари қилади, касбларингиз бир-ку!» — деди. Ғамхўр ва камтарин устозимиз Д.А.Котов ҳам розилик билдирди.

— Энди асосий масала, Баҳромжон, хабарингиз бор, биз институтда катта қурилиш ишларини бошлаганмиз, 6 қаватли янги ўқув биносини, янги 2 қаватли ошхона, тикувчилик, трикотаж ўқув лабораториялари, иккита талабалар турар жойи, бири иқтисодиёт факультети учун, иккинчиси чет эл талабалари учун қурилмоқда. Бутун Тошкент шаҳри янгидан қуриляпти. Мана шу янги ўқув бино ўрнида Сизлар ўқиган (1957–1962 йй.) даврда катта «тупроқ қўрғони» бўлгани эсингизда. Унинг тепасида 56 та хонадон яшаган эди. Тепалик институтимиз дарвозаси олдида. Ҳукуматимиз раҳбарлари, шаҳар ижроия қўмитаси бизга катта ёрдам кўрсатиб, у ердаги хонадонларни кўчириб, тупроғини ҳам чиқариб, бўшаган ерларни институт ҳудудига қўшиб беришди. Энди бу ерларда институтнинг янги ўқув биноларини қуришимиз зарур. Қурилишлар, кўриб турганингиздек, бош-

ланган, аммо қурувчиларга ёрдам керак, улар улгуриш-маяпти, шу туфайли шу ёзги талабалар таътили даврида икки ойга талаба-ёшлар қурилиш отрядлари тузиляпти. Шу ишда Сиз менга ёрдамчи бўлсангиз, Д.А.Котов Сизнинг номзодингизни тавсия қилмоқда. Талаба-ёшлар қурилиш отрядлари ишини асосан институт ҳарбий кафедраси офицерлари бошқаради. Сизнинг вазифангиз ёшлар гуруҳларида ички тартиб-қоидаларга риоя қилиниши, улар хавфсизлигининг таъминланиш ҳолати, ҳарбий кафедра офицерлари фаолиятини назорат қилишдан иборат. Ота-оналар жавоб сўраб келишади. Уларга ўзбек тилида эринмай мулоҳимлик билан муомала қилиш, тушунтириш керак бўлади. Хуллас, бу ишда Сиз менга ёрдамчи сифатида ҳар куни эрталаб соат 8.00 дан кечқурун 18.00 гача талабалар ичида бўлиб, ишдаги ҳолатни айтиб турасиз, — деди.

Шу кундан мен М.А.Ҳожинованинг ёрдамчисига айландим. Ҳар куни эрталабки ва кечки учрашувда у кишининг куч-қудрати, ташкилотчилиги, инсонпарварлиги, мақсад сари тиришқоқлиги мени ҳайратга солар эди. Қурилиш ишларида (1967—1970 йй.) уч йилгача (асосан, ёзда) ёрдамчи бўлдим, аммо М.А. Ҳожинованинг бир кун ҳам дам олганини ёки таътилга кетганини билмадим. Опа тез-тез Москва сафарига бориб келар, келганида вақти чоғ бўлиб, Иттифоқ енгил саноат вазирлигидан институтимиз қурилиши учун маблағ ундириб келганидан хурсанд бўлиб, яна бор куч-қуввати билан ишга киришар эди. Бу ишларнинг қандай машаққатли эканлигини кейинчалик, 1980—1987 йилларда ўзим институтда ректорлик қилган пайтларимда билдим. Мен ҳам Москвага, Иттифоқ енгил саноат вазири Н.Н.Тарасов қабулига бир неча бор бориб, институт Пахтани дастлабки қайта ишлаш факультети қурилишига маблағ сўраганман.

Мақсуда Аъзамовна институт профессор-ўқитувчилари, ходимлари, ўқув бинолари посбон ва фаррошларигача ҳамма-ҳаммани шахсан танир эди. Уларни диққат билан тинглар ва оналарча меҳрибонлик қилар эди.

Аспирантликнинг биринчи йили шу зайлда ўтди. Институт кутубхонаси илмий бўлимида касбимга оид 90 га яқин диссертация ва авторефератларни варақлаб ўқидим, кўпларидан қисқа-қисқа конспект қилдим. Ҳар ой кафедра йиғилишида Д.А.Котов, Ш.Қ.Қодиров қатнашувида ҳамма қатори қилаётган ишларим ҳақида ахборот бериб бордим. 1967 йилги ҳисобот матнимни кафедра қарори билан «Инқилобнинг 50 йиллиги»га бағишлаб ўтказилаётган Республика ёш олимлари илмий-техника конференциясида маъруза қилдим.

Иқтисодиётнинг энг муҳим масалаларидан бири — бу ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг сифати. Пахта тозалаш саноатида бу масалада жуда кўп ечилмаган муаммолар мавжуд, шу сабабли ҳам бир йил ичида тола истеъмолчиларидан 100 минг тоннадан ортиқ толага 3000 дан ортиқ эътирозлар тушади ва бир неча миллион сўм жарима тўланади. Айниқса, ингичка толали пахта хомашёсидан юқори сифатли тола олиш мумкин. Бунинг учун олимлар С.Д. Болтабоев, Б.В. Логинов, Ю.Г. Сосновскийлар ингичка толали пахтадан валикли пахта тозалаш заводи технологик жараёнида пахта хомашёсини тозалашни кучайтирган ҳолда, валикли жиндан олинаётган толани ҳам тозалаш зарур, деган хулосага келишган эди. Пахта тозалаш саноати марказий илмий-тадқиқот институти олимларининг бу муаммони ҳал қилишдаги уринишлари кутилган натижани бермади.

1963 йили Э.Б.Мальков томонидан ишлаб чиқилган валикли жин таркибига киритилган қўшимча тола тозалагич ишчи органидан ҳам кутилган самарага эришилмади. Бу машина чиқаётган тола табиий узунлигини 1,3 мм гача қисқартириб юборди. Шу сабабли саноат корхоналарига жорий этилмади. Чет эл, жумладан АҚШ пахта саноатида ҳам бу ҳақда маълумот топилмади.

1968 йилда Д.А.Котов ва Ш.К.Қодиров маслаҳатлари ва тавсияларига кўра менинг илмий изланишим мавзуси «Валикли пахта заводлари технологик жараёнида толани тозалаш» номи билан тасдиқланди.

Мавзудан келиб чиққан ҳолда, олдимга қуйидаги вазифаларни қўйдим:

— тола таркибидаги бегона ифлослик ва тола чиқиндилари ҳолати ва миқдорини аниқлаш;

— тўқимачилик фанида ва ишлаб чиқариш саноатида мавжуд бўлган тола тозалаш усуллариини ўрганиш ва рационал усулни аниқлаш;

— валикли пахта тозалаш заводида қўллаш мумкин бўлган энг рационал конструкцияни танлаш;

— танланган тола тозалагични валикли пахта тозалаш саноати технологик жараёнида назарий ва экспериментал тадқиқот қилиш ҳамда афзаллик кўрсаткичларини аниқлаш;

— валикли пахта тозалаш саноатига тавсия этилажак тола тозалагич машинасини амалда жорий этиш.

Режадаги тадқиқотлар кенг қамровли, вақти келганда, маълум даражада молиявий харажатлар талаб қилишини инобатга олиб, проректор Д.А.Котов Республика пахта тозалаш саноати вазирлиги техник кенгашига бошқа мавзулар қаторида мен танлаган изланиш мавзусини ҳам хўжалик шартномаси асосида киритишни таклиф қилди. Вазирлик техник Кенгашида бир вақт мени Қарши пахта тозалаш заводида олиб бориб қўйган Павел Павлович Костюк билан яна учрашиб қолдим. У киши мени техник Кенгаш раиси Б.М.Оренбахга «ишончли тадқиқотчи» деб таништирди.

Тадқиқотимизнинг биринчи бўлимида қўйилган вазифа ва тузилган режамиз бўйича Туркменистоннинг Мари, Байрамали шаҳарлари ва Термиздаги валикли пахта тозалаш заводларига бориб, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлардан, қўлда ва машинада терилган пахта хомашёси, улардан олинаётган толадан намуналар олиб келдим. ЦНИИХПром¹ лабораторияларида олиб келинган намуналарнинг микроскопик таҳлилларини ўтказдик ва хулосалар чиқардик.

¹ ЦНИИХПром (ПТСМИТИ) — пахта тозалаш саноати марказий илмий-тадқиқот институти.

Натижаларни 1968 йилги ТТЕСИ профессор-ўқитувчилари илмий-техник конференциясида маъруза қилдим.

Тадқиқотимизнинг иккинчи ва учинчи бандларини бажариш бўйича қилинган изланишлар натижасида валикли пахта тозалаш заводларида 10–12 та жиндан чиқаётган толаларни битта тола тозалагичдан ўтказиш маъқуллиги ва тўқимачилик комбинатлари пахта йигирув фабрикасида ўрнатилаётган замонавий ГР-6 машинасидан фойдаланишни тавсия қилдим. Изланишларнинг биринчи амалиёти ЦНИИХПромнинг пахтани йигирув ва сифат лабораториясида ўтказилди. Илмий изланиш натижаларини Иваново тўқимачилик институтида чоп этиладиган «Журнал известия вузов, Технология текстильной промышленности» (1969 йил 6-сон)да эълон қилдим. Бу орада чет тили фанидан ҳам аъло баҳога имтиҳон топширишга улгурдим.

Илмий-тадқиқот режаларига киритилган тўртинчи ва бешинчи вазифаларни амалда бажариш учун Россиянинг Пенза машинасозлик заводида буюртма бериб, ГР-6 машинасини тайёрлатдик. Хўжалик ҳисобидаги маблагдан институтимиз Пенза машинасозлик заводида пул ўтказиб берди. Тайёрланган машина биз кўрсатган манзил — Сурхондарё вилояти Жарқўргон туманида янги қурилаётган валикли пахта тозалаш заводида етиб келди. 1969–1970 йилларда мен Жарқўргон заводида Сурхондарё вилояти пахта тозалаш трести бош муҳандиси Саид Муродов буйруғи асосида янги заводни ишга тушириш бўйича масъул муҳандис бўлиб завод директори Ҳазрат Раҳимов ёнида ишладим. 4-5-курснинг 10–12 талабасини ишлаб чиқариш амалиётига олиб келиб, амалий машғулотларни шу заводда ўтказдим. Шу орада Пензадан буюртмамиз асосида етиб келган ГР-6 машинасини пахта тозалаш заводи технологик тизимига ўрнатиб, илмий-тадқиқотларни бажара бошладик.

Дастлабки ўтказилган амалий синовлар ГР-6 машинасида ўрнатилган марказдан қочувчи (центробежный) вентилятор 10–12 та валикли жиндан чиқаётган толани конденсорга етказиб беришга қуввати етмаётганини кўрсатди, бу

вентилятор ундан кучлироқ — Ц6-46- 6-рақам вентилятори билан алмаштирилди. ГР-6 машинасининг тўлиқ характеристикасини аниқлаш ва синов вақтида, иложи борица, камроқ конструктив ўзгартириш киритиш мақсадида махсус экспериментлар ўтказиш тартиби ва дастури тузиб чиқилди.

Технологик синовлар 5904-И ва С-6002 навли қўлда ва машинада терилган пахта хомашёсида ўтказилди. Сифат кўрсаткичлари эса пахта тозалаш заводларида қўлланиладиган мавжуд давлат стандартлари ва жиҳозларида синаб кўрилди. Толанинг механик шикастланганлик даражаси ЎзФА академиги М.А. Ҳожинава усулида амалга оширилди. Машинадаги механик ҳаракатлар тезкор киносуратларга олинди ва таҳлил қилинди. Ўтказилган синовлар математик кўрсаткичларини ҳисоблашда математик статистика ва регрессив таҳлил усуллари қўлланилди. Тадқиқотлар натижаларини ҳисоблаш мавжуд стандарт дастурда электрон ҳисоблаш машинаси «Минск-22» ва ЎзФА кибернетика институтини ҳисоблаш марказида ўтказилди.

Шундай қилиб, ўтказилган назарий ва амалий тадқиқотлар натижасида ўрнатилган ГР-6 машинаси 12 та валикли жиндан чиқаётган тола миқдорини тозалаш қувватига эга бўлди, толанинг тозаланиш даражаси 38%дан 54%гача ошди, олинган тола сифати ГОСТ талабларига тўла жавоб беради ва унинг табиий хусусиятлари сақланиб қолади, ГР-6 машинаси валикли пахта тозалаш заводи технологик тизимига батареяли тозаловчи сифатида ўрнатилса, пахта тозалаш саноати маҳсулот сифати яхшилангани ҳисобиغا ҳар бир тонна маҳсулотдан 16 сўмдан, йилига 2 миллион сўм иқтисодий фойда кўради, деб хулоса қилинди.

Пахта тозалаш саноати вазирлиги ва Сурхондарё вилоят пахта трести буйруқлари асосида тузилган махсус давлат комиссиялари келиб, синовлар ўтказиб, бизнинг хулосаларимизни тасдиқлаб, баённомалар тузишди.

Бу ҳужжатлар илмий ишим натижалари ишлаб чиқаришга жорий этилганини ва хулосалар тўғрилигини тасдиқлади. 1969—1970 йилги илмий изланишлар натижалари қуйидаги журналларда эълон қилинди:

1. Порокообразование при валичном жинировании /Журнал «Известия Вузов». Технология текстильной промышленности, издания Ивановского текстильного института, №4, 1970;

2. Очистка волокна на валичном хлопкозаводе/ Журнал «Хлопковая промышленность, №1, УзИНТИ, — Ташкент, 1971;

3. Очистка волокна на хлопкозаводах / «Янги техника» журналы, 2-сон, УзИНТИ. — Тошкент, 1971.

Ниҳоят, Республика пахта тозалаш саноати вазирлиги ва ТТЕСИ ўртасида тузилган ҳўжалик шартномаси асосида бажарилган «Исследование возможности применения горизонтального разрыхлителя ГР-6 для очистки волокна тонковолокнистого хлопка в технологическом процессе валочного хлопкозавода» мавзусидаги илмий тадқиқот ишининг (ТТЕСИ, Тошкент, 1970) тўлиқ ҳисоботи вазирликка топширилди. Бу орада пахтани дастлабки ишлаш фани бўйича махсус имтиҳонни ҳам яхши баҳога топширишга улгурдим.

1970 йил январь ойи бошларида институтнинг ўқув ишлари проректори Маҳмуд Муҳаммедович Муҳаммедов мени суҳбатга чақиртирди. Салом-алиқдан кейин қарасам, қўлларида менинг шахсий ҳужжатларим турибди. Анчагина суҳбатлашиб: «Мана, аспирантурада ўқиш муддатингиз ҳам тугабди, энди нима қилмоқчисиз?» — деб сўради. Биз шу 3 йил ичида бирор маротаба учрашмаганмиз, таниш ҳам эмасмиз. Шунда мен:

— Домла, аспирантура муддатида диссертация ишимни тугатдим, аммо уни ҳали ҳимояга тақдим этганим йўқ, улгурмаяпман. Ҳозирча аниқ қарорга келганим йўқ. Чизмачилик кафедраси мудири Ю.Қ. Қирғизбоев чизмачилик бўйича ўқитувчилikka таклиф қилди, Қўқондан политехника институти филиали директори, домламиз Исмоилжон Каттахонов ҳам Қўқонга қайтиб, иш бошлашимни сўраяпти, ўзим ҳали бир қарорга келганим йўқ, чунки ҳар икки вариантда ҳам мутахассислигимдан йироқлашиб қоламан, илмий ишим ҳимояси чала қоладиганга ўхшаяпти, — дедим.

— Ўзингизнинг пахтани дастлабки қайта ишлаш кафедрасида қолмайсизми, Ғ.Ж.Жабборов қандай фикрда? — деб сўради.

— Ғ.Ж. Жабборов Сизни кафедрада олиб қолиш учун бўш штатимиз йўқ, — деди.

— Яхши, бўлмаса Сиз, ҳар қалай, Қўқонга кетишга шошилманг. Биз ректоратда бу масалани ўрганиб чиқамиз, — деб менга жавоб берди.

Орадан кўп ўтмай, 16 январь куни, Ғ.Ж.Жабборов чақириб, кафедрада ассистентликка ишга қабул қилиш бўйича ректор номига ариза ёздириб олди ва асосан амалиёт ўқув соатларини ажратиб берди.

Шундай қилиб, М.М.Муҳаммедов ғамхўрлигида 1970 йил январидан кафедрада ассистент бўлиб ишлай бошладим. Фарғоналик ўртоғим Ринад Рашидович Файзиев ҳам МТИда аспирантурани тугатиб қайтиб келди ва ўз кафедрасида ўқитувчилик қила бошлади. Икковимиз яна талабалар ётоқхонасида бир хонада яшай бошладик. 1970 йил февраль ойи бошида Мақсуда Аъзамовна Ҳожинава ҳузурларига чақиртириб:

— Баҳромжон, Сиз ҳали ҳам талабалар уйида яшаяпсизми? — деб сўраб қолди.

— Ҳа опа, фарғоналик ўртоғим, ёш ўқитувчи Р.Р.Файзиев билан бир хонадамиз, — дедим.

— Бўлмаса, Сизлар иккалангиз ҳам институт касаба уюшмасига ариза ёзиб, керакли ҳужжатларни топширинглар, бу масалани кўриб чиқамиз, — деди. Шундай ҳам қилдик. Орадан кўп ўтмай Қора-Қамиш 2/1 мавзесидан институтда ишлаётган ўнлаб профессор-ўқитувчилар оилаларига квартиралар ажратилди. Шулар қаторида биз иккаламизга ҳам икки хонали бир квартира ажратилибди. Уйли бўлдик, лекин икковимиздаям ҳеч қандай уй жиҳози йўқ. Пулдан гапирмаса ҳам бўлади.

Ётоқхонамиз комендантидан тилхат ёзиб, вақтинча фойдаланиш учун иккита кровать, битта стол, тўртта стул, иккита катта чизмачилик тахтасини олдик.

Иккаламиз келишиб, бир кичик ошхона жиҳози ва кичкина «Саратов-2» музлатгичи сотиб олдик. Қаердандир эски «Рекорд» телевизорини топдик. Телевизор экрани тахминан А-5 форматида эди. Уни кўриш учун ҳамма чироқларни ўчириб, телевизор устига кўрпа ёпиб, ўзимиз ҳам шу кўрпани тагига кириб телевизор кўрар эдик.

Ойналаримизда парда ҳам йўқ. Икковимиз ҳам ишдан кеч қайтиб, ярим кечагача диссертацияларимизнинг чала қолган қисмларини ёзиш, чизмаларини чизиш билан овора бўлар эдик. Бир кун кечаси рўпара уйдан икки киши — қўшнилари кириб келиб, бизнинг электр чироқлар узоқ вақт кечаси ўчмай, уларга халақит бераётгани, бизнинг кўпинча яримьяланғоч юрганимиздан шикоят қилишди. Яхшиямки, биз тўртинчи қаватда яшар эдик. Биз узр сўраб, шу кундан ойналарга чойшаб тутиб қўйишни одат қилдик.

1971 йили Шокир Қодирович Қодиров, менинг илмий раҳбарим, Ўзбекистон пахтачилик илмий-тадқиқот академияси Илмий кенгашида «Қишлоқ хўжалиги мутахассислиги» бўйича докторлик диссертациясини ҳимоя қилди.

Шу йили Марғилонлик (тошлоқлик) ўртоғим Каримжон Эргашев ҳам бизнинг институт Илмий кенгашида «Кимё толалари технологияси» мутахассислигидан техника фанлари бўйича номзодлик диссертациясини ҳимоя қилди.

Ниҳоят, 1972 йил бошида хонадош ўртоғим Ринад Рашидович Файзиев ҳам диссертациясини Илмий кенгаш муҳокамасига топширди. Ҳимоя 1972 йил 27 мартда бўлиб ўтди.

Бу орада ректоримиз М.А. Ҳожина мени чақиртириб:

— Нимага диссертациянгизни ҳимояга топширмаяпсиз, — деб сўради.

— Диссертациям тайёр, ҳамма босқичлардан ўтдим, аммо 1-оппонент масаласи очиқ турибди, касбим бўйича фан доктори топилмаяпти, — дедим.

Опа шу заҳотиёқ проректор Д.А. Котовни чақирди. У менинг гапимни тасдиқлаб, ЦНИИХПромда битта фан доктори П.В. Байдюк бор, аммо унга ЦНИИХПромнинг ўзида

навбат кутиб турганлар кўплигини айтди. Шунда М.А. Ҳожинова бир ажойиб кулиш қилиб: — Мен тўқимачилик материалшунослиги бўйича фан доктори Б.Ғ. Қодиров диссертациясига оппонентлик қила оламанми? — деб сўради.

— Албатта, Б.Ғ. Қодиров ўз илмий тадқиқотларида пахта толаси хусусиятлари, сифат ўзгаришларини Сиз тавсия қилган усуллар, электр ускуна ва жиҳозларда ўтказган. Сиз бошчилик лаборатория ходимлари бу синовларда қатнашган, — деди Д.А. Котов. Мен хурсандлигимдан сакраб юбордим.

— Лекин Сизга бир топшириқ бор. Сизни шу кундан эътиборан сиртқи факультет деканатига катта курс талабаларини ўқитиш бўйича декан ўринбосари вазифасига тайинламоқчиман, кафедрадаги асосий ишингизни ҳам давом эттираверасиз, — деди. Мен шу пайтда ҳар қандай хизматга тайёр эдим. Опага ишончи учун миннатдорчилик билдирдим.

1972 йил ректор буйруғи асосида март ойидан бошлаб доцент Матмусаев Усмон Матмусаевичга муовин бўлиб, сиртқи бўлимдаги йўналишлар, ўқув режалари, уларнинг таркибидаги ижтимоий, сиёсий, гуманитар фанлар блоки, умуммуҳандисликни шакллантирувчи техника фанлари блоки ва, ниҳоят, мутахассислик фанлари, уларнинг ўқув режасида жойлашиш кетма-кетлиги, бу фанлардаги ёзма назорат ишлари, синовлари, имтиҳонлари миқдори ва топширилиш муддатлари, ҳамма-ҳаммасини ўргандим. Шулар қаторида мутахассислик фанлари бўйича дарсликлар, адабиётлар, ўқув қўлланмалари таъминоти, кутубхонадаги миқдори, улардан сиртқи факультет талабаларининг фойдаланиш имкониятлари назоратини олиб бориш ҳам деканат вазифаси эканлигини тушундим. Мен эндигина декан ўринбосари вазифаларини ўрганиб, мустақил иш бошлаганимда деканмиз Усмон Матмусаевич институтнинг ўқув ишлари проректори лавозимига тайинланди. Унинг ўрнига сиртқи факультет декани лавозимига меҳнат муҳофазаси кафедраси доценти Абдуҳамид Музаффаров тайинланди.

— Баҳромжон ука, Термиз пахта тозалаш заводида ўзингиз ишлаб кетгансиз. Бизда ҳам шундай валикли завод ишлаб турибди. Мен ҳам шу тола тозалагичдан заводга ўрнатмоқчиман. Шу сабабли мен ҳам бу жараёнда қатнашмоқчиман, «доверяй, но проверяй!», — деб кулди. Ҳаммамиз қўшилдик.

Ҳа, Саид Муродов айтганича бўлди, назорат қайта ишлови ўтказилди. Намуналар вилоят сифат лабораториясига таҳлил учун юборилди.

Эртаси куни Саид Муродовга (Термизга) телефон қилиб:

— Келинг, маърузани эшитинг, — десам, у:

— Маъруза матнини ташлаб кетаверинг, ўзимиз ўқиб оламиз, — деди. Шундай қилиб, автореферат ва маърузани 2 нусхада Ҳазрат Раҳимовга қолдириб, Тошкентга қайтдим. Орадан кўп ўтмай, ташкилот, илора, муассаса, олимлар ва бошқа илмий ишимга алоқадор шахслардан тақризлар кела бошлади, жумладан, 1972 йил 12 июнь куни:

1. Жарқўрғон пахта тозалаш заводидан 3 варақда техник кенгаш қарори, завод директори Ҳ.Р.Раҳимов имзоси билан.

2. Термиз пахта тозалаш заводидан директор М.Ш. Шарифбоев имзоси билан.

3. Сурхондарё вилояти пахта тайёрлаш ва қайта ишлаш трестидан, бош муҳандис Саид Муродов имзоси билан алоҳида-алоҳида 3 та тақриз. Вилоят тақризида диссертацияда келтирилган хулосалар махсус комиссия томонидан ишлаб чиқариш синовидан ўтказилиб, тасдиғини топгани, ГР-6 1970 йилдан бери Жарқўрғон пахта тозалаш заводида бетўхтов самарали ишлаётгани кўрсатилган эди.

4. 1972 йил 10 июнь куни. Қашқадарё вилоят пахта тайёрлаш трестидан, бош муҳандис А.Юлдашев имзоси билан.

5. 1972 йил 22 июнь куни. Тожикистон политехника институтидан, «Машина ва механизмлар назарияси» кафедраси мудири, техника фанлари номзоди Х.С. Саидов ҳамда «Назарий механика ва материаллар қаршилиги» кафедраси мудири, техника фанлари номзоди Т.С. Саид-хўжаев имзолари билан.

6. 1972 йил 27 июнь куни. Туркменистон ССР Мари валикли пахта тозалаш заводидан, директор Н.М. Велиев имзоси билан.

7. Тожикистон Республикаси Қўрғонтепа пахта тозалаш заводидан, бош муҳандис Б.Давлатов имзоси билан.

8. 1972 йил 29 июнь куни. ТТЕСИ профессори, техника фанлари доктори Г.М.Болдинский имзоси билан.

9. 1972 йил 28 июнь куни. Ўзбекистон Республикаси Енгил саноат вазири Фаҳмиддин Хўжаев имзоси билан.

10. 1972 йил 29 июнь куни. Пахта тозалаш саноати вазирлигидан, ишлаб чиқариш техника бошқармаси бошлиғи П.П.Костюк имзоси билан.

11. 1972 йил 30 июнь куни. Меҳнат Қизил Байроқ орденли Тошкент тўқимачилик комбинатидан, директор В.Зиков имзоси билан.

12. Тошлоқ пахта тозалаш заводидан, бош муҳандис Т.Қозихонов имзоси билан.

13. Фарғона пахта тозалаш заводидан, директор А.Х.Довудбоев имзоси билан.

14. Туркменистон Республикаси Байрамали пахта тозалаш заводидан, директор Б.Чориев имзоси билан.

15. Фарғона политехника институтидан, декан, техника фанлари номзоди, доцент Э.Г.Раҳимов имзоси билан.

Тақризлар ТТЕСИ Илмий кенгаши котибаси, доцент Н.В.Дьячкова номига почта орқали келди. Шуни қайд этаманки, четдан келган барча тақризларда жиддий камчилик кўрсатилмаган.

Ҳимояга 3 кун қолганида Илмий кенгаш котибаси Надежда Васильевна Дьячкова мени чақириб, қўлимга 1- ва 2-расмий оппонентларнинг ёзма тақризларини бериб, ҳимояга тайёргарлик кўришимни айтди.

Биринчи расмий оппонент, академик М.А. Ҳожинава тақризида диссертациянинг мавзуси долзарб муаммога бағишлангани, қўйилган вазифалар босқичма-босқич тўлиқ тадқиқот қилингани айтилиб, ҳар бир бўлимда қилинган

ишларга алоҳида-алоҳида изоҳ берилган. Такризда муаллиф ўтказган илмий изланишлари натижаларига таянган ҳолда, ўз тавсияларини ишлаб чиқариш корхонасида жорий этгани ва Давлат комиссияси томонидан тасдиқланиб, тан олингани тўлиқ қайд этилган.

Шу билан бирга, диссертация мазмунига айрим эътирозлар ҳам билдирилган, жумладан, диссертация ишида тадқиқотнинг материалшунослик кўрсаткичлари камроқ ёритилгани, баъзи бир расм ва жадваллар рақамлари, номи кўрсатилмагани, матнларда баъзи орфографик хатоликлар борлиги, айрим жойларда адабиёт манбалари кўрсатилмагани айтилиб, диссертация ишининг барча талабларга жавоб бериши ва муаллиф 05.390 — Тўқимачилик хомашёси (пахта)ни дастлабки қайта ишлаш мутахассислиги бўйича техника фанлари номзоди илмий даражасини олишга лойиқлиги кўрсатилибди.

Иккинчи расмий оппонент Ўзбекистон Пахта тозалаш саноати вазирлиги техника бўлими бошлиғи Б.М.Оренбах ўз тақризида охириги йилларда Ўзбекистонда ингичка толали пахта етиштириш ва уни машиналарда териб олишга катта эътибор берилаётгани, шу муносабат билан ингичка толали пахта тозалаш саноати қайтадан ташкил қилинаётгани айтилган. Шу кунгача ингичка толали 1 ва 2-тип пахта хомашёсини ифлосликдан тозалаш, толани чигитдан ажратиш ва тозалаш бўйича алоҳида машина-ускуналар йўқлиги таъкидланган ва ижобий хулоса берилган. Шунингдек, тақризда олдинги тадқиқотчиларнинг бу муаммоларни ҳал қилишдаги уринишлари беҳуда бўлгани, кўп ҳолларда уларнинг уринишлари тола сифатини насайиб кетишига олиб келгани изоҳланиб, Б.Ғ. Қодиров диссертациясида бу муаммо Ўзбекистон Пахта тозалаш саноати вазирлиги буюртмаси асосида амалга оширилиб, Жаркўргон пахта тозалаш заводида жорий этилгани таъкидлаб ўтилган. Шунингдек, ҳозирги кунда бу технология янги қурилаётган

ингичка толали пахтани қайта ишлаш заводлари технологик тизимига киритилаётгани, диссертант Б.Ф.Қодиров томонидан бу илмий-тадқиқот иши юқори даражада бажарилгани ва муаллиф техника фанлари номзоди илмий даражасига лойиқлиги қайд этилибди.

Илмий раҳбарим, кафедра профессори Ш.Қ.Қодиров ҳам мени илмий-тадқиқот ишларимга юқори баҳо бериб, ёзма тақриз берибди.

Набижон дўстим ҳақ бўлиб чиқди. Ҳеч ким бир жиддий камчилик кўрсатмаган. Энди ҳамма синов Ҳимоя кунига қолди.

Ниҳоят, ўша кўпдан бери кутилган, ҳаяжонли Ҳимоя куни — 1972 йил 3 июль ҳам етиб келди. Зал тўла одам. Институтимизнинг деярли ҳамма раҳбарлари, мутахассислик кафедралари мудирлари, профессорлар, кафедрамиз аъзолари, аспирантлар, ЦНИИХПромнинг раҳбарлари, лаборатория мудирлари йиғилган.

Илмий кенгаш раиси М.А. Ҳожинова кенгаш йиғилишига 37 аъзодан 30 нафари етиб келгани, кворум борлигини айтиб, кенгашни очиқ деб эълон қилди. Сўнг Илмий кенгаш кун тартиби тасдиқланиб, сўз унинг котибасига берилди. Котиба Н.В.Дьячкова менинг шахсий ҳужжатларим ва диссертация Ҳимоясига оид ҳужжатлар рўйхатини эълон қилди. Саволлар тушмади.

Менга маъруза учун 20 дақиқа вақт берилди. Мен олдин ҳаяжонда, кейин аста-секин ўзимни босиб олиб, бир маромда 16—17 дақиқалар чамаси маъруза қилдим. Кейин савол-жавоблар бошланди.

Профессор К.М. Мансуров, доцент Г.И. Мирошников, профессор в.б. С.Д. Болтабоев, доцент Н.Ф. Фозилов, доцент Ш.Р.Марасулов диссертация мавзусидан чиқмаган ҳолда ўзларини қизиқтирган саволларини беришди. Мен ҳамма саволларни ёзиб олдим ва тартиб, ҳурмат билан уларга тўлиқ жавоб бердим.

Қўшимча саволлар бўлмади. Шундан сўнг Илмий Кенгаш котибаси диссертация ва авторефератга келиб тушган тақризларни бирма-бир ўқиб берди.

Навбатдаги сўз менинг илмий раҳбарим, профессор Ш.Қ. Қодировга берилди. Шокир Қодирович мени мақтаб, талабалик ва ишлаб чиқаришда ишлаган давримдан илмга қизиққаним, аспирантлик давримда ўз илмий йўналишимни тополганим ва ўтказган илмий-тадқиқотларимни изоҳлаб, илмга қўшган ҳиссам менга техника фанлари номзоди илмий даражаси берилишига асос бўла олишини таъкидлаб, сўзини тугатди. Шундан кейин Илмий кенгаш раиси муовини, доцент У.М.Матмусаев ўрнатилган тартибда олдин биринчи оппонент академик М.А. Ҳожинавага, кейин иккинчи оппонент Б.М.Оренбаҳга сўз берди. Улар ўзларининг расмий тақризларини ўқиб эшиттиришди. Мен расмий оппонентлар ва бошқа четдан тушган тақризларга ўз муносабатимни билдирдим. Навбат норасмий оппонентлар — сўзга чиқишни хоҳловчиларга берилди. Биринчи бўлиб «Кимёвий толалар технологияси» кафедраси мудири, профессор Б.Э. Геллер сўз олиб:

— Менда диссертантга ва технологларга савол бор. Сизлар толани қасрда тозаламоқчисизлар? Қайси босқичда? Ҳар қандай тола — бу мураккаб тизим, қайсики, ўзининг чарчаш чегарасига эга. Мақсад шундаки, толани то тайёр маҳсулотга етгунга қадар, камроқ деформацияга солиш керак. Тола қасрда тозаланиши керак? Пахтани дастлабки ишлаш заводидами ёки тўқимачилик саноатидами? Ҳар қалай кейингиси нотўғри. ГОСТ ни одамлар ёзишади, улар кечаги техника даражасини белгилайди. Келинглари, ҳақиқатга очиқ кўз билан қарайлик. Эҳтимол, ҳаммамиз бир бўлиб, ўйлаб, ягона умумий технологик (тизим) ташкил қила оласак, тўғри бўлармиди, буни нимадан бошлаш, хомашёданми ёки тайёр матоданми, бу Сизларга ҳавола, — деб ўтирди.

Сўнг «Пахта ва кимёвий толаларни йигириш» кафедраси мудири, доцент Ш.Р. Марасулов сўз олди:

— Тўқимачилик корхоналарида пахта толаларини тозалашда кўндан бери горизонтал титиш, тозалаш машинаси қўлланилади. Бу машина ўрта толали пахтани тозалашда қўлланилиб, аъло натижалар берапти. Охирги вақтда уни

ингичка толали пахта толаларини тозалашда ҳам қўллаб, яхши натижалар олмоқдамиз. Агар пахта «оқ олтин» бўлса, ингичка толали пахта — бу ҳақиқий олтин, шунинг учун уни йигирувда титиш ва тозалаш жараёнида табиий хусусиятларини сақлаб қолиш катта аҳамиятга эга. Шу нуқтаи назардан, мен Б.Ф.Қодировнинг бутунги номзодлик диссертациясини тўлиқ маъқуллайман. У ингичка толали пахта толасини тозалашда, умуман, толанинг табиий хусусиятига зиён етказмай тозалашнинг уддасидан чиқиб, катта иш бажарган. Илмий ишнинг юқори баҳога лойиқлиги шундаки, диссертант бу жараённи бутунлай бошқа шароитда, пахта тозалаш заводи шароитида амалга оширган. Тўқимачилик саноати корхонасидаги ва пахта тозалаш саноатидаги шароитлар тубдан фарқ қилади, лекин Б.Ф. Қодиров тўқимачилик саноатидаги машинани пахта тозалаш заводи шароитига мослаштира олган.

Профессор Б.Э. Геллер: «Пахта толасини тўқимачилик ишлаб чиқариш саноатида тозаламаслик керак», — деди. Албатта, биз йигирувчилар учун пахта тозалаш заводларидан яхши тозаланган, механик зарарланмаган тола олиш яхши бўлар эди, лекин бу ҳақда биз йигирувчилар ҳам пахта толасини тозалаш муаммоси устида ўйлашимиз ва ишлашимиз керак. Бу ерда иккала саноатнинг манфаати ва вазифаси ягона, қандай бўлса-да, аввал сифатли ип, кейин ундан сифатли мато олиш, шунинг учун биз ҳам тўқимачилик саноатида толани тозалашимиз зарур. Б.Ф. Қодировнинг ишидаги асосий жиҳат шундан иборатки, тола юмшоқ, бир маромда кучли зарба олади, лекин у механик зарарланмай, юқори даражада тозаланadi. Б.Ф. Қодиров техника фанлари номзоди илмий даражасига лойиқ. Мен бу ишга ижобий овоз бераман, — деди.

Сўзни ЦНИИХПром олими, профессор П.В. Байдюк олди. Диссертация мавзуси долзарб, иккиланишга ўрин йўқ. Назарий изланишлар аниқ ва равшан (10-12- ва бошқа варақлар), 5-6-варақлардаги ечимлар назарий механикадан бўлиб, диссертация амалий моҳиятга мос. Изланувчи яхши

тавсиялар берган, лекин менда баъзи бир мулоҳазалар бор. Ҳар қандай ишчи орган билан тола тўплами овоз тезлигида бир-бири билан тўқнашади. Менимча, диссертант толанинг нозик хусусиятларини механик таъсир ва шикастланишдан сақлаб қолиниши бўйича ўз фикрини аниқ изоҳламаган, лекин у ҳақ. Бу масалани яна ҳам чуқурроқ ўрганиш керак. Борис Эммануэлович толага мумкин бўлган механик таъсир даражасини ўрганиш зарур, деган фикрни айтди. Тўқимачилар бу масала билан тўлиқ шуғулланишмаяпти, хоҳлашмаяпти. Биз ўзимиз ПТСМИТИ томонидан тўқимачиларга бир неча бор бу масалани биргаликда ҳал қилиш режасини тузиш таклифини киритдик. Албатта, бу муаммони ҳал қилишга битта диссертантнинг кучи етмайди. Бутун уни кун тартибига киритиш керак. Бу муаммо докторлик диссертацияси муаммоси, лекин ҳеч ким бу иш билан мукамал шуғулланмаяпти. 17-формулада, билишимча, коэффициент етмаяпти. Бунинг ҳеч қандай таъсирсиз тузатиш мумкин. 3-варақда ПТСМИТИ ходими Э.Б.Мальковнинг иши тўғрисида тола тозалаш машиналари классификацияси келтирилган, лекин унинг ишини ҳали тўлиқ «бракка» чиқаришга вақт бор. Б.Ғ.Қодировнинг иши диссертация ишларига қўйиладиган талабларга тўлиқ жавоб беради ва унинг ўзи техника фанлари номзоди илмий даражасига лойиқ деб ҳисоблайман, — деди. Шу билан музокара тугади ва менга якунловчи сўз берилди.

Мен сўзга чиқиб, расмий оппонентларимга, олимларнинг танқидий мулоҳазаларига ўз миннатдорчилигимни билдириб, келгуси ишларимда камчиликларни инобатга оламан деб ваъда бердим. Шунингдек, илмий раҳбарларимга, кафедра аъзоларига, Сурхондарё вилоятининг Термиз, Жарқўрғон пахта тозалаш заводлари жамоаларига, илмий ишимда ёрдам берган барча илмий лабораториялар ходимларига, ПТСМИТИ олимларига миннатдорчилик билдирдим.

Ёпиқ овоз беришни ташкил қилувчи ҳисоб комиссиясига профессор В.В.Яковлев, доцент М.М.Маъруфов, доцент У.Ҳ.Орифхонов, доцент И.Т. Абдураҳимовалар сайланди. На-

тижа — 100% овоз. Қарсақлар бўлди. Барча Илмий кенгаш аъзолари бирма-бир келиб мени табриклашди.

Бир ҳафтадан сўнг котиба Н.В.Дьячкова ҳамма ҳужжатлар 1972 йил 30 июль куні Москвага — Олий аттестация комиссиясига бориб тушгани ҳақида хабар берди.

1970—1972 йй. Илмий-тадқиқот ишларимиз ва ҳақиқат

1970 йили аспирантура муддати тугаб, кафедра ассистенти бўлиб иш бошлаганимда кафедра қарори билан пахтани дастлабки қайта ишлаш мутахассислигига кириш қисми, пахта агротехникаси, пахта йиғими, пахтанинг сифатини аниқлаш, пахтани тайёрлов масканларига қабул қилиш ва партияларга ажратиб жамлаш, уни сақлаш, асосий технологик жараёнлар бошлангунча бўлган бўлимларини 3-4-курс талабаларига ўргатишни менинг вазифам қилиб белгилашди.

Бу вазифаларни менинг илмий раҳбарим, техника фанлари номзоди, доцент Ш.Қ.Қодиров (кейинчалик қишлоқ хўжалиги фанлари доктори, профессор) олиб борар эди. Мен энди нафақат илмда, ўқитувчиликда ҳам устозимга шогирд бўлиб қолдим. Бу мен билан устозим Ш.Қ. Қодировни янада яқинлаштирди. Суҳбатлар орасида устозим ўзининг ички дунёсини, унинг илмий ишлари йўналиши ва моҳиятига ҳамкасблар эътибори камлигига норозилиги, бу илмий ишлар натижалари пахта тозалаш ва тўқимачилик саноатига таъсири етарли даражада баҳоланмай, докторлик диссертацияси ҳимояси бўйича кўп йиллар сарсон қилишганини ҳеч кечира олмас эди.

Ҳали бу илмий йўналишда ечимини топмаган муаммолар борлигини менга куйиниб гапирар эди. Айниқса, ҳукумат ва партия бошқарувида ўтирган мансабдор шахслар қишлоқ хўжалигида пахта етиштириш муаммоларини ҳал қилишда шошма-шошарлик қилиб, илм-фан ходимлари тавсияларини эътиборсиз қолдириб, қарор, буйруқ ва кўрсатмалар бериб, агротехника тартибларини бузаётганликлари, нати-

жада қишлоқ аҳли, пахтакорлар ҳам маънавий, ҳам иқтисодий қашшоқликка маҳкум этилаётганлигига қайғурар эди.

Бу даврда Ўзбекистоннинг чўл зоналарини ўзлаштириш, бу ерларни асосий пахта майдонларига айлантириш, пахта агротехникасида асосан машиналардан фойдаланиш, шу жумладан, пахта хомашёсини пахта териш машиналарида бажариш давлат дастурларига киритилди. Машинада терилган пахта хомашёси қўлда терилган пахта хомашёсидан ўз сифат кўрсаткичлари билан тубдан фарқ қилади. У, ўз навбатида, пахта тозалаш заводлари технологик жараёнида сифатли маҳсулот олиш учун қўшимча чора-тадбирлар киритилишини талаб қилади. Бу эса, Республика пахта тозалаш саноати вазирлиги ва институтимиз ўртасида хўжалик шартномаси тузилиб, «Машинада терилган пахта хомашёсини пахта тозалаш заводларида қайта ишлаш ва олинаётган маҳсулотлар сифатини яхшилаш йўллари» мавзусида илмий-тадқиқотлар бажарилишини талаб қиларди.

Профессор Ш.Қ.Қодировнинг таклифи билан бу тадқиқотлар бошланишининг 1-бўлими «Пахта хомашёсининг миқдори ва сифатини сақлаган ҳолда машиналарда териш оптимал муддатларини аниқлаш» деб белгиланди. Бу мавзунинг илмий раҳбари сифатида Ш.Қ. Қодировни, масъул ижрочи қилиб мени белгилашди. Дастурда:

— бу мавзуга бағишланган олдинги илмий-тадқиқотлар таҳлили;

— Ўзбекистон Республикасида экилаётган пахта ўсимликларининг биологик ва морфологик кўрсаткичлари;

— пахта хомашёсининг миқдори ва табиий сифатини сақлаган ҳолда машинада териш оптимал муддатларини амалда аниқлаш тизими белгиланди.

Тадқиқотимиздан маълум бўлдики, Иттифоқ Вазирлар кенгаши қoшидаги стандартлар қўмитаси 1971 йил 1 июлдан биринчи бор пахта хомашёсини машинада териш бўйича 16298-70 ГОСТини киритган. Унда ҳамма ўрта толали ва ингичка толали пахта хомашёсини машиналарда териш

тартиби ва муддатларини, уларни гуруҳларга бўлиб қабул қилиш ва саноат навларига ажратган ҳолда, жамлашда унинг ташқи кўриниши ва физик-механик хусусиятларини эътиборга олиш белгиланган.

Стандарт пахта теримини 3 босқичда амалга оширишни кўзда тутар эди:

Биринчи терим. Ўсимликдаги пахта чаноқлари 50–60% очилмасдан, шпинделли машиналарда териш;

Иккинчи терим. Ўсимликда қўшимча 20–30% чаноқлар очилганда шпинделли машиналарда териш;

Учинчи терим. Ўсимликда қолган ҳамма чаноқларни чаноқ терувчи машинада териб олиш.

Биринчи ва иккинчи теримлардан сўнг ерга тўкилган чаноқларни механизациялаштирилган ёки чаноқ терувчи машиналарда охириги териб олиш тартиби ўрнатилган эди.

Пахта тайёрлаш масканларига жамоа ва давлат хўжаликларидан қабул қилинаётган пахта хомашёси терим усули ва ташқи кўриниши сифатига қараб икки гуруҳга бўлинади:

I гуруҳ. Шпинделли терим пахта хомашёси толасининг пишиқлиги 3,2 гс дан кам бўлмаган;

II гуруҳ. Чаноқ териш машиналари ва охириги далани тозалаш пайтида терилган пахта хомашёси (толанинг пишиқлиги 3,1 гс ва ундан кам бўлган).

Пахта хомашёси ва ердан терилгани ифлослиги ва намлиги базис меъёрларга келтириб ҳисобланган кондицион оғирликда қабул қилинади, деб белгиланган эди.

ГОСТ талаблари синчиклаб ўрганилганда, пахта етиштирувчи хўжаликлар топшираётган хомашё сифати бўйича (толанинг пишиқлиги бўйича) талабларга жавоб бермас эди.

ГОСТ талаблари асосида икки йилги қабул жараёни натижаларидан кўриндики, пахта етиштирувчи хўжаликлар ўрнатилган пахта терими муддатлари ва тартибларига амал қилмайди, натижада I ва II саноат навига тааллуқли пахта миқдори кескин камайган. Бу ҳолат охир-оқибат пахта тозалаш заводи ва тўқимачилик саноати тайёр маҳсулотлари сифатига ҳам салбий таъсир кўрсатган.

Шу нарса аниқландики, пахта етиштирувчи хўжаликлар ўз манфаатларидан келиб чиққан ҳолда, кўпроқ ҳосилдорликка эришиш ва пахтани машинада теришда камроқ ҳосилни йўқотиш жараёнида ГОСТ тартибини бузишга мажбур бўлар эди.

Ўсимликда 50–60% чаноқ очилмай туриб биринчи машина терими ўтказилганда, ўсимликдаги кўп миқдордаги кўк, ҳали очилмаган ёки ярим очилган чаноқларнинг механик зарарланиши оқибатида тўкилиб тушаётгани, кейинчалик бу чаноқлар қўлда ёки машинада териб олингани билан сифатли маҳсулот бера олмаганининг гувоҳи бўлдик.

Хўжаликлар умумий ҳосилдорликни йўқотмаслик мақсадида пахтада 70–80% чаноқ очилмагунча теримни бошламаган. Маълум бўлдики, янги ГОСТ 16298-70 қабул қилинишида 108-Ф, 153-Ф, 159-Ф, С-4727 ва бошқа пахта навларида ўтказилган тажрибаларга асосланилган. Ваҳоланки, у даврда пахта далаларида янги Тошкент-1, Тошкент-2, Тошкент-3 навли пахта экилмоқда эди. Бу навлар ўзларининг биологик ва морфологик кўрсаткичлари билан олдинги навлардан тубдан фарқ қилади. Хусусан, янги навлар ўзининг биологик тузилиши, экин майдонига жойлаштирилиши, бўйи, қалинлиги, шохланиши ва бошқа хусусиятлари билан фарқланади. Тезпишарлиги 4–8 кун олдинроқ, «Вилт» касаллигига чалиниш эҳтимоли 7–8%гина бўлиб, шунинг ҳисобига ҳосилдорлиги 108-Ф навига нисбатан 2–2,5 баробар кўплиги эътироф этилди. Бу хулосалардан келиб чиқиб, пахта хомашёси ҳосилдорлиги ва сифат кўрсаткичларини ҳисобга олган ҳолда, машинада териш оптимал муддатлари ва тартибларини ўрнатиш зарурлигига яна бир бор ишонч ҳосил қилдик. Бу амалий тадқиқотларни 1971–1972 йилларда муҳандис Камол Ҳасановнинг фаол қатнашувида Фарғона вилояти собиқ Фрунзе тумани Охунбобоев ва Калинин номидаги давлат хўжаликлари дала шароитларида тажрибадан ўтказдик.

Тадқиқотлар ўша давлат хўжаликларида экилаётган 153-Ф, Тошкент-2, Тошкент-3 пахта селекциялари кўрсат-

кичларини таққослаш усулида ўтказилди. Ҳар бир селекция нави учун 3 тадан экин майдони ажратилди. Далаларни экишга тайёрлаш, чигит экиш, кўчатларни парваришлаш ҳамма агротехника талаблари асосида бир хил шароитда бажарилди. Чигит 11 — 21 апрель оралиғида қаторлаб экилиб, кўчат униб чиққач, 60×30 см схемасида кўндаланг кесим ўтказилди. Кўчатлар парвариши хўжаликлар агрономлари назорати ва ёрдамида амалга оширилди. 20—22 сентябрь кунлари хўжаликларнинг ҳамма далалари авиация ёрдамида ҳар бир гектарига 100 литр суюқ химикат (100 литр сувга 2,5 кг бутафос, 30 кг хлорадхлорид ва 10 кг хлорад магний аралашмаси) сепилиб, пахта ўсимлиги дефолиация қилинди.

Тажриба майдонларимизда машина терими 3 хил муддатда:

Биринчи вариант. Биринчи майдонда биринчи терим 50–60% чаноқ очилганда, иккинчи терим қўшимча 20–30% чаноқ очилганда ва учинчи терим кўрак териш машинасида, яъни ГОСТ талаблари асосида ўтказилди.

Иккинчи вариант. Иккинчи майдонда биринчи терим ўсимликда 70% чаноқ очилганда, иккинчи терим қўшимча 20–30% чаноқ очилганда ва учинчи якунловчи терим кўрак терувчи машинада;

Учинчи вариант. Учинчи майдонда биринчи терим ўсимликда 80% чаноқ очилганда, иккинчи терим қўшимча 20–30% чаноқ очилганда ва учинчи якунловчи терим ўсимликда қолган ҳамма чаноқларни кўрак терувчи машинада териб олинди.

Пахта терими «Ўзбекистон» номли пахта териш машинасида, кўрак «СКН-4» машинасида терилди ва УПХ-1,5 тозалаш машинасида дала шароитида тозаланди. Терилган пахта хомашёси алоҳида жамланди ва ўрнатилган тартибда бир хил технологик ишлаб чиқариш тизимида Қўқон 1-пахта тозалаш заводида дастлабки қайта ишланди. Олинган технологик натижалар таққосланганда:

1. Тошкент-2, Тошкент-3 пахта селекциялари ҳосилдорлиги ҳар гектаридан 37–40 центнер бўлган ҳолда, 153-Ф

селекцияси ҳосилдорлиги 25—26 центнер бўлгани аниқланди. Бу Тошкент-2, Тошкент-3 селекцияларининг тезпишарлиги, вилтга чидамлиги, чаноқларининг катталиги ва оғирлиги ҳамда ҳар бир кўчатда пахта чаноғининг кўплиги билан изоҳланади.

2. Тадқиқотларимиз натижасида ўсимликдаги чаноқларнинг биринчи машина терими олдида қанча кўпроқ очилгани ҳолати (70—80%) унинг ҳосилдорлигига, айниқса, биринчи теримнинг ўзидаёқ кўпроқ ҳосилнинг 29—30 центнери йиғилганига шохид бўлди ва қўшимча иккинчи теримда умумий ҳосилдорлик ҳар гектарига 40 центнерни ташкил қилди. Бу кўрсаткичлар ўсимликда 50—60 % чаноқ очилганида биринчи машина теримининг ўтказилиши ўсимликдаги ҳали очилмаган, ярим очилган чаноқларга механик зарар етказиб, уларнинг тўкилиб кетаётгани ва натижада ҳосилдорликнинг пасайиши, етиштирилган пахта хомашёсининг умумий сифат кўрсаткичлари ҳам пасайиб кетганини кўрсатди.

Шунингдек, биринчи терим ГОСТда кўрсатилган муддатдан кечроқ ўтказилганда, чаноқдаги пахтанинг толаси ва чигити қуёш нурида, менинг устозим Ш.Қ. Қодиров ўзининг докторлик диссертациясида таъкидлаганидек, кўпроқ ўзининг биологик хусусиятларини ижобий ўзгартириш, толанинг пишқириги, чигитнинг тўлиқлиги ошиши имкониятига эга бўлиб, тола ва чигит тўлароқ пишади, оғирлиги ортади, бу эса умумий сифат кўрсаткичларининг ошишига сабаб бўлади, деган хулосалари тасдиқланди.

Ш.Қ. Қодиров олдиндан бу ГОСТ 16298-70 қўл терим пахта хомашёси учун ишлаб чиқилган, машина теримида умуман мос эмас, деб айтар эди.

Ҳақиқатда ҳам, тадқиқотларимиз натижаси бунини тасдиқлади. Агар шу ГОСТ талаблари асосида терим қўлда 3 босқичда ўтказилса, ҳамма синовдаги пахта навларидан олинаётган ҳосилдорлик ва сифат даражаси анча юқори бўлиши тасдиқланди. Демак, матбуотда Андижон, Фарғона

ва бошқа айрим жойларда пешқадам пахтакорлар гектарида 40—50 центнер ҳосил олаётгани, ҳаттоки, 60 центнер ҳосил олиш мумкинлиги ҳақидаги хабарларга ишониш мумкин, фақат бу қўл теримига тааллуқлидир.

Шундай қилиб, Ш.Қ.Қодиров ҳақ бўлиб чиқди, лекин бу ҳақиқатни очиқ эълон қилиш, яъни машинада пахта теришни инкор этиш давлат сиёсатига қарши чиқиш демак эди, шунинг учун ҳам биз ўз хулосамизда бундай тадқиқотларни ҳар йили ўтказиб, чуқурроқ ўрганиб, чигит хусусиятларини ҳам ўрганиш зарурлигини қайд қилган эдик ҳамда тадқиқотларни 4—5 йил давом эттириб, чигит хусусиятларининг ўзгаришини ҳам ўрганиб, кейин аниқ тавсия берилиши тўғрисидаги фикрда тўхтадик. Якунловчи хулосалар:

— пахта хомашёсини ўсимликда мумкин қадар кўпроқ чаноқ очилгандан сўнг биринчи машина терими ўтказилиши пахтанинг умумий ҳосилдорлигини оширади, аммо тўлиқ очилган ва ярим очилган чаноқлардаги пахта хомашёсининг аралаштириб терилиши ҳисобига унинг умумий сифат кўрсаткичи пасаяди;

— муаммонинг халқ хўжалигида катта аҳамиятга эга эканлигини ҳисобга олиб, бу муаммони чуқурроқ ўрганишни давом эттириб, унинг тўқимачилик саноати маҳсулотларига таъсири даражасини ва умумий иқтисодий кўрсаткичларини аниқлаш зарур;

— пахта териш машиналарига конструктив ўзгартириш киритиб, пахтани ярусли (поғонали) териш усулларини ихтиро қилиб, амалда қўллаш зарурати ҳам бор.

Шуни таъкидлашни истардимки, ноўрин, асоссиз қабул қилинган ГОСТ бутун Ўзбекистон халқининг, айниқса, пахта етиштирувчи қишлоқ аҳолиси, пахта тозалаш саноати ходимлари, Ўзбекистон раҳбар кадрларининг маънавий ва иқтисодий зарар кўришига олиб келган.

Пахта ҳосилдорлиги ва сифатига зарар етказмайдиган пахта териш машиналари йўқлиги, уларнинг ниҳоятда самарасизлиги, терим пайтида пахтанинг кўпи тўкилиб

нобуд бўлиши, пишган ва пишмаган чаноқдаги пахталарни аралаштириб юборилаётгани, оқибатда пахтанинг сифати талабларга жавоб бермаётгани, Республика бўйича пахта теримига олий ўқув юртлари, ўрта махсус таълим, мактаб ўқувчиларини узоқ муддатларга жалб қилинаётгани энг юқори раҳбар органларига ҳам маълум эди. Кўлда терилган пахта ёки иодбор машинада терилган пахта сифатида ҳисоботларга киритилиши одатий иш бўлди.

Партия ва хўжалик раҳбарлари тайёрлов маскани моддий жавобгар шахсларига тазйиқ ўтказиб, бутун халқ кўз олдида очикдан-очик қонун-қоидаларни бузиш, ёлғон ҳисоботлар тайёрлаш, қабул қилинган маҳсулотни кўпайтириб ёзиш, шу ўринда сифат кўрсаткичини ҳам кўтариб ёзишга мажбурлаш йўлларига ўтиб олишди. Бу номаъқул йўللарни бошқаришга ҳуқуқни ҳимоя қилиш органлари (ички ишлар, прокуратура, суд) ходимларигача жалб қилиниши одат тусига кирди.

Охир-оқибат, тайёрлов масканларида камомадлар топилиб, завод директорлари, маскан мудирлари ва омборчилари жавобгарликка тортилиши ҳам одатдаги воқеадек бўлиб қолди. Бу 1985-1987 йиллардаги «Пахта иши — ўзбек иши» номли фожиаларга сабаб бўлди. Ўзбекистоннинг, ўзбек халқининг обрўсига путур етди. Бу «қора кунлар» И.А.Каримов 1989 йили Республикага раҳбар бўлгандан кейин тўхтади, аммо бу иллатдан Республика мустақилликка эришилгандан кейингина қутулдик. Республикада пахтани машинада териш вақтинча тўхтатилди. Ҳозирча асосан пахта ҳосили кўл теримида амалга оширилмоқда.

Дадамнинг сирли тадбири

1972 йил август ойида сиртқи бўлим ўқиш сессияси тугаллангач, ректорат рухсати билан Қўқонга келдим. Ҳар доимгидек дадам, сингилларим, холам ва бошқа қариндош-уруғлар билан кўришиб чиқдим. 10 кунлар меҳмондорчиликда бўлдим. Камолхон билан бирга синфдош, ҳамшаҳар ўртоқларим билан кўришдим. Ҳаммалари уйли-жойли, 2—

3 та фарзандлик бўлиб улгуришган. Шу сабаб бўлдим, ким билан кўришсам, «Қачон уйланасан?» — деб сўрашарди. Маҳмуджон Ҳошимов ўртоғим ҳаммага эшиттириб:

— Баҳром, сен уйланма, аҳмоқ одам уйланади, маза қилиб ўйнаб юравер, — деб қаттиқ ҳазиллашарди. Тошкентга қайтиш олдидан дадам:

— Ўғлим, мана орзуларингизга ҳам етдингиз, шекилли. Орада синглингиз Манзурахонни ҳам турмушга чиқардик. Ўзингизни розилигингиз билан укангиз Бахтиёржон ҳам уйланди. Энди бўлди. Сиз ҳам уйланинг, ваъдалашиб қўйганингиз бўлса, айтиб кетинг, биз ҳам ҳаракатимизни қилайлик, — дедилар.

— Майли энди, ҳаракатларингизни қилиб, ўзларингизга маъқул келин топсаларингиз, мен яна келаман, албатта, Қўқондан уйланаман, — деб дадамнинг фотиҳасини олдим.

Шу кундан эътиборан, ишчи телефонимга дадам тез-тез телефон қилиб, ҳол-аҳвол сўрашни одат қилди. Бир куни, сентябрь бошлари бўлса керак, дадам телефон қилиб:

— Ўғлим, бир илтимос чиқиб қолди. Эртага эрталаб Андижон—Тошкент поездида менинг қадрдон ўртоғим Тоживой амакинг Тошкентга боряпти. Сен у кишини танийсан. Амакингни поезддан кутиб олиб, «Оқтош» санаториясига кетадиган автобусга кузатиб қўйгин, сал тоби йўқроқ. Қўлидаги жомадони оғирроқ бўлса керак, ёрдам қилгин, — деб қолдилар. Эртаси кун азон пайти соат 6-00 ларда Тоживой амакини кутиб олиш учун вокзалга чиқдим, аммо қайси вагонлигини сўрамаган эканман. Амакини кўрмаганимга ҳам 10 йилдан кўп бўлган, аммо ўғиллари Тоҳиржон билан талабалигимизда Тошкент ва Қўқон чойхоналарида улфатчилик қилиб турар эдик. Поезд келиб тўхтади. Қараб турсам, одамлар орасида новча бўйли Тоживой амаки кулиб келяпти. Мен дарров танидим ва югуриб бориб сўрашдим. Қўлидаги саквояжни олдим. Жомадон йўқ эди.

Амаки хижолат бўлиб:

— Мен Сизни овора қилиб қўйдим, ўзим йўл топа оламан десам ҳам, домла Сизга телефон қилиб қўйибди, узр, — дедилар.

Тоживой амаки мен таниган давримда жуда хушчақчақ, баланд овозда қийқириб куладиган, чиройли, баланд бўйли эди, қўнжлик этик кийиб юарди, дадам билан улфатчилик қилишни яхши кўрар эди. Пиёда юриб, вокзал ёнидаги автобус бекатига келсак, Оқтошга борадиган автобус соат 9-00 ларда кетар экан. Троллейбусга ўтириб, «Сквер» хиебонига бордик. Парҳез таомлар ошхонаси «Буратино»га кириб овқатландик. Мириқиб гаплашдик, Тоҳиржон тўғрисида, унинг яқинда уйлангани, қишлоқ хўжалиги техникумида ўқитувчи бўлиб ишлаётгани, менинг Тошкентдаги ўқиш-ишларим, хуллас, ҳеч гап қолмади. Яна троллейбусга ўтириб вокзалга келдик. Амакини «Оқтош» санаториясига кузатиб, институтга кетдим. Кечга яқин яна дадам телефон қилди. Мен Тоживой амакини кутиб олиб, санаторияга кузатиб қўйганимни айтдим. Бу топшириқларда қандайдир сир борлигини пайқагандай бўлдим, лекин унга жиддий бир сабаб топа олмадим.

Сир очилди. Бу чолларнинг ўзига хос оқилона режаси экан. Амаки мени кўп йил кўрмаганликлари сабабли бир кўришиб танишмоқчи бўлган экан. Икки ҳафта ўтгандан кейин дадам телефон қилиб, шу шанба-якшанба куни Қўқонга келиб кетипшимни буюрди. Борсам, Маҳбубахон холам ҳам Тоживой амакиникига борди-келди қилиб бўлишибди. Энди биз ёшлар бир-биримизни кўришимиз ва тўйга розилик беришимиз қолибди.

Қўқонда бозор кунлари кўчаларда одам кўп бўлади. Маҳбуба холам билан 2-сонли мактабимиз рўпарасидаги дорихона олдида келиб турдик. Одамлар у ёқдан-бу ёққа ўтиб туришибди. Холамни таниган аёллар ҳол-аҳвол сўрашиб кетяпти. Бир вақт холам ёшларидаги бир аёл ёнида бир қиз билан келиб холам билан қуюқ сўрашиб, гаплашиб туриб қолишди. Мен билан ҳам салом-алик қилишди. Мен ҳалиги қизга секин назар солиб қарасам, у ҳам менга пастдан юқорига жилмайиб, секин қараётган экан. 2—3 дақиқа шу зайлда турдик. Кейин аёллар хайр-хўш, боринглар-келинглар, де-

йишиб хайрлашишди. Биз ёшларнинг, бўлажак келин-куёвнинг дастлабки учрашувимиз шу бўлди.

Тоживой амакининг қизи Ҳалимаҳон 1972 йил февралда Тошкент фармацевтика институтини тугатиб, Қўқонда Фарғона вилояти дорихоналар бошқармасида ишлаётган экан. Маҳбубаҳон холам қўшнилар орқали бу хабарни эшитиб, бир-икки совчиликка борган. Аёллар гаплари бир-бирига тўғри келгач, ихтиёр Ҳалимаҳоннинг дадалари Тоживой амакида бўлган. Шунда дадам мактабдош ўртоғи билан бир фикрга келгандан сўнг, Тоживой амаки мен билан учрашиш истagini билдириб, Тошкентга келиб кетибди.

Ҳалимаҳон билан менинг кейинги учрашувимиз тўйимиз куни, яъни Қўқон ФХДЁда 1972 йил 11 ноябрь куни бўлди. Шу куни никоҳ ҳам ўқитилди. У даврда тўйлар жуда камтарона, ўз ҳовлисида, олди-бердилар ҳам халқ оғзига тушмайдиган даражада бўлар эди. Ўқимишли йигитларга фақат олий маълумотли қизларни танлашар эди. Менинг уйланаётганим хабари мактабдош ва курсдош ўртоқларимга яшиндек етиб борди. Марғилон, Фарғона, Наманган, Андижондан курсдошларим, Тошкентдан бирга ишлаётган ва аспирантурада бир даврда ўқиган ўртоқларим, кафедрамиздан доцент Султон Дўсаевич Болтабоев бошлиқ ҳамкасбларим тўй куни етиб келишди.

Менинг Қўқондаги мактабдош ўртоқларим ҳаммаси аллақачон маълум мансабларга эришиб улгурган, ҳар қанча меҳмонни кутиб олишга қудрати етарли эди. Камолхон, Маҳмуджон, Шухрат, Соҳибжон, Ҳабибжонлар меҳмонларни кутиб олиш, уларга ётиш жойларини тайёрлашга киришиб кетишди ва шу тариқа, менга бу масалада ташвиш қолдиришмади. Айниқса, Камолхон Тошкентдан келган 12—14 меҳмонга ўз уйидан жой бериб, тўйдан кейин уларни кузатиб қўйди.

Одатда, Қўқонда никоҳ тўйи тантанаси куёвнинг ҳовлисида кечки пайт бошланиб, кеч соат ўн бирларда тарқайди. Тўй бошланди, «келин тушди» маросими ўтказилди. Қисқаси, ўша даврдаги урф-одат билан тўй ўтказилди. Тош-

кентдан келган меҳмонлар номидан домламиз, доцент С.Д.Болтабоев сўзга чиқиб табриклаб, совға ўрнида: «Бугунги куёвимиз Баҳром Ғофурович Қодиров Москвада Иттифоқ ОАК қарори билан 1972 йил 3 ноябрда техника фанлари номзоди илмий даражасига тасдиқланди», — деган хушхабарни ўқиб эшиттирди ва бу телеграммани менга топширди. Ҳа, бу тўйга катта совға бўлди. Тўйимиз жуда қизгин, хушчақчақликда ўтди. Синфдош ўртоқларим маза қилишди. Кейин эшитсам, анча шўхликлар ҳам қилишибди. Урф-одатга кўра, «куёв чиқди» маросими ҳам ўтди. Ҳар кун эрталаб келинникига бориб, қайнотам Тоживой амаки билан нонушта қилиб келиш маросимлари ҳам ўтди. Шу орада мен Тошкентга бориб келишим зарур бўлиб қолди, кафедрамизда Тожикистондан келиб, мен билан ётоқхонада 2 йил ҳамхона бўлиб яшаган Сулаймон Зулфонов деган ўртоғим диссертацияси ҳимояси эълон қилинган эди.

Янги куёв бўлмиш йигит муайян муддат келинни ёлғиз қолдириши мумкин эмас экан. Бу хабарни эшитиб дадам: «Бундай қилманг, гап кўпаяди», — деб розилик бермади. Мен қайнотамга вазиятни тушунтирган эдим: «Ўғлим, Сиз олим одамсиз, агар бориб келиш зарур бўлса, бориб келинг. Бир кун минг кун эмас, биз ҳам қизимизни соғиниб ўтирибмиз. Иложини қилсангиз, эрталаб кетиб, кечгача қайтиб келинг», — деди.

Ўша вақтларда Тошкент билан Қўқон орасида ҳар куни камида 3 та, шанба-якшанба кунлари 4 та рейс самолёт (ИЛ-14) қатнови бўлар эди. Эрталаб Ҳалимахон билан нонушта баҳона қайнотамникига келдик. Мен узр сўраб, кечқурун келишимни айтиб, биринчи рейсда Тошкентга учдим, ўртоғим ҳимояси ҳам чиройли ўтди, кечки рейсда Қўқонга қайтиб келиб, тўғри Ҳалимахонни олиб кетгани кириб бордим. Кўп қариндош-уруғлар йиғилишган экан, ҳеч нарса бўлмагандек, қайнотам чақириб қўйган таксида уйимизга кириб келдик.

Ўн кунлар ичида ҳамма урф-одатлар ўтиб бўлди. Тошкентга кўчиш ҳаракати бошланди. Кўчимиз кўп эмас эди. Бир юк

машинасининг ярми ҳам тўлмади. Маҳмуджон Тошкентга кетаётганимни эшитиб етиб келди ва: — «Мен ўзим Сизларни Тошкентга олиб бориб қўяман», — деб туриб олди. У пайтлари шахсий енгил машиналар жуда кам бўлар эди. Ўртоқларимдан фақат Маҳмуджонда ва Қўқон темир йўли бошқарувида ишлайдиган синфдош ўртоғим Шухратжон Қодировда «Москвич-412» маркали машина бор эди, холос.

Маҳмуджон рулда, мен унинг ёнида, орқа ўриндиққа телевизор жойлаб, ёнига Ҳалимахонни ўтирғизиб, Қўқон—Тошкент довони орқали йўлга тушдик. Юк машинаси ҳайдовчиси ёнига дадам ўтириб олдилар. Йўлда мен хижолат бўлиб, Маҳмуджондан биз учун овора бўлаётганига узр сўрасам:

— Сен хижолат бўлма, менинг Санобар опам поччам Ренад ака билан, Саодат синглим куёви Шавкат Пўлатов билан Тошкентда яшашяпти. Баҳонада уларни ҳам кўриб қайтаман. Сизлар ҳам улар билан борди-келди қилиб, бир-бирларингиздан хабар олиб туринглар, — деб тайинлади.

Тошкентнинг Қорақамиш мавзесига етиб келсак, Набижон Файзиев (биз бирга яшар эдик) жомадонларини йиғиштириб, «Високовольтный» деб аталадиган мавзедаги опасиникига кўчиб кетибди. 2 хоналик уй бизга қолибди.

Маҳмуджон Набижонни яхши танир эди, Қўқонда уни бир неча бор меҳмон қилган. Уйни менга ташлаб кўчиб кетганини кўриб, жуда қойил қолди.

— Ҳақиқий дўст экан, унинг розилигини олгин, Қўқондан уйлантирайлик, — деб таклиф киритди. Мен кулиб:

— Қўқонда қизлар кўпми, — деб ҳазил қилмоқчи бўлсам, гапимни бўлиб:

— Қўқонга келсин, менинг ташкилотимда олий маълумотли қизлар кўп. Келсин, кўрсин, маъқул келса, кўпчилик бўлиб ўртага оламиз. Тошкентга келишига кўндирамиз, — деб жиддий гап қилди.

Тақдир қизиқ нарсга экан, кейинчалик бу иш амалга ошди. Унинг тафсилотини алоҳида ёритаман.

Номзодлик диссертациям ҳимоясида аспирантурада бирга ўқишган йигитлар, касбдошларим, ёш ўртоқларим ҳалфана

(пул йиғиш) қилишиб, учлик мебель — битта диван, унга мос иккита кресло ва ўртага қўйиладиган журнал хонхатасини совға қилишган эди. Мен ойликларимдан тежаб, бир кичикроқ шифонер сотиб олган эдим. Набижон опасиникига кўчиб кетаётиб, ошхонадаги жиҳоз ва кичкина музлаткични ҳам ташлаб кетибди.

Қўқондан кўчимиз ортилган юк машинаси ҳам етиб келди. Машинада келин томонидан бир сандиқ (ичи тўла келин-куёв кийимлари), гилам (2×3), шолча, соддагина сервант ва менинг Қўқондаги ўртоқларим совға қилган яна бир гилам (2×3) бор эди. Икки хонали уй бинойидек жиҳозланиб қолди. Мен шу куннинг ўзида телевизорга антенна ўрнатиш ва қўшнимиз Шомил деган уйғур йигити билан хоналар ойнасига парда тутгани карнизлар ўрнатиш билан шуғулландим.

Бу ҳаракатларимиз бежиз эмас эди, чунки Тошкентдаги Ҳалимаҳоннинг қариндошлари, курсдошлари, менинг ўртоқларим оилалари билан келишиб, бизни тўй билан табриклаш, Ҳалимаҳон билан танишиш маросимлари бошланган эди. Бу ҳам ўзига хос фараҳбахшлик бағишлар эди. Ҳалимаҳон қўли ҳам, кўнгли ҳам очиқ, хушфел, пазанда, ниҳоятда тозаликка эътиборли, жуда ҳам меҳмондўст экан.

Бир куни ишдан келсам, Ҳалимаҳоннинг синфдош дугонаси Маҳмудаҳон меҳмонга келган экан. Мен унга ҳурмат бажо келтирдим, бироз гаплашиб ўтирдим. Маълум бўлишича, Ҳалимаҳоннинг бу дугонаси ТошДУни тугаллаб, Қўқонда бизга мактабда математика фанидан дарс берган Жўраев домланинг ўғиллари Зафаржонга турмушга чиққан ва улар ҳам яқинда Тошкентга кўчиб келишган экан.

Зафаржон Жўраев ҳам ота касбини эгаллаб, математика фанлари номзоди илмий даражасини олиб, ТошДУда ишлаётган экан.

— Тез-тез келиб туринглار. Зафаржонга салом айтинг, бирга келинглар, бизни таништиринг, — деб, мен дугоналарни ёлғиз қолдириб, ичкари хонага «ёзув ишларим бор» баҳонасини қилиб кириб кетдим. Орадан 2—3 соат ўтди. Кечки

овқатланиш ҳам бўлди. Кеч соат 9 ларга яқинлашмоқда, меҳмоннинг кетишидан дарак йўқ. Мен хонага кириб, меҳмонга:

— Синглим, алламаҳал бўлиб қолди, биз эрталаб икковимиз ҳам ишга борамиз, йўлимиз узоқ, зарур бўлса, биз Сизни автобустга кузатиб қўяйлик, — дедим.

— Хўп, хўп, автобуслар ҳам ҳозир камайиб қолгандир, — деди. Кўчага чиқиб, меҳмонни кузатиб қўйдик.

Шундай қилиб, ёш оила Қорақамиш 2/1 мавзесида яшай бошладик.

Қайнонам Замирахон аянинг тошкентлик қариндош-уруғлари сероб бўлган. Шу туфайли ҳам бизни Тошкентга кўчиб келганимиздан хабар топган қариндошлари Ҳалимахонни ишга жойлаштиришга кўмаклашишди.

Ҳалимахонни Шота Руставели кўчасининг институтимизга киравериш томони «Ижтимоий шаҳарча (Соцгородок)»даги 14-дорихонага провизорликка жойлаштирдик. Ҳар кун ишга бирга келамиз. Ҳалимахон соат 15—16 ларда ишини тугаллаб, уйга қайтади, мен институтда декан ўринбосари бўлганим учун кўпинча уйга кечроқ қайтаман.

Қўқондан Тоживой дадам ҳам тез-тез келиб, биздан хабар олиб турди. Тошкентлик қариндошлари Шофайз маҳалласида яшайдиган Анвар тоға, қайнонам Замирахон аямнинг Ҳадра чорраҳасида яшайдиган жиянлари Оқил ака, у кишининг сингиллари Мастура опа ва укалари Ёқубжонлар билан танишиб, борди-келди қиладиган бўлиб қолдик.

Воҳиджон дунёга келди. Саричелекка саёҳат

1973 йил (август оyi) ёзги таътилини Қўқонда ўтказишга қарор қилдик. Ҳалимахон оғир оёқ. Синфдош ўртоғим Соҳибжон Алиев Қўқонда Фарғона геофизика экспедициясида бош муҳандис бўлиб ишлар эди. Август оyi Қўқонда ҳаво ниҳоятда иссиқ ва дим бўлади. Шунда Соҳибжон бизга меҳмоннавозлик қилиб, Қирғизистоннинг тоғли туманла-

рига чиқиб, ҳордиқ чиқариб келишни таклиф қилди. Бу таклиф бизга жуда ёқиб тушди.

Соҳибжон ташаббуси билан мен, дадам, қайнотам, мактаб ўқувчиси ўғиллари Муҳсинжон, ўртоқларим Камолхон Ҳасанов, Маҳмуджон Ҳошимов, Марат Азимов, Жалолхон Ҳасанов, УАЗ-69 геофизиклар машинасида жами 10 киши Қирғизистоннинг «Саричелек» номли қўриқхонаси ёнида жойлашган Фарғона геофизика экспедициясининг палаткали оромгоҳига жойлашдик. Бу ерда экспедиция ходимлари ҳар ким ўзича, дала шароитида яшар экан. Биз ўзимиз билан қозон-товоқ, эмал идишлар, озиқ-овқат хомашёлари, нон, қовурилган гўшт — ҳамма озуқамизни олган эдик. Барчамиз бир катта 12 кишилиқ брезент палаткага сиғишдик.

Тоғ шаршараси бу ерни ўзгача сўлим жойга айлантирган экан. Табиатда бундай жаннатмакон борлигини биринчи кўришим. Қашқадарёдаги Деҳқонобод, Кўкбулоқ, ҳатто Тожикистондаги ўртоғим Сулаймон Зулфонов яшайдиган Айний довони қишлоқлари ҳам бу ердан анча пастда бўлса керак. Тепага пиёда юриб борилса ва баландроққа бир-икки чақирим кўтарилса, иккита катта булоқ, кўлларга чиқилар экан. Бу сув ўша булоқ кўлларида оқиб тушаётган муздек сув экан. 12—15 кун маза қилиб дам олдик. Озиқ-овқатимиз тугаганлиги сабабли Кўқонга қайтдик, аммо бу саёҳат умрбод эсимда қолди. Яхшиям қайтиб келганимиз, орадан 3—4 кун ўтиб, Ҳалимаҳоннинг кўзи ёриди. Биринчи ўғлимиз Воҳиджон 30 август куни Кўқонда дунёга келди.

Набижоннинг уйланиш воқеаси

Бу воқеа 1973 йил ёзги таътил вақтида содир бўлди. Мен Кўқонга оилам (Ҳалимаҳон) билан ёзги таътилга келган эдим, 30 август куни Воҳиджон туғилганди (юқорида айтилди). Бу хабарни эшитган яқин ўртоқларим, шулар қатори Набижон ҳам Кўқонга мени табриклагани келишди. Одатдагидек, маҳалламиз чойхонасида йиғилиб улфатчилик қилдик. Шунда Маҳмуджон Ҳошимов Набижоннинг ҳали

ҳам уйланмаганини эшитиб, Набижонни, мени, Камолхонни машинасига ўтиргизиб, Қўқондаги ўша даврда «Советский» деб номланадиган кўчадаги катта кийим-бош дўконига олиб борди.

— Сизлар ҳеч нарса билмагандек дўконни айланиб, ҳар хил нарсаларга харидордек қараб туринглар. Мен идорамдаги товаршунос қизларни олиб чиқиб, дўкон ишларини текширамиз. Набижон бу ходимларимни яхшилаб кўриб олсин, ўзига маъқул бўлганини айтади, — деб тайинлади. Маҳмуджон бу даврда Қўқон шаҳар саноат моллари трестига директор ўринбосари бўлган. Бу ташкилот идораси дўкон орқасидаги ҳовлида жойлашган эди.

Хуллас, ҳамма иш Маҳмуджон айтганидек бўлди. Маҳмуджон ўзи билан олиб чиққан ходимлари (ёш мутахассис қизлар) билан дўкон директорини чақиришиб, савдонинг бориши, кийим-кечак товарларининг жойлашиши, яна ҳар хил саволлар билан банд қилиб туришди. Биз ҳам танишлигимизни билдирмай, улар ортидан бемалол юриб, асосан, ҳалиги қизларга эътибор бердик. Кўрик тугади. Улар ишхонасига кириб кетишди. Билмадим, шу орада Набижон Маҳмуджонга имо-ишора билан ўзи танлаган қизни кўрсатган бўлса керак, орадан бир-икки соат ўтиб, Камолхон, Набижон билан бирга бизнинг уйимизда ўтирсак, Маҳмуджон кириб келди-да, қўлидаги ҳалиги қиз тўғрисида тўлиқ маълумотномани, ҳатто битта расмчаси билан Набижонга узатди ва:

— Мана, маъқул бўлса, шу манзилга совчиликка ота-онангизни юборинг, — деб тайинлаб, у қиз тўғрисида ўзининг ижобий фикрларини айтди. Кечқурун дадамга бўлган воқеаларни айтдим. Дадам ҳалиги маълумотномани ўқиб, хурсанд бўлиб:

— Бу одамни, қизнинг отаси Мўминжон Мираҳмедовни мен яхши танийман. У киши қўшни маҳалламиздан. Мактабда математика ўқитувчиси, уруш қатнашчиси, жуда камтарин инсон, лекин қизи ва оиласини яхши билмайман.

Зарур бўлса, Ҳожибек гузари оқсоқолларидан суриштириб биламиз, — деди.

Набижон Фарғонага ота-онаси олдига жўнади. Улар ҳам кўпдан бери ҳаракатда бўлишган шекилли, эртасигаёқ етиб келишди. Қўқон урф-одатлари бўйича дадам бошлиқ совчилик бошланди. Шундай қилиб, Набижон ўртоғим Маҳмуджон Ҳошимов ташаббуси билан 1973 йил ноябрда қўқонлик Мақсудахонга уйланди. Улар ҳам Тошкентга кўчиб келишди. Тақдир қизиқ экан. Ҳар бир ишга кимдир сабабчи бўлади. Ҳалимаҳон билан Мақсудахон тез кунда жонажон, сирдош дугона бўлиб қолишди.

Ёзги оромгоҳда

1974 йили ёзги таътил учун 15 кунгина имконият беришди. Воҳиджон қўлимизда, бир ёшга кириб, ҳаммамизга овунчоқ, қувонч бағишлар эди. Ўша даврда тоғли Бўстонлиқ тумани, Хумсон қишлоғи тоғ бағирларида олдинги ректоримиз Мақсуда Аъзамовна Ҳожинова ташаббуси билан талабаларнинг соғломлаштириш ёзги оромгоҳи ташкил қилинган бўлиб, унда август ойи иккинчи ярмида институт касаба уюшмаси йўлланмаси билан профессор-ўқитувчилар, ходимлар оила аъзолари билан дам олишига ҳам ижозат берилар эди. Тоғ ҳавоси тоза, салқин, сўлим жой, аммо ерлар юмшоқ, кўчки хавфи борлиги сабабли махсус дам олиш бинолари қурилмаган, шу туфайли талабалар, ўқитувчи-ходимлар ҳарбий кафедра ташкил қилган палаткаларда кровать ёки йиғма кровать қўйиб яшашига тўғри келган. Мен ҳам оилам — Ҳалимаҳон, ўғлим Воҳиджон ва Қўқондан келган Муҳсинжон жияним билан биргаликда «Хумсон» оромгоҳида дам олдик. Бизга курсдош ўртоғим, Тўқимачилик машина ва аппаратлари кафедраси доценти Шавкат Муҳаммедов ҳам оиласи билан ҳамроҳ бўлишди. Адашмасам, ўша йили оромгоҳ кўчма тиббиёт хонасида Шавкатжоннинг қайнонаси шифокор бўлиб ишлаган.

Дам олишимиз жуда мароқли ўтган. Янги ректоримиз Турсунбой Рашидов ҳам шанба-якшанба кунлари оила аъзолари билан дам олгани келишарди. Ўшанда биринчи бор салом-алик қилиб танишдик, лекин кейинчалик 1975 йил декабригача у киши билан бевосита учрашмадик.

Янги ректор

1973 йил охирларида Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти жамоасида анчагина нотинчлик, аризабозлик, турли хилдаги текширувлар бўлиб, натижалари институт умумий партия мажлисларида муҳокама қилинди. Институт ректори, академик Мақсуда Аъзамовна Ҳожинова бетоблиги сабабли ариза бериб, ректорлик лавозимидан бўшади ва ўзи ташкил қилган «Тўқимачилик материалшунослиги» кафедраси мудирлигида қолди. Вақтинча ректор вазифасини бажариш ўша даврдаги ўқув ишлари проректори Мухтор Алиевич Алиев зиммасига юклатилди. Кечки-сиртқи бўлим проректори вазифасига тўқувчилик кафедраси доценти Бобожон Азимович Азимов тайинланди. Бу ҳол жамоадаги вазиятни янада ёмон аҳволга келтирди. Гуруҳбозлик баттар кучайди, маҳаллийчилик бошланди. Ректорлик лавозимига тошкентликлар ва водийликлар ўртасида очиқдан-очиқ кураш бошланди. Институт партия комитетининг ўша даврдаги котиби Қодир ака Зиёев, муовини Мухтор ака Расулов, Махсум Маъруфов, Норпўлат Усмонов (касаба уюшмаси раиси) ва бошқалар қатъиятли интизом ўрната олмадилар. Бу ҳолат 1974 йил апрель ойларигача давом этди. Ниҳоят, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети тавсияси билан Ўзбекистон Фанлар академияси қошидаги Механика илмий-тадқиқот институти директори бўлиб ишлаётган техника фанлари доктори Турсунбой Рашидов (40 ёшли) институтга ректор қилиб тайинланди. Мухтор Алиевич Алиев ўқув ишлар проректори, Дмитрий Андреевич Котов илмий ишлар проректори лавозимларида қолдирилди. Хўжалик ишлари проректори лавозимида Ўлмас Мавлонов (янги ректор тавсиясига кўра) тайинланди.

Янги ректор Турсунбой Рашидовга 1974–1975 ўқув йилида институт жамоасини бошқариш анчагина қийин кечди, чунки ўқув ишлари проректори Мухтор Алиевич Алиев билан келиша олмади, унга тўқимачилик ва енгил саноат касбларидан йироқда бўлгани, қолаверса, олий ўқув юрти жамоасини бошқариш тажрибаси йўқлиги ҳам панд берди.

Катта ўқитувчи ва доцентликка ўтишим

1973 йил сентябрь ойида кафедра тавсияси билан мени Илмий кенгашда кафедра катта ўқитувчиси лавозимига сайлашди. Айни замонда сиртқи бўлим декан ўринбосари ҳам эдим. Факультет партия ташкилоти аъзолари мени факультет бошланғич партия бюроси котиблигига ҳам сайлаб қўйишди. Бу жамоатчилик асосидаги қўшимча иш, шу туфайли, унга эътироз билдириб бўлмайди. Яхшиямки, партия бюросида металлар технологияси кафедрасидан Л.М. Батуренко, машина аппаратлари кафедрасидан М.Г. Хамов каби фахрий партия аъзолари бор эди. Факультет декани институт фахрийларидан бири Учқун Ҳамидуллаевич Орифхонов эди. Асосий ишим ва жамоатчиликдаги вазифалар мени анча қийнаб қўйди. Мақсуда Аъзамовна Ҳожинава ректорликни топширгандан кейин мен ҳам сиртқи бўлимда декан ўринбосарлигидан бўшаш йўллари қидира бошладим ва ниҳоят, 1974 йил декабрида янги ректор Т.Р. Рашидов номига ариза ёзиб, сиртқи бўлим декани ўринбосари лавозимини топширдим.

Кафедра мудиримиз Ф.Ж. Жабборов бундан хурсанд бўлиб, кафедрадаги Ш.Қ. Қодиров юкламасини дарров менга қўшиб берди. Бу ҳам ўринли эди, чунки устозим Ш.Қ. Қодиров соғлиғи ёмонлашиб, анча қийналиб қолган эди. Ҳар қалай, шу сабаб бўлдими, орадан 3 ой ўтиб кафедрамиз таклифи асосида 1975 йил март ойидаги Илмий кенгаш қарори билан доцентлик лавозимига ўтказилдим. Бу менга

ҳам моддий, ҳам маънавий рағбатлантириш бўлди. Бу даврда доцентлардан ўқитувчилар ва аспирантлар илмий ишига раҳбарлик қилиш талаб қилинарди. Мен ҳам ректор буйруғи билан кундузги бўлим аспирантлари Муроджон Орифжонов ва Бахтиёр Ёқубовларга ҳамда сиртқи аспирант, курсдош ўртоғим Камолхон Ҳасановга илмий раҳбар этиб тайинландим. Уларнинг илмий мавзулари машинада терилган пахта хомашёсини ифлосликдан тозалаш муаммоларига бағишланган эди.

Аспирантларим (К.Ҳасанов, М.Орифжонов, Б.Ёқубов) ўз илмий ишларини 1985 йилгача муваффақиятли тугатиб, вақтида номзодлик диссертацияларини ҳимоя қилишди. Бу ишлар келгусида менинг докторлик диссертациям йўналишини белгилашга ҳам бир туртки бўлди.

Камолхон Ҳасанов номзодлик диссертациясини тугаллаб, уни ҳимоя қилгач, бу муаммони чуқурроқ ўрганиб, ўзи учун янги илмий йўналишларни топиб, докторлик диссертацияси устида иш бошлади.

Ҳаёт синовлари

Талабалик йилларимизда (1957–1959 йй.) институтда ҳамма ўқиш ташвишида бўлиб, имкон даражасида яхши ва аъло баҳога ўқишга ҳаракатда эди. Давлат томонидан бериладиган стипендия бошлаб 220 сўм (эски 1947 йил пулида) бўлган. Кейинчалик III курсда 1959–1960 йили 240 сўмгача кўпайди, лекин, нарх-наво олдинги 1957 йилларгача бўлгандай пасаймай тўхтаб қолди, ҳаттоки озиқ-овқат нархлари ҳам пасаймади. Биз ота-онадан деярли мадад кутмас эдик, оилаларимиз бюджети маълум эди. Ётоқхонада бирорта ўртоғимизга «посылка» келиб қолса, курсдошлар, ҳамшаҳарларга, албатта, овоза қилинар эди. Бўлмаса, ўртоқлар хасисликда айблаб, аския қилишар эди. Бизнинг ҳаётимиз ҳам ҳарбий хизматдаги аскарлар каби эди. Олаётган стипендиямиз тежаб ишлатса, озиқ-овқатимизга етар эди. Ошхоналардаги, айниқса, институт ошхонасидаги овқатлар

жуда арзон, тўйимли (карам шўрва, нўхат шўрва, сутли шўрва, мастава, котлет, карам дўлма, компот, кисел ва ҳоказо), нон эса бепул эди. Шунинг учун ҳеч ким нолимас, кийим-кечак ямоқли, айниқса, оёқ кийим ямоқли бўлса ҳам, ҳеч ким этибор бермас, фақат тоза бўлса бас эди. Ҳаммамиз пастки қаватда кир ювар, душда чўмилар эдик. Иссиқ сув қишин-ёзин бўлар эди. Бирорта ўртоғимиз қийналиб қолса, ёрдамга шошилардик, ўқишда ялқовлик қилса: «Тузукроқ ўқисанг бўлмайдими?», — деб тана қилардик, чунки стипендия миқдори ўқиш сифатига боғлиқ эди.

1961 йили ҳукумат қарори билан пул алмашди. Олдинги 10 сўм 1 сўм бўлиб қолди. Бу талабаларга ноқулай бўлди. Олдин стипендиямиз бир ойлик озиқ-овқатга етса, энди 15 кунга ҳам етмай қолди. Натижада, жисмоний бақувват ўртоқларимиз, куннинг иккинчи ярмида, шанба, якшанба кунлари очикдан-очик мардикорликка ёлланадиган, темир йўл бекатларида юк ташувчи бўлиб ишлашга мажбур бўлиб қолишди. Бу, албатта, ўқишимиз сифатига ва саломатлигимизга катта таъсир кўрсатди. 1961-1962 ўқув йилида стипендиямиз 26,5 сўм эди. Яхшиямки, ишлаб-чиқариш амалиётига заводларга борар, шу заводда бирор ишга жойлашиб, кўшимча ойлик олиш ҳаракатида бўлар эдик. Кўпчиликда оч юриш уят бўлмай қолди. Кечқурунлари ҳамма пастдаги буфетга тушиб, картошкали пирожки ва нон харид қилиб, буфетчи Фира опанинг дафтарига қарз ёздириб кетар эдик. Стипендия куни ҳамма қарзини ҳисоблатиб тўлаб чиқар эди. Ҳеч ким хиёнат қилмас эди. Бир-биримизни хонамизга кириб, шифонерни очиб: «Егулик бирор нарсаларинг борми?» — деб сўраб ҳам юрар эдик.

Шундай кунлардан бирида, марфилонлик ўртоғимиз Мухторжон Ғиёсов хонамизга кириб, шифонер очган ўртоғимизга: «Мен ўзим ҳозир «Курица» қилиб едим», — деб кулдирган эди. Стипендия олишга 1–2 кун қолганда кўпчиликнинг пули қолмас эди, шунда қотган нонларни чойга бўктириб ейишга мажбур бўлар эдик. Бу таом отини «курица» дер эдик, чунки нон бўкиб товук гўштига ўхшаб қолар эди.

Институтни битириб, ишлаб чиқаришга келган ёш му-
тахассисларга қайси лавозимга қабул қилингани, ишнинг
оғир-енгиллиги ёки кўп сменалик бўлишига қараб (тўқи-
мачилик, енгил саноат корхоналарида), 80—95 сўм маош
тўланар эди. Ишчилар эса ишлаб чиқарган маҳсулоти ва
сифатига қараб маош олишар эди. Кўп ҳолларда ишчиларнинг
ойлиги биз муҳандис ходимлар ойлигидан 1,5—2 баробар
кўп бўлар эди. Шунинг учун бўлса керак, халқ оғзида
«бечора муҳандис» ибораси кўп ишлатилган. Завод бош
муҳандиси 120 сўм, завод директори 130 сўм маош олиб
ишлаб, бутун бошли ишлаб чиқариш корхонаси фаолиятига
жавобгар эди.

Мен ҳам Термиз, Қариши пахта тозалаш заводларида
(1962—1965 йиллар) ишлаган давримда шундай маош олган-
ман. Олинган пулнинг баракаси йўқ, чунки озиқ-овқат
кўчада, оз-моз қўшимча мукофотлардан йиғилган пулларга
оддийгина янги кийим олиб, талабалик даври кийимларини
ташлашга ҳаракат қилар эдим. Завод томонидан бериладиган
ишчи кийимлар жуда асқотди. Кўпроқ кун давомида ишчи
кийимда юрар эдим, олифтачиликка ўрин йўқ. Шу ўтган
3 йил ичида ишлаб уйга (дадамга) бирор сўм ҳам ёрдам
юбора олмай хижолатда бўлдим.

1965 йили Қашқадарё вилоят комсомол қўмитасига ишга
ўтганимда ойлигим бирданига 1,5 баробар ошди. Энди ойига
190 сўм оламан. Юқорида айтганимдек, вилоят партия
ходимлари уйидан 1 хонали квартира беришди. Энди завод
ишчи кийимида юриб бўлмайди. Қисқаси, биринчи навбатда
энг керакли уй жиҳозлари (кровать, кўрпа-тўшак, чойшаб,
стол-стул, идиш-товоқ ва ҳ.к.) ола бошладим. Уст кийимим
ҳам соддароқ, лекин галстук тақиб юриш зарур эди. Биринчи
йили топганим шу харажатларга кетди. Иккинчи йили озиқ-
овқатимдан ортганини (1966 йили) тежаб, йиғиб юрдим. 1967
йил январида Тошкентга аспирантурага ўқишга кетишда як-
кабоғлик ўртоғим Акбаржон ёрдамида бор топганимни бир
юк машинасига ортиб, Қўқонга олиб келиб, дадамнинг қўл-
ларига (оз бўлса ҳам) бериб, кейин Тошкентга жўнаганман.

1967 йили Тошкет тўқимачилик институтида аспирантурадаги ўқишим бошланди. Давлат томонидан ойига 90 сўм стипендия берилар эди. Талабалар ётоқхонасида яшаганимиз ва ўзимиз иссиқ овқат пиширганимиз ҳисобиға олаётган стипендиямиз етиб турди. 1968 йилдан раҳбарларимиз ёрдамида илмий изланишларимиз мавзулари пахта тозалаш вазирлиги буюртмалари тизимиға киритилиб, хўжалик тўлови асосига ўтказилди. Бу биз аспирантлар учун жуда катта иқтисодий ёрдам бўлди, чунки майда харажатлар ҳам кўп эди, масалан, ёзиб келган қўлёзманингизни машинкадан чиқариш, унга қоғоз ва копирка харажати, корхоналар ва илмий кутубхоналар орасидаги қатнов, йўл-йўлакай кутилмаган харажатлар. Қолаверса, уст-бош ҳам маланий тус олиши зарур эди.

Аспирантура тугаб, 1970–1972 йиллар кафедра ассистенти штатига ўтганимда ҳам шу ҳолат давом этди. Ўқитувчилигимга 95 сўм ва қўшимча янгиланган илмий мавзу хўжалик шартномасидан ҳам 45 сўм асосий ижрочи сифатида маош олиб турдим, лекин бу орада хўжалик шартномасида узилишлар ҳам бўлиб турди. 1972 йил мартидан сиртқи факультет декан ўринбосари лавозимини ҳам бажара бошлаганим сабабли асосий маошимга 20% қўшимча ҳақ белгиланди. Демак, мунтазам (95 сўм+20%) 135 сўм миқдорида маош олар эдим. 1972 йил декабридан кафедра ассистенти, техника фанлари номзоди маоши 180 сўмға кўтарилди. Декан муовинлигига 36 сўм белгиланди. Хўжалик шартномаси бўйича тўлов тўхтатилди.

Ҳалимаҳоннинг ойлик маоши миқдори 67 сўм эди. Маош олган куни бир сўмини ҳам сарфламай, қўлимға олиб келиб берарди. Оилада ота-она тарбияси шундай бўлган экан. Биз икковимиз ҳам хурсанд, бахтли эдик. Ҳалимаҳонға ўз касби бўйича Тошкентда иш топилгани жуда қувончли ҳол эди. 1973 йил сентябрида мени кафедрада катта ўқитувчилик лавозимиға сайлашди. Маошим 280 сўм қилиб белгиланди, декан муовинлигига қўшимча 56 сўм беришарди. Энди биз ўзимизни моддий томондан анчагина тутиб олган, ҳар ой

Кўқонга қатнаб ота-оналаримиз, укаларимиздан хабар оладиган, уларга ҳам ёрдам берадиган бўлиб қолдик. Ҳалимахон ниҳоятда тежамкор, ҳар бир сарф-харажатни ўйлаб қиладиган, беҳуда сарфламайдиган бўлса-да, ота-оналар, фарзандлардан ҳеч нарсани аямайдиган ҳақиқий уй бекаси эди.

1975 йилги пахта терими мавсуми

1975 йил август саёҳатидан қайтилгач, сентябрь ойида барча қатори Механика факультети партбюро котиби ва кафедра доценти сифатида Сирдарё вилоятига пахта теримига чиқдик. Ўша талабалик йилларимиздагидек шароит, 10–15 йил ўтиб ҳам ҳеч нарсга ўзгармабди. Фақат дала шийпонларига электр чироқлари ўрнатилган, холос. Озиқ-овқат маҳсулотлари институт штабидан ҳарбий кафедра юк машинасида тарқатиб берилга бошланди. Орадан бир ой ўтгач, кафедранинг бошқа ўқитувчилари билан навбат алмашдик. Талабаларимиз ноябрь охирида пахта йиғим-теримидан қайтишди. Ўқишлар бошлаб юборилди.

Воҳиджон ҳам 2 ёшдан ошган эди. Уни тўқимачилик комбинати қошидаги болалар ясли-боғчасига бердик. Ҳалимахон ҳам яна ўша 14-дорихонага ишга чиқди. Ҳар куни эрталаб учаламиз бирга келиб, кечга яқин бирга уйга қайтамиз.

Қора денгиз довули

1973 йили Қирғизистон тоғларида (Саричелекда) дам олган вақтимизда қайнотам II Жаҳон уруши йиллари, хусусан, 1942 йили Севастополь бандаргоҳи мудофаасида қатнашганликлари ва бир неча бор оғир ярадор бўлиб ватанига қайтганларини гапириб берган эди.

1975 йили партия ва ҳукумат томонидан Л.И.Брежневнинг «Кичик ер» асарини талаба ёшлар, профессор-ўқитувчилар ўқиб-ўрганиши, ундан руҳланиб яшаши,

«Ғалабанинг 30 йиллиги» тантаналарига тайёрланиш ва нишонлаш энг муҳим вазифа қилиб белгиланган эди. Шу билан бирга, ёш сайёҳларнинг Қора денгиз қирғоқлари бўйлаб «Жанг ва меҳнат шухрати жойлари бўйлаб ёшлар юриши» ҳам бошланди.

Менинг ҳам 10 йил олдин, яъни 1965 йили «Ғалабанинг 20 йиллиги»га бағишланган «Бутуниттифоқ ёшларининг жанг ва меҳнат шухрати жойларига юриши»да Ўзбекистон ёшлар делегацияси таркибида қатнашиб, Москва остонасидаги «Тушино» аэропортида палаткали шаҳарда бир ҳафта яшаганим, «Волокаламск» шоссеси мудофаасида қатнашиб, ҳалок бўлган жангчилар хотираси тadbирларида иштирок этганим эсимга тушди. Ёшлик ғайрати, гурури билан биз ҳам 1975 йили ёзги таътилда Қора денгиз қирғоқлари бўйлаб ўша жойларни зиёрат қилиш учун оилавий саёҳатга жўнадик. Дастлаб Тошкентдан Адлер аэропортига учиб бордик, у ердан вертолётга ўтириб, 15 дақиқада Лазаревское аэропортига қўндик. Шу ерда йўлланма олиб, автобусларда Қора денгиз қирғоқлари бўйлаб саёҳатга чиқдик. Саёҳат гуруҳида Узоқ Шарқ, Сибирь, Олтой ўлкаларидан келган қурувчи ёшлар ва турли миллатлардан вакиллар бор эди, Ўзбекистондан фақат мен оилам билан (Ҳалимаҳон ва 2 ёшдаги Воҳиджон ўғлим) борибмиз. Гуруҳимиз 70 кишидан кўпроқ бўлгани учун 2 та «Икарус» автобусига (Венгрия автобуси) ўтириб йўлга чиқдик. Йўл бўйлаб сайёҳларнинг ҳар бир оромгоҳларида 2—3 кун тунаб, дам олиб, чўмилиб, кечқурун ёшлар ўйин-кулги кечаларида қатнашдик.

Бу саргузаштлар гўё мени олдинги ёшлик давримга қайтаргандай бўларди. Саёҳатнинг 15-куни «Геленжик» оромгоҳига етиб келдик. Бу ерда бизни Сухуми шаҳридаги «Маймунлар питомниги»ни кўрсатиш учун теплоходда олиб кетишди. Питомникдаги ҳайвонларни томоша қилдик. Сўнгра 2—3 соатга шаҳарни айланиб келиш учун ҳаммага жавоб беришди. Биз чарчаганимиздан шаҳарга чиқмай, шу бандаргоҳнинг ўзида дам олиб, гуруҳимизни кутдик. Кечга яқин яна теплоходда «Геленжик» оромгоҳимиз томон йўлга

тушдик. Орадан кўп ўтмай, денгизда шамол кўтарилиб, тўлқин бошланди. Аввалига ҳамма кулги-ҳазил билан унга жиддий эътибор бермади, лекин бироз ўтиб ҳаяжонлана бошлашди. Денгиз тўлқини янада кучая бошлагач, ҳар биримизни кўзгалмас креслоларга, хавфсизлик камарлари билан боғлаб қўйишди. Мен Воҳиджонни бағримга босиб қучоқлаб ўтирдим. Ҳаммаёқни қора булут босиб, зимистонга айланди. Денгиз тўлқини шу қадар кучайдики, теплоходимизни бир кичкина гугурт қутисидай чайқар, баландлиги 6—7 метрли сув тўлқини теплоход ичига ёпирилиб кириб, қўлимиздаги ҳамма нарсани юлиб олиб чиқиб кетарди. Аёллар чуввос йиғига тушишди. Ҳалимаҳон ҳам олдин роса йиғлаб олди, сўнг ўзи билган қандайдир диний калималарни ўқий бошлади. Мен атеист эса ҳеч бир калимани билмас эдим. Шу алфозда 2 соатлар чамаси даҳшатли денгизда қалқдик. Теплоход аста-секин бандаргоҳга кириб борди. Гуруҳимизда ҳеч ким зиён кўрмади, аммо барчамиз усти-бошимиз билан денгизда чўмилиб чиққандай эдик. Қирғоқда эса қаттиқ шамол давом этмоқда, ҳаво ҳам совиб кетибди. Қўлимизда ҳеч нарса қолмаган. Қирғоқда бизни 2 та автобус кутиб турган экан, унга ҳўл кийимларда ўтириб олдик. Ичимлик сув беришди. Бир соатлар қирғоқ бўйлаб йўл юриб, оромгоҳга етиб келдик. Овқатланишга ҳам, гапиришга ҳам мажол йўқ. Тезда ечиниб, уйкуга кетдик. Биринчи бор денгизда саёҳат қилиб, бир умрлик даҳшатли туш кўргандек бўлдик. Эртаси куни ҳам хонадан чиқмай ухладик. Ташқаридаги шамол, денгиз тўлқини анча тинган, аммо қирғоқ олди сувлари лойқа эди.

Саёҳатимизнинг охириги — 18-куни ўша «Кичик ер» — Новороссийск шаҳрига олиб боришди. Урушда ҳалок бўлганлар хотирасига ўрнатилган мемориаллар, музейларни кўрдик, зиёрат қилиб, гулчамбарлар қўйдик, эсдаликка расмларга тушдик.

Севастополга ета олмадик. Суриштираман, у Қрим ярим оролида биз турган ердан 400 км чамаси узоқда экан. Новороссийскдан таксига ўтириб, 120 км йўл юриб,

Краснодар шаҳрига кириб бордик. Йўлма-йўл таксичи йигитга саёҳатимиз тафсилотларини гапириб бердим. У кулиб:

— Энди қаерга борасизлар? — деб сўради. Мен:

— Бирорта меҳмонхонага жойлашиб, Краснодар шаҳри билан танишиб, кейин Тошкентга қайтамиз, — дедим.

— Ниятингиз яхши, аммо Краснодар ўлканинг маркази, у ерда меҳмонхонага жойлашиш осон эмас. Шунинг учун бир иш қиламиз, — деб, таклиф киритди.

— Сайёҳлик йўлланмангизни сақлаб қолганмисиз?

— Ҳа, ёнимда.

— Жуда соз. Ўша йўлланмаларни паспортингиз ичига солиб қўйинг. Унга қўшимча битта қизил 10 сўмлик ҳам қўшиб қўйинг. Мен рўйхатхонага кириб, сайёҳларни олиб келдим, деб айтаман. Сиз тайёрлаб қўйган ҳужжатларни рўйхатхонага берасиз. Агар ҳужжатларингизни олса, демак, Сизга жой топиб беришади. Ҳужжатларни олмай, қайтариб беришса, у ҳолда бошқа чеккароқдаги меҳмонхонага олиб борарман, — деди.

Шаҳар марказидаги «Краснодар» номли марказий меҳмонхонага кириб бордик. Меҳмонхона фойесидида жой кутиб турганлар кўп. Рўйхатхона ойналарига «Жой йўқ» деб ёзиб қўйилган. Таксичи тўғри кириб, рўйхатхона ойнасини тақиллатиб:

— Я привез ваших туристов, — деб баланд овозда айтиб, менга имо қилди. Ойнача очилиши билан мен ҳужжатларни рўйхатхонадаги қизга узатдим. У ҳужжатларни олиб варақлаб кўриб, ичкарига маъмур олдига кириб кетди. Бироздан кейин чиқди-да:

— Извините, Ваш номер еще не готов, пока можете вещи занести тут к нам. Прогуляйтесь и подойдите через час, полтора, — деб кулиб қўйди.

Мен дарров жомадонларни рўйхатхона хонасига олиб кириб қўйдим. Таксичига сўраганидан кўпроқ пул бериб, миннатдорчилик билдириб, иложи бўлса, эртага биздан хабар олишини сўрадим. Меҳмонхонадан чиқиб, ўша

атрофдаги бир кафега кириб овқатландик, атроф-кўчаларни секин-аста айланиб, бир соат ўтар-ўтмас меҳмонхонага кириб келдик.

Рўйхатхонадаги аёл хонасидан чиқиб келиб, қўлимга калитни тутқазди:

— Ваш номер на втором этаже 5-й люкс, вещи уже там, — деди. Мен миннатдорчилик билдирдим. Номерга кирсак, ўша даврдаги шоҳона шароит, иккита ичкарилиқ хона, зарур жиҳозлар бор, тоза-озода, ваннахонада иссиқ сув. Дарров жомадонларни очиб кийимларни алмаштириб, бир сидра одамга ўхшаб иссиқ сувларда, ваннада чўмилиб чиқиб, Воҳиджонни ёнимга олиб ухлаб қолибман. Ярим кеча уй-ғониб қарасам, Ҳалимаҳон ҳамма кийим-кечакларни ювиб, хонадаги стол-стулларга қуриштириш учун ёйиб қўйиб, ўзи залдаги диванда ухлаб қолибди. Эрталаб биринчи қаватда нонушта қилдик. Таксичи йигит соат 9ларда келиб, фойеда кутиб ўтирган экан. Унинг машинасига ўтириб, дастлаб Тошкентга кетиш маслаҳатини қилдик. Маълум бўлишича, Краснодардан Тошкентга тўғридан-тўғри поезд маршрути йўқ, фақат Москва ёки Киев марказий йўналишига чиқиб, бирор-бир каттароқ бекатда Москва — Тошкент йўналишига ўтиш мумкин экан. Иккинчи варианты — самолётда учиб. Шаҳар ўртасидаги марказий аэрокассага келдик. Бу ерда ҳам ҳалиги ҳолат, ё Москва орқали, ё Киев орқали, энг яқини Тбилиси орқали Тошкентга учиб мумкин экан. Тбилисига учиб қарор қилдим, аммо бугунги самолёт учиб кетибди, фақат эртага учадиган Краснодар — Тбилиси парвозининг кечки рейсига чипта олиб тинчидим.

Таксичи шаҳар айлантирди ва эртага аэропортга ўзи кузатиб қўйиб ваъдасини бериб хайрлашди. Краснодарда бирор эсда қоларлиқ тарихий жой кўрмадик. Шундай қилиб, Краснодардан Тбилисига — Грузия Республикаси пойтахтига учиб келдик. Аэропортда маълумотлар бўлимига учрадим ва Тошкентга навбатдаги рейс 2 кундан кейин бўлишини билдим. Бошим қотиб турган эди, шу ердагилар: «Чиптани олинг, ўша кассирдан илтимос қилсангиз, шу аэропортнинг

ўзидаги меҳмонхонага жойлашишга йўланма беришади», — деб маслаҳат беришди.

Ҳақиқатан ҳам шундай бўлди. Тбилиси—Тошкент рейсига чипта олдим, икки кунга «Поет» меҳмонхонасида яшашга йўланма беришди. Меҳмонхона замонавий типда қурилган кўп қаватли бино экан. Кириб жойлашдик. Содлагина, ҳар қалай, йўл устида 1—2 кун тунаб кетгудек шароити бор, шаҳардан 20—30 км ташқарида, аэропорт ёнида экан. Бу ердан шаҳарга ҳар 15—20 дақиқада автобуслар қатнар экан. Шуниси бизга жуда маъқул бўлди.

Шу тариқа, тасодиф туфайли, режамизда бўлмаган Тбилиси шаҳри саёҳати ҳам бошланди. Шаҳар ниҳоятда тоза-озода, тоғли рельефда жойлашган, кўчалари ҳам шунга мослашган пастлик-баландлик, хусусий уйлари кўпроқ тоғ ён бағрида, кечалари чироқлар худди маржондек териб қўйилган, манзарали. Шаҳар марказидаги кўчаларнинг икки тарафи кичик-кичик дўконлар, уларнинг кириш эшиги олдида стол, 2—3 та стул, ёши катта қариялар чой, қаҳва ёки вино ичиб, чекиб ўтиришарди.

Яна бир нарсага эътибор бердим. Халқ фақат ўз она тилида гаплашади. Дўконга кириб рус тилида бирор нарсага харидор бўлсангиз, сотувчилар худди сизни кўрмаётгандек, эшитмаётгандек, агар дўконда бошқа харидор бўлмаса, сотувчилар ўзаро гаплашиб тураверади. Биз ҳам бунга мослашиб олдик. Дўконга кириб, бирор нарса маъқул бўлса, олдин эр-хотин ўзбек тилида баландроқ овозда баҳслашамиз, оладиган нарсамизни уёқ-буёғини айлантириб кўрамиз. Шунда сотувчи ўзи ёнимизга келиб, рус тилини ўз шева-сига мослаб: «Қаердан келдингиз?» — деб сўрайди. Биз: «Тошкентдан келган ўзбеклармиз», — десак, дарров вазият ўзгаради. Харид қилмоқчи бўлиб танлаган нарсамизнинг турли хилларини кўрсатиб, нархларини ҳам пасайтириб, кўнглимизни олишнинг пайига тушарди. Уларда миллий гурур жуда кучли экан.

Шаҳарнинг энг машҳур «Гори» боғини бориб кўрдик. Боғ ўртасида Сталинга ўрнатилган ҳайкал ўрни сақланиб

турибди. Унинг ўрни бўш. Боғдаги осма йўл — вагончаларда айланиб, бутун тоғ манзараларини ҳавас билан томоша қилдик.

Шу билан 22 кунлик саёҳатимиз ниҳоясига етди ва эсон-омон Тошкентга қайтиб келдик.

Парткомга сайлов

1975 йил ноябрь ойида партия органларида ҳисобот-сайлов мавсуми бошланди. Туман, шаҳар, Марказий партия ташкилотлари шу фурсатда институтимиз партия комитети таркибини тубдан янгилашни мақсад қилишди, шекилли, институтимизда ҳисобот-сайлов конференцияси жуда қаттиқ танқидий руҳда ўтди. Янги қўмита таркибига олдинги аъзолардан деярли биронтаси ҳам тавсия қилинмади.

Янги қўмита аъзолигига, партия тарихи кафедраси мудири Фаттоҳ Озодаев, ҳарбий кафедра партия ташкилоти котиби М.А. Хлюстов, иқтисод факультети партия ташкилоти котиби, катта ўқитувчи Т.Шабазова, академик М.А. Ҳожинова, институт ректори Турсунбой Рашидов, механика факультети партия ташкилоти котиби сифатида мен, кечки факультет декани доцент М.Р.Мавлявиев, ижтимоий кафедралар партия ташкилоти котиби Р.А.Мавашев ёпиқ овоз бериш йўли билан сайландик. Ҳисоб комиссиясига Мухтор Расулов раислик қилди. Умумий конференция якунлангандан сўнг, конференция қатнашчиларининг тарқамасликлари илтимос қилинди ва уларнинг кўз олдида янги сайланган партия комитетининг биринчи ташкилий мажлиси ўтказилди ва унга Яккасарой (олдинги Фрунзе) тумани партия ташкилоти биринчи котиби С.У.Султонова раислик қилди. Биринчи мажлисда институт партия комитети котиблигига мен, котиб муовинлари қилиб Фаттоҳ Озодаев ва Михаил Хлюстовлар сайландик.

келтирилди. Бу далиллар асосида институт партия комитети ўзининг жамоа фаолиятини бошқаришдаги ташкилотчилик ролини тиклаб олиши зарурлиги, жамоа олдидаги муаммоларни ҳал қилишда ректорат раҳбар ходимлари билан ҳамкорликда фаолият кўрсатиши зарурлиги қайд этилди.

Шу вазият партком аъзоларининг ҳар бирига аниқ вазифалар белгилаб берилишини тақозо этар эди ва улар қуйидагича тақсимланди:

Фаттоҳ Озодаевич Озодаевга мафкура ва сиёсий ишлар, ижтимоий фанларнинг ўқитилиши, тарбиявий ишлар, сиёсий ўқишларни ташкил қилиш, бошқариш, нашриёт ишлари;

Михаил Алексеевич Хлюстовга бошланғич партия ташкилотлари котиблари ишларини мувофиқлаштириш, партия ташкилотлари ички ҳужжатларининг тартибли олиб борилиши, партия бадалларининг тўланиши ва партия аъзоларининг ҳуқ-атвори назорати, партком йиғилишларида қабул қилинган қарорлар ижросининг назорати;

Маваншев Рафаэль Абрамовичга ижтимоий-гуманитар фанлар кафедраларидаги маънавий муҳит, профессор-ўқитувчиларнинг партия сиёсатини жамоада тарғиб қилиш ва унинг самараси назорати;

Шабазова Таисия Михайловнага иқтисод факультети ва унинг таркибидаги кафедраларда мутахассислик фанларининг ўқитилиши, илмий изланишлар, талабалар ижодий гуруҳлари ишини ташкил этишда бошланғич партия ташкилоти фаолияти, партия аъзоларининг қиёфаси, кафедралар фаолиятида партия аъзоларининг ўрни ва таъсир кучини жонлантириш;

Мавлявиев Марс Рауфовичга пахтани дастлабки ишлаш факультети, унинг таркибидаги кафедралар, илмий лабораториялар фаолиятида бошланғич партия ташкилотларининг етакчилик ролини юқори поғонага кўтариш, раҳбар кадрлар, партия аъзолари интизомини тиклаш ва фаоллигини ошириш;

Гецонок Борис Израилевичга механика-технология факультети ва унинг таркибидаги кафедралар, илмий лабораторияларни бошқаришда бошланғич партия ташкилотларининг фаолиятини тиклаш, партия аъзолари масъулиятини ошириш ва интизомини мустаҳкамлаш;

Аҳмедов Марат Фаттоҳовичга чет эллик талабалар таълими ва тарбиясини, ижтимоий шароитини ташкил қилишда ректорат, партия комитети, комсомол комитети, касаба уюшмалар билан ҳамкорликда фаолият юритишни таъминлаш;

Ҳожинова Мақсуда Аъзамовнага институт ва факультетлар қошидаги хотин-қизлар кенгашлари фаолиятига партиявий раҳбарлик ва улар фаолиятини уйғунлаштириш;

Чурсина Валентина Георгиевнага енгил саноат технологияси факультети таркибидаги кафедралар, илмий лабораториялар, Талабалар мода уйи фаолиятларини бошқаришда бошланғич партия ташкилоти ва партия аъзолари фаолигини ошириш;

Рашидов Турсунбой Рашидовичга ректорлик фаолиятида молия ва маъмурий-хўжалик бўлимлари фаолиятида партия аъзоларининг фаолигини ошириш ва уларга таяниш;

Қодиров Баҳром Ғофуровичга партком аъзолари фаолиятини мувофиқлаштириш, юқори партия ташкилотлари, уларнинг бўлимлари билан институт партия комитети орасидаги узвий боғлиқликни таъминлаш, институт партия аъзолари сафини ёш кадрлар (аъзолар) билан тўлдириб бориш, ректор, проректорлар, Илмий кенгаш фаолиятида парткомнинг раҳбарлик ролини таъминлаш, парткомнинг умумий мажлислари, конференциялари ва партком йиғилишларини ташкил қилиш ва бошқариш, институт касаба уюшмалари, комсомол-ёшлар ташкилоти, Халқ назорати ташкилотлари фаолиятини партком фаолиятига уйғунлаштириш вазифалари белгилаб берилди.

Шунингдек:

— партком аъзоларига 3 кун ичида ўз вазифалари доирасида ишчи режаларини тузиш, партком йиғилиши ва умуминститут партия мажлиси муҳокамасига киритадиган масалалар бўйича таклифларини навбатдаги партком йиғилиши тасдиғига киритиш;

— Б.Ғ.Қодиров, Ф.О.Озодаев ва М.А.Хлюстовга навбатдаги умумий партия мажлисини «Институт партия конференцияси қарорлари ва уларда кўрсатилган камчиликларни бартараф қилиш чора-тадбирлари тўғрисида» деган мавзуда ташкил этиш топширилсин, — деган қарор қабул қилинди. Умуминститут партия мажлиси қаттиқ танқидий руҳда ўтди. Асосий маърузачи мен эдим. Партком аъзолари навбатма-навбат сўз олиб, маърузада келтирилган танқидий фикрларни асословчи фактлар ва қўшимчалар билан тўлдиришди.

Мажлисда янги сайланган партком аъзолари ҳар бирининг вазифалари эълон қилинди. Сўзга чиққан партия аъзолари турли таклифлар киритишди. Улар қуйидагилар эди:

— институт парткоми хонаси олдида «Ишонч» почта қутиси ташкил қилиш. Унга тушаётган очик, имзоли хатларни таҳлил қилиш. Имзосиз хатларнинг муаллифларини аниқлашга ҳаракат қилиш, хатларнинг муаллифи аниқланмаган тақдирда уларни эътиборга олмаслик;

— институт ректори ва проректорларига кафедра мудирлиги, факультет декани лавозимларига сайланадиган номзодларни Илмий кенгаш муҳокамасигача қўйишда бошланғич партия ташкилоти ва партком билан келишиш;

— институт парткомига халқ назорати комитети фаолиятини қўллаб-қувватлаш, уларни институт ошхонаси, ётоқхоналаридаги тартиб-интизом, санитария, ижтимоий шароитларни яхшилаш бўйича киритаётган таклифларини амалга оширишда кўмаклашиш;

— бошланғич партия ташкилоти котибларига бир ҳафта ичида бугунги умуминститут партия мажлисида қайд этилган камчиликларни бартараф этиш бўйича факультет ва

кафедраларда алоҳида чора-тадбирлар режаларини тузиш ва амалга оширилишини таъминлаш топширилсин, — деган қарор қабул қилинди.

Навбатдаги партком йиғилишида партия конференцияси ва умумий йиғилиш қарорларини бажариш юзасидан ҳар бир партком аъзосининг ишчи дастури, партком йиғилиши муҳокамасига киритадиган масалалар мавзулари тасдиқланди.

Шундай қилиб, институт партия комитети, асосий сиёсий тарбия ишлари билан бир қаторда, институт жамоаси фаолиятининг барча жабҳаларида тўлақонли қатнашиш ва уни бошқаришни ўз қўлига олиш режалари тузилди.

Бу тасдиқланган режага кўра, партком йиғилишларида барча факультет раҳбарлари ҳар 3 ой оралигида навбатманавбат «Талабалар ўқини ва тарбиясини ташкил қилишда бошланғич партия ташкилоти ва факультет партия аъзоси бўлган профессор-ўқитувчиларнинг фаолиги» мавзуидаги ҳисоботларини муҳокама қилиш режалаштирилди.

Бу йиғилишларда факультет партбюроси котиби ва декани ҳисоботида барча кафедра мудирлари, илмий лаборатория бошлиқлари, факультет касаба уюшмаси раиси ва хотин-қизлар кенгаши раисаси, комсомол комитети котиби қатнашиши шартлиги белгилаб қўйилди.

Шундай қилиб, жамоада қандай муаммо кўтарилса, уни шу ернинг ўзида ҳал қилиш бўйича масъулларни тайинлаш, улар ишларининг назоратини ўрнатиш имкони туғилди. Партком хонасида ва институтнинг катта мажлислар залида катта ҳарфлар билан «Партия бизнинг йўлбошчимиз» шиори ёзиб қўйилди.

Режаларимиз самара бера бошлади. 1976–1977 тақвим йилида барча факультетлар раҳбарлари ва улар таркибидаги кафедралар мудирлари институт парткоми йиғилишида бирма-бир ҳисобот беришди. Бу жараёнда кўп йиллардан бери факультет декани лавозимида ишлаб, сусткашликка йўл қўяётган факультет деканларини янгилашга тавсиялар берилди: пахтани дастлабки қайта ишлаш факультети декани

У.Х.Орифхонов ўрнига Тоштемир Давсайтович Маҳаметов, механика-технология факультети декани И.Т.Абдурахимова ўрнига Владимир Михайлович Омаров, муҳандис-иқтисодчи факультети декани М.М.Каттахўжаев ўрнига Юсуф Қурбонovich Йўлдошев, енгил саноат технологияси факультети декани Эркин Умарович Собиров ўрнига Салоҳ Ҳусниддинович Ҳусниддинов, кимё-технология факультети декани З.С.Собиров ўрнига Карим Эргашевич Эргашев, сиртқи факультет декани А.Х.Музаффаров ўрнига Усмон Матмусаевич Матмусаев, тайёрлов бўлими бошлиғи О.Ж.Жалолов ўрнига Қудрат Раҳимович Эгамбердиевлар тайинланишди.

Бу жараёнда бир қатор кафедра мудирлари ҳам янгидан сайланди, жумладан, машина деталлари кафедраси мудирлигига доцент М.М.Шукуров, электротехника кафедраси мудирлигига профессор С.З.Усмонов, автоматика кафедраси мудирлигига доцент А.А.Қодиров сайланишди.

Институт ректори Т.Р.Рашидов таклифи билан Москва давлат университетидан келган доцент Ботир Мардонов олий математика кафедраси мудирлигига, Ўзбекистон Фанлар академиясидан келган доцент Фуат Мухтасимов физика кафедраси мудирлигига, Чет тиллар институтидан Раҳматулла Иброҳимов чет тили кафедраси мудирлигига, Жисмоний тарбия институтидан Геннадий Ким ҳам кафедра мудирлиги бўлиб жамоамизга келиб қўшилди.

А.Н. Носиров воқеаси

Шу йилларда бир кўнгилсиз воқеа ҳам бўлиб ўтди. Институтимиз сиёсий иқтисод кафедраси мудирлиги, олдинги партком аъзоси, профессор Мухтор Расулов Республика Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигига бошқарма бошлиғи лавозимига ўтиб кетди. Бу лавозимга одатдагидек танлов эълон қилинди. Танловда қатнашиш учун кафедра аъзоларидан доцентлар З.Е.Ешимбетов ва Ю.Қ.Йўлдошевлардан, шунингдек, Тошкент вилояти партия комитетида бўлим бошлиғи бўлиб ишлаётган Амирсаид Носировдан ҳам ариза

тушибди. Доцент А.Н.Носиров 1964—1968 йилларда институтимизда кафедра мудир, 1968—1971 йилларда институт партия ташкилоти котиби бўлиб ишлаб, кейинчалик юқори партия ташкилотларига ишга ўтиб кетган эди. А.Н.Носировнинг танловда қатнашиш учун ариза берганини эшитган бошқа номзодлар ўз аризаларини қайтиб олишган. Кафедра йиғилишида А.Н.Носиров номзоди кўрилган ва Илмий кенгашга тавсия қилинган. Одатдагидек, Илмий кенгаш олдидан ижтимоий кафедра мудирлари номзодларига партком ўз муносабатини билдириши керак эди, аммо Фаттоҳ Озодаев А.Н.Носировнинг жамоамиздан чиққан ва аввал ҳам кафедра мудир, партком котиби бўлиб ишлаб кетган кадр деб, бу масалани расман партком йиғилишига киритмади. Шу ўринда мен ҳам хатоликка йўл қўйдим. Расмий ўрнатилган тартибни талаб қилмай, кўнгилчанлик қилдим. Илмий кенгашда сайлов орқали А.Н.Носиров сиёсий иқтисод кафедраси мудирлигига сайланди. Орадан икки ҳафталар ўтгач, А.Н.Носиров менинг олдимга ранги ўчган, асабийлашган ҳолда ҳансираб, қўлида бир даста қоғоз кўтариб кириб келди, саломлашмади ҳам.

— Сенинг менда нима хусуматинг бор, — деб қалтираб, рўпарамга келиб ўтирди. Мен ҳайрон бўлдим ва:

— Кечирасиз, мен Сизни танимайман, Сиз билан биринчи маротаба учрашиб турибмиз, касбимиз ҳам бошқа. Сиз мендан 10 ёшлар катта инсонсиз, менинг Сизда қандай хусуматим бўлиши мумкин? — десам, у:

— Ўзингни гўлликка солма, мен бу мактабдан ўтганман. Мен бу жамоада 10 йил ишлаганман, доцент, кафедра мудир, сен ўтирган курсида ҳам 3 йил ўтирганман. Мени ҳамма танийди. Агар яна кафедра мудирлигига қайтиб келаётган бўлсам, мен ўз хоҳишим билан, илмий иш билан шуғулланиш мақсадида қайтиб келмоқдаман, — деб баланд овозда гапира бошлади.

Ёнимиздаги катта мажлислар хонасида ўтирган Михаил Алексеевич Хлюстов бу баланд овоздаги гаплардан хаво-

тирландими, кириб келди. Мен у кишига мурожаат қилиб, рус тилида:

— Михаил Алексеевич, пожалуйста, послушайте Насирова, он чем-то недоволен в моих отношениях к его личности, — дедим. Шунда А.Н. Носиров шартта ўрнидан туриб:

— Я всё сказал. Я сюда пришел с положительной характеристикой, лично подписанной Т. Мусахановым, я не позволю вам очернить мою репутацию, я знаю куда обратиться, — деб чиқиб кетди. М.А. Хлюстовга А.Н. Носировнинг менга ўзбек тилида айтган гапларини айтиб бердим.

У ҳам ҳайрон бўлиб, бу ерда қандайдир ғийбат аралашибди, деди. Куннинг иккинчи ярмида Фаттоҳ Озодаев келар вақтига Мавашев Рафаэль Абрамовични парткомга чақиртирдим. Р.А. Мавашев шу кафедра доценти, институт ижтимоий кафедралари бошланғич партия бюроси котиби ва партком аъзоси эди.

М.А. Хлюстов қатнашувиди Ф.О. Озодаев ва Р.А. Мавашевга А.Н. Носировнинг менга кириб айтган гапларини батафсил айтиб бердим. Шунда Р.А. Мавашев:

— Баҳром Ғофурович, Сиз хафа бўлманг. А.Н. Носиров Илмий кенгашда 70% атрофида овоз олган, унга кимлар қарши овоз берганини билолмай, ҳаммадан ҳадиқсираб юрибди. Унинг фикрича, Илмий кенгаш аъзолари унга 100% овоз бериб қўллашади, деб ўйлаган экан. У ўзини жуда юқори баҳолаяпти, — деди. Бироздан сўнг Фаттоҳ Озодаев:

— Бу — менинг айбим. Умумий келишилган партиявий тартибни бузиб, кафедра мудирлигига ариза берган номзодларнинг ҳаммасини партком йиғилишига таклиф қилиб, ҳар бирига ўз муносабатимизни билдиришимиз керак эди. Бу масалани ўз ҳолига ташлаб қўйдик. Натижада, эҳтимол, бошқа номзодларга ҳам А.Н. Носиров ўз таъсирини ўтказиб, уларни ўз аризаларини қайтиб олишларига ундаган. Илмий кенгашда 100% овоз олишига ишонган. Қолаверса, мен ўша кенгашда унинг номзодини маъқуллаб гапирган эдим. Илмий кенгаш аъзолари менинг фикримни партком аъзолари тавсиясидек қабул қилишган бўлиши керак, — деди.

Ўртада «энди нима қиламиз» деган масала кўндаланг бўлди. Мен бу масалани парткомнинг ёпиқ мажлиси муҳокамасига киритиш ёки ижтимоий кафедралар партбюроси йиғилишида менинг қатнашувимда муҳокама қилишни таклиф қилдим. Ф.О. Озодаев:

— Бу ишни партбюрода кўриш керак эмас, чунки бу ерда менинг ҳам айбим бор. Уни партком йиғилишида кўрайлик, мен ҳам ўз айбимни ўзим айтишим керак, — деб туриб олди. Хуллас, парткомда ёпиқ мажлисда бу масала кўриладиган бўлди.

Эртасига эрталаб, соат 10 да А. Носиров, Р.А. Мавашев, Ф.О. Озодаев, М.А. Хлюстов йиғилишиб, менинг олдимга кириб келишди. А.Н. Носиров менга мурожаат қилиб:

— Мен Сизни ноўрин хафа қилдим, асабимни қўлга ололмадим, мени кечиринг! Илтимос, бундай ҳолат ҳеч қачон қайтарилмайди. Мен хатоликка йўл қўйдим. Партком аъзолари олдида ҳам йўл қўйган хатоимни тан оламан. Партия мажлисида кўрсаларингиз ҳам, мен розиман, мени кечиринглар, — деб туриб олди.

Мен ҳаётимда бундай вазиятга тушмаганман, нима дейишимни билмай туриб қолдим. А.Н. Носиров:

— Яна бир бор мени кечиринглар, — деб чиқиб кетди.

Ҳаммамиз ўйланиб қолдик. Маълум бўлишича, Р.А. Мавашев кечаги суҳбатимиздан кейин бўлган гапларни А.Н. Носировга айтган. Масала партком ёпиқ мажлисида муҳокама бўлишидан хабардор қилган. Шу сабабдан барвақт узр сўраб кирган. Шунда М.А. Хлюстов:

— Все, на этом надо остановиться. Никаких обсуждений. Нам не надо мелочиться. Тем более, он уже извинился, признал свою ошибку, — деди.

Ҳа, шу фикр-мулоҳаза билан тарқалдик. Аммо, бу воқеа менинг юрагимдан ҳеч чиқмади. Бир кун келиб бирор хатоликка йўл қўйсам, бу одам биринчилар қаторида мендан ўч олиш пайида бўлишини тахмин қила бошладим.

ректорат ва парткомда янги талабалар қабулини ташкил қилишга тайёргарлик ва ҳ.к. Олдинги йилларда талабалар қабулида йўл қўйилган камчиликларнинг қайтарилмаслиги чораларини кўриш ва қаттиқ партиявий назорат ўрнатиш билан банд бўлдим.

Хайрият, бу йилги (1976) талабалар қабули осойишталикда, ректор ва проректор (Д.А.Котов) ҳамкорлигида ўтди. Ота-оналардан норозилик хатлари камайди.

Сентябрда ўқишлар бошланиб кетди. Мен оиламни Тошкентга олиб келдим. Тез орада пахта йиғим-терими ҳам бошланиб қолди.

Бу гал Жиззах вилояти Мирзачўл тумани, Абай номидаги 20-давлат хўжалигига сафарбар қилиндик. Хўжалик Гагарин шаҳри ёнида жойлашган эди. Дала шийпонларига бориладиган деярли ҳамма йўлларга асфальт ётқизилган, хўжалик тумандаги дондор жамоалардан бири ҳисобланар экан. Туман шифохонаси бош врачси Фуломжон Ҳамидов мен билан бирга дала шийпонларини айланиб, теримчи талабалар ва ўқитувчилар тартиб-интизоми, саломатлиги, ҳол-аҳволидан хабар олишни одат қилдик. Институтимиз ректори Т.Р.Рашидов ва хўжалик директори, уруш фаҳрийси С.М.Минтаев хўжалик таъминоти билан шуғулланишди. Математика кафедраси катта ўқитувчиси Абдужаббор Толаметов таъминотчи сифатида мунтазам Тошкентдан озиқ-овқат ташиб келар эди. Мирзачўл тумани марказидаги ҳаммом ҳар 10 кунда талабаларимиз хизматида бўлди.

1976 йил охирида Тошкент шаҳри ва Тошкент вилояти ҳудудида ишлаётган, энг яқин қадрдон курсдошларим билан оилавий борди-келди бошланди. Булар қаторида Тошкентдаги ГПИ-4 раҳбари Ҳотамжон Иноғомов (аёли Ноибхон), пахта тозалаш конструкторлик бюроси раҳбари Шавкат Алиакбаров (аёли Насибхон), тўқимачилик институти доценти Каримжон Эргашев (аёли институтимизда математика ўқитувчиси Юлдузхон), доцент Набижон (Ринад) Рашидович Файзиев (аёли Мақсудахон), доцент Талъатбек Абдукаримов (аёли Насибхон), Тошкент Меҳнат муҳофазаси илмий тек-

шириш институти бўлим бошлиғи, доцент Абдурашид Амиров (аёли Хайринисо), Тошкент вилояти Алимкент пахта тозалаш заводи директори Ҳасанбой Қосимов (аёли Мастурахон), Ўзбекистон 5 йиллиги пахта тозалаш заводи директори Акбаржон Мадаминов (аёли Турғуной) бор эди.

Соврин воқеаси

Институтда айрим нохуш воқеалар ҳам бўлиб турган. 1977 йили «Комсомольская правда» газетасида «Бутуниттифоқ ёш олимлари соврини» ғолиблари рўйхати эълон қилинди. Бу рўйхатда Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти аспиранти Аҳрор Убайдуллаев фамилияси ҳам бор эди. Шу куни унга ва институтга барча юқори партия ва комсомол ташкилотлари, Республика Олий ўқув юртларидан табрик телеграммалари кела бошлади. Одатда, бундай эришилган ютуқ жамоада катта тантаналарга сабаб бўларди. Ғолиб шахсини, унинг илмий раҳбарини, жамоа аъзолари, комсомол-ёшлар йиғинларида табриклаш, ёш илмий изланувчиларга намуна қилиб учрашувлар, кўргазмалар ташкил қилиниши зарур эди. Шу мақсадда институт партия ва комсомол комитети аъзоларининг қўшма йиғилиши ташкил этилди, бироқ жамоада ҳеч ким аспирант Аҳрор Убайдуллаевни танимас, кафедрада ҳали унинг илмий иш йўналиши мавзуси тасдиқланмаганлиги маълум бўлди. Қаерда, қандай илмий иш бажаргани ҳақида ҳеч қандай маълумот йўқ экан. Ҳамма ҳайрон эди. Партия комитети аъзолари Фаттоҳ Озодаев, Михаил Алексеевич Хлюстов, Борис Израилевич Гецонок, комсомол комитети аъзоларидан иборат гуруҳ механика факультети машинасозлик технологияси кафедрасига юборилди. Ишчи гуруҳ Аҳрор Убайдуллаев ва кафедра мудири Руфат Фуломович Маҳкамов билан суҳбатлашиб, аниқлашса, аспирант Аҳрор Убайдуллаев ўзининг илмий раҳбари Р.Ғ. Маҳкамовнинг яқинда Москвада ҳимоя қилган докторлик диссертациясининг асосий қисмини кўчириб, ўзи-

нинг (аспирантнинг) илмий иши тариқасида расмийлаштириб, Бутуниттифоқ комсомол-ёшлар танловига юборган экан. Тавсия ҳужжатлари институт илмий ишлар бўйича проректори, профессор Н.У.Ризаев, институт ректори Т.Р.Рашидов, институт комсомол-ёшлар комитети котибаси Муножат Фозиловна Отажонова ва Яккасарой (Фрунзе) тумани комсомол комитети биринчи котиби Шаҳло Насимовна Маҳмудова имзолари билан маъқулланиб, муҳрланиб жўнатилган экан.

Масала тезликда институт партия комитети жамоасининг навбатдан ташқари йиғилишида муҳокама қилинди, Аҳрор Убайдуллаев кўзбўямачилик, кўчирмачиликда айбланди.

Партком қарори расман юқори туман, шаҳар, Ўзбекистон Компартияси Марказқўми ва комсомол ташкилотларига юборилди. Бутуниттифоқ ёшлар Марказий комитетига мурожаат қилиниб, бу қарорни бекор қилиш сўралди. Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий қўмитаси фан бўлими масъул ходими В.Д. Дворкин ва Ўзбекистон Комсомоли Марказий Комитети котиби Ҳаким Ҳамидович Ҳамидов бошчилигидаги гуруҳ институтимизга келиб, комиссиямиз маълумотномаси, партком қарори билан мукамал танишиб, А.Убайдуллаев ва Руфат Ғуломович Маҳкамовдан тушунтириш хатлари олиб кетишди. Бу комиссия фикр-мулоҳазалари Ўзкомпартия Марказий Комитети фан бўлими мудир Пўлат Қирғизбоевич Ҳабибуллаев ҳузурида муҳокама қилинди. Муҳокамада ректоримиз Т.Р.Рашидов ва партком котиби сифатида мен қатнашдим. Муҳокама ажойиб бир муҳитда ўтди: ҳамманинг фикри «масала ёпти-ёпти бўла қолсин», «Республика обрўсига путур етмасин», «бутун Иттифоққа шарманда бўлмайлик» руҳида эди. П.Қ.Ҳабибуллаев мени турғизиб, фикримни сўради. Мен қатъиятлилиқ билан институт партия ташкилоти қарорини ҳимоя қилдим ва агар бу ерда масала «ёпти-ёпти» бўлса, бу масала умуминститут партия мажлисида кўрилишини айтдим. Ҳамма жим бўлиб қолди. П.Қ.Ҳабибуллаев йиғилиш қат-

нашчиларига жавоб берди ва ректор Т.Р.Рашидовни олиб қолди. Мен ҳам ҳамма қатори ташқарига чиқдим. Кўчада бизни олиб келган ректорнинг хизмат машинаси олдида кутиб турдим. Кўп ўтмай ректоримиз кайфияти бузуқ ҳолда чиқиб келди ва бирга институтга қайтиб келдик. Кечгача ректор билан учрашмадим. Кечга яқин Турсун Рашидович мени чақириб, П.Қ.Ҳабибуллаев уни анча койиганини айтди:

— Нима учун ректор билан партком котибининг фикрлари бир хил эмас, келишиб ишласаларинг бўлмайдими, деб койиди, — деди ва бироздан сўнг:

— Энди нима қиламиз, масалани институт партия мажлисига олиб чиқасизми? — деб сўради.

— Ҳозирча йўқ. Партком ўз бурчини бажарди. Энди ректорнинг бу масалага қандай муносабатда бўлишига боғлиқ, — дедим.

— Унда мен нима қилай? Маълум бўлишича, бу ишнинг ташаббускори проректоримиз Н.У.Ризаев экан. Тепадагиларга яхши кўриниш учун шундай иш қилибди. Ундан эҳтиёт бўлиб ишланглар, дейишди, — деди.

— Турсунбой Рашидович, Сиз институт ректорисиз, мен Сизга ақл ўргата олмайман. Келинг, бу масалани ўрганган ўртоқларни мен йиғай, кўпчилик бўлиб бирор маслаҳатга келармиз, фақат парткомда йиғиламиз, бўлмаса, яна гап кўпаяди, — дедим. Шундай ҳам қилдик. Парткомда Фаттоҳ Озодаевич, Михаил Алексеевич, Борис Израилевич ва Турсун Рашидович йиғилдик.

Мен Марказқўмда бўлган муҳокама тўғрисида ахборот бериб:

— Марказқўм комиссияси бизнинг партком ва комсомол комитети йиғилиши қарори тўғри қабул қилинганини тан олди, маъқуллади. Энди ректоримиз Т.Рашидов нима қилишимиз тўғрисида маслаҳат сўраяптилар, — дедим. Ора-мизда энг катта ёшли, катта ҳаётий тажрибага эга Фаттоҳ Озодаевич шундай деди:

— Менингча, биз бу масалани жуда тўғри ва ўз вақтида кўтардик. Бир нарсага эътибор бердим. Р.Ғ.Маҳкамовнинг докторлик диссертацияси ҳали Иттифоқ ОАК тасдиғидан ўтмаган. Демак, у ерда ҳам ким кимдан кўчирган, деган масала кўтарилиши мумкин-ку? Бу масалада биз Руфат Ғуломовичнинг олимлигини ҳимоя қилиб чиққан бўламиз.

Энди айбдорлар тўғрисида. Тўғри, кимдир жазо олиши керак. Бўлмаса, майда гаплар кўпаяверади. Михаил Алексеевич Фаттоҳ аканинг фикрини қўллади ва:

— Я думаю, мы свое дело сделали. Партком вынес свое решение по этому вопросу. Поэтому нет необходимости внесение этого вопроса на общее партсобрание. Если понадобится, то на очередном партсобрании мы можем просто обнародовать решение парткома. Сейчас не надо раздувать этот вопрос, — деди.

Борис Израилевич Гецонок:

— Все верно. Но ректорат не может просто промолчать, Турсун Рашидович, Вам необходимо исключить этого А.Убайдуллаева из числа аспирантов на основании решение парткома, — деди.

Турсун Рашидович маъқул дегандай ишора билдирди. Фаттоҳ Озодаевич:

— Институт комсомол комитети котибаси М.Ғ.Отажоновани вазифасидан бўшатиш керак, — деган таклиф бериб, Турсун Рашидовичга:

— Унинг қиз болалигини ҳисобга олиб, институтда бирор ишга жойлаб қўйинг, — деб маслаҳат берди.

Масала шундай тугалланди: ректор буйруғи билан аспирант А.Убайдуллаев аспирантлар қаторидан чиқарилди. М.Ғ.Отажонова ўз аризасига кўра комсомол комитети қарори билан биринчи котибликдан озод қилинди. Фақат проректор Н.У.Ризаев, асосий ташкилотчи, сувдан қуруқ чиқди.

Янги уйлик бўлганимиз

1977 йил ўрталарида бир қувончли воқеа бўлди. Мени Яккасарой (Фрунзе) тумани ижроия қўмитасига чақиришиб, ҳозирги Мирзо Улуғбек тумани 2-Қорасув мавзесида қурилаётган уйлардан янги квартира ажратилгани хабарини айтишди. Мен жуда ҳайрон бўлиб, райижроком раиси Булутбек Иброҳимович Бекмирзаев қабулига кирдим. Вазиятни тушунтирдим.

— Ҳимматларингиз учун раҳмат, аммо туман партия комитетида бўлган гапда менинг туманимиз ҳудудидан жуда узоқда — Қорақамин мавзесида яшаётганим туфайли квартирамни иш жойимга яқинроқ жойга кўчириш масаласи кўрилган эди. Бу қарорингизда мени яна ҳам узоқроққа — шаҳарнинг 3 та транспортда бориладиган жойига кўчирмоқчисиз, бу менга маъқул эмас, — дедим. Шунда Булутбек Иброҳимович:

— Туманимиз шаҳар маркази ҳисобланади, шу боис бу ҳудудларда янги турар-жойлар қурилиши йўқ. Шаҳар четларида қурилаётган уйлардан Тошкент шаҳар ижроия қўмитаси ажратиб бераётган уйларга далолатнома бераймиз, — деди. Мен рози бўлмай, далолатномани олмай чиқиб кетдим. Орадан 3 ой ўтди, август ўрталарида Б.И.Бекмирзаев мени чақиртириб, яна ўша масалани кўтарди. Мен яна норозилик билдирган эдим, у:

— Баҳром Ғофурович, Сиз ўша уйларни бориб кўринг. Ёқмаса, асослаб ёзиб беринг. Мендан туман партия комитети шуни талаб қиляпти. Бизнинг оғзаки гапимизни улар инobatга олишмаяпти, — деди.

— Хўп, бориб кўриб келаман, — дедим.

Якшанба куни икки болани қўлимизга олиб, Ҳалимахон билан йўлга тушдик. Автобусда «Пахтакор» метроси бекатига, ундан «Горький» бекатигача бордик ва 1-автобусга ўтириб, Луначарское кўчаси маркази бекатида тушдик. Пиёдалаб бозорга, унинг ортидаги боғ оралаб ўтиб, тор кўчалар орқали ўша янги қурилаётган 2-Қорасув мавзесига

чикдик. Кун ниҳоятда иссиқ, ҳаммаёқ тупроқ, чанг, одам юргудек йўл ёки йўлак йўқ, атрофда (4-5) кўп қаватли уйлар қуриляпти. Мен йўл-йўлакай: «Бу ҳозирги аҳвол, кузда бу ерлар ботқоқлик, лой бўлади, қишда бундан ҳам баттарроқ бўлади-ку! Атрофда ҳеч бир маиший хизмат, савдо ёки мактаб, боғча йўқ-ку. Бу ерда қандай яшаш мумкин? Ҳамма нарсани ўша Луначарское марказидан харид қилишга тўғри келади, — деб жавраб келар эдим. Мана, ўша 2-Қорасув мавзеси 17-уйни ҳам топдик. Ҳали ҳеч ким кўчиб келмаган, лекин ҳамма хонадонларда одамлар ўз билганича устачилик қилиб, нималарнидир тузатиб, эшикларига янги қулфлар ўрнатишмоқда.

Аввал уй атрофини айланиб кўрдик. Бу уй (дом) орқаси кенг дала, кейин катта сув оқиб ўтяпти, жамоа хўжалиги ходимлари полиз экинларини экиб, сув куйиб юришибди, узокдан катта йўл ўтган, машиналар қатнаб турибди. Ўша йўл ёқасида қандайдир кўп қаватли иморат қуриляпти. Де-мак, келажакда бу ерларда ҳали кўп қаватли иморатлар ва бошқа иншоотлар кўплаб қурилади, шунинг учун ҳам мавзенинг номи 2-Қорасув бўлса керак, чунки ҳали 1-Қорасув мавзеси йўқ. Шу тахминлар билан 17-уйни ўрга йўлаги (подъезди)нинг 2-қаватида бир Юнус деган йигит эшигига қулф ўрнатаётган экан, илтимос қилиб, унинг квартирасини кириб кўрдик.

Ҳа, Б.И.Бекмирзаев мақтаганча бор, уйнинг икки хонаси бирлаштирилган, меҳмонлар кутадиган катта (5×6 м майдонли) хона, яна 3 та кичик-кичик болалар ётоқхонасига мўлжалланган хоналар. Бу 5 хоналик квартира экан. Айвони ингичка, лекин узунлиги — 9 м. Бундай квартира, албатта, кўп болали оилаларга мўлжалланган бўлса керак. Турли мулоҳазалардан сўнг Ҳалимахон Қорақамишдаги 2 хонали уйда сиқилиб юрган бўлса керак: «Менга ёқди, олаверинг, кўчиб келамиз», — деб туриб олди.

— Барибир, Сиздан бошқа ҳаммамиз уйдамыз, бирор ерга юрмаймиз, келажакда бу ерда ҳаммаси — боғча, мактаб, дўкон қурилади, — деб мени ҳам кўндирди.

Эртасига ижроқўмга бориб, розилик бердим. Энди квартира бўлимига кирсам, фақат 4-қаватдаги хоналар қолибди. Мулоҳаза қилсам, гуноҳ ўзимда. 3 ой олдин рози бўлганимда, хоҳлаган қаватга далолатнома олар эдим, таваккалига 4-қават бўлса ҳам рози бўлдим. Шундай қилиб, 1977 йил 17 август куни 2-Қорасув мавзеси 17-уйнинг 23-хонадонига (4 хона қоғозда) амалда катта зал ҳисобига 3 хонали уйга кўчиб келдик. Қизиги шундаки, хонадон шунчалик катта эдики, олиб келган кўчимиз бир тутам бўлмади. Залда ота ва болалар тўп ўйнайдиган бўлдик.

Ҳаёт синовлари давом этади...

1978 йил баҳорида институтимиз фаолиятини Ўзкомпартия Марказқўмининг фан ва ўқув юртлари бўлими етакчи мутахассиси В.Д.Дворкин бошчилигидаги катта бир текширув гуруҳи келиб ўргана бошлади. Маълум бўлишича, масала Ўзкомпартия Марказқўми бюроси иш режасида бор экан.

Текширувлар уч ой давом этди. Унда кўплаб мутахассислар ҳам қатнашди ва ниҳоят, Ўзкомпартия Марказқўмининг «О деятельности партийного комитета и ректората Ташкентского института текстильной и легкой промышленности» номи билан бюро қарори лойиҳаси ва комиссия маълумотномаси тайёрланди. Муҳокама 1978 йил 20 июнда бўлиб ўтди. Мен авваллари туман, шаҳар, вилоят партия комитетлари бюро йиғилишларида бу каби муҳокамаларда кўп қатнашганман ва ўзимни қандай тутишни билар эдим, аммо Марказқўмининг Ш.Р.Рашидов раислигида ўтадиган бюросида ҳисобот бериш, саволларга жавоб бериш масъулияти мени кўп ҳаяжонга солди.

Комиссия раиси В.Д.Дворкин мени ва ректор Т.Р.Рашидовни огоҳлантириб: «Комиссия маълумотномаси ҳамма бюро аъзоларига олдиндан тарқатилган. Муҳокама даврида ҳар бирлари ўзларини қизиқтирган саволларни бериши мумкин. Жавобларингиз аниқ, қисқа бўлсин. Одатда, аввал комис-

сия раиси ҳаммани маълумотноманинг қисқача мазмуни билан таништиради, сўнгра аввал партком котиби, кейин институт ректорига сўз берилади. Шунда ҳам вақтларингиз чекланган, 5—8 дақиқадан ошмасин», — деб таъкидлади.

Шундай ҳам бўлди. Ш.Р.Рашидов навбатдаги масалани эълон қилиб, ахборот учун биринчи сўзни комиссия раиси В.Д.Дворкиннинг ўзига берди ва:

— Маълумотнома ҳамманинг қўлида бор, Сиз бизга ишдаги камчиликларнинг келиб чиқиш сабабларини тушунтириб беринг, — деди. В.Д.Дворкин 15 дақиқа ичида анчагина маълумотларни гапирди. Шунда Ш.Р.Рашидов уни тўхтатиб:

— Сиз бизга кўпроқ Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ва ТошПИдаги камчиликларни мисол келтирдингиз, — деди.

— Қани институт парткомидан эшитайлик-чи, — деб менга сўз берди.

Мен шошмасдан, олдиндан тайёрлаб олган ёзма, танқидий руҳдаги маълумотномамни етти дақиқаларда сўзлаб бердим. Шу ерда комсомол ташкилотларида ишлаб орттирган маҳоратим асқотди. Ш.Р.Рашидов менга мазмунли қараб:

— Партком котибига саволлар борми? — деб сўради. Ҳали ҳеч ким савол беришга улгурмай (маълумотномани варақлаб ўтиришган эди) менга ўтиришга рухсат берди ва институт ректори Турсунбой Рашидовга сўз берди. Ректоримиз Турсун ака Рашидов тайёрлаб келган маълумотномани ўқий бошлади. Беш дақиқалар ўтганда унинг сўзи бўлиниб, савол-жавоблар бошланиб кетди. Танқидий саволлар, асосан, молиявий ва ҳўжалик юритиш ишларига тегишли бўлди, лекин менга Т.Р.Рашидовни Шароф ака авайлаётгандек туюлди. Шундан сўнг Ш.Р.Рашидов ТошПИ ректори, академик Карим Содиқович Аҳмедовни турғазди.

— Карим Содиқович, бу маълумотномада ва жадвалларда кўрсатилиши бўйича ТТЕСИ техника олий ўқув юртлири ичида энг пешқадам, Иттифоқ олий ўқув юртлири ичида ҳам катта нуфузга эга экан, ТошПИ кўрсаткичлари жадвалнинг энг пастки ўрнида бўлиб қолибди. Буни қандай

изоҳлайсиз, — деб сўради. Карим Содиқович минбарга чиқиб, ТошПИ жуда кўп тармоқли мутахассисликларга эга жамоа эканлиги, географик жойлашиши бўйича ҳам шаҳарнинг турли ҳудудларида тарқоқ ҳолдалиги, профессор-ўқитувчилар ва ходимлар сони ҳам ҳаддан ташқари кўплиги, янги бинолар қурилиши чўзилиб кетаётгани, жамоанинг бошқариш тизимидаги қийинчиликлар ва бошқа асосларни келтириб, ёрдам сўраб гапини тугатди. Сўз Олий ва ўрта махсус таълим вазири Фани Абдурахмоновга берилганда, унинг сўзи кўп марта бўлиниб турди. Сўзга чиққан бюро аъзолари Тошкент политехника институти фаолиятидаги камчиликлар вазирликка маълум бўла туриб, нима учун вазирлик институт раҳбариятига амалий ёрдам бермаётганини қаттиқ танқид қилишди. Бюро қарорида Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги фаолияти алоҳида ўрганилиб, муҳокамага киритилиши зарурлиги ёзиб қўйилиши таъкидланди.

Ўзбекистон Компартияси Марказқўми бюроси қарорида бизнинг партия комитети ва ректоратимиз фаолияти маъқулланиб, пешқадам жамоа сифатида баҳоланди. Фаолиятимиздаги баъзи бир камчиликларни қисқа муддатда бартараф этишимиз зарурлиги кўрсатилди.

Марказқўмнинг бу қарори жамоамиз руҳий ҳолатига жуда катта ижобий таъсир кўрсатди. Муҳит ўзгарди, аризачилар, маҳаллийчилик, гуруҳбозлик бартараф этилди. Партком аъзолари, айниқса, ректоримиз республикамиз олий ўқув юртлари жамоаларида пешқадам раҳбар сифатида тилга олина бошланди. Янги-янги ташаббускорлик ишларимизга йўллар очилди.

1979 йил июнь ойи бошида Ўзбекистон Фанлар академиясида сайловлар бўлиб, Т.Р.Рашидов ФА мухбир аъзолигига сайланди. Шу кун кечкурун Т.Р.Рашидовни ўз уйида табрикладим ва туман партия комитети ходимлари жадвали асосида навбатдаги таътилга чиқиб, оилам билан дам олиш учун Кримга жўнадим.

Ялта шаҳрида денгиз бўйига яқин бир хусусий уйни ижарага олиб яшадик. Бу вақтда Воҳиджон 6 ёшда, Шухратжон

3 ёшда эди. Уйда ўзимиз овқат пиширамиз, хоҳлаган вақтда денгизда чўмиламиз, ҳар кун аттракционларда болаларни ўйнатамиз. Бир куни у ерда тасодифан туман партия комитетининг иккинчи котиби Андрей Моисеевич Сергеевни учратиб қолдим. Маълум бўлишича, мен кетган куннинг эртасига Фанлар Академияси йиғилиши давом этиб, Турсунбой Рашидовни академиянинг бўлим бошлиғи ва масъул котиблигига ҳам сайлашибди, шу сабабли Турсунбой Рашидов Тўқимачилик ва енгил саноат институти ректорлигидан бўшаган, вақтинча ректорлик вазифасини бажариш ўқув ишлари проректори Дмитрий Андреевич Котовга юклатилибди.

Шу кундан жамоада яна ректорлик лавозими учун кураш, миш-мишларга йўл очилибди. Бунинг устига ўқув йили якуни, янги талабалар қабули кунларига тайёргарлик бошланиши керак. Шу сабабли Сайёра Умаровна Султонова Ялтага дам олишга бораётган Андрей Моисеевич Сергеевдан мени тезликда Қримдан топиб, Тошкентга қайтишимни илтимос қилган экан.

Ҳалимаҳон, атрофда ўйнаб, қийқариб юрган ўғилларим келиб, Андрей Моисеевич билан сўрашишди. Мен уларни таништирдим, вазиятни тушунтирдим. Андрей Моисеевич Сергеев ўзи «Миконд» ишлаб чиқариш бирлашмасида ишлаган мутахассис, жуда кўнгилчанг, маданиятли инсон эди. Болаларнинг ўйнаб юрганини кўриб, кўнгли юмшади, шекилли:

— Сколько дней тебе еще отдыхать? — деб сўради.

— Да, еще неделя, у нас уже билеты куплены на обратный рейс, — дедим. У ўйланиб туриб:

— Ладно, Вы отдохайте, мы с тобой невиделись, понял, — деди ва яна:

— Но как вернешься в Ташкент, сразу иди в райком, — деб хайрлашди.

Биз 22 кун тўлиқ дам олиб, Тошкентга қайтдик ва шу куннинг ўзида институтга бориб, Д.А.Котов олдига кирган эдим, у хурсанд бўлиб:

— Нас обоих ждет Сайёра Умаровна, каждый день звонят, тебя ищут, — деди. Икковимиз Сайёра Умаровна Султонова қабулига бордик. У киши ўзига хос босиқлик ва қатъиятликда бизни кутиб олди ва:

— По моим информациям, все Ваши доктора наук и профессора, да, не только Ваши, но многие из других вузов тоже с ума сходят. Подключив своих родственников и знакомых, нестеснясь выносят свои ходатайства в Центральный Комитет и Правительство Республики о назначении своих подопечных на должность ректора. По всей вероятности, этот вопрос не скоро решится. Поэтому, вся ответственность, за положение дел в институте, ложится на Вас обоих. Поэтому работайте сообща. Особенно, к организации приема не подпускайте тех, кому вы не доверяете или сомневаетесь в их чистоплотности. А как это сделать, вы сами решайте. Надеюсь, вы оба справитесь с этой проблемой, — деб жавоб берди.

Институтга келиб, яна Д.А.Котов олдига кирдим. У киши худди шуни кутгандай менинг қўлимга бир папкани берди. Очиб ўқий бошладим. Бу Т.Р.Рашидов кетишларидан олдин қўл қўйишга тайёрлаб қўйилган буйруқлар папкаси экан.

— А эти приказы с Вами и с партийным комитетом были-ли согласованы? — дедим.

— Нет, он не успел, — деди.

— Ну, что-же, давайте к Вам пригласим некоторых членов парткома и в месте обсудим. Всех сомнительных, а, особенно, тех кто подряд 2 года работал в составе предыдущих комиссии и те которые не из нашего коллектива, уберем, заменим другими, а потом Вы издадите свой приказ. Основанием будет рекомендация партийного комитета, — дедим.

— Хорошо, поэтому я ждал твоего приезда, — деди.

Шундай қилиб, қабул комиссияси масъул котиби, унинг ёрдамчилари, кириш имтиҳони фан комиссияларининг раислари, уларнинг таркиби, ҳамма-ҳаммаси қайта кўриб чиқилди. Бу ишда ҳамма партком аъзолари қатнашди.

Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигига хат юбориб, масъул котиб номзодини ҳам ўзгартирдик. Д.А.Котов буйруқ бериб, 1 июлдан эътиборан барча профессор-ўқитувчиларни, 10 июлдан илмий ишлар ва кечки-сиртқи бўлим проректорлари ва факультет деканлари, кафедра мудирлари, бўлим бошлиқларини қонун ва қоидаларда кўрсатилган муддатларга ёзги таътилга чиқарди. Бу буйруққа қабул комиссияси ишларига жалб қилинган профессор-ўқитувчилар, масъул шахслар, бир қатор партком аъзолари киритилмади. Буйруқларда институт парткоми билан келишилганлиги акс эттирилди. Ҳеч ким парткомга норозилик билдириб қирмади, чунки кимдир кирадиган бўлса, ёзда институтда юришга қандай қизиқиши борлиги сўралар эди. 1979 йил қабули ниҳоятда осойишта, ошкоралиқда ўтказилди. Бу бизнинг катта ютуғимиз эди.

Таассуфлар бўлсинки, сентябрдан бошлаб яна пинҳоний равишда ректорликка интилиш, ҳаттоки, «мен Марказқўмда суҳбатдан ўтиб келдим», деб гап тарқатишлар ҳам бўлиб турди.

1979 йилги пахта йиғим-теримига мен штаб раиси бўлиб бордим, барча факультет деканлари, ёш кафедра мудирлари бу мавсумга жалб қилинди. Кўрсаткичларимиз ҳар йилгидек юқори бўлди.

Институтимиз жамоаси ҳар йили (1969 йилдан) мунтазам равишда Жиззах вилояти Мирзачўл тумани «Абай» номидаги 20-давлат хўжалигига пахта йиғим-теримига чиқар эди. Бу, ўз навбатида, хўжаликнинг раҳбарлари, бригада бошлиқлари, донгдор механизаторлар билан институт профессор-ўқитувчилари, факультет деканлари, кафедра мудирларининг ўзаро яқинлиги ва дўстлашиб кетишига ҳам сабаб бўлди. Ахир, жамоамиз ҳар йили 2—2,5 ойлаб пахтакорлар билан бир далада ишлаб, улар парваришлаб етказган пахта ҳосилини охириги чаноғигача териб топширар эди.

Ҳар йили институтда ўтказиладиган пахта йиғим-терими ҳисоботи мажлисига хўжалик директори С.Минтаев, хўжалик партия ташкилоти котиби ва илғор механизаторлар, бригада бошлиқлари билан келиб, сўзга чиқиб, қайси факультет,

қайси курс талабалари қанча пахта териб топширганлари ҳақида маълумот бериб, илғор талабалар, ўқитувчиларга қимматбаҳо совғалар, пул мукофотлари беришар эди. Бу тадбирлар ҳаммамизни ниҳоятда руҳлантирар эди.

1979 йилги шундай тадбиримизга давлат хўжалиги раҳбарияти билан биргаликда Мирзачўл тумани партия комитети 1-котиби Бегим Серикович Сериков ҳам келибди. Бундан хабар топиб, мен Яккасарой (Фрунзе) тумани партия комитетига телефон қилиб, меҳмонлар тўғрисида маълумот етказдим. Мажлисимиз олдида пахта даврида штаб бошлиғи бўлган туман партия комитетининг 2-котиби Андрей Моисеевич Сергеев етиб келиб, ушбу мажлисда қатнашди.

Одатдагидек, давлат хўжалиги директори ўз сўзида ҳар бир факультет жамоаси меҳнатига алоҳида-алоҳида баҳо бериб, хўжалик номидан бу йил анча салмоқли совғалар олиб келганини эълон қилди. Совғаларни тарқатди. Ҳа, давлат хўжалигининг бу йилги ҳиммати анча баланд эди. Кейинги сўзни Мирзачўл тумани партия комитетининг 1-котиби Бегим Серикович Сериков олиб:

— Тўқимачилик институти жамоаси охириги беш йиллар давомида давлатга 6490 тонна пахта териб берди. Бу «Абай» давлат хўжалиги ҳар йилги ҳосилининг 13% ини ташкил этади. Институт жамоаси бу йил, яъни 1979 йил пахта терими даврида штаб бошлиғи, институт партия ташкилотининг котиби Баҳром Ғофурович Қодиров бошчилигида жуда катта жонбозлик кўрсатди. Давлат хўжалиги хирмонига 2750 тонна кондицион ўлчовда пахта териб топширишди. Бу давлат хўжалиги пахта режасининг яқин 30% ни ташкил қилади, — деди.

Залдагилар ўрнидан туриб қарсак чалишди. Шунда Бегим Серикович Сериков папкасини очиб:

— 1979 йил пахта йиғим-теримини ташкил қилишда алоҳида жонбозлик кўрсатган Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти жамоаси штаб бошлиғи Б.Ғ.Қодиров

Жиззах вилояти партия ташкилоти ва вилоят Ижроия қўмитаси қарори билан «ВАЗ-2103» автомобили билан тақдирланади, — деб менинг қўлимга қарорни топширди.

Ҳа, бу кутилмаган воқеа, ҳали ҳеч бир институт раҳбарлари бундай катта мукофотга сазовор бўлмаган эди. Энди қарсақлар яна ҳам кучайди. Бу хушxabар билан уйга келдим:

— Ҳалимаҳон, қани йиғиб-териб қўйган пулларингизни тайёрланг, машина оламиз, — дедим. Олдиниға Ҳалимаҳон бу гапимни ҳазил деб билди. Мен ҳамма гапни тушунтириб, қўлиға ҳалиги қарорни бердим. У қарорни ўқиб, хурсанд бўлганча:

— Шундай демайсизми, бу совға экан-ку, — деди. Мен ҳам кулиб:

— Ҳа, бу — ўз пулимизга бериладиган совға. Энди уни оламизми-йўқми, ўз ихтиёримизда, — дедим. У ўйланиб қолди. Эртаси эрталаб:

— Дадаси, ахир, уйимизга жиҳоз оламиз деб, пул йиғётган эдингиз. Қолаверса, Сиз ҳали машина ҳайдашни билмайсиз. Ана, 1976 йилда машина ҳайдашга ўқиб, олган ҳужжатингиз ҳам турибди. Икки йилдан бери куруқ уйда ўтирибмиз. Ахир, жиҳоз оламиз деб пул йиғдим-ку. Ҳозирча бизга машина керак эмас. Болаларимиз ҳали ёш. Сизни институтингизга ўша «Москвич» машинаси олиб бориб кел-япти, ўшайам бўлар, — деб ҳафсаламни пир қилди.

Хуллас, маслаҳатимиз битмади. Янги 1980 йил яқинлашмоқда. Жиззах вилояти таъминот уюшмасидан машина заводдан етиб келгани хабарини қилишди. Уйга келсам, Ҳалимаҳон анча кайфияти ўзгариб ўтирибди. Қўқондан қайнотам келган экан. Мен ишдан келгунча, ота-бола анча маслаҳатлашиб олишган бўлса керак.

— Ўғлим Баҳромжон, табриклайман, ҳамма ҳам бундай ҳурматга сазовор бўлавермайди. Сиз жуда бир катта, нуфузли институт партия ташкилоти бошлиғисиз. Раҳбарлар ҳам Сизни бир «перошковоз» машинада юрганингизни эп қў-

ришмаётган бўлишса ҳам керак. Вақти-соати келиб, уйларинг жиҳозга ҳам тўлар. Бундай машина олиш учун одамлар идорама-идора ариза ёзиб, навбат кутиб юришибди. Машинани бориб, олиб келинг, бўлмаса, катталарга беҳурматлик бўлади, — деди қайнотам. Эртаси куни Д.А.Котов рухсати билан қайси бир домлани ва ёнимга ҳайдовчи йигитим Фарҳодни олиб, «Жиззах вилояти таъминот уюшмаси»ни топиб бордик. Идора раиси Қўчқор ака Неъматов бизни жуда ҳурмат билан кутиб олди. Идора ғазнасига пулларни тўладик, йўлга керакли хужжатларни қўлимизга беришди. Машина Пахтакор тумани базасида экан. Қўчқор Неъматович бизга ҳамроҳ қилиб, бир ходимини бириктирди. Пахтакор тумани базасига келиб, «ВАЗ-2103» маркали оппоқ рангли машинани олиб, Тошкентга жўнадик. Тошкентга анча қоронғу тушганда кириб келдик. Энди машинани қаерга қўйиш муаммоси келиб чиқди. Ўзим кўп қаватли уйнинг 4-қаватида яшайман. Машина учун гараж йўқ. Институтимиз гаражи ҳам кеч бўлгани учун ёпиқ. Машинамизда давлат номери йўқ. Охири, аэропорт ёнидаги «Полевая» кўчасида ҳайдовчим Фарҳоднинг уйига олиб бориб қўйишга қарор қилдик ва алламаҳал бўлишига қарамай, Фарҳоднинг отасини уйғотиб, танишиб, вақтинчаликка уларнинг ҳовлисида машинани қолдириб кетдим. Бу «вақтинчалик» яқин бир йилларга чўзилди.

Бу орада машина давлат рўйхатидан ўтказилиб, унга 00—68 ТНФ номери олинди. Ҳар ойда бир марта шанба-якшанба кунлари Фарҳод ҳайдовчилигида Хўжанд шаҳри тепасидан ўтган Ашт чўли орқали (300 км) Қўқонга оилам билан бориб келишни одат қилдик. Кейинчалик 2-Қорасув мавзесида ҳам уйимиз рўпарасида қўшнилари билан биргаликда ижроқўм қарори билан темир гаражлар ўрнатдик ва машина ўзининг доимий жойига келтирилди. Кўп ўтмай, Муҳсинжон укам машина ҳайдашни ўрганиб олди ва рулга ўтирадиган бўлди.

1980 йил боши. Муҳим топшириқ

1979 йил ёзги академия сайловида П.Қ.Ҳабибуллаев Ўзбекистон Фанлар академияси президентлигига сайланган экан. Ўрнига Алижон Қўчқорович Қўчқоров деган йигит Ўзбекистон Компартияси Марказий комитетининг фан ва ўқув юртлари бўлими мудирини этиб тайинланди.

1980 йил бошидан мени Марказқўм бўлимига чақиршиб, Тошкент Темир йўл транспорти муҳандислари ҳамда Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институтлари фаолиятини ўрганиб, ёзма маълумот тайёрлаб киритишни буюришди. Бу ўрганишлар ва маълумотномалар ўша 1978 йилги Тўқимачилик ва енгил саноат институти фаолиятини текширув саволномалари асосида ўтказилиши зарур эди.

Бу топшириқлар билан тахминан 3 ойлар банд бўлдим. Тошкент Темир йўл транспорти институти Иттифоқ темир йўллар вазирлиги (МПС СССР) Ўрта Осиё темир йўллари бўлими қармоғидаги институт бўлиб, кадрлар тайёрлашда факультет янги-янги мутахассисликларнинг очилиши, уларга талабалар қабули квоталари, илмий тадқиқотлар мавзулари, шу соҳадаги фан ва техниканинг ривожланиши, истиқболни ҳисобга олган ҳолда шу вазирлик буюртмаси ва молиявий таъминоти асосида бажарилар эди. Шу сабабли бу институтда моддий таъминот Ўзбекистон Республикасининг бошқа олий ўқув юртларидан ер билан осмон даражасида фарқланар эди. Кадрлар тайёрлаш сифат даражаси ҳам жуда юқори эди. Худди шу ҳолат Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институтида ҳам мавжуд эди. Бу институт Ўрта Осиёда давлат хўжаликлари қурилиши ва ирригацияси вазирлиги қармоғида бўлган. Институт ректори Салим Пўлатович Пўлатов эндигина (1979 йил ёзида) Ўзбекистон ССР Олий ва ўрта махсус таълим вазири лавозимида тайинланган эди. Мен бу топшириқларни бажариш жараёнида жуда кўп ҳавас қилгудек таассуротларга

эга бўлдим. Институт ректорлари Одил Эшонхўжаев, Салим Пўлатовлар Марказий вазирликлар яратиб берган имкони-ятлардан нақадар унумли фойдаланганликларини, инсти-тутлари моддий базаларини кенгайтириб, катта иншоотлар, ҳаттоки, катта стадионлар ҳам қурдира олгани мақтовга сазовор эди. Ўқув жараёни, жиҳозлари, улардан фойдаланиш даражалари ўша Марказий институтлар даражасида эди.

Тайёрлаб борган маълумотномаларимни шахсан Алижон Кўчқорович Кўчқоров ва Владимир Дмитриевич Дворкин ўқиб, баъзи жумлаларга ўзгартиришлар киритишар эди, лекин бу масала муҳокамасига бошқа ҳеч кимни таклиф қилишмади. Бир кун: «Бу текширувлардан мақсад нима эди?» — деб сўраганимда, Алижон Кўчқорович кулиб: «Сиз-нинг дастхатингизни ўрганиямиз», — деди. Демак, бу ҳам партия органларининг ўзларига ҳос иш услуби бўлса керак, деб ўзимга хулоса қилдим.

ТТЕСИ ректори тайинланди

1980 йил боши. Институтимизда ҳамон ўша муҳит давом этмоқда эди. Д.А. Котов ректор вазифасини вақтинча бажариб турганлиги сабабли, ўқув ишлари оқсоқлаб қолмаслиги учун у кишига ёрдам сифатида ўқув бўлими бошлиги ва-зифасига факультет декани вазифасида ишлаб келган Учқун Ҳамидуллаевич Орифхоновни таклиф қилдик.

Д.А. Котов бу тўғрида фикримни сўраган эди, мен: «Бу жуда ўринли иш бўлади, ҳамма ёш тайинланган деканла-римизга ҳам катта мадад бўлади, қолаверса, мен ҳам у киши билан кўп йиллар бирга ишладим, аммо бир камчилиги бор», — дедим. Шунда Д.А. Котов: «Ты прав, однако после того, как мы его освободили от должности декана, ему еще хуже стало, от безделия он очень страдает, по этому надо его занять чем то более серьезной творческой ра-ботой», — деди. Мен ҳам рози бўлдим.

Бу қароримиз Д.А. Котовга катта ёрдам бўлди. Мен 1975 йил декабрь ойидан институт партия ташкилоти котиби ла-

возимига сайланганимдан сўнг Фрунзе тумани партия комитети ходими сифатида ўша ердан тўлиқ ставкада 220 сўм маош олишим керак эди. Институтда бўлса 1975 йил март ойидан доцент лавозимида 320 сўм маош олар эдим. Мавжуд қоидаларга кўра 2 жойда ишласа ҳам, икки жойдан тўлиқ маош олиш мумкин эмас. Шу сабабли ректор Т.Р.Рашидов ва райком 1-котибаси С.У.Султонова келишувларига биноан, мен институтда тўлиқ доцент лавозимида ишимни давом эттириб, 320 сўм маош олиш ва институт парткоми котиби сифатида ишлаб туриб, райком партиядан 110 сўм (0,5 ставка) ойлик олишимга келишилган эди. Бу албатта, мен учун ҳам, туман партия қўмитаси учун ҳам фойдали эди.

Орада 5 йил муддат шундай тез ўтиб кетибди. 1980 йил 21 февраль куни институт Илмий кенгашида 5 йил давомида кафедра доценти лавозимида бажарган ишларим ҳисоботини бердим, ўрнатилган тартибда Илмий кенгаш аъзолари ёпиқ овоз бериш тартибида мени яна 5 йилга кафедра доцентлигига сайлашди ва парткомдаги ишим ҳам давом этаверди.

1980 йил 10 апрель куни тушдан кейин Марказқўмдан Алижон Қўчқорович Қўчқоров телефон қилиб, тезда етиб боришимни сўради.

Етиб бордим, у мени 4-қаватга — Оқил Умурзоқович Салимов қабулхонасига бошлаб кирди. Бироз вақт ўтиб, О.У.Салимов хонасидан чиқиб келиб сўрашди ва «юр деб» юқори 6-қаватга, Шароф Рашидович Рашидов қабулхонасига бошлади. Пиёдалаб чиқиб бораётганимизда, менга қараб: «Ты знаешь, кем ты теперь будешь? Ты теперь будешь ректором», — деди.

Мен нима дейишимни ҳам билмай, у кишининг орқасидан эргшиб қабулхонага кирдим. О.У.Салимов ичкарига кириб кетди. Мен ҳайрон бўлиб ўтирдим. Мени ҳам ичкарига таклиф қилишди. Киришим билан Шароф Рашидович ўринларидан туриб келиб, қўл бериб сўрашиб, суҳбат столига таклиф қилдилар. Суҳбатда О.У.Салимов қатнашди. Қарасам, стол устида менинг шахсий ҳужжатларим турибди.

— Баҳром Гофурович, биз Сизни ҳужжатларингиз, фаолиятингизни ўргандик. 1978 йилги ҳисоботингиз ҳам эсимизда. Энди Сизни ўзингиз ишлаётган институтга ректорликка тайинламоқчимиз, — дедилар.

Мен шошиб:

— Институтимизда фан докторлари, профессорлар кўп-ку, — десам, кулиб:

— Ҳа, улар кўп, энди Сиз уларни бошқарасиз, вақти келиб Сиз ҳам фан доктори, профессор бўласиз. Биз бунга ишонамиз, — дедилар. О.У.Салимовга қараб:

— Бу киши бугуноқ учиб кетсин, — дедилар. Шу билан хайрлашиб чиқдик. Йўл-йўлакай, ўзимга қаерга учиб кетишим керак экан, деб ўйланиб тушиб келардим. Пастда 4-қаватда О.У.Салимов қабулхонасида А.Қ.Кўчқоров кутиб ўтирган экан. Хонага ҳам кирмадик.

О.У. Салимов А.Қ.Кўчқоровга:

— Всё оформляй, и отправь, — деб кўрсатма берди. Биз 3-қаватга тушдик.

— Ёнингизда пулингиз борми? — деб сўради А.Қ.Кўчқоров. Мен шошиб:

— Ҳа, бор, — дедим. Қаерларгадир телефон қилиб, кейин менга:

— Сиз ҳозир Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигига С.П.Пўлатов ҳузурига боринг, у ерда Сизнинг ҳужжатларингизни тайёрлаб кутиб туришибди. Сўнгра шу майдон бурчагида, Олий Совет биноси биқинида авиакассага кириб, мана бу қоғозчани берсангиз, Сизга бугун кечаси Москвага учадиган самолётга билет беришади. Эртага эрталаб самолётдан Сизни кутиб олишади. Иттифоқ Олий таълим вазирлиги коллегияси тасдиғидан ўтиб, буйруқни олиб келиб, менга ёки О.У.Салимовга мана бу телефон рақамга телефон қилинг. Фақат Сизнинг бу сафарингизни ҳеч ким, ҳатто хотинингиз ҳам билмасин, — деб тайинлади.

Мен вазирликка С.Пўлатов қабулига кирсам, ҳеч нарса демай, қўлимга бир катта конвертни тутқазишди. У ердан

чиқиб, авиакассага рўпара бўлган эдим, паспортимни сўрашди. Узр сўраб:

— Паспортим уйда қолибди, — десам:

— Майли, шахсингизни тасдиқловчи гувоҳномангиз ҳам бўлаверади, — дейишди. Кейин боришга ва қайтишга ҳам билет ёзиб беришиб, 108 сўм пул тўлашимни сўрашди. Ёнимда 11 сўм бор экан. Мен узр сўраб, тезда қайтишимни айтиб, хизматимдаги «Москвич»га ўтириб, уйга жўнадим. Уйга борибоқ, Ҳалимахонга ёлғон гапиришга мажбур бўлдим.

— Мени зудликда эртага Москвада бошланадиган қандайдир мафкура масалалари бўйича Кенгашга юборишпти, ҳозир бориб билет олиб келаман, уст-бошларимни тайёрлаб туринг, соат 23:00 да аэропортда бўлишим керак, — деб тайинладим.

Шундай қилиб, мени 11 апрель кечаси Москва аэропортида самолёт трапида бир рус йигит кутиб олиб, бир қора «Волга» машинасига ўтказиб олиб кетди. «Университетская» меҳмонхонасига жойлаштириб, эрталаб Москва вақти билан 8:00 да тайёр туришимни тайинлаб кетди. Эрталаб 9:30 да собиқ Иттифоқ Олий таълим вазирлиги кадрлар бўлимида ҳужжатларни тайёрлаб, 1—2 киши суҳбатига ҳам олиб киришди. Соат 11:00 да вазирлик коллегияси зали эпиги олдида менга ўхшаганлар 5 киши йиғилганини кўрдим. Улар ичида Тошкент Рус тили ва адабиёти республика педагогика институтига ректорлик лавозимига тавсия этилган Щеглова Галина Николаевна ҳам бор экан. Бир-биримизга сал далда бўлиб турдик. Навбат билан бирин-кетин кириб, савол-жавоб бериб чиқа бошладик.

Коллегия мажлисини Иттифоқ Олий ва ўрта махсус таълим вазири В.П.Елютин олиб борди. Залда коллегия аъзолари жуда кўп, 28 тача одам йиғилиб ўтирибди. Менинг шахсий ҳужжатларимдаги маълумотни ўқиб эшиттиришди. Ҳужжатда мени кафедра доценти лавозимида деб кўрсатилган эди. Шу сабабли мени аямай, бири олиб, бири қўйиб саволга тутиб, институт фаолияти, ўқув ишлари, фан ривожланишидаги олимлар ишлари, молия таъминоти ҳамма-ҳаммасини сўрай

бошлашди, мен тўхтамай дадил-дадил жавоб беравердим. Шунда кимдир: «Сиз жуда ёш доцентлардан экансиз, институт жамоаси фаолиятини қаердан шунчалик мукаммал биласиз, ҳозир қайси лавозимдасиз?» — деб сўраб қолди.

Мен энди ўзимнинг таржимаи ҳолимни айтиб, ишлаб чиқаришда, комсомолда 5 йил ишлаб келиб, аспирантура, ассистент, катта ўқитувчи, доцент ва охири 5 йил ичида институт партия ташкилоти котиби бўлиб ишлаётганимни айтдим. Шунда В.П.Елютин қўшимча қилиб, менинг номзодимни шахсан Шароф Рашидович Рашидов тавсия қилаётганларини эълон қилди. Шунда ҳамма ўтирганлар: «Всё понятно, утвердить», — деб таклиф киритишди. Корридорга чиқсам, ҳалиги мен қатори келганлар кутиб туришган экан, кадрлар бошқармаси ходимаси ҳаммамизни тўп-лаб, пастга ўз хонасига олиб кирди.

Орада танаффус бўлдимиз, билмадим, ҳар қалай бир соат ўтиб-ўтмай, ҳар биримизнинг қўлимизга, Вазир имзо чеккан буйруқли конвертларни тутқазиб жавоб беришди. Вазирликдан чиқсам, ҳалиги мени кутиб олиб келган шофёр йигит турган экан. Мени яна меҳмонхонага олиб бориб қўйиб, кеч соат 21:00 да келиб, олиб кетишини тайинлади. Мен қайтиш билетимда вақти кўрсатилмаганини айтсам, хавотир бўлмаслигимни, депутатлар залига тайинлаб қўйилганлигини айтди. Шундай қилиб, бир сутка вақт ичида Москвага бориб, коллегия тасдиғидан ўтиб, Вазир буйруғини ҳам олиб келдим.

Институтга келсам, Д.А.Котов ҳеч нарсадан хабари йўқ ҳолда бугун соат 11:00 да шаҳарнинг энг катта «Панорама» кинозалида Тошкент политехника институти 50 йиллигига бағишланган тантанага икковимиз боришимиз зарурлигини айтиб, таклифномаларни тутқазди. Мажлисга бордик, Президиумга Ш.Р.Рашидов бошлиқ ҳамма Марказқўм бюро аъзолари, Москвадан келган катта меҳмонлар, ТошПИ ректори Карим Содиқович Аҳмедов, давлат орденлари ва мукофотларига сазовор бўлган профессор-ўқитувчилар чиқиб ўтиришди.

Маъруза, табриклар бошланди. ТошПИ байроғига Иттифоқ ҳукумати қарори билан «Халқлар Дўстлиги» ордени тақиб қўйилди.

Мен ва Д.А.Котов ёнма-ён иккинчи қаторда ҳамма олий ўқув юртлари ректорлари ва парткомлари қаторида ўтирар эдик. Бир вақт Президиумда ўтирган О.У.Салимов менга кўз қирини ташлаб, имо қилиб сўради. Мен ҳам ўтирган жойимда ҳаммаси жойида деб имо қилдим. У киши телефон қилгин, деб қўлини қулоғига тутди. Шундай қилиб, имо-ишора билан бир-биримизни тушундик.

Мен кечга яқин олдин А.Қ. Кўчқоровга телефон қилдим. У киши О.У.Салимовга телефон қилишимни айтди. Бироз туриб, О.У.Салимовга телефон қилиб уландим. У кишига бориб келганим тўғрисида тўлароқ ахборот бердим.

— Слушай, у тебя сейф есть? — деб сўради.

— Да, есть, — дедим.

— Вот, хорошо, пока ты этот приказ спрячь в сейфе, никому, слышешь, никому об этом не говори. Мы тебя Сами пригласим, понял, — деди. Мен ҳам шундай қилдим. Қизиқ бўлди-ку, дейман ўзимга. Ўзбекистон ССР Олий ва ўрта махсус таълим вазирини С.П.Пўлатовга ҳам Москвадан буйруқ нусхаси келган, лекин ҳамма жимликда.

Орадан икки ҳафталарча вақт ўтди. Институт парткомида иш кўпайган, 1 Май халқаро байрам тантаналарига тайёргарлик, институт жамоаси нафақат ўз ютуқлари, яна бутун дунё прогрессив мамлакатлар дўстлигини намойиш қилиши, чет элдан келган талабаларни алоҳида «коробка»да, ўз мамлакатлари миллий байроқларини кўтариб, миллий кийимлар кийиб, ўз халқлари маданиятини намойиш қилувчи ўйинлар, рақслар ва ҳ.к. билан чиқишини таъминлаш зарур эди.

Бу ташкилий ишларга ҳамма партком аъзолари, проректорлар, факультет деканлари ва партбюро аъзолари, комсомол комитети ходимлари жалб қилинган, ҳар бирига аниқ топшириқлар берилган эди. Албатта, бу топшириқлар бўйича қандай тайёргарлик бораётгани назоратини мен олиб борар эдим.

Бир куни проректоримиз Наби Убайдуллаевич Ризаев нимадандир асабийлашиб, ранги оқарган ҳолда кириб келди ва менга қараб:

— Ҳой бола, сен мен билан кўп ҳазиллашаверма, ҳадеб мени кўпчилик олдида турғизиб, савол-жавоблар қилаверма, билиб қўй, эртага мен ректор бўлиб тайинлансам, сен бу ерда бир кун ҳам ишламайсан, тушундингми? — деб дўқ қилди. Мен:

— Наби Убайдуллаевич, Сизга нима бўлди, ким Сизни хафа қилди. Сиз ахир мендан анча ёшингиз улуғ одамсиз, мен ёшлик қилиб Сизни беҳурмат қилган бўлсам, мени кечиринг. Бу ерда ишлаш-ишламаслигим, яна 5—6 ойдан кейин партия конференциясида ҳал бўлади, — дедим. У индамай, аччиқ билан чиқиб кетди.

Мен ҳайрон бўлиб ўтириб қолдим. Тавба, ҳақиқатда ёши 50 дан ошган, техника фанлари доктори, профессор, ҳаётий ва меҳнат тажрибаси катта, институт проректори, ҳеч ким у кишини ҳеч қаерда танқид қилмайди. Ҳамма олимлар қатори ҳурматда ишляпти. Тўғри, характерида биров камчилик бор. Ўз ходимлари, институт профессор-ўқитувчилари орасида норасмий суҳбат ва учрашувларда: «Мен Оқил билан ўртоқман, биз бирга ишлаганмиз, у проректор, мен факультет декани бўлганман, ҳозир ҳам тез-тез учрашиб турамиз, кеча у билан бундай гап бўлди», — деган мишмишларни гапириб юрадиган одати бор эди. У чиқиб кетгандан сўнг мени турли хаёллар чулғаб олди: «Наҳотки, бирор ердан «утечка» бўлган? Наби ака мени синамоқ учун ўз оғзимдан бирор гапни эшитиш мақсадида шундай йўл тутдими?» — деб ўйлар эдим, чунки Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигига фан ишлари бўйича вазир ўринбосари этиб, техника фанлари доктори Сойибжон Содиқович Неъматов тайинланган эди. Уни Наби Убайдуллаевич Ризаев ўз шогирдим деб айтиб юарди. Демак, шу тахмин тўғри бўлса, «утечка» Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигидан чиққан бўлади, лекин мен Н.У.Ризаев билан бўлган гап тўғрисида ҳеч кимга ҳеч қачон гапирмадим.

29 апрель куни эрталаб Марказқўмдан телефон қилишиб, соат 10:30 да етиб боришим кераклигини тайинлашди. У ерда Алижон Қўчқоров қабулига кирдим. У киши билан 6-қаватга, катта мажлислар залига кўтарилдик, ҳамма қатори рўйхатдан ўтдим.

Кейин йиғилганларни бирма-бир ичкарига чақиришиб, 2—3 минутда жавоб бера бошлашди. Мени ҳам таклиф қилишди. Кирсам, ташкилий бўлим ходими менинг шахсимни таърифлаб: «Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти ректорлигига тавсия қилинмоқда», — деб эълон қилди. Ҳамма ўтирганлар «тасдиқлансин» деб овоз беришди.

Коридорга чиқсам А.Қ.Қўчқоров:

— Қачон институт жамоасини йиға оласиз, — деди.

— Бугун соат 14:30 да 1 Май байрамига бағишланган тантанали мажлисимиз бор, — дедим.

— Жуда яхши, биз ҳам бориб қатнашамиз, — деб мени кузатди. Ўша куни ҳақиқатда жамоада катта тантана, ҳамма фахрийлар орден ва медалларини тақиб, чиройли кийиниб келиб, залнинг 1-, 2-қаторларини тўлдириб ўтиришди. Комсомол комитети томонидан тайинланган талаба қизлар ҳам профессор-ўқитувчиларга гуллар тарқатишяпти. Яна кимлар бугун байрам шарофати билан моддий совғалар, мақтов қозғалари оладиганларни бориб олдиндан чиқиш навбатларини тайинлашяпти.

Мен тантанали мажлисга партком котиби сифатида расмлик қилишим керак. Вақт бўлди, ҳеч кимдан дарак йўқ. Келишилган тартибда президиумга чиқдик. Ёнимда Ф.А.Озодаев, М.А.Ҳожинова, яна катта ёшдаги партком аъзолари, фаол кафедра мудирлари ва Д.А.Котов чиқиб бордик. Бугун зал — 900 га яқин қатнашчилар бизни гулдурас қарсақлар билан кутиб олишди. Мен кун тартибини эълон қилиб, маърузани бошладим. Бу тантанали байрам мажлиси бўлгани учун маърузада фақат мақтовлар, фаоллар номларини эълон қилиб, миннатдорчилик билдирар эдим.

Ҳамма ўқтин-ўқтин қарсақ чалиб, бир-бирини табриклар эди. Кейинги сўз институтимиз ректори вазифасини ба-

жарувчи Д.А.Котовга берилди. У киши ўз табригида кўпчиликка моддий совғалар, пул мукофоти, ректорат, партком ва касаба уюшмаси номидан мақтов қоғозлари тарқата бошлади. Гулдурос қарсақлар тинмас эди.

Мен олдиндан проректоримиз Б.А.Азимовдан илтимос қилиб, тайинлаб:

— Сиз институтимиз катта биноси олдида, эҳтимол, юқори ташкилотлардан келиб қолиши мумкин бўлган меҳмонларни кутиб олинг. Биргаликда мажлислар залига олиб кирасиз, — деб айтган эдим. Шу пайт комсомол комитети котиби орқамдан келиб, паст овозда раҳбариятдан 3 киши келишганини айтди.

Мен ўрнимдан туриб, Д.А.Котовга мурожаат қилиб, гапини бўлаётганим учун узр сўраб, тўпланганларга қараб:

— Азизлар, бизнинг жамоани байрам билан табриклаш учун юқори ташкилот раҳбарларимиз келишибди. Рухсат беринглар, уларни президиумга таклиф қилсак, — дедим. Ҳамма чапак чалиб ўрнидан турди. Мен мажлис қатнашчиларини Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазири, ҳурмати Салим Пўлатович Пўлатов, Марказқўм бўлим бошлиғи Алижон Қўчқорович Қўчқоров ва Яккасарой (Фрунзе) район партия комитети 1-котибаси Сайёра Умаровна Султонова билан таништирдим. Меҳмонлар қарсақлар остида Президиумга чиқиб биринчи қаторга ўтиришди.

Мен секин Д.А.Котовга қарасам, у: «Я закончил», — деди.

— Навбатдаги сўз — Олий ва ўрта махсус таълим вазири С.П. Пўлатовга, — деб эълон қилдим. Салим Пўлатович ўзига хос босиқликда, ҳамма жамоа аъзоларини байрам билан табриклаб, вазирлик номидан олиб келган совғалар ва мақтов қоғозларини жамоа аъзоларига, шу қаторда, Д.А.Котовга ҳам топширди. Ҳамма хурсанд. Вазир сўзини давом эттириб:

— Ўртоқлар, мен Сизларга байрам табриги тариқасида яна бир янгилик — институтларингизнинг янги ректорини таништиришга келдим, — деди.

Ҳамма бирдан жим бўлиб қолди. Салим Пўлатович ўз папкасини очиб, шу кундан мени институт ректори лавозимига тайинланганим ҳақидаги буйруғини ўқиб эшиттирди. Ҳамма жим, нима бўлганини тушунмагандек ўтиришибди. Салим Пўлатович ўз буйруғини ҳамманинг олдида, менга топшириб, табриклаб, ишда муваффақиятлар тилади. Шунда бутун зал ўрнидан туриб, гулдурос қарсақлар билан ҳар хил шиорларни айта бошлашди. Энди ҳамма нима бўлганини англади. Шунда биринчи бўлиб Мақсуда Аъзамовна Ҳожина, кейин профессорлар Г.И.Мирошниченко, А.Б.Худковскийлар сўз олиб:

— Бу жуда тўғри қарор бўлибди, биз бу йигитни яхши биламиз, у жамоа ишончини оқлайди, биз ҳамма вақт унга ёрдам беришга тайёرمىз, — деган сўзлар билан мени табриклашди.

Фаттоҳ Озодаевич мажлисни ёпиқ деб эълон қилиб, ҳаммани ёшлар тайёрлаган катта концертга таклиф қилди.

Янги партком котиби

1980 йил 1 Май байрами катта тантаналар билан ўтди. 3 май куни туман партия комитетининг 1-котибаси Сайёра Умаровна Султонова қабулига кирдим. Опа мени нимагадир жуда совуқ қабул қилди.

— Менинг ўрнимга (партком котиблигига) кимни тавсия этасиз, — деб сўрадим. У киши жуда бепарволикда:

— Ҳозирча ўзларинг ҳал қилаверинглар, 5—6 ойдан кейин навбатдаги партия конференциясида бу масалага қайтамиз, — деди.

Институтга келиб, партком аъзоларини йиғиб, Д.А.Котов иштирокида ёпиқ мажлис ўтказдим ва Сайёра Умаровна Султонова ҳузурида бўлган суҳбатни ва у кишининг фикрини ҳаммага эълон қилдим.

Одатда, муовинларимдан бири партия комитети котиблигини давом эттириб турса ҳам бўлар эди, аммо Фаттоҳ Озодаев сўз олиб:

— Менинг соғлиғим тўғри келмайди. Қолаверса, олдинда ўқув йили якуни, янги талабалар қабулига тайёргарлик, уни ёзги иссиқ кунлари ўтказиш, кейин пахта терими бошланади, унга ҳам боролмайман. Шунинг учун ичимизда (партком аъзоси) энг ёш, бақувват, ҳаракатчан **Марат Фаттоҳович Аҳмедов** бу ишларнинг улдасидан чиқа олади. Бу М.Ф.Аҳмедовга жамоа олдида яна бир синов бўлади, — деб таклиф киритди.

Ҳамма партком аъзолари бу таклифни маъқуллаб, М.Ф.Аҳмедовни партия комитети котиблигига сайлашди.

Чет эллик талабаларни бошқариш декани лавозимига (М.Ф.Аҳмедов ўрнига) кимё-технология факультети доценти Инон Мансурович Муҳаммедов номзоди тавсия этилди. Мажлисни ёпиқ деб эълон қилиш олдидан мен ҳар бир партия комитети аъзоларига ўз миннатдорчилигимни билдириб:

— Беш йил мобайнида бирга ишладик, беш йил мен Сизларни тарбиянгизда бўлдим, мен Сизларнинг ичингизда энг ёши, ҳаёт ва меҳнат тажрибам ҳам Сизлардан анча кам эди, лекин Сизлар мени ўз меҳнатларингиз билан шу ерда тарбияладиларингиз, ҳамма вақт ҳар бирингиз мен учун намуна бўлдиларингиз, мен буни ҳеч қачон эслан чиқармайман. Бу ерда менинг устозларим Д.А.Котов, М.А.Ҳожина, Ф.А.Озодаев, М.А.Хлюстовлар ўтиришибди. Мен ҳамма вақт ўз фаолиятимда Сиз устозларим маслаҳати, тавсиясига таяниб ишладим. Бугун мени янги раҳбарлик лавозимига ўтказишаётган экан, бу Сиз устозларимнинг меҳнат самараси деб биламан ва бундан кейин ҳам фақат Сизларга таянаман, — дедим. Кўнглим бироз бузилиб кетди ҳам.

Ҳаммалари ўринларидан туриб келиб: «Раҳмат, ҳали кўп бирга ишлаймиз, ишларингизга муваффақият, — деб тилак билдиришди. Ф.А.Озодаев: «Баҳром Ғофурович, Сиз партком аъзосисиз, шунинг учун ҳам кўп йиллар ҳали бирга ишлаймиз», — деди. М.А.Хлюстов олдимга келиб, қўлимни сиқиб, фақат ўзим эшитадиган қилиб: «Теперь в вашей админи-

стративной работе основным советником должен быть юрист Гурий Григорьевич Соколов», — деб оталарча елкамга уриб қўйди.

Ректорлик фаолиятининг бошланиши

1980 йил май ойидан Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти ректори лавозимига киришдим. 3 май куни ўқув ва ўқув-методик ишлар бўйича проректор, устозим Д.А. Котов, илмий ишлар бўйича проректор, профессор Н.У. Ризаев, факультет деканлари, кафедра мудирлари, илмий лаборатория раҳбарлари, маъмурий ва хўжалик бўлими бошлиқларини институтнинг кичик мажлислар залига йиғиб, биринчи танишув йиғилишини ўтказдим.

Йиғилганларни ўтган 1 Май байрами, кириб келаётган қатор (матбуот, радио) байрамлар, 9 май — Ғалаба байрами билан табриклаб, кадрлар бўлими бошлиғи, I ва II бўлим бошлиқларига ҳар йилгидек байрам муносабати билан ректорат томонидан уруш қатнашчилари ва уларга тенглаштирилган фронт орти меҳнат фахрийларини моддий ва маънавий рағбатлантириш тўғрисида буйруқ лойиҳаларини тайёрлаб, ўрнатилган тартибда Фахрийлар кенгаши раиси, Касаба уюшмаси раиси ва институт парткоми билан келишилган ҳолда тасдиққа киритишни буюрдим.

Барча тарқалишгач, институт катта юрист-маслаҳатчиси Гурий Григорьевич Соколовни олиб қолдим. Г.Г.Соколов нафақадаги ҳарбий офицер, ҳарбий кафедра бошланғич партия ташкилоти котиби эди. У партком йиғилишларининг барчасида қатнашган, вақти келганда, йиғилишдан кейин ҳоли қолганимизда менга ётиғи билан йиғилишда мен ҳиссиётга берилиб, баъзи бир партия аъзоларига дашном берганим ёки ноўрин танқид қилганимни очик айтиб, огоҳлантирар эди.

Г.Г.Соколов — олий маълумотли, олий ҳарбий юридик академияни битирган, ниҳоятда маданиятли, саводхон юрист, мендан 15 ёшлар катта ёшдаги инсон эди.

Икковимиз ҳоли қолгач, вазир буйруғини кўрсатиб:

— Гурий Григорьевич, я раньше никогда не имел права первой подписи и печати, что это значит? — деб мурожаат қилдим. У киши ўзига хос ҳиринглаб кулиб, йўталиб олиб:

— Это значит, что вы теперь первый руководитель этого коллектива. Вы руководитель всего профессорско-преподавательского состава, научных работников, администрации, хозяйственных работников и всего студенчества и аспирантов, которые работают, учатся, трудятся в этом коллективе и получают зарплату, пособия и стипендии на основании изданного вами приказа, за вашей подписью и печатью в институте, — деди.

— Да, это очень большая ответственность, а как вы думаете, я справлюсь с этой работой? Ведь, я раньше никогда не был первым руководителем, и не издавал приказы. Был только исполнителем приказов или постановлений, — десам, у:

— Ну, если вам доверили, и назначили, то вы обязаны учиться руководить, справиться с этой не простой задачей и, конечно же, придется и отвечать за свои действия, — деди ва давом этиб:

— Ну, не пугайтесь, Вы справитесь, для этого вам необходимо теперь не спешить в принятии каких-либо решений, терпеливо и хорошо продумать перед тем как подписать любые документы. А самое главное, соблюдать законы Республики о праве граждан на труд и учебу. А чтобы Вы не поддавались своим эмоциям, эти документы, прежде всего, должны быть согласованы с I и II отделами, отделом кадров, главным бухгалтером, и, конечно же, со мной, как юристом института. Это — наша обязанность беречь Вас от неправильных действий, нарушений закона и помочь людям в их праве на труд и учебу, — деди. Мен кулиб:

— Я всё понял. Так, когда же мы начнем с вами учебу и с чего же начнем, — дедим.

— Я найду к вам вечером, занесу необходимые документы, а там последовательно всё освоим, — деб чиқиб кетди.

Айтганидек, кечга яқин бир даста китоблар кўтариб кириб келди. Улар олий таълимнинг барча қонун ва қоидалари тўплами, меҳнат қонунлари эди. Уларнинг айрим ўринларига мен учун зарур бўлганларига, эслатмаларга белги қўйилган эди.

— Вот, изучайте, что не понятно, отмечайте себе в отдельной тетради, а в последующих встречах всё обсудим, — деди.

«Высшая школа» қонун ости ҳужжатлари тўпламларида мамлакатдаги олий ўқув юрти турлари, уларнинг Устав тузилмалари, бошқарув органлари, олий ўқув юрти ректорининг лавозимга тайинланиши, озод қилиниши тартиблари, унинг вазифалари ва ҳуқуқлари, олий ўқув юрти Илмий кенгаши, унинг таркиби, унга аъзо бўлиш, сайланиш ва тайинланиш тартиблари, фаолият муддати, олий ўқув юрти кафедра мудирлари, профессор, доцент, катта ўқитувчи, ассистент лавозимларига сайланиш тартиб ва муддатлари, уларнинг лавозим вазифалари, ҳуқуқлари тўлиқ ёзилган. Меҳнат қонуни тўпламларида проректорлар, факультет деканлари, уларнинг муовинлари, бўлим бошлиғи ёки мудирлари, илмий-тадқиқот институтлари ёки лабораториялари раҳбарлари ва ходимларининг институт ректори буйруғи асосида ишга қабул қилиниши, лавозим вазифалари ва ҳуқуқлари алоҳида тартибда кўрсатилган. Ниҳоят, маъмурий бошқарув бўлимлари ходимлари, моддий жавобгар шахсларнинг вазифа ва ҳуқуқлари тўлиқ ифода қилинган эди.

Ҳа, бу ҳужжатларни ўқиб ўрганиш зарур, амалда қўллаш, мавжуд қонун ва қоидаларга риоя қилишда раҳбардан жуда катта масъулият, чидам, мустаҳкам ирода ва маҳорат талаб этали.

Бироз ўйларга толдим ва ўз-ўзимга саволлар бера бошладим: хўш, шундай нуфузли олий ўқув юртига, Иттифок шарқида ягона бўлган Тўқимачилик ва енгил саноат институтига биринчи раҳбар бўлдинг. Энди раҳбарлик сенинг қўлингдан келадими? Кечагина оддий талаба, муҳандис,

аспирант эдинг, ҳа, бугун тайинли доцентсан. Сен раҳбарликни бўйинингга олган бу даргоҳ 48 йиллик тарихга эга, унинг шаклланиши ўз-ўзидан бўлгани йўқ, қанча-қанча забардаст инсонлар, олимлар меҳнати сарфланган бу даргоҳга! Ҳа, бу қанчалар сенга масъулият юклашини биласанми? Эҳтимол, сени бу лавозимга тоғангнинг руҳи етаклаб келгандир!

Шу ҳаёллар мени маст қилган эди. Дастлабки туйғуларим бўйича маслаҳатгўйим Фаттоҳ ака билан суҳбатлашдим. Фаттоҳ ака тарихчи олим бўлганлиги сабабли: «Сиз ҳақсиз. Бу жуда катта масъулият, лекин Сиз бу ишни эплайсиз, чунки Сиз ёш, қобилиятли, соф инсонсиз. Энди ишда профессор-ўқитувчилар билан мулоқотда адашмаслик учун институт, кафедра ва мутахассисликлар тарихини билишингиз зарур. Бундай маълумотлар институтимиз кўп нусхали «Текстильщик» ва «Тўқимачи» газеталари муҳаррирлари — профессор Г.Л. Иофе ва С.Х. Алимовларда озми-кўпми тўпланган. Мен улардан илтимос қилиб, Сизга керакли маълумотларни тартибга солиб киритамиз. Бу ҳаммамиз учун ҳам фойдали бўлади», — деб хайрлашди. Шундай ҳам бўлди. Бу тарихий маълумотларни ўқиб-ўрганиб, бугун атрофимда юрган кекса профессорларга бўлган муносабатим, ҳурматим юз қарра ошди.

Институтнинг ректори сифатида ўқув ва ўқув-методик ишлар, илмий ишларнинг бориши, факультет деканатлари, кафедралари, илмий лабораториялари фаолиятлари билан чуқурроқ танишиш, улар бошлаган истиқболли ишлар, улар фаолиятига тўсиқ бўлаётган муаммолар сабабидан хабардор бўлиш ва биргаликда уларни ҳал қилиш чораларини белгилашни ўзимга вазифа қилиб қўйдим. Ҳафтанинг ҳар бир кунини бирор муаммони ўрганиш ва унинг ечимини топишга бағишладим.

Биринчи ишчи йиғилишда барча проректорлар, факультет деканлари, кафедра мудирлари ва илмий лаборатория бошлиқларига ўз ишчи фаолиятлари ҳақида, мавжуд муаммолар, уларнинг келиб чиқиш сабаблари, ректор томонидан

Матбаа технологияси мутахассислигининг очилиши

1980 йилда Ўзбекистон Ҳукумати республикамизда матбаа саноати тармоқларининг ривожланиши, истиқболлари эҳтиёжидан келиб чиқиб, бу соҳа бўйича мутахассислар тайёрлашни бизнинг жамоамизга топширди. Мен проректоримиз Д.А. Котов ва ўқув бўлими бошлиғи У.Ҳ.Орифонов билан маслаҳатлашиб, бу мутахассисликни бошлаб ХТВМС кафедраси таркибида очишга қарор қилдик, чунки 1-2-курсларда ўқитиладиган умуммуҳандислик фанлари шу кафедрада ўқитиладиган фанларга мос. Қолаверса, шу кафедрада кўп йиллардан бери тўқимачилик матоларига гул босиш ва пардоз бериш мутахассислари тайёрланар эди. Шундай қилиб, 1980 йили матбаа ишлаб чиқариш технологияси мутахассислигининг кундузги бўлимига ҳар йили 25 та талаба, кейинчалик 1983 йилдан сиртқи бўлимга ҳам «кимёгар-муҳандис матбаачи»лар қабули бошланди. Шуни алоҳида қайд этмоқчиманки, республикамизда бу мутахассисликнинг очилишида ва унинг моддий базасини яратилишида «Шарқ» нашриёти бош директори Ислон Шоғуломов ва Республика давлат матбуот қўмитаси раиси Рустам Шоғуломовлар (ака-укалар) бевосита катта ёрдам берди. Ушбу мутахассислик бўйича назарий билимларни профессор Б.Э.Геллер, доцентлар С.С.Собиров, Б.Я.Менаджиев, Ф.А.Исмоилов, М.И.Усмонов, С.Р.Комилова, кейинчалик лаборатория мудири А.Ўктамовлар олиб боришди. Ўз навбатида М.Н.Хўжамқулова ва Ф.А.Исмоилов Москва матбаа институтида, М.И.Усмонов эса Львов матбаа институтида малака ошириб қайтишди. Кўпчилик ёшларни марказий институтлар аспирантурасига ўқишга жўнатдик. Тошкентдаги 10-босмахона муҳандиси С.С.Кўзиев, ишлаб чиқаришда катта тажриба тўплаган П.С.Чирцов, Ҳ.А.Бобохоновалар амалий дарсларни «Шарқ» нашриёти корхоналарида олиб бордилар. Дастлабки 2 йил ичида «Матбаа жараёнлари назарияси», «Муҳандислик фаолияти асослари»,

«Матбуотнинг махсус турлари», «Матбаа янги техникаси ва технологияси» каби фанларни ўқитиш йўлга қўйилди.

Ниҳоят, 1986 йилда, «Матбаа ишлаб чиқариш технологияси» кафедраси ХТВМСдан алоҳида мустақил кафедра сифатида ажратилди. Кафедрани дастлаб Москва матбаа институтини битирган иқтисод фанлар номзоди, доцент О.Р.Раҳимов, кейинчалик техника фанлари номзоди, доцент Мирсобит Усмонов бошқарди.

Кечки факультет. Тошкент шаҳрида тўқимачилик ва енгил саноат соҳасининг жадал ривожланиши талабаларни ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда ўқитиш заруратини келтириб чиқарди ва бу факультетнинг фаолият юритиш хусусиятига мослаштирилган ўқув дастурлари асосида таълим иши ташкил этилган. 1958 йилда муҳандислик-иқтисод факультетида кечки таълим 3 та ихтисослик бўйича амалга оширилди. Бу тартибдаги ўқиш ва ўқитиш тажрибаси ўз кўрсаткичлари ва сифати бўйича ўзини оқлади. Бу ғояни Тошкент тўқимачилик комбинати директори З.А.Абдуллаев (институтимизнинг собиқ ректори) ва академик М.А.Ҳожиновалар илгари суришган. Бўлимни дастлаб доцентлар А.Б.Худковский, Б.А.Алимуҳаммедов, В.В.Жоховский, М.А.Алиев, Н.Ф.Фозилов, Э.М.Абдураззоқов, А.Х.Музаффаров, Э.С.Собитов ва Д.М.Тожиевлар бошқариб келишди. Бундай таълим бошланган йиллари 3 та ихтисослик бўйича ҳар йили 60 талаба қабул қилинган.

1979 йили бўлим кенгайтирилиб, кечки факультет мақомини олди ва 9 ихтисослик: пахта ва кимёвий толаларни йиғириш ва тўқувчилик технологиялари, тўқимачилик ва енгил саноат машина аппаратлари, тикув буюмлари ва тикув буюмлари конструкцияси, чарм буюмлар технологияси ва енгил саноат иқтисоди бўйича мутахассислар тайёрлана бошлади. 1981 йили факультет деканлигига доцент Эркин Шарипович Алимбоев тайинланди. Талабалар сони йилдан-йилга кўпайиб бораверди, ўқишлар I—III курсларда икки сменада, яъни талабаларнинг ишлаб чиқаришдан бўш вақтларида олиб борилди. IV—VI курс талабалари фақат кечки

соатларда ўқитилди. Факультет ва кафедралар Тошкент тўқимачилик комбинати ва «Таштекстильмаш» заводи билан узвий алоқалар ўрнатди.

Бу факультет фаолиятининг ижобий тажрибалари асосида кейинчалик институтнинг Марғилондаги умумтехника бўлими, Наманган ва Андижондаги филиалларида ҳам ўқишлар ташкил қилинди.

Сиртқи факультет. У 1947 йилда ташкил қилинган эди. Унинг декани бўлиб А.Б.Худковский, доцентлар Б.А.Алимухаммедов, В.А.Зимин, М.Р.Мавлявиев, А.Х.Музаффаров, Э.С.Сабитов ва доцент У.М.Матмусаевлар ишлаган. 1980 йилга келиб факультетда 1800 талаба ўқиди. Албатта, бу катта контингент эди. Бу бўлимда 10 та мутахассислик бўйича кадрлар тайёрланди.

Сиртқи факультет 35 йил давомида 5000 дан ортиқ муҳандис-технологлар тайёрлаб берган. Битирувчиларнинг аксарияти партия-хўжалик ходимлари, катта-катта саноат корхоналарининг раҳбарлари бўлиб ишламоқдалар.

Сиртқи факультетда институтнинг энг тажрибали профессор-ўқитувчилари дарс беришган. Улар орасида 6 фан доктори, профессорлар ва 84 фан номзодлари, доцентлар бўлган.

1979 йилдан сиртқи ўқишлар кузги, қишки ва ёзги сессиялар тартибида ташкил қилинди, натижада ўзлаштириш сифати 44% дан 73% га кўтарилди. Талабалар сони кескин ошди.

Тайёрлов бўлими. Бу бўлим 1969 йил ташкил этилган. Уни олий математика кафедраси доценти А.М.Исҳоқов, кейинчалик доцентлар У.С.Мирсоатов, О.Жалоловлар бошқаришган. 1979 йилдан у физика кафедраси доценти Қ.Р.Эгамбердиев бошқарувига ўтди. Ҳар йили 120—150 та ёшлар бу бўлимни тамомлаб, институтга хужжат топширишар ва уларнинг 80% дан кўпроғи талабалар сафига қўшилиш имкониятига эга бўлар эди.

Чет эллик талабалар билан ишлаш деканати 1962 йилда иш бошлаган. Ўтган давр ичида 24 мамлакат ёшлари ўқиб

кетди. Талабалар сони йилдан-йилга кўпайди. Деканатни аввалига доцент А.Ё.Иноятлов, кейин доцент Марат Фаттахович Аҳмедов бошқарди. 1980 йил май ойидан деканликка доцент Инон Мансурович Муҳаммедов тайинланди. 1980 йиллари бу шаклда 189 чет эллик талаба механика-технология ва енгил саноат технологияси факультетларида ўқишди.

Институт таркибида 1973 йили Иттифоқ енгил, озиқ-овқат ва хўжалик ускуналари машинасозлиги вазирлиги ҳомийлигида *ходимлар малакасини ошириш факультети* ташкил қилинган. Факультетга дастлаб доцент Ш.А.Муҳаммедов бошчилик қилди. 1981 йилдан унга Ҳ.Қ.Турсунов тайинланди. Факультетда ишлаб чиқаришдаги муҳандис-конструкторлар, муҳандис-механиклар, ПТСМИТИ (ЦНИИХПром) ходимлари малака ошириш ва қайта тайёрлашдан ўтказилган. 1973 йилдан 1980 йилгача бу факультетда 386 тингловчи таълим олди.

1968 йили Наманганда институтнинг сиртқи талабалари учун ўқув-маслаҳат пункти ташкил қилинди. У дастлаб доцент К.Г.Солиев томонидан бошқарилди. Талабалар сони тобора кўпайди ва ўқитилаётган фанлар ҳам ортиб борди. 1976 йили ЎМПни Х.Х.Ҳусанов бошқара бошлади. Бу даврга келиб, ўқитувчилар таркиби ҳам тажрибали ишлаб чиқариш ходимлари ҳисобига тўлдирилди. 1977 йили (ЎМП) институтнинг Намангандаги *умумтехника факультети*га айлан-тирилди. Унинг пахта ва кимёвий толаларни йигириш, тўқув технологияси, тўқимачилик ва енгил саноат машина аппаратлари мутахассисликларига 200 талаба қабул қилинди, кейинчалик ҳар йили 150 тадан талабалар кечки ва сиртқи ўқиш турига қабул қилина бошланди. УТФ учун 4 қаватли, 80 та ўқув хонали ўқув биноси қуриб берилди. Бинода тез орада барча умумтехника фанлари ўқув лабораториялари, кутубхона, чизмачилик хоналари ташкил қилиниб, зарур жиҳозлар ўрнатилди. Бунда институт кафедралари ва Наманган ипак газлама комбинати раҳбарлари катта ёрдам беришди. Бу ҳаракатлар *институтнинг Наманган филиали*ни ташкил қилишга асос бўлди. 1981 йил феврилида филиал

ташкил қилиниб, унга директор қилиб институтимиз доценти, техника фанлари номзоди Ҳамид Турсунович Аҳмад-хўжаевни тайинладик.

Бу даврда Андижон вилоятида ҳам жуда катта тўқимачилик комбинати қурилаётган эди. Комбинатга ишчи ёшларни жалб қилиш ва келгусида шу ернинг ўзида муҳандис ходимларни тайёрлаш мақсадида 1980–1981 ўқув йилида Андижон ўқув-маслаҳат пункти (ЎМП) ташкил қилинди ва унинг пахта ва кимё толалари, тўқимачилик, трикотаж технологиялари ва тўқимачилик машина ва аппаратлари ихтисосликларига жами 155 талаба қабул қилдик. Кимё, физика, муҳандислик чизмачилиги ўқув хоналари, рус ва чет тили лингофон хоналари ташкил қилинди. ЎМПни институт доценти А.А.Абдурахмонов бошқара бошлади. Институт ва Андижон вилоят раҳбарлари ташаббуси билан 1981 йил март ойида ЎМП *институтнинг Андижон филиали*га айлантирилди. Ўқув жараёнини ташкил қилишда К.Н.Алимов, Т.А.Олимжонов, Т. Жалилова, Н.Бобохонов, Н.Ўрмонов ва А.Саидовлар фаол бўлишди.

1963 йили Марғилон «Атлас» комбинати қошида институтнинг ўқув-маслаҳат пункти очилган эди. 1968 йили у институтнинг *Марғилон умумтехника факультети* (УТФ)га айлантирилди. Факультетга 9 та ихтисослик бўйича талабалар қабул қилинди. Улар III курсни тугатгач, Тошкентга келиб, кундузги, кечки ва сиртқи факультетларда ўқишларини давом эттириб, институтни шу ерда тугаллашар эди. Факультетга дастлаб Н.М.Рустамов, сўнг Х.А.Абдуқаримов деканлик қилган. 1980 йили факультет деканлигига доцент А.Х.Мирзабобоевни тайинладик. Факультет ўз фаолияти даврида 8 та фан номзодини тайёрлаб улгурди. Улар кўплаб методик қўлланмалар, 36 та илмий мақола нашр эттириб, 2 та янги ихтирога муаллифлик гувоҳномасини олишди. Факультет профессор-ўқитувчилари Фарғона тўқимачилик, Марғилон ипак газлама комбинатлари ва Марғилон «Атлас» ишлаб чиқариш бирлашмаси билан ҳамкорликда ишлашди.

Устозлар ёди

Шу ерда устоз М.М.Муҳаммедов ҳақидаги хотираларим эста тушди. Ҳа, ўтган кунларимни кўп эслайман. 1973 йил ТТЕСИда ўқитувчи, катта ўқитувчи лавозимларида ишлаб юрган даврим. Шу йиллари институт раҳбариятида катта ўзгаришлар бўлиб ўтди. Ҳозир унинг сабабларини эсласам, ҳаммаси жамоадошларимизнинг бир-бирига нисбатан ҳасадгўйлик ва маҳаллийчилик асосида уюштирилган ғийбатлари натижасида бўлган экан.

Яхши эсимда. Академик М.А.Ҳожинова (1957–1973 йиллар) ректорлиги даврида институтимиз ҳар томонлама ривожланди. Бир қатор қурилишлар амалга оширилди. Ҳозирги 1-ўқув биноси, машина аппаратлари, тикув-трикотаж, кимё (ХТВМС) мутахассисликлари ўқув бинолари, Шота Руставели кўчасида 4 та кўп қаватли талабалар ётоқхоналари ва бошқа бинолар қурилди. Шу боис ҳам ҳамма Мақсуда опани бунёдкор ректор деб тан олди. Янгидан тикувчилик, конструкторлик, трикотаж, кимёвий толалар, оёқ кийимлари технологияси мутахассисликлари очилди. Уларнинг натижаси ўлароқ, институтга «Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти» номи берилди. Марғилон Атлас комбинати қошида институтнинг умумтехника ўқув факультети ташкил қилинди. Москва, Ленинград (Санкт-Петербург), Иваново, Киев, Харьков шаҳарларидаги бир қатор Марказий ОЎЮга ёш аспирантлар мақсадли ўқишга юборилиб, ўнлаб илмий даражали профессор-ўқитувчилар тайёрланди ва ҳоказо. Аммо, афсус-надоматлар бўлсинким, ўз орамизда юрган ғанимлар, ҳасадгўйлар, маҳаллийчилар тинчлик бермас, юқори ташкилотларга ҳеч қандай асосга эга бўлмаган ғийбат хатлари ёзилиши тўхтамас эди.

Нихоят, 1973 йил ёзига келиб, улар устун келишди. Ректор академик М.А.Ҳожинова умуминститут партия мажлисида соғлиғи ёмонлашганлигини баҳона қилиб, ўз аризасига биноан ректорликни топширишга мажбур бўлди. Опа ўзи ташкил

қилган «Тўқимачилик материалшунослиги» кафедрасига мудир ва кафедра қошидаги илмий лаборатория раҳбарлигига ўтказилди.

Ўқув ишлари бўйича проректор М.М.Муҳаммедов ҳам вазифасидан озод этилиб, «Ипак технологияси» кафедраси доцентлигига, шунингдек, ҳўжалик ишлари бўйича проректор О.Қ.Қудратов лавозимидан бўшатишди ва кафедра ўқитувчилигига ўтказилди. Институтимиз обрўсига анчагина путур етди. Доцент Мухтор Алиев вақтинча ректор вазифасини бажарувчи этиб тайинланди.

Орадан йиллар ўтиб, 1980 йилда мен ректорликка тайинланганимдан кейин, Маҳмуд Муҳаммедович Муҳаммедовни профессор Э.Б.Рубинов ўрнига «Ипак технологияси» кафедраси мудири ва унинг қошидаги илмий лаборатория раҳбарлигига тайинладим. Мен М.М.Муҳаммедовдан ўқув-услубий ишларини ташкил қилиш, қабул комиссияси ишини бошқаришни ва энг асосийси, талабалар, профессор-ўқитувчилар билан мулоқот қилиш маданиятини ўргандим.

Яна йиллар ўтиб, бир кун учрашганимизда устозга, менга қилган яхшиликлари, қолаверса, шу институт аспирантурасини битириб, Қўқонга ишга кетишга тайёр турган вақтимда устоз мени «Пахтани дастлабки қайта ишлаш» кафедрасига қўшимча штат ажратиб, институтда қолишимга шароит яратиб берганликларига миннатдорчилик билдирсам, у киши: «Ука, ҳаётда яхшилик яхшилик билан қайтади. Мен ҳам 1947–1948 ўқув йилида Ленинободдан Тошкент тўқимачилик институтига ўқишга келган давримда, Сизнинг тоғангиз, институт ректори Аминжон Қориевич Иноятов мени институт комсомол қўмитасига етакчи қилиб тайинлаганлар ва институтни битирганимдан сўнг аспирантурага ўқишга юборганлар. Мана, вақтлар келиб, Сиз билан сафдош бўлиб ҳам ишлаш насиб этиб турибди. Сиз ҳам ёшларга ҳамма вақт меҳрибон бўлинг. Ҳаётда адашманг», — деб насиҳат қилардилар. Бу ҳеч эсимдан чиқмайди.

ТТЕСИда 1980—1982 йиллардаги бошқарувнинг янги таркиби ва натижалари:

1. Услубий Кенгаш.

1980 йили май ойидан устозим Д.А.Котовга ўзининг асосий вазифаси — ўқув ва ўқув-методик ишлар билан янада астойдил шуғулланишига имконият яратилди. Айниқса, ўқув бўлими бошлиғи лавозимига У.Х.Орифхоновнинг тайинланиши унга катта мадад бўлди. Институтимиз пахта, ипак, тўқимачилик, енгил ва кимё саноатларига кўп тармоқли мутахассислар тайёрлаётгани сабабли кўп йиллардан бери фаолият кўрсатаётган институт ўқув-методик кенгаши 12 та секцияга бўлинди. Уларнинг асосий вазифаси ўқув ишларини илмий асосда ташкил қилиш, I (кичик) курс талабалари билан ишлаш, талабаларнинг мустақил ишлашини ташкил қилиш ва унинг назорати, янги шакл ва усулларда ўқитиш, ўқув жараёнида техника жиҳозларидан фойдаланиш ва шу кабилар қилиб белгиланди. Уларнинг тўлақонли ишлашини таъминлаш учун ҳар бир факультетда шундай ўқув-методик комиссиялар тузилди ҳамда уларнинг 11 та таянч кафедралари белгиланди. Умуминститут ижтимоий-сиёсий кафедралари кенгаши, талабалар ўқув-илмий, илмий-назарий ишлари, мураббийлар кенгашлари, ўқитувчилар педагогик маҳорати университети ва бошқа ишлар, асосан, янгидан ташкил этилди. Уларнинг фаолияти ректор, Илмий кенгаш ва ўқув бўлими томонидан бошқарилди.

2. Институтга талабалар қабулини вилоятларга (мақсадли) ажратилган квоталар асосида ташкил қилиш.

1980—1981 ўқув йилида 10 та факультет ва 11 та таянч кафедралар фаолияти чуқур ўрганилди, уларнинг йиллик ҳисоботлари муҳокама қилинди. Институт ҳисоблаш маркази (ХМ) иши фаоллаштирилди, биринчи курсга қабулни ташкил қилишда «Абитуриент» тизими, ўқиш даврида «Жорий назорат», «Сессия» тартиби жорий этилди. Бу автоматлашган бошқарув тизим бўлиб, 2—3 йил ичида тўлиқ жорий этилди.

Институт фаолиятида биринчи бор доимий фаолият кўрсатувчи қабул комиссиясини ташкил қилдик. Унинг асосий

вазифаси талабалар контингентини олдиндан шакллантириш, абитуриентларни бўлажак мутахассисликларга олдиндан йўналтириш (профориентация) ва тайёрлов курслари фаолиятини чуқурлаштириш қилиб белгиланди. Мен комиссия фаолиятига институт ректори сифатида раислик қилдим. Д.А.Котов менга муовин, Маҳмуд Муҳаммедович Муҳаммедов қабул комиссияси масъул котиби эди. Бу инсонлар ўз ҳаёт ва иш тажрибалари билан менга ҳамма вақт устоз бўлиб келишди.

Биз, аввало, институтимиз кадрларининг истеъмолчилари — Ўзбекистон пахта тозалаш саноати вазирлиги, Ўзбекистон тўқимачилик ва енгил саноат вазирлиги, Ўзбекистон маҳаллий саноат вазирлиги, Ўзбекистон майший хизмат кўрсатиш вазирлиги, Ўзбекистон меҳнат ва ижтимоий таъминот вазирлиги, Тошкент, Андижон, Наманган, Фарғона, Бухоро тўқимачилик комбинатлари, «Таштекстильмаш», «Ташхлопкомаш» машинасозлиги заводлари, Навоий, Фарғона кимё комбинатлари, Марғилон ипак комбинати раҳбарияти билан биргаликда уларнинг муҳандис кадрларга бўлган эҳтиёжи истиқбол режаларини ишлаб чиқиб, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги орқали Ўзбекистон давлат режа қўмитаси ва Ўзбекистон молия вазирлигига тақдим этдик.

Шу асосда ҳар йилги институтга давлат томонидан ажратиладиган қабул режасини 13 та мутахассислик, 20 та ихтисосликлар кесимида Республикамиз вилоятлари ва бошқа Республикалар квоталарини (қабул кўрсаткичларини) белгилаб, ҳукумат тасдиғига киритдик. Бу ҳаракатимизнинг натижаси ўлароқ, 1980 йилдан эътиборан институт мақсадли кадрлар тайёрлаш тизимига ўтадиган бўлди. Бу тизим Ўзбекистонда илк бор амалиётга жорий этилди. Бундан мақсад, Ўзбекистон Республикаси пахта тозалаш, тўқимачилик, енгил ва кимё саноати истиқбол режаларидаги мавжуд ва янги ташкил қилинажак корхоналар муҳандис кадрларининг ўз жойларида муқим ишлаб қолишларини таъминлаш, кадрларни маҳаллий ёшлардан тайёрлаш эди.

Бу таклифларимиз вазирликларда муҳокамалардан ўтиб, ниҳоят «тажриба-синов» тарзида жорий этишга ижозат берилди. Шу асосда институтда «уч томонлама» (ўқиш, ўқитиш ва ишлаш) — талаба+институт + корхона шартномасини тузиш ташаббуси ҳам маъқулланди. Бу ташаббусимиз натижалари шу бўлдики, улар Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ўқув-методик бошқармасида ва вазирлик ташкил этган илмий-методик конференцияда умумлаштирилиб, Республиканинг барча олий ўқув юртига жорий этилиши тавсия этилди.

Бу ишларни амалга оширишда ҳар бир ихтисослашган кафедра мудирлари бошчилигида профессор-ўқитувчилар ишлаб чиқариш корхоналарига бориб, жойлардаги раҳбарлар ёрдамида у ерда ишлаётган ўрта махсус маълумотли ёшларни ўқишга ташвиқот қилиб олиб келиш, ўқиш даврида бу ёшларни кафедра ўз оталиғига олиб, сифатли ўқитиш, илмга қизиқтириш ва муҳандис сифатида ишлаб чиқаришга қайтгандан кейин ҳам ўзаро устоз-шогирдлик анъаналарини давом эттириш одат бўлди.

Институт қабул комиссияси шу асосда олиб келинган бирорта ҳам абитуриентни эътиборсиз қолдирмаслиги зарур эди. Бу абитуриентлар барча қатори кириш имтиҳонларини топширади, унинг натижаси бўйича ўз ихтисослиги ва ўз вилоятига ажратилган квоталар асосида танловда қатнашади ҳамда «уч томонлама» шартнома асосида институтга қабул қилинади. Бундай шартнома улар учун қўшимча имтиёз вазифасини бажарар эди. Имтиҳонларни топшириш чоғида фанлардан бирида «қониқарсиз» баҳо олиб қолишса, уларга институт тайёрлов курсига кириб, бир йил «уч томонлама» шартнома асосида кундузи ўқиш ёки икки йиллик кечки тайёрлов курсида ўқиб, Тошкент тўқимачилик комбинати, «Таштекстильмаш», «Ташхлопкомаш» машинасозлик заводлари, «Юлдуз», «Малика» тикувчилик-трикотаж ишлаб чиқариш корхоналарида ишлаш таклиф қилинарди. Бу яна бир имтиёз эди. Натижада шу нарса маълум бўладики, институтга келган бирорта ҳам абитуриент ноумид бўлиб кетмас

эди. Институтда 1980 йили қабул тартибларига ҳам бир қатор ангиликлар киритилди:

- имтиҳон олдидан ҳар куни абитуриентлар, улар билан бирга келган шахслар институт катта мажлислар залига таклиф қилинади;

- ректор, ўқув ишлари бўйича проректор, қабул комиссияси котиби мажлисни очиб, бугун қайси фанлардан, қайси абитуриентлар гуруҳларида (ёзма ёки оғзаки) имтиҳонлар бўлишини эълон қилади;

- фанлар бўйича имтиҳон комиссиялари раислари талабгорлар ва ота-оналар билан юзма-юз таништирилади;

- йиғилганлар қатнашувида имтиҳон олувчи ўқитувчиларнинг аудиториялари номери (имтиҳон хоналари)га 1—2 та абитуриент таклиф қилиниб, қуръа ташлаш орқали аниқланади ва абитуриентлар ўша хонага институт қабул комиссияси аъзолари томонидан кузатиб қўйилади;

- залда қолган шахсларга оғзаки имтиҳон натижалари шу куни эълонлар тахтасида ёзиб қўйилиши, ёзма имтиҳон эртаси куни эрталаб эълон қилиниши айтилади;

- ёзма имтиҳон ишлари ўқитувчилар қўлига шифрланган ҳолда бериладиган бўлди;

- имтиҳон натижаларидан кўнгли тўлмаган абитуриентлар шахсан институт ректори, проректори ва қабул комиссияси масъул котиби томонидан ҳар куни (куннинг иккинчи ярмида) институт фойесида барчанинг қатнашувида очиқ суҳбат шаклида қабул қилинди. Бундан ҳам кўнгли тўлмаган абитуриент ёзма иши махсус «баҳс комиссияси» (апелляция) муҳокамасига берилиши тартиби ўрнатилди. Ошкораликда ўтказилган бундай тадбирлар туфайли мишмишлар ва гумонларга барҳам берилди;

- абитуриентлар талаби билан ёзма ишлар уларнинг ота-оналарига ҳам кўрсатилиши оддий ҳол бўлди;

- 1980 йилги қабулда кундузги танловдан ўта олмаган абитуриентлар ТТКга ишга ва ётоқхонасига жойлаштирилиб, кундузги бўлим қабулида олган баҳолари билан кечки ёки сиртқи бўлимга кириш танловида қатнашишига рухсат

берилди. Кириш имтиҳонларида қониқарсиз баҳо олган абитуриентлар ТТКга ишга жойлашса, институт тайёрлов курсига танловсиз қабул қилиниш ҳуқуқига ҳам эга бўлишди.

Шундай қилиб, бу тадбирлар натижасида бирорта ҳам абитуриент институтдан ноумид қайтмади. Бу ташаббус ва ҳаракатларимиз Республикада қурилаётган, кенгайиб, ривожланаётган тўқимачилик ва енгил саноат корхоналарини ишчи ёшлар билан таъминлашга ҳам катта туртки бўлди.

Шу ўринда олдин айтиш мумкин бўлмаган қийинчиликларни ҳал қилишда қўллаган ўзига хос тадбирларимиз тўғрисида ҳам ёзиб қолдиришни маъқул кўраман.

Охирги йилларда Республикамиз аҳолисининг (демография) кўпайиши, мактабларда ўқувчилар сони тез кўпаяётгани туфайлими, билмадим, ўрта мактабларни битириб келаётган ёшларда аниқ фанларга (математика, физика, кимё) қизиқиш сусайганлиги боисми, ёшларнинг шу фанлардан билим даражалари йилдан-йилга пасайиб бораётган эди. Техника олий ўқув юртига бу фанларни яхши ўзлаштирган ёшларгина кира олиши барчага аён. Қолаверса, математика фанидан Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги қошидаги методик кенгаш тасдиқлаб жўнатаётган ёзма ишлар (масала, мисол, тенгламалар) йилдан-йил қийинлашиб борар эди. Техника олий ўқув юртига кириш учун ариза бераётган абитуриентлар сони қабул режасига нисбатан ўртача бир ўринга 1,6—1,7 тани ташкил этар эди. Биз ўзимиз жойларга чиқиб, ёшлар орасида олиб борган ташвиқотларимиз эвазига ўртача бир ўринга 2,5—2,7 та ариза тўплар эдик. Ваҳоланки, Республиканинг бошқа гуманитар, юридик, педагогика ва медицина таълим йўналишларига кадрлар тайёрловчи олий ўқув юртига абитуриентлардан бир ўринга ўртача 5—6 та, ҳаттоки 8 тагача аризалар тушар эди. Бироқ, Тошкент политехника институти, ТошИИТ, Тошкент алоқа институти, ТТЕСИ, Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш институти каби техника олий ўқув юртида қабулни ташкил қилиш, билимдон абитуриентларни саралаб

олиш анча қийин кечган. Бу масалада тажрибалар шуни кўрсатдики, математикадан биринчи ёзма имтиҳоннинг ўзидаёқ 50%дан кўпроқ абитуриентлар тўкилиб кетар эди. Бу масалани 1980 йилги қабул олдидан (математика, физика, кимё кафедралари мудири билан) маслаҳатлашиб, математикадан ёзма иш кириш имтиҳонидан ҳеч бўлмаганда 70–75% абитуриентларни сақлаб қолиш чораларини ўйлай бошладик.

Яна бир объектив ҳолат ҳукмрон эди: мактабни рус тилида битириб келган абитуриентларнинг билим савияси миллий мактабларни (ўзбек, тожик, туркман, қozoқ ва қорақалпоқ тилларида) битириб келганларга нисбатан анчагина устун эди. Қолаверса, шаҳар мактабини битирганлар билан қишлоқ мактабини битирганлар орасида ҳам тафовут бор эди.

Маслаҳатимиз шунга келиб тўхтади:

1. Ўқув ишлари бўйича проректор ва кафедра мудири раҳбарлигида мактабда дарс бераётган институтимизнинг илғор, методист математика ўқитувчиларидан иборат қабул комиссияси таркибида алоҳида эксперт гуруҳи тузиш. Бу гуруҳнинг вазифаси этиб қуйидагилар белгиланди:

— ёзма имтиҳон саволлари абитуриентларга эълон қилиниб, доскаларга ёзиб қўйилгач, саволларнинг (масала, тенглама, мисоллар) мактаб дастурига қанчалик мослиги, қийинлиги даражасини аниқлаш;

— гуруҳларда имтиҳон бошлангандан 30–40 дақиқалар ўтгандан кейин аудиториядаги абитуриентлар ҳаракати ва билим даражасини аниқлаш;

— проректор ва кафедра мудири (фан комиссияси раиси) рухсати билан аудиториядаги ҳамма абитуриентларга ёзма имтиҳон саволларига (масала, тенглама, мисол) тушунтиришлар бериш.

2. Институт қабул комиссияси таркибида фан комиссиялари раислигида абитуриентлардан тушаётган шикоят, норозиликларни ошкораликда, абитуриентнинг ота-онаси, танишлари қатнашувида кўриб чиқувчи «баҳс комиссияси»(апелляция)ни ташкил қилиш. Бу гуруҳнинг вазифаси —

ёзма иш ёки оғзаки имтиҳон жавоб варақларини абитуриент билан биргаликда кўриб чиқиш, бунда ниҳоятда эътиборли бўлиш, муомала маданиятига амал қилган ҳолда, масалани абитуриент фойдасига ҳал қилишга ҳаракат қилиш, адолатли бўлиш.

3. Институтнинг 1-курсига (айниқса, ўзбек гуруҳларда) қабул қилинганлар учун математика фанидан мактаб дастури асосида қўшимча ўқитиш-ўргатиш дастурларини жорий этиш белгиланди. Бундан асосий мақсад шу эдики, талаба ёшларнинг математика фанидан билим савиясини кўтариш ва институтда ўқитиладиган олий математика фанини ўзлаштиришга тайёрлаб бориш эди.

3. Талабалар ўқув-ишлаб чиқариш амалиётини янгича ташкил этиш.

Маълумки, тайёрланаётган муҳандис кадрлар сифатига ўқув жараёнида ўтказиладиган ишлаб чиқариш амалиёти муҳим таъсир кўрсатади. Шунинг учун ўқув амалиёти I ва II ишлаб чиқариш амалиёти ва диплом олди амалиётига ажратиб ўтказилиши жорий этилди. Институтдаги 13 мутахассисликнинг 40% талабалари диплом олди амалиётини Россия, Украина, Молдова, Белоруснинг илғор ишлаб чиқариш (пахта тўқимачилиги, ипак комбинатлари, Москва, Ленинград, Иваново, Подольск, Киев, Барнаул, Тирасполь, Бендери, Саратов, Курск, Пенза, Орша, Херсон) корхоналарида ўташи жорий этилди.

Ишлаб чиқариш амалиётини ўташ корхоналарини танлашда Республикамизда (истикболда) қурилаётган корхоналарнинг муҳандис кадрларга бўлган эҳтиёжи ҳисобга олиниб, унинг географияси кенгайтирилди, шу туфайли ҳам Хивада қурилаётган гилам ва Бухоро тўқимачилик комбинатларига кадрлар тайёрлашда талабаларимиз амалиёти Обухов, Брест гилам комбинатларида, Чебоксари, Херсон, Ленинград, Москва, Иваново тўқимачилик комбинатларида ўтказилди. Дастурлар ҳар йили такомиллаштириб борилди. 1980 йилги амалиётлар даврида талабаларимиздан корхона-

ларга 500 га яқин ихтирочилик таклифлари киритилди ва улардан 13 таси жорий қилинди.

Халқаро алоқалар режалари асосида Чехиянинг Парду-бице кимё тоалари технологияси олий мактабида, Польшанинг Лодзь тўқимачилик машинасозлиги политехника институтида 180 га яқин талабаларимиз ишлаб чиқариш амалиётини ўтаб келишди. Бу тадбирларимиз натижасида талабаларнинг йиллик ўқув кўрсаткичи сифати кўтарилди. Битирув диплом ишлари ҳимояси кўрсаткичлари: аъло — 40%, яхши — 9,9%, қониқарли — 20,1% ни ташкил қилди.

4. Институтда илмий ишларни бошқариш ва ОНУПОлар ташкил этилиши.

Республикамизда машинада териб олинган пахта хомашёсининг сифат кўрсаткичи ўзгариши бўйича институт олимлари олиб бораётган тадқиқотлар унга комплекс ёндашувни талаб қилар эди. Бунда институтнинг умуммуҳандислик ва мутахассислик кафедралари олимлари илмий ҳамкорликда ишлаш зарурати туғилди. Бунга эҳтиёж кафедра оимларининг Иттифоқ Марказий пахта саноати илмий тадқиқот институти (ЦНИИХПром), Тошкент тўқимачилик комбинати бирлашмалари билан бирга фаолият кўрсатишида аён бўла бошлади. Асосий диққат пахтани дастлабки ишлаш техника ва технологиясини ривожлантириш, маҳсулот сифатини яхшилаш, машина ва ускуналар чидамлилиги, хавфсизлиги ва меҳнат шароитини яхшилашга қаратилди. Муаммони ҳал қилишда 3 та илмий хўжалик лабораториялари ва 6 та кафедра оимлари бирлашиб иш бошладик.

Мавзуларни ҳал қилишга бюджет ва хўжалик шартномалари маблағлари жалб қилинди ва бу жараёнда қуйидаги комплекслар белгиланди:

— хомашёни етиштириш жараёни, терими, сақланиши, қуритилиши ва механик ишловида табиий сифат ўзгаришлари ва унинг олдини олиш муаммолари аниқланди ва бу муаммога «Пахта» комплекси номи берилди. «Пахта» илмий комплексини академик М.А.Ҳожинова бошқарар эди.

1981 йилдан бу комплексни бошқариш менинг зиммамга тушди;

— кимё толаларининг янги турдаги хусусиятлари ва кимёвий таркибини ишлаб чиқиш, бўяш, босма бўяш, сифатли бўёқлар танлаш ва уларни қўллаш технологиясини жорий этиш (бу илмий муаммоларни ҳал қилишга учта кафедра олимлари ва кимё технологияси муаммолари лабораторияси (ХТВМС) ходимлари жалб қилинди) муаммолари алоҳида «Кимё технологияси» комплекси белгиланди. Бу комплексни профессор Н.У.Ризаев бошқарди;

— табиий ипак толалари технологиясини ривожлантириш, янги пилла навлари, уларни биринчи қайта ишлаш, куртини ўлдириш (морка), ипак толасини чуваш, ўраш, йигириш, янги автоматик комплекс машина ва жиҳозлар ишлаб чиқиб, ишлаб чиқаришга жорий этиш муаммолари (битта мутахассислик ва учта умуммуҳандислик кафедра олимлари ва бир хўжалик илмий лабораторияси ходимлари) ягона «Ипак технологияси» комплексига бирлашди. Бу комплексни профессор М.М.Мухаммедов бошқарди.

Институт кафедралари ва илмий лабораторияларининг илмий мавзулари 37 та давлат бюджети ва 45 та хўжалик шартномаси мавзуларидан иборат эди. Шу йили бу мавзулар, яъни толали материалларни дастлабки ишлаш, тўқимачилик саноати, енгил саноат ва тўқимачилик кимёси «Муаммолар координацияси» кенгашларига бирлаштирилди.

Бошқаришдаги бу ўзгаришлар муаммоларнинг тез ҳал қилинишини таъминлади. Хусусан, бу йўналишда кейинги 5 йилликда институт бўйича 34 та «Пахта ва тўқимачилик саноати» мавзусида илмий мақолалар тўплами чоп этилган эди. Яна иқтисодиёт кафедралари 4 та, кимёгарлар 2 та, рус тили кафедраси 2 та ва математиклар 2 та илмий мақолалар тўпламлари, жами 11 дарслик ва монография, 1005 та мақолалар нашр этилган эди.

Демак, бир йилда шунча миқдорда дарслик, монография ва илмий мақолалар чоп этишга эришдик. Институт ректорати ва партия ташкилоти илмий-тадқиқот нати-

жаларининг ишлаб чиқаришга жорий эгилишига эътиборини кучайтирди, жумладан, профессор Ю.Т.Тошпўлатов бошчилигида толаларни бўяшда қўлланиладиган янги усул ва катализатор ТТК ишлаб чиқаришига жорий этилиб, 60 минг сўмлик соф фойда, профессор Л.Ю.Юнусов бошчилигида пиллани қайнатиш (буғлатиш) ва чуватишда янги усул Запорожье (Украина), Бухоро ва Уйчи ипак ўраш фабрикаларида қўлланилганда 2,74 млн.сўм қўшимча иқтисодий фойда олинди. Профессор Г.И.Мирошниченко ишлаб чиққан янги «колосникова я решетка» барча пахта тозалаш заводларига жорий этилди.

Ипак технологияси хўжалик лабораторияси олимлари 1980 йили янги «АКА-2» агрегатини ишлаб чиқиб, биринчи саноат нусхасини ишлаб чиқариш синовига ўрнатишди. Ленинграддаги «Ногина», Москвадаги «Реутовский» тўқимачилик фабрикаларида олимларимиз ишлаб чиққан янги-янги жиҳозлар «ПР-150», «ПК-100» йигирув машиналарига жорий этилди. Шундай қилиб, фақат 1980 йили институтимиз олимларининг 20 та илмий ишлари натижалари ишлаб чиқаришга татбиқ қилиниб, халқ хўжалигига 5,3 млн. сўмлик фойда келтирилди. 1981 йили эса 27 та илмий мавзу жорий этилиб, 6 млн. сўм соф фойда олинди.

Умуман, 1980—1981 ўқув йилида 20 дан ортиқ олимларимиз пахтани дастлабки ишлаш, тўқимачилик материалунослиги, йигириш, тўқиш ва кимё саноати технологияси бўйича муаллифлик гувоҳномалари ва чет эл патентларини олишди.

1980 йил Эронда (Техрон шаҳрида) ўтказилган «Пахта» халқаро кўргазмасида профессорлар Г.И.Болдинский, М.Х.Холматов, доцентлар А.П.Соркин ва Т.А.Фаниевлар ўзларининг янги ускуналарини намоёйиш қилишиб, диплом ва медаллар совриндори бўлишди.

Тошкент тўқимачилик комбинати ҳудудида 4 та: пахта толаларини йигириш, тўқувчилик, ТМКТ (Толали материалларнинг кимёвий технологияси) тўқимачилик иқтисоди ва бошқаруви кафедралари филиаллари, Бектемир ва Чиноз

пахта тозалаш заводлари ҳудудида эса пахтани дастлабки қайта ишлаш кафедраси филиаллари очилиб, фаолият бошлашди. Бундай ташаббуслар Ўзбекистон Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги тасарруфидаги олий ўқув юртлари орасида биринчи бўлиб бизда «ОНУПО» комплекслари (ижтимоий, ўқув-илмий ва ишлаб чиқариш бирлашмалари)нинг очилиши бўлди.

Шундай қилиб, институтимизни битириб, ишлаб чиқаришга йўлланма олган ёш муҳандис кадрлар сони 1981 йилда 22 мингга етди. Улар орасидан илмга ва педагогик касбга лаёқатли ёшларни ажратиб олиб, аспирантурада ўқитиб, кафедраларимиз сафини тўлдириб бордик.

1980—1981 ўқув йилида институт аспирантурасини кенгайтирдик. 1981 йили аспирантурада 87 та аспирант ўқиётган бўлса, шундан 35 таси биринчи курсга қабул қилинган эди. Янги очилган мутахассислик кафедраларини илмий даражали кадрлар билан тўлдириш ва таъминлаш мақсадида мамлакатнинг Марказий олий ўқув юртларига (Москва, Ленинград, Киев) 1981 йилнинг ўзида 20 нафар ёшлар, асосан, енгил саноат (оёқ кийим технологияси, дизайн-конструкторлик, тўқувчилик), полиграфия ва қоғоз технологияси саноати бўйича мақсадли аспирантурага жўнатдик.

1981 йилдан институтимизда Иттифоқ ОАҚи рўйхатидан ўтган номзодлик ва докторлик диссертацияларини қабул қилувчи 2 та алоҳида ихтисослашган Илмий кенгаш (менинг раислигимда 05.390 — «Тўқимачилик хомашёсини қайта ишлаш» ва проректор Н.У.Ризаев раислигида 05.354 — «Кимёвий толалар технологияси ва жараёни аппаратлари» ихтисосликлари бўйича) фаолият юрита бошлади. 1981 йилнинг ўзида институтимизда 4 та докторлик ва 22 та номзодлик диссертациялари ҳимоя қилинди.

Бу даврда Партия ва ҳукумат топшириғига мувофиқ, институтимизда чет эллик талабаларни ўқитиш ва тарбиялаш ишлари бошланди. Уларнинг сони йилдан-йилга кўпайиб борди. 1981 йили 71 нафар чет эл талабаси институтни би-

тирди. 1980 йили 40 та, 1981—1982 ўқув йилида 19 мамлакатдан (Куба, МХР, Афғонистон, Вьетнам, Перу ва бошқа Африка, Америка қитъаларидан) 189 та талаба ва Кубадан келган 3 та аспирант таҳсил олаётган эди. Шунингдек, Москва вилоятида махсус ташкил қилинган тил ўрганиш Марказида 20 дан ортиқ ёш фан номзоди, доцент ўқитувчиларимиз 1 йил мобайнида француз тилини ўрганиб, Жазоир Халқ Демократик Республикаси технология институтида кафедра мудири, профессор-ўқитувчи бўлиб, ўз мутахассисликлари бўйича француз тилида дарс бериб, ҳар бирлари 3 йилдан ишлаб кела бошлашди.

Ўзимизнинг 20 дан ортиқ ёш мутахассис олимларимиз Европанинг Англия, Германия, Италия, Испания, Греция, Франция, Чехословакия, Венгрия, Польша, Болтиқбўйи давлатларида ноёб касблар мутахассисликлари бўйича малака ошириш ва 1 йиллик стажировкаларда бўлиб келишди.

ТТЕСИ юбилейи. Биринчи орден

1980 йилда Республикамизнинг кекса олий ўқув юртиларидан бири — Тошкент политехника институти ўзининг 50 йиллик юбилейини (аслида у 1929 йилда ташкил этилган) нишонлади. Бу биз учун, яъни ўзининг 50 йиллик олтин тўйига тайёргарлик кўраётган Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти раҳбариятига бир намуна бўлди. Натижада 1980 йил пахта йиғим-теримидан сўнг ректорат ва парткомда маслаҳатлашиб, институтимизнинг 50 йиллик юбилейини нишонлашга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш режасини тузишга киришдик.

Менинг раислигимда юбилейга тайёргарлик кўриш бўйича ташкилий комиссия тузилди. Комиссия таркибига проректорлар, партком аъзолари, факультет деканлари, бошланғич партия ташкилотлари котиблари, барча жамоат ташкилотлари раҳбарлари, жами 50 киши киритилди.

Қуйидагилар комиссиянинг асосий вазифалари қилиб белгиланди:

— институтнинг 50 йил ичида босиб ўтган тарихий йўли, ўқув-тарбиявий ва илмий соҳалардаги серқирра фаолияти, мамлакат халқ хўжалигини ривожлантиришга қўшган муносиб ҳиссасини кўрсатувчи монография тайёрлаш ва чоп этиш;

— институт жамоаси фаолиятида охириги 5 йил ичида эришилган ютуқларини акс эттирувчи кўргазмалар ташкил қилиш;

— институтнинг илмий-педагогик салоҳияти ва республика олий ўқув юртлари орасида тутган ўрнини кўрсатиш мақсадида халқаро илмий-услубий ва илмий-амалий ҳамда назарий конференциялар ташкил қилиш;

— институтнинг яқин йилларга (1981—1985 йй.) ва истиқболга (1990 йилларгача) мўлжалланган ривожланиш режаларини белгилаш;

— институтнинг 50 йиллик фаолияти давомида хизмат қилган фахрий профессор-ўқитувчилар, ҳозирги кундаги етук олимлар ва ходимларни моддий ва маънавий рағбатлантириш бўйича таклифлар тайёрлаш;

— институт ҳудуди, ўқув бинолари ва талабалар ётоқхоналарида таъмирлаш, ободонлаштириш ишларини амалга ошириш, уларни сиёсий-ғоявий тарбия тарғиботига доир даъваткор шиорлар, кўргазмалар билан безаш.

Шундай қилиб, юқорида белгиланган вазифаларни бажариш бўйича проректорлар ва партком аъзолари бошчилигида алоҳида-алоҳида комиссиялар (гуруҳлар) тузиб, муддатларини белгилаб, тайёргарлик ишларини бошлаб юбордик.

Биринчи навбатда жамоа номидан Ўзбекистон Компартияси Марказқўми ва Вазирлар Кенгаши номига 1982 йилда бўладиган институтнинг 50 йиллик юбилейини нишонлашга рухсат сўраб хат тайёрладик.

Хатда 1982 йилда Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институтининг ташкил этилганига 50 йил тўлиши, ўтган даврда институтимиз мамлакатнинг энг катта кўзга кўринган техника олий ўқув юртлари қаторидан муносиб ўрин олганлиги, мамлакатимиз Шарқида пахта тозалаш, тўқима-

чилик, енгил, машинасозлик ва кимё саноатига етук олий маълумотли муҳандис кадрлар тайёрлаб берувчи ягона олий таълим муассасасига айлангани, институтда 9 факультет, Андижон ва Наманганда 2 та филиал, Марғилонда УТФ бўлиб, уларда 550 дан ортиқ профессор-ўқитувчилар 13 та мутахассислик, 20 та ихтисослик бўйича 8 мингга яқин талабаларга (улар 30 дан ортиқ миллат ва элат вакиллари, шу жумладан, 15 та хорижий мамлакатлар талабалари) сабоқ берилаётганини ёздик. Шу билан бирга:

— институтни тугаллаган муҳандислар Қозоғистон, Россиянинг турли вилоят ва шаҳарларида, Кавказорти ва Ўрта Осиё республикаларида партия-совет органлари, шунингдек, кўплаб катта-катта саноат корхоналари раҳбарлари бўлиб ишлаётганликлари;

— институт жамоасининг «Ўзбектўқмаш», «Ўзбекпахтамаш», ТТК, ПТСМИТИ (ЦНИИХПром), пахта тозалаш ва енгил саноат вазирликлари, Ўзбекистон Фанлар академияси жамоалари билан ҳамкорликда ишлаётгани;

— институтда 3 та академик ва академиянинг 2 та мухбир аъзоси, 100 га яқин фан докторлари ва профессорлар етишиб чиққани, ҳар йили мамлакат корхоналари институт олимларининг илмий ишлари натижаларини ишлаб чиқаришга жорий этиб, 6 млн. сўмлик (1980 йиллар нархида) соф фойда олаётганини асослаб, жамоамиз аъзолари партиянинг XXVI съезди қарорларини бажаришга астойдил бел боғлаб, ўзларининг 50 йиллик юбилейини кўтаринки руҳда кутиб олаётганликларини изоҳладик.

Хат нусхасини маълумот учун Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигига ҳам юбордик. Шунингдек, институтда яна қуйидаги ишлар мўлжалланди:

— «Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти 50 йилда» номли илмий-тарихий монографияни ёзиб, нашрга тайёрлаш бўйича муаллифлар гуруҳини (Ф.О. Озодаев, С.Ҳ. Алимов, Г.Л. Иофе, Е.В. Васильев, И.С. Ҳайитов) шакллантирдик ва уларга ёрдамчи қилиб ўқув бўлими методисти К.Отажонов ва сураткаш А.Ниёзовларни тайинладик;

— проректор Д.А.Котов ва бир гуруҳ кафедра мудирларига институт методик кенгаши фаолиятидаги янгиликларни тарғиб қилиш бўйича ўқув-методик конференциясини ўтказиш режалаштирилди;

— проректор Н.У.Ризаев ва бир гуруҳ кафедра мудирлари ҳамда илмий-гадқиқот лабораториялари раҳбарларига институтдаги «илмий-амалий ва ишлаб чиқариш корхоналари бирлашмалари» фаолиятини тарғиб қилувчи илмий-назарий ва амалий анжуманларни ўтказиш режаларини тузиб, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги тасдиғига киритиш юклатилди;

— мен бошлиқ институт проректорлари ва партком аъзолари таркибидан иборат институт факультетлари ва кафедралари тайёрлаган экспонатлар сифатини баҳолаш, камчиликларини тузатиш ва институт кўргазмалари қаторига тавсия этиш бўйича алоҳида комиссия ҳам тузилди;

— институт биноларини таъмирлаш ва ободончилик ишлари, маънавий-ғоявий, сиёсий тарғибот ишлари режаларини тузиб, уларни босқичма-босқич амалга ошириш белгиланди.

Ўз навбатида, институт юбилейига тайёргарлик жараёнида кафедра ва факультетлар жамоалари раҳбарларига талаблар кучайди, уларга янги-янги вазифалар белгилана бошланди. Шу сабаб бўлса керак, баъзи кекса устоз раҳбарлар ўзларини бошқарув лавозимидан бўшатишни илтимос қила бошлади. Кўпларининг соғлиқлари ночорлиги ҳам бу масалани ҳал қилишга зарурат турдирди, аммо муносиб кадрлар топиш осон бўлмади, жумладан, ўзим ишлаб турган кафедра мудир, профессор Ғ.Ж.Жабборов ўрнига муносиб ёш кадр топа олмадик. Ёши катта бўлса ҳам ғайратли, ўз касбининг жонкуяри Г.И.Мирошниченкони илтимос қилиб, «Пахтани дастлабки қайта ишлаш» кафедраси мудирлигига ўтказдик. У кишининг ўрнига шогирди Шавкат Акрамович Муҳаммедовни «Тўқимачилик машина ва аппаратлари» кафедраси мудирлигига, «Пахта ва кимё толаларини йигириш» кафедраси мудир, профессор Ш.Р.Марасулов ўрнига шо-

гирди — техника фанлари номзоди, доцент Хусан Ҳамидович Ибрагимовни, «Тўқувчилик технологияси» кафедраси мудири бўлиб 10 йилдан ортиқ ишлаётган техника фанлари номзоди, доцент Эркин Шарипович Алимбоевни институтнинг кечки факультети деканлигига ўтказганимиз муносабати билан ўрнига техника фанлари номзоди, доцент Борис Израилевич Гецонокни, «Тикув буюмларини конструкциялаш» кафедраси мудири И.У.Собиров ўрнига техника фанлари номзоди, доцент Холида Ҳафизовна Комиловани, «Толали материаллар механик технологияси» кафедраси мудири, техника фанлари номзоди, доцент А.А.Карева ўрнига техника фанлари номзоди, доцент Валентина Андреевна Николаевани, «Металлар технологияси» кафедрасида 10 йилдан кўп мудирлик қилган техника фанлари номзоди, доцент Абдураззоқов Эркин Мажидович институтнинг пахтани дастлабки қайта ишлаш факультети деканлигига тайинланиши муносабати билан унинг ўрнига шогирди, техника фанлари номзоди Зоҳид Собировни, «Ҳисоблаш математикаси кафедраси ва марказини 13 йил бошқарган техника фанлари номзоди, доцент Турғун Аҳмедов ўрнига ёш олим Шомансур Шоаҳмедович Шоҳамидовларни кафедра мудирлигига сайладик.

1975—1980 йиллар натижалари бўйича Ўзбекистон Республикасида халқ хўжалигининг барча соҳалари бўйича жуда юқори натижаларга эришилди. 1981 йили Тошкентда ўтказилган тантанали йиғилишда Партия Марказқўми Бош қотиби, Иттифоқ Олий Кенгаши Президиуми раиси Л.И.Брежнев қатнашиб, Ўзбекистон Республикаси байроғига навбатдаги «Ленин» орденини тақиб қўйгани фикримизнинг исботидир. У ўз сўзида бутун Республика халқига Совет ҳукумати номидан миннатдорчилик билдирди. Республикамизнинг 300 дан ортиқ меҳнат илғорлари Иттифоқ Олий Кенгаши Президиумининг 1981 йил 17 июндаги қарори билан мамлакатнинг юксак мукофотлари, унвонлари, орден-медаллари билан мукофотланганлигини алоҳида таъкидлади. Булар орасида бир гуруҳ профессор-ўқитувчилар

қаторида менга ҳам «Хурмат белгиси» ордени берилди. Бу мен учун кутилмаган воқеа бўлди. Демак, менинг фаолиятим ҳам юқори раҳбарлар назарида эканлигига яна бир бор амин бўлдим.

Жамоамизнинг институт юбилейини ўтказиш тўғрисида юборган хатига жавобан Ўзбекистон Компартияси Марказқўми ва Вазирлар Кенгаши масъул ходимлари келиб, институтимиз фаолияти билан чуқур таниша бошлашди. Бунинг натижаси ўлароқ, 1981 йилда Ўзбекистон Компартияси Марказқўми ва Вазирлар Кенгашининг 1982 йилда «Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институтининг 50 йиллигини нишонлаш ва унга тайёргарлик кўриш» бўйича қўшма қарори чиқди.

Ушбу қарорни амалга ошириш бўйича 1981–1982 йилларда жамоамиз аъзолари астойдил меҳнат қилишди. Қарорда ўқув-услубий, тарбиявий ва илмий ишларни янада кучайтириш бўйича қўйилган вазифалар қаторида институт ўқув бинолари ва илмий лабораторияларини таъмирлаш, зарур техник-технологик асбоблар билан қайта жиҳозлаш, институт ҳудудини ободонлаштириш, 2 та 9 қаватли талабалар ётоқхоналари (енгил саноат технологияси ва кимё-технологияси факультетлари учун) ва Яккасарой (Фрунзе) тумани ҳудудида алоҳида «Аспирантлар уйи» (9 қаватли) қурилиши, институт ҳудудида Ўзбекистон ССР Олий Кенгаши Ҳайъатининг биринчи раиси Йўлдош Охунбобоевга ҳайкал ўрнатилиши Республика Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ва Тошкент шаҳар ижроия қўмитаси вазифаси қилиб белгиланган эди.

Қарорда Республика пахта тозалаш саноати вазирлигига ва Тошкент шаҳар бош қурилиш бошқармасига 1982–1985 йилларда ТТЕСИ ҳудудида «Пахта саноати муҳандис-техник ходимлари малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш ўқув лабораторияси»ни Иттифоқ Енгил саноат вазирлиги маблағлари ҳисобидан қурилишини таъминлаш вазифаси ҳам белгиланган эди.

Қарорда кўрсатилган катта бунёдкорлик ишларини ташкил қилиш ва бошқариш, давлат томонидан ажратилаётган маблағларни тежаб-тергаб мақсадли сарфлаш бўйича масъул мутахассис-қурувчи керак эди. Шу туфайли Тошкент шаҳар қурилиш бош бошқармаси (Главташкентстрой) раҳбари П.Г.Саркисов тавсиясига кўра, ёш қурувчи, ғайратли Александр Викторович Стуловни институт маъмурий-хўжалик ишлари проректори лавозимига тайинладим.

Пахта тозалаш саноати вазирлиги қуриб бериши лозим бўлган «Пахта тозалаш саноати муҳандис-техник ходимлари малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш ўқув-ишлаб чиқариш лабораторияси»ни лойиҳалаш, қурилишини бошлаш ва назорати ишларига кафедрамиз мудир, профессор Георгий Иванович Мирошниченконинг ўзи бошидан-охиригача бошчилик қилди.

1981 йил декабрь ойида Яккасарой (Фрунзе) тумани партия ташкилотининг навбатдаги ҳисобот-сайлов конференцияси бизнинг институт маданият саройида ўтказиладиган бўлди. Туман партия конференциясида Ўзбекистон Компартияси Марказқўми бюро аъзоси, Республика ҳукумати раиси Нормуҳаммад Жўраевич Худойбердиев қатнашди.

Конференция бошланишидан бир соатлар олдин Н.Ж.Худойбердиевни туман партия қўмитаси 1-котиби Санобар Аҳроловна Хўжаева институт бош ўқув биноси олдида кутиб олди. Н.Ж.Худойбердиев мажлислар залига киришдан олдин институт биноси, атроф-ҳудудларида амалга оширилган ободончилик ишлари, институт фундаментал кутубхонаси, хуллас, ҳамма ўқув-лаборатория хоналари билан таниша бошладди. Бунда мен ҳам меҳмонлар ортидан эргашиб юрдим. Бир пайт Н.Ж.Худойбердиев мажлислар залига кириш олдида тўхтаб: «Бу институт раҳбари ким ўзи?» — деб сўради.

С.А.Хўжаева мени Н.Ж.Худойбердиевга таништирди.

— Ҳа, биз танишмиз. Кўп йиллардан бери пахта далаларида Мирзачўлда кўришамиз, — деди ва мендан:

— Айтингчи, бунчалик ободончилик ишларини қачон ва қандай маблағлар ҳисобига қилиб улгурдингиз? — деб сўради.

— Йил бошида Сизнинг номингизга, яъни ҳукуматимизга мурожаат қилган эдик. 1982 йил институтимиз ташкил топганига 50 йил тўлади. Бу ишларни 1981 йилда ҳукумат томонидан юбилейга тайёргарлик кўришга ажратилган 350 минг сўм ҳисобидан бир йил ичида бажардик, — дедим.

— Жуда яхши. Берилган маблағдан яхши фойдаланибсизлар. Менга маъқул бўлди. Тайёргарликлар тугалландими? Маблағ етдими? — деб сўради.

— Йўқ, тайёргарликлар давом этяпти. 1982 йил сентябригача улгураимиз. Маблағимиз тугаб қолди, ишлатиб бўлдик, — дедим.

— Яхши. Ҳукуматга яна хат чиқаринг, қўшимча маблағни янги йилдан ажратамиз, — деб менга қўл узатиб хайрлашди.

Яккасарой (Фрунзе) тумани партия ташкилоти конференцияси ҳам жуда кўтаринки руҳда ўтди. С.А.Хўжаева қайтадан 1-котибликка сайланди.

Конференциядан сўнг кўп ўтмай Санобар Аҳроловна Хўжаева маслаҳати билан 1981 йил давомида қилинган ободончилик ишларимиз ва 1982 йилга режаларимизни ёзиб, ҳукумат номига яна хат тайёрлаб чиқардик. Тез орада жавоб хати ҳам келди. 1982 йил режаларида институтимизда таъмирлаш ва ободонлаштириш ишларига ҳукумат томонидан яна 500000 сўм маблағ ажратилиши режалаштирилибди.

1980—1981 ва 1981—1982 ўқув йилларидаги кўрсаткичларимиз ҳақиқатда ҳам ҳар томонлама юқори бўлди. Мунтазам равишда юқори партия ва ҳукумат ташкилотлари нозоратида бўлдик.

Қарор бўйича режалаштирилган талабалар ва аспирантлар ётоқхоналари қурилишлари ҳам тезликда бошланди. Пахта тозалаш саноати вазирлиги қуриб берадиган «Ўқув ишлаб чиқариш лабораторияси» Иттифоқ Енгил саноат вазирлиги истиқбол режасига киритилди ва Москвадаги лойиҳалаш институти унинг лойиҳасини тайёрлашга киришди. Профессор Г.И.Мирошниченко «АПЗ» ҳужжатларини тайёрлаб, Республика Пахта тозалаш саноати вазири ўринбосари Р.В.Му-

ҳаммаджонов билан биргаликда буюртмани Москвага олиб бориб топшириб келишди.

Бу орада режалаштирилган халқаро илмий-назарий, ўқув-услубий конференцияларимиз ҳам Иттифоқ Республикалари турдош олий ўқув юртларидан таклиф қилинган олимлар иштирокида ўтказилди. Шунингдек, институт бош биноси мажлислар зали олдида факультетлар, улар таркибидаги кафедралар профессор-ўқитувчиларининг ишлаб чиқаришга, унинг ривожланишига қўшаётган ҳиссаларини намоиш этувчи илм-фан ютуқлари кўргазмалари, янги яратилган ишлаб чиқариш техникаси макетлари, асбоб-ускуналар, ўқув қуролилари, нашр қилинган дарслик ва ўқув адабиётлари, монографияларни тарғиб қилувчи кўргазмалар намоиш қилинди. Шулар қаторида «Ўзбекфильм» ёрдамида тайёрланган ўқув-ҳужжатли фильмлар: «Техника и технология первичной обработки хлопка» (муаллифлар: Б.Ф.Қодиров, С.Д.Болтабаев, А.Т.Тошматов) ва «Технология натурального щёлка» (муаллиф: М.М.Муҳаммедов ва бошқалар) намоиши, талаба-ёшлар конструкторлик ва модалар уйи талабалари тайёрлаган янги-янги ихтиро ва миллий либослар намоишлари ўтказилди.

Институтнинг собиқ асосий, ҳозирги 2-биносидаги ректор хонаси ўрнида Ўзбекистон Фанлар Академияси академиги, техника фанлари доктори, профессор Мақсуда Аъзамовна Ҳожинава номи билан аталган музей очилди. Музейда М.А.Ҳожинава яратган монографиялар, ўқув илмий адабиётлар, янги-янги тўқимачилик матолари, жиҳозлар, ускуналар ва бошқалар намоишлари ҳам ташкил қилинган эди.

Институтнинг 1- ва 2-ўқув бинолари оралиғидаги майдонда Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси Олий Кенгаши Президиумининг биринчи раиси Йўлдош Охунбобоевга ҳайкал ўрнатилди. Бир вақтнинг ўзида институтга Й.Охунбобоев номи ҳам берилди.

Юбилейга тайёргарлик даврида «Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институтига 50 йил» номли тарихий монографияни тайёрлаш гуруҳи ҳам фаол ишлади. Институт

ташкил қилинишини тасдиқловчи асосий манба ҳукумат ҳужжатини топиш учун Москвага, гуруҳ аъзоси Искандар Самандарович Ҳайитовни узоқ муддатли сафарга жўнатдик. Тез орада «Октябрь инқилоби Марказий давлат архиви»да (ЦГАОР) сақланаётган 5446-рақамли фонд, 14-рўйхатдаги 1722-ҳужжат ва «СССР Халқ хўжалиги Марказий давлат архиви» (ЦГАНХ) даги ҳужжатлар орасидан Тошкент тўқимачилик институти 1932 йил 26 июнда Иттифоқ Енгил саноат Халқ Комиссарлиги ҳайъатининг 90-сонли қарори билан ташкил этилганлиги ҳужжати топилди. Кейинчалик шундай ҳужжат Тошкент шаҳар давлат архивининг 45-фонди, 1-рўйхат, 1531-жилди, 5-варағида ҳам сақланаётгани аниқланди.

Монография қўлёзмаси тугалланиб, институт Илмий Кенгаши ҳамда Республика Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги Кенгаши қарори билан тасдиқланиб, 1982 йил сентябрида «Фан» нашриётига топширилди. Бу жараёнда институтимиз фидойи инсонлари, жамоамизда кўп йиллар меҳнат қилаётган мутахассисликлар асосчилари, профессор-ўқитувчилар, ходимлар рўйхатлари, уларнинг фидокорона меҳнатини тасдиқловчи ҳужжатларни тайёрлаб, туман, шаҳар партия ташкилотлари розилиги ва тавсиялари асосида мукофотлаш учун юқори ҳукумат идораларига (жами 50 киши) тавсия қилдик.

Ниҳоят, Иттифоқ Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ва Иттифоқ Олий таълим ходимлари касаба уюшмаси қарори билан 10-беш йиллик ва 1981/1982 ўқув йили натижаларига кўра Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти Иттифоқдаги турдош олий ўқув юртлари орасида «Социалистик мусобақа ғолиби» деб топилиб, Иттифоқ Олий таълим вазирлиги ва касаба уюшмасининг «Кўчма Қизил байроғи» ҳамда катта миқдорда пул мукофоти билан тақдирланди.

Уларнинг тавсиясига кўра Иттифоқ Олий Кенгаши Президиуми ва Вазирлар Кенгаши қарори билан институтимиз

жамоаси Иттифоқнинг юксак мукофоти — «Халқлар Дўстлиги» ордени билан тақдирланди.

Шунингдек, профессор-ўқитувчиларимиздан 19 киши ҳукуматнинг орден-медаллари, «Хизмат кўрсатган муҳандис», «Хизмат кўрсатган иқтисодчи», «Хизмат кўрсатган олий таълим ходими», «Хизмат кўрсатган саноат ходими» ва бошқа юксак унвоълар билан мукофотландилар. Ўнлаб ўқитувчи ходимлар Ўзбекистон Республикаси миқёсида «Олий таълим аълочиси», «Халқ таълими аълочиси», Олий Кенгаш Президиуми Фахрий Ёрлиқлари ва бошқа мукофотларга сазовор бўлишди. Мазкур қарорлар эълон қилинган кунларда институт жамоаси аъзолари Жиззах вилояти, Мирзачўл тумани «Абай» совхози пахта далаларида меҳнат фаолиятида эди.

Ҳурматли китобхон, хабарингиз бўлсинки, 1982 йил кузида Партиянинг бош котиби, Иттифоқ Олий Кенгаши Президиуми раиси Л.И.Брежнев вафот этди. Бу эса институтимизнинг 50 йиллик юбилей тантаналарини кечроққа, декабрь ойига кўчирилишига сабаб бўлди.

1982 йил декабрь ойида Тошкент шаҳрининг «Баҳор» концерт залида ўтказилган камтарона тантанада Ўзбекистон ССР Олий Кенгаши Президиуми раиси ўринбосари Б.И.Бугров Иттифоқ номидан институт байроғига «Халқлар Дўстлиги» орденини қадаб қўйди.

Иттифоқ ҳукумати номидан мукофотланган профессор-ўқитувчиларимизга, жумладан, Э.М.Абдулраззоқов, М.М.Муҳаммедов, У.М.Матмусаев, Д.А.Котов, Э.Ш.Алимов, Г.И.Мирошниченко, А.Б.Худковский, Ф.С.Кунгурцева, М.Х.Холматов, М.Р.Мавлявиев ва бошқаларга орден-медаллар, Б.М.Березин, М.М.Муқимов, С.Ҳ.Ҳусниддинов, С.Д.Болтабоев, Д.С.Султонов, Ш.Р.Марасулов ва бошқаларга юксак кўкрак нишонлари топширилди.

1982–1986 йиллар воқеаларидан лавҳалар. Иккинчи орден

1982 йилда институтимиз 50 йиллик юбилейининг тантанали нишонланиши ўтган даврда жамоамиз аъзоларининг фидокорона меҳнати ва эришган ютуқларини намоёниш қилувчи кўргазмалар профессор-ўқитувчиларимиз ва қўп минг сонли талабаларимиз руҳига жуда катта ижобий таъсир кўрсатди. Ўз навбатида бу тадбирлар Республикамиз ҳукумати, партия органларида ҳам жамоамиз салоҳияти ва имкониятларига бўлган ишонч ва ҳурматни янада оширди.

1983 йили Республикамизда «Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси ташкил топганига 60 йил (1984 йили)» тўлиши тантаналарига тайёргарлик бошланди. Шу боис Республика ҳукумати тасдиқлаган тадбирлар режасида 1984 йили Москвада собиқ Иттифоқ Халқ хўжалиги ютуқлари кўргазмаси (ХХЮК,ВДНХ) павильонида «Высшее и среднее специальное образование Узбекистана за 60 лет (1924–1984 гг.)» кўргазмасини намоёниш қилиш тадбири ҳам бор эди.

Бу кўргазмани ташкил қилишга Республика Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги (вазир С.П.Пўлатов) буйруғига кўра масъул қилиб вазир ўринбосари Муртазо Султонович Султонов, Москвада «ВДНХ СССР» қошида ташкил қилинажак штаб бошлиғи (кўргазма директори) вазифасига эса вазирликнинг ўрта махсус таълим назорати (инспекцияси) бошқармаси бошлиғи Анвар Орипович Хусаинов тайинланди.

Буйруқда кўрсатилишича, Республика олий ўқув юрталаридан кўргазма материалларини (экспонатларини) йиғиш, уларни Республика танлов комиссиясидан ўтказиш, танлаб олинган кўргазмаларни Москвага, ХХЮК (ВДНХ) штабига етказишга масъул этиб ТТЕСИ жамоаси (ректор Б.Ғ.Қодиров) тайинланди. Бундай масъулиятли тадбирни ўтказишга Салим Пўлатович Пўлатовнинг ўзи бош-қош бўлди.

Биринчи навбатда республикада олий ва ўрта махсус таълим тарихини ўрганаётган олимлар гуруҳи тўпланди. Уларга қисқа, лекин мазмунли фактлар билан тасдиқлан-

ган маълумотлар, фотосуратлар, илм-фан ва саноатга татбиқ қилинган ютуқлар намуналари, техника, технология лойиҳалари, макетлари ва бошқалар рўйхатларини йиғиб бериш топширилди.

Экспонатларга қўйиладиган талаблар (эстетик кўриниши, чизма лойиҳаси, тушунтириш изоҳи ва бошқа) ишлаб чиқилиб, Олий ва ўрта махсус таълим муассасалари раҳбарларига тарқатилди. Ҳар бир ўқув юрти дастлаб ўзида биринчи кўрикни ўтказиш муддатлари белгиланди. Шу тариқа ХХҲОКга тайёргарлик ишлари бошланди.

Шу ўринда айтиб ўтмоқчиман, айрим совет тарихчи олимларининг фикрича, Октябрь инқилобигача ўзбеклар орасида саводдилар (ўқиш, ёзишни билганлар) аҳолининг 2–2,5% дан ошмаган экан. Ўлкадаги мадраса ва масжидларда фақат дин асослари, «Қуръони карим» суралари ёдлатилар, бирорта ҳам замонавий олий таълим муассасаси бўлмаган, фақат битта ўрта махсус ўқув юртида 300 га яқин ёш йигитлар ўқитилган экан. Албатта, бу фикрлар асоссиз эди. Ўзбекистон қадимдан маданият ўчоғи бўлган. Ўрта асрларда мадрасаи олиялар бўлган, уларда дунёвий илмлар ўқитилган, юксак даражадаги мутахассислар тайёрланган, буюк алломалар етишиб чиққан, бу улуг сиймолар ўзбек халқининг маънавий, маданий ва руҳий бойлиги нақадар улкан бўлганини, тутанмас бой маданий мероси борлигини намоёйиш қилиб турибди-ку?!

Бу ҳақда ЮНЕСКОнинг бош директори Федерико Ма-йор 1996 йилда Парижда ўтказилган ЮНЕСКО сессиясида қилган маърузасида: «Ўзбекистон ери дунё илмий ва маданий ривожланишига ҳисса қўшган кўплаб улуг сиймоларни берган», — деб тасдиқлаган эди.

Сир эмаски, чоризм, советлар ҳукмронлиги даврида миллатимиз орасидан чиққан буюк сиймолар, қомусий олимлар қувғинга олинди. Халқ оммасининг билимга, дунё фанлари ютуқларини эгаллашга интилишларига, ўз манфаатларидан келиб чиққан ҳолда, катта-катта тўсиқлар қўйилди. Зеро, шўролар ҳокимияти учун ўзбек халқини ночор-

ликда, камбағалликда, билимсизликда сақлаб, уларнинг билимга, илм-фанга, маданиятга бўлган қизиқишини сўндириш ниҳоятда зарур эди. Токи бу халқ ўз ҳақ-ҳуқуқини англаб қолмасин. Ҳатто 1912 йили «Вестник просвещения» журнали саҳифаларида ёзилишича, «Туркистон ўлкасида саводсизликни тубдан йўқотиш учун 4600 йил керак» экан. Ҳолбуки, 1897 йилда чор Россиясида ўтказилган аҳоли рўйхати маълумотлари бу борада мутлақо бошқача рақамларни келтиради. Унга кўра, ўша даврда саводлилик даражаси Россияда 21 % ни, Туркистонда эса 19,5 % ни ташкил этган. Шунинг ҳам айтиш керакки, Туркистонда фақат рус-тузем мактабларида ўқиганларнигина саводли ҳисоблашган. Мадраса ва масжидларда диний билимлар билан бирга дунёвий билимлардан ҳам сабоқ олганлар саводлилар қаторига қўшилмаган. Кўриб турибсизки, шунга қарамай орадаги фарқ атиги 1,5 % ни ташкил этмоқда.

Тарғибот шундай бўлганки, гўёки Туркистон ўлкасидаги бундай аҳволни, Октябрь инқилоби, дунёда биринчи марта қурилган социалистик жамият тугатди. Бу ғирт бўҳтон ва уйдирмадан бошқа қараш эмас эди.

Шунинг алоҳида таъкидлаш жоизки, шўролар ҳукмронлигининг дастлабки кунларидан ўзбек халқининг илғор зиёлилари — жадидлар тимсолида Мунаввар қори Абдурашидхонов бошчилигида ўлкада замонавий олий ўқув юрти очиш ҳаракатига тушишди, натижада 1918 йил 13 майида Тошкентда Туркистон халқлари дорулфунуни (университети) очилди. Бу дорулфунунда замонавий, дунёвий билимлар ўқитилар эди, фақат унинг домла ва талабалари ўша давр халқимиз миллий урф-одатига кўра ишга ва ўқишга яқин кийиб, салла ўраб келишарди. Шўролар ҳукумати айтиш шунинг баҳона қилиб, бу университетда фақат ислом дини ақидалари ўқитилмоқда, деб уни ёпиб қўйишди.

Мустақиллик йилларида ҳақиқат қарор топди. Тошкент Давлат университети Президентимизнинг фармони билан Ўзбекистон Миллий университети мақоми берилиб, унинг ташкил топган йили 1918 йил деб тан олинди. Ҳа, шўролар

ҳукмронлиги йилларида воқеалар ривожи бизга мутлақо ёт бўлган йўлдан борди, шунинг учун биз воқеа ва ҳодисалар қандай ривожланган бўлса, шундайлигича баён қиламиз, чунки улар тарих зарварақларига муҳрланган. Уни биз ўзгартира олмаймиз, лекин ўз ўрнида ҳақиқий баҳосини беришга ҳаракат қиламиз.

Шундай қилиб, шўролар таълим-тарбия соҳасида ўз сиеъсатини юрита бошлади. Жумладан, Туркистон ўлкасида ҳам халқнинг «умумий саводсизлигини тугатиш» ҳаракати бошланди. 1920 йилда ўлкада 3 мингдан ортиқ саводсизликни тугатиш мактаб ва ҳар хил ўқув курслари (ликбезлар) фаолият кўрсатмоқда эди. Октябрь инқилобининг 7 йиллигида ярим миллион аҳоли ўқиш ва ёзишни ўрганди, яна 10 йилдан сўнг мамлакатда саводсизлик деярли тугатилган эди.

1920 йил 7 сентябрда мамлакатда фуқаролар уруши, вайронагарчилик, очарчилик ҳукм суришига қарамай, В.И. Ленин имзоси билан маҳаллий аҳолини чалғитиш мақсадида, Тошкентда «Туркистон давлат университети»ни ташкил қилиш ҳақидаги Декрет қабул қилинди. Москвадан Тошкентга В.И. Ленин йўлланмаси билан бир гуруҳ рус олимлари, педагоглари, ўзларининг ўқув илмий жиҳозлари, дарсликлари, ўқув қўлланмалари, адабиётлари билан етиб келишди. Бу байналминал олимлар Совет Шарқида биринчи университет таълим, фан, маданият ўчоғини ташкил қилдилар. Кейинчалик шу университет факультетлари негизида Ўзбекистоннинг ва Ўрта Осиё республикаларининг бир қатор олий ўқув юртлари ташкил топди.

1940 йилга келиб Ўзбекистонда 30 олий ўқув юрти, 98 техникум ва кўплаб касб-ҳунар ўқув юртлари фаолият кўрсатаётган эди. Уларни тугатган 6,7 минг дипломли мутахассисларнинг 3,3 минги олий маълумотлилар бўлиб, мамлакатни саноатлаштириш, қишлоқ хўжалигини жамоалаштириш ва маданий инқилобни амалга оширишда фаол қатнашмоқда эди.

Иккинчи жаҳон урушининг бошланиши мамлакатимиздаги тинч-тотув ривожланиш даврини орқага суриб

ташлади. Мамлакат иқтисодиёти тўлалигича уруш ва мудофаа манфаатларига бўйсундирилди. Ўзбекистонга 100 дан ортиқ саноат корхоналари, Москва, Ленинград, Киев ва бошқа шаҳарлардаги олий ўқув юртлари кўчирилиб келтирилди. Улар Ўзбекистон иқтисодиётига, ўқув-тарбия ва илмий тадқиқот ишлари ривожланишига катта ҳисса қўшишди. 1943 йилда Ўзбекистон Компартияси Марказқўми ва ҳукумати қарори билан Ўзбекистон Фанлар академияси ташкил этилди. Бу Ўзбекистон олий ўқув юртларининг илмий салоҳияти юқори даражадалиги, илмий-педагогик кадрлар тайёрлашдаги ўрни, фан тараққиётига қўшаётган муносиб ҳиссасининг ёрқин исботи эди.

1983 йилга келиб, Ўзбекистонда қарийб 189 та саноат тармоғини қамраб олган 1700 дан ортиқ йирик корхоналар ишлаб турган эди. Шунингдек, Республикада 2500 комплекс механизациялашган ва автоматлаштирилган ишлаб чиқариш цех ва участкалари, 3200 дан ортиқ механизациялаштирилган поток ва автомат линиялар, 6 та ЭХМ орқали технологик жараёнларни бошқариш автоматлаштирилган тизим фаолият кўрсатмоқда эди.

Республика халқ хўжалигида 561600 та муҳандис, иқтисодчи, техник ва режалаштирувчилар банд бўлиб, уларнинг 232400 таси олий маълумотли, шу жумладан, 156200 нафари муҳандислар эди. Республика қишлоқ хўжалиги тизимида эса 114000 мутахассис ишлаб турган бўлиб, уларнинг 59000 таси олий маълумотли эди.

1983 йилда Республикаимизнинг 43 та олий ўқув юрти, 240 та техникум ва ўрта махсус билим юртларида 550 мингдан ортиқ ёшлар таълим олмоқда эди ёки Олий ўқув юртларида 207 та, ўрта махсус ўқув юртларида эса 236 та мутахассисликлар бўйича кадрлар тайёрланаётган эди. Совет Ўзбекистони (1983 йил кўрсаткичи) ҳар 10 минг аҳолига тўғри келадиган талаба-ёшлар сони бўйича дунёдаги энг ривожланган мамлакатлар: Буюк Британия, ГФР, Франция, Италия, Япония ва Канададан олдинда эди. Республика илмий салоҳиятини 36600 та илмий ходим ташкил этар эди,

улардан 15018 таси илмий даража ва унвонлилар, 113 таси академиклар ва 1026 таси фан докторлари бўлган.

Ўзбекистон Республикаси Олий ўқув юртларининг ўтган 60 йил (1924—1984) ичида илм-фан, ишлаб чиқариш, техника ва технологияларни ривожлантиришда эришган ютуқларини бизнинг Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти мисолида ҳам яққол кўриш мумкин эди. Шу сабаб бўлса керакки, 1984 йили республикамиз ташкил топганлигининг 60 йиллик юбилеи муносабати билан Иттифоқ ХХЮК (ВДНХ)да ташкил этилажак Ўзбекистон олий ўқув юртлари кўргазмасига масъул қилиб бизнинг институтимиз танланган.

Албатта, бу масъулиятли ишда бизнинг жамоа бошқа олий ўқув юртларига намуна бўлиши керак эди. Биз бундай катта ишонч ва масъулиятни тўғри англаган ҳолда ҳаракат қилиб, тезда институтнинг барча каттаю кичик раҳбар ходимларига Республика ҳукуматининг қарори моҳияти ва аҳамиятини тушунтириб, танловга тайёргарлик кўриш махсус комиссиясини туздик ва институт экспонатларини Республика кўрик-танлови комиссиясига тайёрлай бошладик.

Аввало, институт профессор-ўқитувчиларининг ўз мутахассисликлари бўйича яратган ўқув дарсликлари, ўқув услубий қўлланмалари, илмий мақолалар тўпламлари, илмий журналлар, янги ихтиролар учун олинган муаллифлик гувоҳномалари, чет эл патентлари, халқаро конференциялар тўпламларини алоҳида-алоҳида намоёйиш қилиш учун кўргазма жавонларига жойлаб, муаллифлар рўйхатлари, уларнинг илмий даража ва унвонларини кўрсатган ҳолда ёзиб қўйилди. Бу 10 га яқин кўргазма жавонлари бўлиб, уларда деярли ҳамма асосий мутахассислик ва ихтисосликларимиз, энг асосийси, муаллифлар орасида турли миллат ва элатлар вакиллари борлиги яққол кўриниб турар эди.

Иккинчидан, экспонатлар қаторида профессор-ўқитувчиларимиз яратган янги-янги ишлаб чиқариш техникалари намуналари, технологик тизимлар макетлари, завод-фабрикалар лойиҳалари, технологик машиналарининг янги жой-

лашув тизимлари, технологик машина ускуналарининг янги қисмлари, деталлари янгилигини, сифатини изоҳловчи тушунтириш йўлланмалари, рекламалари жойлаштирилган эди.

Учинчидан, жавонларга профессор-ўқитувчиларимизнинг пахтани қайта ишлаш, тўқимачилик, табиий ипак, пахта ва кимё толаларини йиғириш технологиялари, тўқимачилик машинасозлиги, тикувчилик ва трикотаж саноати, чарм маҳсулотлари технологияси намуналари, янги-янги тўқима матолар, шунингдек, синов жиҳозлари ускуналари намуналари намойишига доир экспонатлар қўйилган эди.

Энг муҳими, «Пахтани дастлабки қайта ишлаш техникаси ва технологияси» (оқ-қора тасвирда) ва «Табиий ипак технологияси» (рангли тасвирда) бўйича тўлиқ форматли ўқув ҳужжатли, мультификациялашган фильмлар намойиши тавсия қилинди.

Бу кўргазмаларимиз моҳиятини акс эттирувчи, муқовасида «ВДНХ», унинг ёнида «УзССР 60 лет» белгилари босилган «Ташкентский ордена Дружбы Народов институт текстильной и легкой промышленности имени Ю.Ахунбабаева» номли кичик ҳажмдаги буклет (тузувчи Ф.О. Озодаев) ҳам тайёрланиб, унда институтимизнинг қисқача тарихи ва бутунги (1984 йил) ҳолати аниқ факт ва далиллар асосида ёритилиб, нашрдан чиқарилди.

Кўп фурсат ўтмай, Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазири С.П.Пўлатов муаллифлигида республикадаги олий ва ўрта махсус таълим тизимини ёритувчи худди шундай буклет «Высшее и среднее специальное образование Узбекистана за 60 лет» (1924–1984) номи билан нашрдан чиқди. Бу китобчада собиқ Иттифоқ раҳбари В.И.Ленин имзолаган декрет нусхаси, Ўзбекистонда олий ва ўрта махсус таълимнинг ривожланиш тарихи (соҳалар бўйича) таҳлили, бутунги (1984 йил) мавқе тўлиқ очиб берилган эди.

1984 йилда Совет давлати бошқарув тизимида, Партия Марказқўми Сиёсий бюроси таркибида катта ўзгаришлар рўй берди. Шунга қарамай, Иттифоқ ХХЮК павильонида режалаштирилган тадбир-кўргазма бўлиб ўтди. Кўргазмага

Марказқўм Бош котиби, Иттифоқ Олий Кенгаши Президиумининг раиси М.С.Горбачев бошлиқ Сиёсий бюро аъзолари, орқаларидан МК аъзолари, кейинчалик бир ойлар давомида Иттифоқ Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги тизимидаги ўқув юрглари раҳбарларининг ташрифи биз учун кўп қувончли кунлар бўлди.

Иттифоқ ХХЮК Кенгаши қарори билан кўплаб кўргазма муаллифлари, шу жумладан, бизнинг институт вакиллари (10 дан ортиқ) ҳам ХХЮК (ВДНХ)нинг катта-кичик «Олтин медаллари», I, II, III даражали турли дипломлари ва бошқа эсдалик совғалари билан тақдирланишди. Шулар қаторида менга ҳам ўқув ҳужжатли фильмимиз учун «Кичик олтин медаль» берилди. Профессор-ўқитувчиларимиздан М.Холматов, Б.Э.Геллер, М.М.Муҳаммедов, М.М.Муқимов ва бошқалар ХХЮК «Олтин медали» совриндори бўлишди.

Ҳатто айрим ноёб экспонатларимизни ХХЮК фондига олиб қўйишди. Кейинчалик маълум бўлишича, бизнинг экспонатларимиз бир неча халқаро кўргазмаларга юборилибди. Масалан, профессор М.Х.Холматов ва бошқалар муаллифлигидаги «Сигнал-1», «Сигнал-2» жиҳози, профессор М.М.Муҳаммедов ва бошқалар муаллифлигидаги «Табийий ипакни ўровчи автомат линия», бизнинг кафедрамиз аъзолари С.Д.Болтабоев, Б.Ғ.Қодиров, А.Т.Тошматовлар тақдим этган «Техника и технология первичной обработки хлопка» ўқув ҳужжатли фильми ва бошқалар Техрон (Эрон), Қобул (Афғонистон), Токио (Япония)да ўтказилган халқаро кўргазмаларда намоён қилиниб, турли даражадаги дипломлар билан тақдирланганликлари тўғрисидаги хабарларни (1990-йилларгача) олиб турдик.

1984 йили Иттифоқ ОАК (Олий Аттестация Комиссияси) дан унинг 50 йиллик юбилейи тантанасида иштирок этиш учун ТТЕСИ қошидаги махсус ихтисослашган Илмий кенгаш раиси (Б.Ғ.Қодиров) номига таклифнома келди. Мен ўрнатилган тартибда Республика Олий ва ўрта махсус таълим вазири С.П.Пўлатовга таклифномани олиб бориб кўрсатиб, Москвага боришга рухсат сўрадим. Салим Пўлатович бу

таклифномани бизнинг жамоага билдирилган ҳурмат белгиси сифатида қабул қилиб, боришимга рухсат берди ва мен Вазирнинг маслаҳатлари билан Иттифоқ ОАК юбилейига Ўзбекистон олий ўқув юртлари номидан табрикнома ва эсдалик совғаси сифатида Хива гилам тўқиш фабрикасида махсус буюртма билан тўқилган «В.И.Ленин портрети» туширилган кичик бир гиламчани олиб бордим.

Москвадаги Иттифоқ ОАК биносида ҳамма табрик учун келган меҳмонлар қатори мен ҳам кириб, ОАК раиси Кириллов — Угрюмовга Ўзбекистон табриги ва совғасини топширдим. Иттифоқнинг ҳамма Республикаларидан табриклаш учун келган меҳмонлар жуда кўп бўлди. Ҳаммамизни рўйхатга олиб, кеч соат 18:00 да Союзлар уйининг Колонна зали биносида ўтадиган асосий тантанали мажлисга таклиф қилишди. Тантанали йиғилишда 300 га яқин меҳмонлар қатнашди. Юбилей қатнашчиларини Партия МҚ Сиёсий бюроси номидан Марказқўм котиби А.Н.Яковлев табриклади. ОАК раиси Кириллов — Угрюмов ўз маърузасида бизнинг институт номини (ТТЕСИ) 2 маротаба тилга олди ва институтимиз Илмий жамоасига ўзининг миннатдорчилик сўзларини билдирди. Бундан мен ниҳоятда ғурурланиб ўтирдим. Расмий маъруза ва табриклардан кейин танаффус даврида икки ёнимдан икки киши келиб мени қўлтиқлашди. Ҳайрон бўлиб қарасам, бир ёнимда академик, Ўзбекистон Фанлар академияси кибернетика институти директори Восил Қобулович Қобулов ва иккинчи ёнимда академик, Ўзбекистон Партия тарихи институти директори Ҳабиб Турсунович Турсуновлар мени табриклаб, ўз хурсандчиликларини билдиришди.

Академик Восил Қобулович:

— Ука, неча ёшга кирдингиз, — деб сўради.

— Бу йил 44 ёшга тўламан, — дедим. Шунда Ҳабиб Турсунович ҳазил аралаш гап қилиб:

— Киши кўрмас жойингизга кўзмунчоқ тақиб олинг, — деб кулди.

Маълум бўлишича, Ўзбекистондаги 43 та олий ўқув юрти орасида фақат менга ва Ўзбекистон Фанлар академияси институтларидан юқоридаги 2 та институт директорларига таклифнома келган экан.

1984 йилги яна бир воқеа эсимда қолган. Фрунзе (ҳозирги Яккасарой) тумани партия комитети 1-котиби Санобар Аҳроловна Хўжаева мени ва институт партия ташкилоти котиби Марат Фаттоҳович Аҳмедовни зудлик билан қидиртиради. Кечаси соат 23—24 лар бўлса керак, албатта, икковимизни ҳам топа олмайди. Мен Куйбишев (ҳозирги Мирзо Улуғбек) тумани 2-Қорасув мавзесида, М.Ф.Аҳмедов эса Чилонзор тумани 10-кварталида (шаҳарнинг иккинчи четида) яшардик. Иккаламизнинг ҳам ўша даврда уйимизда телефон бўлмаган.

Эртаси куни эрталаб туман партия комитетида бу ҳолат муҳокама қилинди. Шу воқеа туртки бўлдими, билмадим, Санобар Аҳроловна Хўжаева туман партия комитети номидан Тошкент шаҳар ижроия қўмитаси раиси В.О.Козимовга расмий хат йўллаб, менинг уйимга телефон ўрнатиб беришни, иложи бўлмаса (у вақтда АТС йўқ эди), менга шаҳарнинг телефон алоқаси бор туманидан квартира ажратишни илтимос қилган.

Орадан 5—6 ойлар ўтгач, кутилмаганда мени Тошкент шаҳар ижроия қўмитасига таклиф қилишиб, Мирзо Улуғбек (собик Куйбишев) тумани «Дархон» массиви (олдинги Тошкент пахта тозалаш заводи ўрни)да янги қурилган уйлардан квартира ажратилгани ҳақида қарор кўчирмасини қўлимга беришди.

Уйга келиб, Ҳалимахонга шаҳар ижрокўми қарорини кўрсатдим. Аввалига индамади. Кейинроқ : «Мен ҳеч ерга кўчмайман», — деб туриб олди.

— Ўғилларимиз ёнимиздаги мактабда ўқияпти, мен ҳам шу ердаги «Средазводстрой илмий-тадқиқот» институти лабораториясида ишлаб турибман. Атрофимиздаги қўшнилар билан аҳилмиз. Ёнимизда поликлиника, бозорча, кўплаб дўконлар мавжуд. Сабр қилсак, мана, рўпарамизда АТС ҳам қу-

рилар эмиш. Ҳеч қаерга кўчмаймиз, шу ерга ўрганиб қолдик, — деб туриб олди. Қисқаси, кўндира олмадим. Кўчмадик.

Воқеаларни олдиндан айтсам, орадан бир йил ўтиб, 1985 йил баҳорида Москвадан юборилган комиссия шу қарорлар билан ҳам шуғулланибди.

Бир куни кабинетимга бир рус йигити қўнғироқ қилиб, ўзини Тошкент вилояти прокурори ўринбосари, деб таништириб, мени суҳбатга таклиф қилди. Мен учрашувга розилик билдириб: «Қандай маълумотлар олиб бораёй», — десам, — институт фаолияти тўғрисида ҳеч қандай маълумот керак эмас, суҳбатимиз ўтган йили янги квартирага кўчганингиз тўғрисида бўлади, — деди. Мен кулиб:

— 1977 йилдан бери 2-Қорасув мавзесида яшашим ва ҳеч қандай янги квартирага кўчмаганимни тушунтирдим. У бўлса:

— Менинг қўлимда Тошкент шаҳар ижроқўмининг қарори турибди, — деб ўдағайлади.

— Сиз адашган бўлсангиз керак, яна текшириб кўринг, — деб телефон гўшагини қўйдим.

Яхши эслайман. Ўша йили янги квартира олган Республика, Тошкент вилояти, Тошкент шаҳри ва туман раҳбарлари, шунингдек, партия, совет ва маъмурий ҳўжалик ходимларининг кўпчилиги жазоланди. Оллоҳнинг асрагани шу эмасми!

Қалгис ташаббус

Бу воқеа 1985 йилда бўлиб ўтган. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Кенгаши раиси Н.Ж.Худойбердиев раислигида ўтадиган кенгайтирилган мажлисга мени ҳам таклиф қилишди. Одатда бундай Кенгаш мажлисларига олий ўқув юртлари ректорлари камдан-кам таклиф қилинади. Мажлис кун тартибида муҳокама қилинган масалалар қаторида Жиззах шаҳрида қурилиб ишга туширилган (1979 йил устки, 1983 йили ички кийим) трикотаж фабрикалари фаолияти, улардаги мавжуд камчиликларни бартараф қилиш чоралари

ва йил охиригача қурилиш лойиҳаларида кўрсатилган юқори ишлаб чиқариш кўрсаткичларига эришиш тadbирлари белгиланди. Йиғилишда Республиканинг тегишли вазирлик раҳбарларига ўз хизматлари доирасида аниқ топшириқлар берилди. Улар қаторида Олий ва ўрта махсус таълим вазири Салим Пўлатович Пўлатовга Жиззах шаҳридаги трикотаж маҳсулотлари фабрикаларини етук муҳандис-кадрлар ва ўрта махсус техник ходимлар билан таъминлаш вазифаси, шунингдек, Жиззах шаҳрида 1985/1986 ўқув йилидан Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти филиали ёки умумтехника факультетини очиш, унда фабрика ишчи-ёшларини ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда ўқитишни ташкил қилиш топшириғи берилди. Жиззах вилоят раҳбарлари ва Республика Енгил саноат вазирлиғи раҳбариятига Жиззах вилояти мактабларида 10-синфни битирган ёшларни трикотаж фабрикаларига ишга жалб қилиш, уларни Тошкент тўқимачилик комбинати ва «Малика» трикотаж ишлаб чиқариш бирлашмасида ишчи касбларига ўргатиш, ишлаб турган ёшларни амалий касбий малака ошириш курсларига жалб қилиш, келажакда бу ёшларга ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда олий ўқув юртларида ўқиш имкониятларини яратиш ва бошқа ижтимоий таъминот муаммоларини ҳал қилиш топшириқлари берилди. Шу куннинг ўзида вазиримиз С.П.Пўлатов менга Жиззах шаҳри трикотаж фабрикаларига институтнинг мутахассисларини юбориб, фабриканинг 1990 йилгача муҳандис-техник кадрларга бўлган эҳтиёжини ўрганиб, ТТЕСИнинг қайси мутахассисликлари бўйича қабулни ташкил қилиш, Жиззахда унинг (Андижон, Наманган ва Марғилондаги каби) филиалини очишни асослаб, таклиф киритиш топшириғини берди. Мен эртаси кунийёқ Жиззахга институтнинг (тўқимачилик саноатини ташкил қилиш ва режалаш, тўқувчилик, йигирувчилик, трикотаж технологиялари ва тўқимачилик машина жиҳозлари) кафедралари профессор-ўқитувчиларини юбориб, қўйилган масалаларни ҳал қилдик.

Вазирликка 2 та таклиф: *биринчиси*, институт филиалини очиш, *иккинчиси*, умумтехника факультетини очишни асослаб киритдик.

Бу орада Республика олий ўқув юртларига 1985 йил қабули ҳам бошланди. Вазиримиз С.П.Пўлатов топшириғи билан Жиззах шаҳрида институтимизнинг махсус қабул комиссиясини ташкил қилиб, кечки-сиртқи ўқув шакли бўйича юқорида тилга олинган ихтисосликларга ҳужжатлар қабулини бошладик. Қабул комиссияси масъул котиби этиб Меҳнат муҳофазаси кафедраси мудири, доцент Тоҳир Аҳмедович Ғаниевни тайинладик. У киши бошлиқ комиссия аъзолари, аввало, Жиззах фабрикаларида ишлаётган ўрта маълумотли ёшларни, шунингдек, шаҳар ва шаҳар атрофи туманлари ўрта мактабларининг 10-синфни битирган ёшларни институтимизнинг Жиззахда очилаётган филиалига ўқишга ва бир вақтни ўзида трикотаж фабрикасига ишга жойлашиш ташвиқотлари билан шуғулланишди.

Қабул комиссияси ўша даврда янги ташкил қилинган Жиззах политехника институти (ректори Носиржон Рашидов) биносида иш бошлади.

Комиссия аъзолари атроф туманлардан келаётган ёшларни трикотаж фабрикасига ишга олиб, ётоқхоналарга жойлаб, кечки соатларда институтга киришда топшириладиган аниқ фанлар (математика, физика, кимё) бўйича ўқишлар ташкил қилди. Натижада 300 га яқин абитуриент ёшлар ҳужжатларини топшириб, кечки ўқишларга қатнай бошладилар.

Мен мунтазам равишда вазиримиз С.П.Пўлатовни Жиззахда олиб бораётган ишларимиздан хабардор қилиб турдим. Ниҳоят, имтиҳон кунлари ҳам бошланди. Вазирлик ходимлари:

— Вазирлик Республика ҳукуматига қарор лойиҳасини тайёрлаб тасдиққа киритди, Сиз қабул имтиҳонларини умумий қоидалар асосида ташкил қилаверинг, — деб мени ишонтиришди.

Имтиҳонлар ҳам ўтди. 120 тача абитуриентлар билими ижобий баҳоланди, аммо, ҳукумат қарори чиқмади. Бу орада Республика ҳукумати раҳбарлари (Н.Ж. Худойбердиев, унинг

муовинлари), ҳамма вазирлар лавозимларидан бўшатилиб, ўринларига бошқа раҳбарлар тайинланди. Вазиримиз С.П.Пўлатов Тошкент давлат автомобиль йўллар институти ректорлигига ўтказилди. Ўринларига Ўзбекистон Фанлар академияси вице-президенти, академик Маҳмуд Салоҳиддинов Олий ва ўрта махсус таълим вазири лавозимига тайинланди. Шундай қилиб, Жиззахда ТТЕСИ филиали очилиши масаласи ҳал бўлмай, аросатда қолди, ўртада мен, ТТЕСИ ректори, асосий ижрочи вазирликнинг оғзаки кўрсатмаси билан иш тутиб, айбдор бўлиб қолдим.

Энди орқага йўл йўқ эди. Жиззахлик ёшлар (абитуриентлар) тақдирини ҳал қилиш керак. Таваккалига 1985 йил 1 октябрда барча жавобгарликни ўзимга олиб, ҳукумат қарорисиз, ҳамма ижобий имтиҳон топширган (120 га яқин) ишчи-ёшларни ТТЕСИнинг Тошкентдаги сиртқи факультетига (мутахассисликлари бўйича) белгиланган режадан «ортиқча» ўқишга қабул қилдим. Жиззахлик абитуриентларга берган ваъдани бажариш учун биринчи бошловчи (установочный) сессия ўқишини 15 октябрдан (12 кунлик) Жиззах шаҳридаги политехника институти ўқув биноларида (кечки соатларда) ташкил қилдик. Кейинги ўқишлар ҳамма қатори Тошкентда сиртқи ўқиш тартибида ўтказилди. Бу бўлиб ўтган воқеалар ҳамма учун, ҳатто масъул котиб Т.А.Ғаниевга ҳам сир бўлиб қолди. **Мана, қанча йиллар ўтдики (34 йил), бу сирни биринчи мартаба ошкор қилмоқдаман.** Ўша 1985 йилги Жиззахлик ёшлар ҳам ҳамма қатори ўқиб, олий маълумотли бўлиб кетишди.

Шундай қилиб, 1986 йилнинг биринчи ярмида 1981–1985 йиллар ўн биринчи беш йиллик ҳисоботлари бўйича институтимиз кўрсаткичлари бошқа олий ўқув юртлари кўрсаткичларидан анча юқори бўлди. Мағрурланиб айтаманки, шу 11-беш йиллик натижаларига кўра, эришилган ютуқлар учун Республикамиз олий ўқув юртлари профессор-ўқитувчилари ҳам Иттифоқ Олий Кенгаши Президиуми қарори билан мамлакатнинг орден ва медаллари билан мукофотланди. Улар

қаторида мен ҳам «Октябрь Революцияси» ордени билан тақдирландим.

Кафедраимиз қошида илмий лабораторияга ҳам раҳбарман. Докторлик диссертацияси якунлари

1975—1980 йиллар кафедраимиз қошидаги «Саноат тармоқ илмий лабораторияси»га кафедраимиз мудир, профессор Ф.Жабборов раҳбарлик қилган эди. Кафедра мудирлигига профессор Г.И. Мирошниченко сайлангандан кейин лаборатория раҳбарини ҳам янгилаш лозим бўлди. 1981 йил 2 февраль куни менинг қатнашувим ва проректор Н.У. Ризаев раислигида кафедра мудирлари: Г.И. Мирошниченко, А.Б. Худковский, Г.И. Болдинский, деканлар Э.М. Абдураззоқов, А.Е. Лугачев, У.М. Матмусаев, профессорлар С.Д. Болтабоев, И.И. Раскин, доцентлар Р.Р. Файзиев, К.Э. Эргашев, А.П. Парпиев, Д.Я. Якубов, Ҳ.Т. Аҳмадхўжаев ва кафедраимиз аспирантлари ва илмий лаборатория ходимлари муҳокамага йиғилдик.

Дастлаб кафедра профессор-ўқитувчиларининг лаборатория таркибида бажарган ва олиб бораётган мавзулари маълумотини эшитдик. Профессор С.Д. Болтабоев, кейин мен, сўнг А.П. Парпиев, А.Е. Лугачев, Д.Я. Якубовлар бирин-кетин маълумот бердик.

Бу даврда мен ва устозим Ш.Қ. Қодиров 1972—1974 йиллар учун тавсия этган мавзулар қуйидагилар эди:

1. Пахта ўсимлиги шоҳларидаги чаноқларнинг очилиш тартиби ва муддатлари, унинг толаси ва чигитининг қуёш нурлари таъсирида сифат ўзгариши даври, пахтани машинада териш муддатларининг пахта хомашёси сифатига таъсири мавзусидаги тадқиқотларини Фарғона вилоят Фрунзе тумани Охунбобоев номидаги давлат хўжалиги дала шароитларида мавсумий давом эттирмоқда эдик.

2. Тадқиқотларимиз иккинчи босқичи «Пахтани машинада териш жараёнида навларга ажратиб териш» мавзуси бўлиб, «Икки бункерли пахта териш машинаси» конструк-

циясини яратиш устида ҳамкасб, курсдош ўртоғим Камолхон Ҳасанов билан ҳамкорликда ишламоқда эдик.

3. Кафедрамиз лабораториясида аспирантларим Мурод Орифжонов, Равшан Носиров ва Бахтиёр Ёқубовлар билан «Пахта хомашёсини тозалаш жараёнида тоза пахтани ифлосликка чиқиб кетиш миқдорини камайтириш» мавзuidaги тадқиқотларни тугаллаётган эдик.

Йиғилиш қатнашчилари ҳисоботларимизни маъқуллашди. Бу мавзуларни давом эттириш ва якунига етказишни тавсия этишди. 1981–1985 йилларда бу йўналишлардаги тадқиқотларимиз ва ҳўжалик шартномаларимиз тугалланди. Натижалари ПТСМИТИ (ЦНИИХПром) нинг Бектемир пахта тозалаш заводи ишлаб чиқариш тизимида синовдан ўтди. «ГСКБ хлопкоочистка» лойиҳаларига тавсиялар киритдик. Аспирантларим М.Орифжонов, Р.Носиров, Б.Ёқубов ва К.Ҳасановлар техника фанлари номзодлиги диссертацияларини муваффақиятли ҳимоя қилишди.

ПТСМИТИ (ЦНИИХПром) жамоаси кўп йиллар давомида юқори намликдаги пахта хомашёсини қуриштиш технологияси устида ишлаб, турли пахта қуриштиш агрегатларини яратган эди: уч босқичли «СХН-3», кейинчалик «СБ-10», «СБ-10М» ёки «МС» шулар жумласидан. Улар саноатда кенг қўлланила бошланди, аммо уларнинг ҳар бири ўзига хос камчиликларга эга эди. Умумлаштириб айтилса, бу агрегатларда қўлланилаётган қуриштиш «агенти» кўмир, солярка, керосин, метан газлардан бирини ёқиб олинаятган «иссиқ газ» бўлганлиги учун пахта толасининг табиий сифатига таъсири кучли бўлганлиги, қуриштиш агрегатининг намликни олиш фойдали даражаси (КПД) пастлиги, ишлаб чиқариш қувватининг (производительность) пастлиги ёки катта даражада иссиқлик (300°C) энергияси талаб қилиши ва бошқа сабаблар ишлаб чиқариш корхоналарини қониқтирмаётган эди.

Кафедрамиз доценти А.П.Парпиев ўз шогирдлари (М.Раҳмонов, И.Мадумаров, А.Машарипов ва бошқалар) билан бирга ҳўжалик шартномаси ҳисобида бошлаган «Пахта

хомашёсини қуритишнинг янги технологиясини яратиш» мавзуидаги тадқиқотлари Андижон вилояти «Бўз» пахта тозалаш заводи амалиётида яхши натижалар бера бошлаган эди. Йиғилиш қатнашчилари бу тадқиқотларни назарий ва амалий жиҳатдан мукаммаллаштириш ва жорий этишни кенгайтиришни тавсия қилишди. Шундай ҳам бўлди. Кейинги йилларда бу тадқиқотлар натижалари (1981—1987 йиллар) Ленин номидаги, «Сўфи қишлоқ», «Қўқон қишлоқ» ва бошқа заводларда ҳам жорий этилиб, сарф-харажатлар 5 баробар соф фойда билан ишлаб чиқаришга қайтарилди. Барча аспирантлар ўз вақтида номзодлик диссертацияларини ҳимоя қилишди.

Йиғилишда бу маълумотлар эшитилгач, саноатдаги долзарб муаммо — пахта тозалаш заводларида ГОСТ кўрсаткичларидан юқори намликда қабул қилинаётган ва машинада терилган хомашё ҳолати муаммоси ҳақида сўз борди.

1974 йилдан пахта хомашёсини машинада теришда янги механизациялаш технологияси: «Терим машинаси бункери + транспорт тиркамаси + тайёрлов масканидаги қабул механизми + пахтани кўтариб гарамга (ёки омборга) тўкувчи транспортёр технологияси» жорий этилди. Бу жараёнда қўл меҳнати кескин қисқарди, пахтани қабул қилиш жараёни тезлашди. Шу ўринда намлиги ГОСТ кўрсаткичидан юқори бўлган пахта хомашёси оғирлигини кондицион оғирликка келтириб ҳисоблаб, ортиқча намлик ҳисобига оғирликдан чегирма (скидка) қилиб қабул қилиш тартиби кучга кирди. Натижада қабул масканларига келаётган нам пахта миқдори кескин кўпайди, топширувчи (совхоз) ва қабул қилувчи (завод) ходимлари ўртасида келишмовчилик, норозилик кучайди. 1-нав пахта миқдори камайиб, оралиқ нав (переходной сорт) деган иборалар келиб чиқди.

Энг асосий муаммо намлиги 11% дан юқори бўлган бир тиркама (2—3 тонна) пахта хомашёси гарамга тушган жойида 3—5 кун ўтгач, ўз-ўзидан қизиш (самосогревание) ҳодисаси бошланиб, шу нуқтада пахта 50—60 ва ўндан ҳам юқори даражада қизиб, атроф қатламларга ҳам тарқалиб,

пахта алангасиз кую бошлайди, тола ранги сарғаяди, чигит куюди.

Кейинги ишлаб чиқариш жараёнида куйган тола ҳавога учиб кетади, миқдори камаяди, чигитдан олинадиган ёғ маҳсулоти миқдори ҳам камаяди. Пахтанинг ғарам (ёки омборда) ўз-ўзидан қизиши ҳолати маҳсулотнинг табиий сифатини қайтариб бўлмас даражада пасайтиради.

ПТСМИТИ (ЦНИИХПром) олимлари пахта тозалаш заводларига ортиқча намликда қабул қилиниб, ғарамларда ўз-ўзидан қизиб, сифатини йўқотаётган пахта хомашёсини сақлаб қолиш учун ғарамлар танасида «тоннел»лар қазиб, ички иссиқликни кучли вентиляторлар ёрдамида сўриб олиш тадбирларини қўлаб, «тоннел» қазил махсус машина конструкциясини ҳам ихтиро қилишди. Синовдан ҳам ўтказишди, аммо бу урунишлар беҳуда ҳаракатлар бўлиб, уни «ўрмонга ўт кетганда, чўмичда сув сепиб ўчиришга уриниш»га ўхшатиш мумкин эди.

Умумлаштириб айтилса, пахта тозалаш заводлари (қабул масканлари) машинада терилган, намлиги 11 % ва ундан ортиқ пахта хомашёсини қабул қилиб олинган, уни кафолатли сақлаш технологияси ва техникаси билан таъминланмаган эди.

Хорижий мамлакатлар тажрибасида ҳам бу муаммо қисман мавжуд эди. Профессор И.М.Раскин маълумотида кўра, АҚШнинг пахтачилик саноати тўлиқ механизациялаштирилган. Машинада терилган пахта хомашёси шу даланинг ўзида махсус техника воситасида кичик-кичик контейнерларга (модулларга) жойлаштирилади ва даланинг ўзида маълум (қисқа) вақт сақланади. Модуллардаги пахта миқдори ва босими биздаги ғарамлардаги миқдор ва босимга нисбатан бир неча маротаба кам бўлади, шу сабабли модулдаги нам пахтанинг ўз-ўзидан қизиш (самосогревание) жараёни унчалик тез юз бермайди. Баъзи бир нуқталаридаги (очаговое) қизиш жараёни кўп тарқалиб ҳам улгурмайди.

Пахтани қайта ишлаш (2 мингдан ортиқ) заводлари мавсумий, асосан, пахта терими даврида ишлаб, ҳамма

хомашёни (9—10 млн. тонна) ишлаб чиқариб, пахта тозалаш заводлари узлуксиз технологияси таркибида (2—3 та) кетма-кет ўрнатилган, «гибкий» технология шароитида (хоҳлаган вақтда ишга тушириладиган) пневмотранспортер ёки пневмомеханика ҳаракатига мослашган, пахтани иссиқ ҳавода қизитиб ҳаракатлантирувчи ва охирги босқичда уни совутувчи техника ускуналари билан таъминланган экан, шу сабабли уларни «самосогревание» муаммоси кўп ҳам ташвишга солмас экан.

Бизнинг (Иттифоқ бўйича) мамлакатимизда ҳар йили 6—7 млн тонна (1980 йил кўрсаткичи) терилган пахта хомашёси 160 та пахта тозалаш заводларида (300—400 тоннали) ғарамлар ёки (3 минг тоннали) омборларда сақланиб, йил давомида — 10—12 ой мобайнида қайта ишланади.

Демак, пахта хомашёсини узоқ муддат ғарамларда сақлаш, шу боисдан унинг сифатини йўқотиш муаммоси фақат бизнинг мамлакат саноати муаммоси экан, аммо бу муаммони бартараф қилиш ёки унинг олдини олиш масаласига бирорта ҳам илмий-текшириш институти ёки лабораториялар астойдил (махсус) киришмаган эди.

Йиғилишимиз қатнашчилари «Пахта хомашёсини сақлашда унинг сифатини йўқотиш ҳолатининг олдини олиш технологияси ва техникасини яратиш» мавзусида чуқур назарий ва амалий тадқиқотлар ўтказилишини институтимиз лабораторияси бошлаши зарур, деган хулосага келишди.

Бу илмий-тадқиқотларни ташкил қилиш ва амалга оширишда Республикамиз Фанлар академияси таркибидаги пахтачилик, микробиология, биохимия, ўсимликлар кимёси институтлари, ПТСМИТИ (ЦНИИХПром), ТошДАУ ва бошқа олий ўқув юртлари ҳамкорлиги, молиявий таъминоти Республика қишлоқ хўжалиги ва пахта тозалаш саноати вазирликлари буюртмалари ва шартномалари орқали ташкил қилиниши зарурлиги айтилди. Юқорида айтилган мулоҳазалар асосида бу тадқиқотларни ташкил қилиш ва уларга раҳбарликни менинг ўзим, институт ректори сифатида бошқаришим зарурлигини кўндаланг қўйишди.

Хурматли ватандош, китобхон! Шу ўринда Сизни ота-боболаримиз, бободехқон, пахтакорларимиз тарихда пахта етиштириш, ундан сифатли маҳсулот олишда қўллаган усулларни эсингизга солмоқчиман.

Олдинги (1972—1974 йиллар) ўтказган тадқиқотларим натижаларида қайд қилганимдек, пахта ўсимлиги ҳосили (чаноклардаги пахта) унинг танасида пайдо бўлиши ва пишиб етилиш босқичлари, пахта (моноподиал) шохларининг пастдан юқорига қараб жойлашиш тартибига, шохларда чанокларнинг жойлашиши асосий танага яқин жойидан (симподиал) шохнинг учига қараб босқичма-босқич пайдо бўлади. Унинг етилиши (пишиб очилиши) даври ҳам шу тартибда рўй беради. Демак, пастдан (томирдан) келаётган озуканинг юқорига қараб ҳаракатланиши, пахта чанокларининг ривожланиш босқичларини белгилайди. Шу туфайли бободехқон пахта (ўсимлик) танасининг пастки қисмидан юқорига қараб очилган чаноклар сони 5—8 тага етгач, уларни биринчи қўл теримида териб олган. Бу биринчи қўл терим пахтасини дала хирмонларида ёйиб, қуёш нурида 1—2 кун қиздириб, шамоллатиб, кечки салқинда совутиб, пахта чигити маълум даражада қотганига ишонч ҳосил қилгач (чигитни тишлаб кўрсангиз, «чирс» этиб ёрилади), катта-катта қанор қоғларга жойлаб, алоҳида нам ўтмас жойларда (айвонларда) сақлаган. Бу терим пахтаси «олий нав» (танлаб олинган) деб аталиб, уни қайта ишлаш технологияси ҳам «юмшоқ технология» чигитга механик шикаст етказмасдан (тола-ни чигитдан ажратиб), ундан «уруғлик чигит» тайёрланган.

Иккинчи қўл терими ўсимликда 60—70% чанок очилганда, иложи борича очиқ қуёшли кунда ўтказилган. Бу терим пахта толасининг пишиқлиги кўрсаткичи бўйича, асосан, I навларга, бир қисми II навларга топширилган. Намлиги бўйича чиқит (скидка) қилмаслик ёки II навга топширмаслик мақсадида уни дала хирмонларида, асфальт кўча юзларига ёйиб, 2—3 кунлаб қуёшда қуритиб, намлигини қочириб, бир жойдан иккинчи жойга сочиб, шамоллатиб, кечалари шабнамдан сақлаш мақсадида бир жойга тўплаб, устини

чойшаб билан ёпиб қўйиш тадбирларини кўришган. Сўра-сангиз: «Пахта тин олсин, бир маромга келиб олсин», — дейишар эди. Ваҳоланки, бу тадбирлар натижасида пахта толаси пишиқлиги бирмунча ошар, намлиги пасаяр ва I нав талабларига мос келарди.

Учинчи қўл терими ўсимликда қолган 20%–25% чаноқ очилганда (бу биринчи куз совуқлари таъсирида очилган чаноқлар) толаси ва чигити пишиб етилмаган, чала очилган чаноқ пахтаси, тола ва чигит пишиқлиги III ва IV навларга мос пахта хомашёси бўлиб, уни дала шийпонларида мос-лаштирилган қурилмаларда қуритиб, намлигини камай-тириб топшириладиган пахта бўларди. Бу пахта хомашёси пахта тайёрлов масканларида тез кунларда қуритилиши ва ишлаб чиқарилиши шарт бўлган пахта ҳосили эди.

Ниҳоят, охирги қўл терими кеч кузда, ёмғирли, қорли кунларда, ўсимликда қолиб кетган кўк чаноқ, ярим очил-ган-очилмаган кўсак теримидир. Бу кўсакларни қуритиб янчиб, олинган пахта «ўлик пахта» деб аталарди. Ундан олин-ган толани тўқимачилик саноатида ишлатиб бўлмас, чиги-тидан ёғ чиқмас эди. Бу беҳуда меҳнат эди, аммо давлат сиё-сатчиларининг талаби, пахта топшириш режасини қандай бўлмасин бажариш, юқорига рапорт бериш, деҳқондан ҳам ҳосилдорликни белгилаш мақсадида талаб қилинар эди.

Шу ўринда пахтакорларимизнинг пахтани териб олгач, уни заводга (давлатга) топширгунга қадар қилган меҳнат-лари, пахта сифатини яхшилаш мақсадида қўллаган усул-ларига эътиборни қаратаман:

— янги терилган пахтанинг табиий намлигини камай-тириш (куёш нури ва иссиқлигида қуритиш, шамоллатиш), пахтага дам бериш (тиндириш), демак, маълум даражада пахта чигити ва толасидаги биологик, биохимик жараён-ларнинг давом этишига шароит яратиш ва маромига етказиш ҳаракатлари орқали сифат даражасини бирмунча кўтариш бўлган;

— пахтани машиналарда териш ижобий усул бўлиб, бу янги узлуксиз технология — «Терим машинаси бункери +

транспорт тиркамаси + тайёрлов маскани» технологиясининг қўлланилиши пахтакор, деҳқонни машаққатли қўл меҳнатидан озод қилгани оламшумул воқеа бўлди, бироқ бу соҳада қўлланаётган технология ва техникалар самарали ишламаётган эди. Қолаверса, кутилмаган муаммоларга ҳам сабаб бўлаётган эди. Масалан, пахта териш машинасининг вертикал шпинделлари пахта ўсимлигининг барча очилган ва чала очилган чаноқларидаги (тўлиқ пишган ва чала пишган) хомашёни аралаштириб териб олади. Навларга ажратмайди. Бу ҳолатда умумий массада тола пишиқлиги кўрсаткичи пасайиб, пахтанинг табиий намлик кўрсаткичи юқори бўлиб, топширилаётган I навга мос хомашё миқдори камаяди, нархи ҳам пасаяди;

— пахтани машинада териш жараёнида (биринчи терими) ўсимликдаги чала очилган, ҳали очилмаган чаноқлар механик шикастланади. Кўп чаноқлар танаси синиб, ривожланишдан тўхтайди. Бир хили узилиб, ерга тўкилади. Бунинг оқибатида иккинчи машина терими миқдори кутилгандан кам бўлади, ҳосилдорлик пасаяди;

— биринчи ва иккинчи машина терими даврида пахтанинг бир қисми пахта шпинделидан ерга тўкилиб қолади. Тўкилган пахта (подбор) алоҳида териб олиш (ё қўлда, ё махсус машинада) зарурати туғилади. Бу пахта (подбор) нинг сифати ҳам, нархи ҳам паст бўлади. Умумий ҳосилдорлик сифати пасаяди;

— Ниҳоят, узлуксиз транспорт технологиясининг қўлланилиши натижасида бободехқоннинг янги терилган пахта хомашёси сифатини яхшилашда қўллаган технологик усуллари моҳияти эътибордан тушиб қолган эди, натижада пахта тозалаш заводларига машинада ялпи териблиб топширилаётган пахта хомашёсини ғарамларда сақлашда унинг ўз-ўзидан қизиши (самосогревание) ҳолатига тушиш ҳолати оддий ва ялпи ҳодисага айланган эди. Юқорида (йиғилишда) номлари келтирилган Ўзбекистон Фанлар академияси таркибидаги илмий-тадқиқот институтлари билан ҳамкорлик шартномалари тузилди. Лабораториямизга ижрочи сифатида

биология фанлари доктори, катта илмий ходим Г.И.Бородин, биология фанлари номзода, катта илмий ходим Д.А.Шток, биология фанлари номзода, катта илмий ходим Т.С.Шульман, қишлоқ хўжалиги фанлари номзода, катта илмий ходим М.З.Зокиров ва техника фанлари номзода, катта илмий ходим А.Н.Суслинлар (ўриндошликка) таклиф қилинди. Улар билан ҳамкорликда кафедрамиз профессорлари, доцентлари, бир неча аспирантлари ва лаборатория ходимлари ишлаб, 1981—1983 йилларга режалаштирилган биохимик, микробиологик ва кимё консервантларини қўллаш мавзуларидаги тадқиқотларни амалга оширдик. Улар, асосан, намлиги юқори бўлган, янги териб олинган пахта хомашёси ғарамларда катта босимларда сақланганда ўз-ўзидан қизишига сабаб бўладиган жараёнларни аниқлашга ва консервантлар танлашга йўналтирилди;

— пахта хомашёси ўсимлик чаноғидан ажратиб олингач, унинг чигити ва толасидаги давом этаётган биохимик ва биологик ўзгаришлар, улар натижасида чигит юзасига чиқаётган иссиқлик энергияси ва намлиги давомийлиги аниқланди;

— пахта хомашёси (чигит юзи ва толасидаги) микроорганизмлар таркиби ва турлари, уларнинг республика ҳудудлари бўйича (география) ҳар хил тарқалганлиги, чигит юзида ва толадаги намлик ва иссиқлик таъсирида уларнинг (микроорганизмларнинг) ҳаётини фаоллашуви, тур ўзгаришлари аниқланди. Бу жараёнда айнан целлюлоза ва чигит таркибини бузишга қобилиятли, шунингдек, пахта хомашёси таркибидаги (ўсимлик барги ва шохчалари) ифлосликлари таркибидаги микроорганизм ва замбуруғлар турлари аниқланди;

— тола (целлюлоза) ва чигит сифатига салбий таъсир кўрсатувчи микроорганизм ва замбуруғларга қарши қўлланилиши мумкин бўлган кимёвий дориларни (консервантларни) танлаб, уларни қўллаш технологик усуллари ишлаб чиқилди;

— изланишлар натижалари бўйича илмий журналларда (20 га яқин) мақолалар эълон қилинди. Республика Қишлоқ хўжалиги, Пахта тозалаш саноати вазирликларига (буюрт-мачилар) ҳисоботлар берилди. Институт Илмий кенгашида ҳам йиллик ҳисоботлар эшитилиб борилди;

— ўтказилган биохимик ва микробиологик тадқиқотларимиз хулосалари кафедрамиз ва лабораториямиз изланишларида фаол қатнашган аспирантларимиз Камолхон Ҳасанов, Алишер Салимов, Равшан Мақсудов, Равшан Розиков, Озода Саримсоқова, Мамарасул Аҳмадов, Хонимқул Пардаев ва бошқа изланувчилар номзодлик диссертациялари илмий йўналишларининг таянч нуқтаси, асоси ҳам бўлди;

— аспирантим Камолхон Ҳасанов билан биргаликда ўсимликда 70–80% чаноқ очилган пайтида (биринчи теримни) пахтани машинада териш жараёнини ўтказиш ва шу вақтнинг ўзида уни навларга ажратиш, яъни икки бункерли пахта териш машинаси конструкциясини (ярусная уборка хлопка-сырца) таклифини киритдик. Бунда пахта ўсимлиги юқори наваларидан (шоҳлари) терилаётган, нисбатан ҳали тўлиқ очилмаган (пишмаган), намлиги 11% ва ундан юқори бўлган ҳосил алоҳида бункерга, ўсимликнинг пастки шоҳларида тўлиқ очилган (пишган), намлик даражаси 11%гача бўлган ҳосил алоҳида бункерга йиғилиши таклифи киритилди. Синов жараёнлари Фарғона вилояти Фрунзе тумани Охунбобоев номидаги давлат хўжалиги (совхоз) пахтачилик даласида, ҳосилни сақлаш ва ишлаб чиқариш жараёни эса Қўқондаги 1-сон пахта тозалаш заводи технологик жараёнида ўтказилди. 7 та илмий мақола чоп этилиб, 3 та ихтирога гувоҳнома олинди;

— аспирантим Равшан Мақсудов билан тадқиқотимизни гарамда сақланаётган пахта массасидаги иссиқлик даражасини масофадан туриб аниқлаш, яъни гарам ичида ўз-ўзидан қизиётган нуқта (очаговое самосогревание) ва унинг иссиқлик даражасини масофадан (ташқаридан) туриб аниқлаш усулини яратишга бағишладик. Бу тадқиқотларимиз Москвадаги Бауман номидаги олий техника ўқув юрти олимлари

билан ҳамкорликда олиб борилди. Улар ёрдамида назарий физика фани асослари, турли хил нурлар, тўлқинлар қўлланиши натижаларига асосланган ускуна (прибор) яратилиб, «ДСП» ихтироси муаллифлиги гувоҳномаси олинди. У Бектемир пахта тозалаш заводида синовдан ўтди;

— аспирантим Алишер Маширабович Салимов билан бошлаган тадқиқотимиз «Намлиги 10–15% миқдорида бўлган (бу асосан машинада I теримда ялпи терилган пахта миқдори) пахтани сақлашга тайёрлаш технологияси ва техник шароитларини яратиш»га бағишланди. Назарий ва лаборатория синовлари институтимизнинг лабораториясида, амалий синовлар Чиноз пахта тозалаш заводида амалга оширилди. Буюртмачи давлат комиссияси синовлари ҳам ўша завод ҳудудида ўтказилди. Бир неча ихтиролар («стационарный оперативный склад подготовки», передвижной контейнер, «тоза иссиқлик берувчи аппарат» ва бошқа) гувоҳномаларини олдик ва кўплаб илмий мақолалар эълон қилдик;

— аспирантим Равшан Содиқович Розиков билан бошлаган тадқиқотимиз «Уруғлик пахта хомашёсини сақлашга тайёрлаш ва унинг сифатини яхшилаш усуллари яратиш» муаммоларига бағишланди. Бу тадқиқотимиз назарий асослари ва лаборатория синовлари институт лабораториясида, амалий синовлар Чиноз пахта тозалаш заводи ва ПТСМИТИ (ЦНИИХПром)нинг Бектемир пахта тозалаш заводи, Тошкент вилояти Ким Пен Хва номидаги жамоа ҳўжалиги далаларида ўтказилди. Давлат комиссияси синовлари ҳам шу ҳудудларда ўтказилди. Натижалари бир неча илмий мақолаларда эълон қилинди;

— 1981 йилдан институтимиз аспиранти Озода Саримсоқова академик Мақсуда Аъзамовна Ҳожинава илмий раҳбарлигида «Пахта чигити момиклигини (опушенность хлопковых семян) тезкор аниқловчи ускуна (устройство) ва усулини ишлаб чиқиш» муаммоси бўйича иш бошлашган эди, аммо М.А.Ҳожинованинг (1981 йил ноябрида) бевақт вафоти туфайли бу аспирантга кейинчалик «Материалшунослик» кафедраси мудири, доцент У.М.Матмусаев мас-

лаҳатчи ва мен илмий раҳбарлик қилишимизга тўғри келди. Бу аспирант ҳам 1987 йили ўз диссертациясини муваффақиятли тугатлаб ҳимоя қилди ва яратган ускуналари билан халқаро кўргазмалар совриндори бўлди.

Шундай қилиб, 1972 йилдан то 1987 йилгача амалда бажарган ва ишлаб чиқаришга жорий этилган илмий ишларим пахтани қайта ишлаш технологик жараёнини босқичма-босқич, бир-бирини тўлдирувчи бир тизимга тушди. Бу тадқиқотлар менинг докторлик диссертациям йўналиши, мазмуни ва таркибини ҳам ташкил қилди. Уни «Пахта хомашёсини сақлашга тайёрлашнинг оптимал технологиясини яратиш» деб номладим.

Диссертация дастлаб 1987 йил бошида кафедрамиз илмий семинарида, кейин институтнинг кенгайтирилган илмий семинарида ва, ниҳоят, 1987 йили ПТСМИТИ (ЦНИИХПром) нинг кенгайтирилган Илмий кенгашида олимлар муҳокамасига ҳавола этилди.

Ҳар сафарги муҳокамаларда кўрсатилган камчиликларни босқичма-босқич тузатиб бордим.

Диссертациянинг асосий мазмуни ва фандаги янгиликлари:

— ишда мавжуд (регламентланган) пахта хомашёсини қайта ишлаш технологияси тизимида тола ва чигит табиий сифатларининг ёмонлашуви сабаблари аниқланди ва тизимлаштирилди. Бу ҳолатларнинг олдини олишни кафолатловчи пахта хомашёсини сақлашга тайёрлаш технологик жараёни билан регламент тизими тўлдирилди;

— пахта хомашёсини сақлашга тайёрлаш технологияси ва усуларини ишлаб чиқишга асос бўлувчи пахтанинг ўз-ўзидан қизиши сабаблари, шароитлари, иссиқликнинг тарқалиш чегаралари, тезлиги, жадаллашуви, пахтанинг ҳаво ва иссиқлик ўтказувчанлик хусусиятлари назарий асосланди;

— пахта хомашёсини унинг намлигига қараб ажратиш усули, пахтани сақлаш даврида ўз-ўзидан қизиши модели яратилди. Пахтани сақлаш даврида қўшимча етилиши, пишиқлигининг ошиши жараёни ўрганилди. Пахта таркибидаги микрофлоралар ва замбуруғларнинг намлик ва иссиқлик

таъсирида фаоллашиши ва уларнинг тола ва чигит сифатига салбий таъсири ўрганилди ва уни бартараф қилиш усуллари тавсия қилинди;

— пахта ва унинг биомикроценозларида давом этаётган биохимик жараёнлар, тола миқдори ва унинг ранг сифат кўринишига, чигитнинг сифатига салбий таъсири тасдиқланди. Бу эса пахтани қайта ишлаш технологияси тизимига, чигитдаги биохимия жараёнини тинч ҳолатга келтирувчи пахтани сақлашга тайёрлаш учун қўшимча технологик тизим киритилиши зарурлиги тасдиқланди;

— катта миқдордаги (объёмдаги) пахта хомашёсини махсус ғавакликда сақловчи ускунада 2–6 соат давомида (бошланғич намлигига қараб) олдин 50–60 даража тоза ҳаво иссиқлигида, ҳаво босими ўзгарувчан (пульсирующий) босимда қиздириб, сўнгра атроф-муҳит (окружающая среда) ҳароратигача совутиб (шамоллатиб), кейин сақлашга жойлаш технологияси ва техник усуллари ишлаб чиқилди;

— юқорида тавсия этилаётган янги технологияни амалга оширувчи бир қатор техник ускуналар ва усуллар, тезкор омбор ускунаси, пахтани интенсив қиздирувчи аппарат, қўзғалмас ва қўзғалувчи контейнерлар, пахтага узлуксиз кимё воситаларида ишлов берувчи аппарат тавсия этилди ва уларнинг ҳаммаси патентлар билан ҳимоя қилинди;

— пахта хомашёсининг бошланғич сифат ҳолатига ҳамда етиштирилган географик ҳудудига қараб, қайси технология, техника, ускуна, аппарат қўлланиши мумкинлиги ишлаб чиқилиб, оптимал вариантлари тавсия этилди.

Илмий ишнинг амалий моҳияти:

1. Республика Давлат режасидаги «Пахта» дастурининг асосий қисми давлат рўйхатидан ўтганлиги билан изоҳланган. Илмий иш 1972 йили бошланиб, ТТЕСИ кафедраси ва илмий лабораториясида, Фарғона ва Тошкент вилоятлари давлат хўжаликлари, ПТСМИТИ (ЦНИИХПром), Тошкент тўқимачилик комбинати лабораториялари, Боёвут, Косон, Чиноз, Бектемир, Пискент, Жарқўрғон пахта тозалаш за-

водлари ва Ким Пен Хва номидаги жамоа ҳўжалигида жорий этилиб, синовдан ўтган.

2. Тезкор омбор конструкцияси техник ҳужжатлари ТГСКБ ва юқорида номлари келтирилган заводларга тақдим қилинган.

3. Қўзғалувчан контейнер, иссиқ ҳаво берувчи аппарат, иссиқ ҳавони ўзгарувчан (пульсирующей) ҳолатга келтирувчи ускуна ва бошқалар амалда ишлаб чиқилиб, синов жойларида жорий этилган.

4. Тавсия этилаётган технология жорий этилганда саноат корхонаси ҳар йили 4 млн. сўм (1990 йил баҳосида) соф фойда олиши ҳисоби чиқарилган.

Диссертацияда 65 та илмий иш натижалари келтирилган, улардан 52 таси матбуотда эълон қилинган. Олий ўқув юрти учун 1 та ўқув-методик қўлланма, 10 та ихтиро муаллифлиги гувоҳномаси олиниб, унинг учтаси «ДСП» грифида бўлган.

Бу даврда Ўзбекистон Республикаси (партия) раҳбарияти мени Москвага жўнатиши (VI-1987 йил) кутилмаган воқеа бўлди. Шу сабаб тайёр докторлик диссертациямни ҳимояга олиб чиқишим ҳам тўхтаб қолди. Москвада Иттифоқ олий таълим вазирлигида янги вазифа, янада масъулиятли иш бошлаганлигим илмий ишим билан шуғулланишимга имконият бермади.

Москвага йўлланма

1985–1989 йилларда Россиядан Ўзбекистонга юборилган «десантчилар» Республиканинг раҳбар лавозимида ишлаётган партия-совет ходимларини исботланмаган «уйдирма далиллар» асосида қоралаб, эгаллаб турган лавозимларидан бўшата бошлашди. Шулар қаторида барча олий ўқув юртлари ректорлари ва партия ташкилоти котибларини ҳам (ТошДУ, ТошПИ, ТошМИ, СамПИ, ТИИМСХ, ТошҚХИ, ТошИМИ ва бошқа) олий ўқув юртлари бошқарувида йўл қўйган хатолари, қариндош-уруғчилик, таниш-билишлик, гуруҳ-

бозлик, маҳаллийчиликда айблаб, партиявий жазо бериб, лавозимларидан озод қилинди.

Мен бу ҳолатни бежиз эсламаяпман. 1986 йил давомида бизнинг Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти фаолиятини ҳам дастлаб Тошкент шаҳар партия комитети комиссияси, кейинчалик улар таркибида Тошкент шаҳар молия бўлими вакиллари кетма-кет 3 маротаба текширувдан ўтказишди. Теширув гуруҳидаги ходимлар фақат рус миллатига мансуб кишилар эди.

Институт парткоми котиби Марат Фаттоҳович Аҳмедов ва мен институт ректори сифатида ҳар сафар шаҳар партия комитети текширув гуруҳлари келишганда катта ҳурмат кўрсатиб хушмуомалада кутиб олиб, текширув учун ҳамма имкониятларни яратиб, жамоа аъзолари билан суҳбатлар ўтказиш ва ҳужжатларни ўрганиш учун хоналар, телефон алоқаси, ёрдамчи ходимлар ва бошқаларни тайёрлаб бериб турардик.

Охирги (учинчи) текширув якунида мен гуруҳ раҳбаридан, иззат-ҳурматини жойига қўйиб, мулойимликда мурожаат қилиб сўрадим:

— Бизнинг институт партия комитети ва ректорати фаолиятини шу бир йил ичида 3-маротаба текшираяпсизлар. Бирор марта ҳам натижалар бўйича муҳокамага чақирмадиларингиз. Қолаверса, бизнинг институт молиявий таъминоти марказлашган ҳолда, Республика олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги орқали Республика бюджетидан таъминланади. Бунинг Тошкент шаҳар бюджети ва молия бўлимига ҳеч қандай дахли йўқ. Бу масалани Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг молия назорат бўлими мунтазам текшириб туради, шу нуқтаи назардан бундай текширув ўтказишларингиз мантиққа тўғри келмайди-ку! — дедим. Комиссия раиси жуда хижолатда қолиб узр сўраб:

— Биздан шаҳар партия комитети шуни талаб қилапти, аммо нима бўлганда ҳам Сизларга жазо бергудек камчилик топа олмадик, биз ҳам чарчадик, туҳмат-бўхтонни ёзишга виждонимиз йўл қўймади, — деб очик айтди.

Мен бу очик гаплар учун унга миннатдорчилик билдирдим. Бу очик суҳбат менга анчагина руҳий бардамлик берди. Бу мени маъмурий ҳўжалик ишлари проректоримиз Александр Викторович Стулов ва бош бухгалтеримиз Татьяна Георгиевна Корнеевалар бошчилигидаги жамоамиз ишларидан хотиржам қилган эди, аммо партком котиби Марат Фаттоҳович Аҳмедов жуда жиззаки, қизикқон, тез асабийлашадиган йигит эди. У:

— «Горком»га бораман, тинч ишлагани қўймаётгани учун очик жанжал қиламан, олсин ишини, мен ишламайман, институт партия мажлисини йиғиб, ҳамма коммунистлар олдида шаҳар партия комитети раҳбарларини қилаётган нотўғри ҳаракатларини айтиб бераман, — деб туриб олди.

Мен уни тинчлантирмоқчи бўлиб:

— Марат Фаттоҳович, атрофга қаранг, бошқа олий ўқув юртлари раҳбарларини ҳам айблаб, партиявий жазо бериб, лавозимларидан бўшатишаяпти. Бизга ҳам навбат етганга ўхшайди, шу сабабли «горком» бизнинг жамоа аъзоларини қитиқлаб, жанжални ўзимиздан чиқармоқчига ўхшайди, сабр қилинг, — дедим, лекин икковимизнинг ҳам сабримиз тугаб бўлган эди.

Мен ўша йилларда (1986 йил) Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети мафкуравий ишлар котиби бўлиб ишлаётган Раъно Ҳабибовна Абдуллаева қабулига кирдим. Қабулда, имкони борича босиқликда «горком» томонидан ўтказилаётган кетма-кет текширувлар, бунинг натижасида жамоада тинч ижодий ишлаш муҳити бузилаётгани тўғрисида гапириб бердим. Текширувлар маълумотлари нусхаларини, маълумотномаларда кўрсатилган камчиликлар бартараф қилингани, кўрилган чоралар тўғрисидаги буйруқ ва маълумотларни ҳам кўрсатдим.

Раъно Ҳабибовна ҳамма ҳужжат ва маълумотномаларни диққат билан ўқиб чикди, охири асабийлашиб:

— Ишда камчиликлар йўқ экан, нимадан кўрқасизлар? Бориб хотиржам ишларингизни давом эттиринглар. Бош-

қарув органлари текшириш олиб боришга ҳақли, буни барчага тушунтиринглар, — деб мени кузатди.

Орадан бир-икки кун ўтгач, Марат Фаттаҳович Аҳмедов:

— Икковмизни Тошкент шаҳар партия комитети 3-котиби Михаил Филиппович Солдатов чақиряпти, — деб қолди.

Биз ҳар хил ҳаёлда шаҳар партия комитети котиби қабулига бордик. Михаил Филиппович бизни хонасида кучоқ очиб, «мои братья», «лучшие друзья», «отличные, надежные соратники», — деб артистларча кутиб олди ва:

— Текширувлардан қоникдик, Сизлар ҳақиқий партия раҳбарларисизлар, «Давайте все обиды забудем, нам ещё вместе работать, давайте не будем друг на друга жаловаться, сейчас не такое время», — деб бизни кузатди.

Биз ўзимизча Раъно Ҳабибовна Тошкент шаҳар партия комитети I котибига ёки III котиб М.Ф.Солдатовга бевосита қўнғироқ қилиб, уларга танбеҳ берган бўлса керак, — деб тахмин қилдик.

Орадан кўп вақт ўтмай, 1987 йил июль ойи ўрталарида, мени Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети бюроси мажлисига чақиртиришди. Марказқўмга боришим билан рўйхатга олаётган масъул ходим юқори қаватга мажлислар залига кўтарилишимни айтди. Юқори қаватга чиқсам, йўлак тўла менга ўхшаб таклиф қилинганлар қатор туришибди. Бизни бирма-бир ичкарига, Марказқўм бюро аъзолари ўтирган хонага таклиф қила бошлашди. Ҳар биримиз билан ичкарида 3—5 дақиқа суҳбатлашиб жавоб беришди. Ниҳоят, навбат менга келди.

Марказқўм ташкилий бўлими (орготдел) бошлиғи менинг шахсий ҳужжатларимдаги маълумотларни бюро аъзоларига ўқиб эшиттирди ва менинг номзодимни, Иттифоқ Марказқўми ва Иттифоқ Вазирлар Кенгаши қарорига мувофиқ, Москвада Иттифоқ Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги бошқарув аппаратида 2—3 йил ишлаб келишга тавсия қилди. Бюро аъзолари билан расмий савол-жавоблар бўлди. Охирида бу таклифга менинг ўзимнинг фикрим

(розилигим)ни сўрашди. Мен ҳеч иккиланмай: «Мен партия солдатиман, қаерга юборсаларингиз, шу ерга бориб ишлай-вераман», — деб жавоб бердим. Жавобим ҳаммага маъқул бўлди. Маълум бўлишича, ўша кунни Москвадаги Иттифоқ миқёсидаги 27 та вазирликларга 1 тадан, ўзбекистонлик ёш кадрларни бошқарув ишини ўрганиш (2—3 йилга стажировка)га юбориш қарори қабул қилинибди.

Шу қарорга биноан, 20 йилдан кўпроқ бирга ишлаган ТТЕСИ жамоаси билан хайрлашиб, 1987 йил 27 июль кунни Москвага жўнаб кетдим.

Москвадаги даврим

Мени Москва аэропортида Виктор Дмитриевич Савостин деган йигит кутиб олди. Олдин меҳмонхонага («Университетская») бориб жойлашдим. Кейин тўғри Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигига олиб борди. Кадрлар Бош бошқармаси бошлиғи мен билан суҳбатлашиб, керакли ҳужжатларни расмийлаштириб, вазир Г.А. Ягодин қабулига олиб кирди.

Геннадий Алексеевич Ягодин билан мен ТТЕСИда ректорлик вақтимда институтимиз қошидаги илмий даража ва унвонлар берувчи ихтисослашган Илмий кенгаш раиси сифатида ишлаган пайтимдан таниш эдим. У Иттифоқ ФА академиги, Москва кимё технологияси институти ректори, Иттифоқ ОАК қошидаги техника-технологиялар ихтисосликлари бўйича эксперт комиссияси раиси вазифасида эди. Бизнинг ТТЕСИ қошидаги ихтисослашган Илмий кенгаш қарорлари, диссертациялар шу эксперт комиссияси ихтиёрига тушар эди. Диссертация ишларини кўришда ўрнатилган тартибда (10 тадан 1 ёки 2) юқори лавозимда ишлаётган амалдорлар, диссертация муаллифи ва Кенгаш раиси Москвага — ОАК эксперт комиссияси муҳокамасига чақирилар эди. Масалан, ПТСМИТИ (ЦНИИХПром) директори Хайрулла Қўшоқович Давудбоев, Ўзбекистон Давлат режалаштириш қўмитаси раиси ўринбосари (аввал

Ўзбекистон Енгил саноат вазири муовини бўлиб ишлаган) Ҳалимахон Алимова, Ўзбекистон Қишлоқ хўжалиги вазирлиги ипакчилик Бош бошқармаси бошлиғи Эркин Тожиев диссертациялари қарорларининг Иттифоқ ОАҚида тасдиқланиши шу тартибда ўтган. Шу сабаб мен бир неча бор Г.А.Ягодин билан алоҳида суҳбатда бўлган эдим.

Геннадий Алексеевич мени жуда самимий, қадрдон сафдошдек кутиб олди. Дастлаб кадрлар бошқармаси бошлиғи иштирокида расмий суҳбат бўлди, сўнг унга жавоб бера туриб, яна иккита ҳужжат лойиҳасини тайёрлаб киришни буюрди. Биз ҳоли қолгач, суҳбат давом этди. Мени лавозимга тайинлашдан олдин мен собиқ Иттифоқ коммунистик партияси МК бўлими ва Иттифоқ Вазирлар кенгаши раҳбарияти суҳбатига киришим зарурлиги, у ташкилотларда ўзимни қандай тутишим хусусида йўл-йўриқларни тушунтирди ва эртага чақиртирилишимни айтиб, кетишга жавоб берди.

Эртасига соат 11:00 ларда «Старая площадь»да жойлашган собиқ Иттифоқ Коммунистик партияси МК биносига бирга бордик. Бизни фан ва ўқув юртлари бўлими бошлиғи В.А.Григорьев қабул қилди. У киши ҳужжатлар билан танишиб, Г.А.Ягодиндан мен тўғримда фикрини сўради, ҳужжатларга розиман деб ёзиб, имзо қўйиб берди. Бизни кузататуриб, менга хизмат юзасидан тез-тез кўришиб туришимизни айтди.

Иттифоқ Вазирлар Кенгашида бизни ўша даврда Вазирлар кенгаши раисининг ўринбосари бўлиб ишлаётган Гейдар Алиевич Алиев қабул қилди. Бу ерда Г.А.Ягодин ўзини анчагина эркин тутиб, раҳбар билан хушфёълликда, очиқ, тортинмай суҳбатлашди. Шу орада мени ҳам таништириб, ўзи мен тўғримда қўп илиқ фикрлар билдирди. Г.Алиев ҳам Г.А.Ягодинга сезиларли даражада ҳурмат билдириб, ҳужжатларга қўл қўйиб берди. Шу орада қизиқ ҳолат вужудга келди. Биз чиқиб кетишимиз керак, аммо Г.А.Ягодин шовшилмай, бемалол ўтирибди. Г.Алиев унга қараб кулимсираб:

— Что еще у вас? — деб сўради.

— Нужен Ваш Совет, он (менга имо қилиб) будучи ректором вуза получал приличную зарплату. В постановлении ЦК КПСС и Совета Министров приписано, что ему сохраняется заработная плата в прежнем должностном уровне. А в нашем штатном расписании, куда мы его зачисляем заработная плата ниже чем ректора вуза, как мне быть? — деб сўради.

— Ну в приказе сделайте соответствующие ссылки на постановление ЦК и Совета Министров и назначьте заработную плату соответствующую ректору вуза. Я что должен Вас учить, что-ли? — деб кулди.

Геннадий Алексеевич ҳам кулиб, папкасини очиб, бир варақда хат узатди. Г.А.Алиев ўқиб чиқиб, қаттиқ кулди-да, ҳалиги хат бурчагига «разрешаю» деб ёзиб имзо чекди, аммо Г.Ягодин яна қўзғалмай:

— Вы знаете Гейдар Алиевич, в том постановлении указано, что этих кадров необходимо в Москве жильём обеспечить, — деди. Шунда Геннадий Алексеевич папкасидан яна бир хат чиқариб узатди. Г.Алиев ўқиб чиқиб, яна қаттиқроқ кулиб, «ладно» деди-да: «Председателю Моссовета тов. Пономареву, прошу предоставить вне очереди», — деб варақ бурчагига имзо чекди.

Г.А. Ягодин Гейдар Алиевичга миннатдорчилик билдириб: «Поэтому мы Вас очень любим, Вы наша опора, Вы всегда Нас поддерживаете, спасибо Вам», — деб хайрланди. Машинада қайтаётиб, Г.А.Ягодин ўқтин-ўқтин кулиб қўяр, жуда мамнун эди.

Вазирликка келишимиз билан менга қараб: «Зайди ко мне», — деб кириб кетди. Орқасидан эргашидим. Қабулхонада бироз турганимдан кейин вазир котиби Татьяна Савельевна Гришина: «Киринг, Сизни Геннадий Алексеевич кутяпти», — деди.

Вазир кабинети бурчагидаги ўриндиқларга ишора қилиб ўтиришимни буюрди. Татьяна Савельевна бир патнисда икки чашкада чой ва ширинликлар олиб кириб қўйиб, чиқиб кетди. Сездимки, суҳбат узоқроқ бўлади. Вазир бир неча

шошилинич ҳужжатларга кўз югуртириб, баъзиларига имзо чекиб, кейин мен билан суҳбат бошлади.

Аввало, мени қайси лавозимга тайинламоқчи, у ердаги менинг вазифаларим, жамоадаги муҳит, бошқарма бошлигининг кимлиги, мутахассислиги, жамоадаги ўрни, обрўси ва ундан нималар кутаётгани тўғрисида гапириб берди. Маълум бўлишича, менинг бошлиғим Владимир Алексеевич Афанасьев мендан 4 ёш кичик, Москвадаги электроника машинасозлиги технологиялари институтининг ўқув ишлари бўйича проректори бўлиб ишлаган, 4 та (немис, инглиз, француз ва япон) чет тилида бемалол мулоқот қила оладиган, ўзи Германияда туғилиб ўсиб, ўша ерда ўрта ва олий маълумот олган, техника фанлари доктори, профессор, олим йигит экан. У ҳам яқинда вазирликка ишга таклиф қилинган. Ундан кутилаётган асосий иш Иттифоқ олий ўқув юртлари фаолиятида замонавий информацион техника ва технологияларни жорий этиш, электрон адабиётлар яратиш муаммолари билан шуғулланажаклигини айтди. Бунинг учун у ушбу соҳа кўпроқ ривожланган мамлакатларда (Сингапур, Япония, Буюк Британия, Германия, АҚШ) бўлиб, уларнинг технологияси, шу соҳада кадрлар тайёрлаш тизими, космос йўлдошчалари имкониятлари, улар хизматида таълимда фойдаланиш йўллари билан шуғулланади, деб тушунтирди ҳамда менинг вазифам олий таълим Бош бошқармасида тўртта бўлим (қабул қоидалари, ўқув стандарти, ўқув режалари, ўқув адабиётлари)даги кўп йиллардан бери ишлаб келаётган ёши улуг 36 ходимни мақтаб, улар бажараётган вазифаларни ўрганиб, олдинги маром (темп)да шошмасдан давом эттириш эканлигини маълум қилди.

— Бу аппарат ходимлари 30 йиллар давомида ишлаб келяпти, бу инсонларнинг ҳар бири олий таълим соҳасида ўзига хос «энциклопедия» ҳисобланади. Қайси қарор, қачон, нима мазмунда чиққанлигини адашмай дарҳол айтиб бера олишади. Қисқаси, ҳозирча уларнинг кучи, ақлидан фойдаланиб туришимиз, олий таълимда қайта қуриш масаласини

зимдан шошмасдан босқичма-босқич тайёрлашимиз керак, — деди.

Вазир ижтимоий масалалар тўғрисида гапириб, оила аъзоларимни қачон кўчириб келмоқчилигимни суриштирди. Мен бу масала яшаш жойи муаммосига боғлиқлигини айтдим. Вазир ўйлаб туриб, бу оғир масала эканлиги, Моссовет 3-4 ой ичида ҳам квартира беролмаслигини айтди.

— Агар маъкул бўлса, бу масалани вақтинча ҳал қиламиз. Москвада — «1905 йил» кўчаси айланма йўли метро бекатида мен олдин ишлаган Москва кимё-технология институтининг аспирантлар уйи бор. Унинг битта йўлаги (подъезди)даги хоналарни квартиралар ҳолида мослаштирганмиз. Ҳозир у квартиралар ташқаридан келган кўпгина ходимларимиз оилаларига яшаб туриш учун берилади. Мен Саркисовдан, ҳозирги институт ректоридан, илтимос қиламан, шу ердан вақтинча, бир квартирани сенга жиҳозлаб берсин. Масала мукамал ҳал бўлгунча, ўша ерда яшаб туринглар. В.Д. Савостин Сизлардан мунтазам хабар олиб туради», — деди.

Мен миннатдорчилик билдирмоқчи бўлсам, гапимни бўлди:

— Ҳозир Виктор Дмитриевич билан бориб кўриб келинглار, ёқса, эртагаёқ кўчиб киринг, фақат илтимос, тезроқ ишга чиқинг, — деди.

Москвада ишлаган даврим М.С.Горбачевнинг «қайта қуриш» даврига тўғри келди. Шу муносабат билан Г.А.Ягодин Олий ва ўрта махсус таълим вазири ҳам даврнинг талаблари — ошкоралик, сўз эркинлиги, демократия ва ҳоказо шиорлари, уларни ҳаётга жорий этиш тўғрисида фикр юритар эди. Унинг ҳаётдаги исботи сифатида 1987 йилдан эътиборан ҳар 5 йилда Олий ўқув юртлари ректорларининг ўқув юрти жамоаси Илмий кенгаш аъзолари танлов асосида сайлаб олиши буйруғини кўрсатиш мумкин. Танловда камида 3 та номзод бўлиши шартлиги қоидаси киритилган. Иттифоқнинг барча олий таълим муассасаларида шу тартиб ўрнатилди. Аксарият сайлов ўтказилган олий ўқув юртларидан бир-бирини қоралаб норозилик, жамоа номидан тўқима хатлар кела бошлади. Бу ишда тарқоқлик ҳолати кўрина бошлади, лекин Марказқўм,

Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигида буйруқдан чекиниш йўқ эди. Ҳамма ерларга Марказқўм, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ходимларини юбориб, қайтадан ошкоралик асосида сайловлар ўтказиш одат тусига кира бошлади. Мени ҳам вазиримиз Г.А.Ягодин шу бригадага киритиб қўйди. Хусусан, мени Г.А.Ягодин Ўзбекистонда қайси олий ўқув юртларида ректор сайлови ўтказилиши эълон қилинган бўлса, шу ерга Иттифоқ Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги вакили қилиб юборишни одат қилди.

Шу туфайли бир йил ичида Фарғона политехника институти, Бухоро озиқ-овқат ва енгил саноат технологияси институти, Самарқанд архитектура қурилиш институти Илмий кенташларида ректор сайловларини ўтказишда «марказ»нинг масъул ходими сифатида қатнашдим. Бундай тадбир сайловдан кейин келаётган норозилик хатларининг тўхтаб бошлашига олиб келди. Бундай сафарлардан қайтган кунлардан бирида Г.А.Ягодин мени чақириб, суҳбат қилди:

— Хўш, бу сайловларга сенинг шахсий муносабатинг қандай? Бу тадбир тўғри бўляптими? Олий ўқув юртларида шу усулда демократия ўрнатиш мумкинми? — деб сўради.

Мен ўз фикримни айтишим керак эди. Албатта, давлат сиёсатига қарши фикр билдириб бўлмайди. Мен ҳам шулар ичида шу сиёсат тарафдори бўлишим керак эди. Қолаверса, бу бошланиши, ҳали олий ўқув юртлари бошқарувидаги бошқа лавозимларга: деканлар, кафедра мудирлари, илмий лаборатория бошлиқларини қандай тайинлаш-сайлаш масалалари ҳақида қоидалар лойиҳасини ишлаш учун Вазирликнинг кадрлар Бош бошқармасида алоҳида гуруҳлар иш бошлаган эди.

Олий ўқув юрти ректори сайлови ривожланган Европа мамлакатларида олдиндан одат бўлган, лекин уларда ижтимоий-сиёсий муҳит, кадрлар тайёрлаш тизими бутунлай бошқача бўлган. Бу ҳолатни ҳозирги Иттифоқ раҳбарлари эътиборга олмаётгани, биздаги ижтимоий-сиёсий муҳит бунга тайёр эмаслиги мендан ақллироқ раҳбарларга ҳам маълум эди.

Мен секин, босиқлик билан давлат сиёсатини маъқуллаб, бу тadbирнинг жамоаларда яхши таассурот қолдираётганлигини гапира бошлаган эдим, вазир мени тўхтатди:

— Это всё нам известно, ты мне скажи, эти вновь избранные сумеют-ли руководить ВУЗом или нет? Мы с тобой долгое время были в этой шкуре, и знаем чем приходится заниматься ректорам, особенно в сегодняшней ситуации. Ты говори правду, это не для протокола, — деди.

Мени бу ҳолат ўйлантириб қўйди. Демак, вазир мендан очик фикримни билмоқчи.

Шунда мен: «Если честно, мне кажется, это временное затишье. Через год-два во многих этих вузах опять будет возникать недовольства», дедим.

— Так, почему? — деб яна сўради.

— Потому что, во многих случаях избираются такие лица, которые раньше не имели никакого опыта руководить коллективами. Избирают таких, которые даже не были раньше на должностях заведующими кафедрами, деканами факультетов или нормальными проректорами. Избирают не проректоров ныне работающих по учебной работе или проректором по науке, а избирают простого профессора кафедры или проректора по вечерне-заочному обучению. А вот они, избранные, как поведут дела, это по-моему очень сомнительно,— дедим.

— А скажи, почему не голосуют за проректора по учебной работе или за проректора по науке?

— Потому что, они будучи на своей должности принципиально требовали от своих заведующих кафедрами, деканов факультетов качественную работу. А это не всем нравится. Правда, эти проректора тоже имеют своих сторонников, они за них голосуют. А ведь в составе Совета их зачастую маловато, тем более в составе такого ответственного Совета много молодых и представители студенчества. Это иногда превращается в шумное, сумбурное собрание. Все хотят выступить, выразить совсем отвлеченные от темы вопросы, свои безадресные какие-то обиды и т.д.

— А почему, ты думаешь, что через год-два в этих вузах может возникнуть недовольство. Ведь они же Сами избрали большинством голосов?

— Да, это верно. Но эти вновь избранные еще непонимают свою будущую работу. Надо же разбираться в вопросах планирования экономики, бухгалтерском отчете-учете, административном управлении и т.д. Поэтому, многие сами через года-два начнут отказываться от должности ректора, после первой же финансово-хозяйственной ревизии.

Вазир ўйланиб қолди:

— Да, посмотрим. Значит, у многих нет опыта руководителя. Ладно, спасибо, — деб менга жавоб берди.

Орадан бир неча кун ўтиб, вазир қошидаги навбатдаги ишчи мажлисга йиғилдик. Кадрлар бош бошқармаси бошлиғи А.Сёмин ўтган икки ҳафта ичида ўтказилган Иттифоқ олий ўқув юртлари ректорлари сайлови, унинг натижалари ҳисоботини берди. Вазир янги сайланган ректорларнинг сифат даражаси, уларнинг олдин ким бўлиб ишлагани ва ҳоказоларни сўради. Савол-жавоблардан кейин вазир бу масалага хотима ясаб, ҳамма бошқармаларга бир ҳафталик муддатда янги сайланган ректорларга ёрдам учун тавсия хатлари (инструктивное письмо) лойиҳасини ёзиб тайёрлашни буюрди. Бу ҳужжатларда ректорлар ўз фаолиятида нималарга эътибор бериши зарурлиги, ҳужжатлар намуналари ва назорат тартиблари ёритилишини буюрди.

Бу муддат ўтгач, вазир мени ва А.Сёминни чақириб, бу тавсия хатларининг мукаммал бўлганини айтди ва:

— Где гарантия, что они этим письмом будут пользоваться? Боюсь, что они по получению этих рекомендаций их раздадут по своим проректорам или отделам и на этом успокоятся. Поэтому, надо их поэтапно приглашать сюда в Москву, провести с ними семинары-совещания на основе этих материалов, в заключении потребовать от них рефераты, -- деб фикрини тугатди. Биз ҳам бу фикрни маъқулладик.

— Ладно. Семин, ты готовь расписание приглашения на семинар с учетом республик и регионов, а я этот вопрос буду согласовывать в правительстве, — деб бизга жавоб берди.

Шундай ҳам бўлди. 1987, 1988 йиллар Иттифоқ бўйича янги сайланган ректорлар навбати билан Москвага — Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигига чақирилиб, 15 кунлик ректорлар семинар-кенгаши ўқишига жалб қилинди. Бу ўқишларда давлатнинг янги сиёсати тўғрисидаги маърузалар қаторида Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги бош бошқарма бошлиқлари ўзлари ректорларга ёрдам сифатида тайёрлаган тавсия хатлари билан таништиришиб, амалий суҳбатлар ўтказилди.

Ўзбекистондан Муҳаммаджон Қорабоев, Саидахрор Ғуломов, Р.Б.Бурхонов, Комил Юсупов, Тўхтамурод Жўраев, Шавкат Алимов, Рустам Холмуродов, Абдулаҳад Жалилов ва бошқа (15 га яқин) ректорлар келиб ўқиб кетишди.

Олдиндан қадрдон ва ҳамкор бўлиб қолган, илмий ишларимдан хабардор бўлган Россиялик олимлар, ҳамкасб дўстларим, Москва тўқимачилик институти ректори И.А.Мартынов, ўқув ишлари проректори Н.И.Максимов, илмий ишлар проректори Б.С.Сажин, Кострома технология институти ректори Н.Н.Суслов, ўқув ишлари проректори Е.А.Смирнов, Иваново давлат университети кафедра мудири К.М.Пирогов вазирликка иш юзасидан келишганда ёки уйларига меҳмонга таклиф қилишганда менга қайта-қайта меҳрибончилик юзасидан: «Илмий ишингни қолдирма, қандай бўлмасин вақт топиб тезроқ диссертацияни расмийлаштиргин», — деб танбех беришар эди.

Уларнинг қистови билан 1988 йилда таътил олиб, Москвада қолдим. Яна бошдан диссертациянинг ҳамма бобларини ўзимча таҳрирдан ўтказиб, 1988 йил ёзда ўқув йили охирида Кострома технология институтига олиб бордим. Иттифоқ ОАҚи тасдиқлаган «Тўқимачилик хомашёсини қайта ишлаш» мутахассисликлари бўйича докторлик диссертациялари ҳимояси

шу институт Илмий кенгашида ўтказилар эди. Институт ректори Н.Н.Суслов топшириги билан аввал бошлаб «МТВМ» (тўқимачилик толаларини механик технологияси), кейин «ПОЛВ» (луб толаларини қайта ишлаш технологияси) кафедралари илмий семинарида ва, ниҳоят, технология факультети илмий семинарида 10 кун давомида муҳокамаларда бўлдим. Илмий ишим у олимларда жуда катта қизиқиш ва таассурот қолдирди, чунки Россия, Украина, Белоруссия ва бошқа республикаларда жуда кўп миқдорда луб, каноп, жут ва бошқа хил табиий тўқимачилик толалари етиштирилади. Уларнинг технологиясида ҳам шунга ўхшаш муаммолар мавжуд эди. Диссертациямнинг ҳажмини (матнини) қисқартириб (900 бет эди), кейин Илмий кенгаш муҳокамасига (ҳимояга) киритишни тавсия қилишди.

Бу ҳақиқат эди, чунки мен ҳар қалай ўзбек мактабини битирганим, рус тилида сўз бойлигим етарли бўлмагани сабабли фикримни қисқа, лўнда рус адабий тилида ёза олмаганим панд бериб турган эди. Демак, диссертацияни (матнини) рус тилида жиддий таҳрирдан ўтказиш (300 бетларга келтириш) зарур эди.

1988 йилнинг сентябрида Иттифоқ бўйича ва Республикаларда қайта қуриш талабига мос равишда Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Маориф вазирлиги ва профессионал техника таълими қўмиталари бирлаштирилиб, ягона таълим бошқарув органи сифатида Иттифоқ таълим комитети (Гособразование СССР) ташкил этилди. Бунда Г.А.Ягодин комитет раиси, Олий ва ўрта махсус таълим, маориф вазири ва касб таълими комитети раислари, унинг ўринбосарлари сифатида ўз ўринларини сақлаб қолишди.

Бизнинг бошқармамиз олий таълим ўқув-методик таълим бош бошқармаси (главное учебно-методическое управление высшего образования) номи билан аталиб, Иттифоқда фаолият кўрсатаётган 865 та олий ўқув юртининг таълим стандартлари, ўқув режалари, ўқув режаларига киритилган фанлар

тизими, дарслик ва адабиётлар ҳажми ва мазмунини ҳар бир йўналиш бўйича мувофиқлаштириш, ҳар йилги олий ўқув юртига қабул қоидаларини янгилаш ва ҳукумат тасдигидан ўтказиш вазифалари билан шуғулланадиган бўлди. Шунингдек, кадрлар бош бошқармаси билан биргаликда ҳар ойда янги тайинланган Иттифоқ Республикалари олий ўқув юртиларининг ректорлари, ўқув ва илмий ишлар бўйича проректорларининг қисқа муддатли ўқишлари, малакасини ошириш семинарларини ташкил этиш ҳам топширилган эди.

1988 йил октябрь ойининг охириги кунлари Г.А.Ягодин мени кабинетига чақириб, киришим билан:

— Слушай, Баҳром Гафурович, правительство Узбекистана тебя отзывает обратно на Родину, — деди. Мен кутилмаганда бундай хушxabардан жойимда туриб қолдим ва:

— Это правда? — деб юборибман,

— Правда, правда, но я не хотел бы тебя отпускать, Вас же командировали на 2 года? Так что, до лета следующего года, я могу отстоять свое мнение. Что скажешь?

— Если это правда, то лучше Вы меня отпустите. Я конечно, очень благодарен Вам за все, что Вы сделали для меня, для моей семьи, но нам лучше вернуться, — дедим.

— Понимаю, конечно, для человека самое дорогое это здоровье. Ну ладно, тогда собирайся, потом попрощаемся, — деб қўл узатди.

Мен кабинетимга кириб, тезликда стол устини йиғиштириб, ҳужжат жилдларимни Зоя Александровага топшириб уйимга чоқдим.

Эртаси кунни менга қадрдон бўлиб қолган ҳамкасбларни оилавий таклиф қилиб, кириб келаётган байрам баҳона кичик бир хайрлашув кечасини ўтказдик. 1988 йил 3 ноябрь кунни Тошкентга қайтиб келдик. Шу куннинг ўзида бутун оиламиз билан Кўқонга кетдик. Байрам кунларини дадам, сингилларим, бутун қариндошларим даврасида ўтказдим. Ҳамма хурсанд, айниқса, Ҳалимахонни эсон-омон Ватанимга олиб кела олганимга шукур қилдим.

1988 йил ноябрь. Ўзбекистон Халқ таълими вазирлигида иш бошладим

9 ноябрь эрталаб Ўзкомпартия Марказқўми бўлимидан телефон қилиб, Ўзбекистон Халқ таълими вазири М.А.Зоидов қабулига келишимни буюришди. Мирғиёс Аббосович мени ярим ҳазил, ярим таъна гаплар билан: «Қаерда юрибсиз, биродар, биз Сизни 1 ноябрдан бери кутамиз. Юқоридан топшириқ бўлган, Сизни вазирликнинг коллегия аъзоси ва олий таълим бош бошқармаси бошлиғи лавозимига тайинлаш буйруғини ҳам тайёрлаб ўтирибмиз. Бошқарма штатлари лавозимларига кадрларни ўзингиз танлаб, таклиф киритишингиз керак. Хуш келибсиз, биродар, қани ишни бошлайверинг», — деб ўзини таништирди.

Мен аввал ҳеч қаерда М.А.Зоидов билан учрашмаган, суҳбатида бўлмаганман. Бу биринчи учрашув эди. У кишининг ўзини тутиши, гапираётган гаплари менда тушунарсиз таассурот қолдирди. Шу пайт вазир кабинетига Муҳаммаджон Қорабоев кириб келди. Биз эски танишлардек ҳол-аҳвол сўрашдик.

— Сизлар олдиндан таниш экансизлар, бу яхши. Демак, бир-бирларингизни тушуниб, яхши ишлаб кетасизлар. Сизларга муваффақият тилайман, — деб вазир бизни кузатди. Муҳаммаджон Қорабоев мени бинонинг ўн саккизинчи қаватига бошлади.

Маълум бўлишича, Москвадан келган кўрсатма асосида Ўзбекистонда ҳам ягона вазирлик ташкил қилинган. Олдинги маориф, олий ва ўрта махсус таълим вазирликлари ва профессионал техника таълими қўмиталари бирлаштирилиб, Халқ таълими вазирлиги мақоми берилибди.

Олдинги маориф вазири Ойдин Солиҳовна Аббосова Вазирлар Кенгашига, Олий ва ўрта таълим вазири Маҳмуд Салоҳитдинов Ўзбекистон Фанлар академияси президентлигига ўтказилган. Профessional техника таълими комитети раиси Рисбой Ҳайдарович Жўраев янги ташкил этилган Халқ таълими вазирлигида вазир ўринбосари лавозимига тайин-

ланган. Вазирнинг иккита биринчи муовинлари бўлиб, улардан бири Муҳаммаджон Қорабоев шу лавозимда экан.

Бинонинг энг юқори 18-қаватида вазирнинг Олий ва ўрта махсус таълим бўйича биринчи муовини М.Қорабоев ва у бошлиқ бошқарма бошлиқлари, ходимлар хоналари жойлашибди. М.К. Қорабоев мени бинонинг ўнг қаноти томон бошлаб, коридор охиридаги ўнг қўл катта хонага олиб кирди ва ходимларни таклиф қилди. Мени уларга вазирликнинг олий таълим бош бошқармаси бошлиғи Баҳром Ғофурович Қодиров деб таништирди. Менга Шавкат Қурбоновни муовин деб эълон қилди. Собир Зиёев ўқитувчилар малакасини ошириш бўлими бошлиғи вазифасида экан. Булар иккови ҳам олдинги вазирликда ишлаган кадрлар эди. Бошқа штат бирликлари бўш, зудликда бу ўринларни тўлдириш керак эди.

Бош бошқарманинг асосий вазифаси Республикадаги олий ўқув юртлари ўқув стандартлари, ўқув адабиёти ва қўлланмаларининг ҳозирги давлат сиёсати ва иқтисодиёти йўналишига мос бўлишини, уларнинг шу йўналишда янгилашиб боришини, ўқитувчи кадрларни шу ғоялар асосида қайта тайёрлаш ва малакасини оширишни таъминлашдан иборат эди. Бу таркибга олдинги Маориф вазирлиги тасарруфидаги 13 та педагогика институтлари ва 14 та вилоят ўқитувчилар малакасини ошириш институтлари, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги тасарруфидаги 9 та олий ўқув юрти ва улар қошидаги муҳандистехник ходимлар малакасини ошириш факультетлари, бундан ташқари Соғлиқни сақлаш вазирлиги тасарруфидаги 6 тиббиёт институти, Қишлоқ хўжалиги вазирлигидаги 3 та олий ўқув юрти, шунингдек, Ўрта Осиё ирригация ва сув хўжалиги, Ўрта Осиё ва Тошкент темир йўл, Тошкент алоқа институти ва улар қошидаги малака ошириш факультетларига методик ёрдам бериш ҳам юклатилган эди.

Муҳаммаджон Қорабоевни Тошкентда Яккасарой (Фрунзе) туман партия конференцияларида учрашган ва Фанлар академияси қошидаги иссиқлик физикаси институтига янги

директор лавозимига тайинланган давридан танир эдим. 1987 йилда Фарғона политехника институтига ректорлик вазифасига тайинланганда ҳамма янги ректорлар қатори Москвага 15 кунлик семинарда ўқиган вақтида ҳам кўришган эдик.

Бошқармада Шавкат Эргашевич Курбонов менга муовин бўлгани жуда қўл келди, у Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги аппаратида кўп йиллар ишлаган, қолаверса, Республикадаги ҳамма олий ўқув юрти раҳбарларини яхши танир эди. Мен Москвада ишлаган давримда мунтазам телефонда алоқада бўлганмиз.

Собир ака Зиёев Маориф вазирлигида кўп йиллар бошқарма бошлиғи бўлиб ишлаб, ҳамма педагогика институтлари раҳбарларини (ректор, проректор, директорларини) танир эди.

Бошқармадаги бўш ўринларга тез кунларда менинг тавсиям билан, олий ўқув юрти ишларини мукамал билган янги, ёш кадрлар — Андижондан Абдурашид Абдурахмонов, Ангрендан Вячеслав Бадиков, Қўқондан Жалолхон Ҳасановларни таклиф қилдик.

Бошқармадаги вазифаларни ҳам ўзаро бўлиб олиб, тез кунда бошқарманинг йиллик иш режаси, вазирлик жамоаси муҳокамасига қўйиладиган режадаги масалалар рўйхатини тайёрлаб, уни ҳам тасдиқлатиб олдик.

Ишларимиз бир меъёрда режа асосида борар эди, аммо юқори ташкилотлардан келаётган қўшимча топшириқлар, ариза-шикоятларни жойида бориб текшириш, сафарларга бориш кўп вақтимизни олар эди. Ошкоралик, сўз эркинлиги, демократия ва шу каби шиорлар панасида жамоаларда фисқ-фасод, ҳасад мазмунидаги асоссиз шикоятларни ҳам текширишга мажбур эдик.

Ҳафтада икки кун — сешанба ва жума кунлари Шавкат Эргашевич билан бирга вазирлик қабулхонасида 20–30 шикоятчини қабул қилиб, масалаларни жойида ҳал қилишга олий ўқув юрти раҳбарларига топшириқ ёзиб, уларни рўйхатга олиб, бажарилишини назоратга олар эдик. Вазият шу даражага етган эдики, олий ўқув юрти раҳбарлари ўзлари

ҳал қилиши мумкин бўлган майда масалаларни ҳам ҳал қилмай, жавобгарликни ўзларидан соқит қилиш мақсадида аризачиларни вазирликдан рухсат олиб келишга юборишар эди. Қисқаси, ижодий ишлашга вақт ҳам, имконият ҳам йўқ эди. Юқори органларда эса тинимсиз бошқарув органлари тизими кадрлари алмашинуви давом этар эди. Ҳамма раҳбарлар ўзларини вақтинчалик деб ҳис қилар эди.

1989 йил баҳорида Ўзбекистон КП МК ташкилий бўлимидан телефон қилиб, мени келаётган ҳафта бошида ўз жойимда бўлишимни, ҳеч қаерга сафарга кетмай туришимни тайинлашди. Унинг боиси сўралганда, Ўзбекистон Компартияси Марказқўми бюро йиғилишига таклиф қилинасиз, янги лавозимга ўтказиш тўғрисида таклиф киритилди, дейишди. Шу ҳафта ҳеч қаерга кетмай, ўз ўрнимда ўтирдим, аммо ҳеч қандай таклиф, чақирув бўлмади.

Орадан уч-тўрт кун ўтгач, мен Республика Хавфсизлик комитетига чақирилдим. У ерда учта забардаст рус йигитлари алоҳида бир кабинетда «суҳбат» ўтказишди. Сезилиб турар эдики, улар Москвадан келган ходимлар. «Суҳбат» узоқ уч соатлар давом этди. Очиқдан-очиқ «суҳбат» магнитофон лентасига ёзилапти. Ходимлар ўз дафтарларига бир нарсаларни вақти-вақтида ёзиб қўйишарди. Олдин обдон менинг ижтимоий келиб чиқишим, қаерда ўқиганим, ота-онам, укаларим, уларнинг яшаш манзиллари, қайси ишлаб-чиқариш корхоналарида, комсомол комитетларида ишлаганим, аспирантурада, номзодлик диссертациям ҳимояси, институт парткомида, ТТЕСИ ректори бўлиб ишлаганимни ёзиб олишди. «Суҳбат»нинг сўнги дўқ-пўписа оҳангида бўлди. Раъно Ҳабибовна Абдуллаевага қандай қариндошлик муносабатим борлиги, неча марта у кишининг уйига борганим, қандай совға берганим каби масалалар уларни қизиқтираётган экан. Демак, уларнинг фикрича, мен Р.Ҳ.Абдуллаеванинг соясида юрган кадр эканман. Улар мендан бирор зарур далил ололмагач, бу суҳбат тўғрисида

ҳеч кимга, ҳеч қаерда гапирмасликка ёзма тилхат олиб жавоб беришди.

Кейинчалик билдимки, ҳали ҳам Москва «ходимлари» Республикадан кетишмаган экан. Ўзбекистон Республикаси раҳбарларидан бири Оқил Умурзоқович Салимов Москвада «суҳбат» далигидан хабарим бор эди. Уни Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти ректорлигида ишлаб турган пайтида олиб кетишгани, ҳозирча вақтинча ректорлик вазифасини Хан деган проректор бажариб тургани ҳаммамизга маълум эди. Демак, Раъно Ҳабибовна Абдуллаева ҳам Москвада «суҳбат»да эканда, улар Р.Ҳ.Абдуллаевани қоралаш учун далиллар қидиришган экан.

Ажабланарлиси шундаки, бўлиб ўтган суҳбатда менинг қандай қилиб Иттифоқ Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигига бориб қолганим, ким бунга туртки бўлгани ёки у ерда қандай, кимлар билан ишлаганим тўғрисида бирор оғиз гап бўлмади. Демак, бу ахборотлар уларда бор, эҳтимол, бу даврда ҳам улар назоратида ишлаган бўлсам керак.

1989 йил ёзида Ўзбекистон Компартияси Марказқўмининг пленуми ўтказилди. Ишлаб турган партия Марказий Комитети котиблари тўлиқ алмаштирилди. Ўзбекистон Компартияси МК биринчи котиблигига Ислоҳ Абдуғаниевич Каримов сайланди.

И.А.Каримов биринчи кунлариданоқ ўзининг мустақил фикрлаши, қаттиққўллиги ва ҳар қандай масалани шартта ечиши билан олдинги раҳбарлардан ажралиб турар эди. Шу ўринда бир воқеа эсимга тушди. Республиканинг қайсидир мафкура (идеология) масалаларига доир йиғилишига таклиф қилиндик. Йиғилишни И.А.Каримов очди-да, залдагиларга Марказқўмининг мафкура ишлари котиби қилиб янги сайланган Жаҳонгир Ҳамидовни таништирди.

Шунда залдагилардан кимдир ўтирган жойида: «Бу ногўф-ри бўлмадими? Ахир, Ж.Ҳамидов катта бир кимё илмий-тадқиқот институтининг директори, ўз соҳасининг етук олими, лекин давлат сиёсати, мафкура ишларини бошқа-

ришда қийналиб қолмайдими?» — деган луқма ташлади. И.А.Каримов шартта ўрнидан туриб:

— Биродарлар, мени Компартия Марказқўми пленумида биринчи котиб қилиб ишонч билдириб сайлаб қўйди-ларингиз. Энди мен ўзим кимга ишонч билдиришим, ким менинг ёнимда бўлиши кераклигини, кадр танлашни менга қўйиб беринглар. Мен бу инсонни кўп йилдан бери биламан, мен учун энг ишончли инсон, мен бу кишига кафилман. Сизларнинг вазифаларингиз бу кишини қўллаб-қувватлаш, — деб, гапни тугатди. Сўзга чиқувчилар, шулар қаторида Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институти ректори Комил Юсупович ҳам Ж.Ҳамидовга ишонч билдирди.

...1989 йил ёзида бўлиб ўтган Компартия Марказқўми пленумидан кейин вазир ўринбосари Муҳаммаджон Қорабоев характерида, иш вақтида ўзини тутишида баъзи ўзгаришларни сеза бошладим. У ҳар куни кечқурун уйга кетишимиз олдидан мени кабинетига чақириб олиб, ҳар хил, ҳаттоки, ишимизга алоқасиз масалалар бўйича гапларни гапириб, баҳслашиб ўтириш ёки маслаҳат сўрашни одат тусига киритди. Сигаретани тинимсиз равишда бир-бирига улаб чекар, кабинет тутунга тўлиб, нафас олиб бўлмас даражага келар эди. Суҳбат орасида югуриб коридорга чиқиб келар, яна гапни қолган жойидан давом эттирар эди. Менинг сабрим тугаб: «Бўлар энди, уйга ҳам борайлик, соат 23 бўлибди», — десам: «Ҳозир», — деб яна коридорга чиқиб келар эди. Кейинчалик билсам, 18-қават йўлагидан бутун Парадлар майдони, Вазирлар кенгаши, Компартия Марказқўми бинолари кафтдек кўриниб турар экан. Муҳаммаджон Қорабоев И.А.Каримов кабинетида чироқ ўчмагунча уйига кетмас экан.

— Бу нима қилганингиз, эртага яна соат 9:00 да ишда бўлишимиз керак-ку, — десам:

— Сиз билмайсиз, «катта» ишда бўлсалар, хоҳлаган соатда чақириб қолишлари ёки телефон қилишлари мумкин. Биз ҳамма вақт жойимизда бўлишимиз керак, — деб жавоб берди.

ТошДУдаги қабул воқеаси

1989 йил олий ўқув юртларига қабул даврида жуда бир хунук воқеа бўлиб ўтди. Август ойининг охирги кунлари эди. Барча олий ўқув юртида кириш имтиҳонлари туталланиб, танлов комиссиялари қарорлари эълон қилинган. Шу кунларнинг бирида Муҳаммаджон Қорабоев шошилинич кириб:

— Юринг, бизни Марказқўмга чақиришяпти, — деди. Икковимиз югуриб Марказқўм биносига келсак, мингдан ортиқ одам бино олдида тўпланган, атрофини милиция ходимлари ўраб турарди. Баъзи катта ёшдаги одамлар бақириб:

— Бизни ўртоқ Каримов қабул қилсин, бошқа ҳеч кимга ишонмаймиз, — деб турибди. У даврда шундай йиғилишлар, митинглар ўтказилиши ман этилмаган, демократия, сўз эркинлиги даври эди.

Бу йиғилишни, албатта, кимлардир бошқараётгани билиниб турарди — ҳақоратлар ёки тартиб бузилишлар йўқ, тартибли эди.

Муҳаммаджон Қорабоевни эшик олдида Марказқўм ходими кутиб олиб, ичкарига олиб кириб кетди. Мен эшик олдида қолдим. Орадан кўп ўтмай М.Қорабоев мени тўпланиб турган халқ ўртасига бошлаб борди. Бизга бир неча киши эргашди. М. Қорабоев тўпланганларга қараб: «Биродарлар, ўртоқ И.А.Каримовга Сизларни безовта қилаётган ТошДУдаги қабул бўйича норозиликларингиз хабари етказилди. Мен, Муҳаммаджон Қорабоев, Халқ таълими вазири биринчи ўринбосариман. Шу университетнинг фаолиятига жавобгарман. Менинг ёнимда шу вазирлик бошқарма бошлиғи Баҳром Ғофурович Қодиров турибди. Ҳозир Ислон Абдуғаниевич Каримов икковимизга Сиз кўтарган масалани ҳал қилиш бўйича топшириқ берди. Масалани ҳозироқ Сизлар билан бирга бориб, ТошДУда ҳар бир абитуриент баҳосини ота-онаси қатнашувида ўрганиб, ижобий ҳал қилиш, ҳақиқатни ўрнатишни бизга буюрди. Илтимос, энди ТошДУга кетдик, — деб, ҳалиги бақираётган одамларни қўлтиқлади. Хуллас, Марказқўм биносидан то Бегуний майдонигача пиё-

да йўл олдик. Йўл-йўлакай бақир-чақирлар тўхтамас эди. Атрофимизни милиция ходимлари ўраб олган, олдинда Давлат автоназорат машинаси йўл бошлаб кетяпти. Бир соатдан кўп пийёда йўл босиб, ТошДУ биносига етиб келдик. Бизни ТошДУ проректорлари, қабул комиссия ходимлари кутиб олишди. Ректор Шавкат Алимов кўринмади. Энг катта аудиторияга кириб ўтирилди. Сигмаганлар коридорларни тўлдириб туришди, лекин ҳамма тартибли эди. Маълум бўлишича, гап фақат юридик факультетга қабул тўғрисида бораётган экан.

Ректорат танлов қайдномасида рўйхат тартиби бўйича режада кўрсатилган рақамда тўхтаб, қизил чизик чизилган, чизикқача бўлган абитуриентларнинг университетга қабул қилинганини, чизикдан пастдагиларга ўрин етмаганлиги сабабли қабул қилинмаганлигини эълон қилган.

Қайднома синчиклаб текширилганда, чизикдан кейинги абитуриентлар баллари ҳам юқоридагилардан фарқи йўқ. Ҳаммаси ҳамма фанлардан «5» баҳо олишган. Танлов қайдномаси қандай тартибда тузилганини ҳеч ким асослай олмади, бинобарин, халқ норозилиги асосли экан. Маълум бўлишича, 400 нафар абитуриент (миллий ва рус гуруҳларида) энг максимал балл тўплагани қайд этилган. Ундан кам баҳо олганлар яна бир неча юзта. Ота-оналар: «Мана, болаларимиз ҳамма фанлардан «5» баҳо олган. ТошДУда ўқиш учун яна нима қилишимиз керак? Ректорат бирор жўяли гап айтмаяпти. Шунинг учун ўртоқ И.А.Каримов қабулига ҳақиқат сўраб бордик», — деб хитоб қила бошлашди.

М.Қорабоев баланд овозда:

— Менга ҳамма нарса ойдин бўлди. Сизлар рухсат берсаларингиз, мен бориб, И.А.Каримовга ҳолатни тушунтириб, масалани ижобий ҳал қилиб келаман, — деди. Мен ота-оналар олдида кафил бўлиб қолдим. М.Қорабоев танлов қайдномаларини олиб, Марказқўмга жўнади. Кечга яқин қайтиб келди. Ҳамма яна аудиторияга кирди. М. Қорабоев:

— Шу қайдномада максимал балл олган абитуриентларнинг ҳаммасига Республика олий ўқув юртига қабул

қилишга рухсат бўлди. Фақат ТошДУнинг юридик факультети эмас, ўз хоҳишларингиз билан ТошДУнинг хоҳлаган факультетини танлашингиз мумкин. Сабаби шуки, Республикамиз юридик органларига яқин беш йиллар ичида бу миқдорда юристлар керак бўлмайди. Университетни битиргач, ишга жойлашиш муаммоси ҳам чиқади. Буни олдиндан билиб туриб, шу миқдорда юрист тайёрлашимиз ҳам ногўри. ТошДУнинг филология, шарқшунослик, тарих, география, қисқаси, барча факультетларига ҳаммангизни қўшимча қабул қилишга розилик олинди. Вилоятлардан келган абитуриентларнинг хоҳишларига қараб жойларидаги олий ўқув юртига шу қабул натижалари билан қўшимча қабул қилишимиз ҳам мумкин, марҳамат, ҳар бирингиз ариза ёзиб беринглар, биз рўйхатга оламиз. Аризани вазир ўринбосари М.Қорабоев, яъни менинг номимга ёзинглар, — деб эълон қилди. Шу кеча соат 22:00 гача барча абитуриент ва уларнинг ота-оналари тарқалгунча ТошДУда бўлдик. Бу орада абитуриентларнинг шахсий ҳужжатлари рўйхат бўйича қабул комиссиясидан олиниб, университет биринчи бўлимига «Вақтинча сақлаш» сейфларига жойлаб муҳрланди. Шунда Ислом Каримовнинг мардлиги, ҳар қандай шароитда тўғри қарор қилишига қойил қолдим.

Бу муаммо абитуриентлар фойдасига ҳал бўлди, лекин бошқармамиз 10 кун давомида ҳамма фанлардан ҳолис текширув (ТошДУ ходимларини аралаштирмай) комиссиялари тузиб, юридик факультет абитуриентлари шахсий ҳужжатлари, ёзма имтиҳон ишларини қайтадан текширтириб баҳолатдик. Маълум бўлдики, ректорат қабул даврида имтиҳонларни ташкил қилишни факультет деканларига юклаб, ўзлари чеккага чиқиб туришган. Факультет деканлари, улар бошчилигидаги имтиҳон комиссиялари ўзлари манфаатдор бўлган абитуриентларга юқори баҳо қўяверганлар. Агар имтиҳонларда ҳалол, пок, ҳолисона баҳо қўйилганда, бундай ҳолат юз бермас эди. ТошДУнинг ўзига «режа асосида қабул қилинди» деб эълон қилинганларнинг 80%ига ёзма ишларини текширмасдан «5» баҳо қўйишган. Бу масала вазирлик-

нинг сентябрь ойидаги коллегия мажлисида муҳокама қилинди. Маълумотнома ва коллегия қарори лойиҳасини шахсан мен тайёрладим ва маъруза қилдим.

Вазиримиз Мираббос Зоидов мендан коллегия қарори лойиҳасини имкон даражада тасдиқланган фактлар асосида бўлишини талаб қилар, ҳар бир ҳужжат билан ўзи танишар, ҳолис текширув комиссиялари маълумотномаларини ҳар бирини ўқиб чиқар эди.

Қарор лойиҳасида ТошДУ ректори фаолиятида йўл қўйган қўпол хатолари учун ректорлик вазифасидан озод қилиниши таклифини ёздирди. Мен М.Зоидовга бу жуда қаттиқ жазо, уни ўйлаб кўриш кераклигини айтдим. У эса: «Ука, бу ерда менинг тақдирим ҳал бўляпти, тушундингизми? Кимдир қаттиқ жазоланиши керак», — деди.

Коллегия мажлиси қаттиқ танқид, талабчанлик муҳитида ўтди. Сўзга чиққан коллегия аъзолари ҳам лойиҳада кўрсатилган жазо асосли деб қўллаб-қувватлашди. Муҳокамада ТошДУ ректори Ш.А.Алимов сўзга чиқиб, ўзини ҳимоя қилиш учун бирор сўз айтмади ва: «Коллегия қарорида кўрсатилган камчиликлар асосли, мен бу ишда совуққонлик қилибман», — деб жойига бориб ўтирди.

Коллегия мажлисида М.Зоидов якунловчи сўзида гапни айлантириб-айлантириб: «Вазирлик бу камчиликларнинг ўз вақтида ечимини топди, ҳозир ҳамма абитуриентларнинг ота-оналари тинчланди. Ректор масаласига келсак, бу киши ёш ректорларимиздан, яқинда СамДУ ректорлигидан ТошДУга ўтказганмиз, шуларни ҳисобга олиб, ҳайфсан эълон қилиш билан чекланамиз», — деди-да, коллегия мажлисига танаффус эълон қилди. Коллегия мажлисидан кейин мен вазир ҳузурига кирдим. У:

— Ука, Сиз ҳафа бўлманг, коллегия бошланиши олдидан менга юқоридан телефон қилишиб, Ш.Алимов ҳали ёш ниҳол, уни синдириб қўйманг, деб кўрсатма беришди. Бундай кўрсатмалар ҳам бўлиб туради, — деди.

— Сизнинг тақдирингиз нима бўлади? — десам, менга қараб гирромларча кулиб:

— Ҳаммаси жойида, — деди.

Бу воқеага мана 30 йил бўляптики, Ш.Алимов менга нисбатан «бегона» бўлиб қолди. Афтидан, унга нисбатан кўрилиши керак бўлган жазо чораси менинг таклифим сифатида унга етказилган бўлиши мумкин. Бу сатрларни ўқиётган китобхон тенгдошларим, касбдошларим, ўша даврда раҳбарлик лавозимида ишлаганлар, албатта, Шавкат Алимов ва унинг яқин аждодлари ким бўлганлигини яхши билишади. Изоҳга ҳолат йўқ.

Тошкент машинасозлик институти

Халқ таълими вазирлигининг сентябрь ойи коллегияси мажлисидаги ҳолат менинг руҳиятимга жуда қаттиқ таъсир қилди. Шу мажлисда раҳбариятнинг найрангбозлиги, субутсизлиги, қисқаси, шу раҳбарлар билан қандай қилиб ишлаб юрганлигим мени азоблар эди. Ҳаётимда бундай номардликни кўрмаганман. Демак, бу даргоҳдан тезроқ кетганим, булардан узоқроқ бўлганим маъқул. Шу ўйлар билан эртаси куни вазирликка келсам, мени Компартия Марказқўмига чақиртиришди. Мен қизиқ бир «гуноҳкор» ҳолатида Марказқўмга бордим. Кираверишда бир ходим кутиб олиб, мени олтинчи қаватга — тўғри И.А.Каримов қабулхонасига етаклади. Қабулхонада 15—20 дақиқа ўтириб қолдим. Ёрдамчилар ва ходимлар кириб, чиқиб туришди. Ниҳоят, мени ичкарига таклиф қилишди. Кимдир ёнимда (эслай олмайман) бирга кириб борди. Ислом Абдуганиевич бизни узоқдан суҳбат столига ишора қилиб «ўтиринглар» деди. Кейин ўзлари жойларидан туриб, рўпарамизга келиб ўтирдилар. Суҳбатимиз рус тилида бўлди.

— Москвага бориб ишлаб келган йигит сенмисан? Биз Иттифоқ давлат таълим комитетидан ТошПНИ иккита олий ўқув юртига ажратиш бўйича буйруқ олдик. Менга айтишларича, бунинг ташаббускори сен бўлган экансан, шундайми? — деб сўради. Мен ўзимни йўқотиб, бир амаллаб гап бошладим:

— Бу масала ташаббускори ТошПИ ректорати бўлган ва Ўзбекистон Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги бунни қўллаб-қувватлаган. Мен вазир Г.А.Ягодин топшириғи билан ўтган йили Тошкентга келиб, қўйилган масалани ўргандим. Таклифларни умумлаштириб, Ўзбекистон ҳукумати, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги раҳбарияти розилигини олиб кетганман, — дедим.

— Бу гаплар тўғри, лекин қарорларингиз нотўғри. ТошПИ-ни иккига эмас, бир неча олий ўқув юртига бўлиш керак, бўлмаса, уни бошқариб бўлмайди. Майли, ҳозирча шундай бўла қолсин. Кейинчалик бу масалага қайтамиз. Энди сенга топшириқ, шахсан ўзинг бориб, шу ишни бошқариб, мавжуд қонун-қоидалар асосида сайловларни ўтказиб бергин. Айтишларича, сен анча тажрибали партком, ректор бўлиб ишлаган экансан. Олдин учрашганмизми?

— Ҳа, 1981–1982 йиллари ТТЕСИнинг 50 йиллик юбилейига тайёргарлик даврида 1–2 маротаба қабулингизда бўлганман, — дедим.

— Ҳа, кўп йил ўтибди. Бўпти, бўлимдаги йигитлар сенга зарур бўлса, ёрдам беришади, — деб, гапни тугатди.

Вазирликка келсам, М.А.Зоидов чақириб, қўлимга бир буйруқ тутқазди. Унда: «Иттифоқ давлат таълим комитетининг буйруғини ижро этиш мақсадида янги Тошкент машинасозлик институти ректори вазифасини вақтинча бажариш вазирликнинг олий таълим Бош бошқармаси бошлиғи Б.Ғ.Қодировга юклатилсин», — деб ёзилган эди. Буйруқни қўлимга бера туриб:

— Ким Сизни жамоага таништиради, — деб кулиб қараб турди. Мен:

— Ҳеч кимнинг кераги йўқ, ўзим ҳал қиламан, — деб чиқиб кетдим.

У вақтларда ТошПИ ректорати Навоий кўчасида, ҳозирги Архитектура-қурилиш институти ректорати биносида жойлашган эди. Тўғри ТошПИ ректори Абдулаҳад Туробович Жалилов қабулига кириб бордим. Ректор мени жуда мамнуният билан кутиб олди. Институтни ажратиш ишлари

аллақачон, июль ойида бошлаб юборилган экан. Мен бундан беҳабар эканман. Янги институт учун ТошПИ ректорати билан бир ҳовлида Пахтакор кўчасида жойлашган (олдин бу бинода Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги жойлашган эди) бинони ажратиб, уни бўшатишаётган экан.

Ректор кўрсатмаси билан куннинг иккинчи ярмида ТошПИнинг ҳамма машинасозликка алоқадор факультет ва кафедра раҳбарлари, илмий лаборатория мудирлари катта залга йиғилди. Ректор мажлисни очди ва менга Вазирлик бошқарма бошлиғи сифатида сўз берди.

Мен сўзга чиқиб ўзимни таништира бошласам, ҳамма шов-шув қилиб:

— Баҳром Ғофурович, биз Сизни яхши таниймиз, ўтган йили ҳам кўп мулоқот қилганмиз, асл муддаога ўтаверинг, — деб гапимни бўлишди. Мен ҳам кулдим-да:

— Йўқ, Сизлар мени танисизлар, мен шу кундан бошлаб янги ташкил бўлаётган Тошкент машинасозлик институтининг ректори вазифасини бажарувчисиман. Бугундан бошлаб бирга ишлаймиз, — дедим. Ҳамма жимиб қолди. Бироз туриб кимдир қарсак чалди, ҳамма гулдурос қарсакка қўшилди. Кейинчалик билсам, бу бежиз эмас экан. Бундан анча олдин июль-сентябрь ойида шу масалада анча воқеалар бўлиб ўтган экан. Шу пайт менга кимдир савол берди:

— Айтингчи, Сиз қачонгача ректорлик вазифасини бажарувчи бўлиб ишлайсиз? Сиз ҳам ректор сайловида ўз номзодингизни қўясизми? Сизнинг касбингиз бизнинг бўлажак институт йўналишига мосми? Ҳозир илмий даражангиз ва унвонингиз қандай?

Мен ўрнимдан турдим-да, қўл кўтариб зални тинчлантирдим ва:

— Бу ерда 80—90 киши ўтирибсизлар. Албатта, ҳаммаларингиз мени танисизлар. Тушаётган саволлар ўринли. Шунинг учун ҳам мен ўзимни Сизларга таништираётган эдим, гапимни бўлдиларингиз, узр. Саволларингизга жавоб шуки, менинг бугунги вазирликдаги лавозимим аниқ, ўша

ердан маош оламан. Сайловлар (ректор сайлови) муваффақиятли, оқилона ўтса, Сизлар сайлаб олган ректорга вазифани топшириб, мен ҳам вазирликка, ўз вазифамга қайтаман. Менинг асли касбим бу институт мутахассисликларига мос эмас, мен пахтани қайта ишлаш бўйича муҳандис-технологман. Институт ректори сайловида менинг номзодим бўлмайди. Яна қайтариб айтаман, қачонгача ушбу институтга вақтинча ректор бўлиб туришим, Сизларнинг қарорларингизга боғлиқ, тушунарлими? — дедим. Ҳамма чапак чалиб: «Тушунарли, савол йўқ», — дейишди. Қарасам, ҳамма ўрнидан туриб тарқалмоқчи. Мен уларни тўхтатиб, мурожаат қилдим:

— Азизлар, эртага Сизларни яна безовта қилмаслик учун ҳозироқ баъзи бир ташкилий масалаларни ҳал қилиб олайлик, яна ярим соат вақтларингизни оламан, майлими? — деб сўрадим. Ҳамма рози бўлиб жойига қайтиб ўтирди. Мен:

— Биринчи масала, Мен Сизлар билан ректорлик вазифасини ректор сайлови ўтгунга қадар ишлаб туришимга розимисизлар? Розилар тасдиқлаб беринглар (ҳамма кулиб қўл кўтарди). Иккинчи масала. Мен ўз буйруғим билан вақтинча вазифаларни бажариб туриш учун Тошкент машинасозлик институти проректорларини тайинлашим керак. Бу масалада Сизларнинг тавсияларингиз керак.

Хуллас, анчагина таклиф ва тортишувлардан кейин очиқ овоз билан Перегудов Леонид Васильевич ўқув ва фан проректорлигига, Зайниддинов Нозиржон Зайниддинович кечки ва сиртқи бўлим проректорлигига, Фуломиддинов Садриддин Заҳриддинович чет эл талабалари билан ишлаш проректорлигига, Низомиддинов Авсар Анварович хўжалик ишлари проректорлигига тавсия этилди.

— Азизлар, мен буйруқ асосида Тошкент машинасозлик институти Илмий кенгаши таркибини мавжуд қонун ва қоидалар асосида тузиб эълон қилишим керак. Бунинг учун 3 кун ичида ТошПИИ партия, касаба уюшмаси, комсомол, хотин-қизлар комитетларидаги Тошкент машинасозлик институти тизимларини ажратиб, раҳбар ходимларни сай-

лаб, Илмий кенгаши таркибига ўз вакиллари тавсия этишларини сўрайман. Мен айтган ташкилот раҳбарларидан илтимос шуки, 3 кун муддатда ўз тавсияларингизни беринглар. Ҳозир проректорликка тавсия этилган ўртоқларнинг қолишларини сўрайман. Яна тез кунда кўришамиз, — деб ҳаммага жавоб бердим.

Проректорликка тавсия этилган профессор-ўқитувчилар билан сўрашиб танишдим. ТошПИ ректори Абдулаҳад Туробович Жалилов шу ердалигидан фойдаланиб, Авсар Анварович Низомиддиновга мурожаат қилдим:

— Ука, Сиз эртага эрталабдан ТошПИ проректорига кириб, ўзингизни таништиринг. Абдулаҳад Туробович топшириқ берадилар, биргаликда Тошкент машинасозлик институти ректори в/б, проректорлари, бухгалтерия ходимлари, ўқув бўлими ходимлари учун хоналарни имкон борича жиҳозлаб беринглар.

— Леонид Васильевич, Сиз Тошкент машинасозлик институти деканатлари, бўлимлари, кафедралари тизимлари ва рўйхатларини, уларнинг штат бирликлари талабаларга нисбатан 1:8 ҳисобида ТошПИ режа бўлимида ҳисобини чиқаринг. Бу ҳозир Тошкент машинасозлик институти Илмий кенгаши квотасини белгилашга керак. Умумтехника фанлари ва ижтимоий кафедраларни ажратиш режаларини тузинг. Мутахассислик кафедралари ва ўқув, илмий лабораториялари, мутахассислик факультет деканатлари бошқарув органлари ўз жойларида қолади. Ўқув жараёни ҳозирча бу ярим йилликда ўз жойида олдингидек давом этади. Назиржон Зайниддинович ва Садриддин Заҳриддинович, Сизларнинг ишчи хоналарингиз шу бинода менинг ёнимда бўлсин, ҳамма ишда маслаҳатларингиз керак бўлади, лекин талабалар тасдиқланган ўқув режада, ўз аудиторияларида, ўша белгиланган кафедра профессор-ўқитувчилари режасида ўқишларини давом эттираверишсин. Ўқув йилининг иккинчи ярмидан умумтехника фанлари ва ижтимоий кафедралар профессор-ўқитувчилари Тошкент машинасозлик институти штат бирлигига ажратилади. Шу қаторида талабалар гуруҳлари

ҳам Тошкент машинасозлик институтига ажратилади. Бу масалалар пахта мавсумидан кейин ҳал бўлади. Унгача тизимлар, штат бирликлари, ҳисоб-китобларни тайёрлаймиз. Охирги масала. Бу — асосий масала, мен Леонид Васильевич ва вазирлик юристлари билан ҳамкорликда Тошкент машинасозлик институти Низоми, Илмий кенгаш таркиби лойиҳаларини тайёрлаб, юридик органлар тасдиғига киритаман. Октябрь ойида ректор сайловини эълон қилишимиз зарур. Вақтимиз жуда зиқ, илтимос, ташкилий ишимизга кимларнинг ёрдами зарур бўлса, жалб қилинлар. Мана, Абдулаҳад Туробович ҳам бу ишларимиз тезроқ ва муваффақиятли ўтишидан манфаатдор. Қолаверса, Сизлар билан бу ҳаракатимиз Республика раҳбарияти назоратида турибди, — деб эшиттириб қўйдим.

Эртаси куни вазирликка келсам, вазирнинг буйруғи билан бошқармамиз ходимлари Сирдарё, Жиззах, Тошкент вилоятларига, Тошкент шаҳридаги олий ўқув юртлари талабалари пахта теримида қатнашаётган туманларга тақсимланиб, сафарга жўнатилибди. Мен ўзимнинг қадрдон ТТЕСИга бордим. Институт профессор-ўқитувчилари, одатдагидек, Жиззах вилояти, Мирзачўл тумани «Абай» давлат хўжалигига кетишган экан. Институт юристи Гурий Григорьевич Соколов ҳузурига кирдим. Бу инсон кўп йиллар ҳарбий офицерлик хизматини тугатгач, мен билан шу институтда 15 йил ҳамкорликда ишлаган, кучли юрист эди. Вазиятни тушунтириб, ёрдам сўрадим. Гурий Григорьевич «Высшая школа» икки томлик юридик ҳужжатлар тўпламини қўлимга тутқазиб:

— Мана шу қонун-қоидалар асосида Тошкент машинасозлик институти Низоми, бошқарув тизими, Илмий кенгаш таркиби, бошқарув ходимлари вазифа ва ҳуқуқлари, ҳамма юридик ҳужжатлар лойиҳаларини ёзиб тайёрланлар. Кейин мени чақирсангиз, бориб ҳаммасини тартибга солиб бераман, — деб мени хурсанд қилди.

Проректорликка тавсия этилган ходимлар ҳам ниҳоятда масъулиятли йигитлар экан. Ишларимиз юришиб кетди.

Айниқса, Леонид Васильевич Перегудов ниҳоятда саводхон, жонкуяр экан. Ҳамма ёзув ишларини рус тилида шу бажарди.

Назиржон ака Зайниддинов ТошПИНинг бутун тизимини ёддан билар экан, у Тошкент машинасозлик институти тизимини ажратиб олишда катта ишни амалга оширди ва кечки-сиртқи бўлимларда ўқув жараёни бошқарувини таъминлаб турди. Садриддин Заҳриддинович эса ўз вазифаси — чет эллик талабаларнинг ўқиш жараёни ва уларнинг тарбиявий ишлари билан шуғулланди. Назаримда, энг қийин вазифа Авсар Анваровичда бўлди, чунки вақтинча ҳамма таъминот ТошПИ ҳисобидан бўлиб, бинони таъмирлаш, жиҳозлаш, янги ходимлар танлаб олиш жуда қийин кечди. Ўзим ҳам бир неча бор ТошПИ хўжалик проректори С.М.Ганопольский билан учрашиб дўқ-пўписалар, ректор Абдулаҳад Туробович ҳузурига кириб, аччиқ-чучук гаплар гапиришимга тўғри келди.

Бир кун кечқурун янги институтнинг раҳбарлари йиғилган вақтда мен ТошПИ ректоратининг бизга бўлаётган совуқ муносабатидан нолидим. Шунда атрофимдагилар:

— Баҳром Ғофурович, Сиз очиққўнгил, тўғри инсонсиз. Яқинда Вазирлик коллегиясида Сиз мардларча «бир катта, мустаҳкам, ҳеч ким йиқита олмайдиган дарахт» томирига «болта» уриб кўрдингиз. Ҳеч натижа чиқмади. Биз шундай бўлишини олдиндан билар эдик. Мана, ҳозир ҳам шунга ўхшаш «дарахт» билан олишмоқчисиз. Ўзингизни эҳтиёт қилинг, кўпам куйинманг. Ҳамма ишларимиз секин-аста жойига тушиб кетади, бунга биз ишонамиз, — деб менга далда беришди. Мен ҳайрон бўлиб:

— Ахир, бу ТошПИ ректоратининг ўзининг ташаббусику, — десам:

— Тўғри, Абдулаҳад Туробович Жалилов ТошПИдан Тошкент машинасозлик институтини тезроқ ажратиб, тинчиши тарафдори, лекин бошқа бир шахслар, жумладан, Самуэль Моисеевич Ганопольский манфаатига бу тадбир бутунлай зид, шунинг учун бизга совуққонлик қиляпти,

унга эътибор берманг. Унда олдиндан «чувство безнаказанности» юқори шаклланган, чунки у Республика раҳбарларидан бирининг божаси, тушундингизми? Лекин бу — ўткинчи ҳолат, — дейишди.

Шундай муҳитда ишимизни давом эттирдик. Гурий Григорьевич Соколов ёрдамида Тошкент машинасозлик институти таркиби, низоми, унда Илмий кенгаш таркибий тузилмаси, факультетлар, мутахассисликлар, кафедралар, ҳар бир бошқарув ходими вазифа ва ҳуқуқлари, профессор-ўқитувчиларнинг сайланиш тартиби, ишлаш муддатларининг ҳамма юридик қоидалари ҳисобга олинди. Илмий кенгаш таркибига партком котиби Михаил Иванович Черноглазов, касаба уюшмаси раисаси Маргарита Пўлатбековна Аҳмадбекова, ижтимоий-гуманитар кафедралар мудирлари, умумтехника факультети декани Наримон Саидович Абдуллахонов, мутахассислик факультет деканлари ва талаба ёшлар вакиллари (умумий мажлис қарори асосида) ректор буйруғи билан киритилди.

Юридик ҳужжатларни Халқ таълими вазирлиги рўйхатидан ўтказиб, Ўзбекистон Адлия вазирлиги тасдиғига киритдик. Бу ҳаракатимизда Г.Г.Соколовнинг хизмати катта бўлди.

Илмий Кенгашнинг биринчи йиғилиши октябрь ойида ўтказилди. ТошПИ ректорати ёрдамида пахта мавсумида қатнашаётган Илмий кенгаш аъзоларини бир-икки кунга Тошкентга келиб-кетишларига рухсат олдик.

Илмий Кенгаш қарори билан Тошкент машинасозлик институти ректори лавозимига сайлов эълон қилинди. Сайлов ўтказилиш куни 1989 йил 16 ноябрь деб белгиланди. Сайлов эълонлари ТошПИ ректорати, факультетлар эълонлар тахталарида (плакатларда) ёзиб қўйилди. Институтнинг кўп нусхали газетасида, «Тошкент ҳақиқати», «Ташкентская правда» газеталари саҳифаларида эълонлар берилди.

Сайловда қатнашиш хоҳишини билдирган номзод профессор-ўқитувчи, олимларни шахсан ўзим қабул қилиб,

сайлов тартиб-қоидаларини тушунтириб, ҳужжатларини рўйхатга ола бошладим.

Ишларимиз бир маромга тушиб, анча енгиллашиб қолдим. Ҳар кун кечқурун вазирликка бориб, бошқарма ишларидан ҳам хабар олиш имкони туғилди. Бу орада Муҳаммаджон Қорабоев Фарғона вилояти партия қўмитасига мафкура ишлари котиби лавозимига ўтиб кетди. Юсуф Неъматович Абдуллаев вазирнинг биринчи муовини лавозимига тайинланди. У бизга нисбатан анча ёш, аммо ниҳоятда саводхон, ўта маданиятли, ширинсўз йигит экан.

Тошкент машинасозлик институтида қилаётган ишларим билан қизиқди. Маълум бўлишича, Ю.Н. Абдуллаев ўзи Самарқанд шаҳридан, касби тарихчи, тарих фанлари номзоди, кўп йиллар комсомол-ёшлар қўмиталарида ишлаган, партия мафкурасини мукамал билган ёш олимлардан экан. Вазирликка ишга тайинлангунга қадар Ўзкомпартия Марказқўми тарғибот-ташвиқот бўлимида етакчи масъул ходим бўлиб ишлаган экан. Дўстлашиб қолдик. Маълум бўлишича, у 1980 йиллар охирида Афғонистонда Иттифоқ элчихонасида уч йилдан кўп хизматда бўлган, дипломат, рус, ўзбек, инглиз, форс, урду тилларида бемалол мулоқот қила оладиган йигит экан, аммо ўзини бизнинг жамоада ўта камтарин тутди. Ёш, маданиятли, ғайратли раҳбар сифатида тез кунда ҳамманинг ҳурматини қозонди. Мен Ю.Н. Абдуллаевга астойдил ишонадиган бўлдим, барча ишларим тўғрисида ўз вақтида ахборот бериб, маслаҳатлар олиб турдим.

Тошкент машинасозлик институти ректори сайловида қатнашиш хоҳишини билдириб, ТошПИ механика факультети декани, техника фанлари доктори, профессор Болабеков Маҳмуд Тўйчиевич, Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш институтидан профессор Зокиров Фулом Шокирович, ТошПИ назарий механика кафедраси мудир Жўраев Анвар Жўраевич, ТошПИ ўқув ишлари бўйича проректори, профессор Икромов Ўткир Аҳмедович, ТошПИ илмий-тадқиқот лабораторияси директори, профессор (авваллари Олий ва ўрта махсус таълим вазири ўрин-

босари бўлган) Неъматов Сойибжон Содикович, ТошПИНинг яна бир проректори, профессор Садриддинов Азмиддин Садриддинович ва ТошПИНинг яна бир факультети декани Юсупбеков Нодирбек Юсупбековичлар ариза беришди. Номзодлар салоҳияти ниҳоятда баланд эди. Бу бир томондан қувончли, лекин шахсан менга катта бир синов, сайловни қай даражада демократик муҳитда ташкил қила олишимда катта масъулият юклади. Номзодларнинг таржимаи ҳоли, иш фаолияти, илм-фандаги ютуқлари ва бошқарув ишларидаги фаолиятини ёритиб, ҳар бирларини фотосурати билан плакат тайёрлаб, Тошкент машинасозлик институти эълонлар тахтасига илиб қўйдик.

Сайлов ўтказиш куни ҳам яқинлашди, аммо жамоаларнинг пахта йиғим-терим ишларидан қайтишидан дарак йўқ. Юсуф Неъматович Абдуллаев шахсан Ўзкомпартия Марказқўмига чиқиб, маслаҳат сўради. Раҳбарият сайлов муддатини узайтириб, декабрь ойига кўчиришни маслаҳат беришди. Шундай қилдик ҳам. Мен ўз буйруғим билан сайлов 11 декабрда ўтказилишини эълон қилдим. Бу оралиқда номзодларга пахта далаларига чиқиб, сайловчи жамоа аъзолари билан учрашув ўтказишлари, ўз дастурларини эълон қилишларини тавсия этиб, бу ишларда партия ва касаба уюшмаси ташкилотлари раҳбарлари ташкилотчилик қилишларини таъкидладим.

Ниҳоят, ноябрь ойининг охири кунларида Тошкент олий ўқув юртлари жамоалари пахта теримидан қайтиб келишди ва 1 декабрдан ўқув жараёни бир маромда бошланди. Мен номзодларни йиғиб, уларнинг розилиги билан навбатма-навбат жамоа аъзолари билан ушрашуви жадвалини туздим. Жадвални эълон қилдик. Бу учрашувлар ҳам ўтди. Бундай тадбир ТошПИ тарихида биринчи бор ўтказилаётгани учун номзодлар талаби билан сайлов катта залда, очик ҳолда ўтиши, унда хоҳлаган жамоа аъзоси маслаҳат овози билан қатнашишга ҳақли эканлиги ҳам эълон қилинди.

Ўзкомпартия Марказқўми ва вазирлик ёрдамида Тошкент автомобиль йўллари институти ректори Салим Пўлато-

вич Пўлатов розилиги билан Тошкент машинасозлик институти ректори сайлови шу институтнинг қатта (минг кишилик) мажлислар залида ўтказилди. Сайлов мажлисига мен ва навбат билан Юсуф Нейматович Абдуллаев раислик қилдик. Тошкент шаҳар, туман партия ташкилотларидан назоратчи вакиллар қатнашди. Бу орада профессор Ғ.Ш.Зокиров ўз номзодини қайтариб олди. Номзодлар рўйхатида фақат ТошПИ вакиллари орти нафар профессорлар қолди.

Мажлис қатнашчиларига мен сайлов ўтказиш тартибларини тушунтириб, саволларига жавоб бердим, сўнг номзодлар рўйхати, улар тўғрисида қисқа (олдин эълон доскаларида берилган) маълумотларни ўқиб таништирдим. Номзодларга алифбо бўйича ҳар бирига 10 дақиқача сўз берилди. Улар ўз дастурларини эълон қилишди, номзодлар муҳокама-си бўлди. Сайловда саноқ комиссияси, бюллетенлар, уларни тарқатиш, овоз бериш жараёнлари қатъиятлик билан ташкил этилди. Овоз бериш жараёни тугагач, саноқ комиссияси аъзолари қутини зал саҳнасининг ўзида, ҳамманинг кузатувида очиб, санаб, ўз баённомаларини туздилар. Ёпиқ овоз бериш натижаларига кўра, Юсупбеков Нодирбек Юсупбекович 52%, Садриддинов Азмидин Садриддинович 22%, С.С. Нейматов, М.Т.Болабеков, У.А.Икромов ва А. Жўраевлар эса анча оз овоз олишгани маълум бўлди. Шундай қилиб, Тошкент машинасозлик институти ректорлигига Н.Ю.Юсупбеков сайлангани эълон қилинди.

1989 йил сентябрь-декабрь ойларида Тошкент машинасозлик институтининг ташкил қилиниши жараёнида қатнашиб, жуда кўп ҳалол, пок, ўз касбининг жонкуяр олимлари Леонид Васильевич Перегулов, Назиржон Зайниддинов, Садриддин Фуломиддинов, Авсар Низомиддинов, Абдулаҳад Жалилов, Азмидин Садриддинов, Сойибжон Нейматов, Анвар Жўраевлар билан яқиндан танишиб, дўст бўлиб қолдик, кўплари билан кейинчалик ҳамкорликда ишладик. Мана, ҳозиргача ҳам ҳар хил тадбирларда кўришиб, ўтган воқеаларни эслаб, бир-биримизни чин дилдан қутлаб юрамиз.

Хоразм сафари

1989 йил декабрь ойида Вазирнинг I муовини Ю.Н. Абдуллаев топшириғи билан Урганч Давлат педагогика институтига жамоадан тинимсиз келаётган норозилик хатлари сабабини ўрганиш ва зарур чораларни кўриш ҳамда жамоада тинч, осойишта ижодий ишлаш муҳитини яратиш вазифаси билан Хоразмга бордим. Бу менинг Хоразмга биринчи боришим эди.

Мени Урганч аэропортида (Тошкентдан қўнғироқ қилишган бўлса керак) Хоразм вилоят партия комитети котиби Эркин Самандаров кутиб олди. Эркин ака Самандаров жуда оққўнғил, очиқ чеҳра, хушмуомала инсон экан (ёшлари мендан 4–5 ёш катта бўлса керак).

Эркин ака мендан ишни нимадан бошламоқчи эканлигини сўради. Мен тўғри педагогика институтига бориб, институт раҳбарияти ва жамоасини, менинг вазирлик топшириғи билан келганимдан хабардор қилиш, кейин «очиқ эшиклар» шаклида ҳамма жамоа аъзолари, ходимлар ва фаол талабалар менга ўзларини безовта қилаётган муаммолар, норозиликлар ёки таклифлари билан учрашишлари ёки ёзма маълумотлар беришлари мумкинлигини институт эълонлар тахтасига ёзиб қўйишни таклиф қилдим. Эркин ака розилик билдирди ва: «Фақат бир илтимос, бу раҳбарият топшириғи: Сизнинг қаерга жойлашишингиз, озиқ-овқат таъминотини ташкил қилиш менга топширилган, мендан бемаслаҳат ҳеч қаерга борманг», — деди. Мен ҳам кулиб: «Хоразмда ҳеч кимни танимайман, хотиржам бўлинг», — дедим. Шу тартибда иш бошладик.

Урганч давлат педагогика институти ректори Ражаббой Жуманиёзов бир неча йиллар давомида Хоразм вилояти партия комитети котиби лавозимида, сўнгра институт ректори сифатида фаолият кўрсатаётган фахрийлардан экан. Шу сабабли бўлса керак, иш юритиш усули эски — «совет авторитар» бошқарув тизимига асосланган бўлиб, фақат буйруқ-

бозлик, ўзбилармонлик, жамоа фикрини эшитмаслик ёки инобатга олмаслик қабилида экан.

Энг қизиғи, институт партия комитети аъзолари ҳам ректорга эътироз билдира олмас экан. Бу ҳол, албатта, 1987—1989 йиллардаги ошкоралик, демократия принципларига мос келмас эди. Бу ҳолат жамоа норозиликка сабаб бўлган. Мендан олдин Халқ таълими вазирлигидан, Марказий Комитетдан келиб, бу ҳолатни ўрганган масъул ходимлар ректорнинг ўз вазифасини бажаришида йўл қўйган хатоларини аниқ фактлар билан тасдиқлашган, камчиликларни бартараф қилиш, жамоа билан ҳамфикр бўлиш, Илмий кенгаш қарорлари ва мавжуд қонун-қоидалар асосида иш юритиш тавсияларини ва уларни бажариш муддатларини жамоага эълон қилишган экан, аммо ректор Ражаббой Жуманиёзов ўжарлик ва кўрслик қилиб, текширувчилар тавсияларини инобатга олмаган.

Бу ҳолатни мен билан юзма-юз учрашган жамоа аъзолари, шу жумладан, ректор тарафдорлари ҳам, партия комитети бюро аъзолари, жамоат ташкилотлари вакиллари ва фаоллари ҳам тан олишди ва, ниҳоят, охириги суҳбат Эркин Самандаров қатнашувида ректор Ражаббой Жуманиёзов билан бўлди. Суҳбатда ректор ўзига қанчалик оғир бўлмасин, йўл қўйган ҳамма хатоларини, кўрсликларини тан олиб: «Муҳлат беришса, хатоларимни тузатаман, партиявий ва маъмурий жазо олишга тайёрман», — деди. Шунда мен: «Сиз олдин ҳам жамоа олдида сўз берган экансиз. Вазир буйруғи билан «хайфсан» ҳам олган экансиз. Энди бу масалани эртага жамоа аъзоларига яна бир бора ошкора эълон қиламиз. Бундан ташқари, бу масала Хоразм вилоят партия комитети бюросида ва Республика Халқ таълими вазирлиги коллегиясида ҳам кўрилса керак», — дедим.

Эртаси куни эрталаб Урганч давлат педагогика институти Илмий кенгаши аъзолари, партия комитети ва жамоат ташкилотлари аъзолари, шунингдек, барча ходимларни умумий мажлисга йиғдик. Мажлисга Эркин Самандаров раислик қилди. Йиғилишда дастлаб мен сўз олиб, институтга Респуб-

лика раҳбарияти топшириғи билан келишим сабабларини тушунтирдим. Кейин шу 3 кун мобайнида жамоа аъзоларидан кимлар билан суҳбатлашганим, қандай маълумотлар олганим тўғрисида гапирдим. Сўнгра олдинги текширувлар хулосалари, тавсиялари, жамоа аъзолари қарори, институт ректорининг берган ваъдалари ва бугунги қиёсий таҳлил тўғрисида тўлиқ маълумот бердим. Ниҳоят, олдинги текширув ва муҳокамалардан кейин ўтган вақтда қабул қилинган қарорларнинг бажарилмагани, кўрсатилган хатоларнинг тузатилмагани ва бу ҳолатга шахсан институт ректори Ражаббой Жуманиёзов айбдорлигини эълон қилдим. Менга мажлис қатнашчиларидан ҳеч қандай савол бўлмади.

Институт ректори Ражаббой Жуманиёзов ўз сўзида жамоа аъзоларидан узр сўраб, яна ваъдалар бера бошлади. Охирида мен мажлисни якунлаб, маърузадаги асосий маълумотлар Хоразм вилояти партия комитетига ва Республика раҳбариятига етказилишини маълум қилдим.

Мажлисимиз тугади. Мен кечки самолётда Тошкентга училишим керак эди. Эркин ака менга юзланиб:

— Сизнинг Хоразмга биринчи келишингиз. Самолёт вақтигача Сизга Хивани, кейинги йилларда ташкил қилинган боғлардан 1–2 тасини кўрсатсам, нима дейсиз? — деб сўради.

Мен, албатта, рози бўлдим. Декабрь ойининг охирлари бўлса ҳам, ҳаво қиш даражасида совуқ эмас. Осмон тиниқ. Қуёш ерни томоша қилаётгандек вазмин айланияпти. Урганчдан Хивагача 25 км экан. Йўл текис, равон. Эркин аканинг бевосита раҳбарлигида барпо қилинган Беруний, Навоий, Огаҳий, Абдулла Қодирий, Мадраҳим Шерозий ва бошқа боғлар хусусида берилиб гапириб боришида қандай қилиб Хивага келиб қолганимизни сезмай қолдим. Хивага яқинлашганимизда қадимий қалъанинг баланд нақшин миноралари, гумбазлари кўрина бошлади. Биз Хивага кирмай, чап томонга бурилдик. 4–5 чақиримча юриб, Қиёт қишлоғидаги Огаҳий боғига кириб бордик.

Боғ саҳни мутафаккир шоир шеърлари каби вазмин, ўйчан. Қадамимизни қаттиқроқ боссак, сеҳрли борлиқ уйғониб кетадигандек туюлади. Сердарахт йўлак бўйлаб ичкариладик ва бирдан кўзларни ҳайратга соладиган, боши юқори, олд оёғини сакрашга шайлаб турган отга ўхшаш ҳайбатли тут дарахти олдига бордик. Эркин ака боғ саҳнига кирганимиздан бери бир оғиз гапирмай, ўз хаёллари билан банд. Мен у кишининг ўйларини бузгим келмади. Аксинча, ҳаяжонимни яширолмай, отга ўхшаш бу сеҳрли оламга боқиб, қадим тарих қатламларига шўнғидим.

Во ажабо, бу тутнинг экилганига қарийб икки аср бўлибди. У ҳазрат Огаҳийнинг ўз қўллари билан экилган экан. Не замонлар бўруну тўфонларидан эсон-омон ўтган бу маҳобатли дарахт наинки тарих, балки тирик, мева бераётган мўъжизадир. Йиллар давомида шамолларда шохлари қайрилган, синган, сингандаям отга менгзар шаклда синган ҳамда кимлар томонидан каллакланган дарахтнинг тириклик деб аталмиш хилқатга сабру чидамдан сабоқ бераётгандек, бошини талага кўтарганча шиддатли чолишга, ҳар қандай тўсиқни енгишга шай важоҳати, жадали билан инсон руҳиятини кўп баландлаб кўяди. Эркин ака ён-атрофига пахта экилган бу табаррук тутни сақлаб қолиш, Огаҳий ҳазратлари яшаган бу ҳовлини тиклаш учун не-не чиғириқлардан ўтилгани, бир қарич ерга ҳам пахта экиш тарафдорлари бўлмиш не-не раҳбарлар фикрини ўзгартириш учун қилинган заҳматлар тўғрисида батафсил гапириб берди.

Тут дарахти ёнидан ўтиб, шоир ҳовлиси томон йўналдик. Ҳовли олдидаги шоирнинг маҳобатли ҳайкали олдида бош эгдик. Шоир ҳаёти ва ижоди борасидаги гурунгимиз ўзи бир дунё. Кейин ҳовли ичига кирдик. Яхшигина музей ташкил қилинган. Келажакда бу музей янада кенгайтирилиб, шоир ҳаёти ва ижодига боғлиқ кўплаб экспонатлар билан бойитилишига тилақдош бўлдик. Эркин ака қандайдир ички ҳазинлик билан вилоятда 3 та боғни — Хонқа туманида

Навоий, Хивада Огаҳий ва Янгибозор туманида Абдулла Қодирий боғини сақлаб қолишганини айтиб берди.

Огаҳий боғилан чиқиб, Ичан қалъага ўтдик. Осмон остидаги бу очик музейни 1—2 кунда кўриб чиқадиغان эмас, менинг вақтим эса чегараланган. Шунга қарамасдан, Хива билан боғлиқ тарихий асарлар ёзиб юрган Эркин аканинг меҳр билан тушунтириши давомида қалъанинг диққатга сазовор жойларини кўрдик. Паҳлавон Маҳмуд мақбарасини зиёрат қилдик. Бу танишувдан катта таассурот олдим.

Пешинга яқин Урганчга, Эркин аканинг ота макони Гўжа қишлоғи усти билан қайтдик, бу қишлоқда барпо қилинган Беруний боғини кўриб, йўл-йўлакай у кишининг синфдоши Исмоил аканинг боғига келдик. Исмоил ака боғнинг қишки юмушлари билан банд экан, бизни кучоқ очиб кутиб олди. Ўзи ҳам унча-мунча шеърлар ёзиб юрадиган бу инсоннинг меҳмондўстлиги ҳар қандай таҳсинга лойиқ. Бизнинг келганимизни эшитиб, Эркин аканинг 3—4 яқин биродарлари ҳам кириб келишди. Дилкаш суҳбату ҳазил-ҳузул ҳангомалар билан вақт кечга яқинлашиб қолганини ҳам сезмадик. Агар мен мезбонларга кетиш вақтим яқинлашганини айтмасам, дийдорлашув тонггача давом этиши аниқ эди. Биз Эркин ака билан аэропортга ўз вақтида етиб келдик ва мен ташаккур билдириб, самолётга чиқдим.

Тез кунда Республика Халқ таълими вазирлиги коллегияси қарори билан ректор Ражаббой Жуманиёзов ўз вазифасидан бўшатилди. Институт ректори лавозимига сайлов эълон қилинди. Ўрнатилган тартибда ректор сайлови ўтказилишида яна мен ва Эркин ака Самандаров шахсан қатнашдик.

Сайловда 4 номзод қатнашди. Улар орасидан кўпчилик овоз олган физика-математика фанлари номзоди, доцент, институтнинг илмий ишлар проректори Қуролбой Наврўзович Наврўзов 1990 йил 5 январда Урганч Давлат педагогика институти ректори лавозимига сайланди ва кўп йиллар муваффақиятли ишлади.

Жиззах ДПИ воқеаси

1990 йил бошида яна бир воқеа юз берди. Эрталаб мени вазирнинг 1-муовини Ю.Н.Абдуллаев чақириб қолди. Қабул-лига кирсам, Жиззах давлат педагогика институтига бориб, ректор билан институт жамоаси ўртасида юз берган келиш-мовчилик сабабини ўрганиш ва уни бартараф қилиш бўйича зарур чораларни кўриб, жамоада тинчлик ва осойишталик муҳитини ўрнатиб келишни буюрди.

Жиззах давлат педагогика институтига етиб бордим. Ҳам-маёқда тинчлик, осойишталик, ўқув жараёни бир меъёрда бормоқда. Ректор қабулига кирсам, қабулхона ва ректор ка-бинети берк. Ўқув ишлари проректорини сўрасам, партком хонасида деб айтишди. Институт партия комитети котиби хонасига кирсам, институт проректорлари ҳам шу ерда экан. Ўзимни таништирдим. Ҳол-аҳвол сўрашдик, келганимнинг сабабини айтдим. «Нима бўлди? Ректор Усмонали Нишон-алиев қани?», — деб сўрасам: «У рўпарамиздаги катта би-нода — «обком» партия биносига», — деб айтишди.

Маълум бўлишича, Усмонали Нишоналиев Жиззах дав-лат педагогика институтига ректор бўлиб тайинлангандан бери жамоа аъзолари билан келиша олмас экан. Ўзини кибр-ҳаволи тутиб, жамоа аъзоларини бўлар-бўлмасга ҳақоратлаб, Илмий кенгаш мажлисларида ҳам декан, кафедра мудир-лари ва институт ходимларини асоссиз ҳақоратлар, дўқ-пў-писа қилар, инсон шахсиятига тегар экан. Бу ҳолат ҳақида институт партия комитети котиби, доцент Ўрол Носиров бир неча бор вилоят партия комитети раҳбарларига, шу жум-ладан, 1-котиб Клепиковга мурожаат қилган, ёзма хат йўл-лаб, аниқ факт ва гувоҳлар рўйхатини ҳам берган. Аммо вилоят раҳбарияти томонидан ҳеч қандай акс-садо бўлмагач, партия ташкилоти котиби У.Носиров жамоанинг умумий мажлисини ўтказиб, шу кундан институт ректори У.Ни-шоналиевга «ишончсизлик» билдириш ҳақида қарор чиқаришган. Қарор нусхасини Жиззах вилояти партия комитети 1-котиби Клепиковга олиб бориб топширишган.

Аҳвол шу даражага етганки, эрталабдан (қиш фасли) би-но эшиги олдида қўйилган посбон ва навбатчи ўқитувчилар институт ректорини ўқув биносига киритишмаган. Қабулхона ва ректор хонаси калитларини партком котибига олиб кириб беришган. У.Нишоналиев вилоят партия комитети 1-котибига кириб, бу тартибсизликлар бошида институт партия ташкилоти котиби турибди, деб шикоят қилган. Шу сабаб бўлса керак, бу хабар Тошкентга — вазирликка ҳам етган.

Мен вилоят партия комитети 1-котиби Клепиков қабул-лига кирдим. У. Нишоналиев ҳам қабулхонада ўтирган экан. Суҳбатимиз 1-котиб ҳузурида бўлди. У. Нишоналиев бўла-ётган тартибсизликларни партия комитети котиби ва яна бир неча ғаламислар (маҳаллийчилик, жиззахликлар) бош-қаряпти, деб ўзини оқлаш ҳаракатида бўлди. Қизиғи шун-даки, вилоят партия комитети 1-котиби ҳам У.Нишоналиев тарафдори эди. У вилоят партия комитети номидан: «Биз ўртоқ Нишоналиевга тўлиқ ишонамиз», — деган фикрни билдирди. Мен ўзимни тутта олмай:

— Шундай экан, шу фикрингизни жамоа йиғилишида айтиб, институт коммунистларини ҳам шу фикрга кўндир-мадингизми? — дедим. У жаҳл билан:

— Сизларга осон, Тошкентда ўтириб кўрсатма бериш, ана ўзларингиз уларни тинчитиб кўринглар, — деди.

— Ҳа, мен шу топшириқ билан келганман. Фақат Сиздан илтимос, институт жамоаси умумий йиғилишини вилоят пар-тия комитети катта мажлислар залида ўтказсак. Институтда бундай катта зал йўқ, — деб илтимос қилдим. У розилик билдирди.

Шундай қилиб, шу куннинг ўзида, соат 15:00 да Жиззах давлат педагогика институти жамоаси умумий йиғилиши вилоят партия комитети катта мажлислар залида ўтказили-шини эълон қилдим.

Институт партия комитети котиби, проректорлар мажлис қатнашчиларини факультетлар тизимида кафедрама-кафедра рўйхатдан ўтказишди. Институт комсомол комитети котиби

келиб, мендан институт академик гуруҳлари сардорларини ҳам таклиф қилишга рухсат сўради. Жами 32 та талаба экан. Мен рухсат бердим, чунки зал анчагина катта (чамаси 400 киши сиғади). Ўқитувчи-ходимлар эса 300 дан ошмас эди. Мен ўтказмоқчи бўлган тадбиримиз тўғрисида вазирликка, Ю.Н.Абдуллаевга телефон орқали хабар бердим.

Мажлисимиз бошланишига Юсуф Неъматович Абдуллаев ҳам етиб келди. Вилоят партия комитети 1-котиби нима-нидир баҳона қилиб мажлисга кирмади.

Йиғилишда вилоят партия комитетидан вакил бўлиб мафкуравий ишлар бўйича котиб қатнашди. Йиғилишни Ю.Н.Абдуллаев бошқарди. Сўзни мен олиб, Жиззах давлат педагогика институтига келишимиз сабабларини тушунтириб бердим. Жамоа аъзолари ўзларининг олдинги йиғилишлари қарорлари ва уларга вилоят ҳамда Республика раҳбарияти муносабати (жавоби)ни кутмасдан, мавжуд қонун-қоидаларга риоя этмаган ҳолда, жамоа обрўсига нолойиқ ҳаракат қилиб, вазирликнинг буйруғисиз институт ректорини ўз иш жойига (хонасига) киритмаслиги нотўғри бўлганини айтиб ўтдим.

Энди бугунги йиғилишимиздан мақсад ҳиссиётга берилмасдан замонамизнинг зиёли, маданиятли, олий ўқув юрти тарбиячиси эканимизни унутмасдан, ҳар биримиз ақл-идрок билан фикр юритиб, умумий, асосланган бир қарорга келишимиз зарурлигини айтиб, гапимни тутатдим.

Шундан сўнг йиғилиш раиси:

— Марҳамат, ким ректор ёки бошқа бир раҳбарга нисбатан ўз муносабатини билдирмоқчи, — деб залга мурожаат қилди.

Сезилиб турган эди: кун давомида жамоа аъзолари зимдан тайёргарлик кўришган. Бироз жимликдан сўнг жамоа фахрийлари, кафедра мудирлари, баъзи ходимлар тартиб билан сўзга чиқиб, аввал босиқликда, кейин ҳиссиётга ҳам берилиб, ректор У.Нишоналиевнинг шахсий характеридаги камчиликларни: жамоа аъзоларини менсимаслик, манман-

лик, инсонни орқасидан қоралаб гапириш, гап қайтарган ўқитувчи-ходимни ҳақоратлаш, энг хунуги жамоа аъзоларини маҳаллийчиликда тоифаларга (жиззахликлар, самарқандликлар ва бошқа) бўлиб айблаш кабиларни аниқ воқеалар, мулоқот вақтлари, гувоҳлар ва қатнашчилар мисолида айта бошлашди. Мажлис қатнашчилари сўзга чиққанларнинг ҳар бирини ғоят жимликда эшитишар эди. Эътиборлиси шундаки, бирорта проректор ёки факультет декани (5 та факультет) сўзга чиқмади. Жамоа аъзолари уларнинг иш фаолияти тўғри-нотўғрилиги ҳақида сўз юритишмади. Фақат У.Нишоналиев, яъни ректор шахси ҳақида сўз борди. Партия ташкилоти котиби ҳам сукут сақлаб жим ўтирар эди. 11—12 киши сўзга чиқиб, ректор тўғрисида бирор бир илиқ сўз айтмади. Ректор яқкаланиб қолгани аниқ бўлди. Охири, сўзга чиқувчилар ҳам тугади. Шунда Юсуф Нёматович Абдуллаев институт партия ташкилоти котиби Урал Носировни ўрнидан турғазиб:

— Айтинг-чи, жамоада шунчалик ректор шахсига, унинг иш юритишига норозилик бор экан, нима учун партия ташкилоти, унинг котиби сифатида Сиз коммунист У. Нишоналиевни партиявий тартибга чақирмадингиз, унинг феъл-атворини партбюрода муҳокама қилмадингиз? Ҳозиргидек томошабин бўлиб ўтиргансиз, — деди. Партком котиби худди шу танбеҳни кутгандек минбарга чиқиб келди.

— Институтимиз коммунистлари, партия ташкилоти бюро аъзолари жим ўтиргани йўқ. Олдин 1986 йилда ўртоқ У. Нишоналиев институтимизга ректор бўлиб келганида у кишининг характерида бундай салбий кўринишлар бўлмаган. Бу ўзгаришлар охириги 2—3 йилда аста-секин пайдо бўла бошлади. Ўзларининг юз-кўзларига айтаман, мен бир неча бор шахсан ўзларига ҳамкасб, қолаверса, партком котиби сифатида танбеҳ бердим. Ҳатто бир-биримизни сан-санлашгача бордик. Охир-оқибат, мени ҳам: «Сен ўзинг жиззахликлар гуруҳи бошчисан», — деб қоралади. Тўғри, бўлиб ўтган охириги жамоа мажлисини мен «коммунистлар йигилиши»

сифатида ташкил қилганман, аммо жамоа аъзолари бундан хабар топиб, бу мажлисга йиғилишди, натижада очиқ умумий жамоа йиғилиши бўлди. Мен йиғилишга раислик қилдим, аммо У.Нишоналиев йиғилиш тугамасдан ҳаммани менсимай, қўлларингдан ҳеч нарса келмайди, деган маънода мажлисни ташлаб чиқиб кетди. Шундан кейин ҳамма бир овоздан ректорга ишончсизлик билдирди. Мен ўз фикримда қоламан. Бундай ректор бизга керак эмас. Раҳбарлардан илтимос, рухсат бериб юборинглар, биз ҳам бошқа олий ўқув юртига ўхшаб институт ректорини ўзимиз танлаб олайлик. Майли, вилоят бўйича ёки республика бўйича ректор сайловига танлов эълон қилайлик. Хоҳлаган келиб қатнашсин, — деб гапини тугатди. Ҳамма мажлис қатнашчилари қарсак чалишди.

Охирги сўз У.Нишоналиевга берилди. У ўзини ҳимоя қилиш учун бирор сўз айта олмади. Жамоадан ўз хатолари учун узр ҳам сўрамади, аксинча: «Ректор бўлиб келганимга ҳали 5 йил бўлгани йўқ, қоида бўйича ҳеч қандай сайлов бўлиши мумкин эмас», — деб сўзини тугатди. Бу билан ўзига ўзи ҳукм чиқарди.

Мажлис қатнашчилари бир овоздан институт ректори У.Нишоналиевга ишончсизлик билдириш ҳақида қарор қабул қилишди. Шу асосда вазирлик коллегияси қарори ва буйруғи билан У.Нишоналиев ректорлик вазифасидан озод қилинди.

Жиззах давлат педагогика институти ректорлигига танлов асосида сайлов эълон қилинди. Сайловда 3 нафар даъвогар (2 таси Самарқанд олий ўқув юртидан ва 1 таси Тошкент олий ўқув юртидан) қатнашди. Бу сайловни ўтказиш ҳам менинг зиммамга тушди. Натижада Самарқанд давлат университетида ишлаётган филология фанлари доктори, профессор Бозорбой Ўринбоев ректорликка сайланди.

Мамлакатимизда янги таълим вазирликлари

1990 йил март ойи охирларида вазиримиз биринчи муовини Юсуф Неъматович Абдуллаев бошчилиқ, мен ва Шавкат Эргашевич Қурбонов биргаликда Москвадаги Иттифоқ давлат таълим қўмитаси ташкил қилган семинар-кенгашда қатнашаётган эдик. Кечки пайт меҳмонхонадаги телевизор орқали «Время» ахборот дастуридан Ўзбекистон Республикасида Ҳукумат қарори билан Халқ таълими вазирлиги тугатилганлиги, унинг ўрнида 2 та: Халқ таълими ҳамда Олий ва ўрта махсус таълим вазирликлари ташкил қилинганлиги хабарини эшитдик. Семинар тугаши билан ҳужжатлар (сертификат)ни олиб, Тошкентга қайтдик.

Маълум бўлишича, олдинги бизга раҳбарлик қилган Халқ таълими вазири М.А.Зойдовни Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институти ректори вазифасига тайинлашибди.

Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институти ректори Комил Юсупович Юсупов эса янги ташкил қилинаётган Халқ таълими вазири лавозимига тайинланибди. Олий ва ўрта махсус таълим вазири лавозимига Тошкент давлат университети ректори Шавкат Арифжонович Алимов тайинланибди.

Вазирлигимизга келсам, мен билан ишлаган раҳбарлар ва ходимлар тарқаб кетишибди. Сафар харажатлари ҳисоботини бухгалтерия раҳбари Жамшид Юсуповга топшириб, уйга қайтдим.

Кечки пайт уйда ўтирсам, кутилмаганда Комил Юсупович Юсупов кириб келди. Мен шошиб қолдим. У кишини янги лавозим, Республика халқ таълими вазири вазифасига тайинланганликлари билан табрикладим.

Биз қўл йиллардан бери таниш, 1975–1980 йилларда сафдош бўлиб ҳам ишлаганмиз: у даврда мен ТТЕСИда партком котиби бўлиб сайланган давримда Комил Юсупович Юсупов Низомий номидаги Тошкент давлат пединститутида партком котиби, Яккасарой (Фрунзе) туман партия комите-

ти бюро аъзоси, Тошкент шаҳри ва Республикамизда обрўли партия сиёсатчиси сифатида танилган кучли нотик шахс бўлиб, ёшлари ҳам мендан 10 ёшлар улуғроқ эди.

Комил Юсупович мени хижолатдан қутқариш учун дарров келиш сабабини айтиб: «Баҳром Ғофурович, табригингиз учун раҳмат, менинг уйингизга бемаврид келишим ҳам шу воқеа билан боғлиқ. Биз бир-биримизни кўп йиллар (10–12 йиллар)дан бери биламиз. 1987 йил декабрь ойида Москвада ўтказилган Бугуниттифоқ олий ўқув юртлари ижтимоий фанлар кафедралари мудирлари илмий-амалий конференциясига йиғилганимизда шахсан менга кўрсатган ҳурматингиз ҳеч қачон эсимдан чиқмайди. Мана, Москвадан қайтганингиздан бери ҳам вазирлик бошқарма бошлиғи сифатида, менга Тошкент Давлат педагогика институти ректори сифатида ҳам ҳурмат билдириб келасиз. Мен бу ҳурматларингизни ич-ичимдан сезиб юраман. Раҳмат. Энди келишимнинг сабаби шуки, ҳозир Ўзбекистон Компартияси Марказқўми бўлимида бўлдим, Сизни ўз ўрнингизда Халқ таълими вазирлиги фан, педагогик кадрлар тайёрлаш ва малакасини ошириш бош бошқармаси бошлиғи вазифасида қолдиришларини сўрадим. Раҳбарларимиз бу таклифимга розилик билдиришди. Эртага Сизни суҳбатга чақиради. Илтимос, йўқ деманг. Бирга ишлайлик. Менга, Сиздек ёрдамчи керак», — деб илтимос қилди.

Ҳақиқатда, Комил Юсуповичга менинг ҳурматим баланд эди: ўта саводли партия сиёсатчиси, икки тилда кучли нотик, ишда жуда принципиал, бир сўзли инсон эди.

Эртасига Ўзбекистон Компартияси Марказқўми бўлимига чақирашиб, Халқ таълими вазирлиги Фан, олий ва ўрта педагогик таълим бошқармаси бошлиғи вазифасига ишга тушишимни буюришди.

Ўйлаб қарасам, мен учун бошқа вариант ҳам йўқ эди, чунки Республика Олий ва ўрта махсус таълим вазири лавозимига Ш.А.Алимов тайинланган эди. Ўтган (1989 йилги) воқеадан кейин биз ҳеч қачон бирга ишлай олмас эдик.

Халқ таълими вазири 1-ўринбосари вазифасига Юсуф Неъматович Абдуллаев тайинланадиган бўлди. Ю.Н.Абдуллаев билан ўтган бир йил ичида бир-биримизга анча ҳурматли, ҳамфикр бўлиб қолган эдик.

Халқ таълими вазирлиги бошқармасида иш бошладим

Шундай қилиб, мен бошлиқ бош бошқарма Республикамиздаги 16 та педагогика олий ўқув юрти, 32 та ўрта махсус (педагогика) таълим муассасалари, Авланий номидаги Республика ўқитувчилар малакасини ошириш марказий институти, Қори Ниёзий номли Ўзбекистон педагогика фанлари илмий-тадқиқот институти, Қорақалпоғистон, Тошкент шаҳар ва Республика вилоятларидаги ўқитувчилар малакасини ошириш институтлари (19 та) фаолиятига бошқош бўлишимиз керак эди.

Бошқармамизда олий педагогик таълим бўлими бошлиғи вазифасига Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институти ўқув ишлари проректори Ҳамидулла Назаровни, ўрта махсус (педагогика) таълим бўлими бошқарувига Қудрат Мўминхўжаевни ва ўқитувчилар малакасини ошириш бўлимига бошлиқ қилиб Собир ака Зиёевни тайинладик.

Мен учун ўрта махсус таълим муассасалари ўқув-тарбия жараёни анчагина нотаниш бўлганидан тез-тез Қудрат Мўминхўжаев билан биргаликда Тошкент шаҳридаги 3 та (ўша даврдаги номлари — Ленин, Крупская, Юнус Ражабий бўлган) номли, Қўқон, Марғилон, Андижон, Беруний, Қарши шаҳарларидаги ўрта махсус таълим муассасаларини ўрганиш учун бориб туришни одат қилдим. Бу муассасаларда ўқув-тарбиявий ишларнинг яхши ташкил қилинганлиги, ўқитувчилар малакаси ва педагогик маҳорати юқорилиги, ранг-баранглиги, улардаги тартиб-интизом ва ўзаро ҳурмат мақтовга сазовор эди.

Уларнинг базасида ва ташкилотчилигида турли ўқув-тарбиявий мавзуларда Республика педагогик конференцияларини ҳам ташкил қилдик.

1990 йил. ТТЕСИдаги воқеалар. Янги раҳбар

1990 йил март ойи бошида Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институтида кўнгилсиз воқеа юз берди. Институт ректори, қадрдон сафдошим Марат Фаттоҳович Аҳмедов иш жойида ўтирган ҳолда, қон босими ошиб, ҳушидан кетиб йиқилган. «Тез ёрдам» машинасида Тошкент тўқимачилик комбинати касалхонасига етказишгани ҳақида хабар топдим. Тезликда касалхонага етиб бордим. Касалхона бош шифокори шаҳар ва республикадаги машҳур профессор, шифокор мутахассисларни маслаҳатга таклиф қилиб, бир ҳафта мобайнида қўлидан келган муолажаларни қилди, аммо натижа бўлмади. М.Ф.Аҳмедов ўзига келмай оламдан ўтди.

Бу М.Ф.Аҳмедовнинг биз, яқин дўстлари, оила аъзолари ва ТТЕСИ жамоаси учун катта йўқотиш бўлди. ТТЕСИ жамоасини вақтинча бошқариб туриш вазифаси ўша даврдаги ўқув ишлар проректори Усмон Матмусаевич Матмусаевга юклатилди. 1989—1990 ўқув йили тугаллангач, 1990 йил июль ойида ўша даврдаги тартибга қўра, ТТЕСИ ректори лавозимига сайловлар эълон қилинди. Ўрнатилган тартибда ректорликка номзодлар рўйхатга олиниб, уларнинг ҳаёт йўли, фандаги ютуқлари, педагогик меҳнат фаолияти кенг жамоатчилик орасида тарғиб қилинди.

1990 йил 21 июнь Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамаси қарори билан Республика олий ўқув юртларида ректорлар сайлови тартиби бекор қилинди. Кўп ўтмай, 1990 йил 24 июнь куни, ТТЕСИ ректори лавозимига ўзимизнинг сафдошимиз, Ўзбекистон Республикаси Касаба қўмитаси расаси бўлиб ишлаган, техника фанлари номзоди Ҳалимахон Алимова тайинлангани эълон қилинди. Кейинчалик техника фанлари доктори, профессор даражаси ва унвонига

эга бўлган Ҳ.А.Алимова бу вазифада 15 йил давомида самарали меҳнат қилди.

Руминия ва Болгария мамлакатларига саёҳат

1990 йил сентябрь ойи бошида Республика автомобиль йўллари ва транспорти вазирлигидаги бир гуруҳ қадрдон ўртоқларим (Эргашвой Норметов, Владимир Липатов ва бошқалар) билан оилавий саёҳат (Москва — Бухарест — София (Золотые пески)га жўнадик.

Москвадаги «Измайловская» меҳмонхонасида 3 кун тунаб, шаҳардаги музейларни томоша қилган бўлдик, аммо халқ орасидаги маънавий муҳит, ижтимоий таъминот, тартиб-интизом аввалгидан бутунлай ўзгариб (салбий томонга) кетганининг гувоҳи бўлдик.

Саёҳат поездиди Киев, Чоп чегара шаҳри орқали Руминия пойтахти Бухарест шаҳрига етиб бориб, у ерда ҳам меҳмонхонада 3 кеча тунадик. Руминия (Бухарест)да коммунистик тузум тугатилиб, ҳамма халқ оч-яланғоч ҳолатига келган, ҳар кун катта майдонларда турли сиёсий митинглар бўлаётгани, собиқ Президент Н.Чаушеску ва унинг сафдошлари портретлари оёқ ости қилинаётганини кўрдик. Дўкон ва ҳатто ресторанларда хизматлар деярли «бартер» асосига ўтиб, пул муомаласи тўлиқ издан чиқибди. Болгария пойтахти София шаҳрига келиб ҳам худди шундай вазиятни кўрдик. Пойтахт аҳолиси бир неча оқимга бўлиниб кетган, майдонларда турли сиёсий митинглар, Тодор Живков ва бошқа давлат раҳбарлари қамоққа олинган, портретлари оёқ остида (майдонларда) сочилиб ётганини кўриб ҳайрон қолдик. Ҳамма жойда тартиббузарлик, босқинчилик, ўғрилиқ авжига чиқибди. Дўконлар (ҳатто озиқ-овқат дўконлари) бўм-бўш, авом (шаҳар) халқи очликда, биздан сайёҳлардан келиб, озиқ-овқат тиланчилигини қилиб юришибди.

Қисқаси, саёҳатимиз натижасида жуда ёмон таассуротлар билан қайтдик. Шундай мушкул кунлар тез кунларда Иттифоқ халқлари бошига ҳам тушиши аниқ бўлиб қолган эди.

Отам Ғафуржон Қодиров.

Онам Раҳимахон Иноятowa.

Қодиров Баҳром Ғафурович.

Катта тоғам Аминжон Иноятow.

Бувим, онам, акам Баҳодир ва мен. 1942 й.

Бувим. Қизлари Маҳбубахон, Раҳимахон ва Нодирахон.

Кичик тоғам Рафиқжон Иноятов оила аъзолари билан. 1970 й.

Менинг оила аъзоларим. 1990 йил.

Синглим Манзурахон ва Орастахонлар фарзандлари билан. 1983 йил.

Укам Бахтиёржоннинг оила аъзолари. 1984 йил.

Сингилларим Манзурахон, Орастахон ва Мавжудахон. 1962 йил.

Турмуш ўртоғим Ҳалимахон. 2000 йил.

Синглим Орастахоннинг оиласи.

Синглим Мавжудахоннинг оиласи.

Укам Мухторжон ўғли Шерзод билан. 2010 йил.

Қўқонда синфдошлар учрашуви. 1962 йил.

Қрим. Ялтада оилам билан. 1979 йил.

Қрим. Ялта. Ўғилларим Воҳиджон ва Шухратжон. 1979 йил.

Сочи. Мацеста. 1981 йил.

Сочи. «Ўзбекистон» санаторийсида. 1981 йил.

Тоғам Аминжон Иноятовнинг қизлари ва неваралари.

Авлоний номидаги Республика Марказий ўқитувчилар малака ошириш институтида «Наврўз» байрами. 1993 йил.

Ўзбекистон делегацияси Германиядаги узликсиз таълим тизимини қиёслашда. Февраль, 1994 йил.

Самарқандда Ўзбекистон ОЎЮ ректорлари кенгаши. Февраль, 2002 йил.

Дўст-қадрдон улфатлр. 2011 йил.

Қадрдон курсдошлар учрашуви. 2016 йил.

Неварам Нодиржоннинг никоҳ тўйида.

70 йиллик юбилейимда.

75 йиллик юбилейим. Яқин қадрдонларим йиғилишди.

2017 – Янги йил кечаси. Оила аъзоларим даврасида.

Унутилмас қувончли кунлар, Президент Фахрий ёрлиғи

1990 йил 12 октябрь Мен ва оилам учун қувончли ҳамда бир умр эсимизда қоларли кун бўлди. Шу кун, Мен 50 ёшга, рафиқам Ҳалимахон 40 ёшга тўлганини тантанали нишонладик. У даврларда ҳозиргидек, эҳсон, амри-маъруф ва ҳоказо тадбирлар ўтказилмас эди.

Шу боис қувончимизни қариндош-уруғлар, ёру дўстлар, ҳамкасблар, яқин қўни-қўшнилар ва қадрдонлар билан баҳам кўриш мақсадида замонавий тадбир, менинг «50 йиллик юбилей» тадбиримни шаҳарнинг «Баҳор» ресторанида ўтказдик.

Тадбирда, Қўқондан ташриф буюрган ҳамма қариндош-уруғлар, синфдош ўртоқларим ва улфатларим, Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти жамоаси вакиллари, Халқ таълими вазири К.Ю.Юсупов бошчилигида вазирлигимиз жамоаси вакиллари, Тошкентдаги курсдош ўртоқларим оила аъзолари билан, Ўзбекистон Республикаси аҳолига маиший хизмат кўрсатиш вазири, ҳамшаҳар дўстим Ўктамжон Исмоилов, ПТСМИТИ (ЦНИИХПром) директори Ҳ.Қ.Давидбоев оиласи билан ва бошқа қадрдонлар йиғилишиб мени ва рафиқамни табриклашди, меҳмон бўлишди.

Тадбир тантаналарида, жонажон қўшнимиз, «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист» Хайрулла Лутфуллаев ўз ижодий гуруҳи билан хизматда бўлди.

Вазиримиз Комил Юсупович Юсуповнинг вазирлик номидан, Қўқон давлат педагогика институти кафедра мудири, филология фанлари номзоди Маъмуржон Абдуллаевнинг Қўқондаги синфдош ўртоқларим номидан айтган табрик сўзлари бир умр қалбимда сақланиб қолди.

Шуни алоҳида таъкидлайманки, Москвада ишлаб қайтганимга 2 йил вақт ўтганига қарамай, Иттифоқ Халқ Таълими қўмитаси (Гособразование СССР) раиси Геннадий Алексеевич Ягодин имзоси билан келган табрик телеграммаси ва «Фахрий Ёрлиқ» мен учун унутилмас ҳурмат белгиси сифатида сақланади.

Шунингдек, 1990 йил ноябрь ойида менинг Ўзбекистон ССР Президенти Ислам Каримов имзоси билан республика «Фахрий Ёрлиғи» билан тақдирланганим хурсандчилик устига хурсандчилик бўлиб, кучимга куч ва ғайратимга ғайрат бағишлади.

Паркент воқеаси

1991 йили бир кўнгилсиз воқеа бўлиб ўтди. К.Юсупов кўнғироқ қилиб:

— Баҳром Ғофурович, пастга подъезд олдига тушиб туринг, мен билан бир ерга бориб келасиз, — деди.

Бу вақтда Комил Юсупович Халқ таълими вазирлигидан Ўзкомпартия Марказқўми мафкура ишлари котиблигига ўтиб ишлаётган эди.

Пастга тушишим билан ёнимга Марказқўм хизмат машинаси келиб тўхтади. Эшикни очиб, Комил Юсупович ёнидаги ўриндиққа ўтирдим. Комил Юсупович кайфияти йўқ, ҳаяжонда:

— Паркент туманида қўпоровчилик воқеалари бўлибди, туман халқи безовта, жойига бориб вазиятни ўрганиб қайтамиз, — деди.

Ҳукумат машинасида кетаётганимиз сабабли йўлдаги ДАН постларида ҳеч ким бизни тўхтатмади. Хаттоки, туман маркази чорраҳасида тўпланиб турган ҳарбийлар, ИИВ ва ДАН ходимлари машинага «честь» бериб тураверишди, биз туманнинг катта кўчасига кириб боравердик. Ўнгибор берсам, Паркент тумани маркази ҳарбийлар билан ўраб олинган, ҳамма йўллар тўсилиб, марказга кириш-чиқиш тўлиқ тўхтатилган. Кўчаларда ҳеч ким йўқ. Аксига олиб мен ҳам, Комил Юсупович ҳам бу туманга биринчи келишимиз экан. Йўл билмагандан кейин нотаниш жойда қийинлиги маълум. Тепамиздан аҳён-аҳёнда вертолёт ваҳимали пастроқ учиб ўтади. Туман маркази ҳам баланд-паст қирлик жойда жойлашган экан.

Таваккалига ўнг қўлга кўтарилган кўча томонга юравердик. Кўчаларда ҳеч ким, ҳатто болалар ҳам йўқ. Охири қир тепасига чиққанда йўл тугади, боши берк кўчада тўхтадик. Машинадан тушиб пастга қарасак, пастда дарёнинг икки қирғоғидаги дарахтлар тагида одамлар тўпланган. Пастлик худди кафтда тургандек кўриниб турибди. Комил Юсупович шофёрга: «Сиз, ука, келган йўлимиздан секин эҳтиёт бўлиб қайтиб тушинг ва ўша чорраҳада ҳарбийлар турган жойда бизни кутинг, биз пастга тушиб халқ билан мулоқот қилиб, сой бўйлаб ўша чорраҳага пиёда борамиз. Машинадаги телефонингиз ҳамма вақт ишда бўлсин», — деб жавоб берди.

Комил Юсупович билан пастга қараб ёлғизоёқ йўлакдан туша бошладик. Пастга тушганимиз сари қандайдир куйук ҳиди кела бошлади. Йўлак айланма-айланма бўлиб пастга тушар эди. Бир пайт 2 қаватли яқиндагина ёнғиндан ўчирилган каттагина бино тепасидан чиқдик. Бино ичидан ҳали ҳам куйук ҳиди ва тутун тарқалар эди. Бино тепасидан айланиб, унинг ўнг биқинидан чиқдик. Ҳеч ким йўқ. Бино пастидан каттагина машина юрадиган йўл ўтган. Йўлнинг пастки томони сой бўйи йўлига қўшилган экан.

Бизни тепадан, куйган бино олдидан, пастга қараб тушиб келаётганимизни сой бўйида тўпланиб турган халқ кўриб, бизга қараб турар эди. Биз ҳеч кимни танимаймиз. Бир вақт халқ орасидан бир йигит: «Комил Юсупович, Комил Юсупович, бу бизнинг вазиримиз», — деб бақариб, биз томон югуриб чиқди. Ҳаллослаб келиб, Комил ака деб Комил Юсуповични кучоқлади, мен билан қўл бериб сўрашди.

— Қандай бу ерга келиб қолдиларингиз, қасрдан тушиб келаяпсизлар? — сўроқлаб кетди. Биргаликда тўпланган халқ орасига кириб бордик.

Бизни бирпасда 10—15 киши ўраб олди. Бизни югуриб бориб кутиб олган йигит туман халқ таълими бўлими мудири экан. Комил Юсуповични бир неча марта Тошкентда вазирлик мажлисларида ва Тошкент вилоят халқ таълими бўлими ййғилишларида кўрган ва эслаб қолган экан. Ўзини таништирди, атрофидагилар халқ таълими бўлими ходим-

лари ва ўша туман марказидаги 2—3 та мактаб директорлари экан. Ҳаммалари билан қайтадан қўл бериб сўрашдик.

Комил Юсупович: «Нима гап ўзи, бу ерда қандай воқеа бўлди. Тошкентга кимдир телефон қилиб, Паркентда тўполон бўлаяпти деб хабар берибди. Сизлардан хабар олайлик деб шошилиб етиб келдик, нима гап ўзи», — деб сўради.

Ҳамма бир-бирига қарайди, ҳеч бири бирор маъноли гап айта олмайди. Охири ўзини мактаб директори деб таништирган ўрта ёшлардаги бир киши сўзга кирди: «Домла, нима бўлганини ҳали биз ҳам тўлиқ билмаймиз. Тонг саҳар қишлоғимизни ўқ овози тутиб кетди. Туман маркази чуқурликда бўлгани сабабли ўқ овозлари қаердан келаётганини аниқ айтиш қийин. Бу ҳолат узоқ давом этди. Қишлоқ аҳолиси ваҳимада кўчага чиққан, ҳеч ким нима бўлаётганини аниқ айта олмайди. 2 соатлардан кейин ўқ овозлари тўхтади. Шу пайт ўша Сизлар кўриб тушиб келаётган бино ёнаётганини кўрдик. Ҳаммамиз қўлимизга челақ олиб, ўша бино томон югурдик. Бу бинода туман милицияси жойлашган эди. Келсак, бинонинг 2-қавати ва атрофи ёняпти. Атрофда ҳеч ким, милиция ходимлари ҳам йўқ экан. Ёнғинни бутун халқ сойдан сув ташиб ўчирдик, лекин ўзингиз кўриб тургандек ҳамма ёқ куйиб тутаган. Халқ орасида туман раҳбарларидан ҳеч ким йўқ. Мана шу халқ таълими бўлими мудири атрофида йиғилиб турган эдик. Сизларни тепадан тушиб келаётганингизни кўриб, нотаниш одамлар деб ҳайрон турибмиз», — деди.

Комил Юсупович ўзини Халқ таълими вазири сифатида тутиб, ҳаммадан ҳол-аҳвол сўради. Болалар қани, улар тинчми? Аёллар нима бўлди? Улар қаерда? Ҳалок бўлган, яраланганлар борми?

— Комил ака, халқ, бола-чақа, хотин-халаж ҳамма шу ерда, сой бўйида, кимдир уруш бўляпти деб гап тарқатибди, ҳамма қочиб шу ерга тушган, телефонлар ишламайди, машинада, велосипедда ташқарига чиқиб кетган йигитларимиздан мана 2—3 соат бўлдики, ҳеч биридан дарак йўқ. Унинг устига тепамиздан тинимсиз мана бу вертолёт учиб,

ҳаммани ваҳимага соляпти. Олдин ҳеч биримиз бу вертолёт учганини кўрмаганмиз, — дейишди.

Комил Юсупович босиқликда атрофимизни ўраб турган халққа мурожаат қилиб:

— Биродарлар, илтимос, ҳеч ваҳимага ўрин йўқ. Ҳеч қандай уруш деган гап йўқ. Кимдир ғаламислик қилиб халқ тинчини бузмоқчи. Илтимос, тинчликни сақланглар, мана мен Сизлардан хабар олгани, тинчлик кафили бўлиб келдим. Ҳозир республикамиз ва вилоят раҳбарларини хабардор қиламиз, яна илтимос, ваҳима гапларга ўрин йўқ. Тинчликни сақлайлик, менинг гапларимни ҳаммага етказинглар, — деди.

Комил Юсупович айтганлари тез орада ҳаммага оғизманоғиз тарқалди. Атрофимизни яна 30—40 киши, асосан оқсоқоллар ва катта ёшдагилар ўраб олишди. Комил Юсупович яна ҳаммага ёлворгандек чин дилидан мурожаат қилиб, тинчликка чақирди, ифволарга берилмасликка даъват қилди. Маҳалланинг оқсоқол чоллари қўл очиб, дуо қила бошлашди.

Кейин Комил Юсупович таклифи билан 7—8 киши туман марказидан катта йўл томонга шаҳардан келаётган раҳбарларни кутиб олайлик, деб пиёда катта йўл чорраҳасига йўл олдик. Чорраҳага етганда, бизни Тошкент вилоят халқ таълими бўлими мудир Олғас Аҳмедович Тожиев ва ҳалиги ҳарбийлар кутиб олишди. Катта-катта савлатли ўзбек, рус оддий кийимдагилар келиб, Комил Юсуповичга «честь» бериб, ўзини таништира бошлади. Биз билан пастдан чиқиб келган оқсоқоллар бир муддат четга ўтиб турдик.

Комил Юсупович атрофини ўраб турган раҳбарларга вазиятни тушунтирди. Ҳамма бош ирғаб «хўп» деган маънода туришди. Кейин биз билан келган оқсоқолларни чақириб, ҳалиги бошлиқларга таништирди ва тинчликни сақлаб, халқнинг уй-уйларига тарқалишини ташкил қилишни маслаҳат берди.

Машина бизни шу ерда кутаётган экан, биз Тошкентга қайтдик. Бўлиб ўтган воқеа тафсилотларини 2—3 кундан кейин расмий матбуотда ўқиб билдим.

Ўзбекистон ва Афғонистон ҳамкорлиги

1991 йил баҳорига келиб, икки қўшни мамлакатлар Ўзбекистон ва Афғонистон ўртасида дўстлик ва ҳамкорлик қилиш шароитлари пайдо бўлди. Афғонистонда янги ўрнатилган Нажибулло бошлиқ ҳукумат вакили сифатида Афғонистон Халқ маорифи вазири Махсума Исмати Вардак бошчилигидаги делегация Ўзбекистонга келиб, биздаги таълим ва тарбия тизимини ўрганди. Ўз навбатида Республикамиз ҳукумати топшириғи билан вазиримиз 1-ўринбосари Юсуф Неъматович Абдуллаев бошлиқ делегация Афғонистонга ташриф буюрди. Аввал таъкидлаганимдек, Ю.Н.Абдуллаев ўта билимдон ва ташаббускор мутахассис, шу боис ҳам у Республикамиз раҳбарияти, шахсан Ўзбекистон ташқи ишлар вазири Сарвар Азимов тавсияси билан Афғонистон халқига ёрдам сифатида у ердаги 2000000 дан кўпроқ ўзбек миллатига мансуб аҳолини ўз она тилида ўқитиш, умумий саводхонликни кучайтириш мақсадида Афғонистонлик ёшларни Ўзбекистонда ўқитиб бериш ташаббусини киритди. Мамлакатлар орасида шартномалар тузилди.

Унга кўра, ҳукуматимиз 1991 йил сентябридан бошлаб Тошкент давлат педагогика институтида 10 нафар Афғонистонлик ўзбек ёшларини ўзбек тили ва адабиёти мутахассиси, шунингдек, республикамиз вилоятларидаги ўрта махсус педагогика билим юртларида 14–15 ёшдаги 50 нафар Афғонистонлик ўзбек йигитларни бошланғич таълим ва тарбия бўйича тайёрлаб бериш мажбуриятини олди.

Шундай қилиб, Афғонистонлик ёшларни ўқитишни ўз вақтида бошладик. Бунга тайёргарлик сифатида, аввало уларни жорий ўзбек ёзуви — кирилл алифбосида ёзиш, ўқиш, санашга, 1, 4-синфларнинг қисқартирилган ва соддалаштирилган дастурларини ишлаб чиқиш, ўзлаштирилган фан бўлимларини бир-бирига ўзаро таққослаш маҳорати усуллари ҳам ўргатиш тизимини яратдик.

Бу ташкилий ва ижодий ишларимизда бошқармамиз масъул ходимлари Қудрат Мўминхўжаев, Низомий номи-

даги Тошкент давлат педагогика институти ўқув ишлари проректори Ҳамидулла Назаров, факультетлар деканлари раҳбарлигидаги профессор-ўқитувчилар ҳамда Самарқанд, Тошкент, Қўқон шаҳарларидаги педагогика билим юртлари директорлари бошлиқ моҳир педагоглар — тарбиячи, методистлар самарали меҳнат қилишди.

Шундай қилиб, 1991/1992 ўқув йилига келиб, Афғонистонлик ёшлар 4 йиллик ўзбек тили ва адабиёти, математика, физика, кимё фанлари ўқитувчиси ва 2 йиллик бошланғич таълим мутахассисликлари дастурлари бўйича ўқитила бошланди.

Афсуслар бўлсинки, кейинги йилларда Афғонистонда бўлиб ўтган ҳукумат ва сиёсий бошқарувдаги ўзгаришлар бу ҳамкорлик муносабатларини тўхтатиб қўйди. 1992 йил ўрталарида Афғонистонлик ёшлар ўқишларини охирига етказмай юртларига қайтиб кетишга мажбур бўлишди.

Ўзбекистонда Мустақилликнинг эълон қилиниши

Иттифоқ Республикалари, шу қатори 1991 йил 31 август кuni Ўзбекистон Республикаси ҳам биринчилар қаторида ўз мустақиллигини эълон қилди. Бу халқимиз учун улкан қувонч бағишлади, лекин бу улуғ неъматни сақлаб қолиш иши осон кечмади. Республикада ички сиёсий, экстремистик диний оқимлар бош қўтара бошлади. Бу эса Республика раҳбариятининг уларга қарши сабот ва матонат билан иш юритишини талаб қилар эди. Қандай бўлмасин, халқ озоишталлигини таъминлашдек катта вазифа турар эди. Бу даврда Иттифоқ давридаги иқтисодий тизимнинг бузилиши, республикалараро иқтисодий алоқаларнинг узилишига, энергетика танқислигининг келиб чиқиши, ва ниҳоят, қўплаб ишлаб чиқариш корхоналарининг тўхтаб қолишига олиб келди. Натижада минг-минглаб ишсизлар армияси пайдо бўлди. Мамлакатни бу қийин аҳволдан олиб чиқиш катта сиёсий ва ижтимоий масалаларни зудликда ҳал қилинишига боғлиқ бўлиб қолди.

сифатида ташкил қилганман, аммо жамоа аъзолари бундан хабар топиб, бу мажлисга йиғилишди, натижада очиқ умумий жамоа йиғилиши бўлди. Мен йиғилишга раислик қилдим, аммо У.Нишоналиев йиғилиш тугамасдан ҳаммани менсимай, қўлларингдан ҳеч нарса келмайди, деган маънода мажлисни ташлаб чиқиб кетди. Шундан кейин ҳамма бир овоздан ректорга ишончсизлик билдирди. Мен ўз фикримда қоламан. Бундай ректор бизга керак эмас. Раҳбарлардан илтимос, рухсат бериб юборинглар, биз ҳам бошқа олий ўқув юртига ўхшаб институт ректорини ўзимиз танлаб олайлик. Майли, вилоят бўйичаки ёки республика бўйичаки ректор сайловига танлов эълон қилайлик. Хоҳлаган келиб қатнашсин, — деб гапини тугатди. Ҳамма мажлис қатнашчилари қарсақ чалишди.

Охирги сўз У.Нишоналиевга берилди. У ўзини ҳимоя қилиш учун бирор сўз айта олмади. Жамоадан ўз хатолари учун уэр ҳам сўрамади, аксинча: «Ректор бўлиб келганимга ҳали 5 йил бўлгани йўқ, қоида бўйича ҳеч қандай сайлов бўлиши мумкин эмас», — деб сўзини тугатди. Бу билан ўзига ўзи ҳукм чиқарди.

Мажлис қатнашчилари бир овоздан институт ректори У.Нишоналиевга ишончсизлик билдириш ҳақида қарор қабул қилишди. Шу асосда вазирлик коллегияси қарори ва буйруғи билан У.Нишоналиев ректорлик вазифасидан озод қилинди.

Жиззах давлат педагогика институти ректорлигига танлов асосида сайлов эълон қилинди. Сайловда 3 нафар даъвогар (2 таси Самарқанд олий ўқув юртидан ва 1 таси Тошкент олий ўқув юртидан) қатнашди. Бу сайловни ўтказиш ҳам менинг зиммамга тушди. Натижада Самарқанд давлат университетида ишлаётган филология фанлари доктори, профессор Бозорбой Ўринбоев ректорликка сайланди.

Мамлакатимизда янги таълим вазирликлари

1990 йил март ойи охирларида вазиримиз биринчи муовини Юсуф Неъматович Абдуллаев бошчилиқ, мен ва Шавкат Эргашевич Курбонов биргаликда Москвадаги Иттифоқ давлат таълим қўмитаси ташкил қилган семинар-кенгашда қатнашаётган эдик. Кечки пайт меҳмонхонадаги телевизор орқали «Время» ахборот дастуридан Ўзбекистон Республикасида Ҳукумат қарори билан Халқ таълими вазирлиги тугатилганлиги, унинг ўрнида 2 та: Халқ таълими ҳамда Олий ва ўрта махсус таълим вазирликлари ташкил қилинганлиги хабарини эшитдик. Семинар тугаши билан ҳужжатлар (сертификат)ни олиб, Тошкентга қайтдик.

Маълум бўлишича, олдинги бизга раҳбарлик қилган Халқ таълими вазири М.А.Зоидовни Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институти ректори вазифасига тайинлашибди.

Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институти ректори Комил Юсупович Юсупов эса янги ташкил қилинаётган Халқ таълими вазири лавозимига тайинланибди. Олий ва ўрта махсус таълим вазири лавозимига Тошкент давлат университети ректори Шавкат Арифжонович Алимов тайинланибди.

Вазирлигимизга келсам, мен билан ишлаган раҳбарлар ва ходимлар тарқаб кетишибди. Сафар харажатлари ҳисоботини бухгалтерия раҳбари Жамшид Юсуповга топшириб, уйга қайтдим.

Кечки пайт уйда ўтирсам, кутилмаганда Комил Юсупович Юсупов кириб келди. Мен шошиб қолдим. У кишини янги лавозим, Республика халқ таълими вазири вазифасига тайинланганликлари билан табрикладим.

Биз қўп йиллардан бери таниш, 1975–1980 йилларда сафдош бўлиб ҳам ишлаганмиз: у даврда мен ТТЕСИда партком котиби бўлиб сайланган давримда Комил Юсупович Юсупов Низомий номидаги Тошкент давлат пединститутида партком котиби, Яккасарой (Фрунзе) туман партия комите-

ти бюро аъзоси, Тошкент шаҳри ва Республикамизда обрўли партия сиёсатчиси сифатида танилган кучли нотик шахс бўлиб, ёшлари ҳам мендан 10 ёшлар улугроқ эди.

Комил Юсупович мени хижолатдан қутқариш учун дарров келиш сабабини айтиб: «Баҳром Ғофурович, табригингиз учун раҳмат, менинг уйингизга бемаврид келишим ҳам шу воқеа билан боғлиқ. Биз бир-биримизни кўп йиллар (10—12 йиллар)дан бери биламиз. 1987 йил декабрь ойида Москвада ўтказилган Бутуниттифоқ олий ўқув юртлари ижтимоий фанлар кафедралари мудирлари илмий-амалий конференциясига йиғилганимизда шахсан менга кўрсатган ҳурматингиз ҳеч қачон эсимдан чиқмайди. Мана, Москвадан қайтганингиздан бери ҳам вазирлик бошқарма бошлиғи сифатида, менга Тошкент Давлат педагогика институти ректори сифатида ҳам ҳурмат билдириб келасиз. Мен бу ҳурматларингизни ич-ичимдан сезиб юраман. Раҳмат. Энди келишимнинг сабаби шуки, ҳозир Ўзбекистон Компартияси Марказқўми бўлимида бўлдим, Сизни ўз ўрнингизда Халқ таълими вазирлиги фан, педагогик кадрлар тайёрлаш ва малакасини ошириш бош бошқармаси бошлиғи вазифасида қолдиришларини сўрадим. Раҳбарларимиз бу таклифимга розилик билдиришди. Эртага Сизни суҳбатга чақиришади. Илтимос, йўқ деманг. Бирга ишлайлик. Менга, Сиздек ёрдамчи керак», — деб илтимос қилди.

Ҳақиқатда, Комил Юсуповичга менинг ҳурматим баланд эди: ўта саводли партия сиёсатчиси, икки тилда кучли нотик, ишда жуда принципиал, бир сўзли инсон эди.

Эртасига Ўзбекистон Компартияси Марказқўми бўлимига чақиришиб, Халқ таълими вазирлиги Фан, олий ва ўрта педагогик таълим бошқармаси бошлиғи вазифасига ишга тушишимни буюришди.

Ўйлаб қарасам, мен учун бошқа вариант ҳам йўқ эди, чунки Республика Олий ва ўрта махсус таълим вазири лавозимига Ш.А.Алимов тайинланган эди. Ўтган (1989 йилги) воқеадан кейин биз ҳеч қачон бирга ишлай олмас эдик.

Мустақил Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президентининг сайланиши, илк бор мустақил Республика Конституциясининг қабул қилиниши, давлат байроғи, герби, мадҳияси, миллий валютаси муомалага киритилиши унинг сиёсий мустақиллигини таъминлади.

1991–1992 йиллар. Халқ таълими вазирлигида раҳбар кадрлар алмашуви

Олдинги саҳифада ёзганимдек, 1991 йил бошида халқ таълими вазири Комилжон Юсупов Ўзбекистон Компартияси МК котиби этиб сайланди.

Бу орада, Тошкент давлат педагогика институтида юз берган ходисалар (1990 йилги катта ёнғин, 1991 йилги талабалар намойиши) сабабли институт ректори М.А.Зоилов лавозимидан бўшатилади. ТДПИ ректори вазифасини вақтинча бажариш институтнинг кечки ва сиртқи таълим проректори Дунан Набиевич Ғаниевга юклатилди.

1991 йил охирларида Ўзбекистон Компартияси ўз фаолиятини расман тугатиши оқибатида Комилжон Юсупов яна Тошкент давлат педагогика институти ректорлигига тайинланди. Дунан Набиевич Ғаниев эса институтнинг биринчи проректори лавозимига ўтказилди.

Ўзбекистон халқ таълими вазири лавозимига Авлоний номидаги Республика Марказий ўқитувчилар малакасини ошириш институти ректори Жўра Ғаниевич Йўлдошев тайинланди.

Ж.Ғ.Йўлдошев олдин кўп йиллар Республика Маориф вазирлигида мактаблар бош бошқармаси бошлиғи бўлиб ишлаган, мактаб таълими соҳасини мукаммал билган етук мутахассис эди. Шу сабабли, Ж.Ғ.Йўлдошев Республика халқ таълими вазири лавозимида кўп йиллар (2000 йилгача) самарали ишлади. Педагогика фанлари доктори, илмий даражаси ва профессор унвонига эришди.

Авлоний номидаги Республика Марказий ўқитувчилар малакасини ошириш институти ректори лавозимига, ТДПИ

дан ёш, психология фанлари доктори бўлиб ишлаётган Файрат Баҳромович Шоумаров тайинланди. Кейинчалик Ф.Б.Шоумаров Президент девонида етакчи мутахассис, Жаҳон чет тиллари университети ректори ва бошқа раҳбарлик лавозимларида ишлаб, республикада таълим соҳасини ривожига самарали ҳисса қўнди.

1992 йили Ўзбекистон олий ўқув юртларига талабалар қабули «Тест синовлари» усулида ўтказилиши Қарори қабул қилинди. Шу муносабат билан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида «Давлат Тест Маркази» ташкил этилди. Унга раҳбар (директор) қилиб Халқ таълими вазири ўринбосари Музроб Муродович Курбонов тайинланди.

Ю.Н. Абдуллаев — Ўзбекистоннинг Россия Федерациясидаги фавқулодда ва мухтор элчиси

1992 йил июль ойида бизнинг Халқ таълими вазирлигида вазирнинг 1-ўринбосари бўлиб ишлаётган Юсуф Неъматович Абдуллаев Мустақил Ўзбекистон Республикасининг Россия Федерациясидаги Фавқулодда ва Мухтор элчиси вазифасига тайинланди.

Ю.Н.Абдуллаев ўзининг янги вазифасида Ўзбекистоннинг Россия Федерациясидаги элчиси сифатида 7 йил фидокорона меҳнат қилиб, мустақил Ўзбекистон Республикасини дунёга танитди. Россия Федерациясидаги бутун дунё мамлакатлари элчихоналари билан Ўзбекистон Республикаси ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиб, Ўзбекистонда ҳам кўплаб чет эл мамлакатлари элчихоналари очилишга ўз ҳиссасини қўшди.

Ю.Н.Абдуллаев кейинчалик Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасида бўлим бошлиғи бўлиб ишлаб туриб, Самарқанд шаҳрида чет тиллар институтини ташкил қилиш ташаббускори бўлди ҳамда 7 йил шу Самарқанд давлат чет тиллар институти ректори бўлиб ишлаб, педагогика фанлари доктори, профессор, илмий даража ва унвонларига эришди. Ўша йиллари Самарқанд давлат чет тиллар институти бағрида жуда кўплаб (Европа мамлакатлари, Хитой, Жанубий Корея,

Япония ва бошқа) мамлакатлар элчихоналари ҳомийлигида ўша мамлакатлар тилларини (қўшимча) ўқитиш марказларини ташкил қилди.

Ўзбекистон талаба ёшлари учун дунё халқлари тилларини, маданиятини ўрганиш имкониятларини яратди, халқимиз ҳурматига сазовор бўлди.

Халқ таълими вазир муовиниман

1992 йил 6 октябрь куни мени ва вазир муовини Й.С.Саиджонови Президент девонига Кадрлар билан ишлаш бўйича давлат маслаҳатчиси Мавлон Бобожонович Умурзоқов ҳузурига чақиртиришди. М.Б.Умурзоқов бизга: «Бугун Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг қарори билан Й.С.Саиджонов Халқ таълими вазирининг 1-муовини, Б.Ф.Қодиров эса вазир муовини этиб тайинланди», — деб қарорни ўқиб берди ва бизни табриклади. Й.С.Саиджонов Президентимизга ўз миннатдорчилигини билдирди. Ўз навбатида мен ҳам: «Президентимиз И.А.Каримовга бизга билдирган юксак ишончлари учун миннатдорчилигимизни етказинг! Албатта, бу ишончни оқлаш учун астойдил меҳнат қиламиз», — дедим ва сўзимнинг охирида: «Шу ўринда бир нарсани аниқлаб олсак, мен вазир муовини лавозимида қандай вазифалар билан шуғулланаман? 1992 йил бошидан шу кунгача «Педагогик таълим ва фан бош бошқармаси» бошлиғи вазифаларини бажармоқдаман. Очигини айтсам, вазирликнинг бошқа вазифаларини бажариш (бошқариш) менинг қўлимдан келмайди, асли касбим ҳам техника-технология соҳаси. Илтимос, шу ҳолатни инобатга олсаларингиз», — дедим.

— Яхши. Сизнинг бу фикр-мулоҳазаларингизни вазир Ж.Ф.Йўлдошевга етказамиз. У киши вазирлик раҳбарлари орасида вазифаларни тақсимлашда бу ҳолатни эътиборга олади, — деб бизга жавоб берди.

Вазирлик биносига қараб пиёда бораётганимизда Йўлдош ака менга танбеҳ бериб:

— У ерда бекорга бу масалани кўтардингиз, ҳали қарорга қўл қўйилмаган бўлса, ҳамма нарса ўзгариб кетиши ҳам мумкин, — деди. Шунда мен:

— Орадан сал ўтмай, вазифасини оқламади деб ишдан бўшатишганидан кўра, бу вазифага ўтмаганим маъқул, — дедим.

Вазирлик биносига етиб келсак, вазир Ж.Ф.Йўлдошев бинодан шошилишч чиқиб келиб, биз билан сўрашди-да: «Аппаратга чақиришяпти, ҳозир келаман», — деб ўтиб кетди.

Биз бир-биримизга қараб, демак, вазирнинг ҳали ҳеч гапдан хабари йўқлигини тушундик.

Шундай қилиб, куннинг иккинчи ярмида ҳаммамиз вазир Жўра Ғаниевич Йўлдошев ҳузурида тўпландик, бизларга хизмат вазифаларимиз тақсимлаб берилди. Менинг вазифаларим асосан олдинги даражада сақланиб қолди. Фақат энди бошқарма бошлиғи сифатида эмас, балки вазир муовини мақомида тасарруфимдаги барча ташкилот ва муассасалар раҳбарлари фаолиятини вазирлик номидан тўғридан-тўғри бошқариш, уларга кўрсатма ва тавсиялар бериш, иш сифати ва самарадорлигини талаб қилиш, масалаларни коллегия муҳокамасига киритиш ҳуқуқларига ҳам эга бўлдим. Демак, масъулият ҳам шу даражада ошди.

Энди мен ҳеч кимнинг кўрсатмасини кутмай, ўз ташаббусим билан жойларга, яъни вилоятларга чиқиб, мавжуд педагогика олий ўқув юрти ва ўрта махсус педагогика билим юртлари, Республика Ўқитувчилар малакасини ошириш марказий институтлари фаолиятини жойида ўрганиш, муаммоларини маҳаллий раҳбарлар кўмагида ҳал қилиш, жиддий талаб ва таклифларни республика раҳбариятига етказиш ва бошқалар менинг вазифам доирасига кирар эди.

Бу орада мустақил Ўзбекистон Республикаси давлат рамзлари: Байроғи, Герби, Конституцияси ва Мадҳияси, шунингдек, 1992 йилда «Таълим тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши, уларнинг мазмун-моҳияти ва аҳамиятини чуқур англаб етиш, яъни ўрганиш, ўргатиш, ёш авлод онги ва қалбига сингдириш, ҳаётга татбиқ этиш, педагогика олий

ўқув юртлари ва ўрта махсус педагогика билим юртларида ўқитиладиган фанлар мазмунини ўзгартириш, дастурларни янгилаш, уларга мустақиллик ҳолатини сингдириш ва ҳоказо талабларни қўймоқда эди.

Ҳа, мустақилликнинг дастлабки йилларида бу талабларни бажариш учун туну кун меҳнат қилиш, шаҳарма-шаҳар, вилоятма-вилоят юриш, жамоаларда очиқ мулоқотлар ўтказиш, йўл-йўриқлар кўрсатиш, сиёсий-ғоявий тарғиботлар юритиш, жойларда профессор-ўқитувчилар салоҳиятини аниқлаш ва ошириш лозим бўлди.

Қисқаси, бу борадаги ишларимиз педагогик жамоалар раҳбарларининг шахсий салоҳияти ва идроки, давлат сиёсати, халқ манфаатини тўғри тушуниши, мустақилликни қўллаб-қувватлаши ва унинг моҳиятини тўғри англаган ҳолда тарғиб қилиш қобилиятига боғлиқ эди.

Ўтиш даврининг ўша оғир давларида мен билан бирга жонбозлик кўрсатиб меҳнат қилган педагогика олий ўқув юртлари ректорлари, проректорлари, ўрта махсус педагогика билим юртлари раҳбарларига бўлган чуқур ҳурматим ва миннатдорлик ҳисларим ҳали-ҳануз қалбимда сақланиб келмоқда. Булар қаторида Андижон давлат педагогика институти ректори А.Қ. Қосимов, проректори Қ.Ф.Парпиев, вилоят Халқ таълими бошқармаси бошлиғи Ж.Х.Халилов, Бухоро давлат педагогика институти ректори Ф.Х.Қосимов, проректори Н.И.Жабборов, вилоят Халқ таълими бошқармаси бошлиғи С.Н.Баҳранова, Бухоро педагогика билим юрти директори Ф.А.Куркина, Бухоро индустриал педагогика техникуми директори А.А.Амонов, Жиззах давлат педагогика институти ректори Б.У.Ўринбоев, проректори Қ.Н.Пирматов, Жиззах педагогика билим юрти директори С.С.Абдулаҳатова, Қарши давлат педагогика институти ректори Н.Қ.Ўлжабоева, проректори Ш.Қ.Қурбонов, Қўқон давлат педагогика институти ректори Х.М.Мавлонқулов, проректорлари М.М. Ҳошимова, И.Сулаймонов, Фарғона вилояти Халқ таълими бошқармаси бошлиғи Т. Қ.Қурбонов, Қўқон педагогика билим юрти директори С.Норқўзиева,

директор муовини П.К.Каримов, Фарғона давлат педагогика институти ректори А.А.Абдулҳамидов, Марғилон педагогика билим юрти директори М.М.Мухторов, Наманган давлат педагогика институти ректори М.М. Маматов, проректори А.Р.Раҳимов, Наманган вилояти Халқ таълими бошқармаси бошлиғи Н. Қозоқов, Наманган педагогика билим юрти директори А.У.Шамирбоев, Нукус давлат педагогика институти ректори Ж.Б.Бозорбоев, проректорлари О.Матекеев, Қ.М.Кошонов, Нукус педагогика билим юрти директори А.Т.Джумамуратова, директор муовини М.А.Насирлаев, Бериш педагогика билим юрти директори О.Йўлдошева, Навоий давлат педагогика институти ректори Р.Р.Раҳмонов, проректори Д.У.Ўринов, Навоий педагогика билим юрти директори М.Х.Шарипова, Республика рус тили ва адабиёти педагогика институти ректори Г.Н.Шеглова, проректорлари Н.А. Ортиқов, И.С.Николаев, Сирдарё давлат педагогика институти ректори К.Э.Эшчонов, проректори Т.М.Умурзоқов, Гулистон педагогика билим юрти директори Т.Д.Туракулов, Самарқанд давлат университети ректори М.Д.Жўракулов, Самарқанд давлат архитектура-қурилиш институти ректори Р.И.Холмуродов, проректори А.Ж.Жабриев, Самарқанд вилояти Халқ таълими бошқармаси бошлиғи Х.Н.Нормуродов, Самарқанд педагогика билим юрти директори С.Р.Шокирбекова, Термез давлат педагогика институти ректори Н. Й.Тўраев, проректори Р.А.Алимардонов, Ангор педагогика билим юрти директори Г.А.Аҳмадов, муовини Ж.Кўзимуродов, Денов педагогика билим юрти директори А. Қодиров, Хоразм давлат педагогика институти ректори Қ.Н.Наврўзов, проректори Х.Б.Бобожонов, Авланий номидаги Республика марказий ўқитувчилар малакасини ошириш институти ректори Ф. Б. Шоумаров, Қори Нийёзий номидаги Ўзбекистон педагогика илмий-тадқиқот институти директори Д.Ш.Шодиев, Тошкент вилояти давлат педагогика институти ректори Н.Ф.Иброҳимов, проректори П.Е.Ефимов, Ангрен педагогика билим юрти директори А.Абдиев, Беко-

бод педагогика билим юрти директори А.Қ.Қодиров, Тошкент вилоят педагогика билим юрти директори И.С.Маъдиева, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институти ректори К.Ю.Юсупов, 1-проректори Д.Н.Ғаниев, Тошкент вилоят Халқ таълими бошқармаси бошлиғи О.А.Тожиев, Тошкент шаҳар Халқ таълими бошқармаси бошлиғи, вазир муовини Ҳ.Қ.Йўлдошев, 1-сон Тошкент педагогика билим юрти директори М.Исмоилова, муовини М.А. Одилова, 2-сон Тошкент педагогика билим юрти директори О. Эшонхўжаева, муовини Т.У.Бойбекова, 1-сон Тошкент индустриал педагогика техникуми директори Р.Д. Жабборхўжаев, муовини И.И.Исломов каби бошқа кўпгина сафдошлар бирга хизмат қилдик.

Шу билан бирга, ўша йиллардаги (1992–1994) фаолиятимизда кўплаб муаммо ва қийинчиликлар ҳам бўлди. Масалан, Тошкент вилоят педагогика (Ангрен) институти вилоятнинг энг чекка, экологияси унчалик яхши бўлмаган, аҳоли ижтимоий аҳволи ночор бўлган ҳудудда жойлашгани сабабли уни етук профессор-ўқитувчилар билан таъминлаш, уларга ижтимоий шарт-шароит яратиб бериш, қолаверса, вилоят мактаблари, мактабгача тарбия муассасаларини ўқитувчи-тарбиячиларини шу институтда тайёрлаб чиқариш, ёшларни институтда ўқишга кўпроқ жалб қилиш институт ректори Н.Ф.Иброҳимов ва мен учун мунтазам равишда муаммо бўлиб келган.

Навоий вилоятининг ташкил қилиниши муносабати билан Навоий шаҳридаги Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институти филиали мустақил Навоий давлат педагогика институтига айлантирилди. Бу ерда Ҳукумат қарори билан қисқа муддатда институтнинг ўқув бинолари қурилиши бошланди. Институтда янги очилган мутахассисликлар бўйича Самарқанд, Бухоро, Тошкентдан етук профессор-ўқитувчиларни Навоий давлат педагогика институтига жалб қилиш, уларга ижтимоий шароитлар яратиш, ўқув адабиётлари, методик қўлланмалар, ўқув жиҳозлари таъминоти ва

бошқа ташкилий ишлар ректор Равшан Раҳмонов бошчилигида олиб борилди.

Самарқанд давлат педагогика институти ректори Ғани Икромович Икромов институт жамоаси фаолиятини мустақиллик шароити ва талабларига мослаштира олмади. Жамоада мунтазам кўнгилсиз воқеалар, аризабозлик, маҳаллийчилик ва бошқа кайфиятлар кучайди. Бу Самарқанд давлат педагогика институтининг тугатилиши ва Самарқанд давлат университетига қўшиб юборилишига олиб келди.

Айни шундай кўнгилсизлик Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика илмий-тадқиқот институтида ҳам юз берди. Жамоанинг деярли ҳамма раҳбар ходимлари мустақиллик шароитига мослаша олмади ва кутилаётган тезкор ижодий ўзгаришларни қилиш, мактаблар, умуман таълимнинг барча жабҳалари учун янги ўқув адабиётлари тайёрлаб бериш йўли ва имкониятларини топа олишмади, аксинча, унинг раҳбарлари орасида келишмовчилик, маҳаллийчилик, бир-бирини менсимаслик, қоралаш каби салбий ҳолатлар авж олди. Натижада бу институтнинг директори, профессор Қодирхўжа Ғозилхўжаев, ўринбосари Эргаш Чориев ва бошқалар ўз вазифаларидан бўшатилди. Директор вазифасини вақтинча бажариб туриш институтнинг кекса ходими, ўзбек тили ва адабиёти бўлими бошлиғи, профессор А.А. Асқаровга юклатилди. Қисқа вақт ичида институт директорлиги вазифасига Қарши педагогика институти проректори бўлиб ишлаётган, ўз фанининг таниқли олими, физика-математика фанлари доктори, профессор Даврон Шодиевич Шодиевни таклиф қилдим. Республика Вазирлар Маҳкамаси раиси ўринбосари Қ.Ж. Ҳаққулов ёрдамида, нефть-газ компанияси ҳомийлигида Д.Ш.Шодиев оиласига Тошкент шаҳрида ижтимоий шароит яратиб бердик. Институтнинг директор муовинлари, бўлим бошлиқлари, илмий ходимлари янгилангач, ижодий ишлар йўлга қўйилди, соғлом муҳит юзага келди.

Давлат тест марказининг ташкил топиши, унга менинг муносабатим

Мустақиллик йилларида ҳар бир давлат ўз истиқболини ўзи белгилаб, жамият тараққиётининг барча соҳаларида чуқур ислохотларни амалга оширишга киришдилар. Мустақил Ўзбекистон Республикаси Президенти ва ҳукумати ҳам истиқболда тараққиётимизнинг муҳим омишларидан бири бўлган таълим-тарбия тизимини тубдан ислоҳ қилишга киришди. Жумладан, 1992 йил бошидан олий ўқув юртларидаги кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан ўзгартириш, унинг мазмун-моҳиятини янгилаш, профессор-ўқитувчилар, талабалар онгини, жамоаларда педагогик-психологик муҳитни соғломлаштириш, ўқитувчи ва талабалар ўртасида ҳақиқий устоз-шогирд муҳитини, меҳр-муҳаббат, иймон ғояларини шакллантириш талабларини қўя бошлади.

Бундай ишлар муқаддимасида олий ўқув юртига қабул давридаги абитуриентлар билимини баҳолашда йўл қўйилаётган субъективизм, ноҳақликларга барҳам бериш чораларини кўриш зарурлиги турар эди.

Маълумки, ўша йилларда Ўзбекистонга бизнес орқали Туркиядан турли сиёсий оқим ва ғояларнинг кириб келиши кучайди. Ўзбекистоннинг деярли ҳамма вилоят ва шаҳарларида Ўзбек-турк лицейлари очилди. 10-11-синф ўқувчиларини шу (28 та) лицейларда ўқитиш-тарбиялаш бошланди. Бу ҳаракатларнинг нима билан тугаши ҳеч кимга аён эмас. Энг ачинарлиси, олий ўқув юртларига қабул ҳам ўша Туркия давлатида қўлланиладиган дунёдаги энг қолюқ — тест усулида ўтказиладиган бўлди. Бунга ўша йиллардаги Президент Давлат маслаҳатчиси Тўхтапўлат Турсунович Рискйев ва Вазирлар Маҳкамаси раиси ўринбосари Муҳаммаджон Қорабоевлар бошчилик қилишди. Мен олий ўқув юртлари қабулига тавсия этилаётган тест-синов усуллари дунёдаги энг қолюқ усул эканлиги тўғрисидаги фикр-мулоҳазаларимни раҳбарларимизга кириб айтдим, кейинчалик ҳар йилги мутахассислар йиғилишларида ҳам сўзга чиқиб, кўпчилик олдида билдир-

дим, аммо раҳбарларимиз буни инобатга олишмади. Ҳукумат қарори билан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида «Давлат тест маркази» ташкил қилинди, раҳбарлари тайинланди ва шу кунгача «Ўйлаб топ» — «угадайка» топишмоқ усулидаги (тест-синов варақаларида бериладиган 1 та саволга 4—5 жавобнинг қайси бири тўғрилигини топиб, белги қўйиб бериш усули) қўлланиб келинмоқда. Бу усулнинг қўлланилиши, биринчидан, мактабларда қилинган меҳнатлар: ўқувчиларни қўлда ёзишга, ҳуснихатга, саводхонликка, сўзларни тўғри талаффуз қилиш, фикрлашга, кўпроқ китоб ўқиш, маълумот олиш, дунёвий фанлар қонун-қоидаларини ёд олиш, уларни ўзлаштириш, ҳаётга татбиқ қилиш ва ҳоказо қобилиятларини йўққа чиқармоқда. Шунингдек, бу усулнинг қўлланилишидаги камчиликлар, ноқулайликлар, қонун-қоидалар бузилиши, давлат бюджет маблағларининг беҳуда сарфланиши ва бошқа хатоликларга сабаб бўлмоқдаки, уларнинг ҳисобига етиб бўлмайди.

Ҳа, бу муаммони бир китобда ёзиш билан ҳал қилиб бўлмайди. Вақти келиб, ҳукумат раҳбарларимиз буни тушунишларига ишонаман. Дарвоқе, кейинги йилларда Президентимиз Ш.Мирзиёевнинг қатор маъруза ва учрашувлардаги сўзларида бу муаммо кўп гапирилиб, ечимлар топилмоқда.

Ўрта махсус педагогика таълим тизимида тест-синов ташаббуси

1992 йил бошларида, Халқ таълими вазирлигида ўзимизнинг тасарруфимиздаги ўрта махсус педагогика билим юртиларида имкониятимиздан келиб чиқиб, «Правец-8» компьютерларидан фойдаланган ҳолда «тест-синов»ларини ўтказиш таклифини киритдим.

Вазирликда менинг таклифим инобатга оlinиб, вазирлик бўйича тест дастурлари танловини ўтказишга қарор қилинди. Менинг раислигимда махсус комиссия тузилиб, унинг таркиби Республика таълим маркази, вазирлигимиз

тасарруфидаги таълим муассасаларини компьютерлар билан таъминлаш «Уч автоматика» (раҳбари В.Д.Мусафиров) ташиклоти мутахассислари, Тошкент шаҳридаги 4 та ўрта махсус педагогика ўқув юртлари раҳбарлари ва фан ўқитувчилари вакиллари, шунингдек, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институти «АРМ-тест» дастури раҳбари Йўлдош Курбонбоев ва профессор А.А.Абдуқодиров бошлиқ «Супер-тест» жамоаси аъзолари киритилди.

Ўтказилган танловда «Супер-тест» дастури ғолиб деб топилди. Унинг афзаллиги, ундан фойдаланишнинг соддаллиги, кўп функциялиги, ҳар бир абитуриентга алоҳида-алоҳида саволларни ажратиб бериши, абитуриент берган жавобининг тўғри-ноғўрилигига қараб кейинги йўналтирувчи савол бера олиши, бу орқали абитуриентнинг ҳақиқий билим даражасини аниқлаш имконияти, берилган жавобларни умумлаштириб, натижасини қоғозда ёзма равишда, шу вақтнинг ўзида бера олиши, бу жавоблар компьютер хотирасида сақланиши ва зарур ҳолда (апелляцияда) уни компьютер экранида очиб кўриш имкони борлиги ҳамда бир вақтнинг ўзида бир неча фанлардан (алоҳида блокли) тест-синовларини ўтказиш мумкинлигида эди.

Шундан кейин фанларнинг тест-синов базасини яратиш бўйича махсус комиссиялар иш бошлади. Уларда Қудрат Мўминхўжаев бошлиқ Республика таълим марказининг фанлар бўйича бўлим раҳбарлари, педагогика билим юртлари фан ўқитувчилари қатнашдилар. Тест-синовлар кўп вариантли, ҳар бир фаннинг босқичлари ва бўлимлари, фанда ўқитилган қонун-қоидаларнинг кетма-кетлиги сақланган ҳолда тузилганлигига алоҳида эътибор берилди. Энг муҳими, педагогика билим юртларига қабул қоидалари янгидан тузилиб, вазирлик методик кенгаши қарори ва вазир буйруғи билан тасдиқланиб, матбуотда эълон қилинди.

Бу янги қоидаларга кўра, педагогика билим юртларига абитуриентлар ҳужжатларини қабул қилишда уларнинг билим юрти раҳбари буйруғи асосида тузилган махсус касбга йўналтирувчи комиссия томонидан ижодий имтиҳон тари-

қасида ўтказиладиган суҳбатдан ўтиши зарурлиги белгилаб қўйилди.

Суҳбатда комиссия абитуриентнинг мактабгача тарбия, бошланғич таълим, чизмачилик, тасвирий санъат, мусиқа ва ашула ижрочилиги, жисмоний тарбия каби (7 та) мутахассисликка мойиллиги, шунингдек, унинг сўз бойлиги ва тилининг равллиги, ҳуснихати, жисмоний ва маънавий тайёргарлиги, педагогга хос болажонлик характери, ижрочилик қобилияти ва бошқа хислатлари аниқланиб, абитуриентга, унинг ота-онасига касб танлашда кўмаклашиш, яъни маслаҳат бериб, касбга йўналтириш вазифалари юклатилди.

Абитуриент қайси касб йўналишини танлашидан қатъи назар, ҳужжати қабул қилингандан кейин камида иккита фандан (она тили ва адабиёти, математика) компьютер тест-синовлари топшириши ва уларда (ҳар бири 100 балл тизимида) тўплаган баллари йиғиндиси асосида танловда қатнашиши ҳамда ўрнатилган квоталар асосида ўқишга қабул қилиниши мумкинлиги белгиланди.

Вазирликнинг буйруғига кўра, бу янгилик тажриба-синов тариқасида 1992 йил қабулида Тошкент шаҳридаги 1-педагогика билим юрти (директори Минаввар Юсуповна Исмоилова), 2-педагогика билим юрти (директори Озода Омоновна Эшонхўжаева), Ю.Ражабий номидаги мусиқа педагогика билим юрти (директори Бахтиёр Азимов) ва Тошкент вилояти педагогика билим юртида (директори Инера Саъдуллаевна Маъдиева) ўтказилиши, кейинги 1993 йилдан эса Республиканинг барча (32 та) педагогика билим юртиларида ўтказилиши белгиланди. Тест-синовларни ўтказишга жалб қилинган профессор-ўқитувчилар вазирлик суҳбатида бўлиб, таркиби буйруқ билан тасдиқланди.

Тест-синовлари ҳар йилгидек август ойи бошида ўтказилди. Биринчи йилги экспериментал (тажриба) тест-синовлардан абитуриентлар ва уларнинг ота-оналари тўлиқ қониқиш ҳосил қилди. Матбуотда бу ҳақида мақолалар ёзилди. Шу тариқа кейинги йиллар давомида Республиканинг барча

(37 та) ПБЮларида қабуллар шу янги қоидалар ва компьютер тест-синовлари шаклида ўтказилди.

Афсуски, кейинги йилларда (1998 йилдан) педагогика билим юр்தларига қабул ҳам олий таълим муассасаларидаги каби Давлат Тест маркази зиммасига юклатилди.

Юқорида ўтказилган тажрибаларга суянган ҳолда айтмоқ-чиманки, бугунги кунда (2019 йил) республикамизда ахборот технологиялари соҳасида эришилган ютуқлар, олий ўқув юрти ва ўрта махсус таълим муассасаларининг таълим технологиялари билан таъминланганлигини ҳисобга олиб, Давлат тест маркази ҳам ўзи қўллаётган қолоқ усуллардан воз кечиб, дунёда ривожланган АҚШ, Англия, Жанубий Корея, Япония, Сингапур ва бошқа мамлакатлар усулига, яъни масофадан туриб абитуриентлар билан мулоқот қилиш, компьютер тести орқали билимини баҳолаш (аниқлаш), зарур тавсиялар бериш, қўшимча ўқитиш каби йўлни тутиши, абитуриентлар учун қулайлик яратиш, ота-оналар ва давлат бюджети маблағларини беҳуда сарфдан қутқариш, энг асосийси, қабулда ҳалоллик, поклик, давлат органларига халқнинг ишончини ошириши зарур.

Докторлик диссертациясини ҳимояга тайёрлаш

Ўзбекистонга қайтиб келишим илмий ишларимни давом эттиришимга шароит, янги куч-қувват ва ғайрат бағишлади.

Қадрдон институтимда (1989 йил) сафдошларим Марат Фаттоҳович Аҳмедов (ректор), Усмон Матмусаевич Матмусаев (ўқув ишлари бўйича проректор), Ростислав Васильевич Корабельников (илмий ишлар бўйича проректор) ўз вазифаларида ишлаб турган эдилар.

Кафедрамиз ва унинг лабораториясида Ҳ.Т.Аҳмадхўжаев (мудир), А.П.Парпиев, Д.Я.Якубов, А.Е.Лугачев, М.Т.Тиллаев, М.Т.Ҳожиев (доцент), А.Салимов, Р.Мақсудов, Р.Розиқов, М. Раҳмонов, А. Аҳматов, Х.Пардаевлар ишлар ва илмий-тадқиқотчилик фаолиятларини ҳам муваффақиятли давом эттирмоқда эдилар. Шунингдек, профессор Г.И.Мирошниченко раҳбарлигида қурилиши бошланган факультет

ўқув-ишлаб чиқариш ва ходимлар малакасини ошириш бинолари битказилиб, факультет бошқаруви, кафедра ва илмий лабораториялар кўчиб ўтишган, қўшимча бир қатор техник жиҳоз ва ускуналар билан таъминланган эди.

Бу даврда Халқ таълими вазирлигидаги вазият, айниқса, вазир М.А. Зоидов билан бўлган муносабатим (1989 йил ТошДУ воқеасидан кейин) мени вазирликдаги маъмурий-бошқарув органидаги вазифаларимдан бутунлай совутиб юборган эди. Шу туфайли мен ўз касбимга, ўзимни қизиқтирган илмий изланишларимга қайтишга астойдил аҳд қилдим ва 1989 йилдан жамоатчилик асосида лабораториямизга (ҳафтада 1–2 кун) келиб, аспирантларимиз ва кафедра аъзоларимиз билан илмий изланишларимиз мавзуларини давом эттира бошладик.

«Ўздавпахтасаноатсотиш» ассоциацияси саноат корхоналари, ПТСМИТИ (ЦНИИХПром) билан бир қатор ҳамкорлик ва хўжалик шартномаларимизни янгиладик. Илмий тадқиқотларимиз ҳамкорлигига ЦНИИХПромнинг янги раҳбарлари Э.Т.Мақсудов, Х.Қ.Давудбоев, В.В.Покрас, В.М.Тихомиров, Қишлоқ хўжалиги академиясидан М.В.Ҳамраев, Т.С.Шульман, Москва тўқимачилик институтидан профессор Б.С.Сажин, институтимиз профессорлари Ботир Мардонов, Ринат Бурнашев, доцент Муҳаммадрасул Эргашев ва бошқаларни ҳам жалб қилдик.

Шундай қилиб, 1989–1993 йиллар давомида шогирдларим ва кафедрадаги ҳамфикр сафдошларим билан бошлаган илмий ишларимни давом эттириб, натижаларини яна ҳам кўпроқ ишлаб чиқариш корхоналарида жорий этдик. Иттифоқ ва Республика миқёсида ўтказилаётган илмий-техника конференцияларида маърузалар билан қатнашдик, олдингиларига қўшимча 17 та илмий мақола эълон қилдик,

3 та янги ихтиро учун муаллифлик гувоҳномаларини олдим, улардан биттаси «ДСП» грифида эди.

1993 йили Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институтида Ҳалима Алимовна Алимова ректор, Азим Парпиевич Парпиев ўқув ишлари бўйича проректор, Ростислав Василь-

евич Корабельников илмий ишлар бўйича проректор лавозимларида ишлашар эди. Бу даврда мен Республика Халқ таълими вазири ўринбосари вазифасида эдим. Вазирликдан (48 кунлик) таътилга чиқиб, институтимиз лабораториясига (5-қават) келиб, диссертациямни охириги таҳрирдан ўтказишга астойдил киришдим.

Кафедрамиз доценти Дамир Якубович Якубов, лабораториямиз мудираси Вива Николаевна Макаренко, лаборантка Ҳалимахон Мамбетовалар ёрдамида диссертацияни (ҳажмини қисқартириб) янгидан таҳрирдан чиқариб, ОАК (ВАК) талабалари даражасига келтирдик. Лабораториямиз ёш илмий изланувчиси Хайрулла Усмонов ёрдамида ҳамма плакатларини янгидан чиздик.

Ниҳоят, 1993 йил дастлаб кафедра, кейин институтнинг кенгайтирилган Илмий кенгаши семинаридан (проректор Р.В.Корабельников раислигида), Республика пахта тозалаш саноати илмий маркази (Научно-производственное объединение хлопкопрома, олдинги ЦНИИХПром) кенгайтирилган кенгаши (марказ директори техника фанлари доктори, профессор Э.Т.Мақсудов раислигида), Республика «Ўзгосхлопкопромсбыт» ассоциациясининг «Пахта хомашёси ва канопни қайта ишлаш» илмий техник кенгаши (кенгаш раиси Р.Х.Туробов) муҳокамаларидан ўтдим. Барча кенгашлар диссертацияни ҳимояга тавсия этишди.

Бу даврда мустақил Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси таркибида илк бор Олий аттестация комиссияси (ОАК) тузилиши қарори эълон қилинган ва унинг раислигига академик Бек Ойбекович Тошмуҳаммедов тайинланган эди.

Мен ОАК раиси Б.О.Тошмуҳаммедов қабулида бўлдим. Суҳбатда ОАК раиси ўринбосари Турсун Азларов ҳам қатнашди. Улар ОАК эндигина ташкил бўлаётгани, ҳали ОАК Низоми, мутахассислик Илмий кенгашлари таркиби, экспертлар кенгашлари ташкил қилиниши ва амалий иш бошлашига маълум муддат борлигини айтиб, мени ўша

даврда Вазирлар Маҳкамаси раис муовини М.К.Қорабоев қабулига олиб киришди.

Муҳаммаджон Қорабоев, аввал (1989 йили) бирга ишлаганимиз туфайли менинг диссертациям ҳимояси аросатда қолганидан хабардор эди. Б.О.Тошмуҳамедов биз бирга кирганимиз сабабини тушунтириб, маслаҳат сўради.

— Баҳром Ғофурович, Сиз ҳозирги кунда Республика Халқ таълими вазири ўринбосари, маълум даражада мансабдор шахсиз. Қолаверса, илмий ишингиз йўналишидаги етук олимлар ўзингиз билан кўп йиллар ҳамкорликда ишлаган Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти жамоаси ва пахта тозалаш саноати марказий илмий тадқиқот институти ходимларидан иборат. Демак, Республикамизда ташкил қилинажак (шу соҳадаги) Илмий кенгаш таркиби ҳам ўша олимлардан тайинланади. Улар Сизнинг диссертациянгизга ўз муносабатларини бўлиб ўтган Илмий семинарларда айтиб ўтишибди. Ҳимояга тавсия этишибди. Қарорлари қўлингизда бор. Энди, уни ҳозирги кунда қаерда ҳимоя қилиш ўзингизга боғлиқ. Ҳимояни яна орқага сурмайман десангиз, ўша олдинги Иттифоқ ОАК ҳузуридаги мутахассисликлар бўйича Илмий кенгашлар ҳозирча ишлаб турибди. Хоҳласангиз, ўша кенгашларда ҳимояга чиқишингиз мумкин. Бизда қаршилиқ йўқ, аммо айтиб қўяйлик, у Кенгашлар Россия Федерациясининг дипломини беради. У дипломнинг бизда, Ўзбекистонда, тан олиниши учун кейинчалик Республикамиз ОАК ҳузуридаги экспертлар кенгашида нострификациядан ўтишингизга тўғри келади, — деб фикр билдиришди.

— Беш йил аввал (1988 йил) мен у олимлар муҳокама-сида бўлганман. Уларнинг ҳаммаси менинг илмий ишларим мазмунидан хабардор, — дедим.

— Жуда яхши, аммо ўтган беш йил ичида у Илмий кенгашлар олимлар таркиби, қолаверса, у жамоалардаги сиёсий ва маънавий муҳитлар ҳам ўзгариб кетганини унутмаслик керак. Ихтиёр ўзингизда, қайси йўлни маъқул кўрсангиз ҳам, биз Сизнинг йўлингизни тўсмаймиз, — деб гапни тугатди.

Шундай ҳам бўлди. Мен кутмадим. Диссертациямни 1993 йил декабрь ойида Россия Федерацияси Кострома технология институти қошидаги «Тўқимачилик материалларини қайта ишлаш» мутахассислиги бўйича Илмий кенгашига олиб бориб топширдим. Айтишганидек, институт раҳбарияти тўлиқ алмашиб кетибди, мени ёки мен уларни таниганлардан ҳеч ким қолмабди.

Институт ректори В.А.Степанов, ўқув ишлари бўйича проректор Н.К.Сорокин, илмий ишлар бўйича проректор А.М.Ипатовлар институт бошқарувида эканлар. У ерда ўрнатилган тартиб бўйича диссертациялар ҳимояси Илмий кенгашлари «сессия» тариқасида ўтказилар экан. А.М.Ипатов ва Илмий кенгаш котибаси Л.А.Калинина 1994 йил баҳорги сессияда Сизни ҳимояга чақирамиз, деб диссертациянинг биринчи нусхаси ва унинг автореферати матнини, бошқа зарур ҳужжатларни олиб қолишди.

Соддаликни қарангки, баҳорги сессия қачон йиғилишини сўрамабман ҳам. Хурсанд бўлиб қайтаверибман.

Германияга хизмат сафари

1994 йил февраль ойида Вазирлар Маҳкамаси қарори билан мен бошчилигимдаги гуруҳ «Германия — Ўзбекистон таълим тизимининг қиёсий таҳлили»ни қилиш мақсадида хизмат сафарига жўнадик.

Менинг (Халқ таълим вазири ўринбосари) раислигимдаги гуруҳга Тошкент давлат университети ректори Тўхтамурод Жўраев, Тошкент давлат техника университети биринчи проректори Азмиддин Садриддинов, Тошкент 1-Тиббиёт институти ректори Турғунпўлат Даминов, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги бошқарма бошлиғи Садриддин Фуломиддинов, Давлат фан ва техника қўмитаси (ГКНТ) бошқарма бошлиғи Мирзоҳид Юсупов, Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги ДАК эксперт комиссияси раиси Комилжон Зуфаров, Тошкент автомобиль йўллари институти проректори Жаббор Рўзиев, Тошкент давлат аграр

университетининг биринчи проректори Абдуфаттоҳ Абдуллаев, Ўзбекистон педагогика илмий-тадқиқот институти директори Даврон Шодиев, Ўзбекистон профессионал техника таълими илмий-тадқиқот институти директори Ҳикматилла Рашидов, Халқ таълими вазирлигининг касб-ҳунар таълими бош бошқармаси бошлиғи Виктор Шарипов, республикамиздаги деярли барча таълим тизимининг вакиллари киритилган эди.

Гуруҳимиз аъзоларининг ҳар бири олдиға ўз соҳаси бўйича Германия давлатидаги таълим босқичлари (мактабгача тарбия, бошланғич таълим, умумий ўрта таълим, касб-ҳунар таълими, олий таълим (соҳалар бўйича), илмий ходимлар тайёрлаш ва уларнинг аттестацияси)ни ўрганиш, Республикамиздаги мавжуд таълим тизими ва унинг бошқарувига қийёслаш ҳамда ўз фикр-мулоҳазалари ва тавсияларини ёзма равишда баён этиш вазифаси қўйилган эди.

Мезбонлар делегациямизни Франкфурт на Майне халқаро аэропортида кутиб олиб, Магдебург шаҳрига олиб боришди. Жойлашишимиз ўша шаҳардаги профессионал-техника қурилиш коллежи ётоқхонасида бўлди. 2 кун шу коллеждаги таълим-тарбия жараёни билан танишдик. Коллежга асосан умумий ўрта мактабни (9-синфни, қисман 10-синфни) битирган ёшлар, касб танлашга йўналтирилган суҳбат орқали (қурувчилик касбига мойиллиги, тушунчаси, қизиқиши, келажакда ким бўлишини аниқ тушунган ёшларни), саломатлигини тасдиқловчи ҳужжат асосида ҳеч қандай чекловсиз қабул қилишар экан. Ўқиш 3 йиллик бўлиб, биринчи ўқув йили бошида ҳамма ёшлар аниқ фанлар (математика, физика, кимё ва бошқа) 9-синф умумий таълим тизимида олган сабоқлари сифати юзасидан синов суҳбатидан ўтгач (билимдон, ўртача, қолоқ), гуруҳларга ажратилган ва 1 ой муддатда мутахассисликка кириш дастури асосида ўқитилар экан. Бу орада ўртача ва қолоқ гуруҳдаги болалар аниқ фанлардан қўшимча ўқитилиб, ҳамма талабалар билим даражасини тенглаштириб олишар экан. Ўқишнинг иккинчи ойидан талабалар тўлиқ касбий таълим дастури

асосида ўқитилиб, назарий билим билан амалиёт бир вақтнинг ўзида уйғунлашган ҳолда олиб борилад экан.

Коллеж дастуридаги мутахассислик фанлари бизнинг олий техника ўқув юртларимиздаги умумтехника, умуммуҳандислик фанлари миқёсидаги (чизма геометрия, назарий механика, материаллар қаршилиги ва бошқалар) олий математика, информатика фанлари билан бир вақтнинг ўзида уйғунлашган ҳолда ўқитилар экан. 2- ва 3-ўқув йилида қурилиш соҳаси мутахассислигининг ҳамма турлари ва босқичлари назарияси ва амалиёти (чўқур қазилдан бошлаб, пойдевор қўйиш, девор қўтариш, гишт териш, том ёпиш, пардозлаш, дурадгорлик, сантехника, газ ва электр пайвандлаш, ганч билан безаш) бўлган касб-хунарлар амалда тўлиқ ўргатилад экан. Ўқиш даврида ҳамма ўқувчилар оиладан, ота-онадан ажралган (интернат шаклида) ҳолда, бир жойда яшайди, ўқийди, бир вақтда овқатланади, бир вақтда спорт ва бадантарбия билан шуғулланади. Барча ўқувчилар бир хил (касбига қараб) кийимда (формада), қўполроқ қилиб айтсам, ҳарбий (казарма) тартибда ўқийди, яшайди ва тарбияланади. Коллежда ижтимоий-гуманитар фанлардан фақат ўз касби доирасида давлат қонунлари ва қоидалари, тарих, ватанга садоқат, этика, эстетика (миллий маданият) фанлари ўқитилади. Коллеж дастурига диний фанлар киритилмаган. Аммо, коллеж ўқувчилари бўш вақти ва дам олиш кунларида ўқитувчи-ҳодимлар қатори ўз диний эътиқоди асосида шаҳардаги диний мактаб ёки черковлар қошидаги ўқув марказлари, курсларига қатнаш ҳуқуқларига эга экан.

Менинг сезишимча, коллежда ўқувчилар 3 йиллик ўқиш даврида бирор кун ҳам эътибордан четда, ёлғиз қолмас, ота-оналар билан учрашув ҳам шу коллеж ҳудудида 1—2 соатдан ошмас экан. Ўқишлар ҳамма касблар бўйича бепул, жисмоний оғир ёки ноёб касбларга қизиқтириш мақсадида ўқийдиган ўқувчиларга стипендиялар берилади. Касб-хунар коллежларининг ҳамма харажатлари давлат бюджетидан, буюртмачи (истеъмолчи) ташкилот, компаниялардан кадрлар

тайёрлаш учун олинадиган мажбурий солиқлар ҳисобидан қопланар экан. Бундай марказлашган иқтисодий таъминот орқали мамлакатдаги (соҳалар бўйича) ҳамма касб-ҳунар коллежлари замон талаби, саноатдаги ижобий технологик ўзгаришлар, уларни ишлатиш ва бошқаришга қодир етук ишчи кадрлар билан таъминлаш мақсадида ўқув дастурлари ҳам доимий равишда мукаммаллаштирилиб борилар, ўқитувчи кадрларнинг ҳам ихтиёрий-мажбурий малакасини ошириб бориш таъминланар экан. Буларнинг ҳаммаси марказлашган давлат бошқарувида бўлиб, саноат ишлаб чиқариш (истеъмолчи) талабини (буюртмасини) олдиндан режалаштирилган (истикбол) режа асосида (албатта, унинг давлат бюджетига тўлаётган солиғи ҳисобидан) ташкил қилиниб, саноат корхоналарининг ўсиб бораётган техник-технологик талабини ўз вақтида қондирар эди.

Ажабланарлиси шундаки, мамлакатда турли соҳаларда ишчи биржалари тўлиб-тошиб ётибди, уларда ишга жойлашиш учун минглаб ишчилар навбатда турибди, лекин улар корхоналарнинг бугунги талабини қониқтира олмасди, чунки техника-технология шиддат билан одимлаётган эди. Шу туфайли ҳам, корхоналар касб-ҳунар коллежларида саноатнинг бугунги талаби асосида тайёрланган ёш, навқирон, соғлом, ишга қизиқувчан битирувчиларини биринчи навбатда ишга олар эди.

Германияда касб-ҳунар коллежи битирувчиларини ишга жойлаштириш муаммоси йўқ экан. Агар шундай муаммо пайдо бўлса, у ўқув юрти бугунги кун талабига жавоб бермайди, деб қаралган ва уни тезда қайта ихтисослаштириш ёки ёпиш чораси кўрилган. Демак, ўқув юрти раҳбарлари, шунингдек, юқори бошқарув органлари ҳам замондан ортда қолмай, техника-технологиялар ўзгаришини буюртмачи саноатнинг истикбол талабини олдиндан ўрганиб боришга мажбур эдилар. Умуман, Германияда ҳамма соҳада ҳақиқий қонун устуворлиги ўрнатилган, бу тартиб-интизомга ҳамма сўзсиз бўйсунади.

Германияга қилган 15 кунлик сафаримиз давомида делегациямиз аъзолари 10 дан ортиқ шаҳарлардаги таълим-тарбия муассасалари (касб-хунар коллежлари, олий ўқув юрти, госпиталлар)да бўлиб соҳалар бўйича минтақалар ва шаҳарлардаги бошқарув органлари маъмурияти раҳбарлари билан учрашувлар ўтказди.

Немислар томонидан тақдим этилган семинар дастури куйидаги мақсадларни назарда тутарди:

— Ўзбекистонда Германия таълим тизимини қиёслаб ўрганиш;

— немислар томонидан собиқ Германия демократик республикаси ҳудудида жойлашган ерлар (вилоятлар) таълим комплексини қайта қуришда пайдо бўладиган ва ечиладиган муаммоларни аниқлаш;

— бозор иқтисодига ўтиш шароитида Ўзбекистон таълим тизими комплексини такомиллаштиришга янгича ёндашув асосларини ишлаб чиқиш ва унда халқаро тараққиёт немис фондининг иштироки мумкинлиги ва бошқалар.

Семинар режасига асосан бошқарув тизимининг турли даражадаги масъул ходимлари ва олимлари томонидан қатор маърузалари тингланди. Олинган маълумотлар Германияда таълимни ташкил қилишнинг қонуний ва меъёрий асосларини, ташкилий-методик тузилишини тўлиқ тасаввур қилиш имконини берди. Шунингдек, мулоқот асосига қурилган семинар машғулотлари бевосита объектда (жойлар) ташкил этилганлиги билан аҳамиятли эди.

Сафар даврида Берлиндаги халқаро тараққиёт немис фонди, Профessional-техника таълими федерал институти, Магдебургдаги Саксония Анхальт ери (вилояти) Лантаги, Иумен нодавлат диний гимназияси, Отто фон Генрике номли университет, қурилиш соҳаси мутахассисларини тайёрлаш ва қайта тайёрлаш ўқув маркази, электротехника ва металлни қайта ишлаш касбий мактаби, Халле шаҳридаги экологик зарарланган ландшафтларни тиклаш маркази, ЕВСнинг Хедерслебендаги кечки мактаби, Брауншвейгдаги «Вестерман» ўқув адабиётлари нашриёти, Кассель шаҳридаги халқаро касбий

олий педагогика бўлими, Манхайм шаҳридаги автомобилларга хизмат кўрсатиш соҳаси бўйича ўқитувчилар ва ишлаб чиқариш усталари малакасини ошириш институти, Пайвандлаш техникаси илмий текшириш институти, унинг базасида замонавий пайвандлаш технологияси асосида мутахассислар малакасини ошириш кўп босқичли «Лизе Лотте» номли давлат гимназияси, Манхайм клиник шифохонасида бўлди.

Германияда таълим давлат ва жамият ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг устувор соҳалари қаторига киритилган. Билим олиш ҳуқуқи Асосий қонунда (Конституция) мустақамлаб қўйилган. Таълим тўғрисида Федерал қонун йўқ, ҳар бир ер (вилоят) ўз қонунини ишлаб чиқади ва жорий этади. Ерлар (вилоят) ҳукумати таълим тизимининг асосий қисмлари учун жавоб беради. Бу, аввало, умумтаълим ва касбий мактабларга, катта ёшдагиларни ўқитиш ва малакасини ошириш, шунингдек, олий таълим муассасаларига тегишлидир.

Конституцияда давлатнинг таълим соҳасидаги сиёсати, мақсади асосий тамойиллари белгилаб қўйилган.

Таълим сиёсатининг мақсади қуйидагиларни ўз ичига олади:

- ҳар бир фуқарони унинг қобилияти ва мойиллигини ҳисобга олган ҳолда малакали тайёрлаш ва оптимал ривожланишини таъминлаш;

- ҳар бир фуқаро ўзининг бутун шахсий ҳаёти давомида касбий, шахсий ва сиёсий билим олиш имкониятига эгалити;

- давлат умумтаълим сиёсатининг асосий йўналишларига биноан ёшларни ўз зиммасига олиб, давлат ва жамият, оиласи олдида масъулиятли тайёр мустақил фуқаролар қилиб тарбиялаш.

Давлат таълим устуворлигини тан олиб, унинг ривожланишига катта миқдорда маблағ ажратади. 1989 йилда фақат эски федерал ерлар (ГФРда) жамоалари учун 156 млрд маркага яқин маблағ ажратилган, бу ялпи ижтимоий маҳсулотнинг 7%га тенг бўлиб, у мунтазам ошиб боради.

Мажбурий таълим 6 ёшдан 18 ёшгача бўлган болаларга доир бўлиб, у 12 йил давом этади. Бунда болалар 9 йил

(айрим ерларда 10 йил) мактабда тўлиқ ўқиса, сўнг касб-хунар билим юртида ҳафтасига 3—4 кун ўқиб, 2—3 кун амалиётда (ишлаб чиқаришда) бўлади. Барча давлат мактабларида ўқиш бепул. Ўқувчиларга қисман ўқув қўлланмалари, асосан, дарсликлар бепул берилади.

Таълим соҳаси ерлар (вилоятлар) молиявий ёрдамидан фойдаланадиган турли ташкилотлар, фондларнинг хусусий мактаблари билан ҳам тўлдирилади. Таъкидлаш керакки, нодавлат мактаблари фоизи жуда кам.

Бошланғич мактаб. Таълим 6 ёшдан бошланади ва 4 йил давом этади (фақат Берлинда 6 йил). Қайд этамизки, кўпгина ерларда болалар дастлабки 2 йилда баҳо олмайди, уларга фақат умумий тавсифнома берилади.

Барча ўқувчилар бошланғич мактабда тўлиқ тўрт йил ўқигандан сўнг бошқа (йўналтирувчи) мактаб формасига ўтади. Бу ерда улар мактаблар турига боғлиқ ёки боғлиқ бўлмаган ҳолда 5–6-синф йўналишларини ўтади. Бу уларга ва уларнинг ота-оналарига аниқ бир мактаб турини танлаш ёки алмаштириш имконини беради. Шундан сўнг болалар мазкур мактаб турларига ўтиш имкониятига эга бўлади: асосий мактаб, махсус (камчилиги бор ёки ривожланишда орқада қолган болалар учун), аниқ (реал) билим юрти, гимназия, умумтаълим мактаби.

Одатда болалар 9 ёки 10 йил ўқигандан сўнг касбий тайёргарликка киришади ва 18 ёшгача параллель равишда касб мактабларида ўқийди. Асосий мактабни муваффақиятли тугатганлар учун саноатда ва бошқа соҳаларда турли касбларни эгаллашга кенг имкониятлар очилади. Қайд этамизки, асосий мактабнинг (қарийиб барча ерлар бўйича) йиллик дастурларини таҳдил қилиш кўрсатдики, таълимга (ўқишга) бўлган талаб мунтазам ошиб боради. Бу айрим фанларнинг миқдори ва мазмуни кўпайиши ҳисобига амалга оширилади (ҳолбуки, умумий юклама жуда кам ошади). Ижтимоий буюртмалар талаби асосида айрим фанлар бўйича юкламалар қайта тақсимланади. Масалан, бугун ҳамма мактабда чет тилини (асосан инглиз) ўқийди, меҳнат дарслари ўқити-

лади, таълим инсонпарварлаштирилади. Бунда хорижий тилларни ўқишда ўқув материални ўзлаштиришнинг «зарбдор» ва «тақсимланган» усулларида фойдаланилади. Хусусан, 5-, 6-синфларда тил ҳар куни ўқитилади, ҳатто предметларни ҳам чет тилида ўқитиш бошланади.

Реал билим юрти асосий ва юқори босқич мактаби ўрта-сида бўлиб, қоида бўйича бу ерда ўқиш 6 йил давом этади ва 5-10-синфларда ўрта маълумот олиш билан тугалланади. Бундай билим юртини тугатганлар ўрта махсус ўқув юртларига ёки юқори босқич касбий мактабларга кириш ҳуқуқига эга бўлади. Иқтисодиётда ёки давлат хизматида «ўрта карьера» қилиш учун реал билим юртини тугаллаш зарур. Шуни таъкидлаймизки, барча ўқувчиларнинг 30—35 фоизга яқини умумий ўрта таълим даражасини олади.

9 йиллик гимназия (5 дан 13 ёшгача) Германиядаги анъанавий мактабнинг юқори босқичи ҳисобланади. Ҳозир айрим ўқув фанларини (математика, физика, тиллар ва ҳ.к.) гимназияларга тақсимлаб ўқитиш деярли йўқ. Эски ерларда одатда гимназияларда ислоҳ қилинган юқори босқич (11—13-ўқув йили) бўлиб, уларда курс тизими оддий синфлар тизимини алмаштирган. Курслар шундай жорий этилганки, ўқувчилар ўзи кўпроқ қизиқадиган фанлар билан шуғуллансин. Бу уларнинг олий ўқув юртига ўқишга ўтишини енгиллаштиради. Юқори босқичли ислоҳ қилинган гимназиялардан ташқари ихтисослашган гимназия турлари ҳам бор, масалан, иқтисодий, политехник ва бошқалар.

Гимназияни тугатганлик ҳақидаги гувоҳнома ва етуклик аттестати олий ўқув юртида ўқиш ҳуқуқини беради. Шуни қайд қилдикки, абитуриентлар сонининг кескин ошиши муносабати билан қабул бўйича чеклашлар жорий этилган.

Мутахассислар билан бўлган суҳбатларимизда уларнинг айримлари юқорида келтирилган мактаб таълимининг уч босқичли тизими маълум даражада танқид ҳам қилинди. Уларнинг айримларини келтираман: кўпчилик болалар учун ўқишни давом эттиришга жуда эрта йўлланма берилади, болаларни мактаб танлашга 7-ўқув йилидан тайёрлаш ва

йўналтириш маъқул ва бошқалар. Бу ерда кўпчилик бир қарорга келишган, олимлар ва амалиётчилар бунинг устида ишлашмоқда.

Кейинги модель умумтаълим мактаби бўлиб, унда мактабнинг учта тури бирлашган, болалар 5-10-синфларда ўқийди, уларнинг айримларида гимназияга ўхшаш ўзларининг юқори босқичи ҳам бор, унда ўқувчи қобилиятига қараб юқори ёки оддий курсларда ўқиши мумкин. Умумтаълим мактабини битирганлик тўғрисидаги гувоҳнома (аттестат) барча федерал ерлар томонидан тан олинади.

Ривожланишда орқада қолган болалар ва ўсмирлар, карсоқовлар, кўрлар ва бошқалар махсус мактабларда ўқитилади.

Германияда ёши ўтиб билим олмай қолганларга уни тўлдириш имконияти (ҳуқуқи) ҳам берилади. Масалан, кечки гимназиялар ишловчилар учун бир вақтнинг ўзида параллель равишда ишлаб ва 3—6 йиллик курсларда ўқиб, етуклик аттестати учун имтиҳон топшириш имконини беради. Шундай йўл билан кечки мактабларда асосий мактаб ёки реал (аниқ) билим юртини тамомлаганлик тўғрисида гувоҳнома ҳам олиш мумкин.

Германияда мактаб таълими тизими ўқув муассасалари янги шакл ва турларини қидириш бўйича доимий изланишда. Айниқса, бу собиқ ГДРга хос, чунки унинг мактаблари (ўқув дастурларини мафкуравийлаштириш, ўқитувчи кадрларни қайта тайёрлаш ва ҳ.к.) давлатники ва мажбурий эди. Юкламаларни қисқартириш, ривожлантириш ва тарбия жараёнига таянган янги мазмундаги мактаб таълими — 2 ва 4 босқичли мактабга ўтиш имкониятлари қидирилмоқда.

Мактаб таълими тизимининг ажралмас қисми (компоненти) бўлган ўқитувчи кадрлар тайёрлаш ҳақида бир-икки оғиз сўз. ГДРда ҳар бир мактаб тури учун махсус тайёрланган ўқитувчилар бор. Уларнинг ҳаммаси олий мактабни тугатган бўлиши керак. Бошланғич ва асосий мактабнинг бўлажак ўқитувчилари 6 семестр ўқийди. Аниқ билим юртлари, махсус мактаблар, гимназия ва касбий билим юртлари ўқитувчилари анча узоқ муддат ўқиши керак. Ўқишни тугатгач,

ўқитувчилик лавозимиغا барча номзодлар имтиҳон топширишади. Сўнг мактабда амалиётдан ўтади ва иккинчи имтиҳон бўлади. Ўқитувчилик лавозимини олганлар одатда умрбод давлат хизматчиси бўлиб қолади.

Қуйида 1989–1990 ўқув йилида Германияда ўқувчиларнинг мактаблар ва синфлар бўйича сони ва сифатли тақсимланиши келтирилмоқда.

Мақтаб турлари	Мақтаблар	Синфлар	Ўқувчилар		Ўқувчи кизлар (фоизда)
			Сони	Фоизи	
Собиқ Германия Федератив Республикаси					
Мақтабгача синфлар, ўқув боғчалари	3249	4854	67512	1,0	42,6
Бошланғич мақтаблар	13585	112264	2449711	36,4	49,0
Мақтабга боғлиқ бўлмаган йўналиш даражаси	1124	9045	210085	3,1	48,6
Асосий мақтаб	5889	49496	1043976	15,5	45,3
Аниқ билим юрти	2473	35380	857	12,7	52,4
Гимназия	2462	40600	1545577	23,0	51,0
Бирлашган умумтаълим мақтаби	314	8129	224536	3,3	46,6
Эркин мақтаблар	108	1459	48465	0,7	51,9
Махсус мақтаб	2762	25369	246278	3,7	38,1
Кечки мақтаб, коллеж	246	294	41137	0,6	50,5
Жами:	32313	286890	6734495	100,0	49,8
Собиқ ГДР					
Политехник ўрта мақтаб	5226	93206	1986314	93,8	49,4
Кенгайтирилган политехник ўрта мақтаб	223	2394	39626	1,9	57,8
Махсус мақтаблар	479	6663	63614	3,0	37,0
Халқ университетлари курслари	-	-	28166	1,3	46,3
Жами:	5928	102263	2117720	100,0	49,1

Касбий таълим. Тўпланган маълумотлар шундан гувоҳлик берадики, Германия таълим тизимида касбий-техник таълим алоҳида ўрин тутати. Бу немис жамиятида малакали ишчи меҳнатига бўлган катта талабга боғлиқ. Германияда юқори малака инсонга меҳнат бозори конъюнктураси кескин ўзгариб кетганда ҳам ишга кириш учун ишончли ва мустақкам шароит яратати. Бунга бозор иқтисодининг қаттиқ шароитларида шаклланган ва тарбияланган инсоннинг субъектив омилларини ҳам кўрсатиб ўтиш зарур. Бу шахсга ишсизлик шароитида доимий даромадини йўқотмаслик мақсадида ўзини такомиллаштириб бориш зарурлиги билдириб турилади.

Тўлиқсиз ўрта мактаб (9, 10-синф)ни битирганларнинг 79 фоизи, тўлиқ ўрта мактаб (12, 13-синф)ни битирганларнинг 16 фоизи касбий-техника таълими тизимида ўқишни давом эттиради. У турли типдаги ўқув муассасалари ва ўқитишнинг кўплаб шакллари ўз ичига олади. Ўқувчилар учун касбий таълим тизимининг энг кўп тарқалган ва жалб этувчи шакли машҳур дуал тизими ҳисобланади. Унга таянч мактаблар битирувчиларининг 50%дан ортиғи ва тўлиқ ўрта мактаблар битирувчиларининг 16%и боради.

Таянч мактабларнинг 25 фоизгача битирувчилари махсус касбий ва ўрта махсус билим юртларига киради. Бу турдаги ўқув муассасаларини тугатганлар ўз билимини техника олий ўқув юртларида янада такомиллаштириши мумкин.

Яна шундай махсус гимназия ва юқори поғонали касб мактаблари борки, уларда тўлиқ ўрта (10-, 13-синф) маълумот олган ўқувчилар касб эгаллашади.

Ўқитишнинг ташкилий шакллари ва мазмуни асослари федерал қонун ва меъёрлар билан тартибга солинади. Аммо Германиянинг 16 та еридан ҳар бири ўз минтақавий ижтимоий-иқтисодий ривожланиш хусусиятларидан келиб чиқиб, таълимни ташкил қилиш ва унинг мазмунига ўзгартишлар киритиши мумкин. Бу ерда касблар ва мутахассисликлар бўйича немис давлат классификатори

маълум қизиқиш уйғотиши мумкин. У расмий тан олинган 532 та касбдан иборат бўлиб, ўз таркибига 55 минг номда бажариладиган ишларни олади. Бу ҳужжат ва ўқув юртининг касбий регламенти ўқув дастурлари ва ўқув режаларини яратишга асос қилиб олинган. Ўрта махсус ва махсус касб-ҳунар билим юртларида технологик таълим биз учун қизиқарлидир.

Бу ерда ўқув жараёни уч босқичга бўлинади:

1-босқич. Умумтехник фанлар ва касб асосларини эгаллаш;

2-босқич. Касбий билимларнинг назарий асосларини ва шу мутахассисликка оид ишлар бўйича янгиликларни кўпроқ ва янада чуқурроқ ўрганиш;

3-босқич. Касбга оид бирор бир иш бўйича чуқур ихтисослашиш.

Ўқув муассасасининг юқори даражада моддий-техник ва дидактик таъминланганлиги одатда ўқитиш моҳиятини тўлақонли амалга оширишга имкон беради.

Ўқувчиларни ўқишга қабул қилиш (барча касб ўқув муассасаларида) умумтаълим мактаби ҳужжати асосида имтиҳонларсиз амалга оширилади.

Ҳар йили ўқишга қабул қилинадиган ўқувчилар сони бўш жойлар мавжудлиги билан аниқланади. Бунда қабул учун қуйидагилар асос бўлади:

— ўқувчиларнинг ота-оналари билан саноат ёки ҳунармандчилик корхоналари тузган шартнома;

— корхоналар билан шартнома тузиш мумкин бўлмаган ҳолатда билим юрти ўқувчиларининг ота-оналари билан тузган шартномаси.

Ўқув муассасаси ўз битирувчиларини ишга жойлаштириш муаммоси билан шуғулланмайди. Бу ерда бўлажак касбни танлашда ўқувчилар ва ота-оналарнинг юқори масъулияти ва манфаатдорлигини қайд этиш керак. Бу танланган касб бўйича корхоналарга, меҳнат биржалари маслаҳат пунктларига ва касбга йўналтириш махсус маслаҳат марказларига олдиндан ташриф буюриш орқали амалга оширилади.

Германияда профессионал-техника таълимини ташкил қилишнинг қуйидаги ҳолатлари маълум қизиқиш уйғотди:

— ўқув лабораториялари, ўқув устаконалари ва майдон (полигон)ларнинг жиҳозланганлиги, ўқув муассасаларининг хомашё ва тадбиркорлар томонидан ҳеч қандай талабларсиз ўқув мақсадларида ишлаб чиқарган материаллар билан таъминланганлиги. Бунда бозор иқтисоди мантиқи шундаки, тадбиркор (корпорация, фирма ва ҳ.к.) ўқув муассасасини ишлаб чиқаришга жорий этилаётган янги технологик воситалар билан тезроқ таъминлашдан манфаатдор. Зеро, касбий билим юртларида бу ҳаракатлар орқали 12 варақда масала ҳал қилинади: 1) янги технологияларнинг қўшимча рекламаси; 2) янги дастгоҳларга малакали хизмат кўрсатишни кадрлар билан таъминлаш;

— профессионал-техника таълими соҳаси стратегиясини ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш тадбирларини мувофиқлаштириш таълим ва фан федерал вазирига қарашлидир. Бу ишда иқтисодиёт, меҳнат ва ижтимоий таъминот федерал вазирликлари фаол иштирокчилар ҳисобланади. Айни шу даражада профессионал-техника таълими бўйича давлат дастурининг устувор йўналишлари ишлаб чиқилади.

Мазмунли дастур ишлаб чиқишда асосий ижрочи федерал касбий таълим институти (700 га яқин ходим) ҳисобланади. Унинг бош комиссияси таркибида иш берувчилар, касаба уюшмалари, федерал ва ерлар ҳукуматлари вакиллари тенг ҳамкорлик қилади. Бу комиссия институт иш дастурини кўриб чиқади ва тасдиқлайди, шунингдек, касбий таълим мазмунини янада такомиллаштириш бўйича тавсиялар беради.

Ерлар (вилоятлар) даражасида таълимнинг назарий қисми мазмунини Маданият вазирлиги назорат қилса, ишлаб чиқариш таълими ва амалиётини саноат, ҳунармандлар, қишлоқ хўжалиги, адвокатлик, шифокорлик ва бошқа палаталар назорат қилади. Палаталар ваколатига, шунингдек, маслаҳат бериш, қонун асосида ерларда касбий

таълимни назорат қилиш ва тан олиш, касбий таълим тўғрисидаги шартномалардан келиб чиқадиган муносабатларни рўйхатга олиш ҳам киради. Палатанинг энг муҳим вазифаларидан бири ўз ҳудудида иш берувчилар билан касаба уюшмалари ўртасидаги муносабатларни тартибга солишдир.

Палата ишини давлат даражасида немис саноат ва ҳунармандлар конгресси палатаси назорат қилади.

Ўша даврда Германияда касблар пирамидаси (100 киши ҳисобидан) саноатда ва энергия ҳўжалигида 33 киши, хусусий муассасаларда 22 киши, жамоат хизматида 17 киши, савдода 15 киши, қурилишда 7 киши, транспорт ва почтада 6 кишидан иборат бўлган. Шу билан бирга, устуворлиги ва ёшларга бўлган талаб бўйича биринчи 10 та касб қуйидагича жойлашади:

1. Чакана савдода сотувчи.
2. Банк иши.
3. Автомеханик.
4. Саноат сотувчиси.
5. Коммерсант.
6. Электромонтёр.
7. Врач ассистенти.
8. Ташқи савдода сотувчи.
9. Сартарош.
10. Тиш доктори ассистенти.

Шарқий ерларда (собик ГДР) профессионал-техника таълимини қайта қуриш натижасида ҳозирги вақтда қуйидаги иккита йўналиш давлат сиёсатида устувор: қурувчи касби, коммерция мутахассиси касби.

Бу собик ГДР ҳўжалик тузумининг тўла тугатилиши, барча саноат ишлаб чиқаришининг ёпилиши ва янгидан ташкил этилган ерларда (вилоят) ижтимоий-иқтисодий соҳанинг тўла қайта қурилиши билан изоҳланади. Бунда коммерция мутахассиси касби ишларнинг 200 дан ортиқ кўринишларида тавсия қилинган.

Германия университетларида олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш тизими бугунги кунда Ўзбекистон олий ўқув юртларида қабул қилинган тизимга яқин. Ҳуқуқ ва тиббиёт касбларига талабгорлар оқими кўплигини ҳисобга олган ҳолда тест, суҳбат, имтиҳон каби кириш синовлари орқали амалга оширилади.

Университетларнинг дастлабки икки курсида талабаларни ўқитиш (айрим турдош мутахассислик гуруҳлари учун

йўналишлар бўйича) умумий ўқув режаси асосида олиб борилади.

Ўқишнинг кейинги босқичи ўқув семестри бўйича узоқ давом этадиган оралиқ амалиёт, кейинги. икки йил таълими якунлари бўйича семестр имтиҳон сессиялари шаклида ўтказилади. Шундай қилиб, ҳар бир талаба томонидан бутун ўқиш давомида маълум мутахассисликни эгаллаш 4—5 йилда амалга оширилади. Ўқишни тугатган талаба мутахассислик дипломини олади. Германия университетларида бакалавр даражасида мутахассислар тайёрлаш йўқ эди. Кейинги 1,5—2 йил давомида анча юқори даражада, магистратура кўринишида айрим нопедагогик соҳалар бўйича мутахассислар тайёрлаш бошланди.

Олий маълумотли мутахассислар тайёрлашнинг бутун тизими кўп соҳали бўлиб, ўзида фан-техника, таълим, тиббиёт, қишлоқ хўжалиги ва бошқа йўналишларни қисман ёки тўла қамраб олган университетларда амалга оширилади. Университетларнинг тиббиёт факультетларида ўқиш юқорида келтирилган барча бошқа мутахассисликлар тайёрлашдан анча фарқ қилади. Тиббиёт факультетларида кадрлар тайёрлаш уч йўналишда олиб борилади:

- умумий касбдаги врачлар;
- врач-стоматологлар;
- фармацевтлар.

Педиатрия ва санитария-гигиена факультетлари йўқ. Бу соҳалар бўйича врачлар тайёрлаш ҳам тиббиёт факультетларида олиб борилади. Шарқий ва Ғарбий Германия университетлари тиббиёт факультетларида ўқиш бирмунча фарқланади, масалан, Магдебург университети тиббиёт факультетида ўқиш 11 йил, Манхайд университетида эса бу муддат 14 йил.

Магдебург университетида ўқиш жараёни қуйидаги босқичлардан иборат:

— 1- ва 2-йилда (4 семестр ўқиш) умумий назарий тайёргарлик, асосан, тиббиёт-биология фанлари (биология, биофизика, анатомия, физиология, гистология, биохимия)

ўқитилади. Бу босқич 4-семестр охирида имтиҳон билан якунланади;

— ўқишнинг 3, 4, 5-йилида (6 семестр) фундаментал ва клиник фанлар ўқитилади. 10-семестр охирида бу босқич ҳам имтиҳон билан тугайди;

— 6-ўқув йилида (2 семестр) асосан амалий тайёргарлик бўлади;

— 7, 8, 9, 10-ўқув йилида врач-мутахассислар тайёрлаш амалга оширилади. Бу босқич ҳам имтиҳон билан тугалланади.

Фарбий Германия университетларида ўқиш шу билан фарқ қиладики, бу ерда 6 курс (12 семестр)дан сўнг яна 6 йил давомида айрим тиббий мутахассисликлар бўйича (терапия, жарроҳлик, акушер-гинеколог) асосан чуқурлаштирилган тайёргарлик боради, ундан сўнг эса яна 2 йил (13-, 14-ўқиш йили) давомида тор мутахассисликлар — гастроэнтеролог, эндоскопист, невролог, невропатолог, уролог, окулист ва бошқалар тайёрланади.

Тиббиёт факультетларида ўқиш тизимини ўқув режа ва дастурларини чуқур таҳлилий ўрганиш алоҳида аҳамиятга эга. Кўрсатилган ўқув тизимида жаҳон стандартларига жавоб берадиган шифокорларни тайёрлаш мумкин. Шифокорларни соҳалар бўйича дифференциялашган ҳолда тайёрлаш анча қимматлироқ, масалан:

1. Амбулатория-поликлиника звеносига умумий амалиёт шифокорлари (5 — 7 йил);

2. Стационар шифокорлар, госпиталлар (12 йил) ва ихтисослашган бўлимлар шифокорлари (14 йил) ўқитилади.

Шуниси эътиборлики, республикамизда қабул қилинган олий тиббий таълимнинг янги Концепцияси кўп жиҳатдан Германиядаги шифокорлар тайёрлаш тизимига тўғри келади.

Германияда илмий-педагогик кадрлар аттестацияси масалалари ҳам малака ошириш шакли бўлиб, бирмунча бошқачароқ ва шунинг учун ҳам унга тўлиқроқ тўхталиш лозим бўлади. Шу мақсадда биз делегация аъзоси, академик К.А.Зуфаровга бу масалани ОАК ҳамда Фан ва техника

давлат қўмитаси муҳокамасига қўйиб, таҳлил қилишни тавсия қилдик ва унинг натижаси ўлароқ муайян қарор қабул қилиш мумкин бўлади.

Германияда илмий-тадқиқот ишларини йўлга қўйиш ҳам олдинги масала билан бевосита боғлиқ, у ерда давлатга тегишли алоҳида илмий-тадқиқот институтлари йўқ. Амалда илмий ва педагогик фаолият тўлиқ интеграциялашган бўлиб, барча илмий изланишлар университетлар факультет ва кафедраларида амалга оширилган, профессор-ўқитувчиларнинг педагогик ва илмий фаолияти бир таълим жараёнининг икки томони ҳисобланади.

Германия тажрибасидан келиб чиқиб, Ўзбекистон таълим тизимини такомиллаштиришда қуйидагиларни таъкидлаш мумкин:

1. Таълимга ажратиладиган маблағларни унинг ялпи ишлаб чиқарилган маҳсулотга нисбатан улушини ошириб борган ҳолда сўзсиз қўпайтириш керак. Бунда маҳаллий даражадаги воситалар, фондлар, жамиятлар, ассоциациялар (яъни нодавлат ташкилотлари) улушини анчагина ошириш зарур. Хусусий (нодавлат) мактаблар очиш тенденциясига жуда эҳтиёткорона ёндошиш, уларга (аккредитация ва лицензиялаш институтлари орқали) талабни кучайтириш.

2. Мактабларни ташкил қилиш ва бошқариш бўйича маҳаллий ҳокимиятларга ва мактабларнинг ўзига мустақиллик бериб (табиийки, маълум меъёрий ҳужжатлар даражасида), кўпроқ марказлаштиришдан қочиш, шу билан бирга, иш натижалари бўйича қаттиқ назоратни сақлаб қолиш.

3. Таълимга ҳомийлик қилаётган ёки мактаблар учун товарлар ишлаб чиқараётган ташкилот ва муассасалар учун имтиёзли солиқлар жорий этиш.

4. 8, 9-синфларда таълим йўналишини танлаш учун оралиқ босқич жорий этиш, бунда мактабларнинг касбга йўналтириш фаолиятини кучайтириш (ўқувчиларни фақат битта касб билан чегаралаб қўймай, меҳнат бозорига яхшироқ тайёрлаш), бу масалада ота-оналарни кенг жалб

қилиш, касбга йўналтириш усули сифатида тест ўтказишни киритиш.

5. Мактабларда дастлабки икки ўқув йилида баҳолаш тизимини бекор қилиш ва уни тугатгандан сўнг ўқувчига умумий тавсифнома бериш, ўқитувчиларга болаларни ўқишга, ўзини ўзи такомиллаштириб боришга, ахборотларни тайёр эмас, балки уни ривожлантирган ҳолда эгаллашга йўналтириш мақсадида кучларни марказлаштириш.

6. Турли мамлакатлар, хусусан, Германия тажрибасидегидек чет тилларни ўқитиш жараёнига асосий эътиборни қаратиш, чет тилларни ўқитиш усуллари, мазмуни, таянч ва ишчи ўқув режаларини қайта кўриб чиқиш.

7. Мактабда умумий ва ахборот юкламаларини камайтириш.

8. Таълим мазмунини гуманитарлаш ва инсонпарварлаштириш томон қайта йўналтириш.

9. Мактабда ўқишнинг 3-босқичида курс тизимини киритиш масаласини кўриб чиқиш (Бу олий ўқув юртида ўқишга яхши мослашиш имкониятини беради).

10. Фанлар бўйича ўқувчилар билимини баҳолашнинг кундалик (ҳафталик) тизимидан ойлик баҳолашга ўтишни назарда тутиш. Бунда (2- ва 3-босқичда) тест усулидан кенг фойдаланиш.

11. Мактаблар моддий-техника базаси, ташкилий, мазмунан ва методик таъминотини, ўқув-тарбия жараёнини компьютерлаштиришни сўзсиз, қайта кўриб чиқиш.

12. Ўқитувчи кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизимини алоҳида кўриб чиқиш. Ўқитувчиларни амалий тайёрлашни кенг жорий қилиш мумкин. Ўқитувчиларни қатъий ва ўйланган асосда аттестация қилиш ва лицензиялаш.

Шундай қилиб, 1994 йил 11 февралда Манхайм шаҳридаги профессионал-техника таълими тизими бўйича халқаро ривожланиш немис фонди маркази томонидан ўтказилган якунловчи семинарда биз қуйидаги таклифларни қилдик:

— семинар раҳбарига (жаноб Шертлер) 1994–1999 йилларда Ўзбекистонда профессионал-техника таълимини ривожлантириш дастури ва Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги касбий таълим илмий текшириш институти томонидан ишлаб чиқилган касбий таълим стандартларини ишлаб чиқишга методик ёндошиш, бу ҳужжатни немис мутахассислари томонидан баҳолаш учун экспертлар гуруҳини тайёрлаш;

— 1994 йил октябрь-ноябрь ойларида Ўзбекистонда касбий техник таълим бўйича қўшма семинар ўтказиш. Шу мақсадда июнь-июль ойларида фонд вакиллари иштирокида, шунингдек, Давлат истиқболни режалаштириш қўмитаси, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат вазирлиги масъул ходимларини таклиф қилиб, семинар мавзуси ва муаммолар доирасини шакллантириш;

— Ўзбекистон Республикаси касбий таълим илмий-тадқиқот институти билан Германиянинг шунга мос федерал институти ўртасида режали ҳамкорлик муносабатларини ўрнатишга амалий ёрдам кўрсатиш;

— Халқаро тараққиёт марказининг собиқ социалистик мамлакатлар, шунингдек, МДХ давлатлари билан ҳамкорлик натижасида тўпланган тажрибага асосланиб, 1995 йилда Ўзбекистонда мутахассислар тайёрлаш Германия технологияси элементларини жорий қилиш учун «Модель» ўқув марказини тузиш масаласини ўрганиш.

Барча таклифлар ижобий қабул қилинди. Уларни амалга ошириш бўйича асосий ишлар жорий йилнинг июнь-июль ойларига режалаштирилди.

Унда қуйидагилар назарда тутилди:

— Германия университетлари билан қўшма илмий ва методик тадқиқотлар олиб бориш, олий ўқув юрти педагог ходимларини стажировкага юбориш, амалиёт ўтишда талабалар гуруҳларини алмашиш, фаннинг айрим соҳалари бўйича қўшма семинар ва конференциялар ўтказиш, ўзаро ўқув, методик ва илмий адабиётлар алмашишни кенгай-

тириш бўйича келишувга семинар раҳбари ва немис ривожланиш фонди билан келишилди. Жумладан, ТошДУ ректори, академик Т.Ж.Жўраев билан Магдебург университети ректори, профессор Даасов ўртасида ўзаро ҳамкорлик шартномаси имзоланди. Манхайм шаҳри пайвандлаш маркази директори билан Тошкент давлат техника университети қошида шундай марказ тузиш имкониятлари муҳокама қилинди. Унинг базасида пайвандлаш мутахассислиги бўйича ўқитувчилар ва мутахассислар малакасини ошириш ва қайта тайёрлашни амалга ошириш белгиланди.

— Германия университетларида ўқув жараёнини ташкил қилишнинг ижобий томони бутун ўқиш даврида бир неча узоқ амалиётларнинг ўтказилиши ҳисобланади. Табиийки, бу жараёнга бевосита манфаатдор корхоналар, ташкилот ва фирмалар жалб этилган. Бундай ҳамкорлик у ёки бу шаклда бошқа мамлакатларда ҳам мавжуд.

Ўзбекистон олий ўқув юрти ўқув жараёнига бундай интеграция шаклини кенг жорий қилиш, олий маълумотли мутахассислар тайёрлашга манфаатдор ишлаб чиқариш ташкилотларини (талабанинг ишлаб чиқариш билан танишиши ва унда иштироки, олий ўқув юртида корхоналар муаммолари бўйича илмий, технологик, конструкторлик ва бошқа ишларни бажариш, мутахассисларни аниқ корхоналарга бириктириш ва ҳ.к.) жалб қилиш.

— Мутахассислар тайёрлаш ўқув режасига узоқ муддатли амалиётларни киритиш ва олий таълимнинг фундамен-таллашуви кучайишини ҳисобга олиб, шунингдек, Ўзбекистон олий ўқув юртларида айрим мутахассисликлар бўйича бакалаврлар тайёрлаш муддатини 5 йил, тиббиёт мутахассислари учун эса 7 йил қилиб белгилаш.

— Германияда университет ўқитувчилари малакасини ошириш масаласи ўз методлари билан фарқ қилади, лекин бу масалада Ўзбекистонда амалдаги тизим, яъни ўқитув-чининг ишдан ажралган ҳолда малака ошириши маъқул ва

мақсадга мувофиқ. Германия университетларида малака ошириш қисқа муддатда, талабалар таътили даврида ўтказилади ва ўқитувчига ўз мутахассислиги ва олий педагогика соҳасидаги илғор ўзгаришларни тўлиқ англаб олиш имконини беради.

— Республикамиз аҳолиси ўртасида касалликлар кўрсаткичлари ва демографик хусусиятларни ҳисобга олиб, олий тиббий таълим концепциясини такомиллаштириш устида ишлаш:

— талабанинг институтда ўқиш умумий муддатини (7 йил) ўзгартирмаган ҳолда магистратурада ўқиш муддатини кўриб чиқиш;

— тиббий-биологик, фундаментал ва клиник фанлар ўртасида интеграцияни яратиш йўли билан ҳар бир предметни ўрганиш мазмунини бойитиш;

— ўқув режаларида қўшма ишлаб чиқариш амалиётини назарда тутиш.

— Республикадаги демографик хусусиятларни (42% болалар) ва эпидемиологик вазиятни ҳисобга олиб, педиатр-шифокорлар ва санитария-гигиена соҳаси врачларини алоҳида мустақил факультетларда тайёрлаш.

— Малакали врачларни тайёрлашни Германияда бўлганидек, замонавий тиббий техника, жиҳоз ва аппаратуралар билан қуролланган институт ва клиникаларда олиб бориш.

— Олий ўқув юртида олиб борилаётган илмий-тадқиқотларни республика илмий-тадқиқот институтлари билан қисман, эҳтимол, тўлиқ қўшиш масаласи, илмий текшириш институти ходимларини унинг базасидан самарали фойдаланиш мақсадида ўқув жараёнига жалб этиш, манфаатдор вазирликлар, Фанлар академияси, тармоқ академиялари, Фан ва техника давлат қўмитаси ва олий ўқув юртини жалб қилган ҳолда, атрофлича кўриб чиқиш ва муҳокама қилиш.

Шундай қилиб, делегациямиз 15 кунлик Германия хизмат сафаридан қайтиб келди. Биз ҳаммамиз, тўлиқ ҳи-

собо́тлар ёзиб, Вазирлар Маҳкамасига топширдик. Кўплаб мақолалар эълон қилдик. Тавсияларимизнинг айримлари 1997 йил ва 1998 йиллардаги Давлат қонунлари ва таълим дастурларида эътиборга олинди.

Охирги йилларда Европа Иттифоқи ташкил бўлгандан бери унинг барча 27 та давлатларида бир хил таълим-тарбия, кадрлар тайёрлаш тизимига ўтиш ҳаракатлари бошланган, аммо ҳар бир мамлакат бошқарув тизими, сиёсий оқимлари ва ижтимоий шароитлари ҳар хил бўлгани сабабли, бу муаммолар ҳали муҳокамалар поғонасида.

Масалан, кўп йиллардан бери Европа мамлакатларидаги олий ўқув юртларидаги кадрлар тайёрлаш тизимини ягона «Болоня жараёни»да лойиҳаси маъқулланган тизимига ўтказишни муҳокама қилишмоқда эди. Бу йўналишда алоҳида «Европа лойиҳалари» эълон қилиниб, амалий тажриба-синовларга ҳам киришилган.

Шундай муаммолар муҳокамаси ҳар икки йилда Умум-европа олий ўқув юртлари ректорлари форумларида муҳокама қилинади. 2002 йилги Германиянинг Фрайбург университетида ўтказилган Умумевропа олий ўқув юртлари ректорлари форумида мен ҳам кузатувчи ректор сифатида (ТДПУ ректори) қатнашдим.

Докторлик диссертацияси ҳимояси

Уй манзилимга Кострома технология институтидан почта бандероли келиб тушди. Очиб қарасам, диссертациям автореферати (нашрдан чиққан) ва 16 март куни Илмий кенгаш муҳокамасига қўйилгани ҳақида (диссертация ҳимоясига) хабарнома келибди. Шошиб қолдим. Яхшиям олдинда «8 март» халқаро хотин-қизлар байрами кунлари бор. Шу 2 кун ичида сафаримиз ҳисоботларини тайёрлаб, Вазирлар Маҳкамасига топширдим. М.Қорабоев ва вазиримиз Ж.Ф.Йўлдошев рухсатлари билан олдин Москвага, ўша кечаси Костромага йўл олдим. 10 март куни институтнинг аспирантлар уйидан 1 хонага жойлашдик. Ҳам-

роҳим турмуш ўртоғим Ҳалимахон эди. Илмий кенгаш котибаси етиб келганим тўғрисида раҳбариятга хабар бериб, қўлимга расмий оппонентлар тақризлари ҳамда авторефератга келиб тушган (жами 17 та) тақризлар нусхаларини топишди.

Аспирантлар уйи анчагина тинч жойда — институтдан йироқроқда, ўрмонда жойлашган экан. 10 март куни бўлишига қарамай, ташқарида 28—32 даража совуқ, тизза бўйи қор. Қор биздагига ўхшамайди. Худди қумга ўхшайди. Оёқ боссангиз қумга киргандек ботиб кетади. Шу сабабли оёқни кўтариб босмай, фақат судраб босасиз. Ҳа, бу ҳақиқий Россия қиши бўлса керак.

Кострома технология институти қошидаги D.063.89.01 рақамли ихтисослашган Илмий кенгаш аъзолари:

Степанов Владимир Александрович, т.ф.д., 05.19.03.

Ипатов Александр Михайлович, т.ф.д., 05.19.02.

Аносов Всеволод Николаевич, т.ф.д., 05.19.03.

Ефремов Евгений Дмитриевич, т.ф.д., 05.19.03.

Кузнецов Георгий Константинович, т.ф.д., 05.19.02.

Корабельников Ростислав Васильевич, т.ф.д., 05.19.02.

Михайлов Борис Сергеевич, т.ф.д., 05.19.03.

Мовшович Павел Михайлович, т.ф.д., 05.19.02.

Пашин Евгений Львович, т.ф.д., 05.19.02.

Смирнов Борис Иванович, т.ф.д., 05.19.02.

Соркин Аркадий Павлович, т.ф.д., 05.19.03.

Староверов Борис Александрович, т.ф.д., 05.02.13.

Травин Георгий Михайлович, т.ф.д., 08.00.28

Тютин Павел Николаевич, т.ф.д., 05.19.02.

Худых Михаил Ильич, т.ф.д., 05.02.13.

Брагина Зинаида Васильевна, т.ф.д., 08.00.28.

Илмий Кенгаш аъзолари 16 киши бўлган ҳолда, 1994 йил 16 март Кенгашида 13 аъзо қатнашди. 3 киши узрли сабабларга кўра (В.Н.Аносов, М.И.Худых ва З.В.Брагина) қатнаша олмадилар.

Расмий оппонентлар қилиб, Кострома технология институти кафедра мудири, техника фанлари доктори,

профессор Г.К.Кузнецов, Пахта тозалаш саноати Марказий илмий-тадқиқот институти лаборатория мудир, техника фанлари доктори, профессор Э.К. Ҳафизов ва Иваново технология институтидан техника фанлари доктори, профессор И.И.Мигушовлар тасдиқланган экан.

Илмий кенгаш йиғилишидан 2—3 кун илгари профессор И.И.Мигушов касалхонада ётгани сабабли йиғилишга кела олмаслигини билдириб, расмий ёзма «отзыв» йўллабди. Такриз қониқарли. Шу сабабли Илмий кенгаш Москва тўқимачилик академияси «Процесс аппаратлар кимё технология»си кафедраси профессори, техника фанлари доктори Л.И.Гудимни қўшимча оппонент қилиб тайинлади.

1994 йил 16 март куни Илмий кенгаш (кенгаш аъзолари рўйхати юқорида келтирилди) одатдагидек расмий очилиши тартибидан кейин менга 40 минутгача маърузага имкон беришди. Мен маърузамни маълум даражада хотиржамликда 35 минутда тугатдим. Савол-жавоблар ниҳоятда қизгин ўтди, чунки Россия, Украина, Белорусия, Кавказ орти республикаларида жуда катта миқдорда етиштириладиган (луб, каноп, жун (шерст) ва ҳоказо) тўқимачилик хомашёларини қайта ишловчи завод ва фабрикаларда ҳам шу муаммо мавжуд бўлган ва мен ҳимояга олиб чиққан муаммо технолог ва машинасоз олимлар назаридан четда қолиб келаётган эди.

Расмий оппонентлар таҳлиллари ҳам жуда катта эътиборда эшитилди. Ҳар бир оппонент ўз фикрини айтиб, диссертациядаги камчиликларни ҳам кўрсатиб, яқунловчи баҳода диссертация ОАК талабларига тўлиқ жавоб беради, муаллифи Б.Ғ.Қодиров техника фанлари доктори илмий даражасига лойиқ, деган фикр билдиришди.

Илмий Кенгаш котибаси диссертацияга ва авторефератга келиб тушган тақризларни ўқиб эшиттирди.

Диссертация ва авторефератга келиб тушган тақризлар рўйхати:

1. Отзыв ведущего предприятия — Ассоциация «Узгосхлоппромсбыт», заседания секции по переработке хлопка—

сырца и кенафа НТС, за подписью председателя секции Р.Х.Турабова и ученого секретаря Богомолова (без замечаний).

2. Л.И.Гудим. Официальный оппонент, д.т.н., профессор кафедры процессов и аппаратов химической технологии Московской государственной текстильной академии им. А.Н.Косыгина (с замечаниями).

3. Республиканский научный центр хлопкоочистительной промышленности «Научно-производственное объединение «Хлопкопром» от 05.03.94. № 14/145, за подписью генерального директора, доктора технических наук, профессора И.Т.Максудова и зав. отд. сырьевых проблем, к.т.н., с.н.с. У.Х.Азизходжаева (с замечаниями).

4. Начальник Ташкентского ГСКБ по хлопкоочистке С.А.Либстер, подпись заверена печатью (с замечаниями).

5. Санкт-Петербургский государственный университет технологии и дизайна, зав.кафедрой материаловедения, д.т.н., проф., заслуженный деятель науки и техники России, академик Международной академии Кирилл Евгеньевич Перепелкин, от 28.01.94г. (с замечаниями).

6. Отзыв д.т.н., профессора, заслуженного деятеля науки Республики Узбекистан П.В.Байдюк (с замечаниями).

7. Отзыв акционерного общества открытого типа промышленно-финансовая текстильная компания «Ивтекс», за подписью вице-президента В.М.Тихомирова (с замечаниями).

8. Отзыв от Ивановского государственного университета МВ и ССО РСФСР, кафедры систем технологии, организаций производства и АСУ, зав.кафедрой, член коор. АТН РФ, д.т.н., проф. К.М.Пирогова (без замечаний).

9. Ассоциация «Узгосхлопкопромсбыт» Ташкентского объединения «Облгосхлопкопромсбыт» от 01.03.94 г. №02/2-6-65, за подписью председателя правление объединения, к.т.н., Р.А.Буриева (с замечаниями).

10. Отзыв д.т.н., профессора Бурнашева Р.З. от 12.03.94г, г.Ташкент (с замечаниями).

11. Отзыв Ташкентского областного агропромышленного Комитета Аккурганского РАПО, хлопководческий совхоз «Аккурган» от 24.02.94 г. за подписью директора У.Мирзакулова (без замечаний).

12. Министерство сельского хозяйства Узбекистана, арендный оптовый хлопкоочистительный завод, НПО «Хлопкопром» от 03.03.94 года № 01-73, за подписью директора Бектемирского хлопкозавода М.Кашкарова (без замечаний).

13. Отзыв от Янгиюльского хлопкозавода, за подписью директора И.Казакбаева (без замечаний).

14. Отзыв от Кокандского хлопкозавода №2, Ферганской области, от 18.02.94г № 147, за подписью директора завода Т.С.Сафарова (с замечаниями).

Диссертация ҳимояси жараёнида Илмий кенгашда қатнашган 13 аъзодан 8 таси — Г.М.Травин, Р.В.Корабельников, А.П.Соркин, А.М.Ипатов, П.М.Мовшович, П.Н.Тютин, Е.Л.Паршин ва Б.А.Староверовлар муҳокамада сўз олиб, диссертация юзасидан ўз фикр-мулоҳазаларини билдиришди.

Ниҳоят, ёпиқ овоз бериш натижаларига кўра, унда қатнашган 13 Илмий кенгаш аъзосидан 10 таси ижобий ва 3 таси «қарши» овоз бергани эълон қилинди.

Баённома ва диссертация юзасидан Илмий кенгаш ҳулосаси бир овоздан тасдиқланди.

Кострома технология институти қошидаги Д.068.89.01 рақамли ихтисослашган Илмий кенгашнинг Баҳром Гофурович Қодировнинг *Тўқимачилик хомашёсини дастлабки қайта ишлаш, 05.19.02* ихтисослиги бўйича техника фанлари доктори илмий даражасини олиш учун тавсия қилган «Пахта хомашёсини сақлашга тайёрлаш жараёнлари технологиясини ишлаб чиқиш ва оптималлаштириш» мавзuidaги диссертация иши бўйича ҳулосаси:

1. Мавзунинг долзарблиги. Диссертация иши Республика (Ўзбекистон) Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат

институту ИТИ тармоқ дастури «Пахта» № 0.51.19 режасига мувофиқ ўтказилган.

Пахта теришнинг кенг миқёсда механизациялаштирилиши, машинада терилган пахта хомашёсини юқори намлик ва ифлосланган ҳолатда ғарамлаш ва тегишли тайёргарликсиз сақлаш (тартибга солинган технологик жараёнда пахтани сақлашга тайёрлаш операцияси мавжуд эмас) пахтанинг ғарамда ўзидан-ўзи қизиш (исиш) жараёнига ва тола ҳамда чигит таркиби бузилишига, бу эса пахта сифати пасайишига ва маҳсулот йўқолиши кўпайишига олиб келади. Шу боисдан ҳам пахтани сақлаш жараёнида хомашёнинг дастлабки табиий хусусиятлари сақланиб қолишини кафолатлашга қаратилган янги технологияни ишлаб чиқиш долзарбдир.

Б.Ғ.Қодировнинг диссертация иши «Россия Федерацияси ОАК ва Низоми» талабларига жавоб беради, зеро, у мустақил илмий иш бўлиб, унда муаллиф томонидан бажарилган тадқиқотлар ва назарий умумлашмалар асосида тола ва чигит табиий хусусиятларини кафолатли сақлашни таъминлайдиган пахтани сақлашга тайёрлаш янги технологиясининг илмий асоси яратилган, бу эса пахтани сақлаш ва қайта ишлашда, пахта маҳсулотини кўпайтириш, унинг сифатини ошириш, энергия сарфини камайитиришда илмий-техника тараққиётини тезлаштиришга муҳим ҳисса бўлиб қўшилادиган, халқ хўжалиги аҳамиятига молик масаладир.

2. Б.Ғ.Қодиров шахсан эришган энг муҳим илмий натижалари қуйидагилар ҳисобланади:

2.1. Пахтани сақлаш жараёнида ўзидан-ўзи қизиш (исиш) шароитлари назарий асосланган, иссиқлик манбалари чегаралари ва уларнинг ғарамда тарқалиш тезлиги аниқланган, хомашё, унинг ичидан ўтаётган ҳаво билан иссиқлик алмашинуви жараёнларининг ўзаро турли таъсири асосланган, иссиқлик жараёнларини тезлаштириш йўллари аниқланган, пахтанинг ҳаво ўтказиш ҳолатлари асосланган ва ҳавонинг хомашё уюмидан ўтиши шароитлари белги-

ланган, пахтани сақлашга тайёрлаш технологияларини оптималлаштириш ва ривожлантириш йўллари аниқланган.

2.2. Пахтанинг (намлтиги бўйича) тупида ривожланаётган пайтидаги биологик ҳамда ташқи компонентларнинг ўзаро нисбати ҳисобга олинган ҳолдаги классификацияси ишлаб чиқилган.

2.3. Пахтани ғарамда сақлаш пайтида унинг пишиб етилиш жараёнларини ўрганиш усули, микрофлоранинг (иқлим ҳолати) тола ва чигит ривожланиши ҳамда сифатига таъсирини аниқлаш усуллари ишлаб чиқилган, бу эса пахтани сақлашга тайёрлашда хомашёга самарали таъсир этиш усул ва воситаларини аниқлаш имконини берди.

2.4. Пахтани сақлашга тайёрлаш технологияси ишлаб чиқилган ва жорий этилган. Пахта хомашёсини сифат тавсифига қараб, бу технологияни қўллаш майдони ва шароитлари аниқланган.

3. Диссертацияда келтирилган мазмун ва илмий хулосалар юқори илмий-услубий даражада бажарилган тадқиқотлар натижасида аниқланган ва бир неча бор ишлаб чиқариш шароитларидаги текширувлар ва турли синовлар билан тасдиқланган. Шу маънода олинган натижалар шубҳасиз ишончлидир.

4. Ишнинг илмий янгилиги шундаки, унда биринчи марта янги терилган хомашёнинг етилишини таъминловчи ва кейинчалик сақлаш жараёнида тола ва чигитнинг қимматли табиий хусусиятларини сақлаган ҳолда биометрик жараёнларини бошқаришга асосланган пахта хомашёсини сақлашга тайёрлаш технологиясининг назарий асослари ишлаб чиқилган.

Асосий янги техник ечимлар диссертация мавзусига оид ихтиролар учун олинган 10 та муаллифлик гувоҳномалари билан тасдиқланадики, улар пахта хомашёсини сақлашга тайёрлаш ва уни амалга оширувчи қурилмалар бўйича устуворлигини мустаҳкамлайди.

5. Илмий иш натижаларининг назарий ва амалий аҳамияти шундаки, унда пахта хомашёсини узоқ муддат сақ-

лашда тола ва чигит хусусиятларининг кафолатли сақла-нишини, кейинги ишлашда пахта маҳсулотини қўпай-тириш, унинг сифатини ошириш, энергия сарфини камай-тиришни таъминловчи пахтани сақлашга тайёрлашнинг илмий асосланган янги технологиясини яратишга асос бўлди.

Диссертациянинг асосий натижалари Ўзбекистондаги қатор пахтани қайта ишлаш корхоналарида ишлаб чиқа-ришга татбиқ этилган, шунингдек, «Пахтасаноат» ИИЧ бирлашмаси хомашё сифати бўлимида, пахта тозалаш бўйича ТДМКБда янги машина ва узелларни лойиҳалашда ҳамда Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институтида пахтани дастлабки ишлаш бўйича мутахассисларни тайёрлашда фойдаланилади.

Диссертация натижаларининг чекланган миқдорда татбиқ этилиши тўрт миллион сўм иқтисодий самара (1990 йил нархларида) берди.

6. Диссертация ишининг натижаларини пахта тозалаш корхоналарида, пахта экувчи хўжаликлар тайёрлов маскан-ларида, пахтани дастлабки қайта ишлаш билан шуғул-ланадиган илмий-тадқиқот муассасалари ва унинг учун жиҳозлар яратувчи конструкторлик бюроларида ҳамда пахтани дастлабки ишлаш бўйича мутахассисларни тайёрлаш ўқув курсларида, шунингдек, курс ва диплом лойиҳаларини бажаришда фойдаланиш тавсия этилади.

Илмий кенгаш раиси, т.ф.д., проф. В.А.Степанов кенгаш аъзолари ва Кострома технология институти жамоаси но-мидан мени муваффақиятли ҳимоя билан табриклади. Ўзбе-кистондан келган 3 та табрик телеграммаларини қўлимга тутқазди.

Кострома технология институтида докторлик диссертациялар кенгаши ишини ташкил қилиш 1970 йиллардан йўлга қўйилган ва у катта тажрибага эга экан. Ҳимоядан кейинги ҳужжатларни расмийлаштириш, Москвага ОАК ихтиёрига жўнатиш техник ишлари институтнинг масъул

ходимлари вазифаси бўлиб, диссертант бу ишлар билан шуғулланмас экан. Шу сабабли мен ҳам ҳимоядан кейин тезгина Тошкентга қайтдим.

Орадан (ҳимоядан) 52 кун ўтгач, Москвадан РФ ОАК-идан менинг техника фанлари доктори илмий даражасига тасдиқланганим ҳақида хабар олдим. Бир ҳафта ўтиб Ўзбекистон ОАҚида дипломимни қўлимга олдим.

1990–1994 йиллардаги Олий таълим вазирлигида бошқарув кадрлари алмашуви

1990–1994 йиллари Республика Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги бошқарувида ҳам тез-тез кадрлар алмашуви юз бериб турди. 1990 йил март ойида Олий ва ўрта махсус таълим вазири лавозимиغا Тошкент давлат университети ректори Шавкат Орипович Алимов, ўринбосарликка эса Наталья Михайловна Науменко тайинланди. Бир йил ўтмай, 1991 йил январида вазир лавозимиغا Тошкент давлат электротехника алоқа институти (ҳозирги Ахборот технологиялари университети) ректори Жўра Абдуллаевич Абдуллаев, у кишига муовин қилиб Ўзбекистон Фанлар академияси ўзбек тили ва адабиёти институтидан Бахтиёр Назаров тайинланди (аввалги лавозими Президент Давлат маслаҳатчиси эди).

1991 йили мен Россия Федерацияси Олий таълим вазирлиги таклифига биноан Н.М.Науменко билан Россиянинг Тула технология институтида Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги олий ўқув юртлари миқёсида ўтказилган «Олий таълимда ислохотлар» Халқаро конференциясида, 1993 йили Олмаота шаҳрида Қозоғистон Республикаси Олий таълим вазирлиги ташаббуси билан ўтказилган «Мустақил Қозоғистон Республикасида иқтисодий ислохотлар, режалар ва истиқбол» мавзуидаги Халқаро конференцияда Бахтиёр Назаров билан бирга қатнашдик. Бундай изланишлар ўзимизда ҳам давом этмоқда, биз таълим-тарбия тизимини қандай йўналишда олиб бориш ҳақида изланаётган эдик.

Бу воқеа 1994 йил ўрталарида, мен Халқ таълими вазири муовини бўлиб ишлаб юрган давримда бўлиб ўтган. 1989 йили октябрда Республикамизда «Ўзбек тилига давлат тили мақоми» берилгани ҳақидаги Қонун ижросини умумлаштириш ва Вазирлар Маҳкамасига якуний ҳисобот тайёрлаб киритиш Республика Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигига топширилган экан. Шу сабабли, ҳамма вазирликлар, шу жумладан, бизнинг вазирлик ҳам Республика Халқ таълими вазирлиги бошқарувидаги (мактабгача тарбия, мактабдан ташқари ташкилотлар, умумий таълим, ўрта таълим, ўрта махсус педагогика ўқув юртлари, олий педагогика институтлари, ўқитувчилар малакасини ошириш институтлари ва Республика педагогика илмий-тадқиқот институти) жамоаларида шу қонунни амалга ошириш ишлари ҳақида ёзма маълумот тайёрлаб киритдик. Албатта, биз тайёрлаган маълумотнома ўзбек тилида ёзилган эди, аммо бошқа вазирликларда давлат ҳужжатлари юритилиши эски ҳолда, аксарият рус тилида юритилар, мажлислар, йиғилишлар ҳам рус тилида ўтказилар эди. Худди шу тартибда Олий таълим вазирлигида ҳам рус тилида иш юритилар эди. Вазир Жўра Абдуллаев ўзбек тилида мулоқот қила олмас эди. Вазиятни қарангки, Олий таълим вазирлигига шу масалада йиғилган ҳамма вазирлик муовинлари: Соғлиқни сақлаш, Қишлоқ хўжалиги, Мелиорация ва сув хўжалиги, Темир йўл транспорти, Автомобиль транспорти ва йўл хўжалиги, Алоқа вазирлиги — жами 11 та вазирлик вакилларининг аксарияти маълумотлари икки тилда (рус ва ўзбек тилида) тайёрланган экан. Вазир хонасида ҳаммамиз йиғилиб ўтирдик, бошқарма бошлиғи С.Фуломитдинов ҳаммамизни рўйхатга олиб, келтирган ёзма маълумотномаларимизни йиғиб олди ва вазир Ж.Абдуллаев ўтирадиган ўриндиқ олдиға қўйди.

Мажлис бошқарувчиси, вазир Жўра Абдуллаев кеч кириб келди. Авзойи бузуқ, ҳаяжонда эди. Ўтирганларга саломаликни ҳам насия қилди. Бутунги муҳокама қилинадиган масалани эълон қилиб, олдида тўплаб қўйилган маълум

мотномаларга кўз ташлади. Тасодифми билмадим, биринчи бўлиб бизнинг вазирлик номидан ўзбек тилида тайёрланган маълумотномани қўлига олиб ўқимоқчи бўлди. Бир пайт «Что это?» — деб бақирди. Мен ўзбек тилида: «Жўра Абдуллаевич, бу «бугун муҳокама қилинадиган масала бўйича бизнинг вазирлик тайёрлаган маълумотнома», — дедим. Маълумотномани асабий ҳолатда варақлаб: «Я это читать не буду», — деб стол устига ташлади. Ж.Абдуллаевнинг бу хатти-ҳаракати менинг иззат-нафсимга тегди. Ўзимни ушлаб тура олмадим:

— Жўра Абдуллаевич, агар бизнинг вазирлик маълумотномаси Сизни қизиқтирмаса, менинг бу йиғилишда қатнашишимнинг ҳам ҳожати бўлмаса керак, — десам:

— Я вас незадерживаю, — деб жавоб қилди.

Мен аста ўрнимдан туриб: «Раҳмат, кечирасизлар» — деб йиғилишдан чиқиб кетдим. Бешинчи қаватга кўтарилиб, Халқ таълими вазири Жўра Фаниевич Йўлдошев олдига кириб, бўлган воқеани айтиб бердим. Жўра Фаниевич, бир нарсадан хабардордек: «Яхши бўлмабди, маълумотномамиз ўша ерда қолдими?» — деб сўради. «Ҳа, вазир столи устида қолди» — дедим. «Майли хафа бўлманг, бугун ўзи оғирроқ кунга ўхшайди», — деди.

Кеч кирди, одатда ҳамма вазирликлар ходимлари ишини кеч тугатишади. Кеч соат 19:30 да ТВ Ахборотномасида Олий ва ўрта махсус таълим вазири Ж.Абдуллаев ўз вазифасидан озод этилгани, ўрнига О.У.Салимов тайинлангани ҳақида Президент қарори эълон қилинди.

Эҳтимол, бу воқеа тасодифдир, аммо мен бунга ҳеч эсдан чиқара олмайман ва Жўра Абдуллаевга қилган бундай муомаламни (у киши мендан 10 ёшлар катта инсон эди) ўзим учун одобсизлик деб баҳолаганман.

Кеч соат 21:00 ларда, ҳаммамиз ишдан тарқалаётганимизда, Ж.Абдуллаевни С.Фуломитдинов қўлтиқлаб олиб чиқиб машинага ўтирғизиб уйига жўнатаётганини кўрдим.

Минг афсуским, академик Жўра Абдуллаев билан кейинчалик ҳеч мулоқотда бўлмадим.

Оқил Умурзоқович Салимовга муовин қилиб Техника университети проректори Қаҳрамон Раҳимович Аллаев тайинланди.

Ҳа, ўша ўтиш даврининг дастлабки йилларида давлат томонидан раҳбарларга қўйилаётган талабларни ҳар ким ҳам улдасидан чиқа олмас эди. Бу фақат бизнинг республикамиздаги ҳолат эмас, балки барча Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги (СНГ) ҳам таълим-тарбия соҳасини ислоҳ қилиш мақсадида ўтказилаётган изланишлар оқибатида юз бераётган ҳолат эди. Бу фикримнинг исботига шахсан ўзим ҳукумат топшириғи билан бир қатор Халқаро конференцияларда қатнашиб, уларда муҳокама қилинган ёки тажриба-синов сифатида ўтказилган учрашувлар натижасида иқдор бўлдим.

Тошкент давлат педагогика институтидаги ҳолат. 1990—1994 йиллар

Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтида иккинчи бор катта ёнғин бўлиб ўтди. Айтишларича, биринчи ёнғин 1988 йили институтнинг индустриал-педагогика факультети биносида бўлиб ўтган. Бинонинг юқори (3 қавати) томи кўйиб, тўлиқ ишдан чиққан. Давлат ёнғиндан сақлаш комиссияси вазиятни ўрганиб, бу ўқув биносини яроқсиз ҳолда деб, уни янғидан тиклаш зарурлиги тўғрисида қарор чиқарган, аммо ўша даврдаги раҳбарлар бюджет маблағи етишмаслиги сабабли факультет кучи билан бинонинг 2-қавати том устини вақтинча енгил ёптириб, 1- ва 2-қаватларда ўқишни давом эттиришга мажбур бўлишган.

1990 йилги ёнғин эса институт маъмурияти ва асосий факультетлари жойлашган катта бинода содир бўлиб, унга туташган Мажлислар (400 кишилиқ) зали, унинг остидаги жисмоний тарбия ва спорт кафедраси машғулотлар залини тўлиқ қамраб олган.

Давлат ёнғиндан сақлаш комиссияси ёнғин натижаларини ўрганиб, ўқув биноси яроқсиз ҳолга келгани, уни тўлиқ реконструкция қилиш ёки янгидан қуриш зарурлиги ҳақида қарор чиқарган. Шу сабабли Мажлислар зали биноси бузиб ташланган. Кейинчалик асосий маъмурий бино давлатнинг тарихий бинолари рўйхатида бўлганлиги сабабли, уни сақлаб қолиб, тўлиқ реконструкция қилиш режасига киритишган. Бу ишлар 1990 йилда бошланиб, 10 йил давомида амалга оширилди.

Бу орада Республика раҳбарияти қарори билан Глинка кўчасида жойлашган Республика «Минмонтажстрой» ва бошқа қурилиш ташкилотлари бинолари Тошкент давлат педагогика институти маъмуриятига бўшатиб берилган. Факультетларга талабалар ўқишларини самарали ташкил қилиш учун Яккасарой (олдинги Фрунзе) ва Ҳамза (ҳозир Яшнабод) туманларида бир неча мактаб биноларидан вақтинча фойдаланишга рухсат берилган.

Бу талофатлар етмаганидек, 1990–1991 йилларда институт талабалари ва профессор-ўқитувчилари орасида маънавий-сиёсий муҳит, тартиб-интизомлар тўлиқ издан чиққан эди. Талабалар орасида норозилик митинглари, ҳар хил ғоявий-сиёсий оқимларга қўшилишлар, профессор-ўқитувчилар орасида эса гуруҳбозлик ва маҳаллийчилик кучайган эди.

Республика раҳбарияти 1991 йили Тошкент давлат педагогика институти ректори М.А.Зоидовни лавозимидан бўшатди. Ўрнига вақтинча институт ректори вазифасини бажариш кечки-сиртқи ўқув ишлари проректори Дўнон Набиевич Фаниевга юклатилди. 1992 йили Комил Юсупович Юсупов иккинчи маротаба Тошкент давлат педагогика институти ректорлигига, Д.Н.Фаниев эса институтнинг 1-проректори лавозимига тайинланди.

Шундай қилиб, институтда проректорлар, деканлар, кафедралар сони ошди, аммо маънавий муҳит ўзгармади. Аксинча, маҳаллийчилик, гуруҳбозлик, аризабозлик янада кучайди. Жамоада ижодий ишлаш муҳити йўқолди, мунтазам равишда юқори ташкилотлар ўтказадиган текширувлар

тўхтамади. Охир-оқибат, 1994 йил сентябрида Комил Юсупович Юсупов ҳам ўз аризасига биноан ректорлик вазифасидан бўшатилади.

Муваққат ректорлик

1994 йил 16 сентябрь кuni эрталаб мени Президент Девонига давлат маслаҳатчиси Темур Аъзамович Алимов қабулига чақиртиришди. Боришим билан, Т.А.Алимов мени 6-қаватга — Президент И.А.Каримов қабулига бирга олиб кирди. Одатдагидек, салом-алиқдан сўнг Президент гап бошладилар. Бу сафарги суҳбатимиз ўзбек тилида бўлди.

— Хабаринг бўлса керак, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтида кўп йиллардан бери нотинчлик. Комилжон Юсупов ҳам чарчаб қолганга ўхшайди. Институт ректорлигига қайтиб бориб, ўзи ҳам жамоани тартибга сола олмаяпти. Ариза ёзиб, лавозимидан бўшатишни сўрабди. Олий ва ўрта махсус таълими вазирлиги комиссияси ҳам шу фикрда. Сенга топшириқ, институтга ўзинг бориб, жойида ҳамма ҳолатни ўрганиб, тартиб ўрнатиш чораларини кўргин! Ишга ҳалақит берувчилар, ғийбатчилар кўп, ҳеч қайсини аямагин. Бу институтни биз сақлаб қолишимиз зарур. Бу даргоҳда кўплаб машҳур ўзбек тили адабиёти, тарих, фалсафа, психология ва педагогика олимлари, академиклар ишлаган. Институт жамоаси обрўсини тиклашимиз, олдингидек илғор, ҳамма институтларга намунали институт сифатида ишлаш шароитини яратишимиз керак. Бунинг учун нима қилишимиз керак, қандай ёрдам керак, таклифларингни киритгин, ёрдам берамиз. Темур Аъзамович, Сиз тегишли ходимларимиз ва ҳукумат раҳбарларига кўрсатма беринг, хабардор бўлиб туринг! Ректор тайинлаш масаласини кейинроқ, йил охирида ҳал қиламиз, — деб бизга жавоб бердилар.

Т.А.Алимов хонасига Георгий Алексеевич Крайнов (Президент ёрдамчиси) ва Алишер Аббасович Азизхўжаевни

(Давлат маслаҳатчиси) таклиф қилди. Уларга ва Бош Вазир Абдуҳошим Муталовга (телефон орқали) Президент топшириқларини етказди.

Шу куннинг ўзида А.А.Азизхўжаев, Халқ таълими вазири Жўра Ғаниевич Йўлдошев ва мен биргаликда Тошкент давлат педагогика институти ректоратига етиб бордик. Жўра Ғаниевич ректор хонасига институт раҳбар ходимларини йиғиб, Комил Юсупов ўз аризасига кўра ректорлик лавозимидан озод қилинганлиги, ўрнига вақтинча Тошкент давлат педагогика институти ректори вазифасини бажариш ХТВ ўринбосари Қодиров Баҳром Ғофуровичга юклатилганлиги тўғрисидаги ҳукумат қарорини ўқиб эшиттирди.

Йиғилганлардан ҳеч қандай савол бўлмади. Юқоридан ташриф буюрган раҳбарлар қўлимга Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги комиссиясининг (охирги текширув) маълумотномасини бериб, хайрлашиб кетишди.

Шу пайтларда Тошкент давлат педагогика институти жамоаси (профессор-ўқитувчилар, талабалар ва ходимлар) Тошкент вилояти Бўка тумани пахтазорларида пахта йиғим-теримида эдилар.

Мен эртасиёқ ёнимга ректор ёрдамчиси Равшан Ишмуҳаммедовни олиб, Бўка туманига — институт жамоаси пахта йиғим-теримида иштирок этаётган давлат хўжалигига бордим.

Дала шийпонларида проректорлар, факультет деканлари ва талабалар билан танишдим. Суҳбатлар ўтказиб, шарт-шароитлари билан қизиқдим.

Тошкентга қайтиб келиб, кадрлар бўлими бошлиғи Наримон Назаров ёрдамида институт фахрийларини (институтда кўп йиллардан бери муқим ишлаётган, ҳурматли профессор-ўқитувчилар, ёши улуғ кафедра мудирларини) суҳбатлашиш учун институт кутубхонаси ўқув залига таклиф қилдим. Суҳбатимизда Республикада хизмат кўрсатган фан, таълим, маданият ходимлари М.Ғ.Давлетшин, М.А.Асқарова, Р.А.Мавлонова, С.Х.Носирхўжаев, Ж.Т.Туленов,

Абдулла Балич, Мараим Жалилов, Омина Каримова, Малик Набиев, Асил Рашидов, Ж.Ж.Жалолов, Сейдуали Тилекулов, Ҳомиджон Ҳомидов, К.Ш.Таниқулова, Ўрмон Тошметов, Т.Р.Тўлаганов, Неъмат Абдуллаев, Фаттоҳ Баротов, Т.Б. Бобоев, Ҳ.А.Жамолхонов, Қобил Содиқов, Комилжон Ҳошимов, Л.Р.Мўминова, З.Ғ.Тожиева, проректор М.Х.Тўхтажўжаева, Раҳим Каримов, Н.Н.Назаров, Мамасоли Жумабоев ва бошқалар қатнашдилар.

Суҳбатни мен ўзимни таништиришдан бошладим. Сўнг 1992–1994 йилларда (Мустақиллик йилларида) Республика педагогика институтларидаги сиёсий-тарбиявий муҳит, жамоалар фаолиятида рўй бераётган камчиликлар, аризабозликлар, мурасасизликлар тўғрисида гапириб, ҳукумат томонидан кўрилаётган кескин чоралар ҳақида, хусусан, Самарқанд давлат педагогика институтидаги мурасасизликлар оқибатида институт жамоаси тарқатиб юборилганига ҳам тушунтириш бердим. Сўзимни охирида кунни кеча Республикамиз Президенти И.А.Каримовнинг Тошкент давлат педагогика институти жамоаси тўғрисидаги фикрлари, жамоа аъзоларига, фахрийларига бўлган ҳурмати ва эътиборини айтиб, мени институтга вақтинча ректор қилиб тайинланишим сабабларини ва Президент топшириқларини изоҳлаб бердим ва, ниҳоят, бугунги учрашувдан мақсад: «Сиз фахрийларнинг ёрдамингиз ва маслаҳатингизга муҳтожман. Президент, ҳукумат талабларини бажариш учун нималар қилишимиз керак? Очиқ фикр-мулоҳаза, таклифларингизни айтинглар», – деб илтимос қилдим. Суҳбатимиз узоқ (2,5 соатлар) давом этди. 14–15 киши сўзга чиқди.

Кўпчиликнинг фикрича, институт фаолиятидаги камчиликларнинг асосий сабаби:

— институтда бўлиб ўтган бир неча ёнгинлар туфайли ўқув биноларининг етишмовчилиги, қолган бинолар ҳам таъмир талаблиги, профессор-ўқитувчиларнинг кафедра-ларда ўтириб ижодий ишлаши учун шароит йўқлиги;

— кафедра-ларда профессор-ўқитувчиларга етарлича ўқув соатлари йўқлиги сабабли ўқув соатлари ва штатлар бирлиги

талаш эканлиги, бир-бирини менсимаслик, қоралаш, ўзаро ҳурматнинг йўқолганлиги;

— баъзи бир ўқитувчиларнинг бир ҳафтада 1 маротаба ҳам кўринмаслиги (чунки машғулотлар шаҳарнинг бир неча мактаблари ҳудудида олиб борилар эди);

— талабалар билан ўқув соатларидан ташқари вақтида учрашувлар, маънавий-тарбиявий тадбирлар ўтказиш имкониятларининг чекланганлиги;

— 9 қаватли талабалар ётоқхоналари (10 тадан 8 таси) бўш ётгани, ҳаммаси таъмир талаблиги;

— вилоятлардан келган талабалар (2000 дан ортиқ) хусусий хонадонларда ижарада яшаётганлигида, деб таъкидлашди.

Сўзга чиққанлар шу ва бошқа ҳолатлар ўқиш сифатига салбий таъсир қилаётганини гапиришди.

Юқорида айтилган камчиликларни тузатишда институт раҳбарияти (ректорат) қилаётган ҳаракатлар сустиги, жамоада маҳаллийчилик, гуруҳбозлик аломатлари мавжудлиги тўғрисида ҳам сўз борди. Профессор-ўқитувчилар ва ходимларнинг ойлик маошлари, талабаларнинг стипендиялари ўз вақтида берилмаётганлиги, бунинг натижасида институт раҳбариятига ишонч йўқолаётганлиги тўғрисида ҳам айтилди.

Суҳбат якунида мен учрашув (суҳбат) қатнашчиларига миннатдорчилик билдириб, тез кунда яна бу масалалар ва муаммоларга институт Илмий кенгашида яна кенгроқ тўхталишимизни ваъда қилдим ва йиғилишни якунладим ҳамда навбатдаги Илмий кенгашга: Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги комиссияси маълумотномасида кўрсатилган «Тошкент давлат педагогика институти фаолиятидаги камчиликларнинг асосий сабаблари ва уларни тузатиш режалари ҳақида» масала тайёрладим ва маъруза қилдим. Унда:

— 1989–1990 ўқув йилида институт кундузги бўлимида 6000 дан кўпроқ, кечки ва сиртқи бўлимларида 1800 та талаба, жами 7800 дан кўпроқ талаба ўқиган. Профессор-ўқитувчилар сони 1044 та бўлиб, улар 76 та кафедраларга

бирлашиб фаолият кўрсатишган. 1990 йилги ёнғиндан институтнинг асосий ўқув биноси (бир неча факультетлар) яроқсиз ҳолга келгач, ректорат таклифи билан вазирлик томонидан институт қабуллар режаси кескин (3 баробар) қисқартирилган, яъни шу йилдан бошлаб кундузги бўлимларга йилига 600, кечки-сиртқи бўлимга 150 талаба қабул қилина бошланган. Бу институтда ўқиётган талабалар сонининг йил сайин камайиб кетишига олиб келган. 1994 йилга келиб, Тошкент давлат педагогика институти кундузги бўлимида 3600, кечки-сиртқи бўлимларида 600 талаба таълим олмоқда эди, лекин институт раҳбарлари шу ўтган беш йил ичида профессор-ўқитувчилар штат бирлигини, кафедралар сонини қисқартиришмаган, аниқроғи, журъат этишмаган. Натижада институтнинг ҳамма кафедраларида талабалар сони камая боргани сари ўқув соатлари ҳам камайган. Маъмурият институт кафедралари сонини қисқартириш, улар таркибида фаолият юритаётган профессор-ўқитувчилар штат бирликларига танлов ўтказиш тартибини ҳам ўз ҳолига ташлаб қўйган. Танловлар вақтида ўтказилмаган, натижада деярли ҳамма профессор-ўқитувчиларнинг шартнома муддати тугаган;

— 1991 йили Ўзбекистон Республикаси Мустақилликка эришгач, Олий Кенгаш қарори билан 1992 йилда Республикада илк бор «Таълим тўғрисида» қонун қабул қилинди. Бир қатор ҳукумат қарорлари, вазирлик буйруқлари эълон қилинди, лекин институт бошқарув тизими, унинг Низоми ҳалигача янги қонун асосида янгиланмаган, Республика Адлия вазирлиги тасдиғи ва рўйхатидан ўтказилмаган. Бу институт ректоратининг энг катта хатоси бўлган;

— 1988—1990 йиллардаги ёнғинлар сабабли институтнинг асосий ўқув биноси ва саноат (индустриал) педагогикаси факультети, ўқув биноси яроқсиз ҳолатга келган. Бу биноларнинг тикланишини вазирлик ва Тошкент шаҳар ижроия қўмитасидан талаб қилиш, жамоат ташкилотлари ва ишлаб чиқариш корхоналаридан ҳомийлар ёрдамини ташкил қилиш масалалари ректорат томонидан йўлга қўйилмаган;

— институтнинг ҳамма 9 қаватли ётоқхоналари ҳам жиддий таъмир талаб ҳолига келиб, 8 таси бўм-бўш турибди. Талабалар эса хусусий хонадонларда ижарада яшашга мажбурлар. Бу масалалар нафақат ректорат, балки деканат, ҳатто касаба уюшмалари раҳбарларининг ҳам ўз вазифаларига бефарқлигидан далолатдир;

— институт профессор-ўқитувчилари, ходимлари ва талабаларининг ойлик маошлари, нафақалари ва стипендиялари ўз вақтида берилмаётгани тўғрисидаги шикоятлари ҳам ўринли. Демак, институт молия-таъминот проректори, унинг ходимлари ўз ишларини тўғри ташкил қила олмаган, давлат банклари билан шартномалар туза олмаганлар. Чет эллик талабаларнинг ўқиш учун тўлаётган валюта тўловлари ноқонуний равишда институт проректори сейфида сақланаётгани жиноий иш ҳисобланади. Институт давлат банкида ўз валюта ҳисоб рақамини очмаган, бунга ҳаракат ҳам қилмаган;

— институтда маънавий-тарбиявий ва илмий ишлар бошқаруви ҳам издан чиққан, кўп йиллардан бери чиқаётган «Маърифат йўлида», «Педагог» кўп нусхали газеталари, илмий тўпламлар нашри тўхтаб қолган;

— институт қабул комиссияси ишини ташкил қилишда ҳам қўпол хатолар бор. Шу кунгача 1994 йилги қабул якунлари, I-курс талабаларининг шахсий ҳужжатлари кадрлар бўлимига тўлиқ топширилмаган, буйруқ асослари кўрсатилмаган. Бу ҳолат кечки-сиртқи бўлимлар қабулида ҳам мавжуд. Бундай тартибсизликлар талабаларда институт раҳбарларига ва қабул комиссиясига нисбатан ишончсизликни уйғотганлиги баён қилинди.

Маъруза якунида қуйидаги таклиф ва режаларни баён қилдим:

1. Институтнинг 1992 йилда қабул қилинган «Таълим тўғрисида»ги қонун ва ОўМТ вазирлиги тавсия этган Олий ўқув юртлари «Намунавий Низоми» асосида янги «Низом»ни ишлаб чиқиш ва ўрнатилган тартибда уни Адлия вазирлиги тасдиғи ва рўйхатидан ўтказиш. Масъуллар —

институт ректори в.б. Б.Ф.Қодиров, институт ва вазирлик ҳуқуқшунос маслаҳатчилари. Муддати — 1 ой.

2. Институтнинг янги Низоми асосида институт бошқарув тизими — Илмий Кенгаш, ректорат, бўлимлар, факультетлар, кафедраларни шакллантириш. Масъуллар — институт ректори в.б. Б.Ф.Қодиров, институт ҳуқуқшунос маслаҳатчиси. Муддати — 1994 йил ноябрь.

3. Институт кафедраларига янги тасдиқланган 1994–1995 ўқув йили штат бирликлари асосида мудирлар ва профессор-ўқитувчилар танловини ўтказиш. Масъуллар — институт ректори в.б. Б.Ф.Қодиров, проректорлар ва кадрлар бўлими. Муддати — 1994–1995 ўқув йили.

4. Танловда қатнашмаган ёки танловдан ўта олмаган кафедра мудирлари, профессор-ўқитувчилар ва ходимларнинг ўз касблари бўйича бошқа олий ўқув юртлари, ўрта махсус таълим муассасалари ва умумий ўрта таълим мактабларига ишга жойлаштиришлари қўмаклашиш. Масъуллар: ректорат, кадрлар бўлими. Муддат — 1994–1995 ўқув йили.

5. Институт ўқув, фан, тарбия ва бошқа бўлимлари фаолиятини ўрганиб, ходимлар таркибини ёш ижодкор кадрлар билан тўлдириш, бўлимлар ишини фаоллаштириш. Масъуллар: ректорат, кадрлар бўлими. Муддат — 1994–1995 ўқув йили.

6. Давлат банкида институтнинг валюта ҳисоб рақамини очиш. Давлат банки ва институт ўртасида тузилган (институтни молиялаштириш, ойлик маошлар, нафақалар, стипендиялар ва бошқа тўловларни бериш муддатлари бўйича) шартномаларни янгилаш ва унга қатъий риоя қилиш. Масъуллар: институт ректори в.б. Б.Ф.Қодиров, иқтисод ва молия ишлари бўйича проректор. Муддат — 1994 йил ноябрь.

7. Республика Халқ таълими вазирлиги ва Тошкент шаҳар ҳокимиятининг истиқболдаги ривожланиш режаларига институтнинг яроқсиз ҳолга келган ўқув бинолари ва талабалар ётоқхоналарини таъмирлаш, реконструкция қилишни киритиш ва босқичма-босқич амалга ошириш, бу ишларни молиялаштиришга ҳомийлар ва институтнинг бюджетидан

ташқари маблағларини ҳам жалб қилиш. Масъуллар: ректорат, иқтисод ва молия ишлари проректори, ҳомийлар. Муддати — 1995—1998 йиллар.

8. Институт бошқарув органлари фаолиятида ошкоралик, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, ижодий меҳнат қилиш ва ривожланиш учун соғлом ижтимоий муҳитни яратиш. Масъуллар: ректорат, жамоат ташкилотлари. Муддати — доимий равишда.

9. Институт жамоаси ўртасида профессор-ўқитувчилар, талабалар гуруҳларида маънавий-тарбиявий ишларни янги самарали босқичга кўтариш. Масъуллар: маънавий-маърифий ишлар бўйича проректор, деканлар, кафедра мудирлари. Муддати — доимий равишда.

Яна шуни айтмоқчиманки, Илмий кенгаш бошланиши олдидан таклиф ва режалар матнлари кўчирма нусхалари ротопринтда кўпайтирилиб, ҳар бир Кенгаш аъзосига танишиш учун тарқатилган эди. Бу маъруза тутагач, Кенгаш аъзоларини қизиқтирган қатор саволлар (таклиф ва режанинг 1-банди бўйича) беришига сабаб бўлди. Саволлар шундай характерда бўлди: факультетлар ва кафедралар сони қисқарадими? У қандай тартибда ўтади? Кафедраларда ишлаб турган профессор-ўқитувчилар штат бирликлари қандай тартибда қисқартирилади? Бўш штат бирликларига қандай тартибда профессор-ўқитувчилар янгидан ишга қабул қилинади? Ишдан бўш қолган профессор-ўқитувчиларни ким ишга жойлаштиради? Бу қонунга (КЗОТга) тўғри келадими? Танловларни ким ўтказади, тартиби қанақа? Штат бирликларида илмий даражалилар, катта ўқитувчи, ассистент миқдорлари қандай белгиланади? Сиз қачонгача вақтинча ректор вазифасини бажарасиз? Проректор ва деканларни ким тайинлайди? ва бошқалар.

Муҳокамада сўзга чиққан М.Г.Давлетшин, М.А.Асқарова, Ж.Т.Туленов, М.Х.Тўхтаҳўжаева, Т.Р.Тўлаганов, Комилжон Ҳошимов, С.Х.Носирхўжаев ва бошқалар таклифларимни тўлиқ қўллаб-қувватладилар. Ўз сўзларида кiritилган таклифлар жуда тўғри ва долзарблигини таъкид-

лашиб, фақат уларни амалга оширишда шошилмаслик, давлат қонун-қоидаларига риоя қилиш, шахс манфаатларини ҳурмат қилиш зарур, деган истакларни билдиришди.

Йиғилиш якунида Илмий Кенгаш қарори қабул қилинди. Қарорни амалга ошириш бўйича бир неча ишчи гуруҳлар тузилди.

Институтнинг янги Низоми лойиҳасини яратиш анча осон кечди, чунки Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигида бош ҳуқуқшунос Г.Г.Соколов (ТТЕСИдаги қадрдоним) ишлаётган эди. Республика олий ўқув юртлари «Намунавий Низоми» муаллифи ҳам шу инсон эди.

Г.Г.Соколов ва Халқ таълими вазирлиги бош ҳуқуқшуноси Семён Григорьевич Берштейн ёрдамида «Тошкент давлат педагогика институти Низоми» лойиҳасини тез кунда ёзиб тайёрладим, лекин бошқарув тизими, факультетлар, кафедралар таркиби ва сони бўйича Республика Молия вазирлиги (келишув) розилигини олиш анча қийин кечди. Жумладан, Молия вазирлиги имкон даражасида бюджетдан камроқ штат бирлиги ва маблағ ажратиш ҳаракатида бўлди, мен эса, аксинча, Тошкент давлат педагогика институти вазифаларини техника олий ўқув юртларидан фарқлироқ, маданият соҳасига яқинроқлигини тушунтириш ҳаракатида бўлдим, чунки штатлар бирлиги бир ўқитувчига нисбатан талабалар сони техника олий ўқув юртларида 1/8, гуманитар олий ўқув юртларида 1/12, санъат ва маданият олий ўқув юртларида 1/5 нисбатда белгиланар эди.

Шундай қилиб, Тошкент давлат педагогика институти 1994–1995 ўқув йилида профессор-ўқитувчилар сони 423 тага, кафедралар сони 42 тага, факультетлар сони 9 тага тўғри келди. Ишлаб турган профессор-ўқитувчилар сони 1044 штат бирлигини ташкил этарди, 76 кафедра, 12 факультет фаолият юритарди. Қисқаси, институт штат бирлиги ҳамма тизимда 2 баробардан кўпроқ қисқартирилиши зарур эди. Республика молия вазири ўринбосари Шухрат Юрьевич Абдуллаев, бошқарма бошлиғи Гулбаҳор Орипова мени

тинчлантириш мақсадида бу штатлар давлат бюджетидан ажратилаётгани, институт раҳбарлари ҳомийлардан тушадиган хайрия маблағлари ҳамда ўзлари тадбиркорлик орқали қўшимча ишлаб топадиган бюджетдан ташқари маблағлари ва талабалар пул-тўлов шартномаларидан тушаётган тўловлар ҳисобидан, қўшимча штат бирликларини киритишлари мумкинлигини уқтирар эдилар. Мен: «Педагогика институтларига ким ҳомийлик қилади? Педагог кадрлар истеъмолчилари мактабгача тарбия, бошланғич таълим, умумий ўрта таълим мактаблари, мактабдан ташқари тарбия ташкилотлари-ку? Педагогика институтларининг ишлаб чиқариш корхоналари билан боғлиқлик жойлари йўқ, қандай тадбиркорлик қилиш мумкин?» — деб баҳслашар эдим. Ҳа, таълимда бозор иқтисодиёти сиёсати, йўналишлари ҳали шаклланмаган эди.

Нима бўлганида ҳам, ҳисоб-китобларни институтнинг ўзида, тайёрлаётган мутахассисликларимиз, ўқув режасидаги фанлар соатларидан ва ўқиётган талабалар сонидан (1/12 нисбатда, фақат тасвирий санъат ва бадиий графика ҳамда мусиқа педагогикаси факультетлари мутахассисликларида 1/6 нисбатда) келиб чиқиб ҳисоблаш ва шу нуқтаи назарни ҳимоя қилишга мажбур бўлдим. Институт ўқув бўлими ва факультет деканлари билан биргаликда бир хил номдаги кафедраларни бирлаштириш лойиҳалари тайёрланди. Масалан, кафедраларни «Математика ва уни ўқитиш методикаси», «Физика ва уни ўқитиш методикаси», «Кимё ва уни ўқитиш методикаси», «Биология ва уни ўқитиш методикаси» каби номлар билан атаб, мутахассислик номлари билан аталувчи кафедраларга уларни шакллантирувчи назарий кафедраларни қўшиб ҳисобладик. Ижтимоий кафедралар янгидан номланиб, 3 та умуминститут кафедраси ташкил этилди. Уларнинг профессор-ўқитувчилар сони талабалар гуруҳи миқдоридан ва фан ўқув соатлари ҳисобидан аниқланди.

Бошқарув тизимида ҳам бўлимлар сони ва улардаги ходимлар миқдорига қараб, 2 барабар камайтирилди. Кечки,

сиртқи факультетлар (деканатлар) тўлиқ қисқартирилиб, кундузги факультетлар ва кафедралар ўқув юкламаларига қўшиб юборилди. Молия вазирлиги бу ҳисоб-китобларимизни тан олиб, Низом лойиҳасига ва умумий штат бирлигига ўз розилигини берди. Натижада бу ўзгаришларни босқичма-босқич 1995 йил биринчи ярмидан амалга оширилишига келишдик. Низомда институт жамоасини чет мамлакатлар олий ўқув юртлари билан ҳамкорлик алоқалари ўрнатиши мумкинлиги кўрсатилган, лекин институтнинг давлат банкида валюта ҳисоб рақами бўлиши мумкинлиги кўрсатилмаган экан. Бунинг учун Республика ташқи иқтисодий алоқалар ва ташқи ишлар вазирлиги рухсати (розилиги) керак экан.

Бу масалада мен бир неча бор Республика ташқи ишлар вазири ўринбосари Анвар Қаҳҳоров қабулида бўлдим. Сўнгра Республика ташқи иқтисодий алоқалар вазирлиги бошқармаларида ва, ниҳоят, вазир Элёр Мажидович Ғаниев қабулига кириб, вазиятни тушунтирдим. Бу масалалар (ўша даврда) Республика Вазирлар Маҳкамаси қарорларида кўзда тутилмаган, ҳаттоки, ХТВ ёки ОТВларига ҳам бундай рухсат берилмаган экан. Бу эса масаланинг ҳал бўлишида анчагина баҳсларга сабаб бўлди.

Институтнинг янги таҳрирдаги Низоми лойиҳаси ХТВ ва ОТВларда ҳам келишувдан ўтиб, Республика Адлия вазирлиги тасдиғига киритилди ва давлат рўйхатидан ўтказилди.

1994 йил октябрь ойида Туркиянинг Измир шаҳрида «Туркий халқлар ҳамдўстлиги ва ҳамжиҳатлиги» мавзусида халқаро конференция ўтказилди.

Ўзбекистондан бу конференцияга Ўзбекистон Республикаси Бош Вазири ўринбосари Саидмухтор Саидқосимов бошчилигидаги делегация (49 киши), асосан, таълим, соғлиқни сақлаш, маданият, санъат, жисмоний тарбия, спорт, оммавий ахборот воситалари раҳбар ходимлари, олимлар, олий ўқув юртлари ректорлари ва тегишли вазирликлар муовинлари, шулар қаторида мен ҳам қатнашдим.

Конференция ялпи мажлисида ҳамма туркий давлатлар (11та) делегация раҳбарлари муҳокамадаги масалага ўз давлатлари, халқлари номидан муносабатлари ва давлатлари сиёсий қарашларини билдириб маърузалар қилишди. Шўьбалар йиғилишларида (ҳаммамиз ўз соҳамиз бўйича) биз ҳам ўз маърузаларимиз билан қатнашдик.

Ўзбекистон Республикаси делегатлари ўз маърузаларида ягона бир ғоя — «Ўзбекистон халқлари дунё туркий халқлари билан ҳар томонлама кенг ҳамдўстлик ва ҳамжиҳатликни ривожлантириш, бунда ҳамма мамлакатлар тенг ҳуқуқлилиги таъминланиши тарафдори бўлиши, бу ҳаракатда ҳеч ким «катта акалик» ҳуқуқига эга эмас», деган шиор остида чиқишлар қилдик. Туркиянинг ўқув юртлари, тарихий зиёратгоҳларида бўлдик. Кўплаб тадбиркорлар билан учрашдик, уларнинг корхоналарида бўлдик. Бу орада институтимиз жамоаси пахта-йиғим терими мавсумини тугаллаб келди, ўқишлар олдинги тасдиқланган режада бошланди.

Институт Илмий кенгашида янги тасдиқланган «Тошкент давлат педагогика институти Низоми» эълон қилинди. Бу ҳуқуқий ҳужжат асосида институт ректори буйруғи билан мавжуд кафедралар қисқартирилгани, яъни 2 та кафедра, баъзи ҳолларда 3 та кафедра 1 тага қўшилиб, номлари ўзгаргани, профессор-ўқитувчилар билан тузилган шартномалар муддати тутаганлиги туфайли бекор қилингани, уларни ҳозирча янги номланган кафедраларга вақтинча КЗОТ бўйича 2 ой муддатга (танловдан ўтгунга қадар) ўтказилганлиги маълум қилинди. Шу буйруқнинг ўзида янги номланган кафедралар штат бирликларига профессор, доцент, катта ўқитувчи, ассистент лавозимларига танловлар эълон қилиниши кўрсатилди. Шу тариқа институт факультетлари (деканатлари) ҳам янги тизим ва таркибга ўтказилди. Бу ишлар қайта ташкил этилган факультет деканлари, кафедра мудирлари қўшма мажлиси қарори ва тавсияси асосида ректор буйруғи билан расмийлаштирилди.

Худди шундай тартибда декан муовинлари, ёрдамчи ходимлар ҳам тайинланди. Ректор буйруғи билан институт проректорлари, бўлим бошлиқлари ва ходимлари лавозимларидан бўшатилиб, бошқа ишларга ўтказилди ёки бошқа ишга ўтгунга қадар КЗОТ асосида 2 ойлик имтиёзлардан фойдаланишлари мумкинлиги таъкидланди. Тайинланган кафедра мудирлари маслаҳатини инобатга олиб, шахсан суҳбатлар ўтказиб, институтнинг факультетлари вақтинча раҳбарлари (деканлар) лавозимига:

— физика-математика факультетига доцент М.Мадиримов;

— табиий фанлар факультетига доцент Ш.Миркомиллов;

— ўзбек тили ва адабиёти (қozoқ тили ва адабиёти билан бирга) факультетига профессор Н.Маҳмудов;

— тарих факультетига доцент Ш. Аҳмедов;

— рус тили ва адабиёти (инглиз тили билан бирга) факультетига доцент И.Г.Югай;

— бошланғич таълим ва мактабгача тарбия факультетига доцент С.Валиева;

— мусиқа педагогикаси факультетига доцент Ҳ.Нурматов;

— чақириқгача ҳарбий таълим ва жисмоний тарбия факультетига истеъфодаги полковник И.И.Икромов;

— бадиий графика факультетига доцент Р.Исматуллаев;

— саноат педагогикаси (касб-ҳунар ва меҳнат таълими) факультетига доцент Б. Ҳусанов;

— ўқитувчилар малакасини ошириш факультетига доцент Н.Сафаевлар тайинланди.

Проректорлар этиб ўқув ишлари бўйича доцент Эгамберди Умурзоқов, илмий ишлар бўйича профессор Минавара Тўхтаўжаева, маънавий-маърифий ишлар бўйича доцент Қулдош Эргашев, маъмурий-хўжалик ишлар бўйича Анвар Гаффаров ва бош ҳисобчи лавозимига Тиркаш Пўлатовларни вақтинча бажарувчи қилиб тайинладим. Уларни институт Низомида белгиланган хизмат вазифалари ва ҳуқуқлари билан расман таништирдим.

Республика Марказий давлат банки раиси ўринбосари (бизнинг соҳаларни бошқарувчи) Ашур Қодирович Қодиров қабулида бўлиб, Тошкент давлат педагогика институтидаги молиявий таъминот ҳолати, ундаги камчиликларни тушунтирдим. У кишининг ёрдамида давлат банкида институтнинг янги ҳисоб рақамини, яъни бюджетдан ташқари маблағлар ва валюта ҳисоб рақамларини ҳам очдик. Собиқ проректор Оқбўтаев сейфида сақланган валюталарни давлат банкига топширди. Давлат банки билан институтнинг молиявий таъминот шартномалари (маошлар, нафақалар, ижтимоий тўловлар, талабалар ва аспирантлар стипендиялари берилишининг янги муддатлари) тасдиқланди.

Нихоят, 1994 йил 1 декабрь куни 2,5 ой ичида қилинган барча тапқилий ва амалий ишлар ҳақидаги маълумотномани (институт Низоми, Илмий кенгаш таркиби, буйруқлар нусхалари ва кейинги 1995 йилга мўлжалланган режаларни илова қилиб) Президент девонига, шахсан Т.А.Алимовга ва Ўзбекистон Халқ таълими вазири Ж.Ғ.Йўлдошевга топшириб, энди институтга расмий ректорни тайинлаш мумкинлигини айтиб келдим.

Тошкент давлат педагогика институти ректориман

Орадан бир ҳафта ўтгач, 1994 йил 7 декабрь куни Темур Аъзамович Алимов телефон қилиб, тез етиб келишимни буюрди. У ерга борганимда Т.А.Алимов хонасида А.А.Азизхўжаев ҳам ўтирган экан.

Т.А.Алимов:

— Ёзиб берилган маълумотнома (тақдимнома) ва ҳужжатлар нусхаларини раҳбаримиз кўриб чиқдилар. Хурсанд бўлиб, «Яхши иш бошлабди, асосийси, ҳуқуқий қонунқоидаларни тартибга келтирибди. Айтинг, энди ўзи институтни ректор сифатида бошқараверсин. Бошлаган ишларини охирига етказсин. Қарор ва фармойишлар тайёрлаб киритинглар», деб буюрдилар, — деди.

Мен бундай натижа бўлишини кутмаган эдим. Нима дейишни билмай ўтириб қолдим. Эътибор берсам, А.А. Азиз-хўжаевга ҳам (ташқи кўринишидан кайфиятидан маълум эди) бу қарор ёқмай турган эди.

Мен бироз ўзимга келиб, Т.А.Алимовга илтимос қилиб:

— Ўзингизга маълум, Тошкент давлат педагогика институтида педагог кадрлар тайёрланади. У ерда, асосан, гуманитар ва педагогика фанлари ўқитилади. Барча профессор-ўқитувчилар — шу соҳа мутахассислари. Менинг касбим бу соҳалардан анча узоқ, мен техника ва технологиялар соҳасида ишлаганман. Тошкент давлат педагогика институти профессор-ўқитувчиларидан сифатли ишлашни талаб қилиш учун менинг малакам етмайди, қийналиб қоламан. Илтимос, ҳали ҳам кеч эмас, кириб ўзингиз тушунтиринг, — дедим.

Бироз туриб, Т.А.Алимов ҳам юмшади, шекилли, кимгадир телефон қилди. Яна бироз туриб:

— Юр, ўзинг кириб тушунтирасан, — деб мени юқори қаватга, И.А.Каримов қабулига бошлади.

Қабулхонада бироз навбат кутганимиздан кейин бизни ичкарига таклиф қилишди. И.А.Каримов бизни хонанинг (кабинетнинг) ўртасида тик турган ҳолда қарши олиб, сўрашиб:

— Мен институтда шу қисқа вақтда қилган ишларингдан ниҳоятда хурсандман. Билар эдим, сен у ерда тартиб ўрната олар эдинг. Ҳамма юридик ҳужжатлар, қонун-қоидалар яхши ишланибди. Ҳозирча бирорта шикоят ҳам йўқ. Энди ўзинг бу бошлаган ишларингни охирига етказиб бергин. Танловлар, сайловлар, шtatлар қисқартирилиши, профессор-ўқитувчиларни бошқа ишларга жойлаштириш осон кечмайди. Буни ҳозир фақат ўзинг эплайсан. Бошқа бир ректор бу ишларни қила олмайди. Темур Абзамович, Сиз ҳукумат раҳбарларига топшириқ беринг, фармон тайёрлашсин. Б.Ф. Қодировда вазир ўринбосари имтиёзлари сақланиб қолинсин, — деб топшириқ бердилар. Ҳамма гаплар

шу тик турган жойимизда бўлди. Вазият шундай эдики, биз икковимиз ҳам бир оғиз гап айтишга ботина олмай қайтиб чиқдик. Пастки қаватга тушаётганда Т.А.Алимов:

— Нима учун эътироз билдирмадинг ёки ҳалиги илтимосларингни айтмадинг, — деб таъна қилди.

— Ахир, гапиришнинг иложи бўлмади-ку, қандай қилиб у кишининг гапини бўлиш мумкин эди, — десам, у кулиб:

— Ҳа, ука, биз ҳам кўпинча эътироз билдира олмаймиз, — деб мени тинчлантирди ва:

— Ҳозир тўғри Абдуҳошим Муталов қабулига боргин, мен телефон қилиб қўяман, — деб хайрлашди.

Мен Мустақиллик майдониغا, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига, Бош вазир Абдуҳошим Муталов қабулига кириб бордим. Биз олдин ҳеч суҳбатда бўлмаган эдик. У киши жуда содда, очиқкўнгил, хушфёъл йигит экан. Мени худди эски танишлардек қучоқ очиб:

— Что, захотелось самостоятельной работы, — деб ҳазил билан кутиб олди.

Мен ҳамма бўлиб ўтган гапларни, ҳозирги Тошкент давлат педагогика институтидаги ҳолатни батафсил гапириб бердим. А.Муталов ёрдамчисини чақириб, мени Тошкент давлат педагогика институти ректори вазифасига тайинланишим тўғрисидаги қарорни тайёрлаб киритишни буюрди. Суҳбатимиз давомида Вазирлар Маҳкамаси капитал қурилиш бошқармаси бошлиғи Қудрат Абдуллаевич Солиҳовни чақиртириб, мени таништирди ва Тошкент давлат педагогика институти бош биноси реконструкциясини назоратга олиш, уни 1995—1998 йиллар давлат истиқбол режасига киритиш, Тошкент шаҳар ҳокимияти орқали институт талабалар ётоқхоналарини таъмирлашга керакли бўлган қурилиш материаллари фондини ажратиш каби топшириқларни берди. Шундай қилиб, мен институтга қайтиб келдим.

Бу сафар мени ҳеч ким институт жамоасига янгидан таништирмади. 1994 йил 10 декабрь куни Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 7 декабрдаги А.Муталов имзоси билан 587-сонли қарори, 1994 йил 9 декабрдаги И.А.Каримов

имзоси билан Президент қарори ва Халқ таълими вазири Ж.Ғ. Йўлдошев буйруғи махсус почта орқали келди. Мен бу ҳужжатларни институт Илмий кенгаши йиғилишида ўзим ўқиб жамоага эълон қилдим.

1995 йил апрель ойи бошида яна иккита расмий ҳужжат келди. Биринчисида институт ректори Б.Ғ.Қодиоровнинг ойлик маошига ҳар ойда 100 сўм миқдорда қўшимча ҳақ тўланиши ҳақида Халқ таълими вазири буйруғи, иккинчисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 93-сон қарори билан 1995 йил 4 апрелдан Халқ таълими вазирининг ўринбосари бўлиб ишлаган Баҳром Ғофурович Қодиоровнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти аппарати Ишлар бошқармасининг Тиббиёт-санатория бирлашмасидаги аввалги лавозими бўйича тиббиёт-санатория хизмат кўрсатиш имтиёзлари сақланиб қолиниши хабари эди. Бу ҳужжат Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг биринчи ўринбосари И.Жўрабеков имзоси билан келган эди. Бу ҳужжатларни жамоага овоза қилмадим.

Шундай қилиб, 1995 йил ва кейинги йилларга режалаштирилган ишларни амалга ошириш ўзимнинг зиммамга тушди.

Дастлаб ҳар бир янги ташкил қилинган факультетлар жамоаларини алоҳида-алоҳида йиғиб, кафедралар (бирлаштирилган кафедралар) штат бирлиги, унда нечта профессор, доцент, катта ўқитувчи ва ассистент лавозимлари (1994—1995 ўқув йили иккинчи ярмидан) бўлиши, бу лавозимларга танловлар эълон қилингани ва ҳозир ишлаб турган профессор-ўқитувчилар эълон талаблари асосида танловда қатнашишлари зарурлигини тушунтирдим. Кимда-ким бу танловларда қатнашмаса ёки танловдан ўтолмаса, ректорат билан янги шартнома (5 йиллик) туза олмаслиги ва буйруқ асосида лавозимидан бўшатилишини, янги иш жойига ўрнашгунга қадар КЗОТдаги имтиёзлардан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлишини таъкидладим.

Яна бир янгилик, барча кафедраларга танловдан ўтган профессор-ўқитувчилар билан ректорат ўртасида тузила-

диган янги шартнома матни эълон қилинди. Шартномалар (2 нусхада) буйруқ билан расмийлаштирилиб, 1 нусхаси кадрлар бўлимида (шахсий жиҳда) сақланади, 1 нусхаси профессор-ўқитувчилар қўлига топширилишини эълон қилдим. Шартнома нусхалари танлов олдидан, кафедра мудирлари билан келишилган ҳолда тўлдирилиб, танлов ҳужжатлари қатори ректоратга киритилишини тайинладим. Бу янгиликлар ва ўтказиладиган танловлар тартиблари кўпчиликда кўп саволлар ва қизиқишлар туғдирди. Бу табиий эди, чунки охириги беш йил ичида (мустақиллик бошидан) бу расмий қоидалар амалга киритилмаган эди. Шартнома матнида профессор-ўқитувчиларга қўйилаётган янги талаблар: ўқитаётган фани мазмуни, бугунги кун (Мустақиллик) талабларига тўлиқ мослаштирилгани, амалда ўз тасдиғини топиши далиллари, ўқитиш услубларига мослашгани, маърузалар янгилангани, профессор-ўқитувчининг ўз устида ишлаши, малака оширишдан ўтиши ва янги сертификат олиши муддатлари, институт маънавий-тарбиявий ишларида фаол қатнашиши, фан тараққиётига қўшаётган ишига талаблар акс этган эди.

Бу расмий ҳужжатларни тўлдириш ва назорати асосий жавобгарлиги кафедра мудирларига юкланди, чунки ҳар бир кафедрада ўқитиладиган фан соатлари (маъруза, лаборатория иши, амалиёт талабалар гуруҳлари сони) ва кафедрага ажратилган профессор-ўқитувчилар штат бирлиги аниқ эди. Энди бу ишларни шахсан кафедра мудири бажаради.

Институт ўқув бўлими, ўқув ва илмий ишлар проректорлари бу тақсимотлар тўғри бажарилганини назорат қилиши, керакли жойда камчиликларни тузатишга ёрдамлашиб, маслаҳат бериши белгиланди.

Шу ўринда профессор-ўқитувчилар орасида ҳақиқий рақобат сезилиб, кимнинг қўлидан нима келиши, фаннинг қайси қисмини ўқий олмаслиги, унинг бугунги кунги тафаккури ва бошқа хислатлари аён бўла бошлади. Бинобарин, фан назарияси билан ўқитиш методикаси яхлит бир мажмуа,

деб тушуниладиган бўлди. Олимларнинг олиб бораётган назарий тадқиқотлари амалиётда, ўқитиш усулида ҳам ўз ўрнини топиши зарур эди. Ҳар бир профессор-ўқитувчи талабаларнинг маънавий-тарбиявий ишларида жавобгарлиги, институт жамоаси ишларида фаол қатнашуви зарурлиги белгиланган эди.

Шу ўринда яна бир янгиликни эълон қилдим. Ҳар бир факультет эълонлар тахтасида, кафедралар профессор-ўқитувчилари орасида ўтказилаётган танловлар жадвали, унда танловда қатнашаётган профессор-ўқитувчиларнинг фанлар бўйича рўйхати эълон қилинди. Шу билан бирга, эълонлар тахтаси ёнида «Ишонч» кутичалари ўрнатилиши, унга келиб тушадиган хатлар (профессор-ўқитувчиларнинг бир-бирига бўлган муносабатлари, жамоадаги ўрни, ҳурмати, талабаларнинг профессор-ўқитувчига бўлган ишончи ва ҳурмати ёки салбий баҳоси ва бошқалар) танловдан олдин ректоратда фаолият кўрсатувчи маънавий-маърифий ишлар бўйича проректор бошчилигида институт касаба уюшмаси раиси, хотин-қизлар қўмитаси раиси, институт катта юристи, факультет декани ва институт ёшлар ташкилоти вакилларидан тузилган махсус гуруҳ томонидан очиб ўқирилиши, зарур ҳолда шахси кўрсатилган профессор-ўқитувчи хатда кўрсатилган далиллар билан таништирилиши ва Илмий кенгашда (танлов вақтида) кенг жамоатчиликка маълум қилилиши таъкидланди. Бу янгилик факультетлар жамоасидаги йиғинларда катта баҳслар, қизиқишларга ва савол-жавобларга сабаб бўлди. Ҳа, бу ташаббусим ҳақиқатда ҳам катта шов-шувларга сабаб бўлиши, шахс манфаати ва ҳуқуқига катта таъсир кўрсатиши мумкин эди, шу сабабли бу ишда адашмаслик учун институт бошқаруви таркибида менинг ёнимда етук адлия ходими (катта юрист маслаҳатчи) бўлиши зарур эди. Бундай ходимни топиш (штат бирлигидаги маоши жуда кам эди) жуда қийин бўлди. Бу масаланинг ечимини топиш учун ўша йилларда Тошкент шаҳар судлар раиси лавозимида ишлаб турган, қадрдоним Сафар ака Салимовга маслаҳат сўраб бордим. Сафар ака Салимов 1924

йилда Қашқадарё вилояти Қамаши туманида туғилган, 1950 йилда Тошкент юридик институтини битирган, олий маълумотли юрист, 1950 йилдан Қашқадарёда вилоят суди раиси ва 1964—1980 йиллар Қашқадарё вилоят партия комитети маъмурий бўлими бошлиғи бўлиб ишлаган. Мен ҳам Қашқадарё вилояти комсомол комитети котиби (1965 — 1967 йили) бўлиб ишлаган давримда Сафар ака биз ёшларга раҳбарлик қилган чин инсон, қадрдоним эдилар.

Сафар ака мени ўзларига жуда яқин тутар эди. Айниқса, Тошкент шаҳар судьялар раиси лавозимига тайинланиб, оиласи билан Тошкент шаҳрига кўчиб келганларидан кейинги йилларда биз эски қадрдон танишлардек, ака-укалардек, оилавий борди-келди қилиб, бир-биримиздан хабардор эдик.

Сафар ака Салимов мени ҳузурларига келганим сабабларини диққат билан эшитиб, узоқ ўйланиб қолди.

— Ука, Сиз жуда оғир ва масъулиятли ишни бошлабсиз. Бир олий ўқув юртининг 600 дан кўпроқ профессор-ўқитувчилари ва 100 дан ортиқ ходимларини, қисқа вақтда ишдан бўшатиш, уларни ўз касблари бўйича янги ишга жойлаштиришни кўз олдингизга келтира оляпсизми? Уларнинг оила аъзолари, фарзандлари бор. Уларнинг оиласи олдида обрўлари нима бўлади? Ҳа, Сиз жуда оғир вазиятда қолибсиз. Нима бўлганда ҳам ҳукумат топширигини бажариш керак. Бу ишни босиқликда, ҳаяжон-ҳиссиётга берилмасдан, давлат қонун-қоидалари доирасида ҳал қилишингиз зарур. Ҳозирча Олий ва ўрта махсус таълим ва Халқ таълими вазирликлари катта юристлари маслаҳатидан узоқлашманг, кейинчалик бирор ёрдамчи, маслаҳатчи мутахассис топиб берармиз. Зарур бўлганда, келиб тулинг, мен ҳам ёрдамга тайёрман. Фақат буйруқларни расмийлаштириш, эълон қилишга шошилманг, — деб менга маслаҳат берди.

Сафар аканинг маслаҳатлари ва насиҳатларини эшитиб келгач, проректор Эгамберди Умурзоқов ва ўқув бўлими бошлиғи Дилшод Эргашев ёрдамида институтнинг ҳар бир кафедрасида нечтадан ва қайси фан ўқитувчилари ишсиз

қолиши мумкинлиги ҳисоб-китобини чиқардик. Бу статистик маълумотлар билан Тошкент шаҳар халқ таълими бош бошқармаси бошлиғи, Халқ таълими вазири ўринбосари Ҳамидулла Қаюмович Йўлдошев қабулига бордим. Ҳ.Қ. Йўлдошев мени жуда хурсандликда кутиб олди. Маълумотлар билан танишиб, роса хурсанд бўлди.

— Баҳром Ғофурович, бу ўқитувчи кадрлар бизга жуда зарур, чунки охириги 5 йиллар давомида Тошкент давлат педагогика институтини битириб, мактабларимизга келаётган ўқитувчилар йил сайин камайган. Охириги йилларда мактабда ишлаб турган баъзи бир ўқитувчиларимиз мактаб ишини ташлаб, тадбиркорликка ўтиб кетишяпти. Шунинг учун ҳар қанча профессор-ўқитувчиларингиз, ходимларингизни шаҳар мактабларига келиб ишлашларига, ҳаммасини ўз касби бўйича ишга қабул қилишга имкониятимиз бор. Баъзи бирларини раҳбарлик лавозимларига ҳам қабул қиламиз, — деб хурсанд қилди.

Худди шундай мазмундаги учрашув ва суҳбат вазирлик касб-хунар таълими соҳаси бўйича Халқ таълими вазири ўринбосари Хайриддин Фатҳиддинович Масъудов билан ҳам бўлди. Бу учршувлар менга дадиллик ва хотиржамликни баҳшида этди ва тезда институт кафедралари профессор-ўқитувчилари танловини ўтказишга киришдим.

Кафедралардаги катта ўқитувчи (илмий унвонсиз) ва ассистент лавозимларига танловлар жуда осойишталикда ўта бошлади. Айни танлов пайтларида Тошкент шаҳар халқ таълими бошлиғи Ҳ.Қ. Йўлдошев буйруғига асосан бошқарма кадрлар бўлими бошлиғи ўринбосари институт ректоратига келиб танловда қатнашмаган ёки танловдан ўтолмаган ўқитувчилар билан суҳбатлашиб, уларга ўз касблари ва хоҳишлари бўйича шаҳар мактабларида ўқитувчилик, тарбиячилик ишлари бўйича лавозимлар, ҳатто, иш стажлари ва қобилиятларига қараб, айримларини мактаб директори, директор ўринбосари ёки шаҳар, туман халқ таълими бўлимларига раҳбарлик лавозимларига тавсия қилиб, иш билан таъминлаш бошланди. Баъзан ўқитувчилар қабулимга

кириб, чин кўнгилдан миннатдорчилик билдириб, яшаш жойларига яқин туманларда янги ишга жойлашганликлари ёки оладиган маошлари бир ҳисса ошганидан хурсандликларини билдиришди. Шунингдек, кафедрада ёки институт бўлимларида штат бирликлари қисқарган ходимларни ҳам шу ернинг ўзида (ректоратда) Тошкент шаҳар Халқ таълим бўлими ходимига мурожаат қилиб, ўзларига мос лавозим ишларини топиб, ишга жойлашиш имконияти яратилди.

Аммо... Барча баҳсларга, кўнгилхираликларга олиб келадиган «ўчоқ» ўша «Ишонч» қутичаси бўлди. Кутилмаганда, ҳар бир профессор ва доцентларга ёзма равишда жамоа аъзоларининг муносабатида кўпчилик кафедра ўқитувчилари бир-бирини мақтаб ёзиши табиий ҳол бўлди. Шу билан бирга, бир-бирининг юзига айта олмаган фикр-мулоҳазалари ҳам рўёбга чиқа бошлади. Айниқса, мени ва комиссия аъзоларини институт талабаларидан тушаётган ариза ва очиқ хатлар ҳайратга солди. Талабалар ўзларини олдинги курсда ўқитган кўпчилик профессор-ўқитувчиларни мақтаб, миннатдорчилик билдириб хат ёзишса, баъзиларини очиқдан-очиқ порахўрликда, тамагирликда, маҳаллийчиликда, таниш-билишчиликда, қўполликда айблаб, аниқ далиллар келтириб ёзиб беришибди. Шундай ножўя ишларга қўл урган профессор, доцент, ҳаттоки, кафедра мудирлари билан шахсан ўзим суҳбат ўтказдим. Суҳбат бошида босиқликда, ҳар бирларини ҳурматини жойига қўйиб, институтда ўтказилаётган танловлар моҳиятини тушунтириб, бу шахснинг маълум йилларда институт кафедрасидаги хизмати, олимлиги, тарбиячилиги тўғрисида гапириб, охирида «Ишонч» қутисига келиб тушган хат мазмунини айтиб, бу хатда кўрсатилган далилларга уларнинг муносабатини сўрар эдим. Суҳбатда ёнимда ёрдамчим Иномжон Азимов ва институт маънавий-маърифий ишлар проректори Қўлдош Эргашев қатнашар эди.

Ҳа, бу ҳодиса ҳар бир виждонли инсонни ларзага келтиради. Бу профессор, доцентлар олдин ҳаяжонда, кейин

секин-аста ўзларини босиб олиб, босиқликда ўзлари йўл қўйган хатоларини тан олиб, бу ҳолатни овоза қилмасликни сўраб, танловдан ҳужжатларини қайтиб олиб, ўз хоҳишлари билан ишдан бўшаб кета бошлашди. Баъзи виждонсизлар эса «бу бўҳтон, менга қарши уюштирилган рақобатчилар иши» дейдиганлар ҳам топила бошлади. Шундай пайтларда:

— Хўп, Сиз айтаётган рақобатчи ёки Сизга туҳмат қилаётган инсон ёки талаба, ариза муаллифи билан учраштирайлик. Сиз ҳам ўз далилларингизни очик айтинг. Бу ҳолатни жамоа йиғилишида муҳокама қилайлик, — деган таклиф ва қарорлар ҳам қабул қилдик. Орадан бир-икки кун ўтиб, ўша тўполончилар орасида ҳам «ўз хоҳишлари билан» ишдан (лавозимдан) бўшаш ҳақида ариза киритганлар кўп бўлди. Шу билан бирга, ашаддий ўзининг айбини яшириш мақсадида бошқаларга (касбдошларига) айбни тўнковчилар ҳам топилди. Уларнинг тақдирини ҳал қилишда қатъиятли бўлиб, қаттиққўллик қилишга ҳам тўғри келди. Бундай профессор, доцент, кафедра мудирлари устидан ёзма равишда «Ишонч» қутисига тушган хатлар муҳокамасини факультет жамоалари йиғилишларида кўришга ҳам мажбур бўлдик. Натижада кўпчилик олдида бир-бирининг сирини фош қилиш, ҳақоратлаш, шармандалик ҳолатларига ҳам гувоҳ бўлдик. Мен бу профессор, доцент, кафедра мудирлари исми, шарифларини бугун очик ёзмаймман. Орадан 23 йил ўтди. Уларнинг деярли аксарияти бугунги кунда бу дунёни тарк этган. Шуни таъкидлайманки, бу жумлаларни ўқиётган касбдошларим ўша даврда бирга ишлаган профессор-ўқитувчиларга уларнинг исм-шарифлари маълум, улар бу ёзувларимга тирик гувоҳдирлар.

Шу даврда бўлиб ўтган бир воқеани баён қилмоқчиман.

Институтнинг иқтисод назарияси кафедраси доцентлари штат бирликларига танловлар эълон қилинган эди. Ўрна-тилган тартибда шу лавозимларда олдиндан ишлаб турган ҳамма доцентлар танловда қатнашишга ариза беришди. Улар қаторида институтнинг хотин-қизлар қўмитаси (жамоатчилик асосида) раисаси, собиқ Фрунзе тумани ва Тошкент

шаҳар хотин-қизлар қўмитаси фаолларидан бири Назиха Ҳомиловна Ёқубова ҳам бор эди. Н.Ҳ.Ёқубова 1934 йилда туғилган. 1958 йилда Ленинград давлат университети иқтисод факультетини битирган, кейинчалик Тошкент давлат педагогика институтининг аспирантурасини тугатиб, 1975 йилдан институтнинг иқтисод назарияси кафедраси доценти бўлиб ишлаб келмоқда эди. Опа «Ўзбекистон халқ маорифи аълочиси» (1981 йил), «Меҳнат фахрийси» (1987 йил) нишонлари соҳибаси эди.

«Ишонч» қутчасига Н.Ҳ.Ёқубовани қоралаб, иқтисод назарияси фанини ўқимасдан ҳам опани таниш-билишларини кўнглини олиб ёки институтнинг бошқа порахўр ўқитувчи, ходимларни ўртага қўйиб, улар ёрдамида таниш-билишчилик билан баҳо олиш мумкинлиги хабари келди. Энг қизиғи, Н.Ҳ.Ёқубова ўзи шу «Ишонч» қутчасига келиб тушаётган хатларни таҳлил қилиш махсус гуруҳи аъзоси эди.

Мен жуда бир ноқулай, иккиланган ҳолатда Н.Ҳ.Ёқубовани таклиф қилиб, индамай қўлига ҳалиги хатни бердим. Бир пайт Н.Ҳ.Ёқубова хатни ўқиб чиқиб, ўрнидан туриб: «Мен ҳозир келаман», — деб югуриб чиқиб кетди.

Орадан 5 дақиқа ҳам ўтмай, қўлида катта бир қалин дафтарни кўтариб кирди ва:

— Хатда талабалар ёзиб берган айбим — бу ҳақиқат. Мен буни тан оламан. Кўп йиллардан бери (1958 йил) шу институтда ишлайман, аммо мен ҳеч қачон порахўр бўлмаганман. Айбим шуки, қайси бир профессор—ўқитувчи, ҳамкасбим илтимос қилиб, бу мени ўғлим, қизим, жияним деб кирса, кўнглим бўшлиқ қилиб баҳо қўйиб берганман. Шу орқали ҳаммага яхши кўринишга, меҳрибон бўлишга интиланман. Мана, ўша рўйхат, ҳаммасини ёзиб юраман. Ким, қачон, кимни илтимос қилиб кирганини ёзиб қўйганман, — деб, ҳалиги дафтарни қўлимга берди. Сўраб кўринг, ҳеч кимдан моддий манфаатдор бўлмаганман. Дафтарни очиб ўқисам, ҳақиқатан ҳам, кўп йиллардан бери бир иқтисодчи мутахассис юритган маълум тизимдаги рўйхат жадвали, тартиб рақами, санаси,

ойи, йили, илтимос қилганнинг исм-шарфи, лавозими, кимни илтимос қилгани, қайси сана неча баҳо қўйиб берилгани жуда бир ажойиб тартибда ёзиб қўйилган. Мен, ҳайрон бўлиб:

— Бу ерда ҳамма илтимосчилар, шулар қатори институт ректорлари, проректорлари, факультет деканлари, ҳаттоки, вазирлик ходимлари ҳам рўйхатингизда бор экан. Айтингчи, бу илтимосчиларнинг Сиз шундай рўйхат ёзиб юрганингиздан хабари борми? — деб сўрасам:

— Йўқ, уларга буни айтмаганман. Кафедра мудирим ҳам буни билмайди, аммо илтимосларни қайтармаслигимни ҳамма кафедра аъзолари билади — деб жавоб қилди.

Шу тариқа суҳбатимиз узоқ давом этди. Н.Х. Ёқубова ёши улуғ, ҳаётий тажрибаси катта, жамоада ўз ҳурматига эга доцентлардан бири ҳисобланар эди. Мен у кишидан:

— Опа, айтинг-чи, мана шу ҳолатда мен институт ректори сифатида Сизга нисбатан қандай чора кўришим керак? Сиз ўзингиз нима тавсия берасиз? — деб сўрасам, опа кутилмаганда йиғлаб юборди. У кишини тинчлантириш учун сув ва дорилар ҳам беришга тўғри келди.

— Мен айбимни олдиндан ҳам билиб юрар эдим, аммо институт профессор-ўқитувчилари деярли кўпчилиги шундай таниш-билишчиликка берилгани сабабли, мен нима қилишимни билмас эдим. Сиз келиб бошлаган ишлар ҳаммаси тўғри, бу тартибсизликларга чек қўйиш керак. Сиз мажлисларда айтаётган «таниш-билишчилик» билан талабаларга баҳо қўйиш, уларни (мактаб ўқитувчиларини) саводсиз бўлиб қолишларига асосий сабаб, деганларингизни ҳамма тан оляпти. Мен ҳам кўнгилчанлик қилиб кўп-кўп талабаларни иқтисод назарияси фанидан саводсиз бўлиб кетганликларида айбдорман. Нима жазо чорасини кўрсангиз, мен розиман. Мени кечиринг, — деб туриб чиқиб кетди. Ҳа, бу дилдан айтилган сўзлар эди.

Эртаси куни Н.Х. Ёқубова 2 та ариза кўтариб кирди. Бирида ёшим 60 дан ошди, нафақага чиққанимга ҳам кўп йил бўлди, мени ўз хоҳишим билан доцент лавозимидан бўшати-

шингизни сўрайман деган мазмунда, иккинчисида, яъни Яккасарой (собиқ Фрунзе) тумани Хотин-қизлар кенгаши раисасига ва институт ректорига йўлланган аризада (худди шу сабаб) институт хотин-қизлар кенгаши бошланғич ташкилоти раисалигидан бўшатишни сўраган эди.

Биринчи аризани институт кадрлар бўлимига «буйруққа асос» сифатида қўл қўйиб бердим. Иккинчи аризага «институт ректорати қарши эмас» деб ёзиб, қўл қўйиб бердим.

Тез кунда институт хотин-қизлар кенгаши умумий йиғилишида опани мақтаб, улуғ ёши билан табрикладик, ўрнига ёш Дилором Миразизовани хотин-қизлар кенгаши бошланғич ташкилоти раисалигига сайладик.

Давлат имтиҳони олдидаги ҳолат

1994—1995 ўқув йили давлат имтиҳонлари ҳам яқинлашиб қолди. Факультет деканлари ўз гуруҳларида тушунтиришлар олиб бориб, давлат имтиҳонларига киритиладиган талабалар гуруҳлари буйруқ лойиҳаларини тайёрлаб, ректор имзосига кирита бошлашди. Деканларнинг деярли ҳаммаси тажрибали, кўплари бир неча йил факультетга раҳбарлик қилаётган инсонлар эди. Аммо ўқув ишлари бўйича проректор ва ўқув бўлими бошлиғи ҳали ёш, тажрибасиз бўлиб, биринчи йил бундай расмий ҳужжатларни имзолаётган эдилар.

Бир қарашда буйруқ лойиҳалари тўғри расмийлаштирилган, ҳамма бўлимлар, хусусан, кадрлар бўлими бошлиғи Н.Назаров билан келишилган, унинг ҳам розилик имзоси бор эди. Мен Н.Назаровни чақириб, нима учун давлат имтиҳонига киритиляётган талабаларнинг кадрлар бўлимидаги шахсий жилди рақамларини ҳар бир талаба фамилияси, исми-шарифи ёнига ёзиб қўймаганини сўрасам:

— Бизда олдиндан бундай тартиб бўлмаган. Факультет деканлари тузиб киритган буйруқ лойиҳаларига мен ҳам қўл қўйиб бераверганман, — деди.

— Буйруқ лойиҳаси тўғрилиги назоратини ким бажаради? Бу Сизнинг вазифангиз-ку, — деб, ҳамма буйруқ лойиҳаларини унинг қўлига қайтиб бердим ва ҳар бир талаба фамилияси, исми-шарифи ёнига унинг кадрлар бўлимида сақланаётган шахсий ҳужжатлари рақамини ёзиб киритишни буюрдим. Бу ишда камчилик бўлмаслиги учун назоратни ўқув ишлари проректори Э.Умурзоқовга юкладим. Орадан 2—3 кун ўтди, на Э. Умурзоқовдан, на Н.Назаровдан хабар бор. Мажбур бўлиб, ўзим хабар олгани кадрлар бўлимига кириб бордим. Кадрлар бўлимининг 3 нафар ходимаси, бўлим бошлиғи ва проректор ҳаммалари чангга ботиб, талабалар шахсий ҳужжатларини бирма-бир назоратдан ўтказишяпти.

Маълум бўлишича, ҳалиги буйруқ лойиҳасига киритилган баъзи бир талабаларнинг шахсий жилдлари кадрлар бўлимида йўқ эмиш. Шу сабабли улар ҳар йилги курсдан-курсга ўтказилган буйруқлар (юқори курсдан пастга қараб) орқали бу талабалар қайси йилдан буйруқларга кириб қолгани, буйруқлар асосларини ахтариш билан банд эди. Демак, бу бўлим иши кўп йиллардан бери назоратсиз қолгани маълум бўлди. Шу ернинг ўзида кадрлар бўлими томонидан институтни битириб кетган талабаларга дипломлар тарқатиш рўйхатларини кўрсатишларини сўрадим. Бу рўйхатлар ҳам ниҳоятда тартибсиз, кўп жойларда диплом олингани тўғрисида имзо ҳам йўқ, кўп йиллар давомида топширилмаган дипломлар (50, 60 та) бир катта қутида тартибсиз ҳолда сақланаётгани мени ҳайратга солди.

Ҳа, бу бўлимнинг ишларини тартибга солиш учун кўпчиликни жалб қилиш кераклиги аён эди. Бу тартибсизликлардан фойдаланиб, баъзи нопок ишлар ҳам содир бўлганлиги эҳтимоли бор эди. Зудлик билан буйруқ тайёрланди ва махсус комиссия ташкил қилиб, уларга кадрлар бўлимида иш юритиш ҳолатини ўрганиш, тартибга солиш вазифасини қўйдим. Яна бир алоҳида комиссия тузиб, дипломларни рўйхатдан ўтказиш ва уларнинг йилма-йил тарқатилиши ҳолатини ўрганиш, ўз вақтида топширилмаган

дипломларни тартибли ҳолда алоҳида сейфда, янги диплом бланкалари ҳисоб-китобини чиқариб, уларни ҳам алоҳида сейфларда сақлаш тартибини ўрнатишни буюрдим. Бу ишлар ўн кунлар давомида факультетма-факультет ўтказилиб, ҳар бир факультет декани шахсан ўзи ҳам бу жараёнда қатнашди. Охир натижа шу бўлдики, институт кадрлар бўлимида алоҳида «дипломлар бўлими» ташкил қилинди, олдинги йиллардаги дипломлар тарқатиш рўйхатлари китоби ёпилиб, тарқатилмаганлари рўйхат билан алоҳида сейфларга жойланди.

1995 йилдан институтни битирувчи талабалар дипломлари рўйхати китоби янгидан очилиб, рўйхатдан ўтказилиши белгиланди. Бўлим бошлиғи тўғридан-тўғри ўқув ишлари проректори ва институт ректорига бўйсунувчи ходим қилиб белгиланиб, алоҳида хонага жойлаштирилди.

Ачинарлиси шундаки, 1994/1995-ўқув йили якуни бўйича талабаларнинг битирув давлат имтиҳонларига киритилиши тўғрисида тайёрланган буйруқ лойиҳаларидаги 236 (кундузги, кечки, сиртқи) нафар битирувчи талабанинг шахсий ҳужжатлари кадрлар бўлимида топилмади. Дарҳол далолатнома тузилди. Ҳар бир талаба билан деканлар ва ўқув ишлари бўйича проректор иштирокида шахсан ўзим алоҳида-алоҳида суҳбатлар ўтказдим. Ҳар бир талабадан қачондан бу институтда ўқиётгани, кириш имтиҳонини қайси олий ўқув юрти, қайси йили топширгани, қайси йилдан давлат стипендиясини олаётгани, шахсий ҳужжатлари нима сабабдан институт кадрлар бўлимига келиб тушмагани каби сабабларини ўргандик ҳамда уларга шахсий ҳужжатлари топилиб, ўрнатилган тартибда кадрлар бўлимида расмийлаштирилмагунча, талабалар сафидан чиқарилишларини расмий эълон қилдим.

Ҳамма суҳбатлар тартиб билан, осойишта, ортиқча ҳиссиётларга берилмасдан ўтди. Суҳбат қатнашчилари (талабалар) ҳам бу хулосаларни осойишта, тинчликда эшитиб, шахсий ҳужжатлари топилса, қачон давлат имтиҳон-

ларига қўйилишлари мумкинлиги, қайси йилгача тикланиш мумкинлиги тўғрисида савол-жавоблар билан тарқалишди.

Ўзимча талабалар бу сирнинг қачондир очилиши мумкинлигидан ҳадикда юрганликларини сездим, чунки уларнинг исм, фамилияси ўша 1990, 1991-йиллар қабули танлов қайдномалари рўйхатида ҳам, қабул қилинганлар буйруқларида ҳам йўқ эди.

Талабалар қабулидаги янгиликлар

1995 йил Тошкент давлат педагогика институтига ҳужжатлар қабули ҳам бошланди. Унга тайёргарлик жараёнида мен кўпроқ бадий график факультети декани Раҳматулла Исматуллаев бошлиқ жамоага таяндим. Бу жамоа аъзолари ҳар бир факультетга мутахассисликларини тарғиб қилувчи безакли тахталарни тайёрлаб бердилар. Аввалги йилларда ҳужжатлар бир неча ўқув биноларида ёпиқ хоналарда қабул қилинар экан. Кўп ҳолларда абитуриентлар 2—3 кунлаб ҳужжат топширишга навбат кутиб қийналиб, юқори ташкилотларга (Халқ таълими вазирлиги, Вазирлар Маҳкамаси, Президент девонига) шикоят хатлари ёзишар экан. Бу йилдан бошлаб, ҳужжатлар қабулини бир ерда, институт ҳовлисида очиқликда, катта чинорлар салқинида ташкил қилдик. Ҳар бир факультет ўзига ажратилган бурчакда ўзининг мутахассисликларини намоён қилувчи тарғибот безаклари ёнида 19 ихтисослик бўйича ходимлар, котиб ва унинг ёрдамчи маслаҳатчилари кўмагида иш юритишди. Бўлаётган суҳбатлар, касбга йўналтириш маслаҳатлари очиқ овозда ҳамма абитуриентларга, уларни ёнида келган ота-онаси, таниш-билишларга ҳам тушунтириш шароитида ўтди. Қабул соатлари ҳар куни охириги абитуриент ҳужжатини топширгунга қадар ташкил қилинди.

Шу ернинг ўзида очиқ ҳавода абитуриентлар, уларнинг ота-оналарини ташвишлантираётган масалаларни ҳал қилиш бўйича институт ректори қабул соатлари ташкил қилинди.

Бу қўрилган чора-тадбирлар абитуриентлар ва уларнинг ота-оналари норозиликларига барҳам берди.

Қабул комиссиясига тайёргарлик даврида катта меҳнат қилган факультет декани Раҳматулла Исматуллаев ўзининг босиқлиги, мулоҳазалиги, камтарлиги, суҳбатдошини тўлиқ эшита олиш қобилияти билан менга маъқул бўлди. Шу сабабли уни 1995 йилги қабул комиссияси котиблигига тайинладим. У ишончимни тўлиқ оқлади. Хужжатлар қабули, Давлат тест маркази билан алоқалар яхши тартибда, ижодий имтиҳонлар ҳам ошкоралиқда, осойишта ўтди.

Давлат тест синовларини ўтказишга институт қабул комиссияси таркибида хужжат қабул қилган ходимларгина жалб қилинди. Уларнинг вазифалари фақат Давлат тест маркази рухсатномаларини расмийлаштириш ва вақтида тарқатиб бериш бўлди.

Тест-синовлар шаҳар мактаблари биноларида (11 та мактабда) ташкил қилиниб, аудитория назоратчилари, қаватлар раҳбарлари, шу мактаб ўқитувчи-ходимлари таркибидан олиниб, етарли назоратчилар билан таъминлаш туман халқ таълими бошқарма бошлиғи Ўткир Мирзажоновга юклатилди. Улар Давлат тест маркази ходимлари билан биргаликда тест-синовларини муваффақиятли ўтказиб, уларнинг (жавоблар варақлари, саволлар китобчаларини) хужжатларини ўша мактабларнинг ўзида расмийлаштириб, Давлат тест маказига жўнатишди.

Орадан 18–20 кунлар ўтиб, Давлат тест маркази ҳамма олий ўқув юртлари ректорларига шу қатори менга ҳам Тошкент давлат педагогика институти абитуриентларининг тест-синовлари натижалари қайдномасини топширди.

Рўйхатда унинг икки еридан чизик тортилган, биринчи чизикдан юқоридагилар давлат бюджети ҳисобидан, иккинчи ва биринчи чизик орасидагилар тўлов-шартнома асосида ўқишга тавсия қилинганликни билдирар эди.

Бизнинг, олий ўқув юртлари ректорларининг, вазифамиз шу маълумотдан нусха кўчириб, эрталабдан эълонлар

тахтасига осиб қўйиш ва шу орқали тест-синовлар натижасини абитуриентларга етказиш эди.

Шундай ҳам қилдик. Ҳамма абитуриентлар ўз қўлларидаги Давлат тест маркази рухсатномасига ёзиб олган жавоб варақалари рақами орқали тест-синовида ўзлари тўплаган умумий балларини кўриб, ким хурсанд, кимдир афсусланиб тарқалар эди.

Шундай қилиб, тест-синов натижалари абитуриентларга эълон қилинди, лекин институт ректорига ва қабул комиссиясига институтга қабул қилишга (бюджет ёки тўлов-шартнома асосида) тавсия этилган абитуриентлар шахслари (фамилияси, исми-шарифи) Давлат тест марказининг ходими тест-синов куни муҳрлаб кетилган сарварақлар жойлаштирилган қутилари очиб, жавоб варақа рақамлари ойдинлаштирилмагунча (расшифровка қилилмагунча) мавҳум эди.

Тест-синов натижаларидан кўнгли тўлмаган абитуриентлар, уларнинг ота-оналари институт ректорига (ёки қабул комиссияси котибига) мурожаат қилар, савол-жавоб китобини кўрсатишни талаб қилар, бу ишларни ректорат қила олмасликларига ишонмас, бу ерда сир бор деб, ҳақоратлаш даражасигача боришар эди. Минг афсуслар бўлсинким, шундай ҳолатлар мана 25 йиллардирки, давом этмоқда. Халқ орасида бундай ишончсизликка сабаб бўлган яна бир ҳолат бор. Тўлов-шартнома асосида ўқишга тавсия этилганларга 15 сентябрғача пул тўлаб, шартнома тузишга рухсат берилган. Бу шартларни ўз вақтида бажара олмаганлар ўринларини чизикдан пастда турганлар билан тўлдириш муддатлари 15 октябрғача қилиб белгиланган. Бу ҳол бир ой ичида ота-оналар орасида ҳар хил ғийбатлар тарқалишига, уларни таниш-билиш топишга ундаш, очик савдо — порахўрликка ундашдек ҳаракатлар қилишларига сабаб бўлади.

Ота-оналар орасида Тошкент давлат педагогика институти ректорига нисбатан шундай ишончсизликнинг олдини олиш, асоссиз ғийбатларга барҳам бериш мақсадида мен яна бир ошкоралик йўлини тутдим.

Шу тест-синови натижалари эълон қилинган куннинг ўзида 68 дан юқори балл олган, тўлов-шартнома асосида ўқишга рози бўлган абитуриентлар ёзма равишда институт қабул комиссиясига ариза ёзиб, рўйхатдан ўтиб кетишлари мумкинлигини эълон қилдик. Уларга 15 октябргача юқорида тавсия этилган абитуриентлардан (пул тўлашга имкони йўқ ёки хоҳламаганлардан) бўш қолиши мумкин бўлган ўринларга ариза берганларни тўплаган баллари кетма-кетлиги тартибида таклиф қилишимизни ваъда қилдик. Бу хабарларнинг (таклифлар) Республика газеталарида эълон қилиниши тартибини ўрнатдик ва шу тартибда 2005 йилгача ишладик.

Бу тадбиримиз абитуриентларнинг (улар ота-оналарининг) Тошкент давлат педагогика институти ректоратига бўлган ишончи ва ҳурматини бир неча қарра оширди. Бунга Республиканинг бирорта олий ўқув юртида бундай ошқоралик тартиби ўрнатилмагани сабаб бўлган.

1995–1996 йилларда ТДПИ: иқтисодий такомиллашув, янги ихтисосликлар

1995 йили давлат бюджетидан таъминланадиган ташкилотлар, шулар қаторида Республика олий ўқув юртларини молиялаштириш ҳам йилнинг март-апрель ойларидан бошланди. Унда институтимизни молиялаштириш бўйича ажратилган маблағлар туркумида бюджетдан таъминланадиган (профессор-ўқитувчилар, ходимлар, талаба ва аспирантлар) ойлик маошлари, стипендиялари, ижтимоий таъминот ва коммунал тўловлардан бошқа сарф-харажатларга пул ажратиш режалаштирилмаган эди. Ҳатто институтнинг бош биносини реконструкция қилиш учун маблағлар ажратиш ҳам Халқ таълими вазирлиги ва унинг таркибидаги капитал қурилиш бошқармаси режасига киритилиб, ишларни ташкил қилиш ва назорати ҳам уларнинг вазифаси эди. Институт бинолари ва талабалар ётоқхоналарини таъмирлаш, шунингдек, уларни қўшимча

жиҳозлаш молиявий таъминоти эса режага киритилмаган эди. Бу масалада менинг Халқ таълими ва Молия вазирлигига югуришларим ҳеч қандай наф бермади.

Молия вазири муовини Шуҳрат Юрьевич Абдуллаев суҳбатимиз давомида менга бир танбеҳ берди:

— Баҳром Ғофурович, Сиз асли муҳандис-технолог, катта-катта ишлаб чиқариш корхоналарини бошқарган раҳбар ходимсиз. Демак, Сиз иқтисодиётдан хабардор мутахассиссиз. Давлат бюджети маблағлари қайси манбалар тушумидан шаклланишини яхши биласиз, тўғрими? Мана, бировдар, бир кўриб ўзингиз хулоса қилинг, — деб қўлимга бир даста республика газеталарини берди. Унга қўшимча қилиб, Молия вазирлигини ўзида чоп этилган бир тўпламни ҳам берди.

Газеталарнинг ҳар бир сониди, кетма-кет, кунма-кун республикамизнинг ҳамма вилоятлари ва шаҳарларида фаолият кўрсатаётган ўрта ва кичик давлат ишлаб чиқариш корхоналари банкрот деб эълон қилинаётгани ёзилган эди.

— Бу ҳали ҳаммаси эмас, яқин йилларда катта-катта комбинатлар, машинасозлик заводлари ҳам шу ҳолга тушиб қолиш эҳтимоли бор. Неча минглаб ишчилар ишсиз қолмоқда. Уларни ким боқади? Шу сабабли ҳозирча сабр қилинг. Ўзингиз, аввал келишганимиздек, бюджетдан ташқари маблағ топиш ҳаракатини қилинг, — деб маслаҳат берди.

Ҳақиқатан, ўша йилларда республикамиз иқтисодиёти ҳали йўлга қўйилмаган, изланишлар даврида эди. Ўша (1995) йиллари Республикамизга турли чет эл фирма ва фондлари янги-янги лойиҳалар эълон қилиб, кириб кела бошлашди.

Шаҳарнинг Президент девони (ҳозирги Оқсарой) рўпарасидаги янги қурилган кўп қаватли бинода «Республика бизнес маркази» ташкил топди. Барча чет эл фондлари, бошқарув идоралари (офислари) шу бинога жойлаштирила бошланди.

Мен ҳам умид билан шу фондларга мурожаат қилиб, кадрлар тайёрлаш бўйича ТДПИ қошида қўшма ўқув шахобчасини очиш ташаббусини киритдим, аммо бу

ҳаракатларим ҳам беҳуда бўлиб чиқди. Бу чет эл фондлари фақат хусусий тадбиркорларга, қўшма корхоналарга (СП) кредит бериш билан шуғулланар экан. Шу боис давлат корхоналари ва давлат ўқув юртлари билан ҳеч қандай алоқаларга киришмади. Тез орада Республикамиз ташқи ишлар вазирлиги саъй-ҳаракати билан Тошкентга бир қатор чет эл давлатлари элчихоналари, улар қошида таълим, маданият, маърифат, спорт соҳалари бўйича марказлар очилиб, ҳамкорлик ишлари бошланди.

Германия, Франция, Корея Халқ Демократик Республикаси, Жанубий Корея, Эрон, Миср Араб Республикаси элчихоналари қошида ҳам шундай маданият марказлари очилди, улар билан биз ҳам дўстлик, ҳамкорлик шартномаларини имзоладик.

Шу шартномалар асосида Германия (Фрайбург), Франция (Гренобль), Испания (Малага), Миср (Ҳелван), Эрон (Техрон) ва Жанубий Кореянинг бир қатор олий ўқув юртлари билан профессор-ўқитувчилар, талабалар алмашуви, илмий конференциялар, кўргазмалар ўтказиш, ҳамкорликда ўқув адабиётлар нашр қилишни йўлга қўйдик. Институтимизда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг маданият, маориф, фан ва таълим бўйича халқаро ташкилоти ЮНЕСКОнинг кафедрасини очдик. Унга институтимизнинг етук профессори, ҳуқуқшунос олима Омина Каримова раҳбарлик қила бошлади. Кўп ўтмай, Жанубий Корея Республикаси элчихонаси ташаббуси билан Тошкент шаҳри Миробод туманида корейс миллатига мансуб Ўзбекистон фуқаролари — ёшларини корейс тили, яъни уларнинг она тилига ўргатиш маркази очилди. Марказда Жанубий Кореядан келган ўқитувчилар дарс берар, улар рус ва ўзбек тилларини билмагани учун жуда қийналар эди. Шу асос бўлдию, институтимиз қошида корейс тили таълим йўналиши очилиши, унга фақат шу марказда тил ўрганган ёшларни ижодий имтиҳон ва қолган 2 та фандан тест-синови орқали қабул қилиниши тўғрисида ҳукумат қарори чиқди.

Тузилган шартномалар асосида институтнинг алоҳида бир ўқув биносини (бешинчи бинони) корейлик тадбиркорлар ҳисобидан таъмирлаш, шунингдек, «Коика» фонди ҳисобидан корейс тили кафедрасини, унинг қошида эса алоҳида кутубхона очиб, замонавий ахборот технологиялари, аудио, видео ва микрофильмлар билан жиҳозлаш, Корейдан тактиф қилинадиган мутахассис профессор-ўқитувчилар маошларини ҳам ўша «Коика» фонди ҳисобидан тўланишига келишдик. Шундай қилиб, ҳар йили ҳукумат қарори билан «Корейс тили» мутахассислигига давлат бюджетидан 10 та ва тўлов-шартнома асосида 10 та квоталарда талабалар қабулини бошладик.

Германия элчихонаси ҳам шундай таклифларимизни қабул қилиб, институтда *немис тили* таълим йўналишининг очилишига кўмаклашди. Бироқ бу даврда Республикамиз мактабларида инглиз тили ўқитувчиларига эҳтиёж кучайган эди.

Шу тариқа, бу соҳада кейинги 2 йил давомида олиб борган ишларимиз ўз самарасини берди. Институтда чет тиллар факультетини ташкил қилдик ва у рус тили ва адабиёти, миллий мактабларда рус тили, инглиз тили, немис тили, корейс тили йўналишларидан ташкил топди. Факультетга дастлаб Илья Югай, кейинчалик Анвар Курбонов, Фарид Юзликаевлар навбатма-навбат раҳбарлик қилишди. Факультетни ўқув адабиётлари ва жиҳозлари, профессор-ўқитувчилар билан таъминлашда кафедра мудирлари, профессорлар Ж.Ж.Жалолов, Б.С.Ли, доцентлар Ж.С. Файзуллаев, Ҳ.Р.Раҳимовлар самарали меҳнат қилишди.

Ўзбек тили ва адабиёти факультети декани Иномжон Азимов ва ўзбек классик адабиёти кафедраси мудир, профессор Ҳ.Ҳ.Ҳамидов фаоллигида Эрон, Туркия, Миср Араб Республикаси элчихоналари қошидаги маданият марказлари билан ҳам маданий алоқалар ўрнатилиб, шартномалар имзоланди. Шу асосда ўша давлатлар олий ўқув юртлари ўртасида халқаро илмий конференциялар ўтказиш,

ўзаро профессор-ўқитувчилар билан алмашиш, уларнинг илмий сафарларини ташкил қилиш, қисқа муддатли малака оширишлар ва ҳамкорликда илмий асарлар нашр этиш ишлари йўлга қўйилди.

Бу орада Ўзбекистонга Туркиядан кўплаб тадбиркорлар келиб, хусусий ишлаб чиқариш, савдо-сотиқ корхоналари, меҳмонхоналар ва бошқа муассасалар ташкил қилишга киришдилар.

Тошкент шаҳар ва Яккасарой тумани ҳокимлиги раҳбарлари тавсияси билан бир гуруҳ туркиялик тадбиркорлар бизга мурожаат қилиб, Муқимий кўчасида бўш турган (таъмирлашга муҳтож) 9 қаватли бинолардан бирини вақтинча ижарага беришимизни сўраб келишди. Маълум бўлишича, уларнинг Тошкентга Туркиядан тайёр истеъмол молларини олиб келиш ва сотиш, шунингдек, шаҳар ҳудудида шундай маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи қўшма хусусий корхоналар қуриш режалари бор экан. Биз таклифларни эътиборга олиб, Муқимий кўчасидаги 9-талабалар ётоқхонаси ертўласи (подвали) ва 1-қаватини «Ширибом» корхонаси офиси сифатида 2 йил муддатга фойдаланиш учун ижарага бердик. Ўз навбатида, улар институтимиз ҳисоб рақамига ойма-ой ижара ҳақи ва маълум миқдорда ҳомийлик ёрдами пулларини ўтказиб боришига келишдик.

Шу тариқа, институтда илк бор тадбиркорликни йўлга қўйдик. 2 йил давомида ижара ҳақи ва чет эллик ҳомийлардан тушаётган маблағлар ҳисобидан, институтнинг 1 ва 10-талабалар уйини (5 қаватли) таъмирдан чиқардик ва уларга фақат ётоқхонага муҳтож қизларни жойладик. Кейин навбати билан Муқимий кўчасида жойлашган 6 та, институт ҳудудида жойлашган 2 та талабалар уйлари таъмирлаб, уларга фақат ўғил болаларни факультетлар бўйича жойлаштирдик. Таъмирлаш ишларини олиб бориш учун институт қошида алоҳида тадбиркорлик асосида иш юритувчи қурилиш-таъмирлаш корхонасини ҳам очдик. Уни қурилиш

материаллари ва жиҳозлари билан таъминлашни Тошкент шаҳар ҳокимияти базаси ажратган фонддан пул ўтказиш орқали ташкил қилдик. Бу ишларимиз Тошкент шаҳар ҳокимияти, ректоратимиз ва давлат банки назоратида амалга оширила борди. Бу орада туркияликлар билан шартнома муддатлари тугаб, ўзлари қуриб ишга туширган корхоналарига қўчиб кетишди. Таъмирдан чиққан ва ишга туширилган талабалар уйларини безаш, уларда кутубхона шахобчалари, гигиена хоналари, спорт машғулотлари, дам олиш ва тарбиявий ишлар хоналарини ташкил қилишни факультет раҳбарлари (деканлар)га вазифа қилиб топширдик. Деканларга тарбиявий ишлар бўйича алоҳида ёрдамчи штат бирликлари ажратилди. Уларга умумий раҳбарликни институт маънавий-марифий ишлар бўйича проректори олиб борди.

Икки йил мобайнида институтнинг ҳамма (1, 4, 5, 7) ўқув бинолари ҳам (асосий бинодан ташқари) бир сидра таъмирдан чиқди. Шундай қилиб, ишларимиз аста-секин бир маромга тушиб, ўқув, тарбиявий ва илмий ижодий ишлар учун зарур шарт-шароитлар яратила бошланди.

Вилоятлардан келиб ўқиётган 2200 талаба ётоқхоналарга жойланди. Факультетларнинг жонкуяр раҳбарлари кафедралар профессор-ўқитувчиларини жалб қилиб, талабалар уйида режали равишда таълим-тарбия ишларини жонлантириб юборишди. Бу ишларда тарих факультети декани Шавкат Аҳмедов (олдин институт проректори бўлиб ишлаган) ректорат кўрсатмаларини бажаришда сусткашлик қилди. Ўзига бириктирилган ёрдамчиларини ҳам бошқармади. Кўп танбехлар олди, ишлари ўнгланмагач, уни деканлик вазифасидан бўшатиб, ўрнига шу факультет доценти Аброр Ҳазратқуловни тайинладик. Ўзбек тили ва адабиёти факультети декани, профессор Низомиддин Маҳмудов Президент девонига масъул ходим лавозимига ўтиши муносабати билан унинг ўрнига шу факультетда ишлаётган ёш фан доктори, профессор Боқижон Тўхлиевни тайинладик.

Раҳбарга хиёнат

Мен ҳаётий тажрибамдан келиб чиқиб, шундай ақидага амал қиламан: Ҳар қандай раҳбар иш юритишда ўз сафдошлари, ўринбосар ва ёрдамчиларини танлаб олишда, лавозимга тайинлашдан аввал кўп синовлардан ўтказиши ҳамда уларга астойдил ишониши керак.

Халқ таълими вазири Жўра Ғаниевич Йўлдошев телефон қилиб, вазирликка келиб-кетишимни айтиб қолди. Кечки пайт бордим, одатдагидек ҳол-аҳвол сўрашдик, шу кунларда қилаётган ТДПИдаги ишларим тўғрисида ахборот бердим. Бироз ўтиб, Ж.Ғ. Йўлдошев қўлимга бир хат бериб: «Устингиздан ариза тушибди, Сизни таништириб қўйишимни буюришди», — деди. Бу Тошкент давлат педагогика институтида ишлай бошлаганимдан бери «биринчи ариза» эди. Хатни очиб ўқисам, институтимиз қошидаги талабаларни соғломлаштириш санаторий-профилакторийси бош шифокори Ғуломқодир ака Солиев имзоси билан Президент номига хат йўлланган экан, унда ТДПИнинг янги ректори Б.Ғ. Қодиров институтнинг барча кекса ёшдаги профессор-ўқитувчиларини ишдан бўшатаётгани, энди навбат унинг ўзига, хизмат кўрсатган шифокорга ҳам етгани тўғрисида ёзиб, уни ҳимоя қилишларини сўрабди.

Мен вазиримиз Ж.Ғ.Йўлдошев билан ўтган ҳафтада учрашганимизда талабалар санаторий-профилакторийсида бўлганим, бу ердаги аҳвол жуда аянчли ҳолдалиги, тиббиёт жиҳозлари (80 %) ишга яроқсиз ҳолда омборхонада сақланаётгани, хоналарини капитал таъмирлаш зарурлиги, санитария-гигиена талабларига умуман жавоб бермаслиги тўғрисида ахборот берганимни эслатдим. Ўтган куни шу масала бўйича 17-сон поликлиника бош шифокори ва Тошкент шаҳар касаба уюшмалари раисаси Тойиба Акрамова билан учрашиб, бу муаммони тез кунларда ҳал қилмасак, талабалар санаторий-профилакторийси (бошқа олий ўқув юртларидагидек) беркилиб қолиши мумкинлиги тўғрисида

суҳбатлашганимни айтдим. Бош шифокорни ишдан бўшатиш тўғрисида гап бўлмагани, чунки санаторий-профилакторий ходимлари бош шифокори ва бошқалар (фаррош ва қорувулдан бошқаси) 17-поликлиника штат бирлигида эканлигини тушунтирдим. Эътибор берсам, хат менга жуда таниш хуснихатда ёзилган. Демак, хатни кимдир ёзиб, бош шифокорга қўл қўйдириб жўнатган. Ж.Ф.Йўлдошев рухсати билан хатни олиб, институтга келдим. Тезда ёрдамчиларим, проректорлар, касаба уюшмаси раиси ва бошқалар қўлёзмалари бор ходимлар ҳужжатлари билан шикоят хатни таққослаб кўрдим ва ҳайрон бўлиб қолдим. Не кўз билан кўрайки, хат институт раҳбарларидан бирининг қўли билан ёзилган эди.

Мен санаторий-профилакторий бош шифокори Ғ.Солиев билан яна учрашдим. Хотиржамликда ҳол-аҳвол сўрашдик, кейин гап у кишининг кўп йиллик меҳнати, обрўси, ҳозирги саломатлиги, талабаларнинг санаторий-профилакторийсига даволангани кирмай қўйгани сабаблари, ҳозир фақат баъзи профессор-ўқитувчилар кириб, кундузлари муолажа олаётгани тўғрисида бўлди. Охири, мен очик гап қилиб:

— Сизни ким ишдан бўшашингизни талаб қиляпти? — деб сўрадим.

Шунда у киши, 3—4 кун олдин 17-поликлиника бош шифокори ва шаҳар касаба уюшма раисаси келиб, санаторий-профилакторийни текширишгани ва уни ёпиш, штат бирликларини қисқартириш керак деб кетишганини айтди.

— Сиз юқори ташкилотларга хат ёзибсиз, институт ректори мени ишдан бўшатмоқчи деб шикоят қилибсиз-ку, — десам,

— Йўқ, бу нотўғри. Мен проректорга учрашиб, поликлиника бош шифокори ва шаҳар касаба уюшмаси раисаси гапларини айтган эдим. Шунда у: «Демак, Сизни ҳам жўнатишар экан-да, юқорига шикоят қилинг», — деб айтди. Кейин мен хат ёза олмаслигимни (қўлим қалтирайди) кў-

Неварам Нодиржоннинг никоҳ тўйида.

70 йиллик юбилейимда.

Қадрдон курсдошлар учрашуви. 2016 йил.

Дўст-қадрдон улфатлр. 2011 йил.

Самарқандда Ўзбекистон ОЎЮ ректорлари кенгаши. Февраль, 2002 йил.

Ўзбекистон делегацияси Германиядаги узликсиз таълим тизимини қиёслашда. Февраль, 1994 йил.

Тоғам Аминжон Иноятонинг қизлари ва неваралари.

Авлоний номидаги Республика Марказий ўқитувчилар малака ошириш институтида «Наврўз» байрами. 1993 йил.

риб, ўзи хат ёзди, мен қўл қўйиб бердим. Аммо хат Сизнинг устингизда эмас, унда 17-поликлиника бош шифокорига айтиб, мени ишда қолдиришларини сўраганман, — деди.

Ҳаммаси равшан бўлди. Мен бош шифокорни тинчлантириб:

— Майли, хафа бўлманг, ишда ҳар хил адашувлар бўлади, — деб хайрлашиб чиқиб кетдим.

Мен институтни битириб, биринчи меҳнат фаолиятимни Сурхондарё, кейин Қашқадарё вилоятларида бошлаб, у ерлик йигитларни содда, очиқ кўнгил, дўстлик қадр-қимматини билган, мард инсонлар деб биламан. Кўплаб ёрбиродарларим, шогирдларим, қадрдонларим ҳам бор. Кўплари билан ҳали-ҳали оилавий борди-келди қиламиз.

Тошкент давлат педагогика институтига ректор в.б. бўлиб келганимда, кўплаб ёшларни институт тарбия ишлари проректорлигига тавсия қилишганда, улар орасидан шу йигитни танлаб, унга ишонч билдирган эдим. Яқин бир ярим йиллар ёнимда сафдош, сирдош, маслаҳатдош бўлиб ишлади. Оиласидаги ташвишларида ёнида бўлиб, қўлимдан келганча ёрдамлашдим ҳам. Шу сабабли бу йигитдан бундай «хоинлик»ни кутмаган эдим. Мен анчагина ўзимни босиб олиб, ҳеч гап бўлмагандек, уни хонамга суҳбатга чақиртирдим.

Суҳбат вақтида менинг устимдан юқори ташкилотларга шикоят тушганини айтдим. У ўзича ҳайратга тушиб: «Ким экан у аризачи, нима деб ёзибди», — деган гаплар билан менинг оғзимни пойлади.

Мен ҳам сир бермай, стол тортмасидан ҳалиги хатни олиб, унинг қўлига бериб:

— Мана ўша шикоят хати, ўқиб кўринг, — дедим. У хатни биринчи кўраётгандек, варақлаб, синчиклаб ўқиди. Кейин ўзича:

— Бу бўҳтон-ку, наҳотки, бош шифокор шунчаликка борса, ўзингизга кириб илтимос қилса бўлар эди-ку, — деган гапларни айтди. Шунда мен:

— Ука, жуда тўғри айтаяпсиз, аммо бу хат кимнингдир дастхатига ўхшаяпти, яхшироқ қаранг, — дедим.

Шунда у бироз хатга қараб ўтирди, ранги ўзгарди, сир фош бўлганини тушунди. Ўрнидан туриб узр сўради:

— Мен хато қилдим, бошқаларнинг гапига кириб қолдим, мени кечиринг, энди бу иш қайтарилмайди, — деди.

— Ҳа, тўғри айтдингиз ука, энди биз бирга бир жамоада ишлай олмаймиз, — деб суҳбатга нуқта қўйдим.

У шу куниёқ ариза ёзиб, институтдан ишдан бўшаб кетди.

Кўп ўтмай институтнинг маънавий-маърифий ишлар бўйича проректори лавозимига тарих факультетидан ёш фан номзоди Абдуғофур Қирғизбоев тайинланди.

Санаторий-профилакторий бош шифокори А.Солиев ёши 70 га тўлиб, нафақага чиққанлиги муносабати билан 17-поликлиника бош шифокори ва туман соғлиқни сақлаш бўлими бошлиги буйруқларига кўра лавозимдан бўшатилади. Санаторий-профилакторий бош шифокори лавозимига Ғ.Солиевнинг ёрдамчиси бўлиб ишлаган Галина Александровнани тайинлашди. Биз институт санаторий-профилакторийсини, омборхонадаги тиббий жиҳозларни таъмирлатиб бердик ва баъзиларини «Медтехника» орқали янгиладик. Туман ва Тошкент шаҳар касаба уюшмалари (Т.А.Акрамова) билан институт шартномаларини янгилаб, ҳар ойда 50 нафар институт талабалари стационар тиббий даволанишига (50% тўлови институт стипендиялари фонди ҳисобидан, қолган 50% харажатлар тўлови касаба уюшмаси ҳисобидан тўланишига) келишдик. Санаторий-профилакторий шу тартибда бир неча йил ишлаб турди.

Кейинчалик (тахминан 2000 йил) бу бинога (унинг ўрнига) «Чақириққача ҳарбий таълим ва жисмоний тарбия» факультети кўчиб келиши муносабати билан институт талабаларининг санаторий-профилакторийси фаолияти тўхтатилди.

Педагогик лицей

Мустақилликнинг дастлабки йилларида қабул қилинган «Таълим тўғрисида»ги қонунда (1992 йил) амалдаги таълим босқичлари сақлаб қолингани ҳолда, унинг барча босқичларида таълим мазмунини тубдан қайта кўриб чиқиш ва уни мустақиллик ғоялари билан бойитиш вазифалари белгилаб берилган эди. Жумладан, Республикада ўқувчиларни умумий ўрта таълим (11 йиллик) мактабларида ўқитиб, ўқишнинг охириги йили битирувчи ўқувчиларда муайян касбга қизиқиш уйғотиш ёки касбга йўналтириш вазифалари белгиланди. Шунингдек, кўпчилик шаҳар ва туман марказларидаги ўрта мактаб ўқувчиларини шу ҳудуддаги ишлаб чиқариш корхоналарида ҳафтанинг бир кунда бирор ишчи касбига ўргатиш, уларга касби бўйича гувоҳнома бериш тизимлари ҳам киритилди. Бу тадбирлар 11-синфни битираётган ёшларни келажакда бирор аниқ касбни танлашига кўмаклашиш ва уларни олий ўқув юртларидаги танлаган соҳасига йўналтиришга қаратилган эди.

Мен бу ғоянинг қай даражада тўғри ёки нотўғрилиги моҳиятига етиш мақсадида 1994–1995 ўқув йилида Тошкент давлат педагогика институтининг I курсига қабул қилинган талабаларнинг ўз касбига лаёқати (қобилияти) ва бўлажак касбини онгли равишда танлаганликларини аниқлаш учун институт умумий педагогика ва психология кафедраларига педагогик-психологик тестлар ва суҳбатлар талабаларини тузиш топшириғини бердим. Тузилган дастур ва тестлар ёрдамида жами 780 нафар I курс (600 нафар кундузги, 180 нафар кечки ва сиртқи) талабанинг ўз касбига лаёқати ва қизиқиши аниқланди. Маълум бўлдики, ўқиётган талабаларнинг 80%дан кўпроғи ўз бўлажак ўқитувчилик касбига тасодифан кириб қолган.

Тошкент шаҳри ва вилояти умумий ўрта таълим мактабларининг (5000дан ортиқ) битирувчи ўқувчилари билан ўтказилган айнан шундай таҳлиллардан маълум

киритган бу буйруқ лойиҳасини ҳеч ким, хусусан, кадрлар бўлими ҳам назорат қилмайди.

Бу масалада талабалар билан бўлган бир неча суҳбатлар натижасида секин-аста уларнинг ҳужжатлари институт деканатларида ёки олдинги ўқиган олий ўқув юртлари кадрлар бўлимида, ёхуд архивларидан топила бошланди. Натижада, 1996/1997 ўқув йилидан, то 1999/2000 йилларгача (4 йил давомида) 236 нафар шундай талабадан 217 тасининг шахсий ҳужжатлари тикланди. Улар шу тикланган ҳужжатлари асосида талабалар сафига тикланди. Давлат имтиҳонларига киритилиб, институт (университет)ни ботириб кетишди. Аммо минг афсуслар бўлсинки, 19 нафар талабанинг ҳужжатлари топилмай қолиб кетди.

ТДПИда доимий фаолият юритувчи қабул комиссияси ташкил этилиши

Маълумки Олий ўқув юртларида абитуриентлар ҳужжатларини қабул қилиш комиссиялари ҳар йили июнь ойида институт ректори буйруғи асосида ташкил қилинади.

Қабул имтиҳонлари, танловлар ўтгандан сўнг ОЎЮга қабул қилинганлар ҳужжатлари буйруқ асосида институт кадрлар бўлимига топширилар эди. Институтга қабул қилинмаган абитуриентларнинг ҳужжатлари (ўрта маълумот тўғрисидаги аттестати ёки ўрта махсус ўқув юрти дипломи, 086 шаклдаги тиббий хулосаси, расмлар) 1 сентябргача абитуриентнинг қўлига ёки унинг яшаш почта манзилига юборилиши тартиби ўрнатилган эди.

1993/94 ўқув йилидан Республикамиз ОЎЮларига талабалар қабулини «Давлат тест маркази» тест-синовлари ва қарорлари асосида ўтказиш тартибининг киритилиши муносабати билан институтлар қабул комиссияси иш муддатлари ҳам бирмунча чўзилиб кетди:

1) тест-синов натижалари эълон қилинган, биринчи босқичда давлат бюджети ҳисобидан ўқийдиган талабаларнинг ҳужжатлари институт ректори буйруғи билан

бўлишича, ҳали ўрта мактабларда педагогик касбга йўналтириш тизими йўлга қўйилмаган экан.

Ушбу материаллар асосида Тошкент шаҳар Халқ таълими бошқармаси бошлиғи (Х.Қ.Йўлдошев) розилиғи билан институт таркибида ўқиш муддати 2 йил бўлган **педагогик лицей** очишга қарор қилдик. Унга 9-синф битирувчиларидан махсус педагогик-психологик тест, суҳбатлар орқали танлаб олиниши белгилаб қўйилди. Бу ерда 4 та йўналиш бўйича таълим бериш юритиладиган бўлди. Булар:

1. Аниқ фанлар йўналиши (математика, информатика, физика);

2. Табиий фанлар йўналиши (кимё, биология, география, экология);

3. Гуманитар фанлар йўналиши (она тили ва адабиёти, тарих. жамиятшунослик);

4. Санъатшунослик йўналиши (муסיқа, чизмачилик ва тасвирий санъат).

Ҳар бир йўналиш бўйича ўқув дастурлари ишлаб чиқилиб, институт Илмий кенгаши ва Тошкент шаҳар Халқ таълими бошқармаси методик кенгашида тасдиқланди. Педагогик лицей раҳбарлигига ректорат тавсия этган доцент Равиль Геннадьевич Исянов директор, унинг ўринбосарлари этиб ўқув ишлари бўйича Муқаддас Набиевна Аъзамова ва тарбиявий ишлар бўйича Муаттар Йўлдошевна Ишмуҳаммедовалар тайинланди.

Педагогик лицей институт 7-ўқув биносининг 6-қаватига жойлаштирилди. Лицейда дарс беришга, асосан, институтнинг тегишли кафедралари профессор-ўқитувчилари жалб қилинди. Улар ўз кафедраларидаги ўқув юк-ламаларини бажариш билан бирга лицейда ҳам дарс бериб, қўшимча маош олиб ишлашди. Лицейда асосий эътибор йўналиш фанларини чуқур ўқитиш билан бирга, педагогика ва психология фанлари мазмуни ва уларнинг жамият ҳамда тарбиядаги ўрнини ёшлар қалбига сингдиришга қаратилди.

Педагогик лицейга биринчи йили 120, иккинчи йили 150 нафар ўқувчи қабул қилдик. Ўқув майдони бундан ортиқ

ўқувчини сиғдира олмас эди. Барча сарф-харажатлар институт ҳисобидан тўланиб борилди.

Ўқувчиларни педагогик лицейда ўқитишимизнинг самараси ёмон бўлмади. Битирувчи ёшларнинг 70—80%и ўз институтимизга, бошқалари ТошДУ, Чет тиллар, Шарқ-шунослик институтларида тест-синовларини муваффақиятли топшириб, ўқий бошладилар.

Шундай қилиб, институт таркибидаги педагогик лицей кўп йиллар фаолият кўрсатди.

Қардошлик амалий ёрдами

1996 йил охирларида, менинг (ТДПИ ректори) қабулимга Украинадан Симферополь индустриал-педагогика институти ректори Февзи Якубов кириб келди. Февзи Якубов билан ўша 1989 йили Тошкент машинасозлик институтини ТошПИдан ажратиш давримда танишган эдим. Февзи ака ўзи Қримда туғилган бўлса ҳам, ёшлиги Фарғона вилояти Учкўприк туманида ўтган, кейинчалик Қўқондаги 4-сон рус мактабида 10-синфни битирган, ниҳоятда саводли йигит, Қўқон шевасида, соф ўзбек тилида гапирар, қўқонликларнинг ҳамма маҳаллий урф-одатларини билган, меҳнат билан катта бўлиб, Тошкент политехника институтини имтиёзли тугатган эди. У ўзининг талабалик йилларидаёқ ёшлар жамоасини бошқариш қобилияти билан обрў қозониб, ТошПИда ассистент, катта ўқитувчи, доцент бўлиб ишлаган. Мен билан танишган даврда (1989 йил) ТошПИнинг машинасозлик мутахассисликлари асоси машинасозлик технологияси кафедраси мудири, ўз соҳасининг етук олимларидан эди.

Маълум бўлишича, у 1991 йилда докторлик диссертациясини ёқлаб, профессор унвонини олган. 1993 йилда ўз она юрти — Қримда Индустриал-педагогика институтини ташкил қилган экан.

Февзи Якубов билан бўлган суҳбатимизда ўша 1989 йилги Тошкент машинасозлик институтини ташкиллаштириш,

40	Пахта тайёрлаш саноатида фан-техника тараккиёти	Ўзбекистон ССР «Билим» жамияти, №9 Тошкент, «Ўзбекистон», 1985	1,68	
41	Пути повышения качества и выхода волокна — из хлопка-сырца машинного сбора	Обзорная информация УзНИИНТИ, Ташкент, 1985	2,5	Якубов Д.
42	Грибы и самосогревание хлопка-сырца в различных экологических районах Узбекистана	Тезисы III Всесоюзной конференции. Грибы в биогеоценозах. Ташкент, «Фан», 1985	0,5	Якубов Д.
43	Условия фильтрации хлопка-сырца в замкнутом объеме	Хлопковая промышленность, 1985, №1	0,5	Гамбург Л. Г. Салимов А.
44	Влияние влажности луба и канафа на изменение качественных показателей при его хранении	Хлопковая промышленность, 1985, №2	0,5	Ахмедова Ф.
45	Влияние неподвижной щетки в очистителях крупного сора на процесс очистки	Хлопковая промышленность, 1985, №3	0,5	Мардонов Б. Якубов Б.
46	Кузов транспортного средства для перевозки легковесных грузов	А.с. №11 56936 СССР, 1985		Якубов Д. Покрас В.М. Шадиёв Р.
47	Способ подготовки хлопка-сырца к хранению	А.с. №1200865 СССР, 1986		Якубов Д. Парпиев А. Разыков Р. Кузибаев Х.
48	Очиститель волокнистого материала	А.с. №1216263 СССР, 1986		Лугачев А.Е. Зияев У. Аришжанов М.
49	Совершенствование линтерования семян на предприятиях хлопкоочистительной промышленности	Обзорная информация УзНИИНТИ, 1986	1,5	Покрас В.М. Болдинский Г.
50	Заботясь об улучшении условий труда	Общество «Знание» УзССР. Ташкент, 1986	1,0	Кудратов А.

ректор сайлови вақтидаги воқеаларни эсладик, сўнг у ўзининг муддаосига ўтди.

Айтишича, ўша 1943 йиллардаги машъум воқеалар — Крим-татар халқининг Ўрта Осиёга кўчирилишидан кейинги даврда крим-татар тилидаги мактаблар ёпилган, депортация қилинганларнинг болалари Ўзбекистонда асосан рус мактабларида (қисман ўзбек мактабларида ҳам) ўқиб таълим олишган. Натижада крим-татар халқи ўз она тилини йўқота борган. Уларнинг бу соҳадаги талабларини қондириш борасида (тахминан, 1970-йиллар бўлса керак) ТДПИ қошида крим-татар тили ўқитувчиларини тайёрлашга киришилган. Ўтган йиллар давомида ТДПИда озми-кўпми крим-татар тилини билган, ўқитувчилик касбига мойил (ўзи бошқа касб эгаси бўлса ҳам) мутахассислар йиғилиб, иш бошланган. Уларнинг меҳнати билан крим-татар тилини ўрганиш, ўқитиш бўйича ўқув адабиётлари ва қўлланмалари тайёрланган. Ўша дарслик ва ўқув қўлланмалари бугунги кунда ҳам ТДПИ кутубхонаси фондида сақланаётган экан.

Собиқ Иттифоқ тарқаб, Республикалар ўз мустақиллигига эга бўлгач, Украина таркибидаги Крим ярим оролида ҳам Крим Мухтор Республикаси ташкил топгач, барча крим-татар миллатига мансуб шахслар ўз оилалари билан (шу жумладан, Ўзбекистондан ҳам) ўз она юртларига кўчиб кетганлар. Шулар қаторида олдин ТДПИда ишлаган крим-татар тили ўқитувчилари ҳам Февзи Якубов ректорлик қилаётган институтда иш бошлашган. Украина ҳукумати рухсати билан шу институтда крим-татар тили ва адабиёти мутахассислиги очилган, ўқишлар бошланган.

Февзи Якубовнинг бизга қилган ташрифидан мақсад, шу ТДПИ кутубхонаси фондидаги крим-татар тилидаги ўқув-адабиётларини Симферополь институтига ўтказиб бериш йўллари келишиш экан.

Февзи Якубов катта ҳаёт мактабини кўрган, давлат идоралари фаолиятини яхши билган, етук олим ва сиёсатчи эди. Кўтарилган масала бўйича икковимизнинг фикримиз бир-бирига мос тушди, чунки бу даврда Ўзбекистондаги

қрим-татарларнинг Қримга кўчиши натижасида бу мутахассисликка Ўзбекистонда эҳтиёж қолмаганлиги сабабли ТДПИда қрим-татар тили мутахассислигига қабуллар тўхтатилган эди.

Мен Февзи Якубовга ётиғи билан вазиятни тушунтирдим: «Сиз кўтараётган масала жуда ўринли, аммо уни икки олий ўқув юрти ректорлари ўзаро келишиб ҳал қила олмайди (Иттифоқ даврида мумкин эди). Шу сабабли Украина Республикаси (бу даврда Қрим ҳали Украина таркибида эди) ҳукумати Ўзбекистон ҳукуматига расмий мурожаат қилса, бу масала осон кўчади. Қолаверса, бу икки мустақил давлатлар ҳамкорлигининг бир ижобий кўрсаткичи бўлади. ТДПИ ректорати, шахсан мен институт ректори сифатида Сизнинг илтимосингизга эътирозим йўқ», — дедим.

Февзи Якубов менинг розилигим ва маслаҳатимдан ниҳоятда хурсанд бўлди. Орадан кўп ўтмай, ўша даврдаги Украина Республикаси Президенти Леонид Кучма номидан Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Абдуғаниевич Каримов номига расмий илтимос хати келди. Ўзбекистон ҳукумати ўз расмий қарори билан масалани ижобий ҳал қилди. Ҳукумат топшириғига кўра, мен ҳам расмий буйруқ чиқариб, институтимиз доценти Абдулла Балич раҳбарлигида институтимиз кутубхонаси фондида сақланаётган қрим-татар тили мутахассислигига алоқадор барча адабиётларни Симферополь индустриал-педагогика институти манзилига почта орқали жўнатдик.

Қасдликми, мардликми?

1996/1997-ўқув йили бошида кутилмаганда Республика Олий ва ўрта махсус таълим вазири О.У. Салимов буйруғи асосида институтга бир гуруҳ текширувчилар кириб келди. Текширув гуруҳи раҳбари шу вазирлик назорат бўлими бошлиғи М.А. Хўжаева эди. Мен ўрнатилган тартибда Халқ таълими вазири Ж.Ғ. Йўлдошевга бу хабарни телефон орқали

етказдим. Маълум бўлишича, бу текширув Президент Давлат маслаҳатчиси А.А.Азизхўжаев кўрсатмаси билан ташкил қилинган экан.

Комиссияга ишлаш шароитларини яратиб бердим. Улар, асосан, кадрлар бўлимида, факультет деканатлари, кафедралардаги иш юритиш ҳужжатларини ўрганиш билан шуғулланишди.

Орадан бир ойлар ўтди, комиссия ишини якунлаб, натижасини жамоада муҳокама қилмай кетди. Мен комиссия раисаси М.А.Хўжаевага телефон орқали мурожаат қилиб сўрасам: «Текширув натижалари вазирликда муҳокама қилинади», — деб жавоб қилди. Мен ҳам ўзимча бўлажак муҳокамага тайёргарлик кўрдим. Яна бир-икки кун ўтиб, мени Президент девонига, А.А.Азизхўжаев ҳузурига чақиртиришди. Борсам, у ерда ҳамма ўша текширув гуруҳи аъзолари, Олий ва ўрта махсус таълим вазири О.У.Салимов ва Халқ таълим вазири Ж.Ф.Йўлдошевлар йиғилишган экан. Муҳокама А.А.Азизхўжаев хонасида ўтди. Олдин текширув гуруҳи раисаси М.А.Хўжаева ўз маълумотномасини тўлиқ ўқиб эшиттирди.

Маълумотномада шу икки йил ичида қилинган ишлар: институт таркибидаги ўзгартиришлар, кафедралар, факультетлар бир-бирига қўшилгани, кафедралардаги илмий даража ва унвонли профессор, доцентлар ишдан бўшатишгани (сони, фамилияси ва исмлари билан), улар иш топа олмай юргани, ҳаттоки баъзилари чет элга (Қозоғистонга) қатнаб кун кўраётгани, натижада бугунги кунда институт илмий салоҳияти кўрсаткичи пастлаб кетгани ва, ниҳоят, ректор ҳеч қандай қоидаларга риоя қилмай, 236 та талабани буйруқ билан талабалар сафидан чиқаргани, бунинг натижасида Халқ таълими вазирлиги мактаблари шунча миқдордаги ёш олий маълумотли ўқитувчиларидан ажраб қолгани ва ҳукумат қарори, Халқ таълими вазирлиги буйруғисиз педагогик лицей ташкил қилингани ва бошқа камчиликлар кўрсатилган эди ҳамда бу қилинган ишларда шахсан институт ректори Б.Ғ.Қодиров айбдор деб хулоса қилди. Афсуски,

икки йил ичида институтдаги ижобий ишлар тўғрисида бир офиз ҳам гап бўлмади. Мажлис қатнашчилари маълумотномани жуда жимликда эшитишди. Маърузачига саволлар бўлмади. А.А.Азизхўжаев: «Мана, бугунги кундаги институт ҳолати, қани кимда яна қанақа қўшимчалар бор», — деб сўради. Ҳеч ким қўшимча қилмади. «Бўлмаса, мана ректор Б.Ғ.Қодировнинг ўзи, бу маълумотномада кўрсатилган камчиликларни қандай изоҳлайди, эшитиб кўрайлик», — деди.

Мен ўзимни имкон даражасида босиқ тутиб:

— Комиссия раисаси ўртоқ М.А. Хўжаева маълумотномаларида келтирилган далиллар ҳаммаси тўғри, аммо бу тўлиқ маълумот эмас. Мен ТДПИга 1994 йил сентябрида ректор вазифасини вақтинча бажарувчи қилиб тайинланганман. Вазифам ўтган сафарги Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги текширув комиссияси маълумотномасида кўрсатилган камчиликларни бартараф қилиш, институтда осойишталик, тартиб-интизом муҳитини яратиб бериш бўлган. 1994 йил декабрида менга юклатилган вазифаларни бажариб, юридик асосларини тайёрлаб, институтнинг янги «Низоми», «Илмий Кенгаш тузилмаси» кафедралар, факультетлар номлари ва тузилмаларини тартибга келтириб, 2,5 ой ичида қилинган ишлар маълумотларини Халқ таълим вазирлигига ва Президент девонига топширганман. Мана, ўша маълумотнома нусхаси, эҳтимол, бугунги комиссия аъзолари бундан беҳабардирлар. Ҳолбуки, мен ёзган маълумотларда 1995 йилдан ТДПИда амалга оширилиши зарур бўлган долзарб масалалар ҳам кўрсатилган эди. Нима бўлганда ҳам, ўша режалаштирилган ишларни ўзим амалга оширишимга тўғри келди. Мен шу ишларни 2 йил давомида бажардим ва бажараяпман. Энди аниқроқ фактларни келтираман:

— ТДПИда 1994/1995-ўқув йили бошида 3600 (кундузги, кечки, сиртқи) талаба ўқиган, 1044 профессор-ўқитувчи ишлаган, уларни 76 та кафедра ва 19 та факультет раҳбарлари бошқарган. Институтнинг янги «Низоми» талабларига кўра,

бугунги кунда шу 3600 талабани 432 профессор-ўқитувчи ўқитяпти, 45 кафедра, 11 факультет раҳбарлари бошқаряпти ва таълим бермоқда. Эътибор беринг, профессор-ўқитувчилар ва уларни бошқарувчилар, қолаверса, ёрдамчи ходимлар ҳам 2 баробар қисқарган. Комиссия маълумотномасида аниқ рақамлар келтирилмабди. Ўша ўқув йилида 612 профессор-ўқитувчи, 100 дан ортиқ ёрдамчи ходимлар ишдан бўшатилды. Барча ҳаракатларимиз (қисқартиришлар) олий ўқув юртлари қонун-қоидалари, ўтказилган очиқ танловлар асосида амалга оширилди. Танловдан ўта олмаган ёки танловда қатнашишни хоҳламаган профессор-ўқитувчилар, олдинги шартномалари муддати тугаганлиги сабабли, Тошкент шаҳар Халқ таълими бошқармаси ёрдамида шаҳар мактабларига ўз касблари бўйича ишга жойлаштирилди. Мана, уларнинг тўлиқ рўйхатлари;

— маълумотномада илмий унвонли профессор, доцентлар ишдан бўшатилгани, улар бугунги кунда ишга жойлашмаганликлари тўғрисида гап борди. Ўша (30—40 та) профессор, доцентлар эълон қилинган танловларда қатнашишни хоҳлашмади ёки танловдан ўта олишмади. Бунга асосий сабаб, олдинги фаолиятларида йўл қўйган камчиликларидир. Институтда танловлар даврида ташкил қилинган «Ишонч» почта қутиларига келиб тушган ҳар бир профессор-ўқитувчи фаолияти ҳақидаги хатлар менда сақланиб турибди. У хатларда айнан шу профессор-ўқитувчиларга институт талабалари ишонч билдирмаганлар. Талабалар хатларида уларнинг ҳар бири ҳақида аниқ факт ва маълумотлар келтирилган. Бу хатлар мазмуни билан ўша профессор, доцентлар шахсан таништирилган. Шунда уларнинг ўзлари бу далилий фактларни овоза қилмасликни илтимос қилиб, танловларда қатнашмай, ўз хоҳишлари билан ариза ёзиб, ишдан бўшаб кетишди. Бу ишда мен хато қилгандирман, кўнгилчанлик қилгандирман, буни баҳолаш Сизларга ҳавола, аммо шу ўринда яна бир аниқлик киритмоқчиман. Мендаги маълумот бўйича ўша профессор-доцентлар кўплари Тошкент вилояти давлат педагогика институти,

Тошкент халқ хўжалиги институти, Тошкент қишлоқ хўжалиги институти ва ҳатто Тошкент ҳарбий қўмондонлиги олий ўқув юртларида кафедра мудири, профессор, доцент лавозимларида ишламоқдалар, бир нечалари қўшни Қозоғистон (Сариоғоч, Чимкент) шаҳарларида ташкил қилинган хусусий олий ўқув юртларида (валютада маош олиб) ишлаб юришибди. Улар тўғрисида ҳам менда тўлиқ маълумотлар бор, уларнинг фамилия ва исмларини ҳам айтишим мумкин. Энди, мендан: «Мана, орадан 2 йил ўтди, улар ТДПИга қайтишса, Сиз уларни қабул қиласизми?» — деб сўрасиз. Менинг жавобим шундай: «ТДПИ — бу давлат олий ўқув юрти. Унда ишлаш хоҳишини билдирган профессор-ўқитувчи эълон қилинган танловларда қатнашиш ҳуқуқига эга. Танловдан ўта олса, ҳеч ким уни йўлини тўса олмайди;

— комиссия раисаси маърузасида институтнинг илмий даражали профессор-ўқитувчилари кўрсаткичи пасайган, деган ибора ишлатилди. Буни қайта ҳисоблаб кўриш керак. Менинг ҳисобимда 432 нафар ўқитувчи орасида ишлаётган илмий унвонлилар 44% ни ташкил қилади. Бу олдинги кўрсаткичдан паст эмас, аммо бу бизни қониқтирмайди. Яқин йилларда бу кўрсаткич яна ҳам ортади. Бунинг чораларини белгилаганмиз;

— Маълумотномада институт ректори 236 битирувчи талабани асоссиз талабалар сафидан чиқарган, деган факт келтирилган. Ҳа, шундай буйруқ бор. Буйруқнинг асоси йўқ, деган фикр нотўғри. Буйруқнинг асоси — институт кадрлар бўлимида шу битирувчи талабаларнинг (кундузги, кечки, сиртқи) шахсий ҳужжатлари йўқлиги. Қидириб топа олмадик. Ўзлари ҳам қачон, қайси олий ўқув юртига ҳужжат топширганликлари, қайси йилдан ТДПИда ўқиётганлари тўғрисида бирор аниқ маълумот бера олмадилар. Бу масала бугунги кунгача ўз ечимини топмаган. Агар мен уларни давлат имтиҳонларига киритсам, унинг натижаси ўлароқ уларга диплом ҳам беришим шарт эди. Демак, мен ҳам ўша қонун бузганлар иштирокчисига айланар эдим. Мен буни хоҳламадим;

— комиссия маълумотномасида бугунги кунда ҳам ректор Б.Ф.Қодиров институт раҳбарларидан (проректор, факультет деканлари ва бўлим бошлиқларини) гапига кирмаганларни лавозимидан бўшатиб, уларни тез-тез алмаштираяпти, деган хулоса бор. Бундай фактлар бор, чунки бу тилга олинган раҳбарлар институт ректори, яъни менинг буйруғим билан лавозимларга тайинланган. Уларнинг ҳаммаси ҳали синов муддатида ишлашмоқда. Уларнинг ҳеч қайсиси ҳали Халқ таълими вазирлиги коллегияси тасдиғига ректор (мен томонимдан) томонидан тавсия этилмаган. Уларнинг қайси бири жамоада ўз меҳнати билан обрў қозонса, ўшани тавсия этаман, бугунги кунгача мен билан бирга ишлаб, лавозимидан бўшатишган проректор, декан ёки бўлим бошлиқларининг барчаси ўз аризасига мувофиқ лавозимидан бўшатишган. Сабаблари уларнинг ўзига маълум;

— ТДПИ қошида 2 йиллик педагогик лицей ташкил қилингани ва ўқишлар олиб борилаётгани рост. Бу ташаббус мендан чиққани ҳам тўғри, лекин уни ташкил қилишда ҳеч қандай қонунбузарлик бўлмаган. Ўқитиш самараси яхши;

— Алишер Аббосович, мен юқорида айтган маълумотларимни ўзимни оқлаш мақсадида айтилган гаплар деб қабул қилманг. Менинг ўрнимда бўлган бошқа ректор ҳам шу ишларни қилиши шарт ва зарур эди. Текширув гуруҳи аъзолари ва Сизларнинг фикр-мулоҳазаларингиз, эҳтимол, бошқачадир, аммо бўлиб ўтган ишларни ҳолисона баҳолаш, албатта, Сизларнинг ихтиёрингизда, — деб гапимни тугатдим.

Орага жимлик чўкди. Мажлис қатнашчилари мени саволга ҳам тутишмади.

Нихоят, А.А.Азизхўжаев мендан ташқарига чиқиб кутиб туришимни сўради. Мен қабулхонага чиқиб ўтирдим. Ичкаридаги муҳокама яна бир соатдан кўп давом этди. Охири мени чақириб, институтга бориб, жамоани йиғиб туришимни, муҳокаманинг давоми институтда, жамоа йиғилишида бўлишини тайинлашди.

Мен институтга келиб, проректорлар ва ёрдамчим Иномжон Азимовдан илтимос қилдим. Институтнинг янги ташкил қилинган мажлислар залига (7-бино) ҳамма факультет деканлари, уларнинг ўринбосарлари, кафедра мудирилари, бўлим бошлиқлари, жамоат ташкилотлари раислари, ҳаммаси (120 га яқин) айтилган вақтда йиғилишди.

Мен ўта тушкун ҳолатда эдим, ўзимни жамоа билан хайрлашишга йиғилгандек ҳис қилдим. Шу сабабли А.Қирғизбоевга:

— Ука, ҳозир юқори раҳбарлар келишади, текширув натижаси муҳокама қилинади. Мажлисни очиб, келган меҳмон раҳбарларни жамоага таништириб, мажлисни ўзинг бошқаргин, — дедим. У ҳайрон бўлиб розилик билдирди.

Раҳбарлар (А.А.Азизхўжаев, Ж.Ф.Йўлдошев ва комиссия раисаси М.А.Хўжаева) залга кириб келишди. Мен ҳамма проректорлар билан бир қаторда пастда ўтирдим. А.Қирғизбоев мажлисни очмоқчи бўлиб ўрнидан турган эди, А.А.Азизхўжаев имо билан жойида ўтиришни буюрди. Мажлисга раисликни А.А.Азизхўжаев ўзи қилди:

— Биз яқинда институтда ўтказилган текширувлар натижасини эълон қилишга келдик. Мана, ўша комиссия маълумотномаси, аммо унинг муҳокамасини бошлашдан олдин, мен Сизлардан бир нарсани сўрамоқчиман. Баҳром Ғофурович Қодиров буёққа чиқинг, — деб мени турғазди.

— Айтинглар-чи, шу одам Сизларга ректор сифатида керакми? Уни шу лавозимда Сизлар билан ишлашини хоҳлайсизларми? — деб мурожаат қилди.

Ҳамма ҳайрон бўлиб қолди. Ҳеч қачон жамоа мажлиси бу тартибда бўлмаган эди. Кутилмаганда кимдир қарсак чалди. Залда бирдан ҳамма ўрнидан туриб қарсак чалиб, «керак», «керак», «Баҳром Ғофурович бизга керак» деган ҳайқириқ бошланди. Мажлис жамоа митингига айланиб кетишига сал қолди. Қўл кўтариб, сўзга чиқувчилар мени мақтай бошлашди. Танқидчилар, айбловчилар топилмади. Шунда А.А.Азизхўжаев сўзга чиқувчиларни тўхтатишга мажбур бўлди.

— Биз фақат мақтовлар эшитгани келмадик, мана бу маълумотномада институт бошқарувида йўл қўйилаётган хатолар келтирилган, мен Сизлардан ўзингиздан институт ректори, проректорлари, деканлари йўл қўяётган камчиликларни очиқ эшитишни хоҳлайман. Қани ким танқидий фикрлар билдиради? — деб мурожаат қилди. Қизиқ бир ҳолат, ҳеч ким сўзга чиқмади. Шунда яна А.А.Азизхўжаев:

— Баҳром Ғофурович, мана бу маълумотномада ректор, проректорлар, факультет деканлари ўз фаолиятларида йўл қўйган хато-камчиликлар аниқ кўрсатилган. Айниқса, ўқув ишлари бўйича проректор ким? Э.Умурзоқов, табиий фанлар декани Ш.Миркомиллов, тарих факультети декани А.Ҳазраткуловларнинг ишлари қониқарсиз. Буларни бўшатиш. Ўзингиз ҳақингизда жуда кўп аризалар тушган эди, лекин Сиз тўғри йўл тутаетганингизга ишондик. Сиз шу кунгача қонун-қоидаларга тўлиқ риоя қилгансиз. Энди айтиб қўяй, жамоа эшитсин, Сиз бошлаган ишингизни давом эттиринг, агар бу ишда қонун-қоидалар бузилган ҳолда ҳам, мана, мен, Президент Давлат маслаҳатчиси сифатида Сизни ҳимоя қиламан. Маълумотномадаги камчиликларни тузатиш чораларини ўзингиз белгиланг, — деб мажлисни тугатди.

Шу ўринда мен кўнглимда тутиб юрган А.А. Азизхўжаев тўғрисидаги фикрларимни ёзиб қолдирмоқчиман.

Ўша, 1989 йили, ТошДУда қабул жараёнида бўлган ҳолат, натижалари Халқ таълими вазирлиги коллегияси муҳокамасида маълум бўлишича, ТошДУнинг юридик факультетида А.А.Азизхўжаев декан вазифасида ишлаган экан. Орадан 5 йиллар ўтиб, 1994 йил охирида у Президент Давлат маслаҳатчиси даражасига кўтарилди. Шу сабабли мен ҳамма вақт бир кун келиб, А.А.Азизхўжаев мендан қасдини олади, деган фикрда эдим. Мени ТДПИга ректорликка тайинлашганида унга маъқул келмаганини ҳам сезган эдим.

Бу 1996 йилги текширув А.А.Азизхўжаев топшириғи билан бошланганини эшитиб, ўша қасос олиш куни келди, деб ишонган эдим. Бугунги ТДПИ жамоасидаги муҳокама сўнгида А.А.Азизхўжаевнинг менинг номимга айтган гап-

лари мени барибир тинчлантормади. Кўнглимда ҳадик-ҳадиклигича қолаверди.

Ҳозирги кунгача кўпгина олий ўқув юртлари ректорлари у инсоннинг муомаласидаги қўполлик, билиб-билмай қилган ҳақоратли сўзларидан хафа бўлиб, унинг қаттиққўллиги, кўпчилиқни менсимаслиги ҳақида эслашади.

Унинг бизнинг факультетларимиз, талабалар ётоқхоналарига дабдурустдан бостириб келишлари (айниқса, янги йил, байрам кунларида) ҳам бўлган. Вазирликлар коллегия йиғилишларида унинг айтган сўзлари ёки таклифларига мен ботиниб, эътироз билдириб сўзга чиқишларим ҳам бўлди, аммо Алишер Аббосович ҳеч қаерда, ҳеч қачон менинг номимни тилга олиб танқид қилмади. Айтган қарши фикрларимга ҳам эътироз билдирмади.

Топшириқнинг бажарилиши

Мана, кутилмаган текширув ва унинг муҳокамаси ҳам бўлиб ўтди. А.А. Азизхўжаевнинг охириги сўзида айтган про-ректорлар ва факультет деканларини лавозимидан бўшатиш учун асос текширув комиссияси маълумотномасида йўқ эди. Мен жуда галати ҳолатда қолдим. А.А. Азизхўжаев шахсан ўзи уларни ўрнидан турғизиб, бутун жамоа олдида лавозимдан бўшатишни эълон қилган эди. Менинг бу ходимларимга, деярли, ҳеч қандай эътирозим йўқ эди, аммо ҳукумат раҳбарининг (оғзаки) кўрсатмасини бажармаслик ҳам беҳурматлик бўлади. Масалани ўзлари билан бамаслаҳат ҳал қилдим ва табиий фанлар факультети декани Шавкат Миркомилловни ўз буйруғим билан докторантурага жўнатдим, ўрнига шу факультет профессори Абдукарим Зикриёевни факультет декани вазифасига тайинладим.

Тарих факультети декани лавозимига яқиндагина тайинланган Абдор Ҳазратқуловга яхши тавсифнома (характеристика) ёзиб вазирлик бошқармасига ишга жўнатдим, ўрнига тарих факультети доценти Махсума Фуломовна Исҳоқовани факультет декани лавозимига тайинладим.

Маъмурий хўжалик ишлари проректори Анвар Фаффаровни Татаристоннинг Қозон давлат унверситети ректори илтимосномаси асосида йўлланма билан Татаристонга проректорлик лавозимига жўнатдим. Ўрнига вақтинча бажарувчи қилиб, Эрали Турдиевни тайинладим.

Ўқув ишлари проректори Эгамберди Умурзоқов ниҳоятда меҳнаткаш, завқ билан ишлаётган йигит менга жуда ёқар эди. Уни ҳеч бўшатгим келмас эди. Вақтинча ўрнига кадр топгунча деган ваз билан ўзининг розилиги билан яна 5–6 ойлар ишлатиб турдим. 1997 йил апрель ойида Ўзбекистон педагогика илмий текшириш институти директори ўринбосари бўлиб ишлаётган профессор Абдуқаҳҳор Абдувакилович Абдуқодировни институт ўқув ишлари проректорлигига таклиф қилдим. Шундай қилиб, А.А.Азизхўжаев кўрсатмаларини бажардим.

Шу ерда воқеаларни олдинлаб айтмоқчиман, кейинги 2005 йилларга қадар менинг ТДПУ жамоасига ректорлигим даврида юқоридаги раҳбарларимиз (Президент Давлат маслаҳатчилари, Вазирлар Маҳкамаси раис муовинлари (соҳамиз бўйича), вазирлар, уларнинг ўринбосарлари қанча-қанчалари алмашиб ишлаб кетишди, лекин бирортаси махсус комиссия юбориб, институт фаолиятини комплекс текширтирмади. Институтимиз ҳамма вақт Республикамиз олий ўқув юртлари ичида пешқадамлар қаторида ҳисобланиб келди. Бу, албатта, жамоамиз профессор-ўқитувчиларининг фидокорона меҳнати эвазига орттирган обрўси эди.

Ўқишдан четлатилган талабалар тақдири

Раҳбарлик фаолиятимда тўқнашган яна бир долзарб муаммолардан бири ўқишдан четлатилган талабаларнинг тақдири масаласи эди. 1994/1995 ўқув йили якунида чала қолган ишларни тугаллашга киришдим. Бу масалада талабаларнинг ўзлари фаол қатнашдилар.

Одатда, 1997–1998 йиллар қоидаларига кўра, бошқа олий ўқув юртида ўқиётган талаба ТДПИга ўқишини кўчирмоқчи

бўлса, у ТДПИ ректори (проректори) номига ариза ёзиб, сабабларини кўрсатади. Ўз навбатида ректор (проректор) уни тегишли факультет деканатига талабанинг олдинги олий ўқув юртида қайси фанларни ўқиб топширганлиги, уларнинг кўчирилаётган факультет мутахассислигига мослиги, фанлардаги фарқларни аниқлаб, ўз розилиги (норозилиги)ни асослаб ректорга таклиф киритади. Шундан сўнг, ректор (проректор) институт кадрлар бўлимига талабанинг (ўқишини кўчираётганлиги сабабли) олдинги ўқиган олий ўқув юртидан унинг шахсий ҳужжатларини ТДПИга жўнатишни сўраб хат юборишни топширади.

Олий ўқув юртлари кадрлар бўлимлари бу масала бўйича ўз вазифаларини тўлиқ бажаргандан сўнг, ҳар икки олий ўқув юрти ректорлари ўз буйруқлари билан масалани ҳал қилганлар. Аммо, бу жараёнда айрим хатоликлар ҳам юз беради, масалан:

1) ТДПИ кадрлар бўлими сўров хатини почта орқали эмас, балки талабанинг қўлига бериб юборади. Натижада хат юборилгани тўғрисида ҳеч қаерда расмий белги, из қолмайди. Юборилган хатга жавоб ҳам, ҳужжатлар ҳам келмайди;

2) ТДПИ кадрлар бўлими сўров хатини почта орқали юборади. Аммо номаълум сабабларга кўра у ОЎЮдан жавоб ҳам, ҳужжатлар ҳам келмайди;

3) талаба олдинги ОЎЮдан ҳужжатларини (почта орқали эмас) ўз қўлида олиб келади ва факультет деканатига топширади. Факультет декани эса буйруқ тайёрлаб киритишни унутади. Ҳужжатлар деканатда қолиб кетади, институт кадрлар бўлимига етиб бормайди ва ҳоказо.

Қисқаси, юқоридаги ёки бошқа ҳолатда, ТДПИ декани талабани «вақтинча» бирор гуруҳ рўйхатига киритиб, буйруқ чиққунча, ўқишларга қатнаб туришига рухсат беради. Уни талабаликка қабул қилиш тўғрисидаги буйруқ эса чиқмайди, ҳужжатлар ҳам кадрлар бўлимига келиб тушмайди, бироқ ўқув йили якунида, талабаларни курсдан-курсга кўчириш буйруғида ҳалиги талаба ҳам пайдо бўлади. Деканат тайёрлаб

1 сентябрғача кадрлар бўлимига топширилади ва талабалар ўқишни бошлашади;

2) тест-синов натижаларига кўра, пулли шартнома асосида ўқишга тавсия этилган абитуриентларнинг ҳужжатлари улар институт маркетинг хизмати бўлимида шартномани расмийлаштириб, тўловини амалга оширгандан сўнг, 15 сентябрда ректор буйруғи асосида кадрлар бўлимига топширилади ва талабалар сафига киритилади;

3) пул-тўлов шартномаларини расмийлаштирмаган абитуриентлардан бўш қолган ўринларга, Давлат тест маркази қарори билан навбатдаги абитуриентлар тавсия этилади. Натижада шартномаларни расмийлаштириш муддатлари 1 ноябрғача чўзилиб боради.

Юқорида келтирилган янги тартиблар сабабли институтга қабул қилинмаган абитуриентларнинг ҳужжатларини қайтариб бериш, почта орқали жўнатиш муддатлари ҳам, бир неча босқичда бажарилиши қабул комиссияси ишларига жалб қилинган ходимларнинг иш муддатлари ҳам узоққа чўзилиб кетишига сабаб бўлаверди. Бу орада Тошкент шаҳри ва республикамиз вилоятларида ўқитувчи кадрларга бўлган эҳтиёж йилдан-йилга ошиб бораверди. Шу сабаб ТДПИга талабалар қабул қилиш режалари ҳам йилма-йил ошди. Энг муҳими, ўқитувчилик касбини танлаган абитуриентлар сони ҳам тўхтовсиз ошиб борди. Масалан, 1997 йилда институт қабул комиссиясига 8 минг ариза тушган бўлса, 2004 йилга келиб 20 мингдан ортиқ ариза қабул қилдик. Бунинг устига ҳар йили ОЎЮга қабул қоидалари, давлат тест синовини ўтказилиш тартиблари ҳам ўзгариб, мукаммаллашиб борди.

Шуларни эътиборга олиб, уларнинг бажарилиш назоратини қилиш, йўл қўйилаётган хато-камчиликлар сабабларини аниқлаш ва уларнинг ечими бўйича чора-тадбирларни белгилаш мақсадида ТДПИда 1997 йилдан доимий фаолият юритувчи қабул комиссиясини ташкил қилдик. Институт Илмий кенгашида унинг «Низоми» тасдиқланди ва вазифалари белгиланди. Булар:

1) ОўЮларига қабул қоидаларидаги ҳар йилги ўзгаришлар ва янгиликлар мониторингини олиб бориш;

2) ТДПИда ҳар йилги қабул комиссияси таркибига жалб қилинаётган ўқитувчи, ходимлар жадвалини юритиш;

3) ҳар йилги қабул комиссияси аъзоларига иш юритиш тартиб-қоидаларини ўргатиш ва унинг назоратини олиб бориш. Йўл қўйилган камчиликларнинг қайтарилмаслиги чораларини белгилаш;

4) ДТМ тест-синовлари натижаларини эълон қилгач, институтга қабул қилинган талабаларнинг ҳужжатларини босқичма-босқич, кадрлар бўлимига топширилишини назоратга олиш;

5) ДТМ қарори билан бўш қолган ўринларга навбатдаги абитуриентларни Тошкент шаҳри ва республика матбуоти орқали таклиф этишни ташкил қилиш;

6) амалдаги қабул комиссиясининг институтга қабул қилинмаган абитуриентлар ҳужжатларини қайтариб бергани ёки почта орқали эгаларига жўнатганлигини назорат қилиш ва бошқалар.

Бу ўта масъулиятли вазифани бажаришни институт ўқув бўлими бошлиғи бўлиб катта синовлардан ўтган Д.У.Эргашевга топширдим.

Институт бошқарувидаги ўзгаришлар (1996–1997 йй.)

1996 йилда Президентимизнинг 9 сентябрдаги «Маънавият ва маърифат» жамоатчилиқ Маркази фаолиятини янада такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш тўғрисида»ги фармонига асосан республика таълим тизимида «Маънавият ва маърифат» ишлари бўйича вазирнинг биринчи муовини лавозими жорий этилди. Барча олий ўқув юртларида, хусусан бизнинг педагогика институтимизда ҳам «Маънавият ва маърифат» ишлари бўйича ректорнинг биринчи ўринбосари лавозими ташкил этилди. Бу вазифага Абдугаппор Қирғизбоевнинг ўзини тайинладим. Ўқув

ишлари бўйича проректор лавозимида Абдуқаҳҳор Абдуқодиров, илмий ишлар проректори лавозимида Минаввара Тўхтаҳўжаева, маъмурий хўжалик ишлари проректори вазифасини бажарувчи бўлиб Эрали Турдиевлар ишлашди.

Ётоқхоналарда институт кутубхонаси филиаллари очилиб, ўқув заллари дарсликлар, ўқув қўлланмалар, газета-журналлар, телевизор ва музлаткичлар билан таъминланди. Ҳар бир ётоқхонага тарбиячи — декан муовини штат бирлиги ажратилиб, улар бевосита факультет декани ҳамда институт маънавият ва маърифат ишлари проректори бошчилигида иш юритдилар.

Уларнинг раҳбарлигида барча талабалар ётоқхоналарида профессор-ўқитувчиларнинг кечки соатларда учрашувлари ташкил қилинди. Ўтказилаётган тарбиявий соатлар мавзулари «Маънавият ва маърифат» ишлари проректори томонидан тасдиқланиб, режали равишда ишлар олиб борилди. Бу тадбирларда, ётоқхоналар ёшлар Кенгашлари аъзолари фаол қатнашиб, жамоатчилик асосида ўз-ўзини бошқариш маҳоратини ҳам оширдилар.

Институтда кўп йиллар давомида чоп этилиши тўхтаб қолган кўп нусхали «Маърифат йўлида» (муҳаррири М.Жумабоев), «Педагог» (муҳаррири А.Балич) номли газеталар қайтадан тикланди. Янгидан «Педагогик таълим» номли илмий-назарий ва услубий журнал нашр этиш ҳам йўлга қўйилди.

ТДПИда ўқитилаётган фанлар маърузалари қўлёзмаларини янгилаш

1992 йилда қабул қилинган «Таълим тўғрисида»ги қонунда узлуксиз таълим босқичларида ўқитилиши зарур бўлган фанлар мазмунини тубдан янгилаш кўзда тутилган эди. Бунинг учун, аввало, ҳар бир таълим босқичидаги барча фанлар ўқув соатлари тақсимооти фанлар бўйича тасдиқланган давлат стандартларига мослиги талаб қилинар эди. Масалан, бу муаммони ҳал қилишда умумий ўрта таълим

босқичида (11 йиллик мактабларда) ўқитиладиган фанлар йиллик дастурлари тасдиқланиб, дарсликлар ва ўқув қўлланмаларни (синфма-синф) яратиш учун Республика танловлари эълон қилинган эди.

Бу танловларда Ўзбекистон Педагогика илмий-тадқиқот институти (директори Даврон Шодиёв) олимлари, Республика Марказий ўқитувчилар малакасини ошириш институти (ректор Ф.Б.Шоумаров) профессор-ўқитувчилари, Республикадаги барча (19 та) педагогика олий ўқув юртлари, шулар қаторида ТДПИ етук профессор-ўқитувчилари ҳам қатнашаётган эди. Республика Халқ таълими вазирлиги қошидаги «Таълим маркази» (директори Жўра Икромов) фанлар бўйича кенгашлар ва эълон қилинган танловларни бошқарар эди.

Айни шу талаблар асосида Олий педагогика таълими босқичида (ТДПИ мисолида) ўтказилаётган ислохотларни ўргандим. Биринчи таассурот жуда аянчли эди. Хусусан, ректорат томонидан бу ишларни тартибли олиб бориш ва улар назорати ўрнатилмаган эди. Бу камчиликларни тезда тўғрилаш мақсадида 1995–1996 ўқув йилида Илмий кенгаш қарори билан институтнинг барча кафедраларида профессор-ўқитувчилар томонидан янгиланган маърузалар қўлёзмаларини йиғиш, тақриздан ўтказиш ва кафедра қарори билан нашрга тавсия қилиш кўрсатмаси берилди.

Бу ишларни бошқариш ва назоратини олиб бориш ўқув ишлари проректори А.А.Абдуқодиров ва ўқув бўлими бошлиғига топширилди. Бу таълим мазмунини янгिलाш бўйича биринчи уринишимиз эди, аммо барча кафедралар ўз билганича ҳаракат қилиб, олдинги ўқув режаларида қолган ҳолда, мавжуд дарсликлар мазмунини тубдан қайта янгиламасдан, дастурлардаги Совет тузуми, КПСС съездлари қарорлари, уларда кўрсатилган йўриқлар ва топшириқларни олиб ташлаб, фанларни ўқитишни давом эттираётганлари маълум бўлди. Демак, ўқитиладиган фанлар янги материаллар билан бойитилмаган, уларда мустақилликни мустаҳкамлаш зарурати ва асослари кўрсатил-

маган, бой тарихий, маданий ва маънавий меросимиз, инсоният цивилизацияси ривожига муносиб ҳисса қўшган буюк алломаларимиз, миллий истиқлол мафқураси ва ғояси, миллий гурур, ватанпарварлик, муқаддас динимиз, она тилимиз, қисқаси, истиқлол йўлидан порлоқ келажак сари боришимизда асос ва таянч бўладиган, одамларда садоқат, ишонч ва умидни тарбиялайдиган ғоялар, шиор ва даъватлар етишмас эди. Хусусан, ректорат томонидан бу ишларни тартибли ташкил қилувчи бир марказлашган бошқарув бўлими йўқ эди.

Бу ишларни тартибли ташкил қилиш ва бошқариш мақсадида 1997 йили институт штат бирлигига «Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтида Олий ўқув юртлариаро илмий методик ишларини мувофиқлаштириш» проректори лавозими ва унинг раҳбарлигида иш юритувчи бўлим ташкил қилдик. Бу лавозимга (проректорликка) 1992–1995 йилларда гуманитар ихтисосликлар факультети декани бўлиб ишлаган, филология фанлари доктори, профессор Самихон Аширбоевни тайинладим. Институт кафедралари профессор-ўқитувчиларига ўз маърузалари мазмунини янги талаблар асосида янгилаш ва бойитиш вазифалари қўйилди. Шу тариқа, аста-секин ҳамма фанлар бўйича маърузалар тўпламлари нашрдан чиқарила бошланди. Бошқа турдош (педагогика) институтларига ҳам маъруза тўпламларини тарқатдик. Эски дарслик ва ўқув қўлланмаларидан воз кечиб, янги дарсликлар ва ўқув қўлланмалар яратишга замин яратилди. Бу ишларимиз натижасида институт профессор-ўқитувчилари касбий маҳорати ва қobiliяатлари даражасини ҳам аниқлаб олдик.

Кейинчалик ўқитилаётган фанлар маърузалар тўпламлари бўйича «Энг яхши маърузачи», «Йил ўқитувчиси», «Йил доценти», «Йил профессори» танловлари эълон қилинди. Танлов ғолиблари ҳар йили Наврўз байрами тантаналарида моддий ва маънавий рағбатлантирилиб борилди.

Мукофотга муносиб меҳнат

Бола йиғламаса она сўт бермайди.

Халқ мақоли

Мен ўзимнинг таълим тизимидаги кўп йиллик фаолиятим давомида бир масалага алоҳида эътибор бериб келдим. У ҳам бўлса фуқароларнинг, хусусан, педагогика олий ўқув юртлари профессор-ўқитувчиларининг фаол ва самарали меҳнатларини давлатимизнинг юксак мукофотлари билан тақдирланиши масаласи эди.

Масалан, ҳар йили «Мустақиллик» куни байрами олди-дан мамлакатимиз ҳаётининг турли соҳаларида фаол меҳнат қилиб келаётган фуқароларни мукофотлаш тўғрисида чиқадиган Президент фармонларида ҳам ОЎЮ профессор-ўқитувчилари деярли тилга олинмай келарди. Шунингдек, Халқ таълими ходимларининг касб байрами — 1 октябрь «Ўқитувчилар ва мураббийлар куни» байрами муносабати билан чиқадиган Президент фармонига кўра ҳам асосан мактабгача таълим, умумий ва ўрта мактаб таълими ва бошқа халқ таълими фаолларидан 300 га яқин кишилар давлатимизнинг орден-медаллари ва турли унвонлари билан тақдирланишарди, аммо уларнинг орасида ҳам халқ таълими соҳаси учун педагог-кадрлар тайёрлаб берувчи педагогика олий ўқув юртлари профессор-ўқитувчилари ёки педагогика фанлари илмий-тадқиқот институти олимларининг номлари учрамас эди.

Шуларни эътиборга олиб анча фикр-мулоҳаза юритдим. Кўп тайёргарлик кўрдим. Бир қатор қонун ва ҳужжатлар билан танишдим, уларни чуқур таҳлил қилиб ўргандим. Ниҳоят фикрларимни умумлаштириб, бир тўхтамга келдим ва 1997 йилда «Ўқитувчилар ва мураббийлар куни» байрами олди-дан Президент Ислон Абдуғаниевич Каримов қабулига ёзилдим. Жавоб ўзини куттирмади.

20 сентябрь куни Президент ёрдамчиси Георгий Алексеевич Крайнов қўнғироқ қилиб, тезда девонга етиб

келишимни сўради. Бордим. Г.А.Крайновга нима мақсадда Президент қабулига кирмоқчилигимни тушунтирдим. Тайёрлаб борган таклиф ва ҳужжатларимни кўрсатдим. Президент ёрдамчиси мени диққат билан эшитди ва керак бўлсам чақиришини айтиб жавоб берди. Жуда хурсанд бўлдим.

Г.А. Крайнов орадан бир кун ўтиб, яна тез боришимни сўради. Борсам, ҳамма фикр-мулоҳазаларим Президентга етказилганини ва маъқулланганини айтиб, зудлик билан Мустақиллик йилларида таълим-тарбия соҳасида амалга оширилаётган туб ислохотларни ҳаётга татбиқ этишда астойдил меҳнат қилиб, миллий руҳ билан суғорилган янги дарслик ва ўқув қўлланмалар яратаётган, ўзларининг билимдонлиги, бой ҳаётий тажрибаси, маданияти, маънавий етуклиги, муомаласи билан жамоада, хусусан талаба-ёшлар орасида обрў-эътибор топган, кийиниши, юриш-туриши, одоб-ахлоқи билан нафақат ҳамкасблари, балки ёшларга намуна бўлиб келаётган, давлат мукофотларига тавсия этилаётган ТДПИ профессор-ўқитувчилари рўйхатини тайёрлаб, тўлиқ маълумот ва асосли тавсиялар билан университет Илмий Кенгаши қарорини тайёрлаб, унга Халқ таълими вазирлигининг розилигини олиб келишимни буюрди. Президент ёрдамчиси давлат мукофотларига тавсия этилаётган номзодлар орасида мамлакатимизда истиқомат қилаётган турли миллатлар вакиллари бўлишлиги зарурлигини ҳам таъкидлаб ўтди. Шунингдек, у юксак мукофотларга тавсия этилаётганлар фақат профессор-ўқитувчилар бўлиши, унда институт ва факультетларда раҳбарлик лавозимларида ишлаётганлар бўлмаслигини ҳам айтиб ўтди.

Мен институт профессор-ўқитувчиларининг самарали ва фидокорона меҳнатлари рўёбга чиқаётганлигидан ўзимда йўқ хурсанд бўлиб, уч кун ичида 12 нафар профессор-ўқитувчиларнинг рўйхати ва тавсияларини тегишли ҳужжатлар билан Халқ таълими вазири Ж.Ғ. Йўлдошевнинг розилигини олиб, Президент девонига етказиб бердим.

Кўп ўтмай, 1 октябрь «Ўқитувчилар ва мураббийлар куни» байрами арафасида ҳурматли Президентимизнинг бир гуруҳ Халқ маорифи ходимларини мукофотлаш тўғрисидаги фармони чиқди. Унга кўра бизнинг ТДПУдан ҳам 7 нафар профессор-ўқитувчилар давлатимизнинг турли даражадаги орден, медаль ва унвонларига сазовор бўлишди. Бу институтимиз жамоаси учун катта ишонч, ҳурмат ва байрам бўлди.

Президент ёрдамчиси Г.А.Крайнов менга қўнғироқ қилиб мукофотлар билан табриклади, қилган ташаббусим учун миннатдорчилик билдирди ва бундан кейин ҳар йили институт профессор-ўқитувчиларини мукофотлаш учун 2 та ўрин (квота) ажратилганини маълум қилди. Шундай бўлди ҳам. Фақат 1997–2004 йилларда ТДПУ профессор-ўқитувчиларидан 20 дан ортиқ киши давлатимизнинг юксак мукофотларига сазовор бўлишди. Қуйида уларнинг рўйхатини келтираман:

Ҳамидов Х.Х., ўзбек адабиёти кафедраси мудири «Дўстлик» ордени билан;

Қолдибоев Турдибой, қозоқ тили ва адабиёти кафедраси мудири, университет профессори «Дўстлик» ордени билан;

Егоров А.В., қақирӣққача ҳарбий таълим ва жисмоний тарбия кафедраси доценти Биринчи даражали «Соғлом авлод учун» ордени билан;

Григорянц А.Г., бошланғич таълим педагогикаси кафедраси профессори Биринчи даражали «Соғлом авлод учун» ордени билан;

Набиев Малик, тасвирий санъат ва уни ўқитиш методикаси кафедраси профессори, Ўзбекистон халқ рассоми «Меҳнат шуҳрати» ва «Буюк хизматлари учун» орденлари билан (икки маротаба);

Шарипова Дилором Жуманиёзовна, педагогика фанлари доктори, профессор Биринчи даражали «Соғлом авлод учун» ордени билан;

Каримова Омина, ЮНЕСКО кафедраси мудири, профессор, «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган халқ таълими ходими» унвони билан;

Жалолов Жамол Жалолович, инглиз тили назарияси ва методикаси кафедраси профессори «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган халқ таълими ходими» унвони билан;

Абдурахмонов Гофур, тасвирий санъат кафедраси профессори «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ёшлар мураббийси» фахрий унвони билан;

Носирхўжаев Собитхон Ҳошимович, демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти кафедраси профессори «Шуҳрат» медали билан;

Давлатшин Муҳаммад Галимович, умумий психология кафедрасининг профессори «Шуҳрат» медали билан;

Асқарова Мазлума Асқаровна, ўзбек тилшунослиги кафедрасининг профессори «Шуҳрат» медали билан;

Рамазанова Роза Ахатовна, тиббий билим асослари кафедрасининг доценти «Шуҳрат» медали билан мукофотландилар.

Қуйидагилар Халқ таълими, Олий ва ўрта махсус таълим вазирликлари, Ўрта махсус ва касб-ҳунар таълими маркази кўкрак нишонлари билан тақдирландилар:

доцент **Асил Рашидов** «Олий ва ўрта махсус таълим фидойиси» кўкрак нишони билан;

доцент **Озода Фуломова** «Ўрта махсус касб-ҳунар таълими фидойиси» кўкрак нишони билан;

доцент **Носиҳ Гофуров** «Халқ маорифи аълочиси» кўкрак нишони билан;

доцент **Раъно Иноғомова** «Ўрта махсус ва касб-ҳунар таълими фидойиси» кўкрак нишони билан;

доцент **Долорес Обидова** «Халқ таълими аълочиси» кўкрак нишони билан;

доцент **Қодирова Нафиса Қодировна** «Халқ таълими фидойиси» кўкрак нишони билан.

Тошкент давлат педагогика институтига университет мақоми берилиши

1998 йил 24 февралда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 77-сонли қарори билан Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтига Тошкент Давлат педагогика университети мақоми берилди ва у Республика олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги тасарруфига ўтказилди. Шунингдек, бу қарорнинг 11-моддасига биноан, университетимиз академик лицей, касб-хунар коллежлари учун ма-лакали педагог кадрлар тайёрлаш бўйича таянч (базавий) олий таълим муассасаси деб эълон қилинди.

Республикамызда янги қонун ва меъёрий ҳужжатлар асосида бошланган (1998 йил) таълимни ислоҳ қилишнинг бу бос-қичида мени етакчи олий ўқув юрти — Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети ректори сифатида университет қошидаги «Таълим» илмий-методик бирлашмаси раиси қилиб тайинлашди. Шу муносабат билан университет бошқарувиغا, «Олий ўқув юртлариаро илмий методик ишларни мувофиқлаштириш бўйича проректор» штат бирлиги киритдим. Бу лавозимга (1992—1994 йилларда гуманитар ихтисосликлар факультети декани бўлиб ишлаган ва 1995 йилдан «Эски ўзбек тили ва ёзуви» кафедраси мудири бўлиб ишлаётган) филология фанлари доктори, профессор Самихон Аширбоевни ва унинг қўл остида иш юритувчи бўлим ходимларини қайтадан тайинладим.

Ўзбекистон Ички ишлар вазирлигидан келган хат.

Т.Т.Рихсиев билан учрашув

Бу воқеа 1998 йил 2 сентябрь куни бўлиб ўтган эди. Қабулимга Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги тергов бошқармаси ходими, милиция капитани Н.Х. Ҳасанов кириб келди ва бир сўров хатни берди. Хатдан маълум бўли-шича, Ўзбекистон Республикаси ИИВ Тергов бошқармаси томонидан Артиқов Азаматходжа Васитович ва бошқаларга

нисбатан Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 168-моддаси 4-қисми билан қўзғатилган жиноят иши тергов қилинмоқда экан.

Тергов материалларига кўра, 1996 йилнинг сентябрь ойида А.Б.Артиқов ва бошқалар Назирқул Шербоевни Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институти ректори лавозимига тавсия қилиш учун ундан жуда кўп миқдорда пора олганликлари аниқланган.

Тергов зарурати муносабати билан ҳатда: «Сиздан 1996 йил сентябрь ойида Низомий номидаги ТДПИ ректорлик лавозими бўш турганлиги, институтнинг ректорлик лавозимига айнан ким, қачон тайинланганлиги тўғрисида маълумот беришингизни сўрайман», — деб кўрсатилган эди. Мен сўров хати расмий ҳужжат бўлгани учун университет кадрлар бўлими бошлиги М.И.Исҳоқовага расмий маълумот тайёрлаб беришни буюрдим ва терговчини кузатиб қўйдим.

Ўзимча бу ҳолатни таҳлил қила бошладим. Ўша 1996 йил сентябрь ойида Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги (М.Хаджаева) томонидан ўтказилган текширув ва унинг натижалари давлат маслаҳатчиси А.А.Азизхўжаев ҳузурида ўтказилиши бежиз бўлмаган экан. Ўша текширув натижалари асосида мени лавозимдан бўшатиш ёки мендан ариза ёздириб олиш мақсади қўйилган бўлса керак, аммо бунинг уддасидан чиқишолмади. Ўртада мен А.А.Азизхўжаевнинг оғзаки кўрсатмаси бўйича бегуноҳ проректорлар (Э.Умурзоқов, А.Ғаффаров) ва факультет деканлари (Ш.Миркомиллов, А.Ҳазратқулов ва бошқалар)ни сабабсиз лавозимларидан бўшатган бўлиб чиқдим. Орадан икки йил ўтди ҳамки, бу ҳуқуқбузарликка қўл урганлар ҳали ҳам тинчигани йўқ. Улар ҳануз Н.Шербоевни лаққилатиб, ваъда бериб, пайт пойлаб юришган.

Фикримни исботи учун яна бир далил келтираман. 1998 йил март ойида Вазирлар Маҳкамаси қарори билан Низомий номидаги ТДПИга педагогика университети мақоми берилди ҳамда у Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги тасарруфига ўтказилди. Мен Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги катта

маслаҳатчиси юрист Г.Г.Соколов билан бамаслаҳат ўз буйруғим билан мавжуд қонун ва қоидалар асосида ҳамма профессор-ўқитувчилар ва ходимларнинг шахсий меҳнат дафтарчаларига шу ўзгаришни, яъни ТДПИга ТДПУ мақоми берилганини ёздириб қўйдим, аммо ўша кунлари Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигидан келган буйруқда мени «Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети ректори вазифасини бажарувчи» деб кўрсатилибди. Мен Г.Г.Соколовга телефон қилиб: «Буни қандай тушунса бўлади? Ҳамма учун қонун биттаю, ректорга бу тааллуқли эмасми? Энди мен ректор вазифасини вақтинча бажарувчи бўлиб қолдимми?» — деб сўрасам: «Йўқ, бу буйруқ нотўғри бўлган, қонун ҳамма учун битта. Сиз ҳаяжонланманг, бу буйруқ матнини мен билан маслаҳатлашилмаган. Мен вазир Оқил Умурзоқович Салимовга кириб тушунтираман, хатомизни тўғрилаймиз», — деди. Мана бутун 1998 йил 2 сентябрь, орадан олти ой ўтибди, мен Г.Г.Соколов ваъдасига ишониб, бу қонунбузарликни эсдан чиқарибман.

Менга бу ҳолат жуда алам қилди. Орадан олти ой ўтди ҳамки, Олий ва ўрта махсус таълим вазири О.У.Салимов мени бирор марта ҳузурига чақирмади, мажлислар, йиғилишларга ҳам таклиф қилмади. Худди Вазирлар Маҳкамасининг бу қарори йўқдек эди. Мен ўзимча «катта мансабдор, иши кўп бўлса керак, бошқарма бошлиқлари билан ҳамма масалалар ҳал бўлаяпти-ку», — деб юрар эдим. Бу орада ундан юқори раҳбарларимиз лавозимлари ўзгарган, А.А. Азизхўжаев Вазирлар Маҳкамаси раис муовини лавозимига, унинг ўрнига Тўхтапўлат Рихсиев Президент Давлат маслаҳатчиси лавозимига тайинланган эди.

Қисқаси, ўйлаб-ўйлаб Президент Давлат маслаҳатчиси Темур Аъзамович Алимов қабулига ёзилдим, аммо бу мен томонимдан қилинаётган қалтис ҳаракатлигини билар эдим, чунки бу даврга келиб бўлажак ректорларни танлаш ва жой-жойига қўйиш Вазирлар Маҳкамаси раис муовини тавсияси ва Президент маслаҳатчилари Т.Рихсиев ва Т.А.Алимовлар розилиги билан амалга ошар эди. Кечга яқин Т.А.Алимов

телефон қилиб, нима масала бўйича қабулига кирмоқчилигимни сўради. Мен беодоблик бўлса ҳам, телефон орқали бўлаётган воқеаларни тушунтирдим. У киши мени диққат билан эшитиб: «Мен сени тушундим, кейинроқ телефонлашамиз», — деб гўшакни қўйди.

Эртаси кун эрталаб Жалолов деган йигит телефон қилиб: «Мен Т.А.Алимовнинг муовиниман, ҳамма ҳужжатларни олиб келиб, менга учранг», — деб айтди.

Учрашувга мен 1994 йил 7 декабрдаги Ўзбекистон Республикасининг бош вазири А.Муталов имзоси билан чиққан Вазирлар Маҳкамасининг 587-сон қароридан, 1994 йил 9 декабрдаги Вазирлар Маҳкамаси Раисининг 593-сон қароридан кўчирмалар, Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг буйруғи ва Ўзбекистон Республикаси Ички Ишлар вазирлиги тергов бошқармасининг 1998 йил 2 сентябрдаги 18/2779-рақамли хати асл нусхалари ва Меҳнат Кодексининг «Корхона мулкдори алмашган, корхона қайта ташкил этилган, идоравий бўйсунуви ўзгарган ҳолларда меҳнат шартномаси амал қилишининг давом этиши» деб кўрсатилган 98-моддасидан кўчирмаларни олиб бориб топширдим. Кейин билсам, Жалолов Т.А.Алимов бошқармаси таркибида юридик ишлар бўйича катта маслаҳатчи бўлиб ишлар экан. Орадан 3 кун ўтиб, Т.А.Алимов телефон қилиб: «Сен ўз вазифангда хотиржам ишингни давом эттиравергин, Сени ҳеч ким безовта қилмайди», — деб мени хотиржам қилди. Ўша куни Кадрлар бўлими бошлиғи М.И. Исҳоқова ҳузуримга кириб, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ўзининг мени ректор вазифасини бажарувчи қилиб тайинлаш тўғрисидаги буйруғини қайтиб чақириб олганини хабар қилди.

Воқеанинг тўлиқ бўлиб ўтган тафсилоти оммавий ахборот газетасида «Мансабни деб ҳамёндан айрилганлар (ёхуд фирибгарлар тузоғига илинган лақмалар ҳақида)» журналист Мурод Тиллаевнинг «суд залидан» мақоласи эълон қилинди.

Аммо, Президентнинг бошқа бир Давлат маслаҳатчиси Т.Рихсиев телефон қилиб, тез етиб боришимни сўради. Бизнинг учрашувимизда Президент девонининг етакчи маслаҳатчиси Ғ.Б. Шоумаров қатнашди. Тўхтапўлат Рихсиев олдин Республика давлат фан ва техника қўмитаси раис муовини (академик П.Қ. Хабибуллаев шогирди) бўлиб ишлаган теплофизик олим, Президент Давлат маслаҳатчиси лавозимига янги тайинланган эди. Учрашувда юқорида ёзилган ҳолатлар тўғрисида умуман гап бўлмади, аммо Т.Рихсиевнинг авзойидан ҳамма нарсга маълум, суҳбат биринчи бор учрашувимиз бўлишига қарамай, асабий равишда ўтди. Суҳбат бошида гап институтга университет мақоми берилгач, нима ишлар билан шуғулланаётганим тўғрисида бошланиб, нима учун университет профессор-ўқитувчилари орасида илмий даражалилар сони камлиги ҳақидаги танқидга тақалди. Бу ҳақиқат эди. Мен босиқликда танқидни тан олдим ва бу камчиликни тузатмоқчилигим тўғрисида гап бошлаган эдим, Т.Рихсиев олдимга «Халқ таълими» журнаlining бир-икки сонини ташлаб: «Бу журнал аслида сизнинг университет олимлари журнали бўлиши керак, ваҳоланки, бу илмий журналда университетдан ҳеч ким қатнашмаяпти», — деб таъна қилди.

Мен индамай журналлар мундарижаларини очиб, мақолаларга белгилар қўя бошладим. Қарангки, мундарижадаги муаллифларнинг учдан бири бизнинг профессор-ўқитувчилар эди. Менинг, албатта, бу кам, биз бу ишга яна ҳам эътиборни кучайтирамиз, деган гапим у кишига ёқмади. Зарда билан: «Тошкентда кўплаб педагогика фанлари докторлари ҳар ерда ишлаб юрибди, уларни чақириб университетга кафедра мудир, профессор лавозимларига тайинланг», — деди ва ёзиб олинг деб, 10 га яқин фамилияларни ўқиди. Мен ёзиб олдим, лекин уларни яхши билганим учун иккиланмай гап бошладим:

— Тўхтапўлат Турсунович, мен бу олимларни яхши танийман, кўплари ўзимизда олдин ишлаб, беобрў бўлиб

3–4 йил олдин ариза ёзиб ишдан кетганлар. Агар улар жамоамизга қайтишса, яна тартиббузарликлар, ўзаро ўч олишлар, жамоада ногинчлик бошланади, — деб рўйхатдагиларни ҳар бирига характеристика бера бошлаган эдим, бу ҳам у кишига ёқмади.

— Сиз ўзингиз кимсиз? Мен Сизни шу лавозимда ишласин десам, ишлайсиз, бўлмаса ишламайсиз, — деб бақирди. Қарасам, вазият оғир, мен индамай қўя қолдим. Шу билан суҳбат тугади.

Университетга қайтиб, рўйхатдаги бир нотаниш, Сирдарё вилоятида яқинда педагогика фан доктори диссертациясини ҳимоя қилган Муҳаммаджон Қуронови манзилни аниқлаб, келиб-кетишини илтимос қилдим. Муҳаммаджон жуда содда, ҳали маъмурий лавозимларда ишламаган, оиладаги тарбия мавзусида докторлик диссертациясини ҳимоя қилган ёш олим йигит экан. Мен унга педагогика назарияси ва амалиёти кафедраси мудирлигини (бўш ўрин) таклиф қилдим. Шунда у ўз дардини айтиб: «Домла, мен ҳозирги кунда 4 та жойда ярим ставкадан ишлаб турибман. Агар Сизнинг таклифингизга кўнсам, иқтисодий қийналиб қоламан. Тошкентда уйим йўқ, ижарада яшамоқдамиз», — деб кўнмади. Охири мен очиқ гап қилдим, унинг номзодини Т.Рихсиев тавсия қилаётганини тушунтирдим. Шунда ҳам кўндира олмадим. Мен ундан Ғ.Б.Шоумаровга бориб, бўлган суҳбатимизни айтиб беришни илтимос қилиб сўрадим. Воқеаларни олдинлаб айтсам, кейинчалик М.Қуронови Т.Рихсиев таклиф қилиб, Халқ таълими вазири ўринбосарлигига тайинлабди. Қолган рўйхатда айтилганларга университет профессор-ўқитувчилар таркибига эълон қилинаётган танловларда қатнашиб, тегишли лавозимларни эгаллашлари мумкинлигини етказдим.

Тошкент Давлат педагогика университетида биринчи танловлар

Шундай қилиб, давлат маслаҳатчиси Т.Т.Рихсиев топшириғини бажаришга киришдим. Аввал у киши тавсия этган, педагогика фанлари докторлари ва профессорларнинг (олдин ўзимизда ишлаб кетган) касблари, мутахассисликларини аниқлаб, шу кафедраларга танлов эълон қилдим. Хусусан, «Кимё ва уни ўқитиш методикаси», «Биология ва уни ўқитиш методикаси», «Зоология, одам анатомияси ва физиологияси», «Информатика ва таълимни техник воситалари», «Тарих ва уни ўқитиш методикаси», «Ватан тарихи», «Иқтисодиёт назарияси» кафедралари мудирлигига, шунингдек, бошқа бир қатор кафедралар бўйича бўш (вакант) профессор, доцент лавозимларига танлов эълон қилдим.

Танловлар натижаси ниҳоятда самарали бўлди. Жумладан, университетимиз жамоаси таркибига:

1) шу институтни битирган нуфузли олим, Ўзбекистон Фанлар Академияси академиги, тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Фанлар академияси тарих институти директори, профессор Аҳмадали Асқаров университетнинг «Ватан тарихи» кафедраси мудирлигига;

2) Тошкент Давлат университети кимё факультетини тугатган, «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби», Пахта целлюлозаси ва кимё технологияси илмий текшириш институти директори, олий таълим аълочиси, Ўзбекистон Фанлар Академияси академиги Юнус Тошпўлатович Тошпўлатов университетнинг «Кимё ва уни ўқитиш методикаси» кафедраси мудирлигига келиб қўшилди. Ю.Т.Тошпўлатов «Анорганик кимё», «Умумий кимёдан масала ва машқлар тўплами» сингари дарсликлар, ўқув қўлланмалари ва қатор монографиялар муаллифи эди;

3) Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика институти тарих факультетини битирган, Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий-тадқиқот институти директори, Республика Таълим Маркази дирек-

тори лавозимларида ишлаган Амир Темур музейи тарихшунослик бўлими бошлиғи, «Ўзбекистон тарихи» дарслиги муаллифи, тарих фанлари доктори, профессор Ҳайдарбек Назирбекович Бобобеков университет «Тарих ва уни ўқитиш методикаси» кафедраси мудирлигига;

4) Самарқанд давлат университети биология факультетини битириб, Тошкент давлат университети аспирантурасида таҳсил олган, биология фанлари доктори, «Умurtқасизлар зоологияси» кафедраси профессори, умумий ўрта таълим мактаблари ҳамда академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари учун «Зоология», «Биология», Олий ўқув юртлари учун «Умurtқасизлар зоологияси», «Тупроқ зоологияси», «Паразитология» фанлари бўйича ёзилган қатор дарсликлар муаллифи биология фанлари доктори, профессор Очил Мавлонович Мавлонов университетнинг «Зоология, одам анатомияси ва физиологияси» кафедраси мудирлигига;

5) Тошкент Давлат университети биология факультетини битирган, Ўзбекистон ФА биокимё институти аспирантурасини тамомлаб, шу институтнинг катта илмий ходими бўлиб ишлаган, биология фанлари доктори, профессор Париди Мирҳамидова университетнинг «Ботаника ва уни ўқитиш методикаси» кафедраси профессори лавозимига келиб қўшилдилар. Кейинчалик опа университетнинг «Табиий фанлар» факультети декани лавозимида 10 йилдан кўп ишлади;

6) Низомий номидаги Тошкент педагогика институти физика-математика факультетини тугатиб, шу институтда аспирант бўлиб, педагогика фанлари номзоди, доцент, фан доктори, профессор, Халқ таълими раҳбар ходимлари малакасини ошириш институти директори ва ниҳоят, Ўзбекистон педагогика фанлари илмий-тадқиқот институти физика ўқитиш методикаси бўлими мудир бўлиб ишлаётган Ботир Мирзараҳимович Мирзааҳмедов университетнинг «Физика ва уни ўқитиш методикаси» кафедраси профессори лавозимига;

40	Пахта тайёрлаш саноатида фан-техника тараккиёти	Ўзбекистон ССР «Билим» жамияти, №9 Тошкент, «Ўзбекистон», 1985	1,68	
41	Пути повышения качества и выхода волокна — из хлопка-сырца машинного сбора	Обзорная информация УзНИИНТИ, Ташкент, 1985	2,5	Якубов Д.
42	Грибы и самосогревание хлопка-сырца в различных экологических районах Узбекистана	Тезисы III Всесоюзной конференции. Грибы в биогеоце-нозах. Ташкент, «Фан», 1985	0,5	Якубов Д.
43	Условия фильтрации хлопка-сырца в замкнутом объеме	Хлопковая промышленность, 1985, №1	0,5	Гамбург Л. Г. Салимов А.
44	Влияние влажности луба и канафа на изменение качественных показателей при его хранении	Хлопковая промышленность, 1985, №2	0,5	Ахмедова Ф.
45	Влияние неподвижной щетки в очистителях крупного сора на процесс очистки	Хлопковая промышленность, 1985, №3	0,5	Мардонов Б. Якубов Б.
46	Кузов транспортного средства для перевозки легковесных грузов	А.с. №11 56936 СССР, 1985		Якубов Д. Покрас В.М. Шадиёв Р.
47	Способ подготовки хлопка-сырца к хранению	А.с. №1200865 СССР, 1986		Якубов Д. Парпиев А. Разыков Р. Кузибаев Х.
48	Очиститель волокнистого материала	А.с. №1216263 СССР, 1986		Лугачев А.Е. Зияев У. Аришжанов М.
49	Совершенствование линтерования семян на предприятиях хлопкоочистительной промышленности	Обзорная информация УзНИИНТИ, 1986	1,5	Покрас В.М. Болдинский Г.
50	Заботясь об улучшении условий труда	Общество «Знание» УзССР. Ташкент, 1986	1,0	Кудратов А.

7) «Биология ва уни ўқитиш методикаси» кафедраси мудирлигига, биология фанлари доктори, профессор Абдукарим Зиқиряевни таклиф қилдик. Бу олим биология фани ривожига катта ҳисса қўшиб келаётган олимлардан эди. У 1972 йил «Ўсимликлар баргида энергия алмашувига дефолантларнинг таъсири» мавзуида номзодлик, 1992 йилда эса «Ўза мева органларидаги моддалар алмашувининг айрим хусусиятлари» мавзуида докторлик диссертациясини ҳимоя қилган. Шунинг айтмоқчиманки, унинг илмий тадқиқотлари йўналишлари шахсан менинг илмий тадқиқотларим йўналишига жуда яқин эди.

Унинг биокимё, ўсимликлар биокимёси соҳаларида бир қатор дарсликлари, ўқув қўлланмалари чоп этилган. Юздан ортиқ илмий мақолалари, «Биологиядан русча-ўзбекча лугат», «Экологиядан русча-ўзбекча лугат» ва 9-синф учун «Биология» дарслиги муаллифи эди;

8) 1999 йилда Умид Йўлдошев Низомий номидаги ТДПУнинг «Информатика ва таълимнинг техник воситалари» кафедраси мудирлигига сайланди. Устоз Тошкент давлат университетининг «Механика-математика» факультетини битирган. 1961–1995 йилларда Тошкентдаги бир қатор олий ўқув юртларида муҳандис, катта ўқитувчи, доцент, кейинчалик техника фанлар доктори илмий даражасини олган ва профессор лавозимларида ишлаган. 1995–1999 йилларда Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги давлат ва жамият қурилиши академиясининг «Бошқарувда ахборот технологиялари» кафедрасига мудирлик қилган.

Профессор Умид Йўлдошев кафедранинг ва университетнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлашда, лаборатория ва ўқув хоналарини таълимнинг техник воситалари билан жиҳозлашда ташаббус кўрсатган устозлардандир;

9) Иброҳим Каримов – фалсафа фанлари доктори, профессор. И.Каримов 1956 йилда Фарғона педагогика институтини тамомлаган. 1980–1996 йилларда Тошкент политехника институтида (кейинчалик Тошкент техника университетида) катта ўқитувчи, доцент, фалсафа фанлари

доктори, профессор, кафедра мудири, 1996–1999 йилларда Ўзбекистон Миллий университети профессори лавозимларида ишлаган. И. Каримов ўзининг иш фаолиятида бир қанча дарслик, монография, ўқув ва услубий қўлланма, дастур, янги маъруза матнлари, илмий мақолалар яратган. «Марказий Осиё халқлари тарихида дин», «Фаннинг методологик муаммолари», «Фалсафа яхлит фан», «Мадаминбек» асарлари шулар жумласидандир. Профессор Иброҳим Каримов университетнинг фалсафа кафедраси профессори лавозимига сайланди;

10) Холида Закруллаевна Исматуллаева, техника фанлари номзоди, доцент Тошкент давлат педагогика университети «Ишлаб чиқариш асослари» кафедраси доцентлигига таклиф қилинди. У 1971 йилда ТТЕСИни битирган. 1974–1977 йилларда аспирант, 1977–2000 йилларда ТТЕСИнинг материалшунослик кафедрасида илмий-педагогик фаолият олиб борган, техника фанлари номзоди, доцент Холида Закруллаевна «Тикувчилик материалшунослиги» фани бўйича намунавий ўқув дастур, шу фан бўйича 9 б.т. ҳажмда маърузалар тўплами, «Тикувчилик технологияси» фанидан 10 б.т. ҳажмда ўқув қўлланма ва бир неча услубий кўрсатмалар тайёрлаган олима;

11) университетнинг «Иқтисодиёт назарияси» кафедраси мудири лавозимига Юсуф Курбонович Йўлдошевни таклиф қилдим.

Ю.К.Йўлдошев 1956 йилда Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институти аспирантурасини (сиёсий иқтисод бўйича) тугатган. Меҳнат фаолиятини Жиззах, кейинчалик Қашқадарё вилояти Китоб тумани мактабларида ўқитувчиликдан бошлаган. 1964–2001 йилларда ТТЕСИда ассистент, катта ўқитувчи, иқтисод фанлари номзоди, доцент, иқтисодиёт назарияси кафедраси мудири, «Муҳандис-иқтисодиёт» ва «Енгил саноат технологияси» факультетлари декани лавозимларида хизмат қилган.

Асосий асарлари: «Бозор иқтисодиёти назарияси», «Бозор муносабатларининг қарор топиши ва мулкдорлар синфининг шаклланиши» монографияси, шунингдек юзга яқин мақола, методик қўлланмалар муаллифи эди. Унинг 2002 йилда «Иқтисодиёт тафаккурнинг шаклланиши» монографияси нашрдан чиқди.

Шуни алоҳида таъкидламоқчиманки, Президент Давлат маслаҳатчиси Т.Т. Рихсиев менга тавсия қилган (ўзимизда олдин ишлаб кетган) кадрларнинг ҳеч бири бу танловларда қатнашишга журъат эта олмади. Сабаби уларнинг ўзига ҳавола.

«Таълим тўғрисида»ги қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»ни амалга оширишда Низомий номидаги ТДПУнинг ўрни

1. Таълимнинг узлуксизлигини таъминлаш. «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да ўқитиш тизимининг олдига қўйилган таълимнинг узлуксизлигини таъминлашда Низомий номидаги ТДПУ ижодий кучлари самарали ишларни амалга ошириб келдилар. Барчага маълумки, университетдаги таълим «Олий таълим йўналишлари ва мутахассисликлари классификатори»нинг «Ўқитувчилар тайёрлаш ва педагогика фани» таълим соҳасига кирган барча бакалаврият йўналишлари ва магистратура мутахассисликлари бўйича амалга оширилган. Уларнинг Давлат таълим стандартлари (ДТС), намунавий ва ишчи ўқув режалари, фанларнинг ўқув дастурлари, ишчи ўқув дастурларини ҳамда ўқув режаларига кирган барча фанлар бўйича дарслик ва қўлланмаларни яратиш бизнинг университетимиз зиммасига юклатилган эди. Бу катта ҳажмдаги ишларни бажариш ва Республика педагогика олий таълим муассасаларига тарқатиш ҳам зиммамизда бўлган. Бу ижодий ишлар университет ижодий кучлари томонидан муваффақият билан уйданди. Шу билан бирга университет профессор-ўқитувчилари умумий ўрта таълим ва ўрта махсус таълимнинг ДТСлари

ва меъёрий ҳужжатлари, дарсликларини яратишда ҳам фаол иштирок этдилар. Олий педагогик таълимнинг бакалаврият йўналишлари бўйича 33 та ДТС, магистратура мутахассисликлари бўйича 67 та ДТСларининг 3 авлоди яратилди.

Бу меъёрий ҳужжатлар олий педагогик таълимнинг мазмунан ислоҳ қилинаётганлигининг асосий кўрсаткичи эди.

Шуни айтиш лозимки, юқорида тайёрланган меъёрий ҳужжатлар турдош олий ўқув юртларига ҳам юборилган. Уларнинг ўқув жараёнига татбиқи бўйича 1999—2000 ўқув йилида университет ректори раҳбарлигида 30 дан кўпроқ олий ўқув юртлариаро илмий-амалий семинар ташкил этилди. Шунингдек, университетда олий ўқув юртлариаро илмий-методик ишларни мувофиқлаштириш бўйича проректорнинг доимий назорати ва маслаҳати ҳам ташкил этилди.

**1999 йил. Тошкентда кўпоровчилик воқеалари.
Республикада Фавқулодда вазиятлар вазирлигининг
ташкил топиши. Чақириқча ҳарбий таълим
факультетининг университет ҳудудига кўчирилиши**

Бу воқеалар 1999 йилда бўлиб ўтди. Февраль ойи бошларида Олий таълим вазирлигидан ўз тасарруфидаги ҳамма ОЎЮлари фундаментал кутубхоналари китоб фондларидан СССР давридан сақланиб қолган ўқув адабиётлари, дарслик ва ўқув қўлланмаларини олиб ташлаш ва бунга бевосита ОЎЮи ректорининг шахсан жавобгарлиги тўғрисида кўрсатма келди.

Мен факультетлар деканлари ва кафедра мудирлари билан бирга ушбу кўрсатмани бажаришга киришдим. Шахсан факультетлар деканлари ёнига кафедра мудирларини ва яна иккитадан ёрдамчи ходимларни олиб (жами 90—100 киши), университет кутубхонасида ўтириб, ҳар бир фан бўйича дарсликларни бирма-бир очиб ўқиб, номи, нашр қилинган йили, кутубхонадаги рўйхат рақами, сони ва бошқаларни алоҳида рўйхатга олиб, макулатурага жўнатилгани ҳақида қайднома тузиш билан машғул эдик. Шу

кунларнинг бирида, яъни 1999 йил 16 февраль куни Тошкентда террорчилар томонидан қўпоровчилик ишлари содир этилди.

Шуни алоҳида таъкидламоқчиманки, портлашлардан бири собиқ «Заводская» (ҳозирги Абдулла Қаҳҳор 1а) кўчасидаги ТТЕСИ ётоқхонаси қаторидаги хусусий ҳовлида бўлиб ўтди. Унинг акс-садоси (зарби) бизнинг ТДПУ «Ўзбек тили ва адабиёти», «Тарих» ва «Муסיқа педагогикаси» факультетлари жойлашган ўқув биноларигача етиб келди. Натижада барча биноларнинг ойналари тўкилиб тушди. Бизлар тезлик билан 5 қаватли бинода ўқиб турган талабалар ва профессор-ўқитувчиларни бинодан чиқариб, кўчанинг нариги томонига, ҳозирги Бобур номидаги боғ томонга ўтказдик. Энг ёмони, юқори ташкилотлардан ҳеч ким ҳеч қандай кўрсатма бермади. Жамоа орасида эса миш-мишлар тарқала бошлади. Ҳамма менинг кўрсатмаларимни кутар эди. Ҳа, ўша йиллар анча нотинч бўлиб, «Бирлик», «Озодлик», «Эрк» ва бошқа айирмачи (экстремистик) оқимлар фаолияти авжига чиққан кунлар эди. Атрофга эътибор берсам, бир-икки талаба дарсларни ташлаб тарқалмоқчи, айрим ҳовлиққан ота-оналар машинада етиб келиб, ўз болаларини олиб кетишга рухсат сўрашмоқда эди.

Мен зудликда барча факультетлар раҳбарларига ўқитувчи ва талабаларни аудиторияларга қайтариб, машғулотларини давом эттиришини талаб қилдим. Бўлган воқеаларга хотима бериш, айирмачи (экстремистик) гуруҳларнинг асл мақсади халқ орасида шундай тартибсизликлар, ваҳима ҳолатини ташкил қилишдан иборатлигини тушунтириш топширилди, саросимага ўрин қолдирмасликни илтимос қилдим. Ўз навбатида талабалар ёрдамида барча ойна синиқлари йиғиб олинди, ҳаммаёқ тозаланди, хўжалик бўлими ходимлари шу куннинг ўзида синиб тушган ойналар ромларини таъмирлаб, янги ойналар ўрнатишни бошлашди.

Ўша кунларда Республикамиз Президенти фармони билан Ўзбекистонда Фавқулодда вазиятлар вазирлиги (ФВВ) ташкил қилингани, вазир лавозимига Бош вазирнинг би-

ринчи ўринбосари И.Х.Жўрабеков тайинлангани эълон қилинди. Орадан яна бир кун ўтиб соат 10 да университетимизнинг «Чақириққача ҳарбий таълим ва жисмоний тарбия» факультети жойлашган ҳудудга етиб боришим зарурлиги ҳақида кўрсатма олдим. Бу факультет собиқ Ҳамза (ҳозирда Яшнаобод) тумани Фарғона йўли кўчасида, олдинги Тошкент шаҳар 2-индустриал-педагогика техникуми биносида жойлашган эди. Бу ерда ўқув биноси, икки қаватли талабалар ётоқхонаси, ёпиқ спорт зали, ишлаб чиқариш тажриба цехи, катта спорт стадиони, ҳарбий техника гаражи, қурол-аслаҳалар намуналари омбори ва бошқа хилма-хил жиҳозлар мавжуд эди. Мен айтилган жойга эрталаб 8:30 да етиб бориб, факультет бошлиғи полковник И.И.Икромов билан талабалар ва офицер ўқитувчилар тартиб-интизоми ҳолатини текшириб, кўнглим хотиржам бўлиб, меҳмонларни кутдим.

Меҳмонлар Бош вазирнинг биринчи ўринбосари, Фавкулудда вазиятлар вазири Исмоил Жўрабеков, Мудофаа вазири Қодир Фуломов, Тошкент шаҳар ҳокими Козим Тўлаганов, Олий ва ўрта махсус таълим вазири О.У.Салимов ва бир неча ҳарбий кийимдагилар кириб келиб, тўғри мажлислар залига ўтиб кетишди. Бизга, яъни мезбонларга қайрилиб ҳам қарашмади. Биз ҳам уларни кетидан залга кириб бордик. Бир ҳарбий йигит ўзи билан олиб келган чизмани очиб, И.Х.Жўрабековга тушунтира кетди.

Мана бу ерда бу бўлади, бу ерда бу бўлади ва ҳоказо. Охири муҳокамалар тугади. Мажлис ҳам тугаяпти, И.Жўрабеков ҳарбийларга топшириқлар, муҳлатлар белгилаб берди. Ҳамма хўп-хўп деб турибди. Менинг тушунишимча, бу ерда энди ўша ҳарбийлар жойлашадиган бўлди, аммо бизнинг ҳарбий кафедрамизнинг тақдири, талабалар ўқишлари қаерда бўлиши, яшаши масаласи тўғрисида бир оғиз ҳам гап бўлмади.

Охири мен чидай олмай И.Жўрабековга: «Бир нарсани сўрасам мумкинми?» — деб мурожаат қилдим. Рухсатни ҳам кутмай, ўзимни ТДПУ ректори деб таништириб: «Били-

шимча, бу ҳудудни бизнинг ҳарбий кафедрамиз бўшатиб бериши зарурга ўхшайди. Бизни қаерга кўчириш тўғрисида гап бўлмаяпти, шунга ойдинлик киритсак бўладими?» — деб сўрадим.

Шунда И.Жўрабеков баённома ёзаётган офицерга қараб шундай деди: «Қарорга алоҳида банд киритиб ёзиб қўйинг! Тошкент шаҳар ҳокимлиги, Олий ва ўрта махсус таълим ва Мудофаа вазирликлари ўзаро келишган ҳолда, ТДПУ ҳарбий кафедрасини зарур ўқув базаси ва керакли спорт иншоотлари билан бир ой муддатда таъминласин», — деди. Шу билан мажлис тугаб, ҳамма тарқалди.

Орадан 3 кун ўтиб, ҳарбий техникалар келиб ҳамма ёқни буза бошлагани, реконструкция ишлари бошлангани ҳақида хабар келди. Зудликда етиб бордим. Ҳақиқатда «Фавкулудда ҳолат» эълон қилинган, Ҳарбий кафедрамиз офицерларининг бир қисми талабалар ётоқхоналарини бўшатиб, уларнинг шахсий буюмлари ва ётоқхона жиҳозларини ташқарига чиқариб, бир жойга тўплаш билан овора, иккинчи гуруҳ офицер ва талабалар эса ўқув биносини бўшатиш, ўқув стенд ва жиҳозларини кўчириб ташқарига чиқариш ва, ниҳоят, учинчи фақат офицерлар гуруҳи ҳарбий қурол-аслаҳалар ва кўргазмаларни йиғиб, қаерга олиб чиқишни кутмоқда эди. Шу пайт Мудофаа вазирлигидан бу ердаги мавжуд барча ҳарбий техника ва қурол-аслаҳалар Тошкент шаҳридаги қайси бир ҳарбий қисмга олиб бориб топширилиши ҳақида буйруқ келди. Ҳарбий кафедра офицерлари ўша буйруқни бажаришга киришиб кетди.

Мен жисмоний тарбия ўқитувчиларига талабалар тинчлигини сақлаш ва кафедра мулкани бир жойга йиғиб туришни буюриб, университетга чопдим. Университетга етиб келиб талабалар санаторий-профилакторийси биносини зудликда бўшатиш, тиббиёт жиҳозларини университет омборига топшириш, хоналарни бўшатиб ўқув хоналарга айлантириш ва шу хоналарда ҳарбий кафедра ва жисмоний тарбиядан назарий билимлар беришни ташкил қилишга киришдим. Муқимий кўчасидаги бешинчи сонли талабалар

ётоқхонасини мазкур факультет талабалари учун бўшати-
тирдим. Қисқаси, уч кун кечаю кундуз ҳаракат қилиб,
ҳарбий кафедранинг ҳам университет ҳудудига кўчириб келдик.
Бу кўчиш натижасида чақириққача ҳарбий таълим кафедрасидаги ўқиш, ўргатиш ишлари фақат плакатлар орқали ўтказиладиган ҳолатга тушди. Амалий машғулоти дарслари эса вақтинча тўхтатилди. Жисмоний тарбия дарси ва машғулоти яқин атрофдаги мактаблар спорт майдонлари, заллари, шунингдек, Тошкент тўқимачилик комбинати стадионининг вақтинча ижарага олиб, пул ўтказиш шартин билан ўтказиш бошланди. Университет талабалар санаторий-профилакторийсини ёпилди. Шу ҳолатда ҳукумат қарорини кутдик. Қарор ҳам «Хизмат фаолиятида фойдаланиш учун» (ДСП) шаклида чиқди. Унга кўра, янги ташкил қилинган Республика Фавқулудда вазиятлар вазирлигининг ихтиёрига жуда кўп бинолар, шу жумладан, бизнинг Тошкент давлат педагогика университетининг Тошкент шаҳрида жойлашган чақириққача тайёрларлик ва жисмоний тарбия факультетининг ўқув базаси, Муқимий кўчасида жойлашган 2 та 9 қаватли 4- ва 6-талабалар ётоқхоналари, университет ҳудудига жойлашган 2 та 9 қаватли қурилиши тугалланмаган талабалар ётоқхоналари бўшатиб берилиши кўрсатилган эди.

Шулар қаторида унда ҳалиги бизга тааллуқли банд, яъни Мудофаа вазирлигининг (Қ.Фуломов), Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг (О.У.Салимов) ҳамда Тошкент шаҳар ҳокимиятининг (К.Тулаганов) бир ой муддатда ўзаро келишилган ҳолда, ТДПУнинг чақириққача ҳарбий таълим ва жисмоний тарбия факультетига янги ўқув база тайёрлаб бериш топширигининг ҳам кўрсатилган эди. Орадан бир йил ўтди, аммо қарорнинг бизга тегишли банди бажарилмай қолаверди.

Бу орада асосий буюртмачи Халқ таълими вазири (Ж.Ғ.Йўлдошев), кадр тайёрловчи вазирликлар Олий ва ўрта махсус таълим вазири (О.У.Салимов), Мудофаа вазири (Қ.Фуломов) ва Тошкент шаҳар ҳокими (К.Тулаганов) вазифаларидан озод қилинди.

Мен янги вазиримиз С.С.Фуломов номига бир неча бор хат йўллаб, вазирлик коллегия йиғилишларида сўзга чиқиб, вазиятни тушунтирдим. Илтимослар қилдим, аммо натижа бўлмади. Шу зайдда орадан 4 йил ўтди. Бўлажак мактаблар учун офицер-ўқитувчиларни амалий машғулотларсиз плакатларда ўқитишга виждоним чидамади.

Охириги чора сифатида Халқ таълими, Олий ва ўрта махсус таълим ва Мудофаа вазирликларига хат йўллаб, 2003 йилдан бошлаб бу йўналишга талабалар қабулини тўхтатдим.

2000 йил. Тошкент давлат педагогика университетининг асосий биноси қайта тикланди

Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институти асосий биносида 1991 йили (М.Зоидов ректорлик даврида) катта ёнғин бўлиб, у тўлиқ ишдан чиққан эди. Шу сабабдан бинонинг катта анжуманлар зали, унинг ертўласидаги катта спорт зали иморатлари бутунлай бузиб ташланган. Бу бош бинонинг институт маъмурияти ва учта катта факультет, кафедралар ва ўқув ҳамда амалий машғулотлар аудиториялари жойлашган (3 қаватли) қисми, ўша давр тарихий қурилиш рўйхатида бўлгани боис сақланиб қолинган ва уни ҳукумат қарори билан қайта тиклаш белгиланган эди.

Республикамизда 1990 йилларда юзага келган иқтисодий тангликлар, ўтиш даври қийинчиликлари сабабли бу бинонинг қайта тикланиши салкам 10 йил давом этди. Қайта тиклаш ишлари Халқ таълими вазирлиги капитал қурилиш бош бошқармаси ҳамда Республика архитектура ва қурилиш давлат қўмитаси ўртасидаги шартномалар асосида амалга оширилди. Ниҳоят, 2000 йилда университетнинг бош биноси тўлиқ таъмирланиб, тикланди. Янгидан тикланган бош бинога университет маъмурияти, хусусан, ректор, унинг ёрдамчиси, девонхона, ўқув ишлари проректори, ўқув бўлими, маънавий ва маърифий ишлар бўйича биринчи проректор, шу ишлар бошқармаси, илмий ишлар бўлими, олий ўқув юртлариаро илмий-методик ишларни мувофиқлаш-

тириш проректори ва шу ишлар бўйича Марказ ходимлари, «Педагогик таълим» илмий журнали таҳририяти, профессор-ўқитувчилар ва талабалар касба уюшмаси, университет I ва II бўлими, халқаро бўлим, университет катта юрист маслаҳатчиси, университетнинг «ЮНЕСКО» кафедраси, «Конституция асослари» ва «Ахборот технологиялари» кафедралари, масофадан ўқитиш Маркази, университет Илмий кенгаши котиби, ички назорат ва мониторинг бўлими жойлашди. Шунингдек, бошқа ўқув биноларида тиқилиб вақтинча жойлашиб турган табиий фанлар факультетининг биология ва уни ўқитиш, география ва уни ўқитиш, кимё ва уни ўқитиш, ботаника, экология ва уни ўқитиш, зоология, анатомия ва ёш физиологияси ҳамда уни ўқитиш кафедралари, уларнинг амалий машғулотлар ўтказиш ўқув лабораториялари, Республика табиат музейи жойлашди ва янгидан жиҳозланди. Университет маъмурияти жойлашган бинонинг юқори қаватларига мактабгача тарбия, бошланғич таълим педагогикаси, психология ва педагогика факультетлари кафедралари, уларнинг амалий машғулотлари ва маърузалар ўқув хоналари, шунингдек, педагогика кафедраси жойлаштирилди.

Университетнинг асосий биносига кириш фойесига шу университет мутахассислиги асосчилари: Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоблари, академиклар, юксак давлат мукофотларига, орден ва медалларга сазовор бўлган олимлар, профессор-ўқитувчилар, университетдан Иккинчи Жаҳон урушида қатнашган профессор-ўқитувчилар ва ниҳоят, университетда ўқиётган Президент стипендиатлари, улуғ алломалар номли стипендиат магистр ва талабаларнинг алоҳида-алоҳида кўргазма ҳурмат тахталари ташкил қилинди.

Махсус катта бир аудиторияда университет тарихини ва бугунги ҳаётини акс эттирувчи тарих музейи ва яна бир катта аудиторияда ўзбек тили ва адабиёти етук намоёндалари, олимлари музейи ҳам ташкил қилинди. Университет асосий биносининг қайта тикланиб ишга тушиши ва унга маъмурият ҳамда ўқув катта факультетлар жамоаларининг

кўчиб кириши, бошқа ўқув биноларида жойлашган факультетлар жамоаларига ҳам анча енгиллик тугдирди. Улар ҳам ўзларининг мустақил ўқув биноларига, ўқитиш, ижод қилиш шароитларига эга бўлдилар. Энг қувонарлиси ён атрофдаги мактаблар синф хоналарини ижарага олиш, ўқиш жараёнини икки сменада ташкил қилиш азобларидан қутилдик. Бу албатта, университет профессор-ўқитувчилари ва талабалари руҳиятига ижобий таъсир ўтказди. Энди педагогика университетида илмий, илмий-амалий, маънавий-маърифий мавзуларда конференциялар, халқаро симпозиумлар, талабалар баҳс-мунозаралари, турли учрашувлар ўтказишларига имкониятлар яратилди. Натижа шу бўлдики, Ўзбекистон телевидениеси шарҳловчи мухбир ходимлари ҳар кунги меҳмонимизга айланди.

Олдинги саҳифаларда ёзиб ўтганимдек, 1988 йилда Тошкент давлат педагогика институтининг индустриал педагогика факультетида ёнғин бўлиб ўтган эди. Ёнғин натижасида бинонинг тепа 3-қавати ва томи тўлиқ ёнган бўлса-да, ўша йилларда Республикадаги сиёсий ҳолат, раҳбарларнинг қўнимсизлиги сабаб унга катта эътибор берилмаган.

Ректор Комилжон Юсупов кўрсатмаси билан бинонинг том қисми институтнинг ўз кучи билан вақтинча ёпилиб, I ва II қаватлари эса енгил таъмирланиб ўқиш жараёни давом эттирилган. Бинони тўлиқ қайта тиклаш масаласи кун тартибига қўйилмаган. Бу ҳолат 12 йил давом этган.

2000 йил 6 октябрь ярим тунда, яъни соат 3.30-4.00да университетнинг хўжалик ишлари бўйича бўлим бошлиғи Эрали Турдиев уйимни топиб келиб, ўша индустриал-педагогика факультетида яна ёнғин содир бўлгани хабарини берди.

Зудликда университетга етиб бордим. Қарасам, шаҳар ўт ўчириш ташкилоти ўз техникалари билан етиб келиб, ёнғинни ўчириш ҳаракатларини бошлашган экан.

Бу ерга тезда республика ИИБ муовини генерал Петр Борисович Бегельман ҳам етиб келди. Эрта тонгда ёнғин ўчирилди. Энди унинг келиб чиқиш сабаблари, талафот

ҳисоб-китоблари, суриштирув ишлари бошланди. Мутахассислардан иборат махсус комиссия тузилди. Комиссиянинг баённомасида кўрсатилишича, ёнғин электр токи симларнинг қисқа туташуви натижасида чиққан, деган хулоса берилган. Мазкур комиссия ҳамда Олий ва ўрта махсус, Халқ таълими вазирликлари капитал таъмирлаш бошқармалари қўшма суриштирув баённомасида кўрсатилишича эса, бу бино 1988 йилда бўлиб ўтган ёнғин натижасида тузилган далолатномага асосан институт балансидан тўлиқ чиқарилиб ташлангани аниқланган. 2000 йилдаги ёнғиндан эса университет расман моддий зарар кўрмаган, деган хулосага келинди ва ҳўжалик ходимларига масъулиятсизлиги учун маъмурий жазолар белгиланди.

Бу воқеа, бутун университет, айниқса, индустриал педагогика факультети жамоаси руҳиятига салбий таъсир кўрсатди.

Факультетнинг бир қаватли ўқув ишлаб чиқариш лабораторияси ва цехлари асосий бинодан алоҳидалиги боис ёнғиндан сақланиб қолган эди. Шу сабабдан факультетнинг ўқув аудиториялари ва кафедраларини университетнинг физика-математика факультети жойлашган 7-биносига вақтинча кўчиришга қарор қилдик.

Бу даврга келиб, университетда тадбиркорлик ишлари яхшигина йўлга қўйилган бўлиб, университетнинг бюджетидан ташқари ҳисоб рақамига анчагина миқдорда маблағлар тушаётган эди.

Қисқаси, Республика Архитектура ва қурилиш давлат қўмитаси илмий-тадқиқот лойиҳа институти (директори Фарҳод Турсунов) билан Тошкент давлат педагогика университети ўртасида тузилган шартнома (2000–2002 йиллар) асосида Касб-ҳунар педагогикаси факультети ўқув биносини тиклаш учун унинг олдинги тарихий архитектура кўринишидаги қурилиш лойиҳаси ишлаб чиқилди.

2002–2005 йилларда ушбу лойиҳа асосида шаҳар қурилиш ташкилотлари билан тузилган шартномага биноан мазкур эски ўқув бинони бузиб, ўрнига босқичма-босқич янгисини қуриш ишлари бошлаб юборилди.

Бу ишда, бизга Яккасарой тумани ҳокими Раҳмонберди Жаҳонгирович Усмонов ва бутун туман ҳокимлиги бошқарувидаги бошқарма раҳбарлари катта амалий ёрдам беришди. Шунингдек, университетимиз бош муҳандиси Обиджон Диёровнинг ҳам фаол меҳнатлари самарали бўлди.

Тошкент Давлат педагогика университетида тадбиркорлик ишлари

Маълумки, олий ўқув юртига қабул қоидаларида талабаларни пулли шартнома асосида ўқитиш тартиби жорий қилинган, аммо шартнома тўловлари олий таълим муассасаларида турлича, хусусан, педагогик таълим соҳаси бўйича энг паст миқдорда белгиланиб келинмоқда. Ҳисоб-китоблар шуни кўрсатдики, талабалар тўлаётган шартнома пуллари, йил давомида ўзлари олаётган стипендиялар ва ўқитувчиларга тўланаётган маошлар миқдорини ҳам қоплай олмайди. Агар бу фарқ бюджетдан тўланса, раҳбар молиявий интизомни бузган айбдор бўлади.

Яна бир қизиқ ҳолат. Ҳар тақвим йили бошида Вазирлар Маҳкамаси Қарорига мувофиқ, Молия ҳамда Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигидан бюджет ҳисобидан таъминланадиган бошқарув органларида ишлаётган ходимлар штатлари янги йилдан 15%га қисқартирилиши тўғрисида буйруқ келади. Унда кўрсатилишича, Олий таълим муассасаси раҳбари ишдан бўшатилаётган шахсларни олдинги мансаб ва маошларига тенг бошқа лавозимларга ишга жойлаштириши зарур, яъни ички имкониятлардан фойдаланиб, ҳеч қасрга ариза, норозилик хатлари тушмаслигини таъминлаши керак. Вазиятдан чиқишнинг бирдан-бир йўли ТДПУда университет раҳбарияти ва жамоа аъзолари ўз ақлимиз, ташаббускорлигимиз ва тадбиркорлик қобилиятимизни ишга солиб, бюджетдан ташқари маблағ топиш ишларига кенг изн берилди. Шу орада 1999 йил март ойида Ҳукумат қарори билан Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг иқтисодиёт ва тадбиркорлик ишлари бўйича муовини

лавозими, шунингдек, олий ўқув юртларида ҳам иқтисодиёт ва тадбиркорлик ишлари бўйича проректор лавозимлари жорий этилди.

ТДПУда бу лавозимга вазирлик ҳайъати қарори билан университетда бош бухгалтер бўлиб ишлаб турган Тиркаш Пўлатов, унинг ўрнига эса ёрдамчиси Воҳид Хидиралиев тайинландилар.

Вазирлик буйруғига асосан бу проректорга университетнинг молия ва иқтисодиёт (шартнома) ҳужжатлари, банк чеклари ва бошқа маблағ билан боғлиқ ҳужжатларга (иккинчи) имзо қўйиш ҳуқуқи берилган эди.

Республика Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ва Олий ўқув юртларида бундай лавозимларнинг жорий этилишидан мақсад жойларда тадбиркорлик ишларини жонлантириш эди. Масалан, сўнгги 3 йилда бизнинг университетда 11 та йўналиш бўйича кичик корхоналар ташкил топди. Улардан университетнинг бюджетдан ташқари ҳисоб рақамига яхшигина даромад туша бошлади. Бу маблағлар ҳисобига университетнинг талабалар ётоқхоналарини капитал таъмирлаш ва жиҳозлаш, босмахона ташкил қилиш, шартнома (контракт) асосида мақсадли ўқиётган талабаларга стипендиялар, профессор-ўқитувчилар иш ҳақларига устама тўлаш, электр энергия, газ, сув таъминоти ва корхона ишчиларига ойлик маошларини тўлаш, уларни моддий рағбатлантириш ва ҳоказо харажатларни амалга ошириш имконияти пайдо бўлди.

Университетда ишлаб топилган қўшимча маблағлардан профессор-ўқитувчилар, кичик корхонада ишловчи ишчилар сонини ошириб бориш, шунингдек, моддий ёрдамга муҳтож талабалар, ходимларни ижтимоий ҳимоя қилиш ишлари олиб борилди. Шуниси характерлики, бу борадаги ишларимиз ўзининг яхши самарасини бера бошлади.

Университетда 1998–2003 йиллар давомида бир неча расмий фаолият юритувчи кичик корхоналар ташкил қилдик. Уларнинг ҳар бири олдига университетдаги мавжуд муаммоларни ечиш вазифаси қўйилди:

1. Ётоқхоналарни таъмирлаш муаммоси. Одатда бу муаммони ечиш учун қурилиш ташкилотлари смета тузиб, шартнома асосида катта маблағ талаб қиларди. Маблағ эса йўқ. Биз бу масалада инновацияга қўл урдик ва университет имкониятларидан келиб чиқиб, ўзини ўзи молиявий таъминлайдиган таъмирловчи гуруҳ ташкил қилдик. Унинг бошланғич асбоб-ускуналари (пайвандловчи аппаратлар, санитария ва электр-техника буюмлари, қурувчи-бўёқчилар жиҳозлари ва бошқа бошланғич моддий ашёлар) ҳаммасини институт бухгалтерияси бюджет маблағига олиб, хўжалик асосида иш юритувчи ушбу гуруҳга университетнинг инвестицияси сифатида киритиб, буйруқ ва шартномалар тузиб, барча 9 қаватли 8 та талабалар турар-жойини навбатма-навбат таъмирлаш топширилди. Смета тузиш, унинг бажарилиши, ишлатилаётган хомашё, жиҳозлар, ишчиларга тўланаётган маош ва мукофот пуллари, умуман, бу ташкилот бошқарувчиси, унинг ҳисоб-китоб юритишнинг назорати, университет иқтисод ва молия ишлари бўйича проректори ва бош бухгалтерга топширилди. Унга бухгалтерияда алоҳида ҳисоб рақами очилди. Натижада турар-жойларни таъмирлаш муддати қисқарди, сарф-харажат бир неча баробар камайди, сифат яхшиланди, таъмирловчи гуруҳнинг жавобгарлиги ошди.

2. Университет ҳовлисида жойлашган 4 қаватли 1-талабалар турар жойининг пастки қаватида талабалар фойдаланилаётган чойшаб, кўрпа ва ёстиқ ғилофлари, сочиқлар университет қошида хўжалик ҳисобида иш юритувчи кир ювиш гуруҳига топширилди, унинг ҳам алоҳида бухгалтерия ҳисоби юритилди. Гуруҳга пул ўтказиш йўли билан университет ҳисобидан 3 та катта қувватга эга бўлган саноат кир ювиш машинаси, қуриш, дазмоллаш, пакетлаш ускуналари ва ювиш кукунлари ҳамда ишлов бериш кукунлари олиб берилди. Энергия сарфини ҳам университет тўлади. Гуруҳнинг ишини юритиш, университет электр тармоқлари бошқарувчисига асосий ишига қўшимча қилиб юклатилди. Натижада бу гуруҳда унинг аёли, институтнинг

собиқ комендант ва ёрдамчи ишчилар (шу ётоқда яшайдиган 5–10 тача талаба қизлар) ишлай бошлади. Гуруҳ ишининг самараси, назорат тартиби университет бош бухгалтери, иқтисод ва молия ишлари проректори ва талабалар касаба уюшмаси зиммасида бўлди. Натижада университет талабалар турар жойида яшаётган талабаларни мунтазам тоза ва сифатли чойшаб, сочиқ ва шу кабилар билан таъминлаш, ишдан чиққанларини ўз вақтида хатлаш мумкин бўлди. Энг муҳими, университет бюджетидан сарфхаражат бир неча баробар қисқарди.

3. Университет касбий таълим факультети профессор-ўқитувчилари ташаббуси билан факультет қошида майший техникалар таъмири бўйича хўжалик асосида иш юритувчи гуруҳ иш бошлади. У факультет ишлаб чиқариш лабораториялари, дастгоҳлари ва ускуналаридан фойдаланар эди. Бу гуруҳга иш бошқарувчи ва моддий жавобгар шахс қилиб факультетнинг собиқ кафедра мудир, доцент Холиқназар Хонжонов тайинланди. Бу ишга ҳам факультетда ишлаётган усталар, уларнинг шогирдлари, профессор-ўқитувчилар ва малакали талаба-ёшлар жалб қилинди. Бухгалтерияда унга ҳам алоҳида ҳисоб рақами очилди.

4. Университетда хўжалик ҳисобида иш юритувчи босмахона ташкил қилинди. Унга юқори тезликда ишлайдиган чоп этиш аппарати — электрон машина, қоғоз кесиш, китоб тикиш ускуналари олиб берилди. Алоҳида муҳаррирлар, корректорлар ва бошқа хизматларга ўзбек тили ва адабиёти факультети профессор-ўқитувчилари жалб қилинди. Бу ишга шу факультет доценти Қаландар Сафоев бошчилик қилди.

5. Университет бағридаги 9 қаватли 2-талабалар турар-жойининг биринчи қаватида хўжалик ҳисобида иш юритувчи талабалар тикувчилик цехи ташкил қилинди. Унинг раҳбарлигига Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институтидан талабалар ўқув-тикув цехи бошлиғи Бахтиёр Раҳимбердиев таклиф қилинди. Унинг ташкилотчилигида Тошкент шаҳрида ўз фаолиятини тўхтатган корхоналардаги янги-янги тикув машиналари, оверлоклар, лекалалар, қаватлаб кесиш

столлари ва кесиш, маркалаш, пакетлаш машиналари каби машина ва ускуналар пул ўтказиш йўли билан арзон нархларда олиб келинди. Хом ашё шартнома асосида Тошкент тўқимачилик комбинатидаги тўқув цехларидан олинган ва уларда яроқсиз деб ҳисобланган, лекин озгина камчилиги бўлган ёки тўлиқ расм тушмаган ўрамалардан (15–29 м) фойдаланилди. Улар жуда арзон нархда банк орқали пул ўтказиш йўли билан олинди. Натижада цех 2 сменада, университетнинг 50–60 нафар талаба қизларини ўз бағрига олди. 25 та тўқув машинаси 2 потокда ишлади. Ҳар йили 10 минг тўплам чойшаб тайёрланиб, 2,5 мингтаси университет эҳтиёжини тўлиқ қоплади, қолган 7,5 минг тўпламдан кўпроқ маҳсулот ён-атрофдаги олий ва ўрта махсус таълим муассасаларига пул ўтказиш йўли билан сотила бошланди.

6. Табиий фанлар ва математика факультети профессор-ўқитувчилари ташаббуси билан университет қошида абитуриентлар учун қўшимча таълим маркази — тайёрлов курслари ташкил қилинди. Ўқишлар куннинг иккинчи ярмида, аудиториялар талабалардан бўшаган вақтда, университетнинг маҳоратли профессор-ўқитувчиларини жалб қилган ҳолда иш олиб борилди. Марказга Бахтиёр Матчонов раҳбар, фанлар йўналишлари бўйича мутасаддилар белгиланди ва у ҳам ҳисоб рақамига эга эди. Марказ ишни ҳар йили ноябрь ойидан бошлаб, танловлардан ўта олмаган ёшларга қўшимча таълим бериш, уларни навбатдаги синовларга тайёрлаш мақсадида Давлат тест маркази тавсияларига таяниб, махсус дастурлар асосида ўқитди. Ўқиш учун маъқул келадиган тўловлар белгиланди.

7. Университет педагогика-психология факультети профессор-ўқитувчилари факультет декани Ҳазратиддин Ҳайдаров раҳбарлигида хўжалик ҳисобида амалий психологлар тайёрлаш факультети иш бошлади. Бу курснинг битирувчиларига дипломлар ва сертификатлар берилди. Факультетда кундузги ўқиш муддати 9 ой, сиртқи ўқиш муддати 1,5 йил қилиб белгиланди. Вазирлик томонидан унинг Низоми давлат талаблари стандарти ўқув режалари ва диплом намунаси

тасдиқланди. Бу факультетда олий маълумотли мутахассислар фаолият турлари бўйича қўшимча таълим олдилар. Натижада факультет, университетнинг бюджетидан ташқари ҳисоб рақамига сезиларли даражада маблағ тушира бошлади.

8. Университет умумий педагогика кафедраси мудири, педагогика фанлари доктори, профессор Неля Назировна Азизхўжаева ташаббуси ва раҳбарлигида Республикада илк бор педагогик технологиялар маркази ташкил қилинди. Бу марказ мактаб, касб-ҳунар коллежлари, академик лицейлар, университет ва институтлар профессор-ўқитувчиларини ўқитишнинг интерфаол усулларига ўргатиш иши билан шуғулланди. Натижада Тошкент шаҳридаги ўнлаб мактаблар, касб-ҳунар коллежлари, институт ва университетлар раҳбарлари буюртмаси асосида махсус гуруҳлар ташкил этилди. Бу ишларимиз, унинг сифат ва самарадорлиги Республика Халқ таълими ҳамда Олий ва ўрта махсус таълим вазирликлари назоратида бўлди. Бизнинг бу марказдаги ўқиш-ўқитиш методлари, ундаги руҳият, ўқитиш сифати ва бошқа жиҳатлари Республика Ташқи ишлар вазири ўринбосари ва Жаҳон иқтисодиёти дипломатия университети ректорига етказилган бўлса керак. Рустам Собирович Қосимов бизга мурожаат қилиб, марказимиз мутахассислари бир ярим-икки ой ичида дипломатия университетининг барча профессор-ўқитувчиларини қўшимча ўқитиб беришини сўради. Шартнома туздик, катта маблағ ҳисобига бу ишни амалга оширдик. Бундан хабар топган Ўзбекистон Мудофаа вазирлиги қошидаги 1-Олий ҳарбий билим юрти раҳбарияти ҳам биз билан шартнома тузиб, барча офицер ўқитувчиларини шу марказда қўшимча ўқитди.

9. Университетнинг ахборот технологиялари ва илмий ишлар бўйича проректори Узоқбой Бегимкулов ташаббуси билан физика-математика факультетида компьютер йиғиш цехи иш бошлади. Цехга раҳбар ва мутахассис сифатида Бахтиёр Назаров жалб қилинди ва унга 2 нафар «вундеркинд» талаба бириктирилди, уларга ҳам алоҳида ҳисоб рақами очилди. Тошкентдаги компьютер савдо корхоналари

билан шартнома тузилиб, пул ўтказиш йўли билан бутловчи қисмлар, мониторлар сотиб олинди ва чет элдан келтири-
лаётган «Пентиум—4» компютеридан қувватлироқ янги
компютер йиғилди. У давлат стандарт идорасида рўйхатдан
ўтказилиб, «ТДПУ—1» русуми олинди. Энг муҳими, бир
йил ичида 50 дан ортиқ компютерлар тайёрланиб, универ-
ситетнинг барча ўқув биноларидаги ахборот ресурс маркази
филиаллари, талабалар турар-жойларидаги ўқув заллари, ка-
федралар ва деканатлар компютер билан таъминланди. Бу
компютерлар чет элдан келтирилаётган компютерлар
нарихидан 2 баробар арзонга тушди. Ҳатто бундай компю-
терларни атрофимиздаги мактаб ва касб-ҳунар коллежларига
сотиш шартномалари ҳам тузила бошланди.

10. Университетимиз дефектология факультети кафедра
муdiri, профессор Л.Мўминова ва унинг шогирдлари
ташаббус кўрсатиб, факультет қошида махсус маслаҳат
ёрдам марказини очди. Марказ Республикадаги ақли заиф,
ривожланишда орқада қолган болалар, ногиронлар, махсус
мактаблар, меҳрибонлик уйлари ўқитувчи, тарбиячи, махсус
хизмат кўрсатувчи ходимлари, ота-оналарга ёрдам берувчи,
уларни махсус ўқув-амалий режаларда ўргатувчи ва масла-
ҳатлар берувчи марказ бўлди. Унга ҳам махсус ҳисоб рақами
берилди.

Шундай қилиб, 2000—2004 йилларга келиб, университетда
турли йўналишлар бўйича фаолият юритаётган кичик
тадбиркорлик корхоналаридан тушаётган маблағлар миқдори
ҳар йили давлат бюджетидан ажратилаётган маблағлар миқ-
дорига тенглашиб қолди. Ўз кучимиз билан ишлаб топилган
бу маблағлар университетнинг моддий-техник ва иқтисодий
ривожланишига катта ҳисса бўлиб қўшилди.

Тошкент давлат педагогика университетиди маънавий-маърифий ишларнинг ҳолати

1998–2004 йилларда университетнинг маънавий-маърифий ишлар бўйича биринчи проректори Абдуғалпур Қирғизбоев бошчилигида университет ёшлар уюшмаси, хотин-қизлар кенгаши, касаба (ўқитувчи-ҳодимлар ва талабалар) уюшмаси фаолиятларини мувофиқлаштирган ҳолда ташкил қилинди.

Айниқса, унинг саъй-ҳаракати билан университетнинг барча ижтимоий-гуманитар кафедралари (фалсафа, демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти, тарих, иқтисодиёт назарияси, ўзбек тили ва адабиёти, чет тили, мактабгача тарбия, бошланғич таълим, мусиқа педагогикаси), шунингдек, бадиий графика ва чақириқгача ҳарбий таълим ва жисмоний тайёргарлик факультетлари жамоа аъзолари университетнинг маънавий-маърифий ишларини юритишда фаол қатнашдилар.

Университет талаба ёшлари орасида профессор-ўқитувчиларнинг фаол иштирокида олдиндан ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашга қаратилган ижтимоий-сиёсий ва адабий-бадиий кечалар ҳамда тадбирлар ўтказилиши анъанага айланиб борди. Айниқса, «Биз Темур авлодимиз», «Шунқорлар», «Ватандек буюк», «Ватан остонадан бошланади», «Ватанни севмоқ иймондандир», «Ўзбекистон — Ватаним маним» каби мавзулардаги кўрик-танловлар ниҳоятда мазмунли эди. Бу йилларда университет профессор-ўқитувчилари ва талаба-ёшларининг факультетма-факультет бўлиб, Самарқанд, Бухоро, Хива, Шаҳрисабз каби тарихий шаҳарларни, Тошкентдаги «Ўзбекистон тарихи», «Темурийлар тарихи» давлат музейлари, «Шаҳидлар хотираси» жамуаларини зиёрат қилишлари мунтазам равишда ташкил этиб борилди.

Университет бош биноси фойесида Республикада хизмат кўрсатган фан арбоблари, профессор-ўқитувчилар ҳурмат кўргазмаси, шунингдек, Университет тарихи музейи, Ўзбекистон табиати музейи, Ўзбекистон адабиёти музейи, Ўзбекистон археологияси музейи ташкил қилингани намунавий

иш бўлди. Университетимиз талабалари Республика миқёсида ўтказиладиган «Ўзбекистон — Ватаним менинг» кўриктанловида ҳар йили ғолиб бўлиб келди. Республика Олий ўқув юртлиари талаба-ёшлари спартакиадасида қатнашиб, сувда сузиш ва бошқа спорт турлари бўйича мунтазам ғолиблик (ҳар спартакиадада 17–20 тадан медаль)ни қўлга киритдилар. Жумладан, Наманганда ўтказилган университетларда волейбол спорт тури (ўғил болалар) бўйича ғолиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси Президенти бош соврини «Тико» енгил автомашинасини ютиб олдилар ва келгуси йили Хитойда бўлиб ўтадиган жаҳон талабалари мусобақасида қатнашиш ҳуқуқини қўлга киритдилар.

Қисқаси, университетимизда кўп йиллардан бери олиб борилаётган маънавий-маърифий ишлар талаба-ёшлар ва профессор-ўқитувчилар ҳаётида ўз самарасини берди. 1996–2005 йиллар ичида ўқув юртимизда жамиятимизга ёт бўлган жиноий гуруҳларга қўшилган, экстремистларга эргашган, диний ақидапарастлар таъсирига тушиб қолган талаба, ходим ва ўқитувчи бўлмади. Бу жамоанинг катта ютуғи эди.

Иқтидорли талабалар билан ишлаш. Университетда 56 нафар иқтидорли талабалар махсус дастурлар асосида замонавий ахборот технологиялари, чет тилини ўрганиш курсларида ўқиди. 6 нафар иқтидорли талаба «Фан ва технологиялар маркази»нинг грантлари асосида молиялаштирилган лойиҳаларда фаол қатнашишди. 2002 йилда иқтидорли талабаларнинг 47 та илмий мақоласи чоп этилди.

Шу йили университетда ўтказилган талабаларнинг илмий анжуманида жами 101 нафар талаба маъруза билан қатнашди. Магистратура талабаларининг 6 босма табоқдан иборат илмий мақолалари тўплами чоп этилди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти стипендияси танловларида педагогика-психология факультетининг 4-босқич талабаси Пўлат Эргашев муваффақиятли қатнашиб, иқтидорли талабалар учун ўрнатилган энг олий мукофот — Ўзбекистон Республикаси Президенти стипендияси совриндори бўлди. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг

«2002–2003 ўқув йилида Ўзбекистон Республикаси Давлат стипендияларини тайинлаш тўғрисида»ги буйруғига мувофиқ университетимизнинг бир гуруҳ талабаларига Ўзбекистон Республикаси Улуғбек номидаги Давлат стипендиялари берилди. Булар орасида физика-математика факультети 4-босқич талабалари М.Файзиева, Д.Қўчқорова, М.Яҳёхонова, 3-босқич талабаси З.Жумаев ва бадиий-графика факультети 3-босқич талабаси Ш.Турдиевалар бор эди.

2002 йилда талабалар олимпиадасининг Республика босқичида университетдан 138 нафар талаба қатнашди ва шахсий биринчиликда 4 та йўналиш бўйича (педагогика, психология, инглиз тили, иқтисодий ва ижтимоий география) 1-ўринни, 2 та йўналиш бўйича (корейс тили, чет тили) 2-ўринни, 6 йўналиш бўйича (ўзбек тили, чет тиллари, қозоқ тили, тасвирий санъат, касб таълими) 3-ўринни эгаллашга муяссар бўлдилар.

2003 йилда ўтказилган талабалар олимпиадасининг Республика босқичида 32 нафар талабамиз қатнашишди ва 5 та йўналиш (қозоқ тили ва адабиёти, психология, педагогика, немис тили, (гуманитар факультетлар), мусиқа танқидчилиги) бўйича 1-ўрин, 6 та йўналиш (ўзбек тили русийзабон талабалар учун), педагогика (касбий), енгил саноат маҳсулотлари технологияси ва дизайни, мусиқа тарихи ва назарияси, санъат тарихи ва назарияси, рус тили ва адабиёти бўйича 2-ўринни, 5 та йўналиш (француз тили, тарих, география ва иқтисодий билим асослари, кийим тикиш технологияси, психология) бўйича 3-ўринни эгалладилар.

Иқтидорли талабаларни моддий рағбатлантириш мақсадида университетнинг физика-математика факультети талабалари учун Ал-Хоразмий, Р.Маллин, Т.Тўлаганов, А.Бойдадаев, мусиқа факультети талабалари учун Ю.Ражабий, тарих факультети талабалари учун Я.Фуломов, Ш.Абдуллаев, З.Р.Нуриддинов, А.Асқаров, С.Тилеулов, ўзбек тили ва адабиёти факультети талабалари учун М.Қошғарий, Н.Маллаев каби атоқли аллома ва олимларимиз номидаги ички стипендиялар таъсис этилди.

Университетда ўқув мазмунининг янгиланиши

1998–1999 ўқув йилидан бошлаб университетга қабул режалари йилдан-йилга оширилди. Университетимизда биринчи бор «Магистратура таълими маркази» очилди. Унга раҳбар қилиб Эгамберди Умурзоқовни тайинладим. Университетнинг кундузги таълим шаклида 19 та бакалавриат йўналиши, 28 та магистратура мутахассислиги, сиртқи таълим шаклида 17 та бакалавриат йўналиши, 5 та махсус сиртқи (3 йиллик) бакалавриат йўналиши бўйича педагог кадрлар тайёрланди.

Таълим жараёнларида 56 та кафедра, 11 та факультет, 1 та Марказ ва 2 та факультет мақомидаги кафедра ва бўлимлар фаолият кўрсатмоқда эди. Университетнинг кундузги таълим шаклида 9083 нафар талаба, сиртқи таълим шаклида 4042 талаба ўқиди. Уларга 1100 га яқин профессор-ўқитувчилар дарс берар эди. Бу даврга келиб ўқув жараёнини сифатли ташкил этиш, талабаларни ўқув адабиётлари билан таъминлаш, ўқув жараёнида илғор педагогик ва ахборот технологияларини жорий этиш масалалари ҳал қилина бошланган эди.

Дастлаб барча фанлар бўйича янгиланган маърузалар матнлари тўпламлари нашр этилган бўлса, 1998–1999 йилларда бакалавриат ва магистратура таълим босқичлари учун дарслик ва ўқув қўлланмалар яратиш ишлари уч томонлама тузилган шартнома (муаллиф ёки муаллифлар), университет ректори ва Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги асосида бошланди.

Натижада 1999–2000 ўқув йилида режага киритилган фанлар бўйича 207 та дарсликлар, 186 номдаги ўқув қўлланмалар нашрдан чиқарилди. Яна 383 номдаги дарсликлар қўлёзмалари нашрга тайёрлаб қўйилди. Улардан 2000–2001 ўқув йилида яна 43 та, 2002 йилда 54 та, 2003 йилда эса 68 та қўшимча дарсликлар нашрдан чиқарилди, янги педагогик технологиялар жорий этилган фанлар сони 87 тага етди.

Янги ташаббус

Олий педагогик таълим (бакалавриатура ва магистратура таълим босқичларини) мазмунан янги ўқув адабиётлари билан таъминлашда университетимиз жамоаси бениҳоя катта меҳнат қилди, бироқ уларни меҳнатига яраша рағбатлантириш масаласи эътибордан четда қолаётган эди. Ҳар йили ўтказилаётган «Йил ўқитувчиси», «Йил доценти», «Йил профессори» танловлари ғолибларини моддий ва маънавий рағбатлантириш тadbирлари яхши йўлга қўйилган эди, аммо бу мавсумий (бир марталик) рағбатлантириш бўлиб, етарли эмас эди. Илмий бўлим бошлиғи М.Мадиримовнинг махсус ўтказган (статистик маълумотига кўра) университетимизнинг айрим доцентлари, кафедра мудирлари ўз фанлари бўйича узлуксиз таълим тизими учун 12—15 тагача (баъзилари 27 та) дарслик ва ўқув қўлланмалари ёзиб, нашрдан чиқарган эдилар. Булар қаторида кўп йиллик педагогик меҳнат стажига эга бўлган моҳир катта ўқитувчилар ҳам бор эди.

Олий таълим тизимида университет Илмий кенгаши тавсиясига кўра, Олий Аттестация комиссияси қарори билан дарслик муаллифига профессор илмий унвони берилиши тартиблари бор эди. Шу меъёрий ҳужжатларни, уларга қўйиладиган давлат талабларини чуқур ўргандим. Мустақиллик даврида республика ОАКи бундай муносабат ва тартибларни киритишдан жуда узоқ эди. Шу туфайли мен ўз ташаббусим билан университет Илмий кенгаши муҳокамасига Ўзбекистон таълим тизimini мазмунан янгилашга бел боғлаган, амалда ҳаммага намуна бўлаётган, мазмунан янги, мустақиллик ғоялари билан бойитилган дарсликлар яратган муаллифларга, хусусан, фан номзоди доцентларга «Университет профессори», катта ўқитувчиларга «Университет доценти» унвонлари берилиши таклифини киритдим. Бу унвонлар берилиш тартиблари, талаблари Кенг жамоатчилик муҳокамасидан ўтди. Республика Олий ва ўрта махсус таълим ҳамда Адлия вазирликларида биз тақдим

этган «Низом» муҳокамадан ўтди ва тасдиқланди. Университет Илмий Кенгаши берадиган (юридик ҳужжат) дипломлар намунаси тасдиқланди.

Бу ташаббусни амалга оширишда университет проректори С. Аширбоев («Низом» матнини тайёрлаган), Илмий Кенгаши котиби Зикрилла Мирхолиқов ва илмий бўлим бошлиғи М.Мадиримовларнинг меҳнатлари самарали бўлди. Ўтган йиллар мобайнида 70 нафар фан номзоди «Университет профессори», 44 нафар катта ўқитувчи «Университет доценти» илмий унвонларига сазовор бўлишди.

Ҳа, бу ташаббусимиз яхши бўлди. Ҳар қалай таълим-тарбия жараёнига бутун умрини, ижодини, саломатлигини бахшида қилаётган, ёши улуғ фидоий устозларни маънавий ва моддий рағбатлантира олдик. Эндиги навбат ёшларга эътибор бериш эди, уларнинг бошлаган илмий изланишларини рағбатлантириш, илмий ишлари натижасини тезроқ амалиётга татбиқ қилиш ва Илмий кенгашларда ўз хулосаларини ҳимоя қилишига имконият яратиш бўлди.

Университет ёш олимларини яқиндан таниган, уларнинг илмий фаолиятидан хабардор бўлган илмий бўлим бошлиғи Маматсоли Мадиримов билан бир неча бор юқоридаги фикрлар бўйича суҳбатлашдим. Ҳар бир факультетда докторлик диссертацияси устида ишлаётган доцентлар ва фан номзодлари рўйхатини туздик. Булар орасида диссертация ҳимоясига яқинлаб қолган номзодлар тахминан 20 та эди, кейинроқ улар 40 нафарга етди. Энди ҳар бир номзод билан М.Мадиримов қатнашувида шахсан учрашиб, уларнинг мақсадлари, қандай ёрдамга муҳтожлиги, ректорат, университет жамоаси қандай ёрдам кўрсатиши мумкинлиги ҳақида суҳбат ўтказдик.

Шахсий режалар тузилди. Ректорат, касаба уюшмаси ва тадқиқотчилар ўртасида норасмий (келишув) шартномалар имзоланди. Қисқаси, бу ташкилий ишларимизни расмийлаштириш учун ректор ҳузурида мунтазам иш юритувчи докторантлар семинари ташкил қилинди.

Семинар дастлаб ҳар икки ҳафтада, кейинчалик ҳар ойда бир марта тўпланиб, барча семинар қатнашчилари иштирокида, ҳар бир докторантнинг ўзига яратилган шароит, ундан қандай фойдаланаётгани, маъмурият томонидан яна қандай қўшимча ёрдам кераклиги ҳақида ахборотни эшитиш ва савол-жавоблар ўтказилиб бориш тартиби ўрнатилди.

Докторантларнинг ҳисоботи куни ва вақти олдиндан тузилган режа асосида юритилди. Шундай қилиб, барча диссертантларга катта имтиёзлар яратиб берилди.

Университет ректори буйруғи билан рўйхатга кирган ҳамма семинар қатнашчиларига 5 кунлик иш куни (ҳафтада 1 кун ижодий кун) белгиланди. Диссертацияни ҳимояга тайёрлаш билан боғлиқ барча харажатлар: илмий конференция ва симпозиумларда қатнашиш тўловлари, илмий мақолалар, монографиялар, авторефератларни нашр этиш тўловлари, таклиф қилинадиган оппонентлар, шу жумладан, чет эллардан таклиф қилинадиган оппонентлар сафар харажатлари ва бошқаларни университет, ўзининг бюджетдан ташқари маблағлари ҳисобидан тўлашни зиммасига олди.

Бу ҳаракатларимиз ўз самарасини берди. Кейинги 3 йилда университет ёш докторантларидан (семинар қатнашчилари) педагогика, тарих, психология, тил ва адабиёт, чет тили, кимё, биология, физика фанлари бўйича Малика Иномова, Мамат Ҳайдаров, Абдуғаппор Қирғизбоев, Иброҳим Йўлдошев, З.Нишонов, Фарид Юзликеев, Жамила Толипова, Маматмусо Маматазимов, Нуриддин Сафеев, Нарзулла Муслимов, Узоқбой Бегимкуловлар докторлик, уларнинг 20 дан ортиқ шогирдлари фан номзоди диссертацияларини тугаллаб, муваффақиятли ҳимоя қилдилар.

Бу нафақат университетимиз, балки Республикамиз педагогика фани салоҳиятининг ўсиши ва ривожланишига катта ҳисса бўлиб қўшилди. Ҳозирги кунда уларнинг кўпчилиги университетимиз ва республикамиз олий таълим тизими бошқарувида раҳбарлик лавозимларида меҳнат қилмоқдалар.

Махсус сиртқи бўлимин ташкил этиш

Маълумки, Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 12 июндаги 250-сонли ҳамда шу йил 28 июндаги 279-сонли қарорлари асосида Ўзбекистон Республикаси олий таълим муассасаларида махсус сиртқи бўлимлар ташкил этилди. Шунингдек, 279-қарорнинг 1-банди бўйича Низомий номидаги ТДПУ мувофиқлаштирувчи муассаса этиб белгиланди. Университетда 5 та бакалаврият йўналиши бўйича 1044 та талаба таълим олмоқда эди. Айтиш мумкинки, университет Вазирлар Маҳкамаси томонидан қўйилган вазифани тўлиғича амалга оширди ва ўз талабаларини ҳамда бириктирилган олий таълим муассасаларини ўқув адабиётлари, ўқув-методик комплекс ҳамда меъёрий ҳужжатлар билан тўлиқ таъминлади. Талабаларга ҳар ўқув йили олдидан шундай ўқув-методик мажмуалар пакети тайёрлаб берилди. Муаммолар, жойлардаги тўпланган тажрибалар бўйича университет қошидаги «Ўзбекистон Республикаси олий ўқув юртларининг махсус сиртқи бўлимларида бакалаврлар даражасида ўқитишнинг илмий-амалий фаолиятини мувофиқлаштирувчи кенгаш»да муҳокама қилиниб, тавсиялар бериб борилди. 2002–2003 ўқув йилидан бошлаб бу кенгашга 19 та олий таълим муассасаси жалб қилинган. Университет раҳбарияти бу бўлимда таълим ишини сифатли ташкил этиш бўйича ижодий изланишларни давом эттирди. Хусусан:

— мутахассисларга махсус сиртқи бўлим талабаларига мўлжалланган дарслик ва қўлланмалар ёзишга буюртмалар берилди;

— талабалар билан масофавий таълимнинг турли шакллари – видеоконференция, интернет, электрон почта, матбуот орқали билим узатиш режалари амалга оширилди;

— махсус сиртқи бўлим талабалари учун жойлардаги таълим муассасаларидан маслаҳатчилар тайинланиб, қулай вақтларда уларнинг сессиялари ташкил этилди.

Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари ўқитувчиларининг малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш факультети фаолияти

Факультет 1998–1999 ўқув йилигача Халқ таълими вазирлигининг буюртмаси асосида халқ таълими раҳбар ходимларининг малакасини ошириш билан шуғулланиб келган. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 24 февралдаги 77-сонли қарори билан Низомий номидаги ТДПИ университет мақомини олиб, Халқ таълими вазирлиги тасарруфидан Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги тасарруфига ўтказилиши муносабати билан бу факультет олдига янги вазифа — узлуксиз таълим тизимининг қуйи босқичлари ҳисобланган масканлари ўқитувчиларининг малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш вазифаси қўйилди.

Факультет 1998–1999 ўқув йилида Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими марказининг буюртмаси асосида 1200 нафар, 1999–2000 ўқув йилида эса 1000 нафар умумтаълим фанлари ўқитувчиларининг малакасини оширган бўлса, 2000–2001 ўқув йилида 1200 нафар умумтаълим фанлари ўқитувчиларининг, 75 та академик лицей раҳбар ходимларининг, 50 та амалий психологларнинг ва 50 та нопедагогик олий ўқув юртлари педагогика фани ўқитувчиларининг малакасини ошириб берди. Факультетнинг 15 та йўналиш бўйича малака ошириш ўқув режалари, ўқув дастурлари ва маъруза матнлари тайёрланган. Факультет ўқув жараёнини ташкил этишда университетнинг барча кафедраларидан фойдаланди.

2001 йили Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги қарорига мувофиқ университетимиз бошқарув тизимида қўшимча штат бирлиги «Академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари ва маркетинг хизматлари бўйича проректор» лавозими киритилди. Бу лавозимга университетда ўқув ишлари бўйича проректор бўлиб ишлаб турган Абдуқаҳҳор Абдуқодировни, унинг ўрнига ўқув ишлари проректорлигига доцент Саидносир Файзуллаевни тайинладим. Кейин-

чалик А.А.Абдуқодиров Ўзбекистон Педагогика илмий-тадқиқот институти директори лавозимига тайинлангач, унинг ўрнига университет проректори лавозимига доцент Нуриддин Сафаевни тайинладим.

2001 йил 1 ноябрда «Академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари билан ҳамкорлик маркази» ташкил қилинди ва 46 та академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари билан алоқа ўрнатилди. Тузилган шартномалар Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан тасдиқланди.

Университет профессор-ўқитувчилари академик лицей ва касб-ҳунар коллежларининг илмий-методик жараёнида фаол қатнашиб келдилар. 12 нафар профессор-ўқитувчи ўрта махсус касб-ҳунар таълими тизими учун давлат таълим стандартларини яратишда қатнашди. 20 дан ошiq профессор ва доцентларимиз шу тизим учун яратилган ўқув қўлланмалари ва дарсликлар муаллифлари бўлдилар.

Университет академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари умумтаълим фанлари ва чуқур ўрганиладиган фанларнинг илмий-методик таъминотини ўз бўйнига олган. Бу борада 110 номда ўқув-методик адабиётлар яратилиб, эгаларига, яъни академик лицей ва касб-ҳунар коллежларига тарқатилди, уларнинг электрон версиялари ҳам тайёрлаб берилди. Шунингдек, университет ўрта махсус, касб-ҳунар таълими маркази томонидан тайёрланган барча умумтаълим фанлари давлат таълим стандартлари ва ўқув режаларини экспертизадан ўтказиб берди, синов майдонларидаги ўқув-методик ишларни илмий раҳбарлар билан таъминлади.

Академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари билан ҳамкорлик қилаётган кафедраларнинг масъуллари ўз вазифасидан ташқари таълим жараёнида ҳам иштирок этдилар. Улар 46 нафар (3 нафар фан докторлари, 6 нафар фан номзодлари ва 37 нафар ўқитувчилар)ни ташкил қилади. Университетимизда академик лицей ва касб-ҳунар коллежларидан келган 14 ўқитувчи тадқиқотчи сифатида илмий ишлар олиб борди. Бундан ташқари, университет докторантлари, аспирантлари ва тадқиқотчиларидан 34 нафарининг илмий

мавзулари ўрта махсус, касб-хунар таълими тизими муаммоларига бағишланган.

Университетнинг магистратура бўлимида академик лицей ва касб-хунар коллежларининг 12 нафар тадқиқотчиси таълим олди. Университет Илмий кенгашига академик лицей ва касб-хунар коллежларининг вакиллари аъзо қилиб олинган.

Вазирлик режасига кўра, малака ошириш факультетида 2003 йилнинг 1 июнигача академик лицей ва касб-хунар коллежлари ўқитувчиларидан 934 нафарининг малакаси оширилди. барча йўналишлар бўйича ўқув режаси ва дастурлари қайта кўриб чиқилди, майсуз матнлари банки яратилди, малака ошириш мониторингини олиб бориш йўлга қўйилди, Марказ томонидан умумтаълим фанлари бўйича тайёрланган 450 000 сўмлик дарсликлар олинди.

Факультетда педагогик маълумотга эга бўлмай туриб академик лицей ва касб-хунар коллежларида фаолият кўрсатаётган ўқитувчиларга педагогик-психологик билим бериш курси (шартнома асосида) ташкил қилинди. Шу билан биргаликда, марказ буюртмаси асосида Тошкент шаҳридаги академик лицей ва касб-хунар коллежларининг 200 нафар ўқитувчисини ахборот технологиялари бўйича қайта тайёрлаш амалга оширилди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 4 октябрда қабул қилинган 400-сонли қарори асосида университет жамоасининг 2010 йилгача бўлган истиқбол режаларида «Амалий психологларни тайёрлаш» факультети олдига қўйилган вазифалар ҳам ўрин олган. Бу борада белгиланган тегишли тадбирлар бажарилди. Бу факультетни 572 тингловчи битириб чиқди ва турли таълим муассасаларида муваффақиятли ишлашмоқда.

Университетда ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари ўқитувчиларининг малакасини ошириш тизимини йўлга қўйиш учун интеллектуал кучлар етарли бўлган. Бу соҳада Республикамизнинг эҳтиёжини қондириш имкониятлари ҳам бор эди, бироқ бу икки факультетнинг моддий-

техника базаси ва ўқув майдони масаласида баъзи ҳал қилиниши лозим бўлган ишлар бўлган.

Маркетинг хизматлари

Университетда бу бўлимни бошқаришни доцент Нурилло Бекмуродовга юкладим. Бўлим доимий равишда қуйидаги ишларни амалга оширди:

1. Республика бўйича академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари учун кадр тайёрлашга бўлган талаб мунтазам ўрганиб борилди.

2. Маркетинг бўлими таҳсил олаётган талабаларнинг йўналишлари ва вилоятлар бўйича битирувчиларни ишга жойлаштириш ҳақида ректорнинг 2003 йил 11 мартдаги У-112 буйруғи асосида иш юритди.

3. Университет битирувчи талабаларининг вилоятлар ва Тошкент шаҳар туманлари бўйича «Маълумотлар банки» яратилди.

4. Тошкент шаҳри ва барча вилоят ўрта махсус, касб-ҳунар таълими бошқармаларига ва Тошкент шаҳар барча туманлар аҳолини иш билан таъминлаш ва ижтимоий ҳимоя қилиш меҳнат бўлимларига битирувчи талабаларнинг доимий янаш жойлари ҳақида маълумотлар юборилиб турилди.

5. Махсус режа асосида битирувчи-талабаларнинг Тошкент шаҳри ва Республика вилоятлари ўрта махсус, касб-ҳунар таълими бошқармалари ва ҳокимиятларнинг меҳнат бўлимлари масъул ходимлари билан ишга жойлашиш бўйича учрашувлари ташкил қилинди.

6. Ҳар бир битирувчи билан уч томонлама шартнома тузилиб борилди.

Бу борада уч йил давомида университет — талаба (бўлғуси педагог кадр) — буюртмачи (туман таълим бошқармаси) муносабатларини шакллантиришга дастлабки пойдевор қўйилди ва ҳар бир субъектнинг мажбуриятлари белгилаб олинди. Жумладан, университет ёш педагог кадрни тайёрлаш, унга зарур бўладиган билим, малака ва кўникмаларни

бериш, замонавий техника ва технологияларда ишлаш ҳамда малакасини ошириб бориш каби масалаларни қамраб олган 18 банддан иборат мажбуриятларни, талаба (битирувчи) эса келгусида педагогик фаолият юритиш учун зарур бўлган барча тайёргарлик ишларини мукамал даражада бажариш, олдиндан буюртмачининг талаблари бўйича махсус тайёргарлик кўришни таъминлашга қаратилган 8 банддан иборат мажбуриятни, буюртмачи эса бўлғуси ўқитувчининг самарали меҳнат қилиши, бакалавр ёки магистрга унумли фаолият юритиш учун шарт-шароит яратиш, унинг ижтимоий ҳимоясини ташкил этишни қамраб олган 7 банддан иборат мажбурият шакллантирилди.

Америка Қўшма Штатларига биринчи ташриф

2001 йил 15 июль Ҳукумат телефони орқали Олий ва ўрта махсус таълим вазири Саидахроҳ Фуломов саломалиқдан сўнг:

— Баҳром Ғофурович, Сизнинг паспортингизда мамлакатдан чет элга чиқишга рухсат (ОВИР) борми? — деб сўради.

— Ҳозирча йўқ, муддати ўтган, уни янгилашга ҳафсала қилмапман, — дедим.

Одатда июль ойида жуда иш кўп бўлади: ўқув йили охири, давлат имтиҳонлари якунлари, профессор-ўқитувчиларни таътилга жўнатиш, янги ўқув йилига тайёргарлик, ўқув биноларида талабалар турар-жойларида таъмирлаш ишларининг бошланиши, ёш мутахассисларни иш билан таъминлаш йўлланмаларини (шартнома асосида) тайёрлаб топшириш, энг муҳими, жорий йил қабул қоидалари асосида талабгорлардан ҳужжатлар қабул қилиш, улар рўйхатини Давлат тест марказига топшириш ишлари тугалланаётган давр бўлади.

Университетимизда ҳар йилги ҳужжатлар қабули даврида 4 йўналиш: қақриққача ҳарбий таълим, мусиқа, бадий графика, амалий санъат абитуриентлардан ижодий имтиҳонлар қабул қилиш ва натижаларини (қайдномалар ва

рўйхатларни) Давлат тест марказига топшириш ҳам шу даврда амалга оширилар эди. Қисқаси, 17—18 июль куни мен паспортимни Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги 1-бўлимига топширишга кўрсатма олдим. Бир кун ўғиб, хабар келдики, мен ҳам бир гуруҳ ректорлар қаторида АҚШга бир ҳафтага шошилиш сафарга борадиганлар рўйхатига кири-тилибман.

Гуруҳимиз «Ўзбекистон Олий ўқув юрглариининг пешқадам ректорлари» номи билан аталиб, 9 кишидан иборат бўлди. Булар Тошкент давлат шарқшунослик институти ректори, академик, Олий Мажлис депутати Неъматулло Иброҳимов, Наманган муҳандис-иқтисодчилик институти ректори, техника фанлари доктори, профессор Тоштургун Эргашев, Тошкент давлат иқтисодиёт университети ректори, иқтисод фанлари доктори, профессор Раимжон Алимов, Бухоро давлат университети ректори, физика-математика фанлари доктори, профессор, Олий Мажлис депутати Комилжон Муқимов, Г.В.Плеханов номидаги Москва давлат иқтисодиёт университетининг Тошкентдаги филиали директори, иқтисод фанлари доктори, профессор Қаландар Абдурахмонов ва Низомий номидаги давлат педагогика университети ректори Баҳром Қодировлар эди. Таркибда, шунингдек, Ўзбекистон давлат телерадиокомпаниясининг етакчи журналисти Турсунбой Қоратоев, яна бир оператор ва бир таржимон йигит ҳам бор эди.

2001 йил 20 июль куни Ўзбекистон ҳаво йўллари самолётида, олдин Украинанинг Киев шаҳри, Бориспол халқаро аэропортига келдик, 3—4 соат транзит залида дам олиб, ўша самолётда АҚШнинг Нью-Йорк шаҳри Кеннеди номли халқаро аэропортига бориб қўндик. Аэропортда бизни Американинг Бостон университети вакили кутиб олиб, бир микроавтобусда йўлма-йўл Нью-Йоркнинг, Манхеттен даҳаси осмонўпар бинолари жойлашган кўчаларини чамаси 2 соат юзаки бир айлантириб, Бостон шаҳрига (чамаси, 400 км) равона бўлдик. Тахминан 200 км юрганимиздан кейин йўл устида бир кафе олдида тўхтаб, 30 дақиқа

танаффус қилиб, овқатланиб олишга имкон беришди. Манзилга кечаси маҳаллий вақт билан соат 23:00 ларда етиб бордик ва бир кичикроқ 2 қаватли покистонликлар очган соддагина меҳмонхонага жойлашдик. Эрталаб меҳмонхона тартибига кўра, бир бутерброд ва бир пиёла чой (ёки кофе)га таклиф қилишди. Ташкилотчилардан бир вакил микро-автобусда келиб, қўлимизга (2 кунлик) Бостон университетида режалаштирилган учрашувлар ва семинар кун тартибини тарқатди ва бизни олиб кетди.

Маълум бўлишича, бизга ўхшаган гуруҳларни ўзига хос, қисқа муддатда ўқитиш маркази таклифи билан бу ерга келибмиз. Марказ раҳбари семинарни очиқ деб эълон қилди. Ўзини таништирди. Кун тартибига киритилган маъруза ва баҳс мавзуларига бизнинг муносабатимизни сўради. Биздан тушган таклифларни ёзиб олди-да, ўрганиб кўрамиз, иложи топилса, кечки учрашувда кун тартибини янгилаб оламиз деб, биринчи маърузачига сўз бериб чиқиб кетди. Биринчи маърузачи, АҚШда олий таълим тизими, унинг фаолияти, расмий ҳукумат билан муносабати, жамоа аъзоларининг ҳақ-хуқуқлари, ташкил топиши ёки тарқатилиши хусусида умумий тушунчалар берди. Қисқаси, шу 2 кун давомида улар ўзи таклиф қилган ва бизни қизиқтирган қўшимчалар асосида 12—14 та мавзуда ахборотлар, баҳслар бўлиб ўтди.

Бостон университети таркибидаги ўқув-илмий институтлари бинолари, фундаментал кутубхоналар, ахборот-технология марказлари, электрон адабиётлар кутубхоналари, талабалар турар жойлари, уларнинг хизматлари тартиби ва ҳоказолар билан танишдик.

Сафаримизнинг 3- ва 4-кунидаги учрашувлар Гарвард университети ҳудудида, шу Бостон шаҳрининг ўзида бўлиб ўтди. Бу учрашувда Гарвард университетининг тарихи, унинг ташкил бўлиш омиллари, ҳозирги даврдаги фаолияти, халқаро алоқалари, таъминланиш манбалари, ташкилий тизими ҳақида жуда кўп қизиқарли маълумотлар олдик. Гарвард университетида талабалар ўқув ишларини бошқариш маркази, университет вице-президенти ва университет

молия фонди бошқарувчиси билан бўлган учрашув ва суҳбатлар бизда анча таассурот қолдирди, чунки АҚШдаги олий таълим тизими, ўқитиш тартиблари, талаба ва профессор-ўқитувчиларнинг ўзаро муносабати, умуман, фаолияти Ўзбекистон, Россия, ҳаттоки Европа мамлакатлари олий таълим тизимидан тубдан фарқланар экан. У талабаларга ниҳоятда тор, лекин танлаган йўналиши бўйича жуда чуқур билим беришга қаратилган, талабаларга ниҳоятда катта эркинлик, яъни ўқишда ўзини ўзи бошқариш ва том маънода, мустақил таълим олиш ҳуқуқи берилган. Ўқиш, албатта, пуллик, бир йиллик тўлов 35 минг доллар бўлиб, уни *талабалик бадали* деб аташар экан.

Университетда таълим жараёни шундай ташкил қилинганки, улар ҳар қандай сиёсатдан ҳоли бўлиб, давлат университет ишига аралашмайди. Талабалар ўзларига маъқул бўлган уй-жой топиб, пул тўлаб яшайди. Ҳамма талабаларга ўқиш даврида хоҳлаган касб бўйича бўш вақт топиб ишлашга, пул топиб ҳаёт кечиришга расмий рухсат берилган.

Сафаримизнинг 5-, 6-кунлари Массачусетс штатидаги шу номли университетда (Бостондан 200 км чамаси узоқликда) бўлдик. Бу университет ўзининг тоғли ҳудуди, хушхаво, тоза, озода жойда жойлашганлиги билан ажралиб туради. Университет таркибидаги ҳамма институтлар бинолари ҳам бир ҳудудда бир-биридан маълум узоқликда бўлиб, алоҳида бир шаҳарчадек экан. Институтлар ўз йўналиши доирасида энг янги замонавий асбоб-ускуналар билан жиҳозланган, ишлаётган олимлар эса ҳар хил мамлакатлар, миллатлар вакиллари, ҳаммаси хушфёъл, очиқ юзли, осонгина мулоқотга кирувчи профессор-ўқитувчилар эди.

Иқтисодиёт, муҳандислик, тиббиёт, астрономия, қуёш, агрохўжалик, биология, кимё, уйга эгалик қилиш каби 12 хил йўналишлардан таркиб топган институтлар бирлашмаси бир шаҳарчага йиғилган. Ёзги таътил даври бўлгани учун сафаримиз даврида бирорта университетда ўқиётган талабалар билан учраша олмадик, аммо илмий ходимлар,

профессор-ўқитувчилар билан бўлган учрашувлар, суҳбатлар нихоятда қизиқарли бўлди.

Бизнинг илтимосимизга кўра, сафаримиз охирида Гарвард ва Массачусетс университети мутахассислари ўзлари ихтиёридаги масофадан ўқитиш техника ва технологияси билан бизни таништиришди. Биз Гарвард университети масофадан ўқитиш марказида туриб Массачусетс университети марказидаги кеча биз учрашган профессор-ўқитувчилар билан (200 км) масофадан туриб, телекўприк орқали мулоқотда бўлдик. Бу биз учун ўша даврда янгилик, масофадан туриб ўқитиш амалий дарси бўлди. Албатта, бу техникалар маркалари, қаерда ишлангани, баҳоси, имкониёт ресурслари бизни қизиқтирди, қаламга олдик.

Бу орада Республика Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги буйруғи билан, 2002 йилдан университет илмий ишлар проректорининг номи ҳам, вазифалари ҳам ўзгарди. Шу йилдан бошлаб у «Университет илмий ишлар ва ахборот технологиялари» бўйича проректори деб юритиладиган бўлди. Бу лавозимга университетимизда физика ва уни ўқитиш кафедраси мудир, кейинчалик 1999–2002 йилларда физика-математика факультети декани бўлиб ишлаётган физика-математика фанлари номзоди, доцент Узоқбой Бегимкуловни тайинладим.

Ахборот технологиялари ва масофавий таълим

Университетда «Ахборот технологиялари ва масофавий ўқитиш Маркази» 2002 йил апрель ойидан бошлаб фаолият кўрсата бошлади. Марказ университетда мавжуд 304 та замонавий компьютерларнинг дастурий таъминотини амалга оширди, шунингдек, уларга техник хизмат кўрсатди (операцион система, Office дастурлари, антивируслар). Марказда замонавий Pentium-I, Pentium-II, Pentium-III компьютерларидан иборат 9 та ўқув синфлари мавжуд бўлиб, улардан ўқув жараёнида кенг фойдаланилди. Очиқ жамият институтининг (Сорос фонди) грантлари асосида ташкил

қилинган «ИНТЕРНЕТ технологиялари ўқув маслаҳат маркази» ўз фаолиятини бошлади. Университет локал тармоққа уланган 101 компьютер орқали интернетга чиқиш имконияти яратилди. Университетнинг барча факультетлари ўқув биноларида ташкил қилинган факультет ахборот технологиялари марказлари (11 та), электрон кутубхона ўқув заллари тегишли электрон дарсликлар, қўлланмалар (дискетлар) билан мунтазам бойитиб борилди. Бу факультет марказлари интернет тармоғига (чекланган соатларда) уланди.

2002 йилнинг апрель ойидан бошлаб ҳар ойда марказ ўзининг «ИНТЕРНЕТ ЯНГИЛИКЛАРИ» номли ахборот-номаларини нашрдан чиқариб, Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг 2002 йил 29 июлдаги 231-сонли буйруғи асосида Республиканинг барча олий ва ўрта махсус ўқув юрғларига тарқатиб турди.

Электрон мултимедияли дарсликлар яратиш жараёни жадаллик билан амалга оширилди. 2002 йилда 30 та электрон адабиёт яратилди, университетда ўқитилаётган 350 дан ортиқ фанларнинг маърузалар матни электрон версияга ўтказилди. Университет кутубхонаси 300дан ортиқ электрон дарслик ва қўлланмаларга эга бўлди. Кутубхонага Россиядан 150 дан ортиқ электрон адабиётлар келтирилди, 28 та дарслик электрон версияда тайёрланиб, локал тармоққа уланди.

Кейинчалик мен ўша 2001 йилда АҚШда кўриб келган янгиликни биринчи бор 2003—2004 йилда Низомий номидаги ТДПУда Ўзбекистон олий таълим муассасалариаро видеоконференцияларда амалга ошира олдим. Гулистон, Бухоро, Наманган университетлари, Тошкент шаҳридаги 11 та касб-ҳунар коллежлари билан масофадан туриб, илмий, илмий-методик конференциялар, телекўприк мулоқотларини ўтказдик, аммо ўша даврда Ўзбекистонда эндигина оптик толали кабеллар ўтказилаётгани, коинотдан, бошқа ривожланган давлатлар сунъий йўлдошларидан фойдаланаётган пайт бўлгани учун имкониятимиз анча чекланган эди. Шундай бўлса-да, талаба ва ўқитувчилар интер-

нет орқали мустақил равишда таълим соҳасидаги ахборотларни ўрганиш имкониятига эга бўлдилар.

Университет талабаларининг узоқ муддатли малакавий амалиётлари Тошкент шаҳридаги 9, 50, 110, 300, 322-сонли академик лицейлар, 40, 118, 179, 319-сонли умумтаълим мактаблари, 127, 119, 210, 220-сонли касб-хунар коллежлари ва 300-болалар боғчаси билан махсус шартномалар тузилиб, ҳамкорликда иш олиб борилди. Университетнинг 400га яқин профессор-ўқитувчилари касбий-педагогик савияси ва ўз малакасини Ўзбекистон Миллий университети қошидаги Олий педагогика институтида ва университети-миздаги «Инновацион технологиялар маркази»да оширдилар. Фақат 2001 йилдан 2003 йилгача «Инновацион технологиялар маркази»да малака оширган профессор-ўқитувчиларимиз, методист ўқитувчилар ва магистрларимизнинг умумий сони 1042 нафарни ташкил этди.

«Инновацион технологиялар маркази»мизнинг (ИТМ) кўргазмали семинарлари кўчма семинар шаклида: Наманган вилояти Косонсой тумани тиббиёт касб-хунар коллежи, Термиз давлат университети, Чирчиқ олий танк ҳарбий билим юрти, Тошкент фармацевтика институти, Фавқулудда фуқароларни ҳимоя қилиш институти, Тошкент вилояти ўрта махсус касб-хунар таълими бошқармаси директорлари ҳудудий семинарида намоиш қилинди.

Халқаро алоқалар

Ўзбекистон 1991 йил 31 августда ўз мустақиллигини эълон қилгач, республикамизда дунёнинг кўпчиликлари мамлакатлари элчихоналари ва консуллик бўлимлари, бир қатор маданият марказлари, тил ва миллий спорт турларини ўргатиш тўғараклари, шунингдек, дўстлик ва ҳамкорлик марказлари очила бошланди. Бизнинг Тошкент давлат педагогика университети жамоаси ҳам шундай марказлар билан дўстлик ва ҳамкорлик шартномаларини тузди. Натижада уларнинг олимларимиз билан ижодий ҳамкорлиги бошланди.

Бундай ҳамкорлик шартномалари асосида бир қатор хорижий мамлакатлар университетлари орасида ўзаро борди-келдилар йўлга қўйилиб, ёшларни халқларимиз тарихи, маданияти, миллий қадриятлари, урф-одатлари билан таништириш, шунингдек, уларга буюк алломаларимиз маънавий меросини тарғиб қилиш, мамлакатимизнинг ўтмиш тарихи ва ҳозирги даврдаги иқтисодий салоҳияти ҳамда истиқбол режалари ҳақида маълумот бериш имкониятлари яратилди. Жумладан, университетимизда корейс тили кафедраси фаолиятини фаоллаштириш, ўқитувчиларимиз ва талабаларимизни Корея Республикаси ОўЮларида малака ошириши, узоқ муддатли амалиётини йўлга қўйиш, Жанубий Корея Республикасининг Ўзбекистондаги биринчи фавқуллодда ва мухтор элчиси жаноб Ко Сон И ва халқаро «Коика» фонди раҳбарларининг бир неча бор ташрифлари натижасида университетимиз корейс тили кафедрасини корейс тилидаги ўқув адабиётлари, аудио-видео, замонавий компьютерлар билан таъминлаш борасида жуда катта ишлар амалга оширилди. Бу ишларда факультет декани, доцент И.Г.Югай, кейинчалик кафедра мудири, профессор Бронислав Сергеевич Ли алоҳида фаоллик кўрсатишди. Шуни айтмоқчиманки, дастлаб бизнинг таклифимиз билан Жанубий Кореянинг «Чумбук» университети ректори бошчилик делегация (3 киши) ТДПИга ташриф буюришди. Улар университетимиз фаолияти билан танишишди, ҳамкорлик шартномаларини туздик. Ўз навбатида биз ҳам (3 киши — мен, И.Г.Югай ва ўзбек тили ва адабиёти факультети декани Боқижон Тўхлиев билан) Жанубий Кореяга ташриф буюрдик. У ерда Чумбук, Чумам, Когнам, Сеул университетлари фаолиятлари билан танишиб, ҳамкорлик шартномалари туздик. Шу боис, ҳар йили 2 нафар ўқитувчимиз, 8—10 нафар битирувчи талабаларимизни ўша ОўЮда малака ошириш (1 йиллик) ва узоқ муддатли (10 ойлик) амалиётларга юборадиган тартиб ўрнатилди. Шунингдек, Чумбук университети ТДПИга 50 та замонавий компьютерлар совға қилди.

ТДПИнинг ўзбек классик адабиёти кафедраси мудири, профессор Ҳомиджон Ҳомидий ташаббуси билан Эрон Ислом Республикаси элчихонаси қошидаги «Маънавият, маърифат ва маданият» бўлими билан ҳамкорлик шартномалари тузилди. Унинг асосида ТДПИда 4 та илмий-адабий конференциялар ўтказилди. Конференция маърузалари тўпламлари ўзбек ва форс тилларида чоп этилди. Бу ишларда профессор Ҳ.Ҳомидий ва эронлик доктор Иброҳим Худоёр, доктор Вафойилар фаоллик кўрсатишди. Профессор Ҳ.Ҳомидий Техрон университети таклифи билан 2 марта Эронга бориб, Техрон мударрислар тайёрлов университети аспирант ва магистрларига «Алишер Навоий ижоди» ҳақида маърузалар ўқиб келди.

Немис тили кафедраси мудири Хуррам Раҳимов ва чет тиллар факультети декани Фарид Юзликаев ташаббуслари билан Германия Федератив Республикаси Фрайбург университети билан ҳамкорлик шартномалари имзоланди. Шу асосда бизнинг таклифимиз билан Фрайбург университети ректори, профессор Вольфган Егер, профессор Габриэлла хоним бошчилик (31 нафар профессорлар ва қатор институтлар ректорлари) делегацияси ТДПУга ташриф буюришиб, университетимиз фаолияти билан яқиндан танишишди. Ўз навбатида менинг бошчилигимдаги (13 кишилик) ТДПУ делегацияси ҳам Фрайбург университетини (12 та институтни) бориб кўрдик, фаолияти билан танишдик. Ўзбекистонда узлуксиз таълим тўғрисида, ТДПУ факультетлари ҳақида маърузалар ўқидик. Олимларимиз Фрайбург университети олимлари билан ҳаммуаллифликда бир неча дарслик, ўқув қўлланмалари ёзиб, Германия нашрётларида (3 тилда) чоп этдилар.

Немис тили кафедраси мудири Х.Раҳимов билан бирга Фрайбург университетиде ўтказилган «Европа мамлакатлари ОўЮлари ректорлари форуми»да иштирок этиб, Европа олий ўқув юртларидаги мавжуд муаммоларни ечиш муҳокамаларида, Ўзбекистонлик меҳмон, «кузатувчи ректор» сифатида қатнашдик.

Айниқса, Европа Иттифоқи мамлакатлари халқаро «Болония» лойиҳасида Германиянинг Фрайбург, Франциянинг

Гренобль, Испаниянинг Малага университетлари қаторида бизнинг Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети жамоаси вакиллари ҳам қатнашуви бизлар учун Европа Иттифоқи мамлакатларида ягона таълим тизимининг шакллантирилиши, улардаги ижодий изланишлардан хабардор бўлиш орқали ўзимиздаги олий таълим тизимини унга мослаштириш учун ҳаракатимизда катта аҳамиятга эга эди.

Хусусан, ушбу халқаро лойиҳа асосида республикамиз олий ўқув юртлари, шу жумладан, университетимиз олимлари Европа олий ўқув юртлари (Германия, Франция, Испания, Чехия ва бошқалар)да бўлиб, улардаги таълим тизимидаги ислохотлар, янгиликлар билан танишиш, уларни биздаги ислохотларга таққослаш имкониятига эга бўлдилар.

Университетимиз ўзбек тили ва адабиёти факультети декани Иномжон Азимов ташаббуси билан Миср Араб Республикаси элчихонаси қошидаги «Маданият ва маърифат маркази» билан ҳам ҳамкорлик шартномалари тузилди. Жамоамизда ва Миср маданият марказида бир неча мавзуларда илмий конференциялар, кўргазмалар ташкил қилинди. Бизнинг таклифимиз билан Қоҳира Хелвон университети ректори ва ходимлари ТДПУга ташриф буюришди.

Ҳаётимнинг энг фожиали кунлари

Инсон ўз ҳаёти давомида мақсади ва орзу-ҳавасларига эришиш учун билиб-билмай табиат қонунларини бузишга ҳаракат қилар, айрим қийинчиликларга ҳам учрар экан. Менинг ҳаётимда ҳам шундай бўлди.

Бу воқеалар 1987—1988 йилларда, мен партия топшириғи билан Москвада Олий таълим вазирлигида ишлаб юрган давримда бошланган.

Вазирликда, мени ўз лавозимим бўйича Вазирлик ходимларига хизмат кўрсатувчи алоҳида поликлиникага аъзо қилишди.

Одатда вазирлик ходимлари кеча-кундуз давлат хизматлари, таълим-тарбия ташвишлари ва шу мақсадда хизмат

сафарлари билан банд бўлар, поликлиника хизматларидан эса асосан уларнинг оила аъзолари кўпроқ фойдаланишарди.

Менда ҳам худди шу ҳолат юз берди. Рафиқам Ҳалимаҳон ишсиз, уйда ўтиргани сабабли бўлса керак, тез-тез шу поликлиникага қатнайдиغان ва ҳар хил муолажалар оладиган бўлиб қолди.

Мен бу ҳолатдан безовталаниб: «Нима бўляпти», — деб сўрасам: «Хавотирланманг, ҳамма жойим соғ, фақат умр ўтиб боряпти (37 ёш), кичик ўғлимиз Шухратжон ҳам (11 ёш) мактаб ўқувчиси. Мен энди қизчалик бўлиш орзусидаман», — деди.

Шу орзу билан бир йилга яқин поликлиникага қатнади, аммо натижа бўлмади. Охир-оқибат, Ҳалимаҳон оғир касалликка чалинди. Уни зудлик билан «Университетская» проспектидаги 1-шаҳар шифохонасининг гинекология бўлимига ётқизишди.

1988 йил июнь ойи. Бу вақтга (1 йил ичида) келиб, мен вазирликда ўз ўрнимга, вазирлик ва ҳукумат ходимлари орасида маълум обрўга эга бўлган эдим.

Вазиримиз Геннадий Алексеевич Ягодин мени жуда хурмат қилар, кўп масалаларда маслаҳатлашиб турар эди.

Шифохонада Ҳалимаҳоннинг аҳволи кун сайин оғирлашиб борди. Бўлим бошлиғи Ариадна Петровна Фаворскаянинг айтишича, у қон айланиши касаллигига чалинган экан. Қилмаган даво қолмади, охириги чора операция қилиш эди.

Мен тез-тез шифохонага қатнаётганимдан хабар топган вазиримиз Г.А. Ягодин мени ва Москва шаҳридаги 2 та тиббиёт институти ректорларини хонасига таклиф қилиб, улардан тезлик билан Ҳалимаҳонга ёрдам кўрсатишни сўраб, менга меҳрибонлик кўрсатди. Қисқаси, операцияда шу икки тиббиёт олийгоҳларидан 6 нафар профессор қатнашди.

Операциядан кейинги жонлантириш кунлари улар ноёб дориларни вазир Г.А. Ягодиннинг Кремль шифохонасидаги шахсий карточкасига ёздириб олиб келиб, Ҳалимаҳонга қуйишди, натижада 27 кун ўтиб Ҳалимаҳон ўзига келди, бироқ, А.П.Фаворскаянинг айтишича, кучли антибиотик

дорилаар таъсирида жигари ишдан чиққан экан. Энди уни тезликда бошқа махсус юкумли касалликлар шифохонасига ўтказишга тўғри келди.

Бу ерда ҳам 3 ҳафта унинг жигарини ювишди. Ҳаётини сақлаб қолишди. Мен уларнинг барчасидан, айниқса вазир Г.А.Ягодиндан миннатдорман.

Шифохонадан чиқишда врачлар менга: «Умр йўлдошингиз ҳаётини 5 йилга узайтириб бердик», — деган фикрни айтишди. Тошкентга эсон-омон қайтиб келдик.

Хайрият, Ҳалимаҳон врачлар айтганидек 5 йил эмас, 14 йил яшади. Бу даврда Тошкентдаги 1-сон Марказий поликлиникага қатнаб турди. Йилига 2 марта 1-сонли юкумли касалликлар шифохонасига ётиб, жигарини ювириб юрди. Бу шифохонада бош врач ўринбосари бўлиб ишлаётган курсдош ўртоғимнинг аёли Насибахон Алиакбарова бизга жуда катта меҳрибонлик кўрсатиб турди.

2001 йил ноябрь ойида марказий поликлиника врачлари тавсияси билан шу поликлиника қошидаги кундузги стационар шароитида «албумин» (сунъий оқсил) деган дорини томчилаб қуйишди. Организм уни яхши қабул қилмади, кучли реакция бошланди. Яна бир амаллаб ҳаётини сақлаб қолишди, аммо энди тез-тез юрак хуружи содир бўладиган, ўпкада ҳаво етишмовчилиги қийнайидиган бўлиб қолди. Аҳвол оғир.

Мен 2002 йил 1 август куни университетда абитуриентлар тест-синовларини ўтказиб, 2 августда Ҳалимаҳонни Республика Кардиология Марказига олиб бордим. У оёқларини боса олмас, шишлар пайдо бўлган эди. Марказ врачлари тавсияси билан Ҳалимаҳонни зудликда 2-стационарнинг жонлантириш бўлимига ётқиздик, аммо бу ерда кундан-кунга унинг аҳволи оғирлашиб бораверди. 4—5 профессор келиб маслаҳат ва ҳар хил тавсиялар, дори-дармонлар буюришди. Натижа бўлмади. Ҳалимаҳон жонлантириш бўлимида 19 кун ётиб, 21 август куни вафот этди.

Бу оиламиз учун оғир мусибат бўлди. Ҳамма мотамда. Қўқондан қариндош-уруғлар етиб келишди. Булар орасида

76 ёшдаги онамиз (Ҳалимахонни онаси) Замира она ҳам бор эди. Онахон уйимизда 3 ой мотам тутиб ўтирдилар. Ноябрь ойида илтимосларига кўра уйларига, Қўқонга жўнатдим. Фарзанд доғи ёмон бўлар экан. Она шўрлик бу жудоликка чидай олмай, декабрь ойида жон таслим қилдилар.

Қисқаси, 2002 йилда менинг ҳаётимда катта йўқотишлар, фожиалар бўлиб ўтди.

Миср таассуротлари

2004 йил январь ойида мен ва И.Азимов Ҳелвон университети раҳбарияти таклифи билан Мисрга бордик ва бир қатор (Ҳелвон, Александрия, Луксор, Қоҳира) университетлар фаолияти билан танишдик, уларнинг профессор-ўқитувчилари ва талабаларига «Мустақил Ўзбекистон Республикаси», «Ўзбекистонда узлуксиз таълим тизими» ва бошқа мавзуларда маърузалар ўқидик.

2004 йил 4 январь. Қоҳира аэропортида бизни Ҳелвон университети вакиллари кутиб олишди. Бизга таржимон сифатида университет санъат факультети ўқитувчиси доктор Усама бириктирилди ва бутун сафаримиз давомида биз билан бирга бўлди. Доктор Усама Россияда, Ленинград шаҳрида таҳсил олган бўлиб, рус тилини яхши билар экан. Университетнинг асосий биносида университет илмий ишлар бўйича проректори, профессор Аҳмад Салама билан биринчи учрашув бўлди. Аҳмад Салама бизни университет ҳаёти билан таништириб ўтди.

Ҳелвон университети Қоҳира шаҳридан 30 км жанубда жойлашган. Унинг ҳудудида 8 та факультет жойлашган бўлиб, умумий майдони 250 гектар экан. Бу ҳудуд саноат райони ҳисобланиб, атрофида ҳарбий завод, цемент заводлари бўлганлиги сабабли ҳавоси чанг экан. Аҳмад Салама ўз нутқида муҳандислик факультети профессор-ўқитувчилари экология тозалиги бўйича тадқиқотлар олиб бораётганини айтиб ўтди.

Университетда жами 18 та факультет мавжуд бўлиб, 100 минг талаба, 3 минг магистрант ва аспирант таҳсил олар экан. Уларга 4 минг нафар профессор-ўқитувчи сабоқ беради.

Соат 10-00. Университет ўқув ишлари бўйича проректори доктор Хазим билан учрашув бўлиб ўтди. Доктор Хазим университет ўқув жараёни, ўзи шуғулланадиган йўналишлар бўйича маълумот берди. У ўқув жараёнидан ташқари ижтимоий масалалар билан ҳам шуғулланар экан. Университетни бир шаҳарча деб аташ мумкин. Бу ерда госпитал, савдо маркази, талабалар театри мавжуд. Овқатланиш шаҳобчасида ҳар куни 20 минг талабага хизмат кўрсатилади. Ўқиш, ётоқхонада яшаш бепул. Пулли ўқиш рамзий, яъни жуда кам суммани ташкил қилар экан.

11-00. Университет ректори профессор Амр Иззат Салама билан учрашув бўлди. Ректор жаноблари бизни ўз олий даргоҳида кўриб турганлигидан мамнун эканлигини билдириб, бу ўзаро ҳамкорликни амалиётга айланиб бораётганидан дарак эканини айтиб ўтди. Тошкент сафари давомида университет ҳақида гапириб берганини, энди уларнинг ҳаммасини ўз кўзимиз билан кўришимизга имкон туғилганини таъкидлади.

11-30. Талабаларга ёрдам кўрсатиш фонди маъмурияти билан учрашув. Унинг асосий вазифаси талабаларни ижтимоий ҳимоя қилиш, талабаларнинг дарсдан ташқари фаолиятини бошқаришдан иборат. Бу фонд таркибида 14 нафар ходим бўлиб, улар турли йўналишлар бўйича масъул этиб тайинланган.

Университет таркибида ёзги дам олиш масканлари мавжуд бўлиб, талабаларнинг у ердаги фаолияти билан, яъни турли мусобақалар, экскурсия, маданий дам олишни ташкил этиш билан ҳам шу фонд шуғулланар экан.

Фонднинг энг муҳим йўналишларидан бири талабалар спортга бўлиб, университет ҳудудида ташкил этилади. Спорт секцияларида 10 минг нафар талаба спортнинг турли йўналишлари бўйича машғулотларда қатнашишади. Аълочи, фаол талабалар фонд томонидан рағбатлантирилиб турилади.

Истеъдодли талабалар учун турли тўғараклар фаолият кўрсатади. Жумладан, расм, адабиётчилар, математиклар, мусиқашунослар ва ҳоказо. Бу тўғараклар вақти-вақти билан шеърят кечалари, турли кўргазмалар, театр ва концертлар ўтказиб туради. Бундай тўғаракларда 25 минг нафар талаба фаолият кўрсатади.

Шу билан бирга, фонд қошида қизиқишлари, дунёқараши бир-бирига яқин бўлган талабалар ўзаро бирлашиб, «Талабалар оиласи» деб номланувчи гуруҳлар ташкил этишган. Ҳар бир талабалар оиласига бир ўқитувчи бошчилик қилади. Бу гуруҳнинг асосий мақсади талабалар бўш вақтини тўғри ташкил этиш, ўзи қизиққан соҳаси бўйича тажриба ва билимларини янада чуқурлаштиришдан иборат. Талабалар оиласига қайси босқичда ўқишидан қатъи назар, қизиққан талаба қабул қилиниши мумкин. Фонд ижтимоий муҳофазага муҳтож талабаларга моддий ёрдам кўрсатиш, турли адабиётлар сотиб олиш, ётоқхонага бепул жойлаштириш каби масалалар билан ҳам жиддий шуғулланади.

12-30. Педагогика факультети жамоаси билан учрашув. Факультет декани профессор Абдулмутталиб Ал-Қурайший психология бўйича мутахассис экан. Факультет 1882 йилда ташкил топган бўлиб, унда 6 та кафедра ва 4 та марказ фаолият кўрсатади: **кафедралар** — психология, технологик таълим, ўқитиш методикаси, мактабгача ва бошланғич таълим, индустриал педагогика, инглиз тили; **марказлар** — таълим технологиялари маркази, психологик таълим, мактабгача таълим, бошланғич таълим.

Факультетда шунингдек, 5 та компьютер лабораторияси ҳам мавжуд.

Жаноб Қурайший факультет ҳақида қисқача маълумот бергач, факультет кафедралари ва лабораториялари билан яқиндан танишдик. Мактабгача ва бошланғич таълим мутахассисликлари бўйича талабалар томонидан тайёрланган ўқув материаллари кўргазмаси бизда яхши таассурот қолдирди.

Педагогик маҳорат хонаси замонавий техника воситалари билан жиҳозланган. Бунда талаба томонидан ўтказилган

ўқув машғулоти видеотасмага ёзиб олиниб, сўнгра қайта намоиш этилади ҳамда талабанинг ютуқ ва камчиликлари муҳокама қилинади. Сўнгра лингофон кабинети, компьютер лабораториялари билан танишдик. Компьютер хонасида университетимиз сайтини берган эдик, 5 сония ўтар-ўтмас экранда университетимиз ҳақида маълумотлар пайдо бўлди. Бу ерда мен (Б.Ғ.Қодиров) университетимиз ҳақида қисқача маълумот бериб, барча қизиқувчилар интернет орқали кенг маълумот олиши мумкинлигини айтдим.

Сўнгра гуманитар факультетга ўтдик. Декани йўқ экан. Шарқ тиллари кафедраси мудир ва форс тили ўқитувчиси бор экан. Факультетда араб, форс, яҳудий тиллари ўқитилар экан. Улар ҳам биз билан ҳамкорлик қилишга, Ўзбекистонга боришга жуда иштиёқманд эканликларини айтдилар. Қисқа мулоқотдан сўнг бизни бир пиёла чойга таклиф этдилар. Бу биз танишган сўнгги факультет бўлди. Талабалар ўқув машғулотлари билан танишишга имкон бўлмади, чунки бу пайтда университетда қишқи сессия мавсуми бошланган экан. Имтиҳон сессиялари қандай ўтказилиши билан қизиқдик. Имтиҳонларнинг барчаси ёзма шаклда бўлар экан. Уларда ҳам кўп балли рейтинг тизими амалда экан. Рейтинг маъёрлари қуйидагича: 50–61 (ўрта), 62–70 (яхши), 71–85 (жуда яхши), 86–100 (аъло). Фақат 86 баллдан юқори балл тўплаганлар стипендия билан таъминланади. Имтиҳон топшириш учун 1,2 кв.м жойга бир кишилиқ парта қўйилган. Талабаларнинг бир-биридан кўчириш имконияти йўқ. Ёзма ишлар факультет имтиҳон комиссияси томонидан текширилади. Кейин уларни университет миқёсидаги махсус комиссия таҳлилдан ўтказди ва имтиҳон натижалари эълон қилинади. 50% дан кам балл тўплаган талаба курсда қолдирилади. Уларга 2 мартагача имтиҳон топширишга рухсат берилади, шунда ҳам топшира олмаса, талабалар сафидан чиқарилади.

Кечки дастурда Миср эҳромларига бориш белгиланган экан. Мисрдаги Хеопс, Хефрен, Микерин — 3 та катта фиръавнлар қурдирган эҳром (пирамида) Гиза ҳудудида

жойлашган бўлиб, ҳафтанинг ҳар бир кунида маълум тилда чироқ эффектлари ёрдамида эҳромлар тарихи ҳикоя қилинар, бугун бу дастур рус тилида ижро этилар экан.

5 январь. Эрталаб 6-30 да уйқудан турдик. Ювиниб, нонушта қилгач, белгиланган дастур асосида санъат педагогикаси, нафис санъат ва мусиқа факультетлари билан танишиш учун йўлга чиқдик. Бу факультетлар Қоҳира марказидаги Замалик деган ҳудудда экан. Замалик Нил дарёси иккига бўлиниб кетган ораликда, оролда жойлашган бўлиб, Қоҳиранинг энг гўзал маскани ҳисобланар экан.

Дастлаб санъат педагогикаси факультетига ташриф буюрдик. Факультет декани доктор Муҳаммад Нада бизни салимий кутиб олди ва қисқача факультет тарихини гапириб берди. Факультетда 6 та кафедра: рассомчилик, дизайн, ҳайкалтарошлик ва керамика, халқ амалий санъати, санъатшунослик, ўқитиш методикаси кафедралари фаолият кўрсатар экан. Бундан ташқари, факультет қошида Жамиятшунослик маркази ҳам бўлиб, унинг асосий мақсади талабаларни ўқишдан бўш вақтларида расм, керамика, халқ ҳунармандчилиги сирлари билан янада яқинроқ ва чуқурроқ таништиришдан иборат экан. Шу билан бирга, марказ келгуси йилда ўқишга кирувчи абитуриентлар билан ҳам машғулотлар олиб боради. Шу ерда ҳар бир кафедра мудирини ўз кафедраси фаолияти билан қисқача таништириб ўтди.

6 январь куни доктор Муҳаммад ва доктор Усама ҳамроҳлигида Александрия шаҳрига саёҳатга бордик. Александрия университети раҳбарияти билан шаҳарнинг диққатга сазовор жойлари ҳамда университетнинг дунёга машҳур кутубхонаси фаолияти билан танишдик.

7 январь куни Ўзбекистоннинг Мисрдаги мухтор элчиси Солиҳжон Раҳимжонович Иноғомов меҳмони бўлдик. Элчи жаноблари ҳузурида бир пиёла чой устида бир неча мисрлик тарихчи энциклопедист олимлар даврасида суҳбат ташкил қилинди. Сўнгра Хелвон университети ректори Амр Иззат Салама барча элчихона ходимлари ва бизни Нил дарёси сафарига таклиф қилди.

8—9 январь кунлари Луксор тарихий музейлари водийси (фаръавнлар шаҳри)га саёҳатга бордик. Бизга доктор Усама ҳамроҳлик қилди. Йўл узоқ (760 км) бўлганлиги сабабли Қоҳирадан у ерга самолётда бордик. Шаҳарда ҳайкалтарошлик ва тасвирий санъат факультети бор экан. Факультет декани қабулида бўлдик, сўнгра унинг ҳамроҳлигида Луксорнинг тарихий жойларини томоша қилдик.

Миср сафари сўнггида бизни доктор Муҳаммад ва доктор Усама Қоҳира аэропортида кузатиб қўйишди.

2004 йил. Университет олд майдониغا Низомий Ганжавий ҳайкали ўрнатилиши

Бу воқеа 2002—2004 йилларда бўлиб ўтган. Мустақилликнинг дастлабки йилларида Тошкент шаҳри майдонлари ва кўчаларининг номлари (олдинги рус амалдорлари номлари ва уларга қўйилган ҳайкаллар) олиб ташланиб, уларни янгича миллий руҳда номлаш бошланди. Жумладан, бизнинг институт (кейинчалик университет) атроф кўчалари ҳам Юсуф Хос Ҳожиб, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва бошқа номлар билан атала бошланди.

Институт олдидаги майдонга ўрнатилган Фрунзе ҳайкали ҳам олиб ташланди ва унинг ўрни бир давр бўш турди.

2002 йил бошларида менинг қабулимга Озарбойжон Республикасининг Ўзбекистондаги Фавқулодда ва мухтор элчиси О.А.Азимбеков кириб келди. Мен у киши билан олдиндан таниш эдим. Ойдин Алибекович Азимбеков Ўзбекистонда вояга етган, Тошкентда олий маълумот олган, кўл йиллар давомида вилоят автотранспорт корхоналарида раҳбар ходим, кейинчалик Ўзбекистон Республикаси автомобиль транспорти ва йўллари вазири бўлиб ишлаган, жуда ҳурматли инсон. Мустақиллик йилларида Озарбойжон Республикасининг Ўзбекистондаги Фавқулодда мухтор элчиси лавозимида ишлар эди.

Бир-биримизни яқиндан билганимиз учун олдинги йиллардаги сафдошлигимизни, бўлиб ўтган қизиқ воқеаларни

эсладик. Суҳбатимиз университетимиз олдидаги майдонга кимни ҳайкалини ўрнатиш лозимлигига келиб тақалди. Мен кулиб, бу масала Тошкент шаҳар ҳокимияти (депутатлари) қарори, қолаверса, юқори ташкилотлар билан келишилган ҳолда ҳал қилинишини айтдим. Ҳарқалай, бизнинг университет Низомий Ганжавий номида бўлгани сабабли бу майдонга ҳам шу алломанинг ҳайкали ўрнатилиши мақсадга мувофиқлигини маъқулладим. Элчи:

— Ҳа, бу жуда улуғ иш бўлар эди, биз ҳам ҳаракат қилиб, бу иш харажатларини ўз бўйнимизга олсак, ундан-да аъло бўлар эди, — деди. Мен кулиб:

— Сиз бугун расман Озарбойжон Республикасининг элчисисиз. Бизнинг Республика раҳбарияти, шахсан И.А.Каримовга бу масалада таклиф киритишингиз мумкин, — дедим. Шунда элчи жуда хурсанд бўлиб, университет жамоаси бу таклифни қўллаб-қувватласа, бу ишга астойдил киришишини ваъда қилиб кетди.

Кейинчалик маълум бўлдики, Президентимиз И.А.Каримов номига Озарбойжон Республикаси Президенти Ҳайдар Алиев номидан шу масала тўғрисида мурожаат хати келган. И.А.Каримов Ҳайдар Алиевга миннатдорчилик билдириб, Низомий Ганжавийнинг ҳайкали давлатлараро дўстлик рамзи сифатида шу университет олд майдонига, Ўзбекистон ҳукумати номидан ўрнатилиши ҳақида жавоб хати йўллаган. Натижада Халқ депутатлари Тошкент шаҳар Кенгашининг Низомий Ганжавий ҳайкалини ўрнатиш ҳақидаги қарори чиқди, уни амалга ошириш ишлари бошланди. Дастлаб ҳайкал ўрнатиладиган жой университет олд майдони Тошкент шаҳар ҳокимияти томонидан ободонлаштирилди. Ўз навбатида биз ҳам университет фасадларини янгидан таъмирладик. Университетда Озарбойжон ва ўзбек халқлари дўстлиги рамзи сифатида Низомий Ганжавий номида алоҳида музей ташкил қилинди, илмий конференция ўтказдик. Бу ишларда бизга Озарбойжон Республикаси элчихонаси ходимлари яқиндан ёрдам кўрсатдилар.

Ниҳоят, 2004 йил баҳорида, университетимизнинг олд майдонига Низомий Ганжавий ҳайкали очилиши тантана-

лари, Ҳ.А.Алиевнинг ўғли, Озарбойжон Республикасининг янги Президенти Илҳом Ҳайдарович Алиев ва Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Абдуганиевич Каримовлар иштирокида ўтди. Бу бизнинг жамоамиз учун тарихий воқеа бўлиб қолди. Кейинчалик, орадан 2 йиллар чамаси ўтиб, Озарбойжонда (Боку шаҳрида) Алишер Навоий ҳазратларига ўрнатилган ҳайкал икки қардош халқлар орасидаги дўстлик рамзи бўлиб, ўз таслиғини топди.

Самарқандда талабалар универсиадаси

2004 йил сентябрь ойи бошида Самарқанд шаҳрида олий ўқув юртлари талабаларининг навбатдаги универсиадаси бўлиб ўтди. Ўша давр талабларига биноан ушбу спорт ўйинларида қатнашувчи жамоани шахсан ҳар бир ОЎЮнинг ректори бошқариши ва талабалар билан кеча-кундуз бирга бўлиши шарт эди.

Албатта, бундан кўзда тутилган мақсад талабалар жамоалари ўртасида тинчлик-осойишталикни сақлаш, санитария-гигиена талабларига риоя қилиш, озиқ-овқат таъминоти, кечки дам олиш соатларини тартибли ўтказиш ва ҳоказолар эди. Универсиадада ТДПУ жамоаси спортнинг 7 та тури бўйича қатнашиб, шундан енгил атлетика, сузиш ва волейбол (йигитлар ва қизлар) етакчилар қаторида эди.

Универсиадага Тошкент ва Фарғона водийсидан келган талаба-ёшлар (2000га яқин) жамоалари Самарқанд давлат чет тиллар институти талабалари ётоқхоналарига жойлаштирилди. Шу жойнинг ўзидаги икки қаватли катта ошхонада 3 маҳал овқатланиш, спорт майдончаларида машғулотларга тайёргарлик кўриш, кечки тадбирларни ташкил қилиш ишлари олиб борилди. Тақдирни қарангки, бу ерда жойлашган ОЎЮлари ректорлари мени (12 та ОЎЮ) ўзларига бошқарувчи (староста) қилиб танлашди.

Универсиаданинг очилиш куни Ўзбекистон Республикаси Бош вазири лавозимида янги тайинланган Шавкат Миромонович Мирзиёев (олдинги Самарқанд вилоят ҳоки-

40	Пахта тайёрлаш саноатида фан-техника тараккиёти	Ўзбекистон ССР «Билим» жамияти, №9 Тошкент, «Ўзбекистон», 1985	1,68	
41	Пути повышения качества и выхода волокна — из хлопка-сырца машинного сбора	Обзорная информация УзНИИНТИ, Ташкент, 1985	2,5	Якубов Д.
42	Грибы и самосогревание хлопка-сырца в различных экологических районах Узбекистана	Тезисы III Всесоюзной конференции. Грибы в биогеоценозах. Ташкент, «Фан», 1985	0,5	Якубов Д.
43	Условия фильтрации хлопка-сырца в замкнутом объеме	Хлопковая промышленность, 1985, №1	0,5	Гамбург Л. Г. Салимов А.
44	Влияние влажности луба и канафа на изменение качественных показателей при его хранении	Хлопковая промышленность, 1985, №2	0,5	Ахмедова Ф.
45	Влияние неподвижной щетки в очистителях крупного сора на процесс очистки	Хлопковая промышленность, 1985, №3	0,5	Мардонов Б. Якубов Б.
46	Кузов транспортного средства для перевозки легковесных грузов	А.с. №11 56936 СССР, 1985		Якубов Д. Покрас В.М. Шадиев Р.
47	Способ подготовки хлопка-сырца к хранению	А.с. №1200865 СССР, 1986		Якубов Д. Парпиев А. Разыков Р. Кузибаев Х.
48	Очиститель волокнистого материала	А.с. №1216263 СССР, 1986		Лугачев А.Е. Зияев У. Арипжанов М.
49	Совершенствование лигтерования семян на предприятиях хлопкоочистительной промышленности	Обзорная информация УзНИИНТИ, 1986	1,5	Покрас В.М. Болдинский Г.
50	Заботясь об улучшении условий труда	Общество «Знание» УзССР. Ташкент, 1986	1,0	Кудратов А.

ми) ўзи шахсан ҳар бир жамоани кутиб олди, жойлашувларни ташкил қилди, тантаналарда сўзга чиқиб ҳаммани табриклади, яхши тилаклар билдирди.

Эрта куз, далаларда пахта йиғим-терими айни авжига чиққан бўлишига қарамай, Ш.М.Мирзиёев ҳар кеча (соат 23:00да) бизнинг қароргоҳга келар, ректорлар билан узоқ суҳбатлашар, ҳар бир жамоани навбатма-навбат Самарқанднинг тарихий жойларини зиёрат қилишга даъват этарди.

Шунингдек, ҳар бир ОЎЮ ректори билан мусобақалар натижалари, тартиб-интизом, озиқ-овқат таъминоти, кечки тадбирларни ташкил этилиши бўйича алоҳида суҳбатлашарди.

Биз бунга кўникаб, ҳар куни кечқурун Бош вазирни кутиб ўтирар эдик. Биз раҳбарнинг бу қадар ишчанлиги, масъулияти ва ташкилотчилигига қойил қолар эдик. Бунда унинг ташкилий ишлардан мукаммал хабардорлиги сезилиб турарди. Қисқаси, ОЎЮ талабаларининг Самарқанддаги универсиадаси (10 кун) жуда кўтаринки руҳда, ёшларнинг шижоати, бирдамлиги ва дўстлиги асосида ўтди. Универсиадада бизнинг жамоамиз сузишда 1, волейболда 2 (йигит ва қизлар), енгил атлетикадан эса 3-ўринларни эгаллашди.

Универсиаданинг якунида шахсан Ш.М.Мирзиёев Самарқанд вилояти раҳбар ходимлари билан қатнашиб, ғолиб жамоаларни ютуқлар билан табриклади, совғалар топширди.

Бу даврда Ш.М.Мирзиёевнинг халқпарварлик, инсонпарварлик, ташаббускорлик, ташкилотчилик, айниқса ёшларга ғамхўрлик каби хислатлари Республика Президентининг эътибори ва ишончини тўла оқлади.

Интиҳо

2004 йил декабрь ойида Республика Олий Мажлисига сайлов ўз якунига етди. 2005 йил январь ойида янги сайланган Олий Мажлис депутатларининг биринчи ташкилий йиғилиши бўлиб ўтди. Унда Олий Мажлис палаталари ва уларнинг қўмиталари ташкил этилди.

Эндиги навбат, Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати таркибини шакллантириш эди. Бош Вазир — ҳукумат Раиси

лавозимига Шавкат Миромонович Мирзиёев тасдиқланди. Унга бир қатор ўринбосарлар, шу жумладан, Республика Олий ва ўрта махсус таълим вазири лавозимида ишлаб турган Рустам Собирович Қосимов бир вақтнинг ўзида (таълим-тарбия, соғлиқни сақлаш, жисмоний тарбия ва спорт, маданият ва ҳоказо, жами 9 та йўналиш бўйича) Бош вазир ўринбосари этиб тайинланди.

Яхши эсимда, 2005 йил 2 март чоршанба куни кеч соат 17-00 да Рустам Собирович Қосимов менга телефон қилиб, ҳозир Андижон вилоятидан йўлга чиқаётганини билдириб, кеч соат 23-00 да «Истеъдод» марказида уни кутиб туришимни илтимос қилди.

Шундай қилиб, бизларнинг учрашувимиз шу кеча соат 23-00 да «Истеъдод» маркази раҳбари хонасида бўлиб ўтди. Рустам Собирович сўз бошида республикада бўлиб ўтаётган раҳбар кадрлар алмашуви тўғрисида гапириб: «Раисимиз куни кеча республика олий ўқув юртлари ректорларининг ҳаммасини ёш кадрларга алмаштиришга Президентимиз розилиklarини олдилар. Домла, мен Сизни яхши танийман, мана кўп йиллардан бери сафдош бўлиб ишладик ҳам, Сизни кўп ҳурмат қиламан. Вазиятни ҳам тўғри тушунасиз деб ўйлайман. Сиздан илтимос, кўп йиллардан бери ишлаётган ректорлардан бири сифатида ўзингиз ташаббус кўрсатиб, ўрнингизга ёшроқ кадрни тайинлашларини сўраб, ариза ёзиб берсангиз», — деди.

Тўғрисини айтганда, мен ҳукумат раиси муовинидан кечиктириб бўлмайдиган бирор топшириқ бормикан, деб кутган эдим. Бу «илтимос» менга кутганимдан ҳам «зарурроқ» бўлиб тушди.

Бироз ақл-ҳушимни йигиб олиб: «Рустам Собирович, жуда яхши ишни бошлабсизлар, шахсан мен бу ташаббусларингизга ҳеч қаршилигим йўқ, ҳеч хижолат бўлманг. Фақат мени бу ректорлик лавозимига бундан 11 йил олдин шахсан Президентнинг ўзлари тайинлаган эдилар. Шу сабабли у кишига ҳурматсизлик бўлмаслиги учун аризамни Президентимиз номларига ёзиб бераман», — дедим ва шун-

дай ҳам қилдим. Президентимиз номига ариза ёзиб, кўп йиллар менга ишонч билдирганлари, кўлимдан келганича ОЎЮни ҳалол-пок бошқариб, таълим-тарбия ишига ўз ҳиссамни қўшганим, бугун нафақа ёшига етиб қолганим сабабли, ўз ўрнимни ёшларга бўшатиб беришга тайёрлигимни билдирдим. Аризамни шахсан Рустам Собирович Қосимов кўлига топширдим. У киши мендан:

— Домла айтинг, мен Сизни қаерга ишга жойлаштирай, ТТЕСИга қайтасизми, ё ТДПУда қоласизми, — деб сўради.

— Раҳмат Рустам Собирович, мен ҳақиқатдан ҳам анчагина чарчаганман. Бироз дам олай, даволанай, кейин мен ўзимга ўзим бирор иш топиб оламан. Мендан хавотирланманг, — деб хайрлашдик.

Шу куннинг ўзида бўлган воқеалардан хабар топган катта ўғлим Воҳиджон мени «Федорович» шифохонасига даволанишга ётқизди.

Бундан хабар топган университет проректорлари, факультет деканлари, кафедра мудирлари, қадрдон бўлиб қолган профессор-ўқитувчилар ҳар куни кеч соат 17-00дан кейин, гуруҳ-гуруҳ бўлиб, мендан хабар олиш, ўзларининг ҳурматларини билдириш учун бир ҳафта давомида касалхонага кела бошладилар.

Табийй ҳолки, касалхонага ҳол-аҳвол сўраб келган қариндош-уруғ, қадрдон ҳамкасбларни дарвоза олдиғача кузатиб чиқардим. Шу кунларнинг бирида ажойиб учрашув юз берди. Мени кўргани келган қадрдонларни кузатиб чиқаётганимда ҳовли четида Президент ёрдамчиларидан бири турганини кўриб, масофадан салом бериб ўтиб кетдим. Меҳмонларни кузатиб, қайтиб келаётсам, у киши ўша жойида кимнидир кутиб турганини кўриб яқинлашдим, сўрашдик, узр сўраб, кимни кутаётганини сўрадим. Ёрдамчи кулиб:

— Мен сени кўргани келдим, бошқа ҳамкасбларинг билан банд экансан, мен кутиб турибман, — деди.

— Узр, мен учун бу ташрифингиз кутилмаган ҳолат, юринг ичкари хонага кирайлик, — дедим.

— Раҳмат, шу ерда очиқ ҳавода гаплашсак ҳам бўлаверади. Айтгин-чи, нима учун Сен ариза ёзиб бердинг. Ҳафта охирида ҳукумат томонидан келган ахборотда (рўйхатда) 6 та ректор бўлган, сенинг фамилиянгни кўриб каттамыз жуда хайрон бўлдилар. Ахир, бу тadbир сенга тегишли эмас эди, шу сабаб мени юбордилар, — деди.

Мен Рустам Собирович Қосимов билан бўлган учрашувимиз мавзуси ва унинг илтимосига кўра Президент номига ариза ёзиб берганимни тушунтирдим.

— Майли, сен хафа бўлма, бу масалага яна қайтилади. Даволаниб, кутгин! Ўзимиз хабар берамиз, — деб хайрлашди.

Ҳақиқатан ҳам, орадан 15 кун ўтгач, Ҳукумат топшириғи билан мени олдинги режаларимиз асосида Университет делегацияси раҳбари (12 киши) сифатида Германия (Фрайбург), Франция (Гренобль), Испания (Малага) университетлари билан ҳамкорлик шартномалари тузиш сафарига жўнатишди. Сафаримиз жуда самарали бўлди, бизнинг жамоа (ТДПУ) ҳам «Болония» ҳамжиҳатлигига аъзо бўлди.

Шу 2005 йили Республикамызда фаолият кўрсатаётган 61 та олий ўқув юртлари ректоридан 54 таси «ўз аризалари»га мувофиқ ўрниларини ёш кадрларга бўшатиб бердилар, бироқ шундан сўнг барча ишлар бошқача ривожлана бошлади. Таълим-тарбия, маънавият-маърифат йўналишларида «кескин ўзгаришлар» даври бошланди.

Хурматли китобхон! «Орзудан бошланган ҳаёт лавҳалари»нинг меҳнат ва илмий фаолиятимга бағишланган қисмига шу ерда нуқта қўймоқчиман. Негаки, ундан кейинги ҳаётим, тақдирим ҳам «Суймаганга суйканма» ва «Замон сенга боқмаса, сен замонга боқ» қабилида ўтмоқда.

Азиз китобхон! Ўзим ҳақимда қўп ва ҳўп ёздим. Қалбимда йиғилиб қолган барча хотираларимни очилиб-сочилиб ҳикоя қилдим. Энди бунга ўз фикрингизни билдириб, хулоса қилиш Сиздан.

СЎНГИ СЎЗ

*Умри зое этма, меҳнат қил,
Меҳнатини саодатнинг калити бил.*

Алишер Навоий

Ҳурматли ўқувчи! Мана, китобни ҳам ўқиб бўлдингиз ва менинг ҳаёт йўлим билан яқиндан танишдингиз. Ҳа, мен ўз ҳаётим давомида катта ва самарали йўлни босиб ўтдим. Доимо одамлар орасида, хусусан, ёшлар орасида бўлдим, яшадим. меҳнат қилдим. Устозлардан ҳаётда керак бўладиган жуда кўп жиҳатларни, жумладан, инсонийликни, муомала маданиятини, меҳр-оқибатли бўлишни, қатъиятни, катталарга ҳурмат, кичикларга иззат кўрсатишни ва бошқа хислатларни ўргандим.

Ҳаётимнинг катта қисми ёшлар билан ўтганлигидан ҳеч қачон афсусланмайман, аксинча, фахрланаман, чунки мен шу муҳитда ўқидим, меҳнат қилдим. Меҳнатим туфайли обрў-эътибор топдим, халқ ва раҳбарият назарига тушдим, давлатимизнинг қатор орден ва медаллари, бошқа қимматбаҳо мукофотлари билан тақдирландим.

Содда қилиб айтганда, менинг ҳаёт йўлим ёшлар учун мактаб бўлиб хизмат қилса, не ажаб. Зеро, алломалардан бири кексаликни инсон учун айни ҳосил даври деб бекорга айтмаган. Шундан келиб чиқиб, мен ҳам ҳаётда кўрган-кечирганларимни, тўнлаган тажрибаларимни, дўстларим, шогирдларим, ҳамкасбларим ва устозларим билан бўлган муносабатларимни, уларнинг менга кўрсатган меҳрибонликларини, яхши-ёмон кунларимда ёнимда туриб, дил сўзларни айтганларини эслаб, ушбу хотираларни баён қилдим.

Ҳа, ҳаёт мураккаб бўлиб, яшаш учун курашишдан иборат. Унда қувончли кунлар ҳам, ташвишли, қайғули кунлар

ҳам бўлади. Мана шундай ҳаётда одам чиниқади, тобланади, ўз меҳнати билан элга танилади, устозларга шогирд тушади, ўқийди, изланади ва қарабсизки, бир кун ўзи ҳам устоз даражасига етади.

Мен шундай катта йўлни босиб ўтдим, устозлар этагини тутдим, ўзим ҳам устоз даражасига етдим. Мен бундан ниҳоятда бахтиёрман, негаки, ҳамма ҳам устоз бўлавермайди. Шунини яхши билингки, устоз бўлиш осон, лекин устозлик қилиш қийин.

Менинг ёшларга насиҳатим:

1. Сиздан олдин ўтган авлодларингиз кимлиги, уларнинг тарихи, турмуш тарзини эслаб қолинг, келажак авлодларингизга улар ҳақида, иложи борича маълумот қолдиринг. Халқимизда «7 авлодингни танийсанми?» — деб бекор айтилмаган. Бу гапда ҳикмат кўп.

2. Бола (фарзанд) оилада тарбияланади. Қуш ҳам индида кўрганини қилади. Демак, оилада бир-биримизга ҳурматда, иззатда бўлайлик. Ҳаётдаги камчилик-етишмовчилик, тўкинчилик ва бойликлар ҳаммаси вақтинчаликдир. Энг асосийси, саломатлик ва бир-биримизга бўлган меҳр-оқибатдир.

3. Мукаммал илм олинг! Бунга ўзингиз ҳам интилинг. Болаларингизни ҳам шу руҳда тарбияланг. Қўлингиздан келганча уларга ёрдам қилинг, керак бўлган ҳамма шароитни яратиб беринг. Бу Сизнинг ва оилангиз фаровонлигининг заминидир.

Мактабдаги таълимнинг асоси бу — дунёвий фанлар: Она тили, адабиёт, тарих қаторида аниқ фанлар: Математика, физика, кимё, биология ва албатта чет тили ва ахборот-технология фанларидир.

4. Касб танлашда адашманг. Бунда албатта ўз қизиқишингиз, туғма қобилиятингиз катта аҳамиятга эга. Атроф-муҳит, жамият ривожланиши, келажак ҳаёт қайси фан, қайси касбга боғлиқлигини олдиндан белгилаб, шунга интилинг. Унутманг, ҳар бир йўналишга қизиқтириш оила тарбиясидан бошланади. Ўрта таълим, касб-ҳунар таълими босқичларини босиб ўтиш, бирор касбнинг устаси бўлиш ҳамма учун ўта зарур. Бу кейинчалик танлаган касбингизни мукаммаллаштириш, олий маълумотли, олим бўлиш учун таянчидир.

Ҳа, айтгандай, мен ўз ҳаётим давомида ўнлаб дўстлар орттирдим, юзлаб, керак бўлса, минглаб шогирдлар тайёрладим. Бугун улар мен бошлаган ишларни давом эттиришмоқда. Мен уларнинг меҳр-оқибати ва садоқатидан мамнунман.

Шуни алоҳида қайд этмоқчиманки, менинг болалик ва ўқувчилик даврим Иккинчи жаҳон уруши ва урушдан кейинги оғир тикланиш даврига тўғри келган. Отам уруш ногирони, мактаб ўқитувчиси, онам ҳам ўқитувчи, кўп болали она бўлган. Мен шундай оилада тарбияландим, ўқидим.

Ҳали-ҳали эсимда, ҳатто Тошкентда олий ўқув юртининг 3-босқич талабаси бўлиб ўқиб юрган давримда ҳам (1959/60 йил) онам (раҳматли) назорати ва тарбиясида бўлганман. Ўша даврда онамнинг менга ёзган хатларини шу кунгача тумордек сақлаб авайлаб келаман.

Хатда онамнинг, «...Илоҳим бахтларингга дардимга шифо бергани чин бўлиб, даданг ва мени умримизни узоқ қилсин. Даданг ҳам тенгқурлари ичида ёлғиз ва ғарибликда эзилиб кетди. Бизларнинг умидимиз фақат сенлардан: инсофли ва ҳурматли бўлгин. Ҳар қандай қийинчиликни виждон билан енгиб ўтгин», — деб ёзган насиҳатлари онгимга муҳрланиб қолган. Мен унга қатъий амал қиламан.

Ўша даврда мени мактабда ва олий ўқув юртида ўқитган, тарбиялаган ўқитувчилар, доцент ва профессор домлалар (китобда ҳаммаларини тилга олдим) ўз касбларининг ҳақиқий фидоийлари эди. Мен билан синфдош, курсдош бўлиб ўқиган, сафдош бўлиб ишлаган замондошларимнинг аксарияти тарбия топган, ўз касбининг моҳир усталаридир.

Мен ҳаётимда Ҳалимаҳон билан 30 йиллик бахтли ҳаёт кечирдим. Икки ўғил фарзанд (Воҳиджон ва Шухратжонни) вояга етказдик, ўқитдик, етук мутахассислар қилиб тарбияладик. Улар ҳозирги кунда ўз касблари бўйича замон талабига мос равишда ишлашмоқда. Келинларим Муаззамхон ва Зухра-хонлар ҳам олий маълумотли ўқитувчи тарбиячилардир. Невараларим ҳам ота-онаси тарбиясида вояга етмоқда.

Мунисахон, Нодиржон, Диёрахон, Ғофуржон ва невара келиним Мавзунахонлар олий ўқув юртлари талабалари, Давронжон, Азизахон, Хотамжонлар ўрта мактаб ўқувчилари,

Раҳимжон ва чеварам Иброҳимжонлар болалар боғчаси тарбияланувчиларидир.

Житарларим Манзурахон, Бахтиёржон, Орастахон ва Мавжудахонлар Қўқонда ўз оилаларида қатор-қатор фарзандлар ва невараларнинг севимли бобо-бувилари бўлиб, сиҳат-саломатликда ҳаёт кечирмоқдалар.

Қуда-андаларим Анваржон Юсупжонов, Муроджон Кабиржонов (марҳум), Бахтиёржон Умаров ва Шавкатжон Хушназаровлар оиласидан ҳам беҳад миннатдорман.

Ҳалимахоннинг сингиллари (қудам) Салимахон, укалари Одилжон, Муҳсинжон, Фарҳоджонлар, уларнинг авлоди давомчилари Машкурахон, Тўлқинжон, Туробжонлар, шунингдек, Аҳроржон, Анваржон, Асқаржон, Рашидхон ва Ҳасанжонлар, жиянларим Аъзамжон, Ҳаётжон, Дилшоджон ва Дилмуродлар ҳам менинг меҳрибонларим. Ҳаммалари ўзларига муносиб уйли-жойли, бахтли оила соҳибларидир.

Хурматли китобхон! Ўйлайманки, Сиз менинг ҳаётим ва илмий педагогик фаолиятим ҳақида ёзилган ушбу китоб билан танишар экансиз, Сизда илмга интилиш, устозларга эргашиш, ҳар қандай шароитда ҳам ақл билан иш қўриш, аниқ мақсадга интилиб яшаш туйғуси кучаяди.

Сизларга қарата айтмоқчиманки, ўқинг, ўрганинг, олим бўлинг, одамларга, Ватанга керакли инсон бўлиб яшанг! Меҳнатингиз самарасидан одамлар манфаат кўрсин, фаолият юритаётган соҳангиз ривожлансин, Ватанимиз тараққий этсин. Шу маънода, мен ўз ҳаётимдан мамнунман. Зеро, биринчидан, ёзган китоб ва мақолаларимдан ҳозир ҳам Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти ҳамда Тошкент давлат педагогика университети талабалари кенг фойдаланишгаётган бўлса, иккинчидан, яратган ихтироларим, ташаббус ва тўплаган тажрибаларимдан ишлаб чиқаришда, хусусан, пахта тозалаш корхоналарида, шунингдек, педагог кадрлар тайёрлаш тизимида кенг қўлланилмоқда.

Хулоса шуки, миллатимиз бахту иқболи, она Ватанимиз келажаги йўлида хизмат қилишда Оллоҳ ҳаммамизга мададкор бўлсин.

СПИСОК НАУЧНЫХ ТРУДОВ
доктора технических наук, профессора Б.Г.Кадырова

№	Наименование работ	Издательство или журнал	Количество печ. листов	Примечания (соавторы)
I. Научные труды опубликованные до защиты кандидатской диссертации				
1.	Использование горизонтального разрыхлителя ГР-6 для очистки тонковолокнистого хлопка на хлопкозаводе	Известия ВУЗов. Технология текстильной промышленности, 1969, №6	0,3	Болтабоев С.Д.
2.	Порошкообразование при валочном джанировании	Известия ВУЗов. Технология текстильной промышленности, 1970, №4	0,25	Болтабоев С.Д.
3.	Очистка волокна на валочном хлопкозаводе	Хлопковая промышленность, 1971, №1	0,25	Муратов С.
4.	Очистка волокна на хлопкозаводах	«Янги техника», 1971, №2 - Ташкент, УзинТИ	0,25	
5.	Исследование возможностей применения горизонтального разрыхлителя ГР-6 для очистки волокна тонковолокнистого хлопка в технологическом процессе валочного хлопкозавода	Отчет по ХД работе ТИТЛП. -Ташкент, 1970	0,25	
II. Научные труды опубликованные после защиты кандидатской диссертации				
6.	Исследование и выбор оптимальных сроков машинной уборки хлопка-сырца с учётом его качественных и количественных показателей	Отчет по ХД теме. ТИТЛП - Ташкент, 1973	0,5	Джабаров Г.Д. Хасинов К.
7.	Об оптимальной скорости ножевого барабана при очистке тонковолокнистого хлопка	Сборник статей ТИТЛП. Вып. 123(26), - Ташкент, 1973	0,2	

8.	Влияние сроков машинной уборки на количество и качество хлопка-сырца	Хлопковая промышленность, 1976, №1	0,25	Джабаров Г. Д. Хасанов К.
9.	Переработка хлопка-сырца машинного сбора на хлопкозаводах и пути улучшения качества его продукции	Отчет по ХД теме. ТИГЛП, - Ташкент, 1977	0,5	
10.	Новая техника и передовая технология в хлопкоочистительной промышленности	Обзор. информ. - Ташкент, 1979, УЗНИНТИ	2,25	Ульяков А. И. Покрас В. М.
11.	Способ очистки волокнистого материала	А.с. №1595435 СССР, 1977		Хасанов К.
12.	Способ формирования бунта волокнистых материалов	А.с. №1022682 СССР, 1983		Давылбев Х. Покрас В. М. Шадаев К. Ш. Якубов Д.
13.	Устройство для прессования волокнистого материала	А.с. №1043031 СССР, 1983		Нормухамедов Покрас В. М. Якубов Д. Разыков Р. С.
14.	Пильный барабан волокнообрабатывающей машины	А.с. №773163 СССР, 1980		Джабаров Г. Д. Колесников И.
15.	Питатель к машинам первичной обработки хлопка-сырца	А.с. №933838 СССР, 1982		Хафизов И. К. Несеров Г. Л. Покрас В. М. Якубов Д.
16.	Кузов транспортного средства для перевозки легковых грузов	А.с. №965824 СССР, 1982		Маматов И. М. Покрас В. М. Якубов Д.
17.	Совершенствование управления в хлопковой промышленности	Тезисы II Всесоюзной межвузовской научно-технической конференции «Математические алгоритмические и техническое обеспечение АСУПП» - Ташкент, 1980	0,15	Махмудов Н. Короленин Ю. Тажиев Д. М.

18	Влияние различной влажности семян хлопка-сырца на изменение качественных показателей при хранении	Хлопковая промышленность, 1982, №4	0,15	Закиров М. Сулейман А.Н.
19	Исследование движения хлопка-сырца в очистителях крупного сора	Хлопковая промышленность, 1982, №1	0,25	Турсунов Х. Арипжанов М.
20	О хранении влажного хлопка-сырца на бунковых площадках с подвижным помещением из сборного железобетона	Хлопковая промышленность, 1982, №4	0,15	Сосновский Ю. Подмарев Г.А.
21	Качество продукции хлопкозаводов в свете обеспечения сохранности сырья при длительном хранении в бунтах и складах	Сборник научных трудов ТашПИ «Новое в технологиях текстильного сырья и материалов». - Ташкент, 1982	0,2	
22	Исследование влияния применения поликапроамидных композиций на качественные и технико-экономические показатели переработки хлопковых волокон	Тезисы докладов научной конференции. ТИТ.П. часть 1, - Ташкент, 1982	0,1	Абдул-Разаков Э. Насыров Р.
23	О сохранности хлопкового волокна, хлопка-сырца и хлопчатобумажных тканей	Хлопковая промышленность, 1982, №3	0,15	Болдинский Г.И.
24	Влияние параметров колесниковых решеток на очистительный эффект очистителей хлопка	Хлопковая промышленность, 1982, №6	0,25	Арипжанов М. Турсунов Х.
25	Валичный джин	А.с. №1147776 СССР, 1984.		Якубов Д. Нестеров Г. Ходжиев М.
26	Кузов для транспортирования хлопка	А.с. №1113982 СССР, 1984		Халилов М. Якубов Д.
27	Валичный джин	А.с. №1131921 СССР, 1984		Якубов Д. Покрас В.М. Ходжиев М. Тураев Ш.

28	Сопершенствование конструкции рабочей секции очистителя хлопка-сырца ЦХ-3М1	Информационный лист. Хлопковая промышленность, УзНИИНТИ, - Ташкент, 1984	0,25	Арижанов М.
29	Исследование взаимодействия хлопка с колосниками в очистительном процессе	Сборник научных трудов ЦНИИХ прома. Новое в технике и технологии первичной обработки хлопка-сырца. ЦНИИХИ лет. пром. - М., 1983	0,7	Давыдов Х. Арижанов М. Мавлянов Т.
30	Определение динамических усилий, возникающих в волокнах летучки при ударах воздействия	Хлопковая промышленность, 1984, №5	0,25	Якубов Д.
31	Влияние материала колосников волокноочистителя на природные свойства хлопкового волокна	Хлопковая промышленность, 1984, №2	0,25	Абдул-Разаков Э. Насыров Р.
32	О взаимодействии летучки с колосником при очистке хлопка-сырца от крупных сорных примесей	Известия АНУзССР. Серия технических наук. 1984, №4	0,25	Мардонов Б. Парпиев А. Якубов Д.
33	Использование тепло-масса обменных и гидродинамических процессов в решении вопросов хранения хлопка	Сборник рефератов XI Всесоюзной научно-технической конференции МВССО СССР. МТИ - М: 1985	0,2	Салимов А.
34	Новая сушильная установка для хлопка-сырца	Информ. лист УзНИИНТИ, 1985	0,1	Парпиев А. Сайдов С.
35	Исследование изменений в хлопке-сырце при его хранении	Хлопковая промышленность, 1984, № 6	0,25	Якубов Д. Разыков Р.
36	Исследование вопросов и разработка обеспечения сохранности качества хлопка-сырца при складировании и хранении	Отчет по ХД теме 16.82 ТИТЛП, 1984, Ташкент	2,0	Якубов Д.
37	Великий Октябрь и текстиль Узбекистана	Общество «Знание» УзССР, Ташкент, 1984	1,0	Семянников И.
38	Вклад ТИТЛП в научно-технический прогресс	Известия ВУЗов. Технология легкой промышленности Д 985. №1	1,0	
39	Улуг Октябрь ва Узбекистон тукимачилик саноати	Узбекистон ССР «Билим» жамияти, №14. Ташкент, 1984	1,68	Семянников И.

40	Пахта тайёрлаш саноатида фан-техника тараклиёти	Ўзбекистон ССР «Билим» жамияти, №9 Тошкент, «Ўзбекистон», 1985	1,68	
41	Пути повышения качества и выхода волокна — из хлопка-сырца машинного сбора	Обзорная информация УЗНИИТИ, Ташкент, 1985	2,5	Якубов Д.
42	Грибы и самосогревание хлопка-сырца в различных экологических районах Узбекистана	Тезисы III Всесоюзной конференции. Грибы в биогеоц-нозах. Ташкент, «Фан», 1985	0,5	Якубов Д.
43	Условия фильтрации хлопка-сырца в замкнутом объеме	Хлопковая промышленность, 1985, №1	0,5	Гамбург Л. Г. Салимов А.
44	Влияние влажности луба и кнафа на изменение качественных показателей при его хранении	Хлопковая промышленность, 1985, №2	0,5	Ахмедлова Ф.
45	Влияние неподвижной сетки в очистителях крупного сора на процесс очистки	Хлопковая промышленность, 1985, №3	0,5	Марлонов Б. Якубов Б.
46	Кузов транспортного средства для перевозок легковых грузов	А.с. №11 56936 СССР, 1985		Якубов Д. Покрас В.М. Шадиев Р.
47	Способ подготовки хлопка-сырца к хранению	А.с. №1200865 СССР, 1986		Якубов Д. Парлиев А. Разыков Р. Кузубаев Х.
48	Очиститель волокнистого материала	А.с. №1216263 СССР, 1986		Дуглас А.Е. Зилев У. Арижанов М.
49	Совершенствование лентирования семян на предприятиях хлопкоочистительной промышленности	Обзорная информация УЗНИИТИ, 1986	1,5	Покрас В.М. Болдинский Г.
50	Заботясь об улучшении условий труда	Общество «Знание» УЗССР Ташкент, 1986	1,0	Кудратов А.

51	Пути улучшения приёмки, комплектования и хранения хлопка сырья на предприятиях хлопкоочистительной промышленности	Обзорная информация УзНИИНТИ, 1986	1,5	Якубов Д. Ахмедхоложаев Х.Т.
52	Очиститель хлопка-сырца	А.с. №1231087 СССР, 1986		Мардонов Б. Партиев А. Ариджанов М. Якубов Д.
53	Очиститель волокнистого материала	Информационный листок УзНИИНТИ №86-64, 1986	0,5	Лугачев А.Е. Зияев У.
54	К распространению тепла в макро-объемах хлопка-сырца	Известия АН УзССР, Серия физико-математических наук, №4, 1986	0,5	Махсудов Р. Маматкулов М.
55	Теоретические исследования влияния коэффициента трения рабочей поверхности сырьевой камеры на производительность пыльного джина	Известия ВУЗов, «Технология текстильной промышленности», №5, 1986	0,5	Бодилский Г. Назыров Р.
56	Глубокие технологии в хлопководстве	Экономика и жизнь, №7 1986	1,0	Касымов С. Рыблская М.
57	Технология подготовки хлопка-сырца к хранению	Хлопковая промышленность, №4, 1986	0,5	Якубов Д. Разыков Р.
58	Грибы и самосогревание хлопка-сырца в различных экологических зонах Узбекистана	Хлопковая промышленность, №6, 1986	0,5	
59	К определению растяжения летучки хлопка-сырца при статистических нагрузениях	Сборник научных трудов ТашПИ Технологии текстильного сырья и материалов - Ташкент, 1984	0,25	Якубов Д.
60	Хранители с отсасывающим конденсором для сыпучих и волокнистых материалов	Информационный листок УзНИИНТИ, №87-1, 1986	0,25	Подмарев Г.А. Разыков Р.С. Салимов А.
61	Опыт переработки хлопка С-4880 на Цинцком хлопкозаводе	Информационный листок УзНИИНТИ, 1987	0,25	Буриев Р.А.

62	Изменение оттеночности хлопка-сырца по сечению бунта	Хлопковая промышленность, №4, 1984	0,25	Холматов С.М. Ладина Д.П.
63	Физическая теория самосогревания хлопка-сырца	Р.Ж. Известия АН УзССР. Серия технических наук. Деп. ВИНИТИ, №5382-83-87. 1987 - Ташкент	0,3	Максудов Р. Маматкулов М.
64	Диагностика распределения тепла хлопке-сырце	Известия АН УзССР. Серия технических наук. Деп. ВИНИТИ, 5380-В-87. - Ташкент, 1987	0,3	Максудов Р. Маматкулов М.
65	К влиянию внешней среды на измененные состояния хлопка-сырца	Р.Ж. Известия АН УзССР. Серия технических наук. Деп. ВИНИТИ, №5381-В87. Ташкент, 1987	0,3	Максудов Р. Маматкулов М.
66	Сепаратор для волокнистого материала	А.с. №1321772 СССР, 1987		Корабейников Сабитов З.С.
67	Способ переработки хлопка	А.с. №1700957 СССР, 1991		Якубов Д. Саян Б. С. Давылбаев Х.К. Покрас В.М.
68	Способ подготовки растительного материала к хранению	Решение ГНТИ №398517531-12 от 8. 10.85 ДСП		Якубов Д. Габбурт Л.Г.
69	К интенсивности-технологии тепловой обработки хлопка	Сб. НИР ТИТЛП, 1987	0,3	Якубов Д. Салимов А.М.
70	1-рибная флора хлопка-сырца при хранении	Сб. научных трудов ТашПИ. Механическая и химическая технология волокнистого сырья. Ташкент, 88		Шульман Т.С.
71	Пильный волоконноотделитель	А.с. №1379348 СССР, 1986		Мухамеджанов Тюгин П.Н.
72	Пильный волоконноотделитель	А.с. №1388471 СССР, 1986		Сарымсакова А. Тюгин П.Н.
73	Пильный волоконноотделитель	А.с. №1379346 СССР, 1986		Давылбаев Х.К. Гильманов Н.Г. Покрас М.В. Третьяков М.С.

74	Контейнер обработки хлопка	А.с. №1551282 СССР, Д 9 87	Якубов Д. Муратов С.М. Разинов Р.С. Иргашев А.Ф.
75	Теоретическое обоснование длины электромагнитных волн для системы контроля	Деп. №2640-В-89 ВНИИТИ, 1989	0,3 Максудов Р.Х. Максудов О.М.
76	Изучение взаимодействия летучек хлопка-сырца с зубьями пильчатого барабана	Изв.АН УзССР Серия технических наук, №6, 1989	0,2 Мирдодов Б.М. Якубов Б.М.
77	Кузов для транспортирования хлопка-сырца	А.с. №1624870 СССР, 1990	Давыдов Х.К. Якубов Д. Иргашев А.Ф.
78	Теоретический подход к определению напряженно-деформированного состояния столбика волокнистой массы	Тезисы доклада Всесоюзной научно-практической конференции «Ученые и специалисты в решении проблемных вопросов ТММ хлопкового комплекса», Ташкент, 1990	0,2 Мирдодов Б.М. Холжик М.Т. Разинов Р.С.
79	Экспериментальные исследования процесса самосогревания бунта хлопка-сырца	Тезисы доклада Всесоюзной научно-практической конференции «Ученые и специалисты в решении проблемных вопросов ТММ хлопкового комплекса», Ташкент, 16-18 октября 1990.	0,2 Максудов Р.
80	Теория вопроса ускорения теплозащиты хлопка-сырца при создании эффекта пухляши хлопка	Деп. №1586-У92в Г.УзНИИТИ	0,3 Мирдодов Б. Иргашев А.Ф.
81	Анализ приемки, заготовки и хранения семенного хлопка-сырца	Хлопковая промышленность, Ташкент, 1989, № 5, с. 5-6	Разинов Р.С. Иргашев А.Ф.
82	К математическому моделированию нестационарного процесса нагрева волокнистой среды	Сборник ТИПТИ, -Ташкент, 1990, с. 8	Разинов Р.С.
83	«Сепаратор для волокнистого материала»	А.с. №1758094, 1-05-1992	Холжик Д.Т. Сабитов З.С. Бабаджанов Р.

84	Способ подготовки растительного материала к хранению	А.с. №1788606, 15.09.1992		Якубов Д. Гамбург Л.Г.
85	К вопросу подготовки хлопка-сырца к переработке	Тезисы научной конференции ученых ТИТЛП. - Ташкент, 1987.		Пардаев Х.Н.
86	Математическая модель охлаждения хлопка-сырца после процесса сушки	Деп.рук. №948. - 1989. - Ташкент УЗНИИТИ		Пардаев Х.М. Каримов А.
87	Новый метод подготовки хлопка-сырца к хранению	Тезисы научно-технической конференции ученых ТИТЛП. - Ташкент, 1989.		Пардаев Х.М. Паринев А.
88	К вопросу хранения качества хлопка-сырца при транспортировании	Тезисы докладов межвузовской конференции молодых ученых. Ташкент, 1989		Пардаев Х.М. Халиманов Б.А.
89	Совершенствование методов исследования систем хлопкоочистительных машин	Известия БУЗов. Технология текстильной промышленности, 1982, №4		Харитов И.К. Якубов Д.
90	Теория и практика сушки хлопка сырца	Учебник Изд. «Узкитущи» - Ташкент, 1982	11,76	Ульдинов А.И. Максудов И.Г.
91	Исследование методов хранения хлопка при его складировании на заготовке	Отчет по Х/Д теме 8/2-84 ТИТЛП, 1984	1,0	
92	Моделирование процесса самосогревания хлопка-сырца	Хлопковая промышленность, 1985, №4	0,5	
93	Моделирование процесса фильтрации хлопка-сырца	Хлопковая промышленность, №5, 1986		
94	Совершенствование питателей джинов для переработки хлопка-сырца тонковолокнистых сортов	Деп. в УЗНИИТИ. №192. Уз-Д4		Харитов И.К. Якубов Д.
95	К вопросу фильтрации воздуха через слой хлопка-сырца	Док. АН УЗССР, 1987		
96	Установка для нагрева хлопка сырца	А.с. №1495613 СССР, 1987		
97	Разработка процесса ускорения теплогазопереноса в массе складированного хлопка	Тезисы докладов III Всесоюзной научно-технической конференции, МТИ, 1989		

98	Система контроля состояния хлопко-сырца с корреляционным трактом обработки сигналов	Деп. №2641-В-89 ВИНТИ. 1989		
99	Способы определения координат очага самосогревания хлопко-сырца в макро-объёмах	Деп. №2642-В-89 ВИНТИ. 1989		
100	Обоснование метода локации очагов самосогревания хлопко-сырца на основе анализа модели	Деп. №2638-В-89 ВИНТИ. 1989		
101	Исследования процесса гнездового самосогревания хлопко-сырца	ДАН УССР №3, 1990		
102	Бесконтактный способ контроля состояния хлопко-сырца при его хранении в макрообъёмах	Хлопковая промышленность. №2, 1990		
103	Влияние различных тепловых агентов на состояние семенного хлопко-сырца при его обработке	Хлопковая промышленность. №3, 1990		
104	Классификация хлопко-сырца по влажности через формы связи влаги с материалом	ДАН Узбекистана, 1993		
105	Классификация хлопко-сырца по влажности через формы связи влаги с материалом	ДАН Узбекистана, 1993		
I. Научные труды опубликованные после защиты докторской диссертации				
106	О боковом уплотнении массы хлопко-сырца	Журнал Известия вузов. серия технических наук. 1-2, 1995		Ходакiewicz М.Т.
107	Двухстанционный способ диагностики термодинамического состояния хлопкового бунта	Патент № 2969 Республики Узбекистан, 1995		Максудов Р.
108	Технология ва сентил сановат корхоналарининг давлат таассаруруфидан чиқарилиши, янги техника ва технологияни жорий этиш муаммолари	Наманган ш 5 Наманганский Инженерно-экономический институт. 1996.		

109	«Читилди пахтани дастлабди ишлаш» махсус фан дастури	Низомий номидаги ТДПУ, 1996	1,0	Юлдашбеков С.
110	Барабанный сушлка для хлопка сырья	Патент Республики Узбекистан, 1997		Ходжиев М.Т. Якубов Д. Юсуфов И.Х.
111	О боковом уплотнении массы хлопкового сырья	Известия вузов, технические науки, №1-4, 1998	0,5	Ходжиев М.Т.
112	Миллий кадрлар ва узлуksиз таълим	Халқ таълими журналі, Ҷ.б. Халқ таълими вазирлиги, 1998, 2-сон		
113	Тошкент давлат педагогика университетининг вазифалари ва истикболди	Низомий номидаги ТДПУ, - Тошкент, 1998	0,5	
114	Компакт инсонни тарбиялаш-истикбол таълимларининг бош вазифаси	Халқ таълими журналі, 1998, 3-6 - сон, 59 бет.		
115	О боковом уплотнении массы хлопкового сырья	Олий Ҷуя юртлари ахбороти № 1-4, Техника фанлари, 1998, 156-160 бетлар.		
116	Жамиятимизнинг маънавий пок- ла-нида Олий педагогик таълимнинг урини ва роли	«Ўзбекистон» нашриёти, - Тошкент, 1998, 3-9 бет.		
117	Достижения науки и техники в совершенствовании технологии хранения и переработки хлопка	Хлопковая промышленность, №4, 1998, 21-23 бет.		
118	Олий педагогик таълим давлат стандартларининг ўзига хос хусусиятлари ва уларни ҳаётга таъбиқ этиш ечимлари	Низомий номидаги ТДПУ, Рес. шимий-таъриий конференцияси, 1999, 5-11 бет.		
119	Место экологического образования и воспитания в подготовке педагогических кадров.	Республиканская научно-теоретическая конференция, Ташкент, 1999, 3-9 стр.		
120	Маънавий ва маърифий ишлар мутахассисларини тайёрлашнинг долзарб масалалари	Низомий номидаги ТДПУ, 1999, 6-10 бет.	0,5	
121	Таълим тизимидаги ислохлар Мақсад ва натижалари	Тошкент, «Ўзбекистон», 1999.	1,0	

122	Педагогические проблемы экологического образования и воспитания	Сборник научных докладов международной конференции «Экосан», - Тошкент, 1998	0,5	
123	Қишлоқ меҳнаткашларининг экологик маданиятини шакллантиришда педагогларнинг тўтган ўрни	Сборник докладов международной научной конференции «Экосан», - Кува, 1999	0,5	
124	Ўқиниш баъимиллар киради	«Туркистон», газета, №47, 1999	0,5	
125	Аҳолининг экологик маданиятини шакллантиришда педагог кадрларининг ўрни	Сборник научных докладов международной конференции «Экосан», - Тошкент, июнь 2000	0,5	
126	Ёшлар ва экологик тарбия	Сборник научных докладов международной конференции «Экосан», - Тошкент, июнь 2000	0,5	
127	Миллий мафкура ва кадрлар муаммолари	«Ўзбекистон овози» газетаси, 1999	0,5	
128	Таълим жараёнида янги педагогик технологиядан фойдаланиш	Низомий номли ТДПУ, Тошкент, 2000. 1,5 б.т. Методик тавсиянома		
129	Истиқлол ва ёшлар маънавияти	Низомий номли ТДПУ, Тошкент, Педагогик таълим журналі, №1, 2000, 5-7		
130	Босқичли олий педагогик таълим	«Педагогик таълим» ж., 2-сон - Т.: 2000	3-5 бетлар	Аширбоев С.
131	Таълимни технологиялаштиришга оид	«Педагогик таълим» ж., 3-сон - Т.: 2000	5-8 бетлар	Юлдошев У.
132	Ёшларда экологик маданиятнинг шаклланишида таълим-тарбиянинг ўрни	«Педагогик таълим» ж., 4-сон - Т.: 2000	2-7 бетлар	
133	Маънавий юксалиш сари	Ўқув қўлланма, Т. «Мехнат» 2000 йил		Тулеев Ж. Гофуров З.
134	«Анана давом этади», «Навоийга армуто»	Иккинчи китоб, ТДПУ ялми тўплами, А.Қодирий номидати халқ мемориал наприёти, Тошкент, 2000 йил		
135	«Способ защиты почвы от второй эрозии»	Положительное решение о Изобретении, 7A01B79/00, Заявка № ИРР 2001 0429/ДГ Государственного патентного ведомства республики Узбекистан.		Ирматов Э.М. Якубов Б.Н. Сиддиков И.Х. Жуманиязов К.

136	«Привод винтового пресса»	Положительное решение о Изобретении, 7Н02К41/02, 9/22, Заявка № IPR 2001 0384/DG ТИП ЛП, УЗ Государственного патентного ведомства республики Узбекистан	Ириданов Э.М. Хаджаев М.Т. Ибрагимов Э.У. Якубов Б.Н.
137	Комп. инсон тарбиясининг педагогик асослари	Қўллаш. Т. Мехнат. 2001 йил	
138	Қадрлар тайёрлаш тизимида педагогика фанининг ўрни	Ўқув қўллаш. Т. «Ўзбекистон» 2001 йил	
139	Олий таълим ва миллий истисол тоғси Узлуқсиз таълим тизимида бошланғич сиф. ўқитувчилари Янги авлодини тайёрлаш муаммолари	Мақола. Илмий анжуман. Т. 2003 йил	
140	«Истиқлол шарофати» Тарихий манбага асосланган долзарб муаммолари	Мақола. Илмий анжуман. 2001 йил	
141	Ватан равақига масъуллик	«Педагогик таълим» ж., 1-сон. -Т.: 2001	2-5 бетлар
142	Илм, фан равақига - таракқиёт гарови	«Педагогик таълим» ж., 2-сон. -Т.: 2001	2-8 бетлар
143	XXI асрда педагог кадрларни тайёрлаш амалий ишлар, ютуқлар ва истиқбол режалари	«Педагогик таълим» ж., 3-сон. -Т.: 2001	2-5 бетлар
144	Махсус сиртки бўлим. таълим хусусиятлари ва методлари	«Педагогик таълим» ж., 4-сон. -Т.: 2001	2-5 бетлар
145	Замонавий педагогик тадқиқотлар методологияси	«Педагогик таълим» ж., 6-сон. -Т.: 2001	1 2-6 бетлар
146	Интеллектуал ресурслар ва бозор	«Педагогик таълим» ж., 1-сон. -Т.: 2002	3-6 бетлар
147	Педагогика Ўқув-илмий ишлаб чиқариш мажмуаси ва ундаги таълим-таҳсил технологияси мутахассис тайёрлаш сифатини барқарорлаш асоси	«Педагогик таълим» ж., 2-сон. -Т.: 2002	3-10 бетлар
148	Қасбий таълим истиқболи	«Педагогик таълим» ж., 3-сон. -Т.: 2002	3-8 бетлар

149	Миллий истиклол тасви: «Асосий тушунча ва таърифлар» курсини ўқитишда илгор педагогик технологияларнинг ўрни	«Педагогик таълим» ж., 4-сон. - Т.: 2002	3-5 бетлар	Нурмагов Х. Зарипов М.
150	Сервизмун умр	«Педагогик таълим» ж., 5-сон. - Т.: 2002	3-5 бетлар	Рахматуллаев Н.
151	Астрофизикадан компьютерда лаборатория ншлари	Ўқув куллима. Т.ДПУ 2002 йил		Саттаров И. Бегимкулов У.Ш.
152	«Новая форма образования в образовательной системе республики Узбекистан»	Первая международная конференция «Образование через всю жизнь: становление и развитие непрерывного образования», Санкт-Петербург, 2002 год		
153	«К вопросу о сущности непрерывного образования в Узбекистане»	Вторая международная конференция «Образование через всю жизнь: становление и развитие непрерывного образования», Санкт-Петербург, 2003 году.		
154	«Навойга армугом».	Училиш китоб ТДПУ илмий гуллами. А.Қодирий номидиги халқ меъроси нашриёти, Тошкент. 2003 йил.		
155	Соглом баркамол авлод тарбияси йўлида	«Педагогик таълим» ж., 2-сон. -Т.: 2003	3-4 бетлар	
156	Олий педагогик таълим мазмунининг икклимоний мохияти	«Педагогик таълим» ж., 3-сон. -Т.: 2003	3-6 бетлар	Аширбоев С.
157	Атоқлиқ олим, педагог ва устоз	«Педагогик таълим» ж., 6-сон. -Т.: 2003	3-4 бетлар	
158	Актуальные проблемы развития высшей школы на современном этапе	«Педагогик таълим» ж., 6-сон. -Т.: 2003	4-7 бетлар	Азизхужаева Н.
159	Миср Араб Республикаси таълим тизими хусусида	«Педагогик таълим» ж., 1-сон. -Т.: 2004	3-5 бетлар	
160	Информатика ва ахборот технологиялари соҳасида педагог кадрлар тайёрлаш ҳолати ва муаммолари ҳақида	«Педагогик таълим» ж., 1-сон. -Т.: 2004	5-9 бетлар	

161	Низомий номидаги ТДПУнинг бошқа олий таълим муассасаларига илмий-методик ёрдам	«Педагогик таълим» ж. 4-сон. -Т.: 2004	3-4 бетлар	Аширбоев С.
162	Малакали мутахассислар тайерлаш йўллари	«Педагогик таълим» ж. 5-сон. -Т.: 2004	3-7 бетлар	
163	Тарих ва фалсафа фанларини узвий боғлиқ ҳолда ўргатиш малакасини ўзинида ҳосил этайлик Фалсафа ва тарих фанлари ўртасидаги диалектик адоқдорликнинг назарий асослари	Илмий мақола. Назарий конференция 2004 йил 28 май		
164	«Система непрерывного образования в Республике Узбекистан»	Третья международная конференция «Образование через всю жизнь: становление и развитие непрерывного образования», Санкт-Петербург. 2004 год.		
165	«Технология хлопкового линта, целлюлозы и бумаги»	Дарслик		Тошпўлатов Ю Пирмухамидов
166	«Қасбнинг улуғлағанлар»	«Наврўз» нашриёти, 2013 йил		Қолдиров Б.Г. Абдулғафиров А.А Мирзаев Т.Қ. Ҳайитов И.С.
167	Тошкент пахта саноат уюшмаси тарихи	Тошкент, Истиклол нашриёти, 2015 йил		Қосимов Х.Қ. Қолдиров Б.Г. Ҳайитов И.С.

Всего: Научных трудов 167, в том числе:

- 1) Учебников — 4;
- 2) Методических пособий — 5;
- 3) Авторских свидетельств на изобретения и патенты — 28.

МУНДАРИЖА

Китобхонга	5
Сўз боши	6
Мунаввар орзулар	11
АЖДОДЛАРИМ, АВЛОДЛАРИМ	14
Оиламиз хусусида қисқа ҳикоя	14
Отга авлодим	15
Она авлодим	16
Болалик ва мактаб даврим	26
Илк бор Тошкентга келишим	32
Олий ўқув юрти талабасиман	35
Дастлабки иш фаолиятим	45
Қарши пахта тозалаш заводидаги фаолиятим	50
Қашқадарё вилояти янгидан тикланди	57
Қашқадарё вилоят комсомол ёшлари қўмитасидан	64
Илм йўлидаги сай-ҳаракатларим	74
Мана, илм йўлидан	80
1970–1972 йй. Илмий-тадқиқот ишларимиз ва ҳақиқат	101
Даламнинг сирли талбири	108
Воҳиджон дунёга келди. Саричелекка саёҳат	115
Набижоннинг уйланиш воқеаси	116
Ёзги оромгоҳда	118
Янги ректор	119
Катта ўқитувчи ва доцентликка ўтишим	120
Ҳаёт синовлари	121
1975 йилги пахта терими мавсуми	125
Қора денгиз довули	125
Парткомга сайлов	131
Партия ташкилотидagi фаолиятим	132
А.Н. Носиров воқеаси	138
Институт раҳбариятида ўзгариш	142
Шўхратжон туғилди	143
Соврин воқеаси	145
Янги уйлик бўлганимиз	149
Ҳаёт синовлари лавом этади	151
1980 йил боши. Муҳим топшириқ	160
ТТЕСИ ректори тайинланди	161
Янги партком котиби	170
Ректорлик фаолиятимнинг бошланиши	172
1980 йил. Институт таркибидagi ўзгаришлар	176
Факультетлар	177
Матбаа технологияси мутахассислигининг очилиши	182
Устозлар ёди	187
ТТЕСИда 1980–1982 йиллардаги бошқарувнинг янги таркиби ва натижалари:	189
ТТЕСИ юбилеи. Биринчи орден	200
1982–1986 йиллар воқсаларидан лавҳалар. Иккинчи орден	211
Қатгис ташаббус	221
Кафедрамиз қошида илмий лабораторияга ҳам раҳбарман. Докторлик диссертацияси яқунлари	225
Москвага йўлланма	238
Москвадаги даврим	242

1988 йил ноябрь. Ўзбекистон Халқ таълими вазирлигида иш бошладим	253
ТошДУдаги қабул воқеаси	259
Тошкент машинасозлик институти	263
Хоразм сафари	274
Жиззах ДПИ воқеаси	279
Мамлакатимизда янги таълим вазирликлари	284
Халқ таълими вазирлиги бошқармасида иш бошладим	286
1990 йил. ТТЕСИдаги воқеалар. Янги раҳбар	287
Руминия ва Болгария мамлакатларига саёҳат	288
Унутилмас қувончли кунлар. Президент Фахрий ёрлиғи	289
Паркент воқеаси	290
Ўзбекистон ва Афғонистон ҳамкорлиги	294
Ўзбекистонда Мустақилликнинг эълон қилиниши	295
1991–1992 йиллар. Халқ таълими вазирлигида раҳбар кадрлар алмашуви	296
Ю.Н. Абдуллаев — Ўзбекистоннинг Россия Федерациясидаги	
фавқулодда ва мухтор элчиси	297
Халқ таълими вазир муовиниман	298
Давлат тест марказининг ташкил топиши, унга менинг муносабатим	304
Ўрта махсус педагогика таълим тизимида тест-синнов ташаббуси	305
Докторлик диссертациясини ҳимояга тайёрлаш	308
Германияга хизмат сафари	312
Собиқ ГДР	321
Докторлик диссертацияси ҳимояси	333
1990–1994 йиллардаги Олий таълим вазирлигида бошқарув	
кадрлари алмашуви	341
Тошкент давлат педагогика институтидаги ҳолат. 1990–1994 йиллар	344
Муваққат ректорлик	346
Тошкент давлат педагогика институти ректориман	359
Давлат имтиҳони олдидagi ҳолат	371
Талабалар қабулидаги янгиликлар	374
1995–1996 йилларда ТДПИ: иқтисодий такомиллашув, янги	
иқтисосликлар	377
Раҳбарга хиёнат	383
Педагогик лицей	387
Қардошлик амалий ёрдами	389
Қасдликми, мардликми?	391
Топшириқнинг бажарилиши	399
Ўқишдан четлатилган талабалар тақдири	400
ТДПИда доимий фаолият юритувчи қабул комиссияси ташкил этилиши	402
Институт бошқарувидаги ўзгаришлар (1996 – 1997 йй.)	404
ТДПИда ўқитилаётган фанлар маърузалари қўлёзмаларини янгилаш	405
Мукофотга муносиб меҳнат	408
Тошкент давлат педагогика институтига университет мақоми берилиши	412
Ўзбекистон Ички ишлар вазирлигидан келган хат.	
Т.Т.Рихсиев билан учрашув	412
Тошкент Давлат педагогика университетида биринчи танловлар	418
«Таълим тўғрисида»ги қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий	
дастури»ни амалга оширишда Низомий номидаги ТДПУнинг ўрни	422
1999 йил. Тошкентда кўпоровчилик воқеалари. Республикада	
ФВ вазирлигининг ташкил топиши. Чақириққача ҳарбий таълим	
факультетининг университет ҳудудига кўчирилиши	423
2000 йил. Тошкент давлат педагогика университетининг асосий	
биноси қайта тикланди	428

Тошкент Давлат педагогика университетида тadbиркорлик ишлари	432
Тошкент давлат педагогика университетида маънавий-маърифий ишларнинг ҳолати	439
Университетда ўқув мазмунининг янгилалиши	442
Янги ташаббус	443
Махсус сиртқи бўлими ташкил этиш	446
Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари ўқитувчиларининг малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш факультети фаолияти	447
Маркетинг хизматлари	450
Америка Қўшма Штатларига биринчи ташриф	451
Ахборот технологиялари ва масофавий таълим	455
Халқаро алоқалар	457
Ҳаётимнинг энг фожиали кунлари	460
Миср таассуротлари	463
2004 йил. Университет олд майдонига Низомий Ганжавий ҳайкали ўрнатилиши	468
Самарқандда талабалар универсиадаси	470
Интиҳо	471
Сўнги сўз	475
Список научных трудов	479

ҚОДИРОВ БАҲРОМ ҒОФУРОВИЧ

ОРЗУДАН БОШЛАНГАН

ҲАЁТ ЛАВҲАЛАРИ

Тошкент — «ISTIQLOL» — 2019

<i>Масъул муҳаррир</i>	Искандар Ҳайитов
<i>Муҳаррир</i>	Жаббор Раззоқов
<i>Рассом</i>	Алишер Ғозилов
<i>Мусахҳих</i>	Феруза Рустам қизи
<i>Саҳифаловчи</i>	Суннат Пўлатов

Лицензия рақами АИ № 217. 03.08.2012 й. Босишга 2019 йил 25 апрелда рухсат этилди. Бичими 60×84¹/₁₆. Офсет қоғози. Times Tad гарнитурасида. Шартли босма табоғи 31,0 б.т. Адади 300 нусха. Буюртма № 13.

«ISTIQLOL NASHRIYOTI» МЧЖ, Тошкент ш., 100011, Навоий кўчаси, 30-уй.
Тел: 244-94-36. Эл. почта: istiqlol-nashr@mail.ru.

«ISTIQLOL NASHRIYOTI» МЧЖ матбаа бўлимида чоп этилди. Тошкент ш., 100011, Навоий кўчаси, 30-уй.